

Het soevereine individu

Het soevereine individu

De overgang naar het informatietijdperk

James Dale Davidson & Lord William Rees-Mogg



KONSENSUS NETWORK

© 1999: James Dale Davidson & Lord William Rees-Mogg
The Sovereign Individual: Mastering the Transition to the Information Age

© 2025 Vertaling: : Vincent Hondius
Het soevereine individu: De overgang naar het informatietijdperk

XXX

Konsensus Network: *konsensus.network*

v1.0.0

ISBN XXX Hardcover

XXX Paperback

XXX E-book



KONSENSUS NETWORK

Contents

Contents	v
HOOFDSTUK 1 De overgang in het jaar 2000	3
HOOFDSTUK 2 Megapolitieke transformaties in historisch perspectief	47
HOOFDSTUK 3 Ten oosten van Eden	71
HOOFDSTUK 4 De laatste dagen van de politiek	97
HOOFDSTUK 5 Het leven en de gezondheid van de natiestaat	133
HOOFDSTUK 6 De megapolitiek van het informatietijdperk	161
HOOFDSTUK 7 Het overstijgen van plaatsgebondenheid	209
HOOFDSTUK 8 Het einde van egalitaire economie	241
HOOFDSTUK 9 Nationalisme, reactie en de nieuwe ludditen	277
HOOFDSTUK 10 De schemering van de democratie	353
HOOFDSTUK 11 Moraal en misdaad in de 'natuurlijke economie' van het informatietijdperk	387

Over dit boek

INHOUDSOPGAVE

- - De overgang in het jaar 2000
 - Megapolitieke transformaties in historisch perspectief
 - Ten oosten van Eden
 - De laatste dagen van de politiek
 - Het leven en de gezondheid van de natiestaat
 - De megapolitiek van het informatietijdperk
 - Het overstijgen van plaatsgebondenheid
 - Het einde van egalitaire economie
 - Nationalisme, reactie en de nieuwe ludditen
 - De schemering van de democratie
 - Moraal en misdaad in de 'natuurlijke economie' van het informatietijdperk
 - Nawoord: decentralisatie en de wet van de afnemende meeropbrengst

Chapter 1

De overgang in het jaar 2000

*Het lijkt wel alsof er iets monumentaals op til is: grafieken tonen de jaarlijkse groei van bevolkingsaantallen, de concentratie van koolstofdioxide in de atmosfeer, het aantal webadressen en de megabytes per dollar. Alle cijfers stijgen naar een asymptoot net na de eeuwwisseling: de singulariteit. Het einde van alles wat we kennen. Het begin van iets wat we wellicht nooit zullen doorgronden.*¹ – Danny Hillis

VOORGEVOELEN

Het jaar 2000 houdt de westerse verbeelding al eeuwenlang in zijn greep. Nadat men destijds verwachtte dat de wereld bij de millenniumwisseling van het eerste millennium na Christus zou instorten, keken theologen, evangelisten, dichters en zieners reikhalzend uit naar een decennium vol ingrijpende gebeurtenissen. Zelfs de beroemde Isaac Newton speculeerde ooit dat de wereld in het jaar 2000 ten onder zou gaan. Michel de Nostradamus, wiens profetieën al sinds 1568 door generaties zijn bekeken, voorspelde de komst van de derde antichrist in juli 1999.² De Zwitserse psycholoog Carl Jung, expert op het gebied van het 'collectieve onbewuste', zag al in 1997 de geboorte van een nieuw tijdperk opdoemen. Men maakt zulke voorspellingen vaak belachelijk, net als de nuchtere prognoses van economen zoals Dr. Edward Yardeni van *Deutsche Bank Securities*, die verwachtte dat computerstoringen op middernacht van het millennium de hele wereldeconomie compleet zouden ontwrichten.³ Of je het Y2K-probleem nu beschouwt als ongegronde hysterie, aangewakkerd door programmeurs en adviseurs op het gebied van informatietechnologie, of als een mysterieus fenomeen waarin technologie zich ontvouwt in samenhang

1 Danny Hillis, 'The Millennium Clock', *Wired*, special edition, Herfst 1995, p. 48.

2 Ericka Cheetham, *The Final Prophecies of Nostradamus* (New York: Putnam, 1989), p. 424.

3 Dr. Edward Yardeni, *Year 2000 Recession: 'Prepare for the worst. Hope for the best'*, Versie 5.0, 13 mei 1998, B1.2.

met profetische ideeën, je kunt niet ontkennen dat de drempel van het millennium voor veel meer opwinding zorgt dan de gebruikelijke, morbide onzekerheid over de toekomst.

Het optimisme dat westerse samenlevingen de afgelopen 250 jaar kenmerkte, wordt nu overschaduwd door een gevoel van naderend onheil. Overal zie je het terug: in de gezichtsuitdrukkingen van mensen, in hun gesprekken, in peilingen en zelfs op de stembus. Net zoals dat een subtiele verandering in de ionen in de atmosfeer, nog voordat de wolken donker worden en de bliksem slaat, al verradt dat er een onweersbui aan komt, zo hangt er in de schemering van het millennium een voorgevoel van verandering in de lucht. Men voelt op ieders eigen manier dat hun levenswijze ten dode opgeschreven is. Bij het aflopen van het decennium, komen zowel een moorddadige eeuw als een glorieus millenium vol menselijke verwezenlijkingen tot zijn eind. Alles vindt zijn einde in het jaar 2000.

Want wat verborgen is zal ontdekt worden, en wat geheim is, zal bekend worden. – Mattheüs 10:26

Wij zijn ervan overtuigd dat de moderne fase van de westerse beschaving ten einde loopt, en in dit boek leggen we uit waarom. Net als veel andere werken proberen we via een donkere spiegel te kijken en de vage contouren en verhoudingen van een naderende toekomst te schetsen. In zekere zin is het de bedoeling van dit werk om 'apocalyptisch' te zijn in de letterlijke betekenis van het woord. 'Apokalypsis' is Grieks voor 'onthulling'. Wij geloven dat een nieuw tijdperk, het informatietijdperk, op het punt staat zich te 'onthullen'.

We observeren de eerste tekenen van een nieuwe logische ruimte, een ogenblikkelijke elektronische alomtegenwoordigheid waar iedereen toegang toe heeft, in kan gaan en kan ervaren. Kortom, we bevinden ons in de begindagen van een nieuwe gemeenschapsvorm. De virtuele gemeenschap wordt het model voor een seculier koninkrijk der hemelen; zoals Jezus zei dat er vele huizen waren in het koninkrijk van zijn Vader, zo zijn er ook talloze virtuele gemeenschappen, elk afgestemd op hun eigen wensen en behoeften.
– Michael Grasso⁴

DE VIERDE FASE VAN DE MENSELIJKE MAATSCHAPPIJ

Het thema van dit boek is de opkomst van een nieuwe machtsrevolutie die individuen bevrijdt en de traditionele natiestaat van de twintigste eeuw verdringt. Innovaties die de logica van geweld radicaal herschrijven, verschuiven de grenzen waarbinnen de toekomst vorm krijgt. Als onze

4 Michael Grasso, *The Millenium Myth: Love and Death at the End of Time*, Wheaton, Illinois: Quest Books, 1995.

conclusies kloppen, sta je op de drempel van de meest ingrijpende revolutie in de geschiedenis. Veel sneller dan de meesten zich voorstellen, zal de microprocessor de natiestaat ondermijnen en uiteindelijk vernietigen, waarna nieuwe vormen van sociale organisatie zullen ontstaan. Deze transformatie wordt allesbehalve eenvoudig.

De uitdaging die eraan verbonden is, wordt des te groter omdat deze zich in een ongekend tempo voltrekt, veel sneller dan we in het verleden hebben gezien. In de gehele menselijke geschiedenis, van de oertijd tot nu, kennen we slechts drie fundamentele ontwikkelingsstadia: (1) jager-verzamelaarsmaatschappijen, (2) agrarische samenlevingen en (3) industriële samenlevingen. Aan de horizon doemt nu iets compleet nieuws op: informatiemaatschappijen, het vierde stadium van sociale organisatie.

Bij elk van de voorgaande samenlevingsstadia kende men een eigen, duidelijk afgebakende fase in de evolutie en beheersing van geweld. Zoals we uitvoerig toelichten, zullen informatiemaatschappijen de voordelen van geweld drastisch verkleinen, mede omdat ze niet langer gebonden zijn aan één vaste locatie. De virtuele wereld van cyberspace, die romanschrijver William Gibson omschreef als een 'consensuele hallucinatie', zal voor pestkoppen zo onbereikbaar blijven als de verbeelding reikt. In dit nieuwe millennium zal de winst uit de grootschalige beheersing van geweld veel lager uitvallen dan op welk moment sinds vóór de Franse Revolutie ook. Dit heeft verstrekende gevolgen. Eén daarvan is een toename van criminaliteit. Als de beloning voor grootschalig geweld instort, zal de prikkel voor kleinschalig geweld naar alle waarschijnlijkheid juist groeien. Geweld krijgt dan een meer willekeurige, lokale aard, terwijl georganiseerde criminaliteit in omvang toeneemt; wij lichten hierover verder toe.

Een andere logische consequentie van de afnemende voordelen van geweld is het vervagen van de politieke rol. Er is veel bewijs dat het vertrouwen in de burgerlijke mythen van de twintigste-eeuwse natiestaat snel afneemt. De ondergang van het communisme is slechts één opvallend voorbeeld. Zoals we in detail onderzoeken, bewijzen de afbrokkelende moraliteit en de groeiende corruptie onder leiders van westerse regeringen dat het potentieel van de natiestaat is uitgeput (het gaat hier niet om een willekeurige ontwikkeling). Zelfs vele leiders geloven de holle frasen die zij verkondigen niet meer, en ook het publiek schenkt die woorden geen vertrouwen meer.

Geschiedenis herhaalt zich

Deze situatie vertoont opvallende overeenkomsten met het verleden. Telkens wanneer technologische veranderingen de oude structuren losmaken van de nieuwe economische drijfkrachten, veranderen ook de morele normen en gaan mensen degenen die de oude instituties leiden met groeiende minachting behandelen. Deze wijdverspreide afkeer komt vaak al duidelijk

naar voren voordat er zelfs een nieuwe, samenhangende ideologie van verandering ontstaat. Zo was dat bijvoorbeeld in de late vijftiende eeuw, toen de middeleeuwse kerk nog het overheersende instituut van het feodalisme vormde. Ondanks het brede geloof in 'de heiligheid van het priesterlijke ambt', behandelden mensen zowel de hoge als de lage geestelijkheid met grote minachting. Dit is vergelijkbaar met de populaire houding ten opzichte van politici en bureaucraten in deze tijd.⁵

We zijn ervan overtuigd dat we veel kunnen leren door het einde van de vijftiende eeuw, toen het leven doordrenkt was met georganiseerde religie, te vergelijken met de hedendaagse wereld, waarin politiek overal de boventoon voert. Destijds waren de kosten om de geïnstitutionaliseerde religie in stand te houden historisch extreem hoog, net zoals tegenwoordig de kosten voor het ondersteunen van de overheid absurd ver zijn opgelopen.

We hebben gezien hoe de georganiseerde religie veranderde na de buskruitrevolutie. Technologische innovaties stimuleerden het verkleinen van religieuze instellingen en dwongen tot drastische kostenbesparingen. Een vergelijkbare technologische revolutie dreigt aan het begin van dit millennium de natiestaat radicaal te verkleinen.

*Vandaag, na meer dan een eeuw aan elektronische technologie, hebben we ons centrale zenuwstelsel zelf uitgebreid in een mondiale omarming, waarbij we zowel ruimte als tijd, voor zover onze planeet betreft, hebben afgeschaft.*⁶

De informatierevolutie

Naarmate grote systemen verder instorten, verliest systematische dwang zijn bepalende rol in het vormgeven van het economisch leven en de inkomensverdeling. Efficiëntie krijgt al snel voorrang boven de bevelen van de machthebbers bij het organiseren van sociale instituties. Dit houdt in dat provincies en zelfs steden die effectief eigendomsrechten bewaken en de rechtspraak draaiende houden, terwijl ze weinig middelen verbruiken, in het informatietijdperk als levensvatbare soevereiniteiten kunnen functioneren, iets wat de afgelopen vijf eeuwen zelden het geval was.

Binnen cyberspace ontstaat een geheel nieuw terrein voor economische activiteiten dat niet vatbaar is voor fysiek geweld. De grootste voordelen zullen vooral de 'cognitieve elite' treffen, die zich steeds minder laat beperken door politieke grenzen. Zij voelen zich net zo thuis in Frankfurt, Londen, New York, Buenos Aires, Los Angeles, Tokio en Hong Kong. Binnen de rechtsgebieden zal de inkomensongelijkheid toenemen, terwijl tussen deze gebieden juist meer gelijkheid ontstaat.

5 Johan Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, vert. E. Hopman (Londen: Penguin Books, 1990), p.172.

6 Marshall McLuhan, *Understanding Media*, New York: Signet, 196, p. 19.

Het soevereine individu onderzoekt de maatschappelijke en financiële gevolgen van deze revolutionaire ommekeer. Wij willen je helpen de kansen van dit nieuwe tijdperk te grijpen en ervoor zorgen dat de impact ervan je niet verwoest. Zelfs als slechts de helft van onze verwachtingen uitkomt, ondervind je een verandering van ongekende proporties, zonder werkelijk historisch precedent.

De transformatie in het jaar 2000 verandert radicaal het karakter van de wereldeconomie en gebeurt bovendien veel sneller dan elke voorgaande fasewisseling. In tegenstelling tot de agrarische revolutie kost het de informatierevolutie geen millennia om haar volledige impact te bereiken, en in tegenstelling tot de industriële revolutie spreidt haar effect zich niet uit over een periode van eeuwen, maar ervaar je de volledige reikwijdte ervan binnen één mensenleven.

Daarbij vindt deze transformatie vrijwel gelijktijdig over de hele wereld plaats. Technologische en economische innovaties beperken zich niet langer tot geïsoleerde uithoeken van de wereld. De ommekeer raakt vrijwel alle hoeken van de aarde en markeert een breuk met het verleden die zo ingrijpend is dat hij het bijna mythische rijk van de goden tot leven wekt, zoals de oude Grieken ooit voorstelden.

Veel meer dan men zich nu durft voor te stellen, zal blijken dat het in het nieuwe millennium buitengewoon lastig, zo niet onmogelijk, is om veel van onze hedendaagse instellingen te behouden. Zodra informatiesamenlevingen opkomen, onderscheiden ze zich van industriële samenlevingen op dezelfde manier als het Griekenland van Aeschylus verschilde van de wereld van de grotbewoners.

‘PROMETHEUS UNBOUND’: DE OPKOMST VAN HET SOEVEREINE INDIVIDU

Ik ken geen bemoedigender feit dan het onmiskkenbare vermogen van de mens om zijn leven te verrijken door doelgerichte inzet – Henry David Thoreau

De aanstaande transformatie brengt zowel goed als slecht nieuws met zich mee. Het positieve is dat de informatierevolutie mensen als nooit tevoren bevrijdt. Voor het eerst geniet degene die zichzelf kan bijscholen de volledige vrijheid om eigen ideeën te ontwikkelen en maximaal te profiteren van zijn productiviteit. Genialiteit komt tot bloei wanneer overheidsinmenging stopt en raciale en etnische vooroordelen hun invloed verliezen. Als je echt bekwaam bent, laat je je in de informatiemaatschappij niet tegenhouden door bekrompen opvattingen. Het maakt niet uit wat de meeste mensen van je ras, uiterlijk, leeftijd, seksuele voorkeur of kapsel vinden. In de cybereconomie blijft je identiteit anoniem. Al ben je misschien minder fraai, mollig, ouder of heb je een beperking; dankzij de volledige kleurenblinde anonimiteit op

de nieuwe frontlinies van de cyberspace, concurreert iedereen op gelijke voet met de jonge en knappe onder ons,.

Ideeën worden rijkdom

Zodra competenties zich openbaren, worden ze beloond als nooit tevoren. In een wereld waarin ideeën de grootste bron van rijkdom vormen in plaats van louter fysiek kapitaal, heeft iedereen met een heldere geest de potentie om rijk te worden. Het informatietijdperk belooft een tijdperk van sociale mobiliteit te worden en opent talloze gelijke kansen voor de miljarden mensen in regio's die nooit ten volle hebben geprofiteerd van de welvaart van de industriële samenleving. De slimsten, succesvolste en meest ambitieuze treden op als ware zelfstandigen.

In eerste instantie bereikt slechts een enkeling volledige financiële soevereiniteit, maar dat doet niets af aan de voordelen van financiële onafhankelijkheid. Dat niet iedereen een gigantisch fortuin vergaart, betekent immers niet dat het streven naar rijkdom zinloos is. Er zijn 25.000 miljonairs voor elke miljardair. Als je wel miljonair bent maar geen miljardair, ben je zeker niet arm. In de toekomst zul je je financiële succes niet alleen koppelen aan het aantal nullen van je vermogen, maar ook aan de mate waarin je erin slaagt om volledige persoonlijke autonomie te bereiken. Hoe slimmer je bent, hoe minder energie je nodig hebt om de overgang naar financiële onafhankelijkheid te maken. Zelfs mensen met bescheiden middelen zullen vooruitkomen zodra de politieke druk op de wereldeconomie afneemt. Onovertroffen financiële onafhankelijkheid wordt dan een haalbaar doel voor jou en je kinderen.

Op het hoogste productiviteitsniveau concurreren en communiceren onafhankelijke individuen op een wijze die doet denken aan de relaties tussen de Griekse goden. De ongrijpbare berg Olympus van het komende millennium bevindt zich in cyberspace – een wereld zonder fysieke vorm die desalniettemin tegen het tweede decennium van dit nieuwe millennium uit zal groeien tot 's werelds grootste economie. Tegen 2025 telt de cybereconomie miljoenen deelnemers. Sommigen zullen een vermogen ontwikkelen vergelijkbaar met dat van Bill Gates – elk met een waarde van meer dan 10 miljard dollar – terwijl de cyberarmen bestaan uit mensen die minder dan 200.000 dollar per jaar verdienen. Er komt geen cyberwelzijn, geen cybertaksen én geen cyberregering. De cybereconomie kan, in plaats van China, wel eens het grootste economische fenomeen van de komende dertig jaar worden.

Het goede nieuws is dat politici in dit nieuwe rijk de handel niet zullen beheersen, onderdrukken of reguleren, net zoals de wetgevers van de oude Griekse stadstaten zeker niet in staat waren om een stukje van Zeus' baard te knippen. Dat komt de rijken ten goede en is nog beter nieuws voor

de minder vermogenden. De door de politiek opgelegde obstakels en lasten belemmeren immers meer het rijk worden dan het rijk blijven. De voordelen van afnemende opbrengsten uit geweld en het decentraliseren van rechtsgebieden zullen voor ieder energiek en ambitieus persoon ruimte creëren om te profiteren van de dood van de politiek. Ook de afnemers van overheidsdiensten zullen hier voordeel uit halen, omdat ondernemers de vruchten van de concurrentie verder uitbreiden. Veel van de vindingrijkheid werd vroeger juist gekanaliseerd naar militaire inspanningen omdat er nog weinig ruimte was voor economische concurrentie tussen jurisdicties. Maar de opkomst van de cybereconomie zal zorgen voor nieuwe vormen van concurrentie bij het leveren van diensten die traditioneel door de staat werden uitgevoerd. Met meer rechtsgebieden ontstaat er meer ruimte om te experimenteren met nieuwe methoden voor het afdwingen van contracten en het beschermen van mensen en hun eigendommen. Het vrijmaken van een groot deel van de wereldeconomie van politieke controle dwingt de resterende overheden om marktgerichtere methoden toe te passen. Op den duur hebben ze geen andere optie meer dan de inwoners van hun jurisdicties als klanten te behandelen, in plaats van hen te onderwerpen aan afpersing, net zoals de georganiseerde misdaad.

Voorbij de politiek

Wat de mythologie ooit als het domein van de goden afschilderde, wordt voor het individu een haalbare keuze: een leven buiten de invloed van koningen en raden. Eerst zullen tientallen mensen, daarna honderden en uiteindelijk miljoenen zich bevrijden uit de greep van de politiek. Terwijl zij zich hiervan ontdoen, hervormen zij de werking van overheden, waardoor de sfeer van dwang afneemt en particuliere controle over middelen toeneemt.

De opkomst van het autonome individu zal opnieuw de bijzondere voorspellende kracht van mythen bevestigen. Vroege agrarische volkeren, die nauwelijks begrip hadden van de natuurwetten, verbeeldden zich dat 'bovennatuurlijke krachten' overal aanwezig waren. Deze krachten werden soms aangewend door mensen of door 'goden in menselijke gedaante', die op mensen leken en onder hen leefden, zoals Sir James George Frazer in *The Golden Bough* omschreef als 'een universele democratie'.⁷

Toen de oude Grieken zich voorstelden dat de kinderen van Zeus onder hen leefden, lieten zij zich meevoeren door een diep geloof in magie. Zoals andere primitieve agrarische volkeren bewonderden zij de natuur en waren zij ervan overtuigd dat de kracht van de individuele wil, oftewel magie, de natuurlijke orde in beweging zette. Hun visie op de natuur en de goden straalde geen zelfbewuste, profetische inslag uit. Op het gebied van microtechnologie

7 James George Frazer, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (New York: Macmillan, 1951), p.105.

waren zij totaal onvoorbereid. Ze konden zich onmogelijk voorstellen welke invloed deze technologie duizenden jaren later zou hebben op de marginale productiviteit van mensen, laat staan hoe het het evenwicht tussen macht en efficiëntie zou veranderen, en een revolutie zou ontketen in de manier waarop bezit wordt gecreëerd en beschermd. Toch vertoont wat zij zich voorstelden in hun mythen een merkwaardige overeenkomst met de wereld die u waarschijnlijk zult meemaken.

Alt.abracadabra

De 'abracadabra' die wordt uitgesproken bij het gebruik van magie vertoont bijvoorbeeld een merkwaardige gelijkenis met het invoeren van het wachtwoord dat nodig is om toegang te krijgen tot een computer. In zekere zin kunnen we met de snelle verwerking van computers de magie van de lampgeest al nabootsen. De eerste generaties van 'digitale dienaren' gehoorzamen nu al de bevelen van degenen die de computers beheersen waarin ze zijn opgesloten, net zoals dat geesten ooit opgesloten zaten in magische lampen. De virtuele realiteit van informatietechnologie breidt het rijk van menselijke verlangens uit, zodat bijna alles wat men zich maar kan voorstellen werkelijkheid lijkt te worden. 'Telepresentie' stelt mensen in staat om afstanden met een bijna bovennatuurlijke snelheid te overbruggen en op afstand gebeurtenissen te volgen, precies zoals de Grieken beweerden dat Hermes en Apollo dat konden. Na verloop van tijd genieten de soevereine individuen van het informatietijdperk, net als de goden uit oude mythen, van een soort 'diplomatieke immuniteit' tegen de politieke beproevingen die sterfelijke mensen door de eeuwen heen hebben gekend.

Het nieuwe, soevereine individu opereert in dezelfde fysieke omgeving als de gewone burger, maar politiek gezien leeft hij in een eigen sfeer. Met een veel groter arsenaal aan middelen tot zijn beschikking en zonder de beperkingen van talrijke vormen van dwang, gaat dit individu overheden hervormen en economieën herinrichten in het nieuwe millennium. De volledige impact van deze verschuiving is bijna onvoorstelbaar.

Genialiteit en nemesis

Voor wie houdt van menselijke ambitie en succes, opent het informatietijdperk een schat aan kansen. Dit is zonder twijfel het beste nieuws in generaties, maar het gaat ook gepaard met minder positieve ontwikkelingen. De nieuwe maatschappelijke ordening, die voortvloeit uit de overwinning van de individuele autonomie en het realiseren van echte gelijke kansen op basis van verdienste, zal leiden tot ruime individuele vrijheid en grote beloningen voor wie uitblinkt. Dit betekent echter wel dat mensen veel meer verantwoordelijkheid voor hun eigen leven moeten nemen dan ze in het industriële tijdperk gewend waren. Tegelijk zal de onterecht

verhoogde levensstandaard, waar de inwoners van geavanceerde industriële samenlevingen in de twintigste eeuw van profiteerden, sterk afnemen. Op dit moment verdient de top 15 procent van de wereldbevolking gemiddeld \$21.000 per persoon per jaar, terwijl de overige 85 procent gemiddeld slechts \$1.000 tot hun beschikking heeft. Dit enorme, in de loop der tijd opgepotte voordeel zal onvermijdelijk verdwijnen in de nieuwe realiteit van het informatietijdperk.

Naarmate dit gebeurt, implodeert het vermogen van natiestaten om op grote schaal inkomen te herverdelen. Informatietechnologie zorgt voor een scherpe toename van de concurrentie tussen rechtsgebieden. Wanneer technologie mobiel is en transacties plaatsvinden in de cyberspace, zoals steeds vaker het geval zal zijn, zullen overheden niet langer in staat zijn om meer te vragen voor hun diensten dan wat die diensten daadwerkelijk waard zijn voor de mensen die ervoor betalen. Iedereen met een laptop en een satellietverbinding kan elk informatiebedrijf vrijwel overal runnen, wat nagenoeg het totaal van de wereldwijde financiële handel van biljoenen dollars omvat.

Dit betekent dat om een hoog inkomen te realiseren, men zich niet langer gedwongen hoeft te voelen om in een rechtsgebied met hoge belastingen te wonen. In de toekomst, wanneer het merendeel van de welvaart wereldwijd verdiend en uitgegeven kan worden, zullen overheden die te hoge tarieven rekenen voor domicilie simpelweg hun beste klanten doen vertrekken. Als onze redenering klopt, en daar zijn wij van overtuigd, zal de natiestaat in de huidige vorm niet overleven.

HET EINDE VAN NATIES

Veranderingen die de macht van gevestigde instellingen ondermijnen, zijn zowel verontrustend als riskant. Net zoals dat monarchen, edellieden, pausen en andere machthebbers in de vroege moderne tijd meedogenloos vchten om hun verworven privileges te behouden, zo zullen ook de huidige overheden geweld inzetten, vaak heimelijk en willekeurig, om de veranderende tijd tegen te houden. Verzwakt door de technologische uitdagingen gaat de staat steeds autonomer wordende individuen, voorheen haar gehoorzame burgers, benaderen met dezelfde meedogenloosheid en diplomatie als waarmee zij tot nu toe met andere regeringen omging.

De komst van deze nieuwe fase in de geschiedenis ging op 20 augustus 1998 met een knal van start, toen de Verenigde Staten voor ongeveer 200 miljoen dollar aan Tomahawk BGM-109 kruisraketten afvuurden op doelen die naar verluidt in verband stonden met de verbannen Saoedische miljonair Osama bin Laden. Bin Laden werd de eerste persoon in de geschiedenis op wiens satelliettelefoon raketaanvallen werden gericht. Tegelijkertijd verwoestten de Verenigde Staten een farmaceutische fabriek in Khartoem, Soedan, die met Bin Laden werd geassocieerd. Bin Ladens opkomst als de belangrijkste vijand van

de Verenigde Staten illustreert een fundamentele verandering in de aard van oorlogsvoering. Één enkel individu, al bezit hij honderden miljoenen dollars, kan nu als een geloofwaardige bedreiging worden gezien voor de machtigste militaire macht van het industriële tijdperk. In uitspraken die doen denken aan de Koude Oorlogpropaganda over de Sovjet- Unie portretteerden de president van de Verenigde Staten en zijn nationale veiligheidsspecialisten Bin Laden, een privépersoon, als een transnationale terrorist en de voornaamste vijand van de Verenigde Staten.

Dezelfde militaire logica die ervoor zorgde dat Osama bin Laden als oppervijand van de Verenigde Staten werd gezien, zal zich ook aftekenen in de verhouding tussen overheden en hun burgers. Steeds zwaardere repressie zal een logisch gevolg zijn van het ontstaan van een nieuwe machtsverhouding tussen overheden en individuen. Door technologische vooruitgang worden individuen meer dan ooit soeverein, waardoor ze ook zo behandeld zullen worden, soms met geweld als vijanden, soms als gelijkwaardige onderhandelingspartners, soms als bondgenoten. Hoe meedogenloos overheden zich ook zullen opstellen tijdens deze overgangsperiode, een fusie van de belastingdienst met de inlichtingendienst zal hen weinig opleveren. Overheden zullen in toenemende mate moeten onderhandelen met autonome individuen, omdat de controle over hun middelen steeds verder zal verslappen.

De veranderingen die de Informatie-Revolutie teweegbrengt, veroorzaken niet alleen fiscale crises bij overheden, maar zorgen er ook voor dat alle grote structuren uiteenvallen. In de twintigste eeuw zijn al veertien rijken verdwenen. Het verval van rijken maakt deel uit van een proces dat uiteindelijk ook de natiestaat zal doen instorten. Overheden moeten zich aanpassen aan de groeiende zelfstandigheid van het individu. De capaciteit om belastingen te innen daalt met 50 tot 70 procent, wat kleinere rechtsgebieden bevoordeelt. Het vaststellen van concurrerende voorwaarden om bekwame individuen en hun kapitaal aan te trekken, slaagt in enclaves veel eenvoudiger dan op continentale schaal.

Wij zijn ervan overtuigd dat hedendaagse barbaren steeds vaker op de achtergrond de macht zullen grijpen, zodra de moderne natiestaat uiteenvalt. Groepen zoals de Russische *mafiya*, die de overblijfselen van de voormalige Sovjet-Unie uitbuitte, andere etnische misdaadbendes, *nomenklaturen*⁸, drugsbaronnen en afvallige geheime diensten zullen hun eigen regels maken, en dat doen ze al. Veel meer dan men doorgaans denkt, hebben deze moderne barbaren de vorm van de natiestaat al binnengedrongen zonder haar uiterlijk wezenlijk te hebben veranderd. Ze fungeren als microparasieten die zich tegoed doen aan een systeem in verval. Net zo gewelddadig en meedogenloos

8 Nomenklaturen zijn de gevestigde elites die de voormalige Sovjet-Unie en andere door de staat bestuurd economieën regeerden.

als een staat in oorlog, passen deze groepen de technieken van de staat op een kleinere schaal toe. Hun toenemende invloed en macht draagt bij aan het krimpende belang van de politiek. Microprocessoren verkleinen de benodigde middelen die nodig zijn om effectief geweld in te zetten en te beheersen. Naarmate de technologische revolutie vordert, organiseert geweld zich steeds vaker buiten centrale controle en richt de aanpak om het in te dammen zich meer op efficiëntie dan op de omvang van macht.

Geschiedenis in omgekeerde richting

De nieuwe logica van het informatietijdperk keert het proces waardoor de natiestaat zich in de afgelopen vijf eeuwen heeft ontwikkeld om. Lokale machtscentra zullen opnieuw aan invloed winnen, terwijl de staat uiteenvalt in gefragmenteerde, overlappende soevereine eenheden.⁹ De groeiende invloed van de georganiseerde misdaad is slechts één afspiegeling van deze trend. Multinationale ondernemingen moeten inmiddels al het niet-essentiële werk uitbesteden, en sommige conglomeraten, zoals AT&T, Unisys en ITT, splitsten zich op in meerdere ondernemingen om winstgevender te kunnen opereren. De natiestaat zal uiteenvallen zoals een onhandelbaar conglomeraat, maar dat gebeurt waarschijnlijk pas nadat financiële crises haar hiertoe hebben gedwongen.

Niet alleen verandert de machtsbalans in de wereld, maar ook de aard van arbeid verandert radicaal. Dit betekent dat de manier waarop bedrijven opereren onvermijdelijk zal veranderen. De 'virtuele onderneming' illustreert een fundamentele transformatie in de bedrijfsvoering, mogelijk gemaakt door de dalende kosten voor informatie en transacties. We onderzoeken de gevolgen van de informatierevolutie en haar invloed op het uiteenvallen van bedrijven en het verdwijnen van de 'goede baan'. In het informatietijdperk betekent een 'baan' simpelweg een taak die je uitvoert, in plaats van een vaste positie. Microprocessors creëren geheel nieuwe mogelijkheden voor economische activiteiten die alle territoriale grenzen overschrijden. Deze grensoverschrijdende ontwikkeling is wellicht de meest revolutionaire sinds Adam en Eva werden verbannen uit het paradijs onder het vonnis van hun Schepper: 'In het zweet van uw gezicht zult gij uw brood verdienen.' Naarmate technologie onze hulpmiddelen radicaal vernieuwt, veroudert ons rechtssysteem, verandert onze moraal en verschuift onze perceptie. Dit boek legt uit hoe.

Dankzij microprocessoren en de razendsnelle vooruitgang in communicatie kan iedereen nu zelf bepalen waar hij of zij werkt. Transacties via internet worden steeds beter versleuteld en zullen voor belastingambtenaren

9 Voor meer details over gefragmenteerde soevereiniteiten als voorloper en alternatief voor de natiestaat, zie Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States AD 990-1992* (Oxford: Blackwell, 1993).

binnenkort vrijwel onmogelijk te onderscheppen zijn. Belastingvrij kapitaal groeit 'offshore' aanzienlijk sneller dan binnenlands vermogen, dat nog steeds belast wordt volgens de hoge heffingen van de twintigste-eeuwse natiestaat. Na de millenniumwisseling zal een groot deel van de wereldhandel verhuizen naar het nieuwe domein van de cyberspace, een gebied waar regeringen even weinig invloed hebben als over de zeebodem of de verre planeten. In de cyberspace verdwijnen de dreigingen van fysiek geweld, de alfa en omega van de oude politiek. Hier ontmoeten de minderbedeelden en de machthebbers elkaar op gelijke voet. Cyberspace vormt de ultieme offshore jurisdictie: een economie zonder belastingen, een soort Bermuda in de lucht, vol diamanten.

Wanneer dit ultieme belastingparadijs volledig toegankelijk is voor het bedrijfsleven, zal vrijwel al het vermogen als offshorekapitaal fungeren, volledig onder beheer van hun eigenaar. Dit zal een kettingreactie in gang zetten. De staat is er inmiddels aan gewend geraakt om haar belastingbetalers te behandelen zoals een boer omgaat met zijn koeien, die hij op een weiland plaatst om gemolken te worden. Voor je het weet, zullen de koeien vleugels krijgen.

De wraak van de natiestaat

Zoals een boze boer zal de staat in eerste instantie wanhopige pogingen ondernemen om haar ontsnapte kudde in toom te houden. Ze zal heimelijke, en zelfs gewelddadige middelen inzetten om de toegang tot bevrijdende technologieën te beperken. Dergelijke noodmaatregelen werken slechts tijdelijk, als ze überhaupt effect hebben. De natiestaat van de twintigste eeuw, met al haar arrogantie, zal uitgeput raken dankzij haar dalende belastinginkomsten.

Wanneer de staat haar uitgaven niet langer kan dekken door de belastingen te verhogen, zal ze nog wanhopigere maatregelen aanwenden. Daaronder valt ook het drukken van geld. Overheden zijn er inmiddels aan gewend dat ze een monopolie op de valuta hebben en deze naar eigen inzicht kunnen devalueren. Deze ogenschijnlijk willekeurige inflatie kenmerkt het monetaire beleid van vrijwel alle staten in de twintigste eeuw. Zelfs de sterkste munteenheid van de naoorlogse periode, de Duitse mark, verloor tussen 1 januari 1949 en het einde van juni 1995 maar liefst 71 procent van haar koopkracht, terwijl in dezelfde periode de koopkracht van de Amerikaanse dollar 84 procent daalde.¹⁰ Die inflatie werkt als een belasting op iedereen die de valuta aanhoudt. Zoals we later zullen zien, zal inflatie als inkomstenbron voor de overheid grotendeels verdwijnen door de opkomst van cybergeld. Men

10 De Duitse GPI-index stond op 33,20 op 31 december 1948, en 112,90 op 30 juni 1995, wat neerkomt op een samengestelde jaarlijkse depreciatie van 2,7 procent. De Amerikaanse CPI stond op 24 op 31 december 1948, en 152,50 op 30 juni 1995. De cumulatieve Amerikaanse inflatie was 635 procent voor de periode.

zal de nationale monopolies op de uitgifte en regulering van geld, waar de overheid gedurende de moderne tijd van heeft geprofiteerd, door nieuwe technologie kunnen omzeilen. De kredietcrisissen die Azië, Rusland en andere opkomende economieën in 1997 en 1998 teisterden, tonen immers aan dat nationale valuta en kredietbeoordelingen achterhaald zijn en de soepele werking van de wereldeconomie verstoren. Juist het feit dat de overheid eist dat alle transacties binnen haar jurisdictie in de nationale valuta worden uitgevoerd, maakt de economie kwetsbaar voor fouten van centrale bankiers en aanvallen van speculanten, die de ene deflatoire crisis na de andere veroorzaakten. In het informatietijdperk zullen individuen over cybervaluta kunnen beschikken en daarmee hun monetaire onafhankelijkheid terugwinnen. Wanneer zij hun eigen monetaire beleid via het internet kunnen voeren, zal het minder, of helemaal niet meer relevant zijn dat de staat controle blijft houden op de geldprinter van het industriële tijdperk. Hun invloed op de wereldwijde welvaart wordt dan ingehaald door wiskundige algoritmen die geen fysieke vorm kennen. In het nieuwe millennium zal cybergeld, beheerd door particuliere markten, het fiatgeld, uitgegeven door overheden, vervangen. Alleen de armen zullen het slachtoffer worden van inflatie en de daaropvolgende deflatoire spiralen, gevolgen van de kunstmatige hefboomwerking die fiatgeld in de economie brengt.

Zonder de gebruikelijke mogelijkheden om belastingen te heffen en geld in omloop te brengen, zullen regeringen, zelfs in doorgaans beschaafde landen, zich van hun nare kant laten zien. Naarmate de inkomstenbelasting steeds minder effectief blijkt te worden, zullen oude en arbitraire vormen van dwang weer onder het stof vandaan gehaald worden. De ultieme vorm van bronbelasting – feitelijke of zelfs openlijke gijzelneming – zal ingezet worden door overheden die wanhopig proberen te voorkomen dat rijkdom aan hun greep ontsnapt. Ongelukkige burgers zullen dan als gijzelaars voor losgeld worden vastgehouden; bijna zoals we zagen in de middeleeuwen. Ondernemingen die diensten verlenen ter bevordering van de individuele vrijheid raken verstrikt in infiltratie, sabotage en ontwijking. Willekeurige onteigening van eigendom (alledaags in de Verenigde Staten, waar dit vijfduizend keer per week gebeurt) zal alleen maar toenemen. Regeringen zullen mensenrechten schenden, de vrije informatiestroom censureren, nuttige technologieën saboteren en soms nog veel erger handelen. Net zoals de inmiddels verdwenen Sovjet-Unie tevergeefs probeerde de toegang tot personal computers en Xerox-machines te beperken, zullen westerse regeringen met totalitaire middelen proberen de cybereconomie te onderdrukken.

TERUGKEER VAN DE LUDDIETEN

Dergelijke methoden kunnen echter bij bepaalde bevolkingsgroepen in de smaak vallen. De positieve ontwikkelingen van de individuele bevrijding en autonomie zullen voor velen die niet tot de cognitieve elite horen, juist als slecht nieuws overkomen. Het meeste verzet zal vermoedelijk komen van mensen met middelmatig talent in de huidige rijke landen. Zij zullen ervaren dat informatietechnologie een bedreiging vormt voor hun levensstijl. Degenen die profiteren van de georganiseerde dwang, waaronder miljoenen die een verdeeld inkomen ontvangen van de overheid, kunnen de nieuwe vrijheid, zoals gerealiseerd door soevereine individuen, verafschuwen.¹¹ Hun verontwaardiging onderstreept de waarheid dat ‘waar je staat, wordt bepaald door waar je zit.’

Soms vroeg ik me af hoe ik zo'n diepe meelevende pijn kon voelen voor het lot van een paar mannen die ik niet kende, terwijl zij in een honkbalstadion honderden mijlen verderop een wedstrijd speelden tegen een groep vreemden. Het antwoord is eenvoudig. Ik hield van mijn teams. Hoewel er risico aan verbonden was, was betrokkenheid de moeite waard. Sport deed mijn bloed sneller stromen, maakte me opgewonden en liet mijn hart bonzen. Ik vond het fijn om iets op het spel te hebben. Het leven kwam tot leven tijdens een wedstrijd. – Craig Lambert

Het zou echter misleidend zijn om alle negatieve gevoelens die tijdens de aankomende transitiecrisis opkomen, louter toe te schrijven aan een kille hunkering om ten koste van anderen te leven. Er spelen echter nog meer factoren mee. De aard van de menselijke samenleving wijst erop dat er onvermijdelijk een misplaatste morele dimensie meespeelt in de naderende luddistische reactie. Die kille hunkering verschuilt zich in feite achter een morele façade. Wij belichten de morele en moralistische aspecten van de transitiecrisis. Niets zet mensen zo sterk in beweging als de overtuiging dat ze moreel in hun recht staan, meer nog dan puur eigenbelang. Hoewel de band met de burgerlijke mythes uit de twintigste eeuw snel verzwakt, bestaan er nog altijd echte gelovigen. Iedereen die in die eeuw volwassen werd, raakte doordrenkt met de plichten en verantwoordelijkheden van het burgerschap uit die tijd. De overgebleven morele principes uit de industriële samenleving zullen ten minste enkele neo-luddistische aanvallen op informatietechnologieën in gang zetten.

In dit opzicht blijkt het te verwachten geweld deels een uiting te zijn van wat wij ‘moreel anachronisme’ noemen: het toepassen van morele richtlijnen uit de ene economische periode op de omstandigheden van een andere. Iedere fase van de samenleving vraagt om eigen morele normen die mensen helpen

11 Marshall McLuhan, *Understanding Media*, New York: Signet, 196, p. 19.

de specifieke valkuilen te overwinnen die bij die manier van leven horen. Een agrarische samenleving functioneerde niet volgens de morele regels van een rondtrekkende Eskimostam, en zo kan ook de informatiesamenleving niet voldoen aan de principes die ooit het succes van een militante industriële staat in de twintigste eeuw mogelijk maakten. Dat lichten we graag toe.

De komende jaren zal moreel anachronisme zich ook in de kernlanden van het Westen duidelijk manifesteren, net zoals het de afgelopen vijf eeuwen in de landen daar ver vandaan te zien was. Westerse kolonisten en militaire expedities veroorzaakten dit soort crises zodra zij in aanraking kwamen met inheemse jagers- en verzamelaarsstammen, en volkeren wiens samenlevingen nog volgens agrarische modellen functioneerden. Het invoeren van nieuwe technologieën in anachronistische omgevingen leidde tot verwarring en morele crises. Het succes van christelijke missionarissen bij de bekering van miljoenen inheemse mensen is voor een groot deel te danken aan de lokale crises die ontstonden door de plotselinge invoering van nieuwe machtsstructuren van buitenaf. Dergelijke botsingen herhaalden zich keer op keer, van de zestiende eeuw tot de vroege decennia van de twintigste eeuw. Wij verwachten vergelijkbare conflicten in het begin van het nieuwe millennium, naarmate de informatiesamenleving het begint over te nemen van de gevestigde industriële systemen.

De nostalgie naar dwang

De opkomst van het soevereine individu zal niet door iedereen als een veelbelovende, nieuwe fase in de geschiedenis worden omarmd, zelfs niet door degenen die er het meeste voordeel uit halen. Iedereen zal gemengde gevoelens hebben. Veel mensen zullen innovaties afkeuren die de territoriale natiestaat ondermijnen. Het is de menselijke natuur om iedere ingrijpende verandering vrijwel altijd als een dramatische achteruitgang te beschouwen. Vijfhonderd jaar geleden beweerden de hoflieden rondom de hertog van Bourgondië dat de opkomende innovaties, die het feodalisme ondermijnden, slecht waren. Zij meenden dat de wereld snel in verval zou raken, toevallig precies op het moment tijdens de Renaissance waarin historici later een explosie van menselijk potentieel constateerden. Zo zou deze periode in het volgende millennium als een nieuwe renaissance kunnen worden gezien, terwijl in de vermoeide ogen van de twintigste eeuw vooral angst is af te lezen.

Er is een grote kans dat degenen die aanstoot nemen aan deze nieuwe ontwikkelingen, en vele anderen die erdoor benadeeld raken, onaangenaam zullen reageren. Hun nostalgie naar dwang zal waarschijnlijk in geweld uitmonden. Ontmoetingen met deze nieuwe 'Luddieten' zorgen er in ieder geval voor dat de overstap naar radicaal nieuwe vormen van sociale organisatie voor iedereen voor wat ellende zal zorgen. Zet je schrap en bereid je voor

op de duik. Nu de snelheid van verandering het morele en economische aanpassingsvermogen van velen in onze generatie te boven gaat, kun je rekenen op een felle, verontwaardigde weerstand tegen de Informatierevolutie, ondanks de grote belofte die zij brengt om de toekomst te bevrijden.

Je moet dit soort vervelende ontwikkelingen begrijpen en je er op voorbereiden. Er wacht een transitiecrisis op ons. Deflatoire crises, zoals de Aziatische financiële crisis van 1997 en 1998, zullen blijven opduiken zolang de verouderde instellingen uit het industriële tijdperk niet opgewassen zijn tegen de uitdagingen van de nieuwe, grensoverschrijdende economie. De nieuwe informatie- en communicatietechnologieën ondermijnen de moderne staat sterker dan welke andere politieke bedreiging dan ook sinds de tijd van Columbus. Dat is van belang, want machthebbers hebben zelden vreedzaam gereageerd op ontwikkelingen die hun gezag ondermijnen, en dat zal nu waarschijnlijk niet anders zijn.

De botsing tussen het nieuwe en het oude zal de eerste jaren van het nieuwe millennium bepalen. Wij voorzien een periode van groot gevaar en grote beloningen, waarin op sommige terreinen de beschaving sterk achteruitgaat en op andere terreinen ongekende kansen ontstaan. Steeds autonomere individuen en failliete, wanhopige regeringen zullen tegenover elkaar komen te staan aan beide zijden van een nieuwe kloof. Voor het einde van deze transitie voorzien we een ingrijpende verandering in het concept van soevereiniteit en de vrijwel volledige ondergang van de politiek. Waar de staat nu nog de middelen beheerst, zullen straks vrijwel alle overheidsdiensten geprivatiseerd zijn. Om onontkoombare redenen die we in dit boek uitvoerig bespreken, zal informatietechnologie de capaciteit van de staat zodanig ondermijnen dat zij niet meer in staat is om voor haar diensten meer te vragen dan deze daadwerkelijk waard zijn voor de burgers.

Regeringen zullen zich moeten bezighouden met wat soevereiniteit betekent.

– Robert Martin

Soevereiniteit door markten

In een mate die we tien jaar geleden nauwelijks konden voorstellen, verkrijgen individuen via marktmechanismen steeds meer vrijheid ten opzichte van territoriale natiestaten. Deze staten zien hun gezag snel verdwijnen en lopen het risico om failliet te gaan. Hoe machtig ze ook lijken, behouden zij enkel de mogelijkheid om te vernietigen, niet om bevelen uit te delen. Hun intercontinentale raketten en vliegdekschepen functioneren inmiddels als relikwieën, even imposant als zinloos, vergelijkbaar met het laatste oorlogspaar uit het feodale tijdperk.

Informatietechnologie breidt de markten drastisch uit doordat het de wijze verandert waarop activa worden gecreëerd en beschermd. Dit is werkelijk revolutionair. Het belooft zelfs een nog ingrijpendere impact te hebben op

de industriële samenleving dan de introductie van buskruit ooit had op het feodale landbouwsysteem. De transformatie rond het jaar 2000 betekent de commercialisering van soevereiniteit en het einde van de traditionele politiek, precies zoals vuurwapens ooit de ondergang van het eedgebonden feodalisme inluidden. Burgerschap zal verdwijnen, net zoals de ridderlijkheid ooit verdween.

Wij zijn ervan overtuigd dat het tijdperk van de individuele economische soevereiniteit aanbreekt. Net zoals staalfabrieken, telefoonmaatschappijen, mijnen en spoorwegen die ooit genationaliseerd waren, wereldwijd in rap tempo werden geprivatiseerd, zul je spoedig de ultieme vorm van privatisering zien: de ingrijpende denationalisering van het individu. Het soevereine individu van het nieuwe millennium behoort niet langer tot de staatsbezittingen, een impliciet activum op de balans van de schatkist. Na de transitie van het jaar 2000 worden voormalige burgers geen burgers meer, maar klanten.

Bandbreedte overwint grenzen

Het commercialiseren van soevereiniteit zal het traditionele burgerschap binnen de natiestaat gedateerd maken, vergelijkbaar met de ridderlijke eeden na de ineenstorting van het feodale systeem. In tegenstelling tot de burger, verplicht tot belastingbetalingen en gebonden aan een machtige staat, worden de soevereine individuen van de eenentwintigste eeuw klanten van overheden die opereren in een 'nieuwe logische ruimte'. Zij zullen onderhandelen over de beperkte diensten die zij van het overheidsapparaat wensen en zullen daarvoor betalen via contractuele overeenkomsten. De overheden van het informatietijdperk zullen zich volgens geheel andere principes moeten organiseren dan we de afgelopen eeuwen gewend waren. Sommige rechtsgebieden en diensten met betrekking tot soevereiniteit zullen ontstaan via 'assortive matching', een systeem waarbij overeenkomsten in voorkeuren, zoals commerciële belangen, de basis vormen waarop virtuele jurisdicties een klantenbestand opbouwen.

In zeldzame gevallen kunnen de nieuwe soevereiniteiten restanten zijn van middeleeuwse organisaties, zoals de 900 jaar oude Soevereine Militaire Hospitaalorde van St. Johannes van Jeruzalem, van Rhodos en van Malta. Deze orde, beter bekend als de Ridders van Malta, vormt een belangengroep van rijke katholieken met 10.000 leden en een jaarlijkse inkomstenstroom van enkele miljarden. Zij geven hun eigen paspoorten, postzegels en geld uit en onderhouden volledige diplomatieke betrekkingen met zeventig landen. Momenteel onderhandelt de orde met de Republiek Malta over de terugname van Fort St. Angelo. Door het fort in bezit te nemen, verkrijgen de Ridders het ontbrekende element van territorialiteit, zodat zij als soevereine entiteit erkend kunnen worden. De Ridders van Malta zouden zo opnieuw een soevereine

microstaat kunnen vormen, gesteund door hun lange geschiedenis. Vanuit Fort St. Angelo staken zij in 1565 tijdens de Grote Belegering de Turken de rug toe en regeerden zij Malta vele jaren, totdat Napoleon hen in 1798 verdreef. Als de Ridders van Malta in de komende jaren blijken terug te keren, zou dat het duidelijkste bewijs zijn dat het systeem van moderne natiestaten, dat na de Franse Revolutie zijn intrede deed, slechts een intermezzo was in de langere lijn van de geschiedenis, waarin het normaal was dat verschillende vormen van soevereiniteit naast elkaar bestonden.

Een ander, totaal verschillend model voor postmoderne soevereiniteit op basis van assortive matching zie je terug in het Iridium-satelliettelefoonnetwerk. In eerste instantie lijkt het vreemd om een mobiele telefoniedienst als een vorm van soevereiniteit te beschouwen, maar internationale autoriteiten hebben Iridium al erkend als een virtueel land. Zoals je wellicht weet, biedt Iridium een wereldwijde mobiele telefoniedienst waardoor abonnees via één nummer oproepen kunnen ontvangen, waar ze zich ook bevinden – of je nu in Featherston, Nieuw-Zeeland bent of in de Boliviaanse Chaco. Om te garanderen dat de oproepen overal de juiste abonnees bereiken, stemden internationale telecomautoriteiten ermee in Iridium als een virtueel land te erkennen, compleet met een eigen landcode: 8816. Het vereist dan ook geen ingewikkelde logica om te beargumenteren dat als een virtueel land van satelliettelefoonabonnees soeverein kan zijn, meer samenhangende virtuele gemeenschappen op het grensoverschrijdende internet dit ook zullen kunnen zijn.

Bandbreedte (oftewel de draagcapaciteit van een communicatiemedium) is sinds de uitvinding van de transistor sneller gegroeid dan de rekenkracht. Als deze trend zich voortzet, zijn wij ervan overtuigd dat de bandbreedte binnen enkele jaren, kort na de millenniumwisseling, zodanig toeneemt dat men de ‘metaverse’ kan realiseren, de alternatieve cyberspacewereld zoals bedacht door sciencefictionauteur Neal Stephenson. Stephenson’s ‘metaverse’ staat voor een hechte virtuele gemeenschap met haar eigen regels. Wij geloven dat, naarmate de cybereconomie groeit, de deelnemers uiteindelijk vrijgesteld worden van de verouderde wetten van traditionele natiestaten. De nieuwe cybergemeenschappen zullen minstens even welvarend zijn en hun belangen net zo effectief behartigen als de Soevereine Militaire Hospitaalorde van St. Johannes van Jeruzalem, van Rhodos en van Malta. Dankzij geavanceerde communicatietechnologieën en de mogelijkheden binnen informatieoorlogvoering zullen zij zich beter weten stand te houden. We onderzoeken daarnaast ook andere modellen van gefragmenteerde soevereiniteit, waarin kleine groepen feitelijk de soevereiniteit van zwakkere natiestaten kunnen leasen en hun eigen economische toevluchtsoorden kunnen exploiteren, vergelijkbaar met hoe vrije havens en vrijhandelszones dat nu doen.

We hebben een nieuwe morele woordenschat nodig om de relaties tussen soevereine individuen en wat er overblijft van de overheid te beschrijven. Naarmate de spelregels van deze nieuwe verhoudingen duidelijker worden, zullen ze waarschijnlijk stuiten op weerstand van mensen die zijn grootgebracht met het idee “burger” te zijn van een twintigste-eeuwse natiestaat. Het verdwijnen van naties en de ‘denationalisering van het individu’ doen enkele gekoesterde opvattingen vervagen, zoals het principe van ‘gelijke bescherming onder de wet’, dat uitgaat van machtsverhoudingen die spoedig tot het verleden behoren. Naarmate virtuele gemeenschappen sterkere samenhang ontwikkelen, zullen zij eisen dat hun leden volgens hun eigen regels ter verantwoording worden geroepen in plaats van volgens de wetten van de voormalige natiestaten waarin zij wonen. Binnen hetzelfde geografische gebied zullen opnieuw meerdere rechtsstelsels naast elkaar functioneren, zoals we in de oudheid en middeleeuwen zagen.

Net zoals dat de pogingen om de riddermacht te behouden, faalden door de opkomst van vuurwapens, zijn de moderne noties van nationalisme en burgerschap gedoemd om tot irrelevantie te vervallen door de ontwikkeling van microtechnologie. Ze zullen uiteindelijk belachelijk lijken, net zoals de heilige principes van het vijftiende-eeuwse feodalisme, waarmee al in de zestiende eeuw de spot werd gedreven. De gekoesterde burgerlijke waarden van de twintigste eeuw zullen lachwekkende anachronismen blijken te zijn voor komende generaties na de transformatie van het jaar 2000. De Don Quichot van de eenentwintigste eeuw wordt geen dwaalridder die de glorie van het feodalisme doet herleven, maar zal een bureaucraat in een bruin pak zijn: een belastingambtenaar die erop uit is om de burgers te controleren.

HERLEVING VAN DE WETTEN VAN DE MARK

We denken zelden aan overheden als concurrerende partijen, behalve in heel algemene zin. Daardoor is ons besef van wat soevereiniteit kan inhouden, verzwakt. Vroeger, toen de machtsverhoudingen het voor verschillende groepen bemoeilijkten om een stabiel monopolie op dwang te vestigen, was de macht vaak gefragmenteerd, overlaptten rechtsgebieden elkaar gedeeltelijk en oefenden diverse entiteiten één of meer kenmerken van soevereiniteit uit. Vaak bleek de zogenaamde heerser in de praktijk nauwelijks enige macht te bezitten. Tegenwoordig concurreren overheden die minder sterk zijn dan natiestaten actief om op lokaal niveau een monopolie op dwang uit te oefenen. Deze concurrentie heeft geleid tot veranderingen in de wijze waarop geweld wordt beheerst en loyaliteit wordt gewonnen – veranderingen die spoedig weer zichtbaar zullen worden.

Toen de macht van heren en vorsten nog beperkt was en de aanspraken van één of meer groepen elkaar overlaptten bij grensgebieden, kon geen van beide partijen de overhand krijgen. In de middeleeuwen kende men

talrijke grensgebieden, de zogenaamde ‘marken’, waar soevereiniteiten in elkaar overliefen. Deze conflictrijke gebieden hielden decennialang, zo niet eeuwenlang, stand in de grenzen van Europa. Men vond marken tussen gebieden onder Keltische en Engelse invloed in Ierland; tussen Wales en Engeland; tussen Schotland en Engeland; tussen Italië en Frankrijk; tussen Frankrijk en Spanje; tussen Duitsland en de Slavische grensstreken van Centraal-Europa; en tussen de christelijke koninkrijken van Spanje en het islamitische koninkrijk Granada. Dergelijke grensgebieden ontwikkelden unieke institutionele en juridische structuren, en we verwachten dat we dit fenomeen in het komende millennium opnieuw zullen zien terugkeren. Doordat twee autoriteiten met elkaar concurreerden, betaalden de inwoners van deze streken zelden belasting. Bovendien konden zij doorgaans zelf bepalen wiens wetten zij zouden volgen, door middel van juridische instrumenten als de ‘erkenning’ en de ‘beslaglegging’ – concepten die tegenwoordig vrijwel geheel zijn verdwenen. Wij voorzien dat zulke principes een prominente rol zullen spelen in het recht van informatiesamenlevingen.

Het overstijgen van nationaliteit

oor de opkomst van de natiestaat was het lastig om precies vast te stellen hoeveel soevereine entiteiten de wereld telde, omdat zij op ingewikkelde wijze in elkaar overliefen en allerlei vormen van organisatie hanteerden. Dat zal in de toekomst opnieuw zo zijn. Binnen de natiestaat werden de grenzen tussen territoria scherp afgebakend, maar in het informatietijdperk zullen deze lijnen weer vervagen. In het nieuwe millennium raakt soevereiniteit opnieuw gefragmenteerd en duiken er nieuwe entiteiten op die slechts enkele, maar niet alle kenmerken bezitten die we met overheden associëren.

Sommige van deze nieuwe entiteiten, vergelijkbaar met de Tempeliers en andere religieuze militaire orden uit de middeleeuwen, kunnen met aanzienlijke rijkdom en militaire kracht opereren, ook al beschikken zij niet over een vast grondgebied. Ze organiseren zich op basis van principes die niets met nationaliteit te maken hebben. In de middeleeuwen ontleenden leden en leiders van religieuze organisaties, die in delen van Europa soevereine macht uitoefenden, hun gezag niet aan een nationale identiteit. Zij vertegenwoordigden diverse etnische achtergronden en verklaarden hun trouw aan God, niet aan een bepaalde band die een nationaliteit zou moeten scheppen.

Koopliedenrepublieken van cyberspace

Je zult tevens zien dat samenwerkingsverbanden tussen kooplieden en vermogende individuen met semisovereine bevoegdheden weer opbloeien, zoals de Hanze, een middeleeuwse confederatie van kooplieden. De Hanze, die actief was op de Franse en Vlaamse markten, groeide uit tot een organisatie

die kooplieden uit zestig steden verenigde.¹² De ‘Hanseatic League’ – zoals men haar in het Engels op een overbodige wijze aanduidt (de letterlijke vertaling is immers: ‘Liga liga’) – vormde een verbond van Germaanse koopmansgilden dat haar leden bescherming bood en handelsverdragen onderhandelde. Ze kreeg in diverse steden in Noord-Europa en de Baltische regio semisouvereine bevoegdheden. Vergelijkbare entiteiten zullen in het nieuwe millennium opkomen als vervanging van de stervende natiestaat, en zullen bescherming bieden en bijdragen aan het handhaven van contracten in een onveilige wereld.

Kortom, de toekomst zal waarschijnlijk niet voldoen aan de verwachtingen van degenen die de burgerlijke mythes van de industriële samenleving van de twintigste eeuw hebben geïnternaliseerd, waaronder ook de illusies van de sociale democratie, dat ooit de meest getalenteerde geesten opzweepten en motiveerde. Deze mensen gaan ervan uit dat samenlevingen zich ontwikkelen op de manier die voor de overheid het meest wenselijk is, het liefst als reactie op opiniepeilingen en nauwkeurig getelde stemmen. Dit bleek echter nooit zo evident als vijftig jaar geleden werd gedacht. Vandaag de dag is het een anachronisme, net zozeer een overblijfsel van het industrialisme als een roestige schoorsteen. Deze burgerlijke mythes laten niet alleen een denkwijze zien die maatschappelijke problemen als oplosbaar via technische ingrepen beschouwt, maar onthullen ook een vals vertrouwen dat hulpbronnen en individuen in de toekomst even kwetsbaar blijven voor politieke dwang als in de twintigste eeuw. Wij betwijfelen dat. Het zijn marktkrachten, niet politieke meerderheden, die samenlevingen zullen dwingen zich opnieuw in te richten op manieren die de publieke opinie noch zal begrijpen, noch zal verwelkomen. Als dat gebeurt, blijkt de naïeve opvatting dat geschiedenis is wat mensen willen dat zij is, buitengewoon misleidend.

Het zal daarom essentieel zijn om de wereld vanuit een nieuw perspectief te benaderen. Dat betekent dat u de zaken van buitenaf zult moeten observeren en veel vanzelfsprekend geachte aannames in vraag zult moeten stellen, zodat nieuwe inzichten kunnen ontstaan. Als u er niet in slaagt het conventionele denken te overstijgen in een tijd waarin dit denken de aansluiting met de werkelijkheid verliest, loopt u het risico ten prooi te vallen aan een epidemie van desoriëntatie. Die desoriëntatie leidt tot fouten die uw bedrijf, uw investeringen en uw levensstijl in gevaar kunnen brengen.

Het universum beloont ons als we het doorgronden en straft ons als we dat niet doen. Als wij het universum doorgronden, slagen onze plannen en voelen wij ons op ons best. Maar als wij proberen te vliegen door van een klif te springen

12 Janet L. Abu-Lughod, *Before European hegemony: the world system A.D. 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1991), p.62.

*en simpelweg met onze armen te fladderen, dan zal het universum ons ten val brengen.*¹³ – JACK COHEN EN IAN STEWART

De wereld vanuit een nieuw perspectief

Om u voor te bereiden op de toekomst, moet u begrijpen waarom de wereld die gaat komen anders zal zijn dan de voorspellingen van de meeste experts. Dit betekent dat u grondig moet kijken naar de verborgen oorzaken van verandering. Wij hebben geprobeerd dit inzichtelijk te maken met een onconventionele analyse, die wij de studie van ‘megapolitiek’ noemen. In de twee eerdere delen, *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning*, betoogden we dat de voornaamste oorzaken van verandering niet te vinden zijn in politieke manifesten of in de uitspraken van overleden economen, maar in de verborgen factoren die de grenzen waarover macht wordt uitgeoefend, doen veranderen. Vaak zorgen subtiele wijzigingen in klimaat, topografie, micro-organismen en technologie ervoor dat de logica van geweld verschuift. Deze veranderingen transformeren ook de manier waarop mensen hun levensonderhoud organiseren en zich verdedigen.

We zijn ons ervan bewust dat onze benadering voor het doorgronden van wereldveranderingen sterk afwijkt van die van de meeste voorspellers. Wij beweren niet dat wij meer weten over bepaalde ‘onderwerpen’ dan degenen die hun hele carrière hebben gewijd aan diepgaande specialisatie. Integendeel, wij bekijken de zaken juist van buitenaf en beschikken over kennis van de onderwerpen waarop wij onze voorspellingen baseren. Voor ons draait het er vooral om te herkennen waar de grenzen van de noodzaak liggen. Als die grenzen veranderen, verandert de samenleving onvermijdelijk, ongeacht wat mensen erover wensen.

Vanuit ons perspectief schuilt de sleutel tot het begrijpen van de ontwikkeling van samenlevingen in het doorgronden van de factoren die de kosten en baten van geweld bepalen. Elke menselijke samenleving, van jagerstammen tot grote rijken, wordt gevormd door de wisselwerking van megapolitieke krachten die de dominante versie van de ‘wetten van de natuur’ vastleggen. Het leven is overal complex. Lammeren en leeuwen bewaken een fragiele balans, waarbij zij subtiel op elkaar inwerken. Als leeuwen ineens sneller zouden worden, zouden zij prooien kunnen vangen die voorheen ontsnapten. En stel dat lammeren plotseling vleugels zouden krijgen, dan zouden de leeuwen verhongeren. Het vermogen om geweld in te zetten en zich ertegen te verdedigen is de cruciale factor die het leven aan de marge beïnvloedt.

Wij hebben een goede reden om geweld centraal in onze theorie over megapolitiek te plaatsen. Het beheersen van geweld vormt het grootste dilemma voor iedere samenleving. Zoals we schreven in *The Great Reckoning*:

13 Jack Cohen en Ian Stewart, *The Collapse of Chaos* (New York: Viking, 1994).

De reden dat mensen tot geweld overgaan, is simpelweg dat het vaak loont. In zekere zin is het meest voor de hand liggende wat een mens kan doen als hij geld wil, het gewoon afpakken ervan. Dit geldt evenzeer voor een leger dat een olieveld verovert als voor een enkele crimineel die zomaar een portemonnee pakt. Macht zoekt, zoals William Playfair schreef, ‘altijd de gemakkelijkste weg naar rijkdom door degenen aan te vallen die erover beschikken.’

De uitdaging voor voorspoed ligt juist in het feit dat roofzuchtig geweld onder bepaalde omstandigheden zeer winstgevend is. Oorlog herschrijft de spelregels, verandert de verdeling van eigendommen en inkomen, en bepaalt zelfs wie er leeft en wie sterft. Juist het feit dat geweld loont, maakt het zo moeilijk te beheersen.¹⁴

Het denken in deze termen hielp ons ontwikkelingen te voorspellen waarover zelfs de meest doorgewinterde experts ervan overtuigd waren dat ze nooit zouden plaatsvinden. Zo was bijvoorbeeld *Blood in the Streets*, dat begin 1987 verscheen, onze poging om de eerste signalen in kaart te brengen van de grootschalige megapolitieke revolutie die zich nu ontvouwt. Destijds stelden wij dat technologische vernieuwing de mondiale machtsverhoudingen radicaal zou verstoren. Onze belangrijkste stellingen waren:

- Wij voorspelden dat het Amerikaanse overwicht zou afnemen, wat zou leiden tot economische onevenwichtigheden en tegenspoed, waaronder een beurscrash in de stijl van 1929. Hoewel de experts vrijwel unaniem weigerden te geloven dat zoiets kon gebeuren, werden de markten in oktober 1987, amper zes maanden na onze voorspelling, geschokt door de heftigste verkoopgolf van de eeuw.
- Wij waarschuwden de lezers voor de ineenstorting van het communisme. Wederom lachten de experts ons uit, maar in 1989 deden zich gebeurtenissen voor die “niemand had kunnen voorzien.” De Berlijnse Muur viel en revoluties deden de communistische regimes, van de Baltische staten tot zelfs Boekarest, verdwijnen.
- Wij legden uit waarom het multi-etnische rijk, dat door de bolsjewistische elite werd overgenomen van de tsaren, onvermijdelijk uiteen zou vallen. Eind december 1991 hing de hamer- en sikkelvlag voor de laatste keer boven het Kremlin, waarna de Sovjetunie voorgoed ophield te bestaan.
- Midden in de intensieve wapenwedloop onder Reagan voorspelden wij dat de wereld op de drempel stond van een ingrijpende ontwapening.

¹⁴ Zie James Dale Davidson en Lord William Rees-Mogg, *The Great Reckoning*, 2e ed. (New York: Simon & Schuster, 1993), p. 53.

Ook dit werd als onwaarschijnlijk – zo niet belachelijk – afgedaan, maar in de daaropvolgende zeven jaar vond wel de meest ingrijpende ontwapening plaats sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog.

- Terwijl experts in Noord-Amerika en Europa naar Japan wezen als bewijs dat overheden markten succesvol konden manipuleren, stelden wij het tegendeel vast. Wij voorspelden dat de bloeiperiode van de Japanse financiële bubbel zou eindigen in een ineenstorting. Niet lang na de val van de Berlijnse Muur stortte de Japanse aandelenmarkt in en verloor bijna de helft van haar waarde. Wij blijven ervan overtuigd dat het dieptepunt van deze neerwaartse beweging het verlies van 89 procent, zoals Wall Street na 1929 heeft geleden, kan evenaren of zelfs overtreffen.
- Terwijl bijna iedereen, van het middenklassegezin tot de grootste vastgoedinvesteerdere ter wereld, ervan overtuigd leek dat vastgoedmarkten enkel zouden stijgen, waarschuwden wij voor een naderende vastgoedcrisis. Binnen vier jaar verloren vastgoedinvesteerdere wereldwijd meer dan \$1 biljoen (\$1.000 miljard) toen de vastgoedmarkt kelderde.
- Al ruim voordat experts de achteruitgang in de inkomens van arbeiders onderkenden, voorspelden wij in *Blood in the Streets* dat deze daling structureel zou blijven bestaan. Nu, bijna een decennium later, begint een slapende wereld eindelijk in te zien dat dit klopt. Het gemiddelde uurloon in de Verenigde Staten is gedaald tot een niveau lager dan tijdens de tweede Eisenhower-regering. In 1993 bedroeg het gemiddelde jaarlijkse uurloon, gecorrigeerd voor inflatie, \$18.808. In 1957, toen Eisenhower werd ingezworen voor zijn tweede ambtstermijn, was het gemiddelde jaarlijkse uurloon in de VS \$18.903.

Hoewel de centrale thema's uit *Blood in the Streets* achteraf gezien verrassend nauwkeurig bleken, noemden de hoeders van het conventionele denken deze inzichten nog enkele jaren geleden pure onzin. In 1987 bestempelde een recensent in *Newsweek* onze analyse als 'een ondoordachte aanval op de rede', waarmee hij de bekrompenheid van de laat-industriële mentaliteit treffend illustreerde.

Je zou denken dat *Newsweek* en vergelijkbare publicaties inmiddels inzagen dat onze analysemethode waardevolle inzichten bood in hoe de wereld veranderde. Maar niets is minder waar. De eerste uitgave van *The Great Reckoning* werd met dezelfde gniffelende vijandigheid ontvangen als *Blood in the Streets*. Zelfs het *Wall Street Journal* wees onze analyse resoluut af als het geklets van 'je suffe tante'.

Ondanks al het gegiechel, bleken de thema's van *The Great Reckoning* minder belachelijk dan de hoeders van de orthodoxie deden vermoeden.

Ook hebben we onze voorspelling over de ondergang van de Sovjet-Unie verder uitgewerkt door te onderzoeken waarom Rusland en de andere voormalige Sovjetrepublieken een toekomst tegemoet gingen vol toenemende burgerlijke onrust, hyperinflatie en dalende levensstandaarden.

- We legden uit waarom de jaren 1990 een decennium van krimp zouden worden, met voor het eerst een wereldwijde inkrimping van zowel overheden als bedrijven.
- We voorspelden tevens dat een ingrijpende herdefiniëring van de voorwaarden voor inkomensherverdeling stond te gebeuren, wat zou leiden tot flinke bezuinigingen op uitkeringen. Overal, van Canada tot Zweden, verschenen de eerste signalen van een fiscale crisis, en Amerikaanse politici begonnen te spreken over 'het beëindigen van de welvaartsstaat zoals wij die kennen.'
- Wij voorzagen en legden uit dat de 'nieuwe wereldorde' uiteindelijk als een 'nieuwe wereldwanorde' zou uitpakken. Lange tijd vóórdát de gruweldaden in Bosnië de krantenkoppen overspoelden, waarschuwden wij dat Joegoslavië in een burgeroorlog zou instorten.
- Nog vóórdát Somalië in volledige anarchie verviel, legden wij uit hoe de dreigende ineenstorting van regeringen in Afrika ervoor zou zorgen dat sommige landen daar feitelijk onder curatele zouden worden gesteld.
- Wij voorspelden en verduidelijkten waarom de militante islam het marxisme als leidende ideologie in de confrontatie met het Westen zou verdringen. Jaren voordat de bomaanslag in Oklahoma plaatsvond en men probeerde het World Trade Center op te blazen, lieten wij zien waarom de Verenigde Staten te maken zouden krijgen met een toename aan terrorisme.
- Nog vóórdát de krantenkoppen over rellen in Los Angeles, Toronto en andere steden verschenen, legden wij uit hoe de opkomst van criminele subculturen onder stedelijke minderheden de weg vrijmaakte voor wijdverspreid crimineel geweld.
- We voorspelden ook 'de laatste depressie van de twintigste eeuw', die in 1989 in Azië begon en zich vanaf de periferie naar het centrum van het mondiale systeem verspreidde. Wij stelden dat de Japanse aandelenmarkt het voorbeeld van Wall Street na 1929 zou volgen, wat uiteindelijk zou uitmonden in een kredietcrisis en depressie. Overheden in Japan en elders grepen fors in, waardoor de financiële markten

tijdelijk niet volledig weerspiegelden hoe slecht de kredietsituatie daadwerkelijk was. Het verplaatste slechts de economische problemen en verergerde ze. Hierdoor kwamen overheden wereldwijd onder druk te staan om competitieve monetaire devaluaties door te voeren, en dreigde zelfs een systeemwijde kredietcrisis, zoals de crisis in de jaren 1930, die wereldwijd economieën deed instorten.

The Great Reckoning belichtte ook een reeks controversiële theses die nog niet bevestigd zijn, of het door ons voorspelde ontwikkelingsniveau nog niet hebben bereikt:

- We voorspelden dat de Japanse beurs dezelfde weg zou inslaan als Wall Street na 1929, wat zou uitmonden in een kredietcrisis en economische depressie. Ondanks dat de werkloosheid in landen als Spanje en Finland zelfs hoger uitviel dan in de jaren '30, en sommige landen – zoals Japan – met lokale depressies kampten, is er nog geen wereldwijde kredietcrash geweest zoals die destijds hele economieën onderuit haalde.
- We stelden dat het uiteenvallen van het centraal geleide systeem in de voormalige Sovjet-Unie zou leiden tot de verspreiding van kernwapens naar ministaten, terroristische groeperingen en criminele bendes. Tot grote opluchting van de wereld is dat niet gebeurd, althans niet in de mate die wij vreesden. Persberichten melden dat Iran diverse tactische kernwapens op de zwarte markt heeft aangeschaft en dat de Duitse autoriteiten meerdere pogingen tot de verkoop van nucleaire materialen hebben vrijdeld. Er is overigens geen melding gemaakt van daadwerkelijke inzet of gebruik van kernwapens uit het arsenaal van de voormalige Sovjet-Unie.
- Ten slotte legden we uit waarom de zogenaamde 'War on Drugs' een recept was voor het ondermijnen van de politie- en rechtssystemen in landen met wijdverspreid drugsgebruik, vooral in de Verenigde Staten. Dankzij de tientallen miljarden dollars aan verborgen monopoliewinsten die drugshandelaren jaarlijks binnen harken, beschikken ze over zowel de middelen als de prikkel om zelfs schijnbaar stabiele landen te corrumperen. De internationale media hebben zo nu en dan gesuggereerd dat drugsgeld tot in de hoogste regionen van de Amerikaanse politiek is doorgedrongen, maar het volledige verhaal is nog niet verteld.

Kijken waar anderen niet kijken

Hoewel sommige van onze voorspellingen achteraf fout bleken of met de huidige kennis als onjuist worden bestempeld, blijft het totaalplaatje

standhouden tegen de kritiek. Veel van de ontwikkelingen die waarschijnlijk een rol zouden gaan spelen in de economische geschiedenis van de jaren 1990 werden al eerder voorspeld en toegelicht in *The Great Reckoning*. Wij voorspelden niet simpelweg een voortzetting van de bestaande trends, maar wezen op ingrijpende breuken met wat sinds de Tweede Wereldoorlog als normaal werd beschouwd. We waarschuwden dat de jaren negentig drastisch anders zouden zijn dan de voorgaande vijf decennia. Als je het nieuws van 1991 tot en met 1995 volgt, zie je dat de thema's uit *The Great Reckoning* bijna dagelijks werkelijkheid werden.

Wij interpreteren deze ontwikkelingen niet als losse tegenslagen, maar als schokgolven langs één doorlopende breuklijn. De oude orde wordt op zijn kop gezet door een megapolitieke aardbeving die een revolutie in de politieke instellingen zal veroorzaken, en de manier waarop kritische geesten de wereld beschouwen radicaal zal veranderen.

Ondanks de cruciale rol die geweld speelt in het functioneren van onze wereld, krijgt het opvallend weinig serieuze aandacht. De meeste politieke analisten en economen doen alsof geweld slechts een kleine ergernis is, vergelijkbaar met een vlieg die rond een taart zoemt, en niet als de bakker die de taart heeft gemaakt.

Een andere grondlegger van de megapolitiek

Sterker nog, er is zo weinig helder nagedacht over de rol van geweld in de geschiedenis dat een bibliografie met alle megapolitieke analyses op één vel papier zou passen. In *The Great Reckoning* baseerden we onze redenering onder meer op een bijna volledig vergeten klassieker over megapolitieke analyse, namelijk *An Enquiry into the Permanent Causes of the Decline and Fall of Powerful and Wealthy Nations* van William Playfair, gepubliceerd in 1805. Eén van onze uitgangspunten is tevens het werk van Frederic C. Lane. Lane, een historicus die zich onder meer richtte op de middeleeuwen, publiceerde in de jaren '40 en '50 verschillende scherpe essays over de rol van geweld in de geschiedenis. Wellicht was zijn essay *Economic Consequences of Organized Violence*, dat in 1958 in het *Journal of Economic History* verscheen, het meest omvattende van deze werken. Buiten professionele economische en geschiedkundige kringen heeft slechts een enkeling het gelezen en lijken de meesten de ware betekenis ervan niet te hebben doorgrond. Net als Playfair richtte Lane zich tot een publiek dat op dat moment nog niet bestond.

Inzichten voor het informatietijdperk

Lane publiceerde zijn werk over geweld en de economische betekenis van oorlog ruim voor de intrede van het informatietijdperk. Hij schreef zeker niet met de introductie van microprocessing of andere technologische revoluties die zich tegenwoordig ontfouwen in het vooruitzicht. Toch

bieden zijn inzichten omtrent geweld een kader om te begrijpen hoe de informatierevolutie de samenleving zal herstructureren. Het toekomstbeeld dat Lane schetste, bleek in werkelijkheid een blik terug in de tijd.

Hij was een middeleeuwse historicus, met name gespecialiseerd in de handelstad Venetië, waar het fortuin op en neer schommelde in een wereld vol geweld. Toen hij nadacht over de opkomst en ondergang van Venetië, viel hem op dat de manier waarop geweld wordt georganiseerd en gecontroleerd een cruciale rol speelt in hoe schaarse middelen worden ingezet.¹⁵

Wij zijn ervan overtuigd dat Lanes analyses over de concurrerende toepassingen van geweld ons veel inzicht kunnen geven in hoe het leven in het informatietijdperk waarschijnlijk zal verlopen. Maar verwacht niet dat de meeste mensen zo'n extreem abstract betoog zullen opmerken, laat staan het daadwerkelijk volgen. Terwijl de wereld haar aandacht richt op partijdige debatten en excentrieke persoonlijkheden, glipt de dynamiek van de megapolitiek bijna onopgemerkt voorbij. De gemiddelde Noord-Amerikaan besteedt waarschijnlijk honderd keer meer aandacht aan O.J. Simpson dan aan de nieuwste microtechnologieën, die zijn baan overbodig lijken te maken en het politieke systeem, waar hij op vertrouwt voor zijn werkloosheidsuitkeringen, ondermijnen.

DE IJDELHEID VAN WENSEN

De neiging om over het hoofd te zien wat van fundamenteel belang is, is niet alleen voorbehouden voor de bankzitter die tv kijkt. Volgens klassieke denkers verandert de wereld omdat de overtuigingen van mensen veranderen – een van de hardnekkige illusies die de natiestaat in stand houdt. Zelfs ogenschijnlijk scherpe analisten komen vaak met verklaringen en voorspellingen waarbij grote historische gebeurtenissen worden voorgesteld alsof ze voort zijn gekomen uit wensdenken. Een opvallend voorbeeld van dit type redenering verscheen op de opiniepagina van de *New York Times* in een artikel van Nicholas Colchester, precies op het moment dat wij *Goodbye, Nation State, Hello... What?* schreven.¹⁶ Niet alleen behandelde hij het onderwerp, de ondergang van de natiestaat, precies het thema dat wij bespreken, maar plaatste hij zichzelf ook als een treffend voorbeeld van hoe ver ons denken van de norm afwijkt. Colchester is geen eenvoudige denker. Hij was redactioneel directeur van de *Economist Intelligence Unit*. Als iemand een realistisch wereldbeeld belichaamt, dan is dat ongetwijfeld hij. Toch betoogt hij in zijn artikel op meerdere punten dat 'de komst van een internationale overheid' nu onvermijdelijk is.

15 Frederic C. Lane, 'Economic consequences of organized violence', *The Journal of Economic History* vol.18, nr.4 (december 1958), p.402.

16 Nicholas Colechester, 'Goodbye nationstate, hello . . . what?', *New York Times*, 17 juli 1994, p. E17.

Waarom? Omdat de natiestaat wankelt en niet langer in staat is de economische krachten in toom te houden.

Wat ons betreft is deze veronderstelling zo goed als absurd. Het is een misvatting om te denken dat een nieuwe bestuursvorm automatisch opkomt zodra een bestaande faalt. Volgens die logica hadden Haïti en Zaïre al lang beter bestuur moeten kennen, simpelweg omdat wat zij hadden zo overduidelijk ontoereikend was.

Het standpunt van Colchester, breed gedeeld door de weinigen in Noord-Amerika en Europa die over zulke zaken nadenken, houdt totaal geen rekening met de grotere megapolitieke krachten die bepalen welke politieke systemen werkelijk levensvatbaar zijn. Dat vormt de kern van dit boek. Wanneer we rekening houden met de technologieën die het nieuwe millennium vormgeven, zullen we waarschijnlijk niet één wereldregering krijgen, maar eerder microregeringen of zelfs anarchistische toestanden.

Voor elke serieuze analyse van de rol van geweld in het bepalen van de regels waar iedereen zich aan moet houden, zijn er tientallen boeken geschreven over de minuscule details van graansubsidies en honderden over obscure aspecten van monetair beleid. Het gebrek aan een doordachte benadering van de cruciale kwesties die echt het verloop van de geschiedenis bepalen, weerspiegelt waarschijnlijk de relatieve stabiliteit van de machtsstructuur van de afgelopen eeuwen. De vogel die op de rug van een nijlpaard in slaap valt, maakt zich geen zorgen over zijn zitplek totdat het dier in beweging komt. Dromen, mythen en fantasieën spelen een veel grotere rol in het vormgeven van wat men de 'sociale wetenschappen' noemt dan men doorgaans vermoedt.

Nergens is dit duidelijker dan in de talloze teksten over economische rechtvaardigheid. Terwijl men eindeloos praat en schrijft over wat eerlijk is of niet, wordt zelden diepgaand onderzocht hoe geweld de samenleving vormgeeft, en dus de grenzen bepaalt waarbinnen de economie opereert. Moderne ideeën over economische rechtvaardigheid veronderstellen echter vaak dat de samenleving dient aangestuurd te worden door een uiterst krachtig dwangapparaat (één dat in staat is om welvaart af te nemen en te herverdelen). Deze vorm van macht is slechts een paar generaties geleden ontstaan, en nu is ze aan het afbrokkelen.

Big Brother over de sociale zekerheid

Door industriële technologie beschikten overheden in de twintigste eeuw over meer controle-instrumenten dan ooit tevoren. Voor een tijd leek het onvermijdelijk dat overheden het geweld zo effectief zouden monopoliseren dat er nauwelijks nog ruimte zou blijven voor individuele autonomie. Halverwege de eeuw durfde niemand te verlangen naar een triomf van het soevereine individu.

Enkele van de scherpste waarnemers uit het midden van de twintigste eeuw waren ervan overtuigd dat de drang van natiestaten om de macht te centraliseren uiteindelijk zou leiden tot een totalitaire overheersing van alle levensdomeinen. In George Orwells *1984*, uitgegeven in 1949, hield 'Big Brother' elk individu nauwlettend in de gaten, terwijl hij vergeefs probeerde ook maar een spoor van autonomie en eigenwaarde te behouden. Het leek een verloren strijd. Friedrich von Hayeks *The Road to Serfdom*, uit 1944, benaderde het onderwerp op een wetenschappelijke manier en betoogde dat vrijheid ten onder zou gaan aan een nieuwe vorm van economische controle, waardoor de staat uiteindelijk de absolute macht zou krijgen. Deze werken schreef men vóór de opkomst van microprocessoren, die later een scala aan technologieën zouden introduceren waarmee zelfs kleine groepen en individuen onafhankelijk van de centrale autoriteit kunnen opereren.

Hoe scherp Hayek en Orwell ook waren, ze bleken uiteindelijk te pessimistisch. De geschiedenis heeft enkele verrassingen voortgebracht. Het totalitaire communisme hield nauwelijks stand tot 1984. Een nieuwe variant van lijfeigenschap zou in het volgende millennium nog kunnen ontstaan als overheden erin slagen de bevrijdende kracht van microtechnologie te onderdrukken. Het is echter veel waarschijnlijker dat we ongekende kansen en meer individuele autonomie zullen ervaren. Waar onze ouders zich zorgen over maakten, blijkt mogelijk helemaal geen probleem te vormen. Wat zij als vaste en blijvende kenmerken van het sociale leven beschouwden, lijkt nu gedoemd te verdwijnen. Zodra de nood het eist, passen we ons aan en organiseren we ons leven naar de nieuwe werkelijkheid.

De risico's van voorspellen

We wagen ongetwijfeld een stukje van onze waardigheid als we proberen om ingrijpende veranderingen in de organisatie van ons leven en in de cultuur die ons verbindt te voorspellen en te verklaren. De meeste voorspellingen blijken uiteindelijk belachelijk, en hoe dramatischer de voorspelde verandering, hoe beschamender zij doorgaans uitpakken. De wereld gaat niet ten onder, de ozonlaag verdwijnt niet en de voorspelde ijstijd maakt plaats voor wereldwijde opwarming. Ondanks alle signalen die wijzen op het tegenovergestelde, zit er nog steeds olie in de tank. Meneer Antrobus, de doorsnee-man uit *The Skin of Our Teeth*, weet te voorkomen dat hij bevriest, overleeft oorlogen en dreigende economische rampen, en wordt oud, terwijl hij de weldoordachte waarschuwingen van experts links laat liggen.

De meeste pogingen om de toekomst te 'onthullen' komen al snel komisch over. Zelfs als eigenbelang onze blik op scherp zet, blijft onze visie op de toekomst vaak kortzichtig. In 1903 stelde Mercedes: 'Er zullen nooit 1 miljoen

auto's wereldwijd rondrijden, omdat het onwaarschijnlijk is dat 1 miljoen ambachtslieden tot chauffeurs zullen kunnen worden opgeleid.¹⁷

Dit besef zou ons tot zwijgen moeten brengen, maar dat gebeurt niet. We schuwen het niet om onze welverdiende portie spot te incasseren. Als we er ver naast zitten, mogen toekomstige generaties naar hartenlust lachen, als ze zich überhaupt herinneren wat we hebben gezegd. Het durven uiten van een gedachte houdt altijd het risico in dat je het mis hebt. We zijn heus niet zo star of voorzichtig dat we geen fouten durven maken. Liever delen we ideeën die u mogelijk iets opleveren, dan dat we ze inslikken uit angst dat ze achteraf overdreven of pijnlijk blijken.

Arthur C. Clarke merkte scherp op dat er twee essentiële redenen zijn waarom voorspellingen over de toekomst doorgaans mislukken: 'gebrek aan moed en gebrek aan verbeeldingskracht'.¹⁸ Hij schreef dat 'een gebrek aan moed het vaakst voorkomt. Het treedt op wanneer, ondanks dat alle relevante feiten bekend zijn, de voorspeller niet inziet dat ze onvermijdelijk tot één conclusie leiden. Sommige van deze voorspellingen zijn zo belachelijk dat ze bijna ongelooflijk lijken'.¹⁹

Als onze benadering van de informatierevolutie tekortschiet – en dat zal onvermijdelijk gebeuren – komt dat eerder door een gebrek aan verbeeldingskracht dan door een gebrek aan moed. Het voorspellen van de toekomst is immers altijd een gedurfde onderneming die terecht scepsis oproept. Wellicht zal de tijd aantonen dat onze conclusies de bal compleet mis slaan. In tegenstelling tot Nostradamus gedragen wij ons niet als profeten. We doen geen vage voorspellingen door met een toverstok in een kom water te roeren of door horoscopen te raadplegen, en we gebruiken ook geen cryptisch taalgebruik. We willen u een scherpe en onbevooroordeelde kijk geven op zaken die wel eens van groot persoonlijk belang zouden kunnen blijken.

Wij vinden het onze plicht om onze ideeën uiteen te zetten, ook al zullen sommigen ze ervaren als heiligschennis, omdat ze anders wellicht onopgemerkt blijven. In de gesloten denkwijze van de late geïndustrialiseerde samenleving gaan ideeën niet zo vrij rond als via de gevestigde media zou moeten.

Dit boek is tot stand gekomen vanuit een constructieve instelling. Het is het derde boek dat we gezamenlijk schrijven, waarin we de verschillende fasen van de ingrijpende verandering die momenteel gaande is analyseren. Net als *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning* vormt dit een gedachte-experiment. Het onderzoekt hoe de industriële samenleving ten onder zal gaan en vervolgens opnieuw vorm zal krijgen. Wij voorzien dat de komende jaren verbluffende

17 Norman Macrae, 'Governments in Decline', Cato Policy Report, juli/augustus 1992, p. 10.

18 Arthur C. Clarke, *Profiles of the Future: An Enquiry into the Limits of the Possible* (Londen: Victor Gollancz Ltd., 1962), p. 13.

19 Ibid.

paradoxen aan het licht zullen komen. Enerzijds zul je de opkomst van een nieuwe vrijheid ervaren, waarin het soevereine individu centraal staat, en mag je verwachten dat de productiviteit vrijwel volledig bevrijd zal worden. Tegelijkertijd zien wij het verval van de moderne natiestaat voor ons. Veel garanties omtrent gelijkheid, die in de twintigste eeuw als vanzelfsprekend werden beschouwd, zullen met die staat verdwijnen. Wij zijn ervan overtuigd dat de representatieve democratie, zoals we die nu kennen, zal vervagen en plaats zal maken voor een keuzedemocratie in de digitale marktplaats. Indien onze inzichten kloppen, wordt de politiek van de volgende eeuw veel diverser en minder belangrijk dan we nu gewend zijn.

We zijn ervan overtuigd dat onze redenering goed te volgen is, ook al brengt ze u langs intellectueel ruig terrein en minder vertrouwde uithoeken. Mocht onze intentie op bepaalde punten niet glashelder overkomen, dan is dat niet omdat we geheimzinnig willen doen of de klassieke dubbelzinnigheid toepassen, zoals in de vage cryptische uitspraken van sommige anderen. Wij gebruiken geen dubbelzinnigheid. Indien onze argumenten onduidelijk lijken, komt dat vooral doordat we er niet in geslaagd zijn onze overtuigende ideeën simpel en toegankelijk te verwoorden. In tegenstelling tot veel voorspellers willen wij dat je onze gedachtegang doorgrondt en zelfs eigen maakt. Onze visie steunt niet op spirituele zweverigheid of kosmische bewegingen, maar op ouderwetse, ongepolijste logica. Om zeer logische redenen zijn we ervan overtuigd dat microprocessing de natiestaat onvermijdelijk zal ondermijnen en vernietigen, terwijl het tegelijkertijd nieuwe vormen van sociale organisatie zal voortbrengen. Het is niet alleen mogelijk, maar ook noodzakelijk dat u zich een beeld vormt van bepaalde aspecten van de nieuwe manier van leven die misschien eerder werkelijkheid wordt dan u verwacht.

Ironieën van een voorspelde toekomst

Al eeuwenlang wordt het einde van dit millennium beschouwd als een beladen moment in de geschiedenis. Meer dan 850 jaar geleden stelde St. Malachy vast dat het jaar 2000 de datum van het Laatste Oordeel zou zijn. In 1934 voorspelde de Amerikaanse helderziende Edgar Cayce dat de aarde in 2000 op haar as zou draaien, waardoor Californië in tweeën zou splijten en New York City en Japan overstromingen zouden ondervinden. In 1980 verklaarde de Japanse raketwetenschapper Hideo Itokawa dat de uitlijning van de planeten in een 'Grand Cross' op 18 augustus 1999 grootschalige milieucatastrofes zou veroorzaken, met als uiteindelijke gevolg het einde van het menselijk leven op aarde.²⁰

Zulke apocalyptische visioenen worden al snel het onderwerp van spot. Hoewel het jaar 2000 een symbolisch en opvallend rond getal is, is het in feite

20 A. T. Mann, *Millennium Prophecies: Predictions for the Year 2000* (Shafiesbury, Engeland: Element Books, 1992), pp. 88, 112, 117.

niet meer dan een toevallig product van de westerse, christelijke kalender. In andere kalenders en jaartellingen beginnen de eeuwen en millennia op totaal andere tijdstippen in de geschiedenis. Volgens de islamitische kalender komt 2000 n.Chr. overeen met het jaar 1378, wat op het eerste gezicht een gewoon jaartal lijkt. In de Chinese kalender, die zich elke zestig jaar herhaalt, valt 2000 in een drakenjaar, onderdeel van een voortdurende cyclus die al millennia doorgaat. Er schuilt echter meer achter het jaar 2000 dan louter religieuze betekenis. Het belang ervan wordt niet alleen gedragen door de christelijke traditie, maar ook door de beperkingen van de informatietechnologie in de twintigste eeuw.

Het zogenaamd Y2K-probleem, een potentieel verwoestende logische fout in miljarden regels computercode, dreigt op middernacht van het millennium de vitale onderdelen van de industriële samenleving plat te leggen. Veel computers en microprocessors maken nog steeds gebruik van software uit de begintijd van de computer, toen geheugenruimte met \$600.000 per megabyte kostbaarder was dan goud. Om dure opslagruimte te besparen gebruikten de eerste programmeurs slechts de laatste twee cijfers van het jaartal. Deze gewoonte om tweecijferige datumvelden te gebruiken werd overgenomen in de meeste software voor mainframecomputers, en vond later ook brede toepassing in pc's en zogenoemde embedded chips — microprocessors die bijna alles aansturen: van videorecorders tot het ontstekingsstelsel van auto's, van beveiligingssystèmes tot telefoons, van schakeltechniek in het telefoonnetwerk tot proces- en controlesystèmes in fabrieken, energiecentrales, oliaffinaderijen, chemische installaties, pijpleidingen en meer. In zo'n verkort veld wordt het jaar 1999 bijvoorbeeld weergegeven als '99'. De vraag is echter: wat gebeurt er in het jaar 2000? Een groot deel van de computers zouden de '00' mogelijk interpreteren als het jaar 1900. Hierdoor zouden tal van niet-geüpdatete computers en andere digitale apparaten het jaar 2000 onjuist kunnen registreren.

Dit zou tot ernstige datacorruptie kunnen leiden, wat onbedoeld ook nieuwe mogelijkheden voor informatieoorlogvoering introduceert. In de informatiesamenleving zullen potentiële vijanden complete systemen kunnen ontregelen met 'logische bommen': stukjes code die cruciale data saboteren en zo alles ontwrichten.

Tijdens een militaire operatie hoeft je bijvoorbeeld niet per se een vliegtuig neer te schieten als je de gegevens, die essentieel zijn voor de veilige werking ervan, kunt verstoren. Datacorruptie kan bijna net zo verwoestend zijn als fysieke wapens wanneer het gaat om het ontregelen van een moderne samenleving. De mogelijke verstrekende gevolgen hiervan zouden bij nader inzien voor de hand moeten liggen. Zo meldde de *Mail of London* op 14 december 1997 dat luchtvaartmaatschappijen wereldwijd van plan waren om op 1 januari 2000 honderden vluchten te annuleren, uit angst dat de

luchtverkeersleidingssystemen zouden falen.²¹ Niet alleen deze systemen, maar ook de datumgevoelige functies in de vliegtuigen zelf zouden risico lopen. Volgens Boeing hebben veel vliegtuigen Y2K-aanpassingen nodig. Een groot deel van de apparatuur zou storingen kunnen vertonen wanneer ze een gebeurtenis op een ongeldige datum registreren. De computergestuurde fly-by-wire-systemen die vliegtuigen aansturen, zouden defect kunnen raken als hun programmering zou concluderen dat cruciaal onderhoud voor het laatst in 1900 heeft plaatsgevonden. Ze kunnen zelfs in een foutlus vastlopen en daardoor uitschakelen.

De potentieel dodelijke kettingreacties van een logische tijdbom die cruciale besturingssystemen platlegt, zouden de eeuwwisseling op een onvergetelijk onaangename wijze kunnen markeren. Zelfs als je op oudejaarsnacht niet in een vliegtuig zit, kunnen talloze apparaten om je heen crashen door foutlussen en je dagelijkse leven flink verstoren. Zorg ervoor dat je ongelukken voorkomt, of ze nu ontstaan door pacemakers die niet Y2K-conform zijn of door dronken millenniumvierders. Als zulke pacemakers kunnen falen, kan ook het telefoonsysteem het begeven, waardoor je mogelijk niet eens de hulpdiensten kunt bereiken.

Tenzij je je in een regio met slecht functionerende infrastructuur bevindt, ben je eraan gewend dat je gewoon je telefoon oppakt en direct kunt bellen. Gelukkig hoeven we ons zelden druk te maken over de technische details van telefoonnetwerken. De schakelapparatuur en routers van de telecominfrastructuur blijken echter erg afhankelijk van datumvelden. Alle verbindingen worden opgeslagen met datum en tijd, wat essentieel is voor het berekenen van de gespreksduur en de daarop gebaseerde facturering. Als je op 31 december 1999 om 23:59:30 een gesprek van precies één minuut voert en het systeem om 00:00:30 dit gesprek registreert met een negatieve duur van meer dan 99 jaar, kunnen foutlussen ontstaan en schakelt het systeem zich mogelijk uit. Hoewel langeafstands firma's, en lokale dienstverleners waarschijnlijk ook, enorme bedragen investeren in het updaten van hun schakelsystemen zodat deze Y2K-conform worden, kan het hele netwerk in de problemen komen als zelfs een paar kleinere bedrijven niet voldoen en uitvallen. In dat scenario mag je van geluk spreken als je op 1 januari 2000 überhaupt nog een verbinding krijgt.

Zoals Y2K-expert Peter de Jager het verwoordde: "Als we het vermogen verliezen om te bellen, verliezen we alles. We verliezen elektronische betalingen, we verliezen de handel, we verliezen het bankkantoor." En de gevolgen van Y2K-fouten zouden zelfs nog verder kunnen reiken.

Niemand weet precies in hoeverre cruciale systemen door het millenniumprobleem ten onder zullen gaan. Embedded systemen, die niet herprogrammeerd kunnen worden en dus vervangen moeten

21 Yardeni, op. cit., p. 45.

worden zodra zij datumgevoelige fouten vertonen, vind je onder andere in auto's, vrachtwagens en bussen die na 1976 gebouwd zijn. De kans om betrokken te raken bij een ongeluk met voertuigen, bestuurd door mensen met niet-conforme pacemakers, zal uiteindelijk dus misschien niet heel groot zijn omdat die voertuigen mogelijk niet eens zullen starten. Ook in energiecentrales, water- en rioleringsystemen, medische apparatuur, militaire uitrusting, vliegtuigen, offshore olieplatforms, olietankers, alarmsystemen en liften komen embedded systemen veel voor. Hoewel veel installaties met microprocessors zelf geen datumgevoelige functies uitvoeren, zijn ze voor hun interne werking vaak wel afhankelijk van een klok, die mogelijk Y2K-gevoelig is.

MAINFRAMES EN DE Y2K-TIJD BOM

De grootschalige bestuurs- en controlesystemen van de overheid en grote bedrijven, waarin enorme transacties via mainframecomputers worden verwerkt, stonden aanvankelijk centraal in de Y2K-bezorgdheid. Deze systemen draaien op grote machines met software die vaak decennia oud en grotendeels niet Y2K-conform is. Daarom richtten de eerste Y2K-waarschuwingen, voor het eerst geuit door Peter de Jager begin jaren 1990, zich voornamelijk op de noodzaak om de besturingssystemen van grote, multiprocessor-mainframes te moderniseren. De heer de Jager uitte de zorg dat er mogelijk niet genoeg programmeurs beschikbaar zullen zijn die kennis hebben van COBOL (de oude computertaal waarin de noodzakelijke patches en reparaties aan datumgevoelige code uitgevoerd moeten worden) zelfs als ieder bedrijf en overheidsinstantie met een kwetsbaar systeem enkele jaren daarvoor een noodprogramma zou hebben opgestart. Aangezien dit niet is gebeurd en veel beheerders van datumgevoelige informatiesystemen pas recent begonnen zijn met het onderzoeken van hun kwetsbaarheden, mag je er met grote zekerheid van uitgaan dat veel mainframesystemen niet goed voorbereid zullen zijn.

Dit vormt uiteraard een groot probleem, omdat er in de huidige economie echt geen alternatief bestaat voor computerverwerking. De meeste bedrijven die groot genoeg zijn om een mainframe te gebruiken voor het verwerken van hun transacties, zijn namelijk afhankelijk van een dusdanig groot transactievolume dat ze niet meer met de ouderwetse papieren systemen uit de negentiende eeuw kunnen functioneren. Als die ondernemingen noodgedwongen weer op papieren documenten zouden moeten vertrouwen, zouden zij slechts een fractie van hun gebruikelijke transacties kunnen afhandelen. Het plotselinge inkomensverlies, als gevolg van zo'n dramatische daling in bedrijfsactiviteit, zou het voortbestaan van bijna alle bedrijven, op enkele van de best gekapitaliseerde na, ernstig in gevaar brengen.

Bijna alle financiële processen (zoals facturering, inkoop- en loonadministratie, voorraadbeheer en naleving van regelgeving) zullen compleet worden verstoord. Enorme hoeveelheden data gaan verloren als computers crashen of foutieve informatie uitspuwen door het Y2K-probleem. In sommige gevallen blijkt het zelfs een zegen als systemen direct crashen, in plaats van dat hun data geleidelijk wordt gecorrumpeerd tot een massale storing het probleem aan de kaak stelt. Wat zal er gebeuren wanneer een backup-programma bestanden die oorspronkelijk op 07/04/99 zijn aangemaakt, kopieert naar een update op 01/04/00? Wie zal het zeggen? Zal de computer een betaling voor een verzekeringspolis die op 4 januari '1900' uitgevoerd is, interpreteren als een signaal dat de polis al een eeuw in gebreke is, met als gevolg dat de polis wordt geannuleerd en uit de administratie verdwijnt? Zullen computers van banken en financiële instellingen proberen om honderd jaar rente in rekening te brengen voor leningen die de overgang naar het nieuwe millennium overspannen? Zullen banken en effectenmaatschappijen nauwkeurig rekeningstanden bijhouden en tijdig toegang geven tot tegoeden? Dit zijn slechts enkele van de intrigerende vraagstukken waarmee je te maken krijgt als gevolg van het Y2K-probleem.

Dit is mogelijk het meest destructieve onderdeel van het jaar 2000-probleem. Dit betreft niet het ongemak wanneer uw salaris enkele dagen te laat komt. Dit gaat over echte chaos op straat. – Dr. Leon Kappelman, medevoorzitter van de Year 2000-werkgroep van de Society For Information Management.

Ook moet je je afvragen wat er gebeurt als de elektriciteit uitvalt door Y2K-gerelateerde storingen. Zonder stroom functioneren de meeste systemen niet, ook degene die niet direct door Y2K-problemen getroffen zijn, zoals je koelkast, vriezer en mogelijk zelfs je verwarming. Y2K-problemen kunnen de veiligheidsgerelateerde toegangs- en beheerssystemen in kerncentrales verstoren. Zo dragen medewerkers in kerninstallaties dosimetrie-apparaten die de hoeveelheid stralingsbloomstelling bijhouden die zij in de faciliteit ontvangen. Deze apparaten worden regelmatig gecontroleerd en de gegevens over de blootstellingsniveaus worden opgeslagen in een computersysteem dat de toegang van medewerkers tot de faciliteit beheert. Uiteraard, als deze bestuurlijke computers uitvallen, raken al die uitgebreide controles, die bedoeld zijn om een veilige werking en goed onderhoud te garanderen, volledig in de war. Belangrijker nog: een memo van de Nuclear Regulatory Commission merkt op dat veel 'niet-veiligheidsgerelateerde, maar belangrijke computergebaseerde systemen, hoofdzakelijk databases en de dataverzameling die onmisbaar is voor de werking van de centrale,' datumgevoelig zijn.

Ook reguliere elektriciteitscentrales lopen net zo goed risico op Y2K-verstoringen. Kolencentrales zijn immers gevoelig voor onderbrekingen in het transportsysteem dat de kolen naar de ketels vervoert. In het

winterseizoen van 1997/1998 moesten exploitanten van kolencentrales in sommige gevallen hun productie verminderen door vertragingen in de leveringsketen van Western Coal, veroorzaakt door de fusie van de spoorwegsysteem van Southern Pacific en Union Pacific. Het probleem ontstond door incompatibiliteiten tussen de computerbestuurde controle- en dispatchsystemen die beide spoorwegmaatschappijen hanteerden. Een woordvoerder van Union Pacific noemde de integratie van de twee systemen een 'nachtmerrie', ondanks dat Union Pacific Technologies als koploper wordt gezien in de ontwikkeling van geautomatiseerde transportsystemen. Door de programmeerproblemen kon de spoorwegmaatschappij de bewegingen van haar goederenwagons niet nauwkeurig volgen. Het onvermogen van Union Pacific om de systemen van Southern Pacific succesvol te integreren, is een slecht voorteken voor wat er kan gebeuren wanneer de logische tijdbommen van Y2K het transport, de elektriciteitsopwekking en andere economische sectoren verstoren.

De grootste zorg rond het elektriciteitsnet komt voort uit het feit dat computers voortdurend toezicht houden op het hele systeem en het actief aansturen, waardoor elektriciteit efficiënt wordt verplaatst van overschotgebieden naar regio's met een tekort. Computers monitoren dit proces nauwgezet om spanningspieken en storingen te voorkomen. Elke overdracht wordt geregistreerd met vermelding van tijd en datum, vergelijkbaar met de registratie bij een telefoongesprek. Robuuste mechanische relais maken de verbindingen weliswaar mogelijk, maar computersystemen sturen ze aan. Die computercontroles, die essentieel zijn voor de vermogensbalancerings, kunnen echter om dezelfde redenen falen als telefonienetwerken. In Noord-Amerika zijn de systemen die de stroomverdeling regelen sterk afhankelijk van telefoonverbindingen zoals T-1-lijnen en draadloze netwerken. Als het telefonienetwerk uitvalt, kun je er dus ook op rekenen dat de elektriciteitsvoorziening instort. En de ervaring in Canada in januari 1998 toont aan hoe lastig het is om het systeem weer aan de praat te krijgen zodra de elektriciteit over een groot gebied wegvalt. Stroomuitvallen zouden oncomfortabel lang kunnen aanhouden.

Y2K EN HET NUCLEAIRE ARSENAAL

Als de stroom in het hart van de winter zou uitvallen, betekent dat in de moderne economie een enorme verstoring en zelfs een potentiële bedreiging voor de volksgezondheid, vooral voor mensen die afhankelijk zijn van elektrische verwarming en medische apparatuur. Het ergste scenario is echter nog grimmiger. John Koskinen, hoofd van het Y2K Conversion Council van president Clinton, waarschuwt dat de Amerikaanse militaire arsenalen mogelijk niet meer functioneren zodra de klok op 31 december 1999 middernacht slaat. Hoewel hij geen onnodige paniek wil zaaien,

voegt Koskinen eraan toe: 'Er moet zich zorgen over worden gemaakt.' Een van de zorgen over de nucleaire raketten was dat 'als de data niet naar behoren functioneert, ze vanzelf zouden kunnen lanceren.' Natuurlijk geldt dezelfde zorg, zo niet meer, voor de Russische nucleaire raketten. Ruslands faillissement heeft de noodzakelijke upgrades voor Y2K-compatibiliteit nog problematischer gemaakt dan in de Verenigde Staten, en er is bewijs dat Rusland de Y2K-conversie nog niet serieus neemt. Hoewel iedereen hoopt dat er geen toevallige lanceringen plaatsvinden, bestaat er weinig twijfel dat de jaarwisseling naar 2000 de wereldwijde veiligheid in gevaar zal kunnen brengen, simpelweg doordat militaire communicatiesystemen in veel landen mogelijk niet naar behoren zullen functioneren. Zoals Koskinen het verwoordt: 'Als je in een land zit en plotseling niet precies kunt achterhalen wat er gaande is, omdat je communicatiesystemen niet optimaal werken, raak je nog nerveuzer.' Neem dat dus zeker mee in je lijst met Y2K-zorgen. Deze logische tijdbom kan de lancering van echte explosieve wapens bewerkstelligen, wat het gevaar aantoont dat voortkomt uit informatieoorlogvoering tegen gecentraliseerde beheers- en controlesystemen.

Terroristen die een gecentraliseerd systeem willen treffen, zouden juist 31 december 1999 kunnen kiezen als moment om toe te slaan, omdat op dat moment veel systemen op hun meest kwetsbaar zijn. Niet alleen raken de communicatiesystemen zwaar overbelast, met als gevolg dat de stroom uitvalt, voertuigen niet starten en de 112-diensten van de politie, brandweer en ambulance niet bereikbaar zijn, maar ook tal van andere voorzieningen, zoals de luchtverkeersleiding, kunnen het begeven. Zonder stroom is er geen kraanwater, vallen rioolinstallaties uit en zullen verkeerslichten ermee ophouden. Binnen enkele uren nadat het transportsysteem instort, zal het voedsel in supermarkten uitverkocht zijn, of zelfs geplunderd. Recente ervaringen in Amerikaanse steden laten zien dat een gebrek aan stroom, water, verwarming, licht en communicatie met hulpdiensten, waaronder politie en brandweer, samen het verval van de beschaving kunnen inluiden. Hoewel niemand met zekerheid kan vaststellen wat de impact van het Y2K-probleem zal zijn, zou dit kunnen uitmonden in plunderingen en rellen op straat, zeker als het duidelijk wordt dat er problemen zullen ontstaan bij het uitgeven van loon-, bijstands- en pensioenbetalingen.

Wij zullen niet zijn wat wij geweest zijn, maar we zullen beginnen anders te zijn. – Joachim de Fiore²²

Doemvoorspellingen rondom het nieuwe millennium berusten niet per se op de christelijke theologie, maar sluiten naadloos aan bij de millennialtraditie van Joachim de Fiore. Zijn meditatie deden hem immers geloven dat

22 Geciteerd in Frooso, op. cit., p. 40.

Christus slechts 'het tweede scharnier in de geschiedenis' vormde en dat er onvermijdelijk een volgend scharnier zou volgen.²³ Zo stelt filosoof Michael Grasso dat de informatierevolutie de menselijke geschiedenis stuurt naar de verwezenlijking van de profetische visie van de Westerse wereld. Hij noemt dit 'technocalypse.' Of technologische ontwikkelingen nu wel of niet door millenniaie visies worden beïnvloed, het Y2K-fenomeen blijft een product van de overheersende westerse blik op de tijd. Op een merkwaardige manier sluit het aan bij dromen, visioenen of hun numerieke interpretaties, zoals Newtons duiding van de profetieën van Daniël. Deze intuïtieve gedachten ontstaan vanuit een perspectief dat de geboorte van Christus als middelpunt van de geschiedenis beschouwt. Bovendien versterken grote, ronde getallen dit perspectief, want elke handelaar herkent de bijzondere aantrekkingskracht die zij uitoefenen.

Het tweeduizendste jaar van onze jaartelling kan niet anders dan een brandpunt worden voor de verbeelding van intuïtieve denkers.

Critici zouden deze voorspellingen zonder moeite belachelijk kunnen maken, zelfs zonder in te gaan op de dubbelzinnige en omstreden theologische begrippen van de Apocalyps en het Laatste Oordeel, die juist zoveel kracht aan deze vooruitzichten geven. Opmerkelijk genoeg weegt de Y2K-bug zwaarder dan de historische onnauwkeurigheden in onze tijdrekening, die het symbolische gewicht van het jaar 2000 binnen de Christelijke jaartelling juist hadden kunnen afzwakken. Het jaar 2000 kan een keerpunt in de geschiedenis betekenen, simpelweg omdat het de overgang naar een nieuw millennium markeert. In principe begint het volgende millennium pas in 2001, aangezien het jaar 2000 slechts het tweeduizendste jaar sinds de geboorte van Christus aanduidt. Tenminste, dat zou zo zijn als Christus daadwerkelijk in het eerste jaar van ons huidige tijdperk was geboren, maar dat is niet zo. In 533, toen men bepaalde om de geboorte van Christus als uitgangspunt te nemen voor de westerse jaartelling in plaats van de oprichtingsdatum van Rome, maakten de monniken die deze nieuwe conventie invoerden een rekenfout. Tegenwoordig gaan we ervan uit dat hij in 4 v.Chr. werd geboren. Volgens deze berekening eindigt de volledige periode van tweeduizend jaar sinds zijn geboorte al rond 1997. Dit is ook de reden waarom Carl Jung dit ogenschijnlijk vreemde jaartal als startdatum voor een Nieuwe Tijd voorstelde.

Lach erom als je wilt, maar wij wijzen intuïtieve inzichten in de geschiedenis beslist niet af. Hoewel ons betoog op logica rust en niet op vooringenomen veronderstellingen, raken we diep onder de indruk van de profetische kracht van het menselijk bewustzijn. Keer op keer bevestigt het de visioenen van krankzinnigen, helderzienden en heiligen. Hetzelfde geldt voor de transformatie die met het jaar 2000 op handen lijkt te komen. De datum,

23 Ibid

die al lang verankerd is in de westerse verbeelding, lijkt het keerpunt te markeren dat bewijst dat de geschiedenis een bestemming heeft. We kunnen niet precies verklaren waarom dat zo is, maar we hebben er desondanks alle vertrouwen in.

Onze intuïtie vertelt ons dat de geschiedenis een bestemming kent en dat vrije wil en determinisme twee zijden van dezelfde medaille vormen. De menselijke interacties die de geschiedenis vormgeven, lijken erop te wijzen dat een bepaald lot hen stuurt. Net zoals een elektronenplasma (een dicht samengepakt gas van elektronen) zich als een complex systeem gedraagt, handelen mensen op een vergelijkbare manier. De individuele bewegingsvrijheid van elektronen blijkt immers verenigbaar te zijn met een sterk geordend collectief gedrag. Zoals David Ohm over een elektronenplasma opmerkte, is de menselijke geschiedenis 'een hoogst georganiseerd systeem dat zich als een geheel gedraagt.'

Het doorgronden van de werking van de wereld betekent dat je leert aanvoelen hoe de menselijke samenleving handelt volgens de wiskundige wetten van de natuur. De werkelijkheid verloopt niet lineair, terwijl de meeste mensen juist een lineair patroon verwachten. Om de dynamiek van verandering echt te begrijpen, moet je inzien dat onze samenleving (net als andere complexe systemen in de natuur) cyclische patronen en abrupte breuken vertoont. Dit houdt in dat bepaalde aspecten van de geschiedenis de neiging hebben zich te herhalen en dat ingrijpende veranderingen vaak plotseling plaatsvinden in plaats van geleidelijk.

Te midden van de vele ritmes in het menselijk bestaan duikt er een raadselachtige vijfhonderdjarige cyclus op, die telkens samenvalt met grote omslagen in de westerse geschiedenis. Nu het jaar 2000 nadert, valt het op dat het laatste decennium van elke eeuw die deelbaar is door vijf, altijd gepaard gaat met een diepgaande transitie binnen de Westerse wereld. Dit patroon markeert nieuwe fasen van sociale organisatie, vergelijkbaar met de manier waarop geboorte en dood de cyclus van menselijke generaties bepalen. Dit is al zo sinds ten minste 500 v.Chr., toen de Griekse democratie opkwam door de constitutionele hervormingen van Kleisthenes in 508 v.Chr. De volgende vijfhonderd jaar kenden een periode van groei en versterking van de Oude economie, die culmineerde in de geboorte van Christus in 4 v.Chr. Deze periode bleek voor dat economische systeem tevens de tijd met de grootste welvaart te zijn, waarin de rentevoeten hun laagste niveau bereikten. Een niveau dat niet meer bereikt is tot in de moderne tijd.

In de daaropvolgende vijfhonderd jaar nam de welvaart geleidelijk af, wat uiteindelijk leidde tot de ineenstorting van het Romeinse Rijk tegen het einde van de vijfde eeuw na Christus. Het is de moeite waard om de samenvatting van William Playfair hier te herhalen: "Het hoogtepunt van de Romeinse macht viel samen met de geboorte van Christus, in de tijd van keizer Augustus. Vanaf dat moment ging het rijk langzaam achteruit, tot in 490 n. Chr. haar

laatste legioenen uiteenvielen en de westerse wereld afgleed in wat we nu kennen als de Donkere middeleeuwen.”²⁴

De daaropvolgende vijfhonderd jaar werden gekenmerkt door een krimpende economie; de langafstandshandel kwam tot stilstand, steden raakten verlaten, geld kwam in onbruik en kunst en geletterdheid verdwenen bijna volledig. De ineenstorting van het West-Romeinse Rijk leidde tot het verval van een effectief rechtsstelsel, waardoor er primitieve regelingen ontstonden voor het oplossen van geschillen. Tegen het einde van de vijfde eeuw werd bloedwraak steeds meer de norm, en in het jaar 500 vond het eerste geregistreerde geval van een godsoordeel plaats.

Nogmaals, duizend jaar geleden markeerde het laatste decennium van de tiende eeuw een andere enorme omwenteling in sociale en economische systemen. Wellicht is de minst bekende van deze transitie de feodale revolutie, die begon in een periode van totale economische en politieke onrust. In *Transformation of the Year One Thousand* stelt Guy Bois, professor middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Parijs, dat deze breuk aan het einde van de tiende eeuw zorgde voor de volledige ineenstorting van de overblijfselen van oude instituties en de opkomst van iets nieuws uit de anarchie van het feodalisme.²⁵ Zoals Raoul Glaber het verwoordde: ‘Er werd gezegd dat de hele wereld in één klap de lompen van de oudheid van zich afschudde.’²⁶ Het nieuwe systeem dat plotseling opkwam, stimuleerde de geleidelijke heropleving van de economische groei en zorgde ervoor dat de daaropvolgende vijfhonderd jaar, die we nu de middeleeuwen noemen, gepaard gingen met een heropleving van het gebruik van geld en internationale handel, naast de herontdekking van rekenkunde, geletterdheid en tijdsbesef.

In het laatste decennium van de vijftiende eeuw vond een nieuw keerpunt plaats. Europa herstelde zich uit het door de Zwarte Dood veroorzaakte demografische tekort en begon vrijwel onmiddellijk haar macht over de wereld uit te breiden. De ‘buskruitrevolutie’, de ‘renaissance’ en de ‘reformatie’ benoemden elk een aspect van deze overgangsperiode die de moderne tijd inluidde. Het begon spectaculair toen Karel VIII Italië binnenviel met nieuwe bronzen kanonnen. Dit opende de weg naar nieuwe werelddelen, zoals bleek uit Columbus’ reis naar Amerika in 1492. Die ontdekking stimuleerde de meest dramatische economische groei die de mensheid ooit heeft gekend en ging gepaard met een revolutie in de natuurkunde en astronomie, wat de moderne

24 William Playfair, *An Inquiry into the Permanent Causes of the Decline and Fall of Powerful and Wealthy Nations: Designed to Show How the Prosperity of the British Empire May be Prolonged* (Londen: Greenland and Norris, 1805), p. 79.

25 Guy Bois, *The Transformation of the Year One Thousand: The Village of Lournard from Antiquity to Feudalism* (Manchester, Engeland: Manchester University Press, 1992).

26 Ibid., p. 150.

wetenschap deed ontstaan. Bovendien verspreidde de boekdruktechnologie de ideeën op grote schaal.

Wij bevinden ons nu op de drempel van een nieuwe millennialle transformatie. De uitgebreide systemen voor beheer en controle die we uit het industriële tijdperk hebben geërfd, kunnen bij de overgang naar het nieuwe millennium uit elkaar vallen zoals de paardenkar. Of de Y2K-logicabom nu wel of niet zal leiden tot een onmiddellijke ineenstorting van de industriële samenleving maakt niet uit, het einde ervan is hoe dan ook nabij. Wij verwachten dat de opkomst van de informatiesamenleving de wereld ingrijpend zal veranderen, op manieren die in dit boek worden toegelicht. Het is begrijpelijk dat je twijfels hebt omdat een cyclus die zich slechts tweemaal per millennium herhaalt niet genoeg herhalingen kent voor statistische significantie. Economen benaderen zelfs kortere cycli met scepsis, omdat ze meer overtuigend statistisch bewijs verlangen. Professor Dennis Robertson schreef ooit dat we enkele eeuwen moeten afwachten alvorens met zekerheid te kunnen spreken over het bestaan van de vier en acht tot tien jaar durende handelscycli.²⁷ Volgens dat criterium zou hij ongeveer dertigduizend jaar moeten wachten om zeker te weten dat de vijfhonderdjarige cyclus geen toevalligheid betreft. Wij zijn minder dogmatisch en erkennen liever dat de patronen van de werkelijkheid complexer zijn dan de statische en lineaire evenwichtsmodellen die de meeste economen hanteren.

Wij menen dat de komst van het jaar 2000 meer betekent dan slechts een praktische onderverdeling van een eindeloos tijdscontinuüm. Wij geloven dat het een keerpunt vormt tussen de Oude Wereld en een opkomende Nieuwe Wereld. Het industriële tijdperk verdwijnt in hoog tempo, en ironisch genoeg kan de ondergang ervan worden versneld doordat men in vroege computers, door het dure geheugen, tweecijferige datumvelden ging gebruiken. Toen Hollerithponskaarten slechts tachtig tekens konden bevatten, leek het verstandig om om datums af te korten. In tegenstelling tot de verwachtingen van de vroege programmeurs hield deze afkorting echter vier decennia stand tot het einde van het millennium, met een onbedoelde logicabom, die een groot deel van de industriële samenleving zou kunnen verwoesten, tot gevolg. Het Office of Management and Budget van de Amerikaanse overheid omschreef het computerprobleem in *Getting Federal Computers Ready for 2000*, een rapport van 7 februari 1997: 'Tenzij ze gerepareerd of vervangen worden, zullen ze bij de overgang van de eeuw op één van de volgende drie manieren falen: ofwel wijzen ze legitieme invoer af, ofwel berekenen ze foutieve resultaten, ofwel functioneren ze simpelweg niet.' Deze drie gevolgen zouden samen de industriële samenleving compleet kunnen lamleggen. In elk geval staat massaproductietechnologie op het punt te worden overschaduwd door een nieuwe miniaturisatietechnologie, en een crisis op korte termijn zal dat

27 Geciteerd in S. B. Saul, *The Myth of the Great Depression* (Londen: Macmillan, 1985), p. 10.

proces alleen maar versnellen. Dankzij de nieuwe informatietechnologie is een wetenschap op het gebied van niet-lineaire dynamica ontstaan, waarvan de verrassende conclusies nog slechts afzonderlijke elementen zijn die samen moeten worden geweven tot een coherent wereldbeeld. We leven in het tijdperk van de computer, maar onze dromen worden nog steeds op het weefgetouw gesponnen. We houden vast aan de metaforen en denkbeelden van het industrialisme. Denkers die stierven lang voordat bijna iedereen die nu leeft geboren werd, zoals Adam Smith en Karl Marx, hebben aangetoond dat onze politieke arena nog steeds langs de industriële scheidslijn tussen rechts en links balanceert.²⁸ Wij stellen echter dat het 'gezonde verstand' van het industriële tijdperk op vele terreinen niet meer van toepassing is in de radicaal veranderende wereld.

Meer dan vijfentachtig jaar na de dag in 1911 waarop Oswald Spengler werd getroffen door een voorgevoel van een naderende wereldoorlog en 'de ondergang van het Westen', zien wij eveneens '*een historische fasewisseling* plaatsvinden ... precies op het moment dat al honderden jaren voorbestemd lijkt te zijn.'²⁹ Net als Spengler voorzien wij de naderende ondergang van de westerse beschaving en daarmee de ineenstorting van de wereldorde die de afgelopen vijf eeuwen heeft gedomineerd, sinds Columbus naar het westen zeilde om contact te leggen met de Nieuwe Wereld. Maar in tegenstelling tot Spengler zien wij in het komende millennium juist de geboorte van een nieuwe fase binnen de westerse beschaving.

28 Adam Smith stierf in 1790, Karl Marx in 1883.

29 Oswald Spengler, *The Decline of the West*, vert. Charles Francis Atkinson, geciteerd in I. F. Clark, *The Pattern of Expectation, 1644-2001* (Londen: Jonathan Cape, 1979), p. 220.

Chapter 2

Megapolitieke transformaties in historisch perspectief

In de geschiedenis, net als in de natuur, zijn geboorte en dood voortdurend in balans – JOHAN HUIZINGA³⁰

HET VERVAL VAN DE MODERNE WERELD

Naar onze mening ben je getuige van niets minder dan het verval van de Moderne Tijd. Het is een ontwikkeling gedreven door een meedogenloze maar verborgen logica. Meer dan we doorgaans beseffen, en meer dan CNN en de kranten ons vertellen, zal het volgende millennium niet langer “modern” zijn. We zeggen dit niet om te suggereren dat je een wilde of primitieve toekomst te wachten staat, hoewel dat mogelijk is, maar om te benadrukken dat het tijdperk in de geschiedenis dat nu aanbreekt kwalitatief zal verschillen van degene waarin je geboren bent.

Er komt iets nieuws aan. Net zoals dat agrarische samenlevingen verschilden van jagers-verzamelaarsbenden, en industriële samenlevingen radicaal verschilden van feodale of yeomanboerensystemen, zo zal de komende Nieuwe Wereld een radicale breuk betekenen met al het voorgaande.

In het nieuwe millennium zullen het economische en politieke leven niet langer georganiseerd worden op gigantische schaal onder de heerschappij van de natiestaat, zoals dat tijdens de moderne eeuwen het geval was. De beschaving die ons wereldoorlogen, de lopende band, sociale zekerheid, inkomstenbelasting, deodorant en de broodrooster bracht, is stervende. Deodorant en de broodrooster zullen misschien overleven. De andere niet. Als een oude, ooit machtige man heeft de natiestaat een toekomst die in jaren en dagen te tellen is, en niet langer in eeuwen en decennia.

30 Huizinga, op. cit., p.7.

Overheden hebben al veel van hun regulerende en dwingende macht verloren. De ineenstorting van het communisme markeerde het einde van een lange cyclus van vijf eeuwen, waarin de omvang van macht de efficiëntie van de overheid overschaduwde. Het was een tijd waarin geweld in toenemende mate loonde, maar die tijd is voorbij. De wereld is al begonnen aan een historische omwenteling van formaat. Misschien zegt een toekomstige Gibbon, die de ondergang van het Moderne Tijdperk beschreef, wel dat dat tijdperk al voorbij was toen jij dit boek in handen kreeg. Terugkijkend kan hij zeggen, net als wij, dat het eindigde met de val van de Berlijnse Muur in 1989, of met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991. Beide data kunnen een bepalende gebeurtenis blijken in de evolutie van de beschaving, als het einde van wat we nu kennen als de Moderne Tijd.

Het vierde stadium van de menselijke ontwikkeling komt eraan, en misschien is het minst voorspelbare kenmerk ervan de nieuwe naam waaronder het bekend zal worden. Noem het "Post-Modern." Noem het de "Cybersamenleving" of het "Informatietijdperk." Of verzin zelf een naam. Niemand weet welke bijnaam aan de volgende fase van de geschiedenis zal blijven plakken.

We weten niet eens of de vijfhonderd jaar durende periode van de geschiedenis die net eindigt, zal blijven worden beschouwd als "modern." Als toekomstige historici kennis van etymologie hebben, zal dat niet zo zijn. Een passendere titel zou kunnen zijn "Het Tijdperk van de Staat" of "Het Tijdperk van Geweld." Zo'n naam zou echter buiten de tijdsgeest vallen die momenteel de tijdperken van de geschiedenis benoemt. "Modern," volgens het Oxford English Dictionary, betekent "behorend tot de tegenwoordige en recente tijden, onderscheiden van het verre verleden... In historisch gebruik gewoonlijk toegepast (in tegenstelling tot antiek en middeleeuwen) op de tijd volgend op de MIDDELEEUEWEN."³¹

Westerse mensen dachten bewust aan zichzelf als "modern" pas toen ze gingen begrijpen dat de middeleeuwse periode voorbij was. Voor 1500 had niemand ooit aan de feodale eeuwen gedacht als een "midden"-periode in de Westerse beschaving. De reden is duidelijk bij reflectie: voordat een tijdperk redelijkerwijs kan worden gezien als ingeklemd in het "midden" van twee andere historische tijdperken, moet het al tot een einde zijn gekomen. Degenen die tijdens de feodale eeuwen leefden, hadden zich niet kunnen voorstellen dat ze in een tussenhuis woonden tussen de oudheid en de moderne beschaving, totdat het hen daagde niet alleen dat de middeleeuwse periode voorbij was, maar ook dat de middeleeuwse beschaving dramatisch verschilde van die van de Oudheid.³²

31 *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press, 1971), p. 1828.

32 Michael Hicks, *Bastard Feudalism* (Londen: Longmans, 1995), p.1.

Menselijke culturen hebben blinde vlekken. We hebben geen vocabulaire om paradigmaveranderingen in de grootste kaders van het leven te beschrijven, vooral als die om ons heen gebeuren. Ondanks de vele dramatische veranderingen die zich hebben ontplooid sinds de tijd van Mozes, hebben slechts enkele ketteren de moeite genomen om na te denken over hoe de overgangen van de ene fase van beschaving naar de andere werkelijk plaatsvinden.

Hoe worden ze veroorzaakt? Wat hebben ze met elkaar gemeen? Aan welke patronen kunnen we zien wanneer ze beginnen en hoe weten we wanneer ze voorbij zijn? Wanneer zullen Groot-Brittannië of de Verenigde Staten ten einde komen? Voor deze vragen zal het lastig zijn om conventionele antwoorden te vinden.

Het taboe op vooruitziendheid

“Buiten” een bestaand systeem zien is als een toneelknecht die een dialoog probeert te forceren met een personage in een toneelstuk. Het schendt een conventie die helpt het systeem te laten functioneren. In elke maatschappij geldt een stilzwijgend verbod: denk vooral niet na over hoe het systeem ooit kan ophouden te bestaan, of wat ervoor in de plaats zou kunnen komen. Impliciet is ieder systeem het laatste of het enige systeem dat ooit zal bestaan, ook al wordt dit niet openlijk uitgesproken. Van de mensen die ooit een geschiedenisboek hebben gelezen, zal slechts een minderheid zo’n aanname realistisch vinden als ze ermee geconfronteerd zouden worden. Desondanks is dat de conventie die de wereld regeert. Ieder sociaal systeem doet alsof haar regels nooit zullen worden vervangen, hoe sterk of zwak zij ook aan de macht probeert vast te houden. Ze zijn het laatste woord. Of misschien het enige woord. Primitievelingen geloven dat hun ideeën de enige mogelijke manier beschrijven om het leven te organiseren. Economisch meer gecompliceerde systemen die een gevoel van geschiedenis incorporeren spannen hiervan gewoonlijk de kroon. Of het nu gaat om Chinese mandarijnen aan het hof van de keizer, de marxistische nomenklatura in Stalins Kremlin, of leden van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden: de machthebbers verbeelden zich óf dat er geen geschiedenis bestaat, óf dat zij het hoogtepunt ervan vormen — verheven boven iedereen die hen voorging, en als voorhoede van alles wat nog komen zal.

Om bijna onvermijdelijke redenen is dit de waarheid. Hoe duidelijker het is dat een systeem zijn einde nadert, hoe minder bereid mensen zullen zijn om zich aan haar wetten te houden. Elke sociale organisatie zal daarom de neiging hebben om analyses die zijn ondergang voorzien te ontmoedigen of te bagatelliseren. Alleen al door dit feit worden grote keerpunten in de geschiedenis zelden opgemerkt terwijl ze gebeuren. Eén ding kun je in elk

geval zeker weten over de toekomst: conventionele denkers zullen grote veranderingen niet verwelkomen of aankondigen.

Conventionele informatiebronnen zullen je geen objectieve en tijdige waarschuwing geven over hoe de wereld verandert en waarom. Als je de grote overgang die nu gaande is wilt begrijpen, heb je geen andere keuze dan het zelf uit te zoeken.

VOORBIJ HET VOOR DE HAND LIGGENDE

Dit betekent verder kijken dan onze neus lang is. De geschiedenis toont dat overgangen mogelijk decennia of zelfs eeuwen nadat ze gebeuren niet worden erkend, zelfs wanneer die achteraf gezien onmiskenbaar reëel bleken te zijn. Neem de val van Rome. Het was waarschijnlijk de belangrijkste historische ontwikkeling in het eerste millennium van het christelijke tijdperk. Zelfs lang nadat Rome gevallen was, hield men de illusie van haar voortbestaan in stand, vergelijkbaar met het gebalsemd lichaam van Lenin. Wie alleen naar het officiële nieuws luisterde, had pas door dat Rome was gevallen toen dat allang geen verschil meer maakte.

Dit kwam niet alleen door de beperkte communicatiemogelijkheden van de antieke wereld. De uitkomst zou grotendeels hetzelfde zijn geweest als CNN al zou hebben bestaan en haar videoband draaide in september 476. Toen werd de laatste Romeinse keizer in het Westen, Romulus Augustulus, gevangengenomen in Ravenna, en werd gedwongen om in een villa in Campanië te pensioneren. Zelfs als Wolfe Blitzer daar zou zijn geweest om met minicamera's het nieuws in het jaar 476 op te nemen, is het onwaarschijnlijk dat hij of iemand anders zou hebben gedurfd die gebeurtenissen te karakteriseren als het einde van het Romeinse Rijk. Dat is natuurlijk precies wat latere historici uiteindelijk wel concludeerden.

De redacteuren van CNN zouden waarschijnlijk geen goedkeuring hebben gegeven voor een voorpagina-artikel met de titel "Rome is gevallen." De machthebbers ontkenden dit. "Nieuws"-kanalen omarmen zelden controverses omdat dit hun inkomsten zou kunnen ondermijnen. Ze zijn vaak partijdig, soms zelfs in grote mate. Maar ze rapporteren zelden conclusies die abonnees zouden kunnen overtuigen om hun abonnementen op te zeggen en ervan door te gaan. Daarom zou slechts een enkeling de val van Rome hebben gerapporteerd, zelfs als het technologisch mogelijk zou zijn geweest. Experts zouden meteen geroepen hebben dat het onzin was om te beweren dat Rome gevallen was. Zoiets zeggen was niet goed voor de handel — en mogelijk zelfs gevaarlijk voor je gezondheid. De macht lag toen bij barbaren, en die hielden vol dat Rome zoals men dat kende, nog altijd bestond.

Het probleem was echter niet alleen dat de autoriteiten zeiden: "Rapporteer dit niet of we zullen je doden." Wat nog meer meespeelde, was dat Rome tegen het einde van de vijfde eeuw al zo ver was afgetakeld, dat de "val" voor de

meeste mensen die het meemaakten nauwelijks als zodanig werd opgemerkt. Pas een generatie later suggereerde Graaf Marcellinus in feite voor het eerst dat “Het West-Romeinse Rijk ten onder ging met Augustulus.”³³ Het duurde nog decennia, misschien zelfs eeuwen, voordat het algemeen erkend werd dat het Romeinse Rijk in het Westen niet langer bestond. Karel de Grote geloofde in het jaar 800 zonder twijfel dat hij een legitieme Romeinse keizer was.

Het punt is niet dat Karel de Grote en allen die in conventionele termen dachten over het Romeinse Rijk na 476 idioten waren, integendeel. Maatschappelijke veranderingen worden vaak vaag of dubbelzinnig voorgesteld. Als invloedrijke instellingen die vaagheid gebruiken om een voor hen gunstige conclusie te versterken, zelfs als die grotendeels op schijn berust, zal alleen iemand met een sterk karakter en uitgesproken overtuigingen het aandurven die tegen te spreken. Wie zich inleeft in het leven van een Romein in de vijfde eeuw begrijpt hoe makkelijk het was om te geloven dat alles nog steeds hetzelfde was gebleven. Die zekerheid was de optimistische conclusie. Iets anders denken had beangstigend kunnen zijn, en waarom tot een beangstigende conclusie komen, als er ook een geruststellende voorhanden was?

Er waren uiteindelijk ook goede redenen om te denken dat het leven gewoon door zou gaan zoals altijd. Dat deed het in het verleden ook. De Romeinse legers, vooral aan de grenzen van het rijk, werden al eeuwenlang geïnfiltreerd door barbaren.³⁴ Tegen de derde eeuw was het voor het leger bijna een gewoonte geworden om regelmatig een nieuwe keizer uit te roepen. Tegen de vierde eeuw waren zelfs officieren geermaniseerd en vaak analfabeet.³⁵ Voor de val van Romulus Augustulus werden al talrijke keizers op brute wijze van de troon gestoten. Zijn vertrek zou voor zijn tijdgenoten niet anders hebben geleken dan de vele andere omwentelingen in deze chaotische periode. Hij werd zelfs weggestuurd met een pensioen, al was het slechts een korte periode voordat hij werd vermoord. Dit bewees dat het systeem nog overeind stond. De optimist vond juist dat Odoacer, die Romulus Augustulus afzette, het rijk herenigde, en niet vernietigde. Odoacer, een zoon van Attila's rechterhand Edecon, was een intelligente man. Hij riep zichzelf niet uit tot keizerd. In plaats daarvan riep hij de Senaat bijeen en haalde zijn al te beïnvloedbare leden over dat zij het keizerschap en dus de soevereiniteit over het hele rijk aan Zeno, de keizer in het verre Byzantium, zouden aanbieden. Odoacer was slechts Zeno's patricius, aangesteld om Italië te leiden.

Zoals Will Durant schreef in *The Story of Civilization*, leken deze veranderingen niet op de “val van Rome” maar slechts “verwaarloosbare

33 Ibid., p.102.

34 Zie S. A. Cook et al., red., *The Cambridge Ancient History*, vol.12 (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), pp. 208-22.

35 Ibid., pp. 209-20.

verschuivingen op het nationale toneel.”³⁶ Toen Rome viel, zei Odoacer dat Rome bleef bestaan. Net als bijna iedereen deed hij maar al te graag alsof alles hetzelfde bleef. Ze wisten dat “de oude glorie van Rome” veel beter was dan de barbarij die haar verving. Zelfs de barbaren dachten dat. Zoals C. W. Previte-Orton schreef in *The Shorter Cambridge Medieval History*, was het eind van de vijfde eeuw, toen “de keizers waren vervangen door barbaarse Germaanse koningen,” een “aanhoudende schijnvertoning.”³⁷

“Hardnekkige schijnvertoning”

Deze “schijnvertoning” hield de façade van het oude systeem overeind, ook al was de kern ervan al “aangetast door barbarij.”³⁸ De oude regeringsvormen bleven hetzelfde toen de laatste keizer werd vervangen door een barbaarse “luitenant”. De Senaat kwam nog steeds bijeen. “De pretoriaanse prefectuur en andere hoge ambten gingen door, en werden gehouden door vooraanstaande Romeinen.”³⁹ Consuls werden nog steeds voor een jaar aangesteld. “De Romeinse burgerlijke administratie bleef onaangetast.”⁴⁰ Sterker nog, op sommige vlakken bleef het intact tot de opkomst van het feodalisme aan het einde van de tiende eeuw. Bij openbare gelegenheden werd nog steeds gebruik gemaakt van de oude keizerlijke insignes. Het christendom was nog steeds de staatsgodsdienst. De barbaren deden nog steeds alsof ze trouw verschuldigd waren aan de Oostelijke keizer in Constantinopel, en aan de tradities van het Romeinse recht. Maar, in Durant’s woorden, “in het Westen was het grote Rijk er niet meer.”⁴¹

Nou en?

De val van Rome lijkt misschien iets van lang geleden, maar is verrassend relevant als je kijkt naar hoe de wereld er nu voorstaat. De meeste boeken over de toekomst zijn eigenlijk boeken over het heden. We hebben geprobeerd dat gebrek te verhelpen door van dit boek over de toekomst allereerst een boek over het verleden te maken. Wij denken dat je een beter perspectief zult krijgen op wat de toekomst brengt als we belangrijke megapolitieke punten over de logica van geweld illustreren met echte voorbeelden uit het verleden. De geschiedenis is een geweldige leermeester. De verhalen die het te vertellen heeft zijn interessanter dan wat wij kunnen verzinnen, en veel van de meest

36 Will Durant, *The Story of Civilization*, vol.4, *The Age of Faith* (New York: Simon & Schuster, 1950), p.43.

37 C. W. Previte-Orton, *The Shorter Cambridge Medieval History*, vol.1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), p.102.

38 Ibid., p. 131.

39 Ibid., p.137.

40 Ibid.

41 Durant, op. cit., p.43.

interessante verhalen gaan over de val van Rome. Ze bevatten belangrijke lessen die relevant kunnen zijn voor jouw toekomst in het informatietijdperk.

Een van de best beschreven voorbeelden van een grote overgang in de geschiedenis, waarbij de overheid implodeerde, is de val van Rome. De overgang rond het jaar 1000 ging ook gepaard met de ineenstorting van centrale autoriteit, en leidde tot een toename in de complexiteit en omvang van economische activiteiten. De Buskruitrevolutie aan het eind van de vijftiende eeuw bracht grote institutionele veranderingen met zich mee, die juist de schaal van bestuur vergrootten in plaats van verkleinden. Vandaag de dag, voor het eerst in duizend jaar, ondermijnen en vernietigen de megapolitieke omstandigheden in het Westen overheden en vele andere grootschalige instituties.

Uiteraard verschilden de oorzaken van de bestuurlijke implosie aan het einde van het Romeinse Rijk aanzienlijk van de factoren die een rol spelen bij de opkomst van het Informatietijdperk. Een van de redenen is dat het Romeinse imperium simpelweg te grootschalig was. Het werd onmogelijk om de economie van geweld te handhaven. De kosten om de ver uitgespreide grenzen van het rijk te verdedigen, overtroffen de economische voordelen die een oude agrarische economie kon opbrengen. De last van belasting en regulering die nodig waren om de militaire inspanning te financieren, steeg tot boven de draagkracht van de economie. Corruptie werd endemisch. Militaire commandanten, zoals historicus Ramsay MacMullen heeft gedocumenteerd, spendeerden een groot deel van hun tijd aan het misbruiken van hun positie, voor "illegale winsten".⁴² Dit deden ze door de bevolking af te persen, wat de vierde-eeuwse waarnemer Synesius beschreef als "de vredesoorlog, bijna erger dan de barbarenoorlog, en voortkomend uit het gebrek aan discipline van het leger en de hebzucht van de officieren."⁴³

Een andere belangrijke factor die bijdroeg aan de val van Rome was een demografisch tekort veroorzaakt door de Antonijnse pest. De sterke krimp van de Romeinse bevolking droeg op veel vlakken duidelijk bij aan economische en militaire zwakte. Vandaag de dag is daar nog geen sprake van, althans nog niet. Op langere termijn, misschien, zal de gesel van nieuwe "plagen" de uitdagingen van technologische devolutie in het nieuwe millennium verergeren. De ongekende toename van de menselijke bevolking in de twintigste eeuw creëert een verleidelijk doelwit voor snel muterende microparasieten. Angsten over het Ebola-virus, of iets dergelijks, dat metropolitane bevolkingen binnenvalt, kunnen gegrond zijn. Maar dit is niet de plaats om de co-evolutie van mensen en ziekten te overwegen. Hoe interessant dat onderwerp ook is, ons argument op dit punt gaat niet over

42 Ramsay MacMullen, *Corruption and the Decline of Rome* (New Haven: Yale University Press, 1988), p. 192.

43 Geciteerd in *ibid.*, p.193.

waarom Rome viel, of over de vraag of de wereld op dit moment kwetsbaar is voor sommige van dezelfde invloeden die bijdroegen aan de Romeinse achteruitgang. Het gaat over iets anders - namelijk de manier waarop de grote transformaties van de geschiedenis worden waargenomen, of liever, verkeerd waargenomen terwijl ze gebeuren.

Mensen zijn altijd en overal tot op zekere hoogte conservatief, met een kleine "c." Men is terughoudend wanneer het gaat over het loslaten van traditionele sociale conventies, het ondermijnen van erkende instituties en het ter discussie stellen van de wetten en waarden waarop zij gefundeerd waren. Maar weinig mensen kunnen zich voorstellen dat schijnbaar kleine veranderingen in klimaat, technologie of een andere variabele op de een of andere manier verantwoordelijk zouden kunnen zijn voor het doorbreken van verbindingen met de wereld waarin hun ouders zijn opgegroeid. De Romeinen waren terughoudend om de veranderingen die zich om hen heen ontvouwen te erkennen. En dat zijn wij ook.

Toch, of je het nu erkent of niet, we gaan door een verandering van historisch seizoen, een transformatie in de manier waarop mensen hun levensonderhoud organiseren en zichzelf verdedigen, die zo diepgaand is dat het onvermijdelijk de hele samenleving zal transformeren. Het zal zelfs zo diepgaand zijn dat het, om het goed te begrijpen, noodzakelijk is om bijna niets voor vanzelfsprekend te beschouwen. Steeds opnieuw zul je de neiging hebben om te geloven dat de komende Informatie Samenlevingen grote gelijkenissen zullen hebben met de industriële samenlevingen waar je in opgroeide. Wij betwijfelen dat. Microprocessing zal de mortel in de bakstenen oplossen. Het zal de logica van geweld zo diepgaand veranderen dat het dramatisch de manier zal veranderen waarop mensen hun levensonderhoud organiseren en zichzelf verdedigen. Toch zal men geneigd zijn om de onvermijdelijkheid van deze veranderingen te bagatelliseren, of om te discussiëren over hun wenselijkheid alsof industriële instellingen per decreet zouden kunnen bepalen hoe de geschiedenis evolueert.

De grote illusie

Auteurs die op vele manieren beter geïnformeerd zijn dan wij, zullen je desondanks op het verkeerde been zetten als het gaat over de toekomst, omdat zij de werking van samenlevingen slechts oppervlakkig analyseren. David Kline en Daniel Burstein hebben bijvoorbeeld een goed onderzocht boek geschreven, getiteld *Road Warriors: Dreams and Nightmares Along the Information Highway*. Het zit vol bewonderenswaardige details, maar veel van deze details worden aangedragen om een illusie te beargumenteren, namelijk het idee 'dat burgers gezamenlijk en bewust kunnen ingrijpen om de spontane

economische en natuurlijke processen om hen heen vorm te geven.⁴⁴ Hoewel het misschien niet voor de hand liggend is, is dit met de stelling dat het feodalisme zou hebben overleefd als iedereen zich opnieuw had toegewijd aan de ridderlijkheid. Niemand in een hof van de late vijftiende eeuw zou bezwaar hebben gemaakt tegen zo'n sentiment. Sterker nog, het zou ketterij zijn geweest om dat te doen. Maar het zou ook volledig misleidend zijn geweest, een voorbeeld van de slang die de toekomst in zijn oude huid probeert te wringen.

De fundamentele oorzaken van verandering zijn juist niet onderworpen aan bewuste controle. Het zijn de factoren die de omstandigheden veranderen waaronder geweld loont. Ze staan zelfs zo ver af van elke vorm van bewuste manipulatie, dat ze in een wereld die doordrenkt is van politiek, geen onderwerp van politiek gemanoeuvree vormen. Niemand heeft ooit in een demonstratie geroepen: "Verhoog schaalvoordelen in het productieproces." Geen spandoek heeft ooit geëist: "Vind een wapensysteem uit dat het belang van de infanterie verhoogt." Geen kandidaat heeft ooit beloofd om "de balans tussen efficiëntie en schaalgrootte van de bescherming tegen geweld te veranderen." Zulke slogans zouden belachelijk zijn, juist omdat deze doelen buiten ieders vermogen liggen om ze bewust te beïnvloeden. Toch, zoals we zullen zien, bepalen deze variabelen in veel grotere mate hoe de wereld werkt dan welk politiek platform dan ook.

Als je er goed over nadenkt, wordt al snel duidelijk dat belangrijke historische keerpunten zelden primair worden gedreven door menselijke verlangens. Ze gebeuren niet omdat mensen het zat worden van één manier van leven en plotseling een andere prefereren. Als je er even bij stilstaat, zul je begrijpen waarom. Als wat mensen denken en verlangen als enige zouden bepalen wat er gebeurt, dan zouden alle abrupte veranderingen in de geschiedenis worden verklaard door wilde stemmingswisselingen, los van enige verandering in de feitelijke levensomstandigheden. In feite gebeurt dit nooit. Alleen in gevallen van medische problemen, die een paar mensen treffen, zien we willekeurige fluctuaties in stemming die volledig los lijken te staan van een objectieve oorzaak.

Over het algemeen besluiten grote aantallen mensen niet plotseling en allemaal tegelijk hun manier van leven op te geven, simpelweg omdat ze dat grappig vinden. Geen enkele jager-verzamelaar heeft ooit gezegd: "Ik ben het zat om in prehistorische tijden te leven; ik leef liever als een boer in een boerendorp." Elke beslissende omslag in gedrag patronen en waarden is zonder uitzondering een reactie op een werkelijke verandering in de omstandigheden van het leven. In die zin, althans, zijn mensen altijd realistisch. Als hun opvattingen abrupt veranderen, wijst dat waarschijnlijk

44 Geciteerd in David Kline en Daniel Burstein, *Is Government Obsolete?* *Wired*, januari 1996, p.105.

erop dat ze zijn geconfronteerd met een afwijking van de vertrouwde omstandigheden: een invasie, een plaag, een plotselinge klimatologische verschuiving, of een technologische revolutie die hun levensonderhoud of hun vermogen om zichzelf te verdedigen verandert.

Grote veranderingen in de geschiedenis zijn meestal niet wat mensen willen. Ze verstoren juist de rust en stabiliteit waar de meeste mensen naar verlangen. Wanneer verandering optreedt, veroorzaakt het typisch wijdverspreide desoriëntatie, vooral onder degenen die hun inkomen of sociale status verliezen. Je zult tevergeefs kijken naar opiniepeilingen of stemmingsbarometers om een begrip te krijgen van hoe de komende megapolitieke overgang zich waarschijnlijk zal ontploegen.

LEVEN ZONDER VOORUITZIENDE BLIK

Als we er niet in slagen om de grote overgang, die om ons heen gaande is, waar te nemen, komt dat deels doordat we die niet willen zien. Onze jagende voorouders waren misschien net zo koppig, maar zij hadden een beter excuus. Niemand had tienduizend jaar geleden de gevolgen van de Agrarische Revolutie kunnen voorzien. Sterker nog, men voorzag toen überhaupt niet veel meer dan waar ze de volgende maaltijd zouden kunnen vinden. Toen men aan landbouw begon, bestond er geen verslaglegging van gebeurtenissen uit het verleden, om daaruit lessen te trekken voor de toekomst. De Westerse tijdsindeling, zoals seconden, minuten, uren, dagen, enzovoort, om de jaren af te meten, bestond nog niet eens. Jager-verzamelaars leefden in het “eeuwige heden,” zonder kalenders, en inderdaad, zonder enige geschreven verslagen. Ze kenden geen wetenschap, en beschikten over geen enkel ander intellectueel instrument om oorzaak en gevolg te begrijpen dan hun eigen intuïtie. Wat betreft vooruitkijken, waren onze primitieve voorouders blind. Om de bijbelse metafoer te citeren, ze hadden nog niet van de vrucht der kennis gegeten.

Leren van het verleden

Gelukkig staan wij er beter voor. De afgelopen vijfhonderd generaties hebben ons een analytisch vermogen geschonken dat onze voorouders misten. Wetenschap en wiskunde hebben geholpen vele geheimen van de natuur te openbaren, waardoor we een begrip van oorzaak en gevolg hebben dat grenst aan het magische vergeleken met dat van de vroege jager-verzamelaars. Computatieve algoritmen, ontstaan dankzij de komst van snelle computers, hebben nieuwe inzichten opgeleverd in de werking van complexe, dynamische systemen zoals de menselijke economie. De zorgvuldige ontwikkeling van politieke economie zelf, hoewel het verre van perfect is, heeft ons begrip van de factoren die menselijk handelen beïnvloeden, vergroot. Een belangrijk inzicht daaruit is dat mensen altijd en overal geneigd zijn op prikkels te reageren, niet altijd zo mechanisch als

economen zich voorstellen, maar ze reageren wel. Kosten en baten doen ertoe. Veranderingen in externe omstandigheden die de baten verhogen van bepaald gedrag of de kosten ervan verlagen, zullen leiden tot meer van dat gedrag, als de rest onveranderd blijft.

Prikkels doen ertoe

Het feit dat mensen de neiging hebben om te reageren op kosten en baten is een essentieel element bij het doen van voorspellingen. Je kunt met grote zekerheid zeggen dat als je een biljet van honderd dollar op straat laat vallen, iemand het snel zal oprapen, of je nu in New York, Mexico-Stad of Moskou bent. Dit is niet zo triviaal als het lijkt. Het toont aan waarom de slimme mensen die zeggen dat voorspellen onmogelijk is, ongelijk hebben. Elke voorspelling die accuraat de impact van prikkels op gedrag anticipeert zal het waarschijnlijk grotendeels bij het juiste eind hebben. Hoe groter de geanticipeerde verandering in kosten en baten, hoe minder voor de hand liggend de voorspelling waarschijnlijk zal zijn.

De meest verstreckende voorspellingen van allemaal zullen waarschijnlijk voortkomen uit het herkennen van de implicaties van verschuivende megapolitieke variabelen. Geweld is de ultieme grens die gedrag bepaalt; dus, als je kunt begrijpen hoe de logica van geweld zal veranderen, kun je met grote nauwkeurigheid voorspellen waar mensen het equivalent van honderd-dollarbiljetten in de toekomst zullen laten vallen of oprapen.

We bedoelen hiermee niet dat je het onkenbare kunt weten. Wij kunnen je niet vertellen hoe je winnende loterijnummers kunt voorspellen, of welke willekeurige gebeurtenis dan ook. We hebben geen manier om te weten of of wanneer een terrorist een atoomexplosie in Manhattan zal doen ontploffen, of als een asteroïde Saoedi-Arabië zal treffen. We kunnen de komst van een nieuwe ijstijd, een plotselinge vulkaanuitbarsting, of de opkomst van een nieuwe ziekte niet voorspellen. Het aantal onkenbare gebeurtenissen die de koers van de geschiedenis zouden kunnen veranderen is groot. Maar het onkenbare weten is heel anders dan de gevolgen overzien van wat al bekend is. Als u een bliksemflits ver weg ziet, kunt u met een grote zekerheid voorspellen dat een donderslag zal volgen. Het voorspellen van de gevolgen van megapolitieke transities omvat veel langere tijdsbestekken, en minder zekere verbanden, maar het idee is hetzelfde.

Megapolitieke katalysatoren voor verandering verschijnen gewoonlijk ruim voordat hun gevolgen zich manifesteren. Het duurde vijfduizend jaar voordat de volledige implicaties van de Agrarische Revolutie aan het licht kwamen. De overgang van een agrarische samenleving naar een industriële samenleving gebaseerd op fabricage en chemische kracht ontvouwde zich sneller. Het duurde eeuwen. De overgang naar de Informatiemaatschappij zal nog sneller gebeuren, waarschijnlijk binnen een leven. Toch, zelfs rekening houdend

met de versnelling van de geschiedenis, kunt je verwachten dat decennia zullen verstrijken voordat de volledige megapolitieke impact van de huidige informatietechnologie wordt gerealiseerd.

Grote en kleine megapolitieke overgangen

Dit hoofdstuk analyseert enkele gemeenschappelijke kenmerken van megapolitieke overgangen. In volgende hoofdstukken kijken we meer nauwkeurig naar de Agrarische Revolutie, en de overgang van boerderij naar fabriek, de tweede van de grote faseveranderingen. Binnen het agrarische stadium van de beschaving waren er vele kleine megapolitieke overgangen zoals de val van Rome en de feodale revolutie van het jaar 1000. Deze markeerden de verschuivingen in de machtsbalans: overheden kwamen en gingen, en de opbrengsten van de landbouw gingen van de ene groep over naar de andere. De eigenaren van uitgestrekte landgoederen ten tijden van het Romeinse Rijk, vrije boeren in de Europese vroege middeleeuwen, en de heren en lijfeigenen van de feodale periode aten allemaal graan van dezelfde akkers. Ze leefden onder zeer verschillende overheden dankzij de cumulatieve impact van verschillende technologieën, fluctuaties in het klimaat, en de ontwrichtende invloed van ziektes.

We beweren niet al deze veranderingen grondig te verklaren, hoewel we een beeld hebben geschetst van de manier waarop veranderende megapolitieke variabelen de machtsuitoefening in het verleden hebben beïnvloed. Overheden zijn gegroeid en gekrompen naarmate megapolitieke schommelingen de kosten van machtsprojectie verlaagden en verhoogden.

Hier zijn enkele samenvattende punten die je in gedachten zou moeten houden wanneer je probeert de Informatierevolutie te begrijpen:

1. Een verschuiving in de megapolitieke machtsfundamenten voltrekt zich doorgaans ver ver vóór de daadwerkelijke revoluties in de machtsuitoefening.
2. Inkomens dalen meestal wanneer een grote overgang begint, vaak omdat een samenleving door bevolkingsdruk kwetsbaar is geworden en hulpbronnen heeft gemarginaliseerd.
3. “Buiten” een systeem zien is gewoonlijk taboe. Mensen zijn vaak blind voor de logica van geweld in de bestaande samenleving en daardoor vrijwel altijd ook voor veranderingen in die logica, of die nu verborgen of openlijk zijn. Megapolitieke transities worden zelden herkend voordat ze zich voordoen.
4. Grote overgangen gaan altijd gepaard met een culturele revolutie, en leiden gewoonlijk tot botsingen tussen aanhangers van de oude en de nieuwe waarden.

5. Megapolitieke overgangen zijn nooit populair, omdat ze moeizaam verworven intellectueel kapitaal achterhaal maken en gevestigde morele voorschriften ondermijnen. Ze worden niet op algemeen verzoek uitgevoerd, maar als reactie op veranderende externe omstandigheden die de logica van geweld in de lokale context veranderen.
6. Transitie naar nieuwe manieren om het levensonderhoud te organiseren of naar nieuwe typen overheden, beperken zich aanvankelijk tot de gebieden waar de megapolitieke katalysatoren werkzaam zijn.
7. Met de mogelijke uitzondering van de vroege stadia van landbouw, hebben eerdere overgangen altijd perioden van sociale chaos en verhoogd geweld betrokken vanwege desoriëntatie en de ineenstorting van het oude systeem.
8. Corruptie, moreel verval, en inefficiëntie lijken signaalkenmerken te zijn van de laatste stadia van een systeem.
9. Het groeiende belang van technologie bij het vormgeven van de logica van geweld heeft geleid tot een versnelling van de geschiedenis, waardoor er voor elke opeenvolgende transitie minder tijd voor aanpassing overblijft dan ooit tevoren.

De geschiedenis versnelt

Nu gebeurtenissen zich vele malen sneller ontploffen dan tijdens voorgaande transformaties, zou een vroegtijdig inzicht in hoe de wereld zal veranderen veel meer voor je kunnen betekenen dan voor je voorouders op een vergelijkbaar keerpunt in het verleden. Zelfs als de eerste boeren op miraculeuze wijze de volledige megapolitieke implicaties van het bewerken van de aarde hadden begrepen, zou deze informatie praktisch nutteloos zijn geweest omdat duizenden jaren zouden verstrijken voordat de overgang naar de nieuwe fase van de samenleving voltooid was.

Vandaag de dag is dat anders. De geschiedenis is in een stroomversnelling geraakt. Voorspellingen die de megapolitieke gevolgen van nieuwe technologie correct inschatten, zijn vandaag de dag waarschijnlijk veel nuttiger. Het kunnen doorgronden van de implicaties van de huidige overgang naar de informatiemaatschappij is vele malen waardevoller dan dat het volledige begrip van de gevolgen van de transitie van landbouw naar industrie toen was. Simpel gezegd, de actie-horizon voor megapolitieke voorspellingen is ingekort tot de nuttigste tijdsduur: de duur van een mensenleven.

Terugkijkend over de eeuwen, of zelfs alleen kijkend naar het heden, kunnen we duidelijk waarnemen dat velen hun inkomen hebben gekregen, vaak

een zeer goed inkomen, door middel van hun speciale vaardigheid in het toepassen van wapens van geweld, en dat hun handelingen in grote mate bepaalden hoe schaarse middelen werden ingezet. – FREDERIC C. LANE⁴⁵

Onze studie van de megapolitiek is een poging om precies dat te doen: het in kaart brengen van de gevolgen van de factoren die de grenzen verschuiven waarbinnen geweld wordt uitgeoefend.

Deze megapolitieke factoren bepalen grotendeels wanneer en waar geweld loont. Ze beïnvloeden ook de verdeling van het inkomen. Zoals econoom historicus Frederic Lane zo duidelijk verwoordde, speelt de manier waarop geweld wordt georganiseerd en beheerst een grote rol bij het bepalen van “*hoe schaarse middelen worden ingezet.*”⁴⁶

EEN SPOEDCURSUS MEGAPOLITIEK

Het concept megapolitiek is een krachtig idee. Het helpt enkele van de grote mysteries van de geschiedenis te verklaren, zoals hoe regeringen opkomen en vallen, wat voor soorten instellingen ze worden, de timing en uitkomst van oorlogen, en patronen van economische welvaart en achteruitgang. Door de kosten en baten van het projecteren van macht te verhogen of te verlagen, regeert megapolitiek het vermogen van mensen om hun wil aan anderen op te leggen. Sinds de vroegste menselijke samenlevingen is dit het geval geweest, en dat is het nog steeds. In *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning* onderzochten we vele van de belangrijke verborgen megapolitieke factoren die de evolutie van de geschiedenis bepalen. Om de gevolgen van megapolitieke verandering te begrijpen, moet je inzicht krijgen in de factoren die revoluties in het gebruik van geweld realiseren. Deze variabelen kunnen enigszins willekeurig worden gegroepeerd in vier categorieën: topografie, klimaat, microben, en technologie.

1. **Topografie** is een cruciale factor, zoals bewezen door het feit dat, in tegenstelling tot op land, de controle van geweld op open zee nooit is gemonopoliseerd. Geen enkele overheid is er ooit in geslaagd om er enkel haar wetten te laten gelden. Om te begrijpen hoe de organisatie van geweld en bescherming zal evolueren naarmate de economie migreert naar cyberspace, is dit van belang.

Topografie, in combinatie met klimaat, speelde een grote rol in de vroege geschiedenis. De eerste staten kwamen op in overstromingsvlaktes, omringd door woestijn, zoals in Mesopotamië en Egypte, waar water voor irrigatie overvloedig was maar omliggende regio's te droog waren om kleinschalige landbouw mogelijk te maken. In deze context betaalden individuele landbouwers een hoge prijs als zij weigerden samen te werken aan het behoud

45 Lane, *Economic Consequences of Organized Violence*, op. cit.

46 Ibid.

van het politieke systeem. Zonder irrigatie, die alleen op grote schaal kon worden verschaft, zouden gewassen niet groeien. Geen gewassen betekende verhongering. Wie het water in de woestijn beheerste, bezat de macht — en dat leidde tot een despotische en steenrijke overheid.

Zoals we analyseerden in *The Great Reckoning*, speelden topografische omstandigheden ook een grote rol in de welvaart van vrije boeren in het oude Griekenland, waardoor het zich kon ontwikkelen tot de wieg van de Westerse democratie. Gegeven de primitieve transportmogelijkheden die drieduizend jaar geleden in de Middellandse Zee-regio gebruikelijk waren, was het vrijwel onmogelijk voor personen, die meer dan een paar kilometer van de zee woonden, om te concurreren in de productie van waardevolle gewassen: olijven en druiven. Wanneer olie en wijn over land moesten vervoerd worden, waren de transportkosten zo hoog dat verkoop met winst onmogelijk was. Door de grillige kustlijn van Griekenland lag het grootste deel van het land op niet meer dan twintig mijl van de zee. Dit gaf Griekse boeren een beslissend voordeel ten opzichte van hun potentiële concurrenten in landinwaarts gelegen gebieden.

Door dit handelsvoordeel verdienden Griekse boeren hoge inkomens met de controle van slechts kleine stukken grond. Deze hoge inkomens stelden hen in staat om kostbare wapenuitrusting te kopen. De beroemde hoplieten van het oude Griekenland waren boeren of landheren die zichzelf op eigen kosten bewapenden. De Griekse hoplieten waren zowel goed bewapend als sterk gemotiveerd, en vormden een militaire macht die men niet kon negeren. De Griekse democratie ontstond uit de topografische omstandigheden, net zoals andere soort topografieën de despotische systemen van Egypte en elders mogelijk maakten.

2. **Klimaat** bepaalt ook mede de grenzen waarbinnen brute kracht kan worden uitgeoefend. Een verandering van klimaat was de katalysator voor de eerste grote overgang van foerageren naar landbouw.

Het einde van de laatste ijstijd, ongeveer dertienduizend jaar geleden, leidde tot een radicale verandering van de vegetatie. In het Nabije Oosten, waar de ijstijd als eerste tot een einde kwam, begonnen bossen zich door een geleidelijke stijging in temperatuur en regenval te verspreiden naar gebieden die voorheen bestonden uit grasland. De snelle verspreiding van beukenbossen in het bijzonder beperkte het menselijke dieet ernstig. Zoals Susan Alling Gregg het verwoordde in *Foragers and Farmers*:

“De ontwikkeling van beukenbossen moet ernstige gevolgen hebben gehad voor lokale mensen-, planten- en dierenpopulaties. De kroonlaag van een eikenbos is relatief open en laat grote hoeveelheden zonlicht de bosbodem bereiken. Daardoor ontstaat een wilde onderbegroeiing van gemengde struiken, kruiden en grassen, en deze diversiteit aan planten ondersteunt op zijn beurt een verscheidenheid aan wild. Daarentegen is de kroonlaag van een beukenbos gesloten en is de bosbodem zwaar beschaduwde. Buiten een

korte bloeiperiode van lentebloemen voorafgaand aan het uitlopen van de bladeren, groeien er alleen soorten die goed tegen schaduw kunnen, zoals zeggen, varens en enkele grassoorten.”⁴⁷

Na verloop van tijd drongen dichte bossen de open vlaktes binnen en verspreidden zich door Europa richting de oostelijke steppen.⁴⁸ De bossen verdrongen de graslanden die grote dieren onderhielden, waardoor het voor de menselijke jagers steeds moeilijker werd om zichzelf te onderhouden.

De populatie van jager-verzamelaars was te sterk gegroeid tijdens de welvarende periode gedurende de ijstijd, waardoor ze zichzelf niet meer kon ondersteunen met de krimpende kuddes grote zoogdieren, waarvan vele soorten tot uitsterven werden gejaagd. De overgang naar landbouw was niet hun voorkeur, maar eerder een gedwongen improvisatie om tekorten in het dieet aan te vullen. Jagen bleef dominant in de meer noordelijke gebieden, waar de verwarmingstrend de habitats van grote zoogdieren niet nadelig had beïnvloed, en in tropische regenwouden, waar de wereldwijde opwarming niet leidde tot het verminderen van de voedselvoorzieningen. Sinds de opkomst van landbouw zijn veranderingen veel vaker veroorzaakt door afkoeling dan door opwarming van het klimaat.

Als het klimaat zal blijven fluctueren in de toekomst, zal het nuttig zijn om een bescheiden begrip te hebben van de rol die klimaatverandering speelde in vroegere maatschappijen. Het is bijvoorbeeld zo dat een daling van één graad Celsius gemiddeld het groeiseizoen met drie tot vier weken vermindert en honderdvijftig meter afhaalt van de maximale hoogte waarop gewassen kunnen worden verbouwd. Dit zegt iets over de grenzen waarbinnen mensen in de toekomst zullen moeten handelen.⁴⁹ Je kunt deze kennis gebruiken om veranderingen in alles, van graanprijzen tot de prijzen van landbouwgrond, te voorspellen. Je zou zelfs de waarschijnlijke impact van vallende temperaturen op reële inkomens en politieke stabiliteit kunnen inschatten. In het verleden zijn overheden omvergeworpen toen, door meerdere opeenvolgende mislukte oogsten, de voedselprijzen verhoogden en de koopkracht opdroogde.

Het is bijvoorbeeld geen toeval dat de zeventiende eeuw, de koudste in de moderne periode, ook een periode van revolutie wereldwijd was. Een verborgen megapolitieke oorzaak van dit ongenoegen was scherp kouder weer. Het was zelfs zo koud dat wijn op de tafel van de “Zonnekoning” in Versailles bevroor. Verkorte groeiseizoenen veroorzaakten mislukte oogsten en ondermijnden reële inkomens. Door het koudere weer begon de welvaart af te nemen en gleed de wereld rond 1620 een lange wereldwijde depressie in. Die

47 Susan Alling Gregg, *Foragers and Farmers: Population Interaction and Agricultural Expansion in Prehistoric Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), p. 9.

48 Stephen Boyden, *Western Civilization in Biological Perspective* (Oxford: Clarendon Press, 1987), p. 89. Zie ook Marvin Harris, *Cannibals and Kings* (New York: Vintage, 1978), p. 29-32.

49 Geoffrey Parker en Lesley N. Smith, red., *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Londen: Routledge & Kegan Paul, 1985), p. 8.

bleek buitengewoon ontwrichtend. De economische crisis van de zeventiende eeuw leidde tot een golf van opstanden wereldwijd, met een piek in het jaar 1648 — precies tweehonderd jaar vóór een andere, bekendere cyclus van revoluties. Tussen 1640 en 1650 waren er opstanden in Ierland, Schotland, Engeland, Portugal, Catalonië, Frankrijk, Moskou, Napels, Sicilië, Brazilië, Bohemen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Zweden, Nederland, en Turkije. Zelfs China en Japan werden overspoeld met onrust.

Het is wellicht ook geen toeval dat het mercantilisme overheerste in de zeventiende eeuw, tijdens een periode van krimpende handel. Economisch isolationisme was misschien het meest uitgesproken aan het einde van de eeuw, “toen een verschrikkelijke hongersnood plaatsvond.”⁵⁰ In de achttiende eeuw, vooral na 1750, hadden warmere temperaturen en betere oogsten de inkomens in West-Europa voldoende verhoogd, waardoor de vraag naar productiegoederen op gang kwam. Naarmate het vrijemarktbeleid breder werd ingevoerd, ontstond een zichzelf versterkende impuls van economische groei. De industrie breidde zich uit tot een ongeken­de schaal — het begin van wat we de Industriële Revolutie zijn gaan noemen. Technologie en productie werden steeds belangrijker en verminderden de invloed van het weer op de economische cycli.

Je moet de impact van een plotse verlaging van de temperatuur echter niet onderschatten. Zelfs vandaag de dag kan het de koopkracht flink onder druk zetten, ook in welvarende gebieden zoals Noord-Amerika. Maatschappijen hebben een sterke tendens om zichzelf crisis-gevoelig te maken wanneer de bestaande instellingen hun beste tijd hebben gehad. In het verleden manifesteerde deze tendens zich vaak in een bevolkingsgroei die de grenzen van wat het land kon dragen, opzocht. Dit gebeurde zowel voor de overgang van het jaar 1000 als aan het einde van de vijftiende eeuw. De flinke daling van de koopkracht, veroorzaakt door mislukte oogsten en lagere opbrengsten, speelde in beide gevallen een significante rol in het vernietigen van de overheersende instellingen. Op dit moment zijn die problemen vooral zichtbaar in de consumentenkredietmarkten. Toen plotselinge temperatuurdalingen de opbrengsten van oogsten verminderden en het beschikbaar inkomen afnam, leidde dat tot wanbetalingen van schulden en opstanden tegen de belastingheffing. Het verleden leert ons dat deze omstandigheden ook in de toekomst zouden kunnen resulteren in zowel economische afsluiting als politieke onrust.

3. **Microben** hebben door hun invloed op ziekten en immuniteit vaak bepaald hoe macht kon worden ingezet. Dit was zeker het geval in de Europese verovering van de Nieuwe Wereld, zoals we onderzochten in *The Great Reckoning*. Europese kolonisten, doordrenkt met ziektes uit

50 Zie Charles Woolsey Cole, *French Mercantilism: 1683-1700* (New York: Octagon Books, 197.1), p. 6.

ontwikkelde agrarische samenlevingen, hadden al relatieve immuniteit tegen kinderinfecties zoals de mazelen. De Indianen die ze ontmoetten leefden grotendeels in dun bevolkte jager-verzamelaarsstammen, en hadden nog geen immuniteit tegen Westerse ziekten ontwikkeld. Ze werden daardoor gedecimeerd. Vaak stierven de meesten zelfs al voordat ze met blanke mensen in aanraking kwamen, doordat geïnfecteerde Indianen die aan de kust voor het eerst Europeanen ontmoetten naar het binnenland reisden, en zo de ziektes verspreidden.

Er zijn ook microbiologische grenzen voor de uitoefening van macht. In *Blood in the Streets* bespraken we hoe malaria het voor blanken eeuwenlang onmogelijk maakte om een invasie in tropisch Afrika te realiseren. Vóór de ontdekking van kinine in het midden van de negentiende eeuw konden blanke legers niet overleven in regio's met malaria, hoe superieur hun wapens ook waren.

De interactie tussen mensen en microben heeft ook belangrijke demografische effecten voortgebracht die de kosten en baten van geweld hebben veranderd. Wanneer het aantal sterfgevallen sterk fluctueert vanwege epidemische ziekten, hongersnood, of andere oorzaken, neemt de kans om te sterven door oorlogsvoering af. Vanaf de zestiende eeuw werden uitschieters van het sterftcijfer steeds minder frequent, wat helpt verklaren waarom gezinnen kleiner werden en waarom er vandaag de dag, vergeleken met vroeger, veel minder tolerantie is voor plotselinge sterfgevallen in oorlog. Hierdoor is ook de tolerantie voor imperialisme afgenomen en zijn de kosten om aan machtsprojectie te doen verhoogd in gemeenschappen met een laag geboortecijfer.

Hedendaagse samenlevingen, bestaande uit kleine families, vinden zelfs een klein aantal oorlogsdoden vaak onacceptabel. Vroege moderne samenlevingen waren daarentegen veel toleranter wat betreft de menselijke kosten die horen bij het imperialisme. Vóór de aanvang van deze eeuw kregen de meeste ouders vele kinderen, waarvan al werd verwacht dat enkelen plotseling zouden sterven door ziekte. In deze periode, waarin jong overlijden doodnormaal was, waren aspirant-soldaten en hun families veel meer bereid om de gevaren van het slagveld te trotseren.

*Machines zijn agressief. De wever wordt een web, de machinist een machine.
Als je gereedschappen niet gebruikt, gebruiken zij jou. – Emerson*

4. Technologie heeft tijdens de moderne eeuwen verreweg de grootste rol gespeeld in het bepalen van de kosten en baten van het projecteren van macht. Dit boek beargumenteert dat het dat zal blijven doen. Technologie heeft verschillende cruciale dimensies:

A. Balans tussen offensief en defensief. De balans tussen aanval en verdediging, bepaald door de toegang tot wapentechnologie, bepaalt de

schaal van de politieke organisatie. Wanneer offensieve capaciteiten stijgen, overheerst het vermogen om macht op afstand te projecteren, jurisdicties hebben dan de neiging om te consolideren, en overheden vormen zich op grotere schaal. In tijden zoals nu, nemen defensieve mogelijkheden toe. Hierdoor wordt het duurder om macht buiten de kerngebieden te projecteren. Rechtsgebieden hebben de neiging te versnipperen en grote overheden vallen uiteen in kleinere.

B. Gelijkheid en de overheersing van de infanterie. Een belangrijk kenmerk dat de mate van gelijkheid onder burgers bepaalt, is de aard van wapentechnologie. Wapens die relatief goedkoop zijn, zorgen dat de macht gelijk verdeeld wordt, omdat ze kunnen worden ingezet door niet-professionals. Dit versterkt het militaire belang van infanterie. Toen Thomas Jefferson zei dat “alle mensen als gelijken zijn geschapen”, klonk dat veel geloofwaardiger dan het eeuwen daarvoor zou hebben gedaan. Een boer met zijn jachtgeweer was niet alleen even goed bewapend als de typische Britse soldaat met zijn Brown Bess, hij was zelfs beter bewapend. De boer met het geweer kon op de soldaat schieten vanaf een grotere afstand, en met grotere nauwkeurigheid. Dit was een duidelijk verschil met de Middeleeuwen, toen een boer met een hooivork - meer kon hij zich niet veroorloven - nauwelijks had kunnen hopen stand te houden tegen een zwaar bewapende ridder te paard. Niemand schreef in 1276 dat “alle mensen als gelijken zijn geschapen.” Op dat moment, in de meest fundamentele zin, waren mensen niet gelijk. Één enkele ridder kon veel meer brute kracht uitoefenen dan tientallen boeren bij elkaar.

C. Voor- en nadelen van schaal op vlak van geweld. Een andere variabele die helpt bepalen of er een paar grote overheden of vele kleine zullen zijn, is de organisatorische schaal die vereist is om de heersende wapens in te zetten. Als geweld in toenemende mate loont, hebben overheden voordeel wanneer ze op grote schaal opereren, en hebben ze de neiging groter te worden. Wanneer een kleine groep echter erin slaagt hun middelen effectief genoeg in te zetten om de grotere macht te kunnen weerstaan, heeft soevereiniteit de neiging om te fragmenteren, wat het geval was tijdens de Middeleeuwen. Kleine, onafhankelijke autoriteiten voerden veel van de functies van de overheid uit. Zoals we in een later hoofdstuk zullen bespreken, geloven we dat het Informatietijdperk de opkomst van cybersoldaten zal brengen, die de voorbodes zullen zijn van de ontbinding van centrale macht. Cybersoldaten zouden niet alleen door natiestaten kunnen worden ingezet, maar ook door hele kleine organisaties, en zelfs door individuen. Oorlogen van het volgende millennium zullen enkele “veldslagen” kennen die volledig zonder bloedvergieten zullen verlopen, met computers.

D. Schaalvoordelen van productie. Een andere cruciale factor bij het bepalen of de uiteindelijke machtsuitoefening lokaal of op afstand plaatsvindt, is de schaal van de bedrijven waarin mensen hun geld verdienen.

Als belangrijke bedrijven alleen goed kunnen functioneren op grote schaal, binnen een groot handelsgebied, dan kunnen overheden die dat mogelijk maken voldoende bijkomende inkomsten afkomen om een grote overheid te onderhouden. Onder zulke omstandigheden functioneert de hele wereldeconomie gewoonlijk effectiever als één sterke wereldmacht alle anderen domineert, zoals het Britse Rijk dat deed in de negentiende eeuw. Soms leiden de megapolitieke variabelen er echter toe dat de schaal van economische handel in elkaar stort. Als het onderhouden van een groot handelsgebied steeds minder economisch voordeel oplevert, kunnen grotere overheden, die voorheen profiteerden van de voordelen van grotere handelsgebieden, beginnen uiteen te vallen - zelfs in situaties waarin het strategische evenwicht tussen offensieve en defensieve middelen grotendeels constant blijft.

E. Verspreiding van technologie. Nog een factor die invloed heeft op macht, is hoe wijdverspreid belangrijke technologieën zijn. Wanneer het mensen lukt om wapens of productiemiddelen te accumuleren of te monopoliseren, hebben ze de neiging om macht te centraliseren. Zelfs technologieën met een overwegend defensief karakter, zoals het machinegeweer, bleken tijdens de periode waarin ze niet wijd verspreid waren, krachtige offensieve wapens te zijn die bijdroegen aan een groeiende schaal van de overheid. Toen de Europese machten laat in de negentiende eeuw een monopolie op machinegeweren hadden, waren ze in staat om die wapens tegen volkeren aan de grenzen van hun territoria in te zetten, en zo hun koloniale rijken enorm uit te breiden. Later, in de twintigste eeuw, toen machinegeweren wijd beschikbaar werden, vooral in de nasleep van Wereldoorlog II, werden ze juist ingezet om rijken te vernietigen. Als alle andere omstandigheden gelijk blijven, geldt: hoe breder sleuteltechnologieën verspreid zijn, des te breder de macht verspreid zal zijn en des te kleiner de optimale schaal van de overheid.

DE SNELHEID VAN MEGAPOLITIEKE VERANDERING

Hoewel technologie vandaag verreweg de belangrijkste factor is, en schijnbaar in toenemende mate, hebben de vier grote megapolitieke factoren in het verleden elk een rol gespeeld in het bepalen van de schaal waarop macht kon worden uitgeoefend.

Samen bepalen deze factoren of het loont om geweld op grotere schaal toe te passen. Dit bepaalt hoe belangrijk vuurkracht is in verhouding tot efficiënt gebruik van middelen. Het heeft ook een sterke invloed op de verdeling van inkomen in de markt. De vraag is: welke rol zullen deze factoren in de toekomst spelen? Om hier een antwoord op te geven is het cruciaal om te weten dat deze megapolitieke variabelen zich met enorm uiteenlopende snelheden ontwikkelen.

Topografie is vrijwel onveranderlijk geweest doorheen de hele geschiedenis. Buiten kleine lokale effecten, zoals het dichtslibben van havens, het opspuiten van land of erosie, is de topografie van de aarde bijna hetzelfde vandaag als toen Adam en Eva uit Eden stapten. En het zal waarschijnlijk zo blijven totdat een nieuwe ijstijd de landschappen van de continenten opnieuw vormgeeft, of totdat een andere ingrijpende gebeurtenis het aardoppervlak verstoort. Op een fundamenteel niveau lijken geologische tijdperken te veranderen over periodes van 10 tot 40 miljoen jaar, wellicht als gevolg van grote meteorietinslagen. Ooit kunnen er opnieuw geologische omwentelingen zijn die de topografie van onze planeet aanzienlijk zullen veranderen. Als dat gebeurt, mag je er wel van uit gaan dat zowel het honkbal- als het cricketseizoen zullen worden geannuleerd.

Het klimaat verandert veel frequenter dan topografie. In het laatste miljoen jaar heeft klimaatverandering voor het merendeel van de bekende veranderingen in het aardoppervlak gezorgd. Tijdens ijstijden groeven gletsjers nieuwe valleien, veranderden de loop van rivieren, scheidden eilanden van continenten of voegden ze samen door het zeeniveau te verlagen.

Fluctuaties in het klimaat hebben een significante rol gespeeld in de geschiedenis. Eerst in het bewerkstelligen van de Agrarische Revolutie na het einde van de laatste ijstijd, en later in het destabiliseren van regimes tijdens perioden van koudere temperaturen en droogte. Recentelijk zijn er zorgen geweest over de mogelijke impact van “wereldwijde opwarming.” Deze zorgen kunnen niet zonder meer worden weggewuifd. Toch, vanuit een langer perspectief genomen, lijkt juist een verschuiving naar een kouder, en niet een warmer klimaat, een groter risico te zijn. Studies van temperatuurfluctuaties, gebaseerd op de analyse van zuurstofisotopen in kernmonsters van de oceaanbodem, tonen dat de huidige periode de tweede warmste is in meer dan 2 miljoen jaar.⁵¹ Als het kouder zou worden, zoals dat in de zeventiende eeuw gebeurde, zou dat een destabiliserende werking kunnen hebben op de megapolitiek. In die zin is het huidige alarmisme over de opwarming van de aarde wellicht geruststellend. Als deze waarschuwingen kloppen, betekent dat dat de temperaturen binnen het abnormaal warme en relatief milde bereik dat we de afgelopen drie eeuwen hebben meegemaakt, blijven fluctueren.

Het tempo van verandering door microben is echter een puzzel. Microben kunnen zeer snel muteren. Dit is vooral waar voor virussen. De gewone verkoudheid, bijvoorbeeld, muteert op een bijna kaleidoscopische manier. Hoewel deze mutaties in hoog tempo plaatsvinden, is hun effect op het verleggen van de grenzen waarbinnen macht wordt uitgeoefend aanzienlijk minder abrupt dan dat van technologische veranderingen. Waarom? Een deel

51 Chris Scarre, red., *Past Worlds: The Times Atlas of Archaeology 314* (New York: Random House, 1995), p. 58.

van de reden is dat microben er meer baat bij hebben om hun gastheer enkel te infecteren dan om hem te doden. Virulente infecties die hun gastheren te gemakkelijk doden, hebben de neiging om zichzelf in het proces uit te roeien. Microparasieten kunnen alleen overleven als ze hun gastheren niet te snel of allemaal tegelijk doden.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen uitbarstingen van dodelijke ziektes kunnen voorkomen die de machtsbalans veranderen. Zulke episodes kwamen prominent in de geschiedenis voor. De Zwarte Dood decimeerde aanzienlijke delen van de Euraziatische bevolking en bracht ernstige schade toe aan de internationale economie van de veertiende eeuw.

Wat had kunnen zijn

Je kunt geschiedenis bekijken als wat er daadwerkelijk is gebeurd, maar ook als wat er had kunnen gebeuren. Het was niet onmogelijk voor microparasieten om in de moderne tijd nog grotere schade te hebben aangericht. Stel je voor dat er, net als malaria maar dan erger, een ziekte was geweest die de macht van het Westen aan haar grenzen had kunnen tegenhouden. De eerste Portugese zeevaarders die richting Afrika gingen, hadden zomaar een dodelijk retrovirus kunnen oplopen – een nog besmettelijkere vorm van aids – waardoor die hele nieuwe handelsroute naar Azië er nooit was gekomen. Ook Columbus en de eerste kolonisten in de Nieuwe Wereld hadden ziekten kunnen tegenkomen die hen op dezelfde manier zouden teisteren als de inheemse lokale bevolkingen, die door mazelen en andere Westerse kinderziekten werden getroffen. Toch gebeurde dit niet, waardoor je bijna het gevoel krijgt alsof de geschiedenis een soort lotsbestemming kent.

Microben droegen in de moderne periode minder bij aan het afremmen van de consolidatie van macht, maar faciliteerden het eerder. Westerse troepen en kolonisten ervoeren dat de technologische voordelen, die hen toelieten om macht uit te oefenen, werden versterkt door de microbiologische. Westerlingen waren gewapend met ongeziene biologische wapens, namelijk hun relatieve immuniteit voor kinderziekten die inheemse volkeren vaak juist verwoestten. Dit gaf Westerse reizigers een duidelijk voordeel op hun minder dicht bevolkte tegenstanders. De overdracht van ziekten ontwikkelde zich bijna geheel in één richting, van Europa naar buiten. Er was geen gelijkaardige overdracht in de andere richting, van de periferie naar de kern.

Als een mogelijk tegenvoorbeeld hebben sommigen beweerd dat Westerse ontdekkingsreizigers syfilis van de Nieuwe Wereld naar Europa importeerden. Dit is discutabel. Als het echter waar is, bleek het geen significante barrière voor de uitoefening van macht te zijn. Syfilis had vooral als gevolg dat de seksuele normen en gewoonten in het Westen veranderden. Vanaf het einde van de vijftiende eeuw tot het laatste kwart van de twintigste eeuw was de impact van microben op industriële samenleving steeds minder desastreus.

Ondanks de persoonlijke tragedies en het ongeluk, veroorzaakt door uitbraken van tuberculose, polio, en griep, kwamen er in de moderne periode geen nieuwe ziekten op die de megapolitieke impact van de Antonijnse plagen of de Zwarte Dood zelfs benaderden. Tijdens de moderne periode verbeterde de volksgezondheid, en werden vaccinaties en tegengif wijdverbreid. In grote lijnen verminderde dit de invloed van infectieuze microben op de machtsprojectie, waardoor het relatieve belang van technologie sterk toenam.

De recente opkomst van AIDS en waarschuwingen over de potentiële verspreiding van exotische virussen zijn hints dat er geen garantie is dat de rol van microben in de toekomst even goedaardig zal zijn als dat het over de afgelopen vijfhonderd jaar is geweest. Maar het is onmogelijk om te weten of, of wanneer, een nieuwe plaag de wereld zal infecteren. De kans dat een uitbarsting van microparasieten, zoals een virale pandemie, de megapolitieke dominantie van technologie zou kunnen verstoren, is vele malen groter dan een verandering van klimaat of topografie.

We hebben geen manier om grote veranderingen in het leven op aarde zoals we dat kennen te monitoren of te voorspellen. Dus houden we onze vingers gekruist en hopen we dat de belangrijkste megapolitieke krachten in het komende millennium technologisch zullen zijn, en niet biologisch van aard. Als geluk aan de zijde van de mensheid blijft, zal technologie als de leidende megapolitieke variabele aan belang blijven toenemen.

Dit was echter niet altijd zo, zoals een overzicht van de eerste grote megapolitieke transformatie, de Agrarische Revolutie, duidelijk toont.

Chapter 3

Ten oosten van Eden

‘Toen vroeg de HEER: ‘Waar is je broer Abel?’ Kaïn antwoordde: ‘Dat weet ik niet. Moet ik soms waken over mijn broer?’ ‘Wat heb je gedaan?’ zei de HEER. ‘Hoor toch hoe het bloed van je broer uit de aarde tot mij roept!’ - GENESIS 4:9-10

Vijfhonderd generaties geleden begon de eerste faseverandering in de organisatie van de menselijke samenleving.⁵² Onze voorouders in verscheidene regio's paktten met tegenzin primitieve werktuigen op, zoals scherp gemaakte stokken en provisorische schoffels, en gingen aan het werk. Toen ze de eerste gewassen zaaiden, legden ze ook een nieuwe basis voor de macht in de wereld. De landbouwrevolutie was de eerste grote economische en sociale revolutie. Deze revolutie begon met de verdrijving uit Eden en ontwikkelde zich zo langzaam dat het het jagen en verzamelen, toen de twintigste eeuw aanbrak, nog niet volledig had verdrongen in alle geschikte gebieden op aarde. Deskundigen geloven dat de landbouw, zelfs in het Nabije Oosten waar het voor het eerst ontstond, werd ingevoerd via 'een lang, stapsgewijs proces' dat 'wellicht vijfduizend jaar of meer in beslag nam'.⁵³

Het lijkt wellicht overdreven om een proces dat zich over millennia uitstreckte als een 'revolutie' te omschrijven. Toch was de komst van de landbouw precies dat: een vertraagde revolutie die het menselijk leven, door de logica van geweld te veranderen, transformeerde. Waar landbouw vaste grond kreeg, werd geweld een steeds zichtbaarder aspect van het dagelijkse leven. Zij die in staat waren om geweld te organiseren of beheersen, gingen de samenleving domineren.

Wie de agrarische revolutie begrijpt, heeft een eerste stap gezet in het doorgronden van de informatierevolutie. De introductie van het ploegen

52 Boyden, op. cit., p.62.

53 Ibid., p.67.

en oogsten is een schoolvoorbeeld van hoe de maatschappelijke organisatie ingrijpend kan veranderen door een ogenschijnlijk simpele verandering in de aard van arbeid. Als je deze revolutie uit het verleden in het juiste perspectief kunt plaatsen, zul je beter kunnen inschatten hoe de geschiedenis zich zal ontfouwen als reactie op de nieuwe logica van geweld, die met microprocessoren haar intrede deed.

Om het revolutionaire karakter van de landbouw op waarde te schatten, moet je eerst een beeld hebben van hoe de oermaatschappij functioneerde. We hebben dit thema uitgebreid verkend in *The Great Reckoning*, maar zullen het hieronder kort schetsen. Gedurende een lange prehistorische periode van relatieve stilstand, waarin het menselijk bestaan nauwelijks evolueerde van generatie op generatie, waren jager-verzamelaarsamenlevingen de enige sociale organisatiestructuren. Antropologen stellen dat de mens gedurende 99 procent van zijn bestaan op aarde een jager en verzamelaar is geweest. Cruciaal voor het langdurige succes, maar ook het uiteindelijke falen van jager-verzamelaarsgroepen, is het feit dat ze op zeer kleine schaal in een uitgestrekt gebied moesten opereren.

Ze konden alleen overleven waar de bevolkingsdichtheid gering was. Denk, om te begrijpen waarom, aan de problemen die grotere groepen met zich mee zouden hebben gebracht. Ten eerste zou een groep van duizend jagers, die tegelijk door het landschap trok, zoveel tumult hebben veroorzaakt dat het wild op de vlucht zou zijn gejaagd. Erger nog, zelfs als een klein leger jagers er nu en dan in zou zijn geslaagd om een enorme kudde wild in het nauw te drijven, zou het voedsel dat ze verzamelden – inclusief vruchten en eetbare planten uit de natuur – niet lang in overvloed zijn gebleven. Een grote groep foerageerders zou het landschap hebben uitgeput door roofbouw, vergelijkbaar met een uitgehongerd leger tijdens de Dertigjarige Oorlog. Om deze uitputting te beperken, moesten de groepen dus klein blijven. Zoals Stephen Boyden schrijft in *Western Civilization in Biological Perspective*: 'Jager-verzamelaarsgroepen tellen doorgaans tussen de vijftientig en vijftig individuen'.⁵⁴

Vandaag de dag is leven op tienduizend hectare in een gematigd klimaat een luxe die slechts voor de allerrijksten is weggelegd. Een familie van jager-verzamelaars had aan minder nauwelijks genoeg gehad. Ze hadden doorgaans duizenden hectare per persoon nodig, zelfs in de meest vruchtbare gebieden. Dit verklaart waarom periodes van snelle bevolkingsgroei, juist in periodes met goede omstandigheden voor landbouw, konden uitmonden in crisissen. Jager-verzamelaars hadden zoveel ruimte nodig dat hun gemeenschappen nauwelijks dichter bevolkt waren dan het leefgebied van beren, lang voor de eerste akkers ontstonden.

54 Ibid.

Op kleine verschillen na leek het menselijke dieet op dat van een beer. Deze foeragerende samenlevingen waren voor hun voedsel afhankelijk van wat het open landschap en nabijgelegen wateren te bieden hadden. Hoewel sommigen visten, waren de meeste jagers voor een derde tot een vijfde van hun voedsel inname afhankelijk van de eiwitten van grote zoogdieren. Naast enkele eenvoudige werktuigen en voorwerpen die ze met zich meedroegen, hadden jager-verzamelaars vrijwel geen technologie tot hun beschikking. Ze misten doorgaans effectieve methoden om vlees of ander voedsel langdurig te bewaren. Het meeste voedsel moest kort na het verzamelen worden geconsumeerd, anders bedierf het. Dit betekent natuurlijk niet dat sommige jager-verzamelaars geen bedorven voedsel aten. Eskimo's, zo meldt Boyden, 'zouden een bijzondere voorliefde hebben voor voedsel in staat van ontbinding'.^[54] Hij citeert de waarnemingen van deskundigen die stellen dat Eskimo's 'viskoppen begraven en ze laten weggroten tot de graten dezelfde consistentie hebben als het vlees. Vervolgens kneden ze de stinkende massa tot een pasta en eten die op'; ze zijn ook dol op de 'vette, madenrijke larven van de kariboevlieg, rauw geserveerd... hertenkeutels, die ze als bessen eten... en merg van meer dan een jaar oud, wemelend van de maden'.^[55]

Op enkele delicatessen na legden jager-verzamelaars nauwelijks voedseloverschotten aan. Zoals antropoloog Gregg opmerkt, 'slaan rondtrekkende bevolkingsgroepen over het algemeen geen voedselvoorraden aan als buffer tegen seizoensgebonden of onverwachte schaarste.' Er viel bij de jager-verzamelaars bijgevolg weinig te stelen. Het was onhoudbaar in omstandigheden waarin geen voedseloverschot kon worden bewaard, om een arbeidsdeling op te bouwen waarin mensen gespecialiseerd waren in het toepassen van geweld. De logica van de jacht bracht ook met zich mee dat geweld tussen jager-verzamelaarsgroepen nooit grootschalig kon zijn, omdat de groepen zelf klein moesten blijven.

De kleine omvang van de jager-verzamelaarsgroepen was ook op een andere manier voordelig. De leden van zulke kleine groepen kenden elkaar door en door, waardoor ze effectiever konden samenwerken. Besluitvorming wordt lastiger naarmate een groep groter wordt, omdat er steeds meer tegenstrijdige belangen ontstaan. Denk maar eens aan hoe moeilijk het is om met twaalf man een etentje te organiseren. Stel je voor hoe hopeloos de taak zou zijn geweest om honderden of duizenden mensen te organiseren tijdens een voortdurend verplaatsend feestmaal. Omdat zij geen blijvende, afzonderlijke politieke organisatie of bureaucratie hadden, zoals vereist voor oorlogsspecialisatie, moesten jager-verzamelaarsgroepen vertrouwen op overtuiging en consensus – principes die het best werken bij kleine groepen met een relatief gemoedelijke stemming.

Of het er daadwerkelijk gemoedelijk aan toe ging in groepen jager-verzamelaars staat echter ter discussie. Sir Henry Maine verwijst naar 'de universele oorlogszuchtigheid van de primitieve mens'. In zijn woorden:

‘Het is niet vrede dat natuurlijk en primitief is, maar oorlog.’⁵⁵ Zijn visie wordt ondersteund door het werk van evolutionair biologen. R. Paul Shaw en Yuwa Wong merken op: ‘Er zijn sterke aanwijzingen dat veel van de zichtbare verwondingen op overblijfselen van de *Australopithecus*, *Homo erectus* en *Homo sapiens* uit de vierde Europese ijstijd en de daaraan voorafgaande periodes het gevolg waren van gevechten.’⁵⁶ Anderen trekken dit echter in twijfel. Deskundigen als Stephen Boyden beweren dat primitieve groepen doorgaans niet oorlogszuchtig of gewelddadig waren. Er ontstonden sociale conventies om interne spanningen te verminderen en het makkelijker te maken om de jachtbuit te verdelen. Vooral in gebieden waar men op groter wild joeg, dat voor een enkele jager moeilijk te vellen was, ontstonden religieuze en sociale regels die de herverdeling van al het gevangen wild onder de hele groep faciliteerden. Wanneer een calorierijke buit moest worden verdeeld, kregen andere jagers de eerste prioriteit. Noodzaak, en niet sentiment, was hierbij de drijfveer. De eersten die aanspraak maakten op de buit waren de economisch meest bekwame en militair sterkste leden, niet de zieken en de zwakken. Een belangrijke reden voor deze voorrangsregel was ongetwijfeld het feit dat jagers in de fleur van hun leven ook de militair sterkste leden van de kleine groep waren. Door hen het eerste recht op de buit te geven, werden mogelijk dodelijke interne conflicten in de groep tot een minimum beperkt.

Zolang de bevolkingsdichtheid van de jager-verzamelaars laag bleef, waren hun goden niet militant, maar ze belichaamden natuurkrachten of de dieren waarop ze jaagden. De beperkte hoeveelheid bezittingen en de uitgestrekte, open gebieden maakten oorlogsvoering in de meeste gevallen overbodig. Buiten de eigen kleine familie of clan waren er weinig burens die een bedreiging konden vormen. Doordat jager-verzamelaars rondtrokken op zoek naar voedsel, werden bezittingen die het strikte minimum overschreden een last. Wie weinig bezat, had vanzelfsprekend ook weinig last van schendingen van het eigendomsrecht. Omdat men weinig investeerde in een specifieke plek, koos men er bij conflicten vaak voor om de wegen te scheiden. Vluchten was een eenvoudige oplossing voor persoonlijke vetes of andere buitensporige eisen. Dit betekent niet dat de vroege mens vreedzaam was. Mogelijk waren ze gewelddadig en onaangenaam in een mate die we ons nauwelijks kunnen voorstellen. Maar als ze geweld gebruikten, was dat meestal om persoonlijke redenen of, wat misschien nog erger is, voor de sport.

Jagers-verzamelaars leefden in kleine groepen waarin, afgezien van het onderscheid tussen de geslachten, nauwelijks sprake was van een arbeidsverdeling. Ze hadden geen georganiseerde overheid, doorgaans geen permanente nederzettingen en geen mogelijkheid om rijkdom te vergaren.

55 Geciteerd in E. J. P. Veale, *Advance to Barbarism: The Development of Total Warfare* (New York: Devin-Adair, 1968), p.37.

56 R. Paul Shaw en Yuwa Wong, *Genetic Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism* (Boston: Unwin Hyman, 1989), p.4.

Zelfs elementaire bouwstenen van de beschaving, zoals een geschreven taal, waren onbekend in de oereconomie. Zonder geschreven taal konden er geen officiële archieven worden bijgehouden en dus geen geschiedenis.

Overbejaging

Het bestaan als jager-verzamelaar kende heel andere prikkels dan die waaraan we sinds de opkomst van de landbouw gewend zijn geraakt. Voor het leven als jager-verzamelaar was maar weinig kapitaal nodig. Een paar primitieve gereedschappen en wapens volstonden. Er waren geen mogelijkheden om te investeren en er was zelfs geen particulier grondbezit, met uitzondering van steengroeven waar vuursteen of speksteen werd gewonnen.⁵⁷ Zoals antropologe Susan Alling Gregg in *Foragers and Farmers* schreef, 'was het bezit van en de toegang tot hulpbronnen gemeenschappelijk eigendom van de groep.'⁵⁸ Op zeldzame uitzonderingen na, zoals vissers die aan de oevers van meren leefden, hadden jagers-verzamelaars doorgaans geen vaste verblijfplaats. Omdat ze geen permanent onderkomen hadden, was er voor hen weinig reden om hard te werken voor bezittingen of het onderhoud ervan. Ze hoefden geen hypotheek of belastingen te betalen en geen meubels te kopen. Het kleine aantal consumptiegoederen dat ze bezaten, bestonden uit dierenhuiden en persoonlijke versieringen die de groepsleden zelf maakten. Er waren amper prikkels om iets te verzamelen dat als geld had kunnen dienen, want er was nauwelijks iets te koop. In zulke omstandigheden stelde het begrip 'sparen' voor jagers-verzamelaars weinig voor.

Omdat er geen reden was om te verdienen en er nauwelijks sprake was van een arbeidsverdeling, moet het idee van hard werken als deugd vreemd voor ze zijn geweest. Behalve in tijden van uitzonderlijke tegenspoed, wanneer een langdurige inspanning vereist was om iets eetbaars te vinden, verrichtte men weinig arbeid omdat er simpelweg weinig nodig was. Er viel letterlijk niets te winnen door meer te presteren dan het strikte minimum dat nodig was om te overleven. Voor de leden van een doorsnee jagers-verzamelaarsgroep betekende dat een werkweek van slechts acht tot vijftien uur.⁵⁹ Omdat de arbeid van een jager de voedselvoorraad niet deed toenemen maar enkel kon uitputten, droeg iemand die zich heldhaftig uitsloofde om meer dieren te doden of meer vruchten te plukken dan men kon opeten voor het bedierf, niets bij aan de welvaart. Integendeel, overbejaging verminderde de kans om in de toekomst voedsel te vinden en had dus een schadelijke invloed op het welzijn van de groep. Daarom bestraften of verstootten sommige jagers-verzamelaars, zoals de Eskimo's, groepsleden die zich aan overbejaging schuldig maakten.

57 Zie Carleton S. Coon, *The Hunting Peoples* (New York: Nick Lyons Books, 1971), p. 275.

58 Gregg, op. cit., p. 23.

59 Boyden, op. cit., p. 69.

Het voorbeeld van de Eskimo's die overbejaging bestraffen, is bijzonder veelzeggend, omdat ze, veel meer dan anderen, vlees hadden kunnen bewaren door het te bevriezen. Bovendien was het voor hen mogelijk om ten minste een deel van de oliën, die uit grote zeedieren werden gewonnen, op te slaan. Dat jagers-verzamelaars er over het algemeen voor kozen om dit niet te doen, weerspiegelt hun veel passievere omgang met de natuur. Het zou ook wat kunnen zeggen over de mate waarin cognitie en mentale processen door cultuur worden beïnvloed. Het leerproces en gedrag worden begrensd door de complexe omgeving, waardoor de toepassing van sommige strategieën veel moeilijker kan zijn dan op het eerste gezicht lijkt. Zoals R. Paul Shaw en Yuwa Wong schreven: 'Omdat niches in veel opzichten verschillen, verschillen ook de leerpatronen.'⁶⁰

Vanuit dit perspectief bracht de opkomst van de landbouw meer met zich mee dan enkel een verandering in het voedingspatroon; het ontketende ook een grote revolutie in de organisatie van het economische leven en de cultuur, en een transformatie van de logica van geweld. Landbouw bracht grootschalige kapitaalgoederen in de vorm van grond en soms irrigatiesystemen voort. De gewassen en gedomesticeerde dieren die de boeren verbouwden en verzorgden, waren waardevolle bezittingen. Ze konden worden opgeslagen, gehamsterd en gestolen. Omdat de gewassen gedurende het hele groeiseizoen verzorgd moesten worden, van het zaaien tot de oogst, werd wegtrekken bij dreigingen minder aantrekkelijk, vooral in droge streken waar de mogelijkheden om gewassen te verbouwen beperkt waren tot de kleine gebieden met een betrouwbare watertoevoer. Naarmate ontsnappen moeilijker werd, namen de kansen op georganiseerde afpersing en plunderingen toe. Boeren waren tijdens de oogsttijd vaak het slachtoffer van overvallen. Geleidelijk nam de schaal van oorlogvoering dus toe.

Hierdoor neigde de omvang van samenlevingen te vergroten, omdat gewelddadige conflicten meestal werden gewonnen door de grotere groep. Naarmate de concurrentie om grond en de controle over de opbrengst ervan toenam, werden maatschappijen steeds minder mobiel. Er ontstond een duidelijke arbeidsverdeling. Voor het eerst deden loonarbeid en slavernij hun intrede. Boeren en veehouders specialiseerden zich in voedselproductie. Pottenbakkers maakten opslagpotten voor voedsel. Priesters baden tot hun god(en) voor regen en rijke oogsten. Specialisten in geweld – de voorvaders van de overheid – richtten zich steeds meer op plundering en bescherming tegen plundering. Samen met de priesters werden zij de eerste rijken in de geschiedenis.

In de vroege stadia van agrarische samenlevingen eisten deze krijgers een deel van de jaarlijkse oogst op in ruil voor bescherming. Op plekken waar de dreiging minimaal was, wisten zelfstandige boeren soms een relatief grote mate

60 Shaw and Wong, op. cit., p. 69

van autonomie te behouden. Naarmate de bevolkingsdichtheid echter toenam en de strijd om voedsel verhevigde, vooral in woestijnachtige gebieden waar productieve grond schaars was, kon de krijgersgroep een groot deel van de totale opbrengst voor zich opeisen. Met de inkomsten uit deze afgedwongen heffingen, die opliepen tot wel 25 procent van de graanoogst en de helft van de groei van de veestapel, stichtten deze krijgers de eerste staten. Door landbouw nam het belang van dwang aanzienlijk toe. De sterke toename van middelen die buitgemaakt konden worden, leidde tot een forse stijging van het aantal plunderingen.

Het duurde millennia voordat de logica van de agrarische revolutie zich volledig manifesteerde. Lange tijd leefden dunbevolkte gemeenschappen van boeren in gematigde streken mogelijk grotendeels op dezelfde wijze als hun jagende en verzamelende voorouders. Waar grond en regenval overvloedig waren, verbouwden boeren hun gewassen op kleine schaal zonder veel gewelddadige inmenging. Maar toen de bevolking over een periode van enkele duizenden jaren groeide, kregen zelfs boeren in dunbevolkte gebieden te maken met onvoorspelbare plunderingen, waardoor ze soms niet genoeg zaaigoed overhielden voor de oogst van het volgende jaar. Wederzijdse plunderingen, oftewel anarchie, was een van de uitersten, net als onbeschermden gemeenschappen die leefden zonder een gespecialiseerde organisatie die het monopolie op geweld had.

Na verloop van tijd verspreidde de aan landbouw inherente logica van geweld zich over een steeds groter gebied. De regio's waar landbouw en veeteelt konden voortbestaan zonder de strooptochten van overheden, werden teruggedrongen tot enkele zeer afgelegen gebieden. De Kafir-regio's van Afghanistan, om een extreem voorbeeld te noemen, boden weerstand tegen de invoering van een centrale overheid tot in het laatste decennium van de negentiende eeuw. In dat proces waren ze echter al eeuwen eerder veranderd in een vrij militante samenleving, georganiseerd op basis van verwantschapslijnen. Dergelijke structuren waren niet in staat om op grote schaal militaire macht te mobiliseren. Tot de Britten moderne wapens naar de regio brachten, bleven de Kafirs onafhankelijk in hun afgelegen Bashgal- en Waigal-valleien, omdat hun bolwerken werden beschermd door de topografie, met hoge bergen en woestijnen die hen scheidden van veroveraars van buitenaf.⁶¹

Na verloop van tijd drukte de fundamentele logica van de agrarische revolutie haar stempel op de samenlevingen waar landbouw werd toegepast. Door de landbouw konden menselijke gemeenschappen op een veel grotere schaal functioneren. Ongeveer tienduizend jaar geleden begonnen steden op te komen. Hoewel klein naar de huidige maatstaven, waren ze de centra

61 Voor meer details over de Kafirs, zie Schuyler Jones, *Men of Influence in Nuristan* (Londen: Seminar Press, 1974).

van de eerste 'beschavingen', een woord afgeleid van *civitas*, wat in het Latijn 'burgerschap' of 'inwoner van een stad' betekent. Omdat de landbouw bezittingen voortbracht die geplunderd en beschermd moesten worden, ontstond ook de noodzaak voor een voorraadadministratie. Belasting heffen is onmogelijk als men geen administratie kan voeren en ontvangstbewijzen kan uitschrijven. De symbolen die in de boekhouding werden gebruikt, vormden de beginselen van het schrift, een vernieuwing die bij jagers en verzamelaars nooit had bestaan.

De landbouw verlegde ook de horizon waarbinnen de mens problemen moest oplossen. Jagersstammen leefden met een zeer beperkte tijdshorizon. Ze ondernamen zelden projecten die langer dan enkele dagen duurden. Het planten en oogsten van een gewas nam echter maanden in beslag. Projecten met een langere doorlooptijd dreven boeren ertoe hun aandacht op de sterren te richten. Gedetailleerde astronomische waarnemingen waren een voorwaarde voor het opstellen van almanakken en kalenders die als leidraad dienden voor de beste zaai- en oogsttijden. Met de komst van de landbouw verruimde de horizon van de jagers zich.

EIGENDOM

De overgang naar een sedentaire agrarische samenleving leidde tot het ontstaan van particulier eigendom. Het is evident dat niemand bereid was een heel groeiseizoen op de akkers te zwoegen, om daarna toe te kijken hoe een ander het resultaat van zijn arbeid opeiste. Het idee van eigendom ontstond als een onvermijdelijk gevolg van de landbouw. De helderheid van het concept van particulier eigendom werd echter ondermijnd door de logica van geweld die met de introductie van de landbouw gepaard ging. De opkomst van eigendom werd vertroebeld door het feit dat de megapolitieke macht van individuen niet langer zo gelijkwaardig was als in jager-verzamelaarssamenlevingen, waar elke gezonde volwassen man een jager was en even zwaar bewapend was als ieder ander. De landbouw leidde tot een specialisatie in geweld. Juist omdat er iets te stelen viel, werden investeringen in betere wapens lonend. Het gevolg was diefstal, vaak op een sterk georganiseerde schaal.

De machtigen konden nu een nieuwe vorm van roof organiseren: een geweldsmonopolie, oftewel een 'overheid'. Dit zorgde voor een scherpe tweedeling in samenlevingen, waardoor zeer verschillende omstandigheden ontstonden voor degenen die profiteerden van de plunderingen en de massa armen die de velden bewerkten. De enkelingen die de militaire macht in handen hadden, konden nu rijk worden, samen met anderen die hun gunst genoten. De god-koningen en hun bondgenoten, de diverse lagere, lokale machthebbers die over de eerste staten in het Nabije Oosten heersten, genoten

van eigendomsvormen die veel meer op de moderne leken dan die van de grote massa die onder hen zwoegde.

Natuurlijk is het anachronistisch om in de vroege agrarische samenlevingen te spreken van een onderscheid tussen particulier en publiek bezit. De heersende god-koning beschikte over alle middelen van de staat op een manier die nauwelijks te onderscheiden was van het bezit van een uitgestrekt landgoed. Net als in de feodale periode van de Europese geschiedenis was al het bezit onderworpen aan de heerschappij van hogere machthebbers. Wie lager op de hiërarchische ladder stond, merkte dat zijn eigendom te allen tijde onderhevig was aan de grillen van de heerser.

Het feit dat de heerser niet door de wet werd beperkt, betekende echter niet dat hij het zich kon veroorloven om zomaar alles in beslag te nemen wat hij wilde. De vrijheid van de farao werd ingeperkt door de heersende kosten en baten, net zoals die van de premier van Canada vandaag de dag. Sterker nog, de farao werd veel meer belemmerd dan hedendaagse leiders, vanwege de beperkte transport- en communicatiemogelijkheden. Alleen al het verplaatsen van een buit, vooral als het voornamelijk landbouwproducten waren, zorgde voor grote verliezen door bederf en diefstal. Door meer ambtenaren aan te stellen die elkaar in de gaten hielden, werd diefstal beperkt, maar stegen de kosten voor de farao aanzienlijk. Decentrale autoriteit verbeterde soms de productie, maar vormde ook krachtige lokale leiders die soms de dynastieke controle uitdaagden. Zelfs despoten in het Oosten waren niet helemaal vrij om te doen wat ze wilden; ze moesten de bestaande machtsverhoudingen respecteren.

Hoewel iedereen, inclusief de rijken, onderhevig was aan willekeurige onteigening, konden sommigen toch eigen bezit vergaren. Net als nu besteedde de staat een groot deel van haar inkomsten aan openbare werken. Projecten als irrigatiesystemen, religieuze monumenten en koninklijke crypten boden architecten en ambachtslieden de kans om een inkomen te verdienen. Sommige individuen in een bevoorrechte positie slaagden erin om een flinke hoeveelheid privébezit op te bouwen. Veel van de overgebleven spijkerschrifttabletten uit Sumer, een oude Mesopotamische beschaving, bevatten handelsdocumenten, vooral over het overdragen van eigendomsrechten.

In de vroege landbouwsamenlevingen bestond privé-eigendom wel, maar zelden aan de onderkant van de sociale piramide. De overgrote meerderheid van de bevolking bestond uit boeren die te arm waren om veel rijkdom te vergaren. Sterker nog, op enkele uitzonderingen na, waren de meeste boeren tot in de moderne tijd zo arm dat ze bij elke droogte, overstroming of plaag, voortdurend het risico liepen om van de honger om te komen. Daarom moesten boeren hun zaken zo organiseren dat de risico's in slechte jaren tot een minimum beperkt bleven. In de brede, verarmde lagen van de samenleving bestond een primitievere vorm van eigendom. Die vergrootte

de overlevingskans, maar ging ten koste van de mogelijkheid om kapitaal te vergaren en hogerop te komen in het economische systeem.

Boerenverzekering

De oplossing lag in wat antropologen en sociale historici omschrijven als het 'gesloten dorp'. Bijna elke boerensamenleving in de premoderne tijden kende het 'gesloten dorp' als belangrijkste vorm van economische organisatie. Anders dan in modernere economische stelsels, waar individuen doorgaans met vele kopers en verkopers op een open markt handelen, functioneerden de huishoudens in het gesloten dorp samen als een soort collectief of een grote familie. Dit was geen open marktplaats, maar een gesloten systeem waarin alle economische transacties van het dorp doorgaans werden afgesloten met één monopolist: de lokale landheer, of zijn vertegenwoordigers. Het dorp maakte gezamenlijk afspraken met de heer, waarbij men doorgaans een hoog percentage van de oogst leverde in plaats van een vaste huurprijs. Deze proportionele pacht betekende dat de landheer een deel van het risico van een slechte oogst voor zijn rekening nam. Uiteraard streek de landheer ook het grootste deel van de potentiële winst op. Meestal zorgden de landheren ook voor het zaaigoed.

Deze regeling beperkte ook het gevaar van hongersnood. Het vereiste dat de landheer, in plaats van de boer, een onevenredig deel van zijn oogstaandeel bewaarde. Omdat de landbouwopbrengsten in het verleden in veel gebieden schrikbarend laag waren, moesten er soms wel twee zaden worden geplant voor elke drie die men oogstte. Onder zulke omstandigheden zou een slechte oogst massale hongersnood betekenen. De boeren hadden natuurlijk de rationele voorkeur voor een regeling waarbij de landheer in hun voortbestaan investeerde. Hoewel ze moesten kopen tegen gemonopoliseerde prijzen, goedkoop moesten verkopen en de landheer van arbeid in natura moesten voorzien, vergrootten de boeren hun overlevingskansen. Om soortgelijke redenen gaf de gewone boer in een gesloten dorp de zekerheid van privébezit op. Door zich afhankelijk te maken van de dorpsleider, maakte het gezin meer kans om te profiteren van de regelmatige herverdeling van akkers. Het kwam geregeld voor dat de dorpsleider de beste stukken grond voor zichzelf en zijn kring hield. Dat was echter een risico dat de boeren moesten tolereren om te kunnen genieten van de overlevingsverzekering die het diffuse dorpsbezit van de akkers bood. In tijden waarin de oogstopbrengsten erbarmelijk laag waren, kon een verschil in de groeiomstandigheden tussen akkers die een steenworp van elkaar verwijderd lagen, het verschil maken tussen hongersnood en overleven. Boeren kozen vaak voor de regeling die het risico op verlies verkleinde, zelfs als dat betekende dat ze elke hoop op grotere welvaart moesten opgeven.

Over het algemeen kwam risicomijdend gedrag veel voor bij alle groepen die op de rand van het bestaan balanceerden. De enorme uitdaging om te overleven in premoderne samenlevingen heeft altijd het gedrag van de armen beperkt. Een interessant kenmerk van deze risicoaversie, zoals besproken in *The Great Reckoning*, is dat het de bandbreedte van vreedzaam economisch gedrag dat individuen maatschappelijk gezien mochten vertonen, verkleinde. Taboes en sociale beperkingen remden experimenten en innovatief gedrag af, zelfs ten koste van potentieel voordelige verbeteringen in bestaande werkwijzen.⁶² Dit was niet onlogisch, aangezien experimenteren tot grotere verschillen in uitkomsten leidt. Een grotere variatie in de resultaten kan niet alleen hogere opbrengsten betekenen, maar er is ook het risico op rampzalige verliezen voor mensen die nauwelijks kunnen overleven. Een groot deel van de culturele energie van arme landbouwsamenlevingen is altijd gericht geweest op het onderdrukken van experimenten. Deze onderdrukking was in feite hun alternatief voor een verzekering. Zouden ze een verzekering hebben gehad, of voldoende spaargeld om hun experimenten zelf te dekken, dan zouden zulke sterke sociale taboes niet nodig zijn geweest om hun overleven te waarborgen.

Culturen zijn functionele aanpassingsmechanismen, geen voorkeuren. Wat in de ene omgeving werkt, kan elders nutteloos of zelfs schadelijk zijn. Mensen leven in een grote verscheidenheid aan leefomgevingen. Het brede scala aan potentiële niches waarin wij leven, vereist gedragsvarianten die te complex zijn om door instinct alleen te worden gestuurd. Daarom wordt gedrag cultureel geprogrammeerd. Voor de overgrote meerderheid in veel agrarische samenlevingen was de cultuur voornamelijk gericht op overleven, en nauwelijks meer dan dat, terwijl de luxe om deel te nemen aan open markten voor een selecte groep was weggelegd.

Persoonlijke bekwaamheid en individuele keuze, of zoals de moderne Amerikanen zeggen “the pursuit of happiness”, werden onderdrukt door taboes en maatschappelijke beperkingen die juist onder de armen het sterkst waren. Zulke beperkingen werden in maatschappijen met een beperkte productiviteit slechts met grote moeite overwonnen. Waar en wanneer de landbouwproductiviteit hoger lag, zoals in het oude Griekenland, vonden kleine megapolitieke revoluties plaats. Eigendom nam modernere vormen aan. ‘Allodium’, of vrij eigendom, deed zijn intrede. Grond werd doorgaans verpacht tegen een vaste vergoeding, en de pachter nam het economische risico voor zijn rekening, maar genoot ook van een groter deel van de winst als de oogst goed was. Met meer spaarmiddelen wordt het mogelijk om het risico van riskant gedrag zelf te dragen. Onder dergelijke omstandigheden

62 Zie Samuel L. Popkin, *The Rational Peasant* (Berkeley: University of California Press 1979), p. 13.

konden zelfstandige boeren zich boven de boerenstand verheffen en soms zelfs een eigen vermogen opbouwen.

Het is kenmerkend voor sociale organisatiestructuren dat eigendomsrechten en verhoudingen meer marktgericht worden, vooral aan de economische top of soms zelfs in de volledige economie, wanneer een samenleving zich uit de armoede werkt. Het is hierbij belangrijk om op te merken dat de meest voorkomende organisatievorm van de agrarische samenleving historisch gezien in wezen feodaal was, met marktwerking aan de top en een gesloten dorpssysteem aan de basis. De grote massa boeren was in bijna alle premoderne agrarische samenlevingen aan het land gebonden. Zolang de landbouwproductiviteit laag bleef, of hogere productiviteit afhankelijk was van centrale irrigatiesystemen, bleven de vrijheid en eigendomsrechten van individuele boeren onderaan minimaal. In zulke omstandigheden overheersten feodale eigendomsvormen. Grondbezit was gebaseerd op pacht, niet op een volledige eigendomstitel, en het recht op verkoop, schenking en vererving was doorgaans beperkt.

Het feodalisme in zijn diverse vormen was niet enkel een reactie op de voortdurende dreiging van geweld. Het was tevens een antwoord op de ontzettend lage productiviteit. In agrarische samenlevingen gingen die twee vaak hand in hand, en ze versterkten elkaar met regelmaat. Wanneer het openbare gezag instortte, namen eigendomsrechten en welvaart over het algemeen evenredig af. Een ineenslopende productiviteit ondermijnde op haar beurt eveneens het gezag. Hoewel niet elke droogte of ongunstige klimaatverandering leidde tot het verval van het openbare gezag, was dit in veel gevallen wel zo.

DE FEODALE REVOLUTIE VAN HET JAAR 1000

Dit was het geval bij de transformatie van het jaar 1000, die de feodale revolutie in gang zette.⁶³ De politieke en economische realiteit rond die periode week op cruciale punten af van het beeld dat we nu van de Middeleeuwen hebben. In de eerste eeuwen na de val van Rome kwijnde de economie van West-Europa weg. De Germaanse koninkrijken die in de gebieden van het voormalige Romeinse Rijk opkwamen, hadden tal van functies van de Romeinse staat overgenomen, zij het op een veel minder ambitieus niveau. De infrastructuur werd min of meer aan haar lot overgelaten. Naarmate de eeuwen verstreken, raakten bruggen en aquaducten in verval en werden ze onbruikbaar. Hoewel Romeinse munten nog in gebruik waren, raakten ze nagenoeg uit circulatie. De bloeiende grondhandel uit de Romeinse tijd viel stil. Steden, ooit administratieve centra, verdwenen vrijwel geheel samen met het vermogen van de staat om belasting

63 Zie Bois, op. cit.

te heffen. En daarmee verdwenen ook bijna alle andere kenmerken van beschaving.

De ‘donkere middeleeuwen’ heten niet voor niets zo. Geletterdheid werd zo zeldzaam dat wie kon lezen en schrijven vrijstelling van rechtsvervolgning kon verwachten voor vrijwel elke misdaad, moord inbegrepen. Artistieke, wetenschappelijke en technische vaardigheden die in de Romeinse tijd sterk ontwikkeld waren, raakten in de vergetelheid. Van de aanleg van wegen tot het enten van wijnstokken en fruitbomen, West-Europa paste veel technieken die ooit algemeen bekend waren en op hoog niveau werden toegepast, niet langer toe. Zelfs een oeroud werktuig als de pottenbakkersschijf verdween op veel plaatsen. De mijnbouwactiviteit nam af, de metaalbewerking liep terug, en irrigatiewerken in het Middellandse Zeegebied raakten door verwaarlozing in verval.’⁶⁴ Zoals historicus Georges Duby opmerkte: ‘Aan het einde van de zesde eeuw was Europa een uiterst onbeschaafde plek.’⁶⁵ Hoewel er rond het jaar 800 onder het bewind van Karel de Grote een korte heropleving van centraal gezag was, viel al snel na zijn dood alles weer uiteen.

Een verrassend gevolg van dit sombere tafereel was dat de ineenstorting van de Romeinse staat de levensstandaard van kleine boeren waarschijnlijk voor enkele eeuwen juist verhoogde. De Germaanse koninkrijken die West-Europa tijdens de donkere middeleeuwen domineerden, namen enkele van de wat vrijere sociale gewoonten over die hun voorouderlijke stammen kenden, zoals de juridische gelijkheid van vrije boeren. Als gevolg daarvan waren kleine boeren in de donkere middeleeuwen veel vrijer dan ze in de feodale eeuwen zouden geweest zijn. Hieruit kunnen we tevens afleiden dat ze welvarender waren. Zoals we eerder zagen bij de analyse van eigendomsvormen onder verschillende productiviteitsniveau's, is vrij eigendom historisch vaak gepaard gegaan met de relatieve welvaart van kleine boeren. De gesloten dorpen en feodale eigendomsvormen ontstonden vooral in gebieden waar de mogelijkheid van kleine boeren om in hun levensonderhoud te voorzien meer onder druk stond.

Toegegeven, door de vrijwel volledige ineenstorting van de economie tijdens de donkere middeleeuwen liepen kleine boeren de voordelen van handel en grotere afzetmarkten mis. Door het wegvallen van de steden stortte de geldeconomie in, maar tegelijkertijd hoefde het platteland niet meer op te draaien voor de kosten van een verstikkend overheidsapparaat. Guy Bois schreef hierover dat de Romeinse stad een parasitaire gemeenschap was en geen productiecentrum: ‘In de Romeinse tijd was de voornaamste functie van een stad politiek van aard. Ze leefde voornamelijk van de inkomsten die via de grondbelasting uit de omliggende gebieden werden

64 Zie Frances en Joseph Gies, *Cathedral, Forge, and Waterwheel: Technology and Invention in the Middle Ages* (New York: HarperCollins, 1994), p.40.

65 Geciteerd in *ibid.*, p.42.

aangevoerd... De stad produceerde in feite weinig tot niets voor het omliggende platteland'.⁶⁶ De ineensstorting van het Romeinse gezag bevrijdde de boeren op het platteland grotendeels van belastingen, die 'tussen een kwart en een derde van de bruto-opbrengst van het land' opslokte, 'zonder de diverse afpersingspraktijken mee te rekenen waar kleine en middelgrote grondbezitters onder te lijden hadden'.⁶⁷ Door de extreme belastingdruk, die soms met de dood werd afgedwongen, vertrokken veel mensen en lieten hun grond achter. De barbaren schaften deze belastingen gelukkig af.

Agri deserti

De onderdrukking door de overheid nam dusdanig af door de barbaarse veroveringen dat er voor de armen een mogelijkheid ontstond om eigen bezit te verwerven en te behouden. Een deel van de *agri deserti*, de boerderijen die door hun eigenaren, vanwege de roofbelastingen in de nadagen van het Romeinse Rijk waren verlaten, werd opnieuw in productie genomen. Ondanks de barre omstandigheden van die tijd en het feit dat de oogsten naar moderne maatstaven belachelijk laag waren, waren de donkere middeleeuwen een periode van relatieve welvaart voor de kleine boeren in Europa. Ze genoten toen van een sterke machtspositie die ze pas in de moderne tijd opnieuw zouden bereiken. Enerzijds waren er minder arbeidskrachten beschikbaar om het vruchtbare land, waarvan grote stukken braak waren komen te liggen, te bewerken. Epidemieën, oorlogen en landverlating door eigenaren die het instortende Romeinse Rijk ontvluchtten, hadden eerder gecultiveerde gebieden aanzienlijk ontvolkt. Een ander voordeel voor kleine boeren in de Donkere Middeleeuwen kwam voort uit de invoering van nieuwe landbouwtechnologie in de zesde eeuw: de zware ploeg, vaak op wielen gemonteerd. In combinatie met een verbeterd harnas waarmee meerdere ossen konden worden ingezet, maakte deze technologie het veel eenvoudiger om beboste gronden in Noord-Europa te ontginnen.⁶⁸

Onder dergelijke omstandigheden verdween de markt voor grond vrijwel volledig. Nieuwe landbouwgrond kon simpelweg worden verkregen door de bossen te verwijderen en een deel van elk nieuw perceel af te staan aan de lokale autoriteiten. Door dit proces, in het Engels bekend als *assarting*, kon de bevolkingsgroei na de val van Rome eeuwenlang worden opgevangen. *Assarting* werd met name aantrekkelijk in dunbevolkte noordelijke regio's, nadat hogere temperaturen in de achtste eeuw de landbouw productiever maakten.

De leiders van de Germaanse stammen die voormalige Romeinse gebieden veroverden, vestigden zich als grootgrondbezitters. Het grootste deel

⁶⁶ Bois, op. cit., p.78.

⁶⁷ Ibid., p.118.

⁶⁸ Gies, op. cit., p.45.

van de rest van de bevolking bewerkte kleine percelen, maar onder hele omstandigheden dan die van het latere feodalisme. De rijkere landeigenaren, oftewel de meesters, vormden zo'n 7 tot 10 procent van de bevolking. Het lijkt erop dat vóór het jaar 1000 tweederde van de dorpelingen in een doorsnee Franse streek vrij landeigenaar was.⁶⁹ Ze bezaten ongeveer de helft van alle gecultiveerde grond.⁷⁰ Er waren weinig lijfeigenen. *Coloni*, ofwel pachtboeren, maakten niet meer dan 5 procent van de bevolking uit. Slavernij bleef bestaan, maar op een veel kleinere schaal dan in de Romeinse tijd.

De germaanse koninkrijken die Rome opvolgden, werden militair verdedigd door alle vrije mannen die op oproep van de graaf, de plaatselijke vertegenwoordiger van de koning, de wapens opnamen. Zelfs "kleine en middelgrote grondbezitters" moesten zich groeperen en mensen uit hun midden afvaardigen om in de infanterie te dienen.⁷¹ In het edict van Pîtres beval Karel de Kale alle mannen die daartoe in staat waren om te paard ten strijde te trekken. Paus Gregorius II had een eeuw voordien getracht deze militaire verplichting kracht bij te zetten door in 732 de consumptie van paardenvlees door de mens te verbieden.⁷² Toch was er nog weinig juridisch of statusonderscheid tussen de infanterie van vrije grondbezitters en de cavalerie. Alle vrije mannen namen deel aan plaatselijke rechtbanken en konden bij de graaf een verzoek indienen om geschillen te beslechten, een ambt dat al sinds de late romeinse tijd bestond. Van adel was er nog geen sprake.

*'Een sociaal fenomeen dat nieuw was als massaal verschijnsel dook in de jaren 980 plots op: sociale achteruitgang. De eerste slachtoffers waren de kleine allodiumbezitters.'*⁷³ - Guy Bois

In de loop van de Donkere Middeleeuwen raakten de structuren die de zelfstandigheid van kleine boeren en vrije grondeigenaars in de Germaanse koninkrijken hadden gewaarborgd, steeds meer uit balans door een reeks ontwikkelingen:

1. De bevolkingsaantallen herstelden zich geleidelijk, waardoor de druk op het gebruik van de grond toenam. In de loop van enkele eeuwen werd een groot deel van de meest vruchtbare, nog onontgonnen grond gecultiveerd, een groei die zich met name in Noord-Europa voordeed. De toename van het aantal boeren in verhouding tot de beschikbare

69 Bois, op. cit., p. 116.

70 Ibid., p.26.

71 Ibid., p.64.

72 Gies, op. cit., p.47.

73 Bois, op. cit., p.52.

hoeveelheid grond deed de waarde van de arbeid van elke boer dalen. De meeste vrije stukken land raakten door erfopvolging versnipperd in steeds kleinere percelen, omdat het in de vroege middeleeuwen gebruikelijk was om de nalatenschap van ouders gelijk te verdelen over de kinderen. De versnippering van het grondbezit in een tijd van bevolkingsgroei dreef de waarde van grond opnieuw op en leidde tegen het midden van de tiende eeuw tot een heropleving van de actieve handel in grond.

2. In de laatste decennia van de tiende eeuw daalden de temperaturen plotseling, wat een verwoestend effect had op de landbouwopbrengst. Drie opeenvolgende misoogsten leidden tussen 982 en 984 tot een ernstige hongersnood. Na nog een mislukte oogst in 994 sloeg de hongersnood opnieuw toe.⁷⁴ In 997 werd het probleem van de dalende opbrengsten vervolgens verergerd door een plaag, die kleine familiebedrijven bijzonder hard trof omdat de kleine boeren niet over de middelen beschikten om de arbeidskracht van weggefallen familieleden te vervangen. Door deze opeenstapeling van misoogsten en rampen raakten de zelfstandige boeren aanvankelijk diep in de schulden. Toen een herstel van de opbrengsten uitbleef, konden ze hun schulden niet meer aflossen.
3. De machtsverhoudingen raakten steeds verder uit balans door het toenemende belang van de zware cavalerie. Frances Gies, een historicus gespecialiseerd in de middeleeuwen, beschrijft hoe de gepantserde cavalerist zich ontwikkelde tot de middeleeuwse ridder:

Hoewel een ridder oorspronkelijk een figuur van bescheiden komaf was, die zich door zijn dure paard en harnas boven de boerenstand verheef, wist hij zijn maatschappelijke positie geleidelijk te verbeteren tot hij tot de adelstand behoorde. Ridders bleven weliswaar de laagste rang binnen de aristocratie, maar het ridderschap kreeg een unieke status, waardoor de ridderslag een eer werd die zelfs door de hoge adel en koningshuizen werd begeerd. Die status was voornamelijk het resultaat van het streven van de kerk om het ridderschap een christelijk karakter te geven. Dit deed ze door de ridderceremonie te heiligen en een gedragscode, de ridderlijkheid, te stimuleren. Het was een code die misschien vaker werd geschonden dan nageleefd, maar die een onmiskenbare invloed had op het denken en handelen van latere generaties.

75

Zoals we in *The Great Reckoning* vertelden, kreeg de bewapende ridder te paard door de uitvinding van de stijgbeugel een enorm aanvalsvermogen. Hij

74 Ibid., p.150

75 Gies, op. cit., p.2.

kon nu in volle vaart aanvallen zonder uit het zadel te worden geworpen wanneer hij een doelwit raakte met zijn lans. De militaire waarde van de zware cavalerie nam verder toe door een Aziatische uitvinding die in de tiende eeuw in West-Europa haar intrede deed: het vastgenagelde ijzeren hoefijzer. Dit verbeterde het uithoudingsvermogen van het paard aanzienlijk.⁷⁶ Ook het gevormde zadel, de spoor en het stangbit droegen bij aan de toegenomen slagkracht van de ridder. Ze boden meer controle over het paard en maakten het eenvoudiger om met één hand zware wapens te gebruiken.⁷⁷ Deze op het eerste gezicht kleine technologische verbeteringen maakten kleine boeren op militair vlak vrijwel irrelevant, omdat ze de middelen niet hadden om een strijdros te onderhouden of zichzelf goed te bewapenen. De grote paarden die speciaal voor de strijd werden gefokt, maar goedkoper waren en bekend stonden als 'destriers', waren evenveel waard als vier ossen of veertig schapen. De duurdere oorlogspaarden kostten tien ossen of honderd schapen. Ook een harnas kostte een bedrag dat geen enkele kleine landeigenaar zich kon permitteren, namelijk het equivalent van zestig schapen.⁷⁸

4. Ook het koudere weer, de mislukte oogsten, de hongersnoden en de plagen in de aanloop naar het jaar 1000 beïnvloedden het gedrag van de mensen. Velen waren ervan overtuigd dat het einde van de wereld of de wederkomst van Christus voor de deur stond. Vrome of angstige landeigenaren, groot en klein, schonken hun grond aan de kerk in voorbereiding op de apocalyps.

'Alleen een arme man verkoopt grond'

De onrustige omstandigheden aan het einde van de tiende eeuw legden de basis voor de feodale revolutie. Door opeenvolgende misoogsten en rampen raakten de zelfstandige boeren diep in de schulden. Toen de oogsten zich niet herstelden, kwamen de vrije boeren in een uitzichtloze situatie terecht. Markten legden altijd de grootste druk op de zwakste partijen. Dat is zelfs een van hun deugden; ze bevorderen efficiëntie door eigendom van zwakkere eigenaren af te nemen. Maar in het Europa van de late tiende eeuw was zelfvoorzieningslandbouw vrijwel het enige beroep. Families die hun grond verloren, raakten hun enige middel om te overleven kwijt. Geconfronteerd met dit onaantrekkelijke vooruitzicht, besloten veel, zo niet de meeste, vrije boeren tijdens de feodale revolutie hun akkers weg te geven. In de woorden van Guy Bois: 'De enige zekere manier voor een boer om het land dat hij bewerkte te behouden, was om het eigendom ervan af te staan aan de kerk, zodat hij het vruchtgebruik kon behouden.'⁷⁹ Anderen stonden al hun grond,

⁷⁶ Ibid., p.46.

⁷⁷ Ibidem, blz. 56-57.

⁷⁸ Ibidem, blz. 58.

⁷⁹ Bois, op. cit., blz. 87.

of een deel ervan, af aan rijkere boeren in wie ze vertrouwen hadden, zoals vriendelijke burens of familieleden.

Deze eigendomsoverdrachten vonden plaats onder de voorwaarde dat de boer, zijn familie en zijn afstammelingen op de akkers mochten blijven werken. De arme boeren konden tevens rekenen op de wederzijdse steun van de meer vermogende landeigenaren, nu de 'edelen', die zich een paard en een harnas konden veroorloven en zo de uitgebreide landgoederen bescherming boden. Vanuit het oogpunt van de nieuwe lijfeigene kan een dergelijke overeenkomst worden gezien als een tussenstation tussen het behoud van economisch eigendom en een gedwongen verkoop. Vaker wel dan niet was het een aanbod dat hij niet kon weigeren.

De dalende productiviteit bracht de arme boeren niet alleen in een wanhopig economisch dilemma, maar ontketende ook een golf van roofzuchtig geweld die de eigendomszekerheid ondermijnde. Wie niet over de middelen beschikte om een deel van de beschikbare, maar ontoereikende voorraad paarden en voer te bemachtigen, merkte plotseling dat hij en zijn bezit niet langer veilig waren. Om hun dilemma in hedendaagse termen te vatten: het was alsof je vandaag de dag gedwongen werd jezelf te bewapenen met een nieuw type wapen, maar de kosten daarvan \$100.000 bedroegen. Als je die prijs niet kon betalen, kon je enkel hopen op genade van degenen die dat wel konden.

Binnen een paar jaar stortte het vermogen van de koning en de rechtbanken om de orde te handhaven volledig in.⁸⁰ Iedereen met een harnas en een paard kon nu zijn eigen wet stellen. Wat volgde leek op een middeleeuwse *Blade Runner*, een roerige tijd vol geweld en rooftochten, terwijl de officiële machthebbers machteloos toekeken. Plunderingen en aanvallen door gewapende ridders ontwrichtten het platteland. Het is echter helemaal niet vanzelfsprekend dat alle slachtoffers van deze plunderingen arm waren. Integendeel, de oudere, fysiek zwakkere of slecht voorbereide grootgrondbezitters vormden juist aantrekkelijke doelwitten. Bij hen viel meer te stelen.

Het was geen toeval dat dit gebeurde op het moment dat kouder weer, hongersnood en de pest de middelen schaars maakten. De megapolitieke omstandigheden die de ineenstorting van het gezag in de hand werkten, bestonden al een tijdje. Pas toen er een crisis ontstond, kwam hun vermogen om de machtsverhoudingen te veranderen tot uiting. Misoogsten en hongersnoden lijken precies die rol te hebben vervuld. Hoewel de exacte opeenvolging van gebeurtenissen moeilijk te reconstrueren is, lijkt het erop dat de plunderingen, althans gedeeltelijk, werden veroorzaakt door

80 Ibidem. Hoewel de precieze opeenvolging van gebeurtenissen tijdens de feodale revolutie door een gebrek aan bronnen moeilijk te reconstrueren is, lijkt de these van Guy Bois ons in grote lijnen juist. Ze is niet alleen op zichzelf plausibel, maar biedt ook een verklaring voor anderszins afwijkende feiten én sluit bovendien aan bij onze theorieën.

de wanhopige omstandigheden. Zodra het geweld was losgebarsten, bleek dat niemand de macht kon mobiliseren om het te stoppen. De overgrote meerderheid van slecht bewapende boeren kon zeker weinig uitrichten. Een enkele geharnaste ridder te paard was al genoeg om tientallen boeren te overmeesteren. Vrije boeren konden, net als de gevestigde autoriteiten, de koningen en hun graven, niets beginnen tegen de landroof door gewapende strijders.

‘De godsvrede’

In deze wanhopige omstandigheden droeg de Kerk bij aan het ontstaan van het feodalisme door een wapenstilstand te proberen te bewerkstelligen op het gewelddadige platteland. Historicus Guy Bois beschreef de situatie als volgt: ‘De onmacht van de politieke autoriteiten was zodanig dat de Kerk hun rol overnam in een poging om de orde te herstellen, in de beweging die bekendstaat als ‘de godsvrede’. ‘Vredesconcilies’ vaardigden een reeks verboden uit, op straffe van banvloeken, en in grote ‘vredesvergaderingen’ legden krijgers hun eden af. De beweging ontstond in Zuid-Frankrijk (Concilie van Charroux in 989, Concilie van Narbonne in 990) en verspreidde zich geleidelijk...’⁸¹

De overeenkomst die de Kerk sloot, hield de erkenning in van de heerschappij van gewapende ridders in lokale gemeenschappen, in ruil voor het staken of matigen van het geweld en de plunderingen. Na de toename van het geweld aan het einde van de tiende eeuw verschenen titels als ‘nobilis’ en ‘miles’ in eigendomsakten, als teken van gezag. Daarmee werd de adel als aparte sociale klasse geboren. In oudere akten, opgesteld voor exact dezelfde personen, ontbraken zulke titels nog volledig.⁸²

Door de dalende productiviteit en de economische onzekerheid van kleine grondbezitters leidde de megapolitieke macht van gewapende ridders onvermijdelijk tot grondbezit op basis van feodale leenverhoudingen. Tegen het einde van het eerste kwart van de elfde eeuw waren de vrije boeren grotendeels verdwenen. Hun allodiale bezittingen waren geslonken tot een fractie van hun vroegere omvang en werden nog maar een deel van de tijd bewerkt. De kleine boeren of hun afstammelingen werden horigen die de meeste tijd al werkend doorbrachten op de landgoederen van feodale heren, zowel wereldlijke als kerkelijke.

De teloorgang van de openbare orde die met de feodale revolutie gepaard ging, leidde tot gedragsveranderingen die het feodalisme versterkten. Daartoe behoorde een explosieve toename van de kastelenbouw. Kastelen doken voor het eerst op in Noordwest-Europa als primitieve houten bouwwerken in de nasleep van de invallen van de Vikingen in de negende eeuw. Oorspronkelijk

81 Ibidem, blz. 136.

82 Ibid., p. 57 en passim.

waren het commandoposten voor Karolingische ambtenaren, maar na de feodale revolutie werden ze erfelijk bezit. Deze vroege bolwerken waren veel primitiever dan hun latere versies, maar desondanks moeilijk aan te vallen. Eenmaal gebouwd, konden kastelen slechts met de grootste moeite met de grond gelijkgemaakt worden. Naarmate kastelen het platteland begonnen te domineren, verloor het centrale gezag zijn greep: de koning en zijn graven waren nauwelijks nog in staat de macht van lokale heren te doorbreken.

De bijdrage van de kerk aan de productiviteit

Feodalisme ontstond als antwoord op het wegvallen van orde tijdens een tijd van beperkte productiviteit in de landbouwsamenleving. In het begin van dit systeem speelde de Kerk een belangrijke en economisch productieve rol. Enkele bijdragen van de Kerk:

1. In een omgeving waar militaire macht gedecentraliseerd was, bevond de kerk zich in een unieke positie om de vrede te bewaren en orderegels te ontwikkelen die versnipperde, lokale soevereiniteiten overstegen. Dit was een taak waar geen enkele seculiere macht tegen opgewassen was. De observaties van de grote religieuze autoriteit A. R. Radcliffe-Brown zijn hier rechtstreeks van toepassing. Hij wees erop dat “de sociale functie van een religie onafhankelijk is van haar waarheid of onwaarheid”. Zelfs religies die “absurd en weerzinwekkend zijn, zoals die van sommige primitieve stammen, kunnen belangrijke en effectieve onderdelen van het maatschappelijke raderwerk zijn”.⁸³ Dit was zeker het geval voor de kerk in de vroege stadia van het feodalisme. Ze hielp, zoals alleen een religie dat kon, bij het opstellen van regels die mensen in staat stelden om perverse prikkels en gedragsdilemma's te overwinnen. Sommige hiervan waren morele dilemma's die eigen zijn aan het menselijk bestaan. Maar andere waren lokale dilemma's, die uniek waren voor de heersende megapolitieke omstandigheden. In de laatste jaren van de tiende eeuw speelde de middeleeuwse kerk een bijzondere rol bij het herstellen van de orde op het platteland. Door religieuze en ceremoniële steun te verlenen aan lokale autoriteiten, verlaagde de kerk de kosten om op zijn minst zwakke, lokale geweldsmonopolies te vestigen. Door op deze manier bij te dragen aan de orde, schiep de kerk de voorwaarden die uiteindelijk leidden tot stabielere machtsverhoudingen.

De kerk bleef nog lange tijd een rol spelen in het beteugelen van privéoorlogen en buitensporig geweld dat de wereldlijke autoriteiten anders

83 A. R. Radcliffe-Brown, 'Religie en samenleving', in *Structuur en functie in de primitieve maatschappij* (Londen: Cohen & West, 1952), p. 153-177.

niet konden indammen. Het relatief grote belang van de Kerk ten opzichte van de wereldlijke autoriteiten blijkt uit het feit dat tegen de elfde eeuw de parochie de voornaamste bestuurlijke eenheid werd in grote delen van West-Europa, en niet langer de civiele indelingen zoals de *ager* en *pagus* (de omgeving rond een stadje), die sinds de Romeinse tijd tot in de Donkere Middeleeuwen hadden standgehouden..⁸⁴

2. Het was vooral de kerk die zorg droeg voor het behoud en de verspreiding van technische kennis en informatie. De kerk financierde universiteiten en zorgde voor het weinige onderwijs dat de middeleeuwse maatschappij genoot. De kerk bood ook een mechanisme voor het vermenigvuldigen van boeken en manuscripten, waaronder vrijwel alle toenmalige informatie over landbouw en veeteelt. De scriptoria van de benedictijnenkloosters kunnen worden gezien als een alternatieve technologie voor de drukpers, die toen nog niet bestond. Hoe kostbaar en inefficiënt de scriptoria ook waren, ze vormden in de feodale periode praktisch het enige mechanisme om geschreven kennis te vermenigvuldigen en te bewaren.
3. Mede doordat haar boerderijbeheerders geletterd waren, droeg de Kerk sterk bij aan het verhogen van de landbouwproductiviteit in Europa, vooral in de vroege fase van het feodalisme. Vóór de dertiende eeuw waren de beheerders van wereldlijke heren vrijwel allemaal analfabeten, die hun administratie bijhielden met een ingenieus stelsel van merktekens. Al waren deze boeren nog zo slim, ze hadden niet de mogelijkheid om te profiteren van verbeteringen in productiemethoden die ze niet zelf bedachten of met eigen ogen zagen. De kerk was daarom onmisbaar voor het verbeteren van de kwaliteit van graan, fruit en fokvee. Omdat haar bezittingen over heel Europa verspreid lagen, kon de Kerk hoogwaardig zaaigoed en fokmateriaal inzetten waar de productie achterbleef. De vraag naar wijn voor de misdiensten in Noord-Europa spoorde monniken aan om te experimenteren met druivensoorten die beter bestand waren tegen koudere klimaten. De kerk hielp ook op andere manieren de productiviteit van de middeleeuwse landbouw te verhogen. Kleine, slecht bruikbare lapjes grond die de Kerk in de feodale periode verwierf, werden vaak opnieuw ingedeeld zodat ze makkelijker te bewerken werden. De kerk voorzag ook in de aanvullende diensten die kleine boerengemeenschappen nodig hadden. In veel gebieden maalden kerkelijke molens graan tot meel.

84 Bois, op. cit., p. 36.

4. De kerk nam veel taken op zich die tegenwoordig onder de overheid vallen, waaronder het voorzien in openbare infrastructuur. Dit is een voorbeeld van hoe de kerk, in een tijdperk van versnipperd gezag, hielp bij het oplossen van wat economen 'dilemma's van publieke goederen' noemen. Specifieke kloosterordes uit de vroege middeleeuwen legden zich toe op civieltechnische taken, zoals het aanleggen van wegen, het herbouwen van ingestorte bruggen en het herstellen van vervallen Romeinse aquaducten. Ze ontgonnen ook land, bouwden dammen en legden moerassen droog. Een nieuwe kloosterorde, de kartuizers, groef de eerste 'artesische' put in Artois, Frankrijk. Met behulp van klopboren groeven ze een klein gat dat diep genoeg was om een put te creëren waarvoor geen pomp nodig was.⁸⁵ De cisterciënzerorde nam de bouw en het onderhoud van kwetsbare zeeweringen en dijken in de Lage Landen op zich. Boeren droegen land over aan cisterciënzerkloosters en pachtten het daarna terug, terwijl de monniken de volledige verantwoordelijkheid voor het onderhoud en de herstelwerkzaamheden op zich namen. Cisterciënzers namen ook het voortouw in de ontwikkeling van wateraangedreven machines, die voor uiteenlopende doeleinden werden gebruikt, zoals 'stampen, heffen, malen en persen'.⁸⁶ Het klooster van Clairvaux groef een kanaal van twee mijl lang vanaf de rivier de Aube.⁸⁷ De kerk faciliteerde ook het aanleggen van nieuwe wegen en bruggen op plaatsen waar bevolkingscentra zich buiten het bereik van de oude Romeinse garnizoenswegen hadden verplaatst. Bisschoppen verleenden afdaten aan lokale heren die rivierovergangen bouwden of herstelden en herbergen voor reizigers onderhielden. Een monnikenorde, opgericht door de heilige Bénézet, de Frères Pontifes of 'Broeders van de Brug', bouwde een aantal van de langste bruggen die destijds bestonden, waaronder de Pont d'Avignon, een gigantische constructie met twintig bogen over de Rhône, met aan één uiteinde een kapel die ook als tolhuis diende. Zelfs de London Bridge, die tot de negentiende eeuw standhield, werd gebouwd door een kapelaan en werd deels gefinancierd met een bijdrage van duizend mark van de pauselijke legaat.⁸⁸
5. De kerk hielp ook een complexere markt tot ontwikkeling te brengen. De bouw van kathedralen, bijvoorbeeld, is van een andere orde dan openbare infrastructuur zoals bruggen en aquaducten. In principe werden kerkgebouwen alleen voor religieuze diensten gebruikt en niet

85 Gies, op. cit., p. 112.

86 Ibid., p. 114.

87 Ibid., p.117.

88 De details over bruggen en infrastructuur zijn voornamelijk afkomstig uit *ibid.*, pp.148-54.

als verkeersaders voor de handel. Toch mag niet worden vergeten dat de bouw van kerken en kathedralen hielp om markten voor tal van ambachtelijke en technische vaardigheden te creëren en te versterken. Net zoals de militaire uitgaven van de natiestaat tijdens de Koude Oorlog onbedoeld de voedingsbodempower voor het internet vormden, zo leidde de bouw van middeleeuwse kathedralen tot andere neveneffecten, zoals de bevordering van de handel. De kerk was de voornaamste klant voor de bouwsector en ambachtssieraden. Kerkelijke aankopen van zilver voor de communiediensten, kandelaars en decoratieve kunstwerken, creëerden een markt voor luxe goederen die anders niet zou hebben bestaan.

Op vele manieren hielp de kerk de hevigheid van het geweld te temperen dat tijdens en na de ‘feodale revolutie’ door gewapende ridders werd ontketend. Vooral in de eerste eeuwen van het feudalisme leverde de kerk een aanzienlijke bijdrage aan het verbeteren van de productiviteit van de landbouweconomie. Het was een onmisbare instelling, die goed aansloot bij de behoeften van de agrarische samenleving aan het einde van de donkere middeleeuwen.

Kwetsbaarheid voor geweld

Gedurende “dertig à veertig jaar van gewelddadige onrust” voltrok zich rond het jaar 1000 de feodale revolutie⁸⁹. Dit was net als de val van Rome vijf eeuwen eerder een uniek gebeuren, voortgekomen uit een complex samenspel van invloeden. Toch weerspiegelt de triomf van mali homines (slechte lieden) en de onderdrukking die ze teweegbrachten in één opzicht perfect de fundamentele kwetsbaarheid voor geweld van de landbouwsamenleving. Waar de jager-verzamelaarsfase van het menselijke bestaan relatief vreedzaam was, betekende de overgang naar landbouw een radicale sprong in gestructureerd geweld en overheersing.

Vanaf het allereerste begin weerspiegelde zich dit in de militant ingestelde culturen van de landbouwvolkeren. De goden van de vroege landbouwsamenlevingen waren goden van regen en overstroming; hun functies weerspiegelden de grote zorg van die samenlevingen voor de factoren die de oogstopbrengsten bepaalden. De bringer van regen of water was vaak ook de oorlogsgod, en werd aangeroepen door de eerste koningen, die vooral als krijgsheren optraden.⁹⁰

De nauwe band tussen landbouw en oorlogsvoering vond zijn weerslag in de religieuze verbeelding van de mensen wier levens werden getransformeerd door de innovaties van de landbouwrevolutie. De verdrijving uit het hof van Eden kan worden gezien als een beeldend verslag van de overgang van een

⁸⁹ Bois, op. cit., p.136.

⁹⁰ Zie Norman Cohn, *Cosmos, Chaos, and the World to Come: The Ancient Roots of the Apocalyptic Faith* (New Haven: Yale University Press, 1993), hfst. 1-3, met name p.60.

jager-verzamelaarssamenleving naar een landbouwsamenleving; een overgang van een vrij leven, waarin voedsel met weinig moeite uit de overvloed van de natuur werd geplukt, naar een leven van hard labeur.

HET VERLOREN PARADIJS

Landbouw stuurde de mensheid een volkomen nieuwe richting uit. De eerste boeren zaaiden letterlijk de kiem van de beschaving. Uit hun gezwoeg kwamen steden voort, legers, rekenkunde, astronomie, kerkers, wijn en whisky, het geschreven woord, koningen, slavernij en oorlog. Maar ondanks al het drama dat de landbouw het leven zou brengen, lijkt de stap weg van de oereconomie vanaf het begin enorm impopulair te zijn geweest. Daarvan getuigt het verhaal uit het boek Genesis, dat vertelt over de verdrijving uit het paradijs. De bijbelse parabel van het hof van Eden is een nostalgische herinnering aan het onbezorgde leven van de jager-verzamelaar in de wildernis. Geleerden menen dat het woord 'Eden' afkomstig is van een Soemerisch woord voor 'wildernis'.⁹¹

De overgang van een vrij en dunbevolkt leven in de wildernis naar een sedentair bestaan in een boerendorp werd diep betreurd, een spijt die niet alleen in de Bijbel tot uiting komt, maar ook in de aanhoudende weerzin van de mens om 's ochtends op te staan en aan het werk te gaan. Zoals Stephen Boyden schreef in *Western Civilization in Biological Perspective*, was de nieuwe levenswijze die met de landbouw gepaard ging 'evodeviant'.⁹² Vóór de komst van de landbouw leefden duizenden generaties mensen zoals Adam in het hof van Eden, op uitnodiging van zijn Schepper: 'Van alle bomen in het hof moogt gij vrij eten'. Jagers en verzamelaars hadden geen gewassen te verbouwen, geen kudde om te hoeden en geen belastingen te betalen. Net als zwervers trokken jager-verzamelaars waar ze maar heen wilden, werkten ze weinig en legden ze aan niemand verantwoording af.

Met de komst van de landbouw begon een nieuwe levenswijze, en wel op veel dwingendere voorwaarden. 'Ook zal ze u doornen en distels voortbrengen, en gij zult het gewas des velds eten. In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten'. Landbouw was hard werken. De herinnering aan het leven vóór de landbouw was die van een verloren paradijs.

Meer dan ze zich ooit hadden kunnen voorstellen, creëerden de boeren nieuwe omstandigheden die de logica van geweld radicaal veranderden. Het is geen toeval dat het boek Genesis van Kaïn, de eerste moordenaar, 'een landbouwer' maakt. Het maakt inderdaad deel uit van de wonderbaarlijke profetische kracht van de Bijbel dat het verhaal werd toevertrouwd aan herders, die maar al te goed begrepen hoe de landbouw geweld in de hand werkte.

91 Bruce Ni. Metzger en Michael D. Coogan, red., *The Oxford Companion to the Bible* (Oxford: Oxford University Press, 1993), p.178.

92 Boyden, op. cit., p. 118.

In enkele verzen omvat het bijbelse verslag een logica die duizenden jaren nodig had om zich te ontfouwen. De landbouw was een broedplaats voor geschillen. De landbouw creëerde op grote schaal plaatsgebonden kapitaal, wat de opbrengst van geweld verhoogde en de bescherming van bezittingen erg bemoeilijkte. Voor het eerst maakte de landbouw zowel misdaad als bestuur rendabel.

Chapter 4

De laatste dagen van de politiek

Parallellen tussen het seniele verval van de heilige moederkerk en de bemoeizuchtige staat

‘Ik geloof, en hoop, dat politiek en economie in de toekomst minder centraal zullen staan dan vroeger. Er komt een tijd waarop de meeste van onze huidige debatten over deze onderwerpen volstrekt banaal of betekenisloos zullen lijken, net als de theologische discussies waaraan de scherpste geesten van de middeleeuwen hun energie verspilden.’⁹³ - ARTHUR C. CLARKE

Spreken over het naderende einde van de politiek lijkt belachelijk of optimistisch, afhankelijk van je instelling. Toch is dat waarschijnlijk wat de Informatierevolutie met zich meebrengt. Voor lezers die zijn opgegroeid in een eeuw doordrenkt van politiek, lijkt het idee dat het leven zonder politiek kan verlopen misschien een fantasie. Het is net alsof je beweert dat iemand kan leven door simpelweg voedingsstoffen uit de lucht op te nemen. Toch is politiek in de moderne zin, als bezigheid gericht op het beheersen en rationaliseren van staatsmacht, grotendeels een moderne uitvinding. Wij geloven dat het zal eindigen met de moderne wereld, net zoals het kluwen van feodale plichten dat mensen in de middeleeuwen bezighield, eindigde met de middeleeuwen. Tijdens de feodale periode, zoals historicus Martin van Creveld opmerkt, “bestond politiek niet (het concept moest nog worden uitgevonden en dateert pas uit de zestiende eeuw).”⁹⁴

Het idee dat politiek, zoals wij dat nu kennen, vóór de moderne tijd niet bestond, lijkt misschien verrassend, zeker omdat Aristoteles in de tijd van Alexander de Grote een essay met die titel schreef. Maar kijk goed. Woorden in oude teksten zijn niet per se hedendaagse begrippen. Aristoteles schreef ook een essay getiteld Sofistische Weerleggingen – een term die tegenwoordig net zo betekenisloos is als “politiek” dat was in de middeleeuwen. Het woord werd

93 Clarke, op. cit., p. 9.

94 Martin van Creveld, *The Transformation of War* (New York: The Free Press, 1991), p. 52.

simpelweg niet gebruikt. De eerste bekende verschijning in het Engels dateert uit 1529.⁹⁵ Zelfs toen leek “politics” een negatieve bijklank te hebben, afgeleid van het Oudfranse woord *politique*, dat werd gebruikt om “opportunisten en mensen zonder ruggengraat” te beschrijven.⁹⁶

Het duurde bijna tweeduizend jaar voordat Aristoteles’ sluimerende concept de betekenis kreeg die we nu kennen. Waarom? Voordat de moderne wereld het woord van Aristoteles zinvol kon gebruiken, waren er megapolitieke omstandigheden nodig die de opbrengsten van geweld drastisch verhoogden. De Buskruitrevolutie, die we analyseerden in *The Great Reckoning*, zorgde precies daarvoor. De opbrengsten van geweld bereikten ongekende hoogten. Daardoor werd de vraag wie de staat controleerde belangrijker dan ooit tevoren. Het was dan ook logisch en onvermijdelijk dat politiek ontstond uit de strijd om deze vergrote machtsmiddelen.

Politiek begon vijf eeuwen geleden met de vroege stadia van het industrialisme. Nu sterft het. Een afkeer van politiek en politici verspreidt zich over de wereld. Je ziet het in het nieuws en de speculaties rond de verborgen details van Whitewater en de nauwelijks verholde moord op Vincent Foster. Je ziet het in talloze andere schandalen rond president Bill Clinton. Je ziet het in berichten over de verduistering van geld door vooraanstaande congresleden via het postkantoor van het Huis van Afgevaardigden. Je ziet het in schandalen die tot ontslagen leidden in de kring rond John Major, en soortgelijke schandalen in Frankrijk, waarbij twee recente premiers betrokken waren: Édouard Balladur en Alain Juppé. Nog grotere schandalen kwamen aan het licht in Italië, waar de zevenvoudige premier Giulio Andreotti terechtstond op beschuldigingen van onder meer banden met de maffia en het bevel tot de moord op onderzoeksjournalist Mino Pecorelli. Nog andere schandalen bezoedelden de reputatie van de Spaanse premier Felipe González. In Japan verloren vier premiers hun functie in de eerste vijf jaar van de jaren 1990 door corruptiebeschuldigingen. Het Canadese ministerie van Justitie stelde in een brief aan de Zwitserse autoriteiten dat voormalig premier Brian Mulroney smeergeld had ontvangen bij de verkoop van Airbus-vliegtuigen aan Air Canada ter waarde van 1,8 miljard Canadese dollar.⁹⁷ Willy Claes, secretaris-generaal van de NAVO, moest aftreden onder verdenking van corruptie. Zelfs in Zweden moest Mona Sahlin, vicepremier en beoogd premier, aftreden wegens beschuldigingen dat ze overheidskredietkaarten gebruikte voor de aankoop van luiers en andere huishoudelijke artikelen. Vrijwel overal waar je kijkt in landen met

95 *The Compact Edition of The Oxford English Dictionary*, op. cit., p. 1074.

96 Zie T.C. Onions (red.), *The Oxford Dictionary of English Etymology* (Oxford: Oxford University Press, 1966), p. 693.

97 John Urquhart, ‘Voormalig premier klaagt Canada aan wegens laster in onderzoek naar vermeende Airbus-stekpenningen,’ *Wall Street Journal*, 21 november 1995, p. A11.

volwassen verzorgingsstaten die ooit bekend stonden voor hun goede bestuur, verafschuwen mensen hun politieke leiders.

Minachting als leidende indicator

Morele verantwoordiging over corrupte leiders is geen op zichzelf staand historisch verschijnsel, maar een veelvoorkomende voorbode van verandering. Het gebeurt steeds weer wanneer een tijdperk overgaat in een ander. Zodra technologische vooruitgang de kloof vergroot tussen oude instituties en nieuwe economische krachten, verschuiven morele maatstaven, en beginnen mensen de leiders met toenemende minachting te behandelen. Deze wijdverbreide afkeer wordt zichtbaar ruim voordat er een samenhangende nieuwe ideologie van verandering ontstaat. Terwijl wij dit schrijven, is er nog weinig sprake van een duidelijke afwijzing van politiek. Dat komt later. De meeste van je tijdgenoten hebben zich nog niet gerealiseerd dat een leven zonder politiek mogelijk is. Wat we in de laatste jaren van de twintigste eeuw zien, is een niet-gearticuleerde minachting.

Aan het einde van de vijftiende eeuw speelde zich iets soortgelijks af, maar toen lag de focus niet op de politiek, maar op de religie. Ondanks de overtuiging over 'de heiligheid van het priesterlijke ambt' behandelden mensen zowel de hoge als de lage geestelijkheid met grote minachting, vergelijkbaar met hoe we vandaag de dag tegen politici en bureaucraten aankijken.⁹⁸ Er was een algemene overtuiging dat de hoge geestelijkheid corrupt, werelds en omkoopbaar was, en dat was niet zonder reden. Verschillende pausen uit die periode brachten openlijk buitenechtelijke kinderen voort. De lage geestelijkheid stond nog lager aangeschreven, omdat zij in overvloed aanwezig was in zowel het platteland als in de steden. Ze bedelden voor aalmoezen en boden vaak Gods genade en vergeving van zonden te koop aan voor contant geld.

Onder de 'korst van oppervlakkige vroomheid'⁹⁹ schuilde een corrupt en steeds disfunctioneler wordend systeem. Veel mensen verloren al lang hun respect voor degenen die het bestuurden, nog voordat iemand de moed had om op te merken dat het systeem niet meer functioneerde. Een leven dat volledig doordrenkt was van religie, waarin men geen onderscheid maakte tussen het geestelijke en het wereldse, had al zijn mogelijkheden opgebruikt. Het einde daarvan was dan ook onvermijdelijk, ruim lang voordat Luther zijn 95 stellingen op de kerkdeur van Wittenberg spijkerde.

98 Huizinga, op. cit., p. 172.

99 Ibid., p. 150.

EEN SECULIERE REFORMATIE

Wij zijn ervan overtuigd dat de reactie op de verzadigingspolitiek een vergelijkbaar traject volgt.

De val van de Sovjet-Unie en de afwijzing van het socialisme maken deel uit van een alomvattend patroon van depolitisering dat de wereld teistert. Dit blijkt vooral uit de groeiende minachting voor de regeringsleiders wereldwijd. Dit gevoel wordt slechts deels gedreven door het besef dat ze corrupt zijn en geneigd om “aflaten” te verkopen voor politieke problemen, in ruil voor campagnegiften of andere voordelen om hun persoonlijke financiën te spekken.

De reactie tegen politici wordt ook gedreven door het groeiende besef dat veel van wat zij tegen hoge kosten doen, zinloos is, net zoals het organiseren van nog een pelgrimstocht van boetelingen die blootsvoets door de sneeuw lopen, of het stichten van weer een nieuwe orde bedelmonniken aan het einde van de vijftiende eeuw. Het droeg weinig bij aan het verbeteren van de productiviteit of het verlichten van de druk op de levensstandaard.

De laatste dagen van de heilige moederkerk

Aan het einde van de middeleeuwen was de monolithische kerk als instituut verouderd en contraproductief geworden, een duidelijke verandering ten opzichte van haar positieve economische bijdrage vijf eeuwen eerder. Zoals we in het vorige hoofdstuk bespraken, speelde de kerk aan het einde van de tiende eeuw een leidende rol bij het herstellen van orde en het bevorderen van economisch herstel na de anarchie aan het einde van de donkere middeleeuwen. Destijds was de kerk onmisbaar voor het voortbestaan van grote aantallen kleine pachters en horigen, die het merendeel van de West-Europese bevolking vormden. Aan het einde van de vijftiende eeuw was de kerk een zware last voor de productiviteit geworden. De lasten die ze de bevolking oplegde, zetten de levensstandaard onder druk.

Vrijwel hetzelfde kan vandaag de dag gezegd worden over de natiestaat. Het ontstaan ervan was een noodzakelijke adaptatie aan de nieuwe megapolitieke omstandigheden die vijf eeuwen geleden ontstonden door de buskruitrevolutie. De natiestaat vergrootte de reikwijdte van markten en verving gefragmenteerde lokale autoriteiten op een moment dat grotere handelsgebieden hoge opbrengsten voortbrachten. Het feit dat kooplieden bijna overal in Europa spontaan de zijde van de monarch kozen toen deze zijn macht probeerde te consolideren, is op zich al veelzeggend bewijs dat de natiestaat in zijn vroege vorm gunstig was voor de handel. Het hielp de lasten op de handel verlichten die werden opgelegd door feodale heren en lokale machthebbers.

In een wereld waarin de opbrengsten van geweld hoog en stijgend waren, was de natiestaat een nuttig instituut. Maar vijf eeuwen later, nu

dit millennium ten einde loopt, zijn de megapolitieke omstandigheden veranderd. De opbrengsten van geweld dalen, en de natiestaat is, net als de kerk aan het einde van de middeleeuwen, een anachronisme geworden dat groei en productiviteit belemmert.

Net zoals de middeleeuwse kerk destijds, heeft de hedendaagse natiestaat haar mogelijkheden uitgeput. Ze verkeert in faillissement en is uitgegroeid tot een seniel systeem. Vijf eeuwen lang domineerde ze als de overheersende vorm van sociale organisatie, maar nu de omstandigheden die tot haar ontstaan leidden niet langer bestaan, is ze rijp voor de val, en die is onvermijdelijk. Technologie ontketent een revolutie in de uitoefening van macht die de natiestaat zonder twijfel zal vernietigen, net zoals buskruitwapens en de drukpers ooit het middeleeuwse kerkmonopolie deden instorten.

Als onze redenering klopt, zal de natiestaat worden vervangen door nieuwe vormen van soevereiniteit, sommige uniek in de geschiedenis, andere zullen doen denken aan de stadstaten en middeleeuwse handelsrepublieken van de premoderne wereld. Wat oud was, zal na het jaar 2000 weer nieuw zijn. En wat ooit onvoorstelbaar was, zal alledaags worden. Naarmate technologie in schaal afneemt, zullen overheden merken dat zij net als bedrijven moeten concurreren om inkomsten, waarbij zij geen hogere prijs meer kunnen vragen voor hun diensten dan wat deze waard zijn voor degenen die ervoor betalen. De volledige gevolgen van deze verandering zijn vrijwel niet te voorzien.

TOEN EN NU

Iets soortgelijks had vijfhonderd jaar geleden gezegd kunnen worden, rond het begin van de vijftiende eeuw. Net als nu stond de westerse beschaving toen aan de vooravond van een ingrijpende transformatie. Hoewel bijna niemand het wist, was de middeleeuwse samenleving aan het sterven. Haar ondergang werd noch breed voorzien, noch begrepen. Toch was de heersende stemming er een van diepe somberheid. Dat is gebruikelijk aan het einde van een tijdperk, wanneer conventionele denkers aanvoelen dat alles uit elkaar valt, dat 'de valk de valkenier niet meer hoort.' Maar hun mentale inertie is vaak te groot om de gevolgen van de opkomende machtsstructuren te begrijpen. De middeleeuwse historicus Johan Huizinga schreef over de laatste dagen van de middeleeuwen: 'De kroniekschrijvers van de vijftiende eeuw waren vrijwel allemaal het slachtoffer van een volkomen miskennis van hun tijd, waarvan de werkelijke drijvende krachten aan hun aandacht ontsnapten.'¹⁰⁰

100 Ibid., p. 56.

Mythen verraden

Grote veranderingen in de onderliggende machtsdynamiek brengen conventionele denkers vaak in verwarring, omdat ze de mythen ontmaskeren die het oude systeem rechtvaardigen maar geen echte verklaringskracht hebben. Aan het einde van de middeleeuwen, net als nu, was er een bijzonder grote kloof tussen de gangbare mythen en de werkelijkheid. Zoals Huizinga zei over de Europeanen in de late vijftiende eeuw: “Alles in hun denkwijze draaide om de fictie dat de wereld werd bestuurd volgens de idealen van de ridderlijkheid.”¹⁰¹ Dat lijkt sterk op de hedendaagse veronderstelling dat de wereld wordt geregeerd door stemmen en populariteitswedstrijden. Geen van de twee overtuigingen blijkt steek te houden als je ze zorgvuldig bekijkt. De gedachte dat het verloop van de geschiedenis wordt bepaald door democratische stemrondes is net zo absurd als het middeleeuwse idee dat dit gebeurt op basis van een verfijnde gedragscode die ridderlijkheid heet.

Dat zo'n uitspraak bijna als ketterij wordt bestempeld, toont hoe ver het conventionele denken verwijderd is van een realistisch begrip van de machtsdynamiek in de laat-industriële samenleving. Het is een onderwerp dat we in dit boek grondig onderzoeken. Naar onze mening was stemmen een gevolg, geen oorzaak, van de megapolitieke omstandigheden die de moderne natiestaat voortbrachten. Massademocratie en het burgerschapsbegrip bloeiden op met de groei van de natiestaat. Ze zullen verzwakken naarmate de natiestaat verzwakt, en dat zal in Washington net zoveel ontzetting veroorzaken als het verval van de ridderlijkheid vijfhonderd jaar geleden aan het hof van de hertog van Bourgondië.

PARALLELEN TUSSEN RIDDERLIJKHEID EN BURGERSCHAP

Als je begrijpt hoe en waarom het belang van ridderlijke eden verdween bij de overgang naar een industriële samenleving, zul je beter kunnen inzien hoe burgerschap zoals we dat nu kennen zou kunnen verdwijnen in het Informatietijdperk. Beide dienden een vergelijkbare functie: ze maakten de uitoefening van macht mogelijk onder twee totaal verschillende megapolitieke omstandigheden.

Feodale eden overheersten in een tijd waarin defensieve technologie de overhand had, soevereiniteit gefragmenteerd was, en zowel individuen als corporaties zelfstandig militaire macht uitoefenden. Vóór de Buskruitrevolutie werden oorlogen meestal uitgevochten door kleine groepen gewapende mannen. Zelfs de machtigste vorsten beschikten niet over *militum perpetuum*, ofwel staande legers. Zij baseerden hun militaire macht op hun vazallen, de hoge edelen, die op hun beurt steunden op hun eigen vazallen, de lage edelen, die op hun beurt weer steunden op hun vazallen, de ridders. Deze hele keten

101 Ibid., p. 65.

van trouw strekte zich uit over de hele hiërarchie, tot aan de laagste sociale klasse die nog als waardig werd beschouwd om wapens te dragen.

Uniformen of afwijkingen?

In tegenstelling tot een modern leger trok een middeleeuws leger vóór de opkomst van het burgerschap niet het slagveld op in uniformen. Integendeel, iedere vazal of leenman, elke ridder, baron of heer droeg een uniek uniform dat zijn rang en positie in het feodale systeem symboliseerde. In plaats van uniformiteit waren er juist verschillen die de verticale structuur van de samenleving benadrukten, waarin elke positie uniek was. Zoals Huizinga zei, werden middeleeuwse krijgers gekenmerkt door “uiterlijke tekenen van ... verschillen: livreeën, kleuren, emblemen, strijdkreten.”¹⁰²

Oorlogen werden ook niet uitsluitend gevoerd door regeringen of naties. Zoals Martin van Creveld opmerkt, geven moderne opvattingen over oorlog, gestileerd door strategen zoals Carl von Clausewitz, een verkeerd beeld van premoderne conflicten. Van Creveld schrijft:

*Duizend jaar na de val van Rome werd een gewapend conflict gevoerd door verschillende soorten sociale entiteiten. Onder hen bevonden zich barbaarse stammen, de kerk, feodale baronnen van alle rangen, vrije steden en zelfs particuliere individuen. En de “legers” van die periode waren totaal niet te vergelijken met de legers die we tegenwoordig kennen; het is immers moeilijk een woord te vinden dat recht doet aan hun aard. Oorlog werd gevoerd door zwermen dienaren die in militaire kledij verschenen en hun heer volgden.*¹⁰³

Onder zulke omstandigheden was het voor de heer van groot belang dat zijn vazallen daadwerkelijk “hun militaire kleding aantrokken en volgden.” Vandaar de grote nadruk op de ridderlijke eed.

De eer van de middeleeuwse ridder en de plicht van de dienstplichtige soldaat vervulden vergelijkbare functies. De middeleeuwer was door eden gebonden aan individuen en de Kerk, net zoals moderne mensen door burgerschap aan de natiestaat gebonden zijn. Het breken van een eed was in de middeleeuwen gelijk aan hoogverraad. Mensen in de late middeleeuwen gingen erg ver om het breken van hun eden te vermijden, net zoals dat miljoenen moderne burgers in de Wereldoorlogen onder vuur van machinegeweren vijandelijke posities bestormden om hun plicht als burgers te vervullen.

Zowel ridderlijkheid als burgerschap voegden een extra dimensie toe aan de eenvoudige afweging die niet-geïndoctrineerde mensen anders ervan zou weerhouden het slagveld op te gaan en daar te blijven wanneer het zwaar

¹⁰² Ibid., p. 22.

¹⁰³ van Creveld, op. cit., p. 52.

werd. Zowel ridderlijkheid als burgerschap brachten mensen ertoe te doden en hun leven te riskeren. Alleen veeleisende en overdreven waarden, krachtig versterkt door invloedrijke instituties, kunnen die functie vervullen.

Het omzeilen van de kosten-batenanalyse

Het succes en voortbestaan van elk systeem hangt af van het vermogen om militaire inspanning te mobiliseren in tijden van conflict en crisis. De beslissing van een middeleeuwse ridder of een soldaat in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog om zijn leven in de strijd te riskeren, was duidelijk niet gebaseerd op een nuchtere kosten-batenanalyse. Zelden worden oorlogen zo gemakkelijk uitgevochten, of wegen de beloningen voor degenen die het zware werk doen zo sterk op tegen de mogelijke kosten, dat een leger van economische opportunisten kan worden gerekruteerd om het slagveld te betreden. Bij vrijwel elke oorlog en de meeste gevechten zijn er momenten waarop het tij in een oogwenk kan keren. Militaire historici weten dat het verschil tussen nederlaag en overwinning vaak bepaald wordt door de moed, dapperheid en felheid waarmee individuele soldaten hun taak uitvoeren. Als de strijders niet bereid zijn te sterven voor een stuk grond dat na de strijd niets waard is, zullen ze waarschijnlijk niet zegevieren tegen een in andere opzichten gelijkwaardige vijand.

Dit heeft grote consequenties. Een soeverein die desertie goed kan tegenhouden en zijn troepen inzetbaar houdt, vergroot aanzienlijk de kans op het winnen van oorlogen. In een oorlog zorgen de meest effectieve waardensystemen ervoor dat mensen zich gedragen op manieren die een rationele berekening uitsluit. Geen enkele organisatie kan militaire macht effectief mobiliseren als de individuen die ze naar het slagveld stuurt vrij zijn om hun eigen voordeel te berekenen en vervolgens mee te vechten of weg te lopen. In dat geval zouden ze vrijwel nooit vechten. Alleen onder de meest gunstige of meest wanhopige omstandigheden zou een rationeel persoon zich op basis van een kortetermijnkosten-batenanalyse in een potentieel dodelijk gevecht wagen. Misschien vecht Homo economicus op een zonnige dag, als de eigen troepen overweldigend zijn, de vijand zwak, en de potentiële beloningen van de strijd verleidelijk. Misschien. Hij zou ook kunnen vechten als hij in een hoek wordt gedreven door rondzwervende kannibalen.

Maar dat zijn extreme omstandigheden. Hoe zit het met de meer gebruikelijke oorlogsomstandigheden die noch aantrekkelijk genoeg zijn voor een rationele afweging, noch zo uitzichtloos dat men geen andere keuze heeft? Hier spelen concepten als ridderlijkheid en burgerschap een cruciale rol bij het succesvol inzetten van militaire macht. Ver voordat een gevecht begint, moeten dominante organisaties individuen overtuigen dat het naleven van bepaalde plichten aan de heer of de natiestaat belangrijker is dan het eigen leven. De mythen en rechtvaardigingen die samenlevingen

gebruiken om risico's op het slagveld te stimuleren, zijn een essentieel onderdeel van hun militaire kracht.

Om effectief te kunnen zijn, moeten deze mythen aansluiten bij de heersende geopolitieke omstandigheden. Het idee dat ridderlijkheid de wereld regeert, heeft tegenwoordig weinig betekenis, zeker niet in een stad als New York. Maar in feodale tijden was het juist de gekoesterde mythe van het feodalisme. Het rechtvaardigde en verklaarde de plichten die mensen met elkaar verbonden onder de overheersing van de kerk en een oorlogszuchtige adel. In een periode waarin oorlogen, voortkomend uit hebzucht, de norm waren, hing het uitoefenen van macht en het voortbestaan van individuen af van de bereidheid van anderen om hun beloften tot militaire dienst, vaak onder dwang, na te komen.¹⁰⁴ Het was natuurlijk cruciaal dat die beloften betrouwbaar waren.

Vóór nationaliteit

In de middeleeuwen was nationaliteit geen bepalende factor voor soevereiniteit. Vorsten, bisschoppen en edelen beheerden hun gebieden als privébezit. Op een manier die geen modern equivalent kent, konden deze heren territoria verkopen of wegschenken, nieuwe verwerven via overdracht of huwelijk, of door oorlogvoering. Tegenwoordig kun je je nauwelijks voorstellen dat de Verenigde Staten onder de soevereiniteit zouden vallen van een niet-Engelssprekende Portugese president, alleen omdat hij toevallig trouwde met de dochter van de voormalige Amerikaanse president. Toch was iets dergelijks in het middeleeuwse Europa heel gewoon. De macht ging over door erfelijke opvolging. Steden en landen wisselden van machthebber zoals antiek van eigenaar wisselt. In veel gevallen kwamen machthebbers niet uit de gebieden waar hun eigendommen zich bevonden. Soms spraken ze de lokale taal niet, of slecht met een zwaar accent. Maar dat maakte weinig verschil voor de persoonlijke plichten. Het deed er niet toe of een Spanjaard koning van Athene was, of een Oostenrijker koning van Spanje.

Corporatieve soevereiniteit

Soevereiniteit werd ook uitgeoefend door religieuze corporaties zoals de Tempeliers, de Orde van Sint-Jan en de Duitse Orde. Deze hybride instellingen kennen geen moderne tegenhangers. Ze combineerden religieuze, sociale, gerechtelijke en financiële functies met soevereiniteit over bepaalde gebieden.¹⁰⁵ Hoewel zij territoriale jurisdictie uitoefenden, waren ze bijna het tegenovergestelde van hedendaagse overheden, omdat nationaliteit geen rol speelde in de mobilisatie van hun steun of in hun bestuursstructuur. De

104 Huizinga, op. cit., p. 21.

105 Ibid., p. 83.

leden en officieren van deze religieuze orden kwamen uit alle delen van het christelijke Europa, ofwel het toenmalige “Christenheid”.

Men vond het niet noodzakelijk dat de heersers uit de lokale bevolking afkomstig waren. In het gefragmenteerde bestuursmodel van de middeleeuwen hing het verkrijgen van steun niet af van een nationale identiteit of een plicht aan de staat, zoals tegenwoordig vaak het geval is, maar van persoonlijke loyaliteit en traditionele banden die als kwestie van persoonlijke eer hoog in het vaandel stonden. Iedereen kon deze eden afleggen, ongeacht zijn afkomst, mits men op basis van zijn sociale positie als waardig werd geacht.

De eed

Ridderlijke eden verbonden mensen met elkaar en werden afgelegd op grond van persoonlijke eer. Zoals Huizinga schreef: ‘Door een eed af te leggen, legden mensen zichzelf een zekere ontzegging op als aansporing tot het verrichten van de handelingen waartoe ze zich hadden verplicht.’¹⁰⁶ Men hechte zoveel belang aan het nakomen van eden dat mensen vaak hun leven riskeerden of zware consequenties ondervonden om te voorkomen dat zij de eed verbraken. Vaak verplichtte de eed de betrokkenen tot specifieke handelingen uit eer, handelingen die jij en de meeste lezers van dit boek waarschijnlijk als belachelijk zullen ervaren.

Zo zwoeren de Ridders van de Ster bijvoorbeeld een eed nooit meer dan vier hectare van het slagveld terug te trekken, een regel die er spoedig toe leidde dat meer dan negentig van hen het leven verloren.¹⁰⁷ Dit verbod op zelfs een tactische terugtocht is irrationeel vanuit militair oogpunt, maar was een veelvoorkomend gebod in ridderlijke eden. Vóór de Slag bij Azincourt gaf de koning van Engeland het bevel dat patrouillerende ridders hun harnas moesten afleggen, omdat het onverenigbaar met hun eer zou zijn zich terug te trekken terwijl ze hun wapenrusting droegen. De koning zelf raakte verdwaald en passeerde het dorp waar de voorhoede van zijn leger de nacht doorbracht. Aangezien hij zijn harnas droeg, verbood zijn ridderlijke eer hem om eenvoudigweg om te keren toen hij zijn vergissing ontdekte. Hij bracht de nacht door op een onbeschutte plek.

Hoe absurd dit voorbeeld ook lijkt, koning Hendrik had waarschijnlijk terecht ingeschat dat hij meer risico zou lopen als hij zich terug zou trekken en zijn eer zou schenden, dan als hij achter vijandelijke linies zou overnachten. Het zou een demoraliserend signaal naar zijn hele leger afgeven.

De middeleeuwse geschiedenis staat vol met voorbeelden van prominente figuren die geloften nakwamen die voor ons absurd zouden lijken. Vaak hadden deze daden geen enkel objectief voordeel, behalve het krachtig tonen

¹⁰⁶ Ibid., p. 88–89.

¹⁰⁷ Ibid., p. 95.

van de waarde die men aan de eed hechtte. Veelvoorkomende geloften waren: één oog gesloten houden, alleen staand eten en drinken, of zichzelf verminken door zich vrijwillig met ketens te boeien. Het dragen van pijnlijke voetkettingen was wijdverbreid. In onze tijd zou iemand die op straat rondloopt met een zware ketting aan zijn been vooral gestoord gevonden worden, en geen bewondering voor zijn morele karakter oproepen. In de ridderlijke context gold het echter als een ereteken. Er waren talloze soortgelijke gebruiken. Zoals Huizinga beschrijft: velen beloofden “niet in een bed te slapen op zaterdag, geen vlees te eten op vrijdag, enz. De zelfkastijding stapelde zich op: een edelman belooft geen harnas te dragen, één dag per week geen wijn te drinken, niet in een bed te slapen, niet zittend te eten, een boetekleed te dragen.”¹⁰⁸

Vasten is een gematigde voortzetting van deze zelfopgelegde ontberingen. Fanatiekelingen richtten vaak orden op die hun leden zware ontberingen oplegden als eerproef. Zo kleedden leden van de Orde van Clalois en Galoises zich ‘s zomers in bont en bontgevoerde kappen en stookten ze vuur in de haard, terwijl ze ‘s winters slechts een eenvoudige jas zonder bont mochten dragen, geen mantels, hoeden of handschoenen, en enkel lichte bedlakens hadden. Zoals Huizinga opmerkt: ‘Het is niet verwonderlijk dat veel leden aan kou overleden.’¹⁰⁹

*‘Middeleeuwse zelfkastijding was een gruwelijke marteling die mensen zichzelf aandeden in de hoop dat een oordelende en straffende God zijn roede weg zou leggen, hun zonden zou vergeven en hen zou sparen voor de grotere kastijdingen die hen anders in deze wereld en de volgende zouden treffen.’*¹¹⁰ - NORMAN COHN

Zelfkastijding, toen en nu

Van geloften die gevaar en ontbering oplegden, was het slechts een kleine stap naar beproevingen, pelgrimstochten, zelfkastijding, ongemak en zelfs opzettelijke zelfverwonding. In de middeleeuwen werden deze gezien als zeer waardevol en prijzenswaardig. Zulke gebaren toonden de diepe toewijding aan een gelofte, een manier van denken die nog steeds terug te vinden is in ontgroeningsrituelen van fraterniteiten of studentenclubs.

Stikken van de hitte in de zomer, bevrozen in de winter, of blootsvoets op pelgrimstocht door de sneeuw was relatief mild vergeleken met “de gruwelijke marteling” van zelfkastijding. Deze typisch middeleeuwse vorm van boetedoening ontstond vrijwel gelijktijdig met het begin van

¹⁰⁸ Ibid., p. 90.

¹⁰⁹ Ibid., p. 87.

¹¹⁰ Norman Cohn, *De zoektocht naar het millennium: revolutionaire millennialisten en mystieke anarchisten van de middeleeuwen*, herziene en uitgebreide editie (Oxford: Oxford University Press, 1970), p. 127.

het feodalisme. Het werd voor het eerst toegepast door kluizenaars in de kloostergemeenschappen van Camaldoli en Fonte Avellana, aan het begin van de elfde eeuw.¹¹¹

Flagellanten liepen niet alleen maar blootsvoets door de kou, maar organiseerden processies waarbij ze dag en nacht van de ene stad naar de andere trokken. “En telkens wanneer ze een stad binnenkwamen, stelden ze zich in groepen op voor de kerk en geselden zichzelf urenlang.”¹¹²

Wanneer mensen later terug kijken op het tijdperk van de natiestaat, verwachten wij dat ze sommige handelingen in naam van burgerschap uit de twintigste eeuw net zo absurd zullen vinden als dat wij zelfkastijding nu vinden. Vanuit het perspectief van de informatiesamenleving zal het schouwspel van soldaten die in de moderne tijd de halve wereld over reizen om de dood te trotseren uit loyaliteit aan de natiestaat, als grotesk en dwaas worden beschouwd. Het zal niet veel verschillen van sommige buitengewone en overdreven ridderlijke rituelen, zoals rondlopen met beenijzers, waar anderszins verstandige mensen in de feodale tijd trots op waren.

Ridderlijkheid maakt plaats voor burgerschap

Toen de megapolitieke omstandigheden veranderden en de militaire functie van de eed van trouw aan een heer achterhaald raakte, verdween Ridderlijkheid en maakte het ruimte voor burgerschap. Het tijdperk van buskruitwapens en industriële legers bracht totaal andere verhoudingen tussen de strijders en hun bevelhebbers met zich mee. Burgerschap kwam voort uit een periode waarin geweld steeds winstgevender werd en de staat over veel meer middelen beschikte dan middeleeuwse oorlogvoerende maatschappelijke entiteiten. Dankzij haar overweldigende macht en rijkdom kon de natiestaat rechtstreeks onderhandelen met de massa soldaten in haar leger.

Deze overeenkomsten waren voor de staat veel goedkoper en minder problematisch dan de onderhandelingen met machtige heren en lokale notabelen, die eisen die tegen hun belangen ingingen konden weigeren, iets wat individuele burgers in de natiestaat niet konden.

Om redenen die we later uitgebreider behandelen, was burgerschap totaal afhankelijk van het feit dat geen enkel individu of kleine groep, megapolitiek gesproken, zelfstandig militaire macht kon uitoefenen. Naarmate informatietechnologie de logica van oorlogsvoering verandert, zullen de mythen rond burgerschap net zo onherroepelijk verouderen als buskruit ooit de middeleeuwse ridderlijkheid overbodig maakte.

111 Ibid.

112 Ibid., p. 128.

Hell's Angels te paard

De ruitaristocratie die West-Europa eeuwenlang domineerde, verschilde sterk van het soort heren dat hun nazaten later werden. Ze waren ruw en gewelddadig. Een soort van middeleeuwse tegenhanger van motorbendes. De etiquette en schijn van ridderlijkheid dienden eerder om hun buitensporigheden te temperen dan om hun werkelijke gedrag te beschrijven. Zelfs een uitgebreid overzicht van ridderlijke regels en verplichtingen zou weinig duidelijkheid geven over de werkelijke bron van de adellijke macht.

Perfectie als synoniem voor uitputting

De opkomst van effectieve buskruitwapens aan het einde van de vijftiende eeuw blies de aristocratie van ridders omver, net toen zij hun krijgskunst tot in de perfectie hadden ontwikkeld. Dankzij zorgvuldig fokken was er toen een strijdros van zestien handen hoog, groot genoeg om een volledig gepantserde ridder comfortabel te dragen. Maar zoals C. Northcote Parkinson scherp opmerkte: "perfectie wordt alleen bereikt door instellingen die op instorten staan."¹¹³ Net toen het nieuwe strijdros perfect was, werden buskruitwapens ingezet die paard en ridder van het slagveld bliezen. Deze nieuwe wapens konden door gewone mensen worden gebruikt. Ze vereisten weinig vaardigheid maar waren duur om in grote aantallen aan te schaffen. Hun verspreiding verhoogde geleidelijk het belang van handel ten opzichte van landbouw, wat de basis was van de feodale economie.

Oorlog op grotere schaal

Hoe veroorzaakten vuurwapens zo'n transformatie? Ten eerste vergrootten ze de schaal van gevechten, waardoor oorlog voeren al snel veel duurder werd dan in de middeleeuwen. Vóór de Buskruitrevolutie vochten legers meestal met zulke kleine groepen dat ze uit een klein en arm gebied konden worden gerekruteerd. Buskruit gaf een voordeel bij grotere oorlogen. Alleen leiders met rijke onderdanen konden onder de nieuwe omstandigheden effectieve strijdkrachten op de been brengen. Leiders die het beste gebruik maakten van de toenemende handel, meestal vorsten die een verbond sloten met stedelijke kooplieden, hadden een concurrentievoordeel op het slagveld. In woorden van van Creveld: "Deels dankzij hun superieure financiële middelen konden zij meer kanonnen kopen dan wie dan ook en de tegenstander aan flarden schieten."¹¹⁴

Pas eeuwen later zouden buskruitwapens hun volledige effect hebben in de burgerlegers van de Franse Revolutie, maar al in de Renaissance toonde de

¹¹³ C. Northcote Parkinson, *Parkinson's law and other studies in administration* (Boston: Houghton Mifflin, 1957), p. 60, geciteerd in Tilly, p. 4.

¹¹⁴ van Creveld, op. cit., p. 50.

adoptie van militaire uniformen een vroege verandering in de oorlogsvoering. De uniformen symboliseren treffend de nieuwe relatie tussen krijger en natiestaat, die samenhang met de overgang van ridderschap naar burgerschap. In feite sloot de nieuwe natiestaat een “uniforme” overeenkomst met haar burgers, in tegenstelling tot de speciale, uiteenlopende verdragen die de vorst of paus sloot met een lange keten vazallen onder het feodalisme. In het oude systeem had iedereen een eigen plek in een hiërarchische opbouw. Iedereen had een overeenkomst zo uniek als zijn familiewapen en de kleurrijke vaandels die hij voerde.

Het verlagen van de opportuniteitskosten van rijkdom

Vuurwapens veranderden de samenleving fundamenteel op nog een manier. Ze scheidden macht van fysieke kracht, waardoor de opportuniteitskosten van handel daalden. Rijke kooplieden hoefden voor hun verdediging niet langer op hun eigen vaardigheid en kracht in een gevecht te vertrouwen, of op onbetrouwbare huurlingen. Ze konden rekenen op bescherming door de nieuwe, grotere legers van de grote vorsten. Zoals William Playfair over de middeleeuwen zei: “Toen er bij vijandigheden werd bedreigd met menselijke kracht, was het onmogelijk om lang tegelijk rijk en machtig te zijn.”¹¹⁵ Toen buskruit kwam, werd het onmogelijk om machtig te zijn zonder ook rijk te zijn.

Status en statisch begrip

Net zoals dat de meeste mensen tegenwoordig niet voorbereid zijn op de veranderende dynamiek van de informatiemaatschappij, bleven de vooraanstaande denkers in de middeleeuwen achter bij het voorspellen en doorgronden van de opkomst van de handel, die een cruciale rol speelde in de vorming van de moderne tijd. Vijf eeuwen geleden zagen de mensen hun snel veranderende samenleving als iets statisch. Zoals Huizinga opmerkte: “Zeer weinig eigendom was liquide, in de moderne zin, terwijl macht nog niet hoofdzakelijk met geld werd geassocieerd. Het was eerder inherent aan de persoon en berustte op een soort religieus ontzag dat hij inboezemde. Het drukte zich uit in pracht en praal of een grote groep trouwe volgers. Grootseheid in het feodale of hiërarchische denken uitte zich via zichtbare tekenen....”¹¹⁶ Omdat men in de late middeleeuwen vooral aan status dacht, zagen zij niet in dat kooplieden een belangrijke bijdrage konden leveren aan het functioneren van het rijk. Kooplieden behoorden vrijwel altijd tot de laagste van de drie standen, onder de adel en de geestelijkheid.

¹¹⁵ Playfair, op. cit., p. 72.

¹¹⁶ Huizinga, op. cit., p. 26.

Zelfs de meest vooruitziende denkers van die tijd erkenden niet dat handel en ander ondernemerschap buiten de landbouw een wezenlijke bron van rijkdom konden zijn. Voor hen was armoede een deugd. Ze maakten letterlijk geen onderscheid tussen een vermogende bankier en een bedelaar. Zoals Huizinga verwoordde: “Er werd in de derde stand in principe geen onderscheid gemaakt tussen rijke en arme burgers, noch tussen stadsbewoners en plattelandsmensen.”¹¹⁷ In hun opvatting deden beroep en rijkdom er niet toe; alleen de ridderlijke status telde.

Deze blindheid voor de economische dimensie van het leven werd ook versterkt door de geestelijken, de ideologische hoeders van de middeleeuwse samenleving. Zij schatten het belang van handel zo laag in dat ze in de vijftiende eeuw een breed geprezen hervormingsprogramma voorstelden dat alle niet-adellijke personen ertoe bonden zich uitsluitend op ambachtelijk werk of landbouw te richten. Handel kreeg werkelijk geen enkele ruimte.¹¹⁸

*‘Het jaar 1492, traditioneel gebruikt om de middeleeuwen van de moderne geschiedenis te scheiden, is net zo geschikt als elk ander scheidingspunt, want vanuit wereldhistorisch perspectief symboliseert Columbus’ reis het begin van een nieuwe relatie tussen West-Europa en de rest van de wereld.’*¹¹⁹ -
FREDERIC C. LANE

DE GEBOORTE VAN HET INDUSTRIËLE TIJDPERK

Veel van de scherpzinnigste geesten van de vijftiende eeuw misten volledig een van de belangrijkste ontwikkelingen uit de geschiedenis, terwijl die zich recht onder hun ogen voltrok. De neergang van het feodalisme markeerde het begin van de grote moderne fase van de Westerse dominantie. Het was een periode waarin geweld steeds meer loonde en de schaal van ondernemingen toenam. De moderne economie heeft in de landen die er gebruik van maakten, gedurende de laatste twee en een halve eeuw, een ongeëvenaarde stijging van de levensstandaard opgeleverd. De aanjagers van deze veranderingen waren nieuwe technologieën, van vuurwapens tot de drukpers, die de grenzen van het leven veranderden op manieren die maar weinigen konden bevatten.

Tegen het laatste decennium van de vijftiende eeuw begonnen ontdekkingsreizigers zoals Columbus net de toegang te openen tot uitgestrekte, onbekende continenten. Voor het eerst in de eeuwenoude menselijke geschiedenis werd de hele wereld in kaart gebracht. Galjoenen, nieuwe varianten op de mediterrane galei maar met hoge masten, voeren rond de wereld en brachten routes in kaart die handelswegen en paden

¹¹⁷ Ibid., p. 57.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Frederic C. Lane, *Venetië: een maritieme republiek* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973), p. 275.

voor ziekteverspreiding en verovering zouden worden. Conquistadores, gewapend met hun nieuwe bronzen kanonnen, bliezen op zee en land nieuwe horizons open. Ze vonden rijkdommen in goud en specerijen, plantten de zaden van nieuwe handelsgewassen zoals tabak en aardappelen, en eigenden zich nieuw grasland toe voor hun vee.

De eerste industriële technologie

Net zoals het kanon nieuwe economische mogelijkheden met zich meebracht, opende de boekdrukkunst de deur naar een geheel nieuw intellectueel tijdperk. De drukpers functioneerde als de eerste massaproductiemachine en betekende daarmee het begin van het industrialisme. Hiermee onderschrijven we het standpunt dat Adam Smith in *'The Wealth of Nations'* naar voren bracht, namelijk dat de industriële revolutie al gaande was lang voordat hij schreef. Hoewel het systeem nog niet volgroeid was, lagen de fundamenten van massaproductie en het fabriekssysteem al stevig verankerd. Zijn beroemde voorbeeld van de speldenfabrikanten illustreert dit treffend: Smith legt uit dat men achttien afzonderlijke handelingen toepaste bij de productie van spelden. Dankzij de gespecialiseerde technologie en arbeidsverdeling maakte elke werknemer in één dag wel 4.800 keer zoveel spelden als wanneer hij het op eigen kracht had moeten doen.¹²⁰

Smiths voorbeeld maakt duidelijk dat de industriële revolutie al eeuwen eerder begon dan historici doorgaans aannemen. De meeste leerboeken situeren het begin ervan in het midden van de achttiende eeuw, wat geen onredelijke datum is om het begin van de stijgende levensstandaard aan te duiden. In werkelijkheid begon de megapolitieke transitie van het feodalisme naar het industrialisme echter al aan het einde van de vijftiende eeuw. De impact ervan had vrijwel onmiddellijk gevolgen voor de heersende instituties, vooral merkbaar in de snel afnemende invloed van de middeleeuwse kerk.

Historici die de industriële revolutie later plaatsen, meten in feite iets anders: de stijging van de levensstandaard door massaproductie aangedreven door machines. Dit verhoogde de waarde van ongeschoolde arbeid en leidde tot dalende prijzen voor allerlei consumptiegoederen. Dat de levensstandaard op verschillende tijdstippen in verschillende landen sterk begon te stijgen, wijst erop dat er iets anders wordt gemeten dan de megapolitieke overgang. De *Cambridge Economic History of Europe* spreekt expliciet van "Industriële Revoluties" in meervoud, en koppelt deze aan de aanhoudende groei van nationale inkomens.¹²¹ In Japan en Rusland werd deze inkomensgroei pas

120 Adam Smith, *Een onderzoek naar de aard en oorzaken van de rijkdom van de naties* (Chicago: University of Chicago Press, 1976), pp. 8–9.

121 Zie H. J. Habakkuk en M. Postan, red., *De Cambridge economische geschiedenis van Europa*, vol. 6, *De industriële revolutie en daarna: inkomens, bevolking en technologische verandering* (Cambridge: Cambridge University Press, 1966).

eind negentiende eeuw ingezet. In andere delen van Azië en sommige delen van Afrika was dit een fenomeen van de twintigste eeuw. In delen van Afrika blijft aanhoudende groei tot op heden een droom. Maar dat betekent niet dat deze regio's niet in het moderne tijdperk leven.

Inkomensdaling in een transitieperiode

Inkomensgroei is niet synoniem met de komst van het industrialisme. De overgang naar een industriële samenleving was een megapolitieke gebeurtenis, niet rechtstreeks meetbaar in inkomensstatistieken. Voor het grootste deel van de Europeanen daalden de reële inkomens zelfs gedurende de eerste twee eeuwen van het Industriële Tijdperk. Pas na het begin van de achttiende eeuw begonnen ze te stijgen, en bereikten ze pas rond 1750 weer het niveau van 1250. Wij plaatsen de start van het Industriële Tijdperk aan het eind van de vijftiende eeuw. Het waren de industriële kenmerken van vroegmoderne technologie, zoals chemisch aangedreven wapens en drukpersen, die de ineensorting van het feodalisme veroorzaakten.

Verlaging van de kosten van kennis

De capaciteit om boeken massaal te produceren was enorm ondermijnend voor middeleeuwse instellingen, net zoals microtechnologie ondermijnend zal blijken voor de moderne natiestaat. De boekdrukkunst gooide een bom onder het monopolie dat de kerk had op het woord van God, en creëerde tegelijk een nieuwe markt voor ketterij. Ideeën die onverenigbaar waren met de gesloten feodale samenleving verspreidden zich snel, via de 10 miljoen boeken die tegen het einde van de vijftiende eeuw waren gepubliceerd. Omdat de kerk probeerde de drukpers te onderdrukken, werden de meeste nieuwe werken uitgegeven in delen van Europa waar het kerkelijke gezag het zwakst was. Dit lijkt sterk op de pogingen van de Amerikaanse overheid om versleutelingstechnologie te onderdrukken. De kerk ontdekte dat censuur de verspreiding van zulke technologie niet stopte. Het zorgde er alleen voor dat deze technologie op haar meest ondermijnende manier werd gebruikt.

Ontwaarding van de kloosters

Veel ogenschijnlijk onschuldige toepassingen van de drukpers waren ondermijnend vanwege hun inhoud. De wetenschap dat avonturiers en kooplieden fortuinen konden verdienen, was op zich al genoeg om de feodale structuur af te breken. De verleiding van nieuwe markten, samen met de noodzaak en mogelijkheid om op grote schaal legers en vloten te financieren, gaf geld een waarde die het in de feodale eeuwen niet had. Door deze nieuwe investeringsmogelijkheden, versterkt door krachtige wapens die geweld winstgevend maakte, werd het voor de landheer of koopman

steeds kostbaarder om zijn kapitaal aan de kerk te schenken. Zo ondermijnde het ontstaan van investeringsmogelijkheden buiten grondbezit de instituties van het feodalisme en tastte het de bijbehorende ideologie aan.

De drukpers had nog een sterk subversief gevolg. Het verlaagde de kosten voor het reproduceren van informatie. Een cruciale reden waarom geletterdheid en economische vooruitgang tijdens de middeleeuwen zo beperkt waren, was de hoge kostprijs van het handmatig kopiëren van manuscripten. Zoals eerder besproken, nam de kerk na de val van Rome een belangrijke productieve functie op zich: het reproduceren van boeken en manuscripten in benedictijnse kloosters. Dit was een uiterst kostbare bezigheid. Een van de meest ingrijpende gevolgen van de drukkunst was de ontwaarding van de scriptoria, waar monniken dag in dag uit, maand na maand werkten aan manuscripten die met drukpersen in enkele uren gekopieerd konden worden. De nieuwe technologie maakte het benedictijnse scriptorium tot een verouderd en duur middel voor het verspreiden van kennis. Daardoor verloren de religieuze orden en de kerk die de kopiisten ondersteunden aan economisch belang.

De massaproductie van boeken maakte een einde aan het monopolie van de kerk op de Schrift, evenals op andere vormen van informatie. De bredere beschikbaarheid van boeken verlaagde de kosten van geletterdheid en vergrootte daarmee het aantal denkers dat in staat was om eigen opvattingen te uiten over belangrijke, vooral theologische, onderwerpen. Zoals theologisch historicus Euan Cameron stelde, legde “een reeks publicatiemijlpalen” in de eerste twee decennia van de zestiende eeuw de basis voor de toepassing van “moderne tekstkritiek op de Schrift”.¹²² Dit “bedreigde het monopolie” van de kerk “door corrupte interpretaties van teksten die traditionele dogma’s ondersteunden ter discussie te stellen.”¹²³ Deze nieuwe kennis stimuleerde de opkomst van concurrerende protestantse sektes die hun eigen interpretaties van de Bijbel wilden formuleren. Massaproductie van boeken verlaagde de kosten van ketterij en gaf ketteren een groot lezerspubliek.

De uitgeverij droeg ook bij aan de ondergang van het middeleeuwse wereldbeeld. De grotere beschikbaarheid en lagere kosten van informatie leidden tot een verschuiving van een wereldbeeld dat symboliek hoog in het vaandel droeg naar een die causale verbanden als basis stelde. “Het symbolische wereldbeeld wordt gekenmerkt door een onberispelijke orde, architectonische structuur en hiërarchische ondergeschiktheid. Elke symbolische verbinding impliceert een rangorde of niveau van heiligheid... De walnoot symboliseert Christus; de zoete kern is Zijn goddelijke natuur,

¹²² Euan Cameron, *De Europese reformatie* (Oxford: The Clarendon Press, 1992), p. 68.

¹²³ Ibid.

de groene pulp aan de buitenkant is Zijn menselijkheid, de houten schaal ertussen is het kruis. Zo verwijzen alle dingen naar het eeuwige...”¹²⁴

Een symbolische denkwijze paste niet alleen bij een hiërarchisch gestructureerde samenleving, maar ook bij ongeletterdheid. Ideeën overgebracht via symbolen in houtsneden waren toegankelijk voor een ongeletterde bevolking. Daarentegen leidde de komst van de boekdrukkunst in de moderne tijd tot de ontwikkeling van causale verbanden en het gebruik van de wetenschappelijke methode, bedoeld voor een geletterd publiek.

EEN PARALLEL VOOR VANDAAG

De middeleeuwse samenleving, die halverwege de vijftiende eeuw nog zo stabiel en zeker leek in haar overtuigingen, werd razendsnel getransformeerd. Het monopolie van haar dominante instituut, de kerk, werd uitgedaagd en omver geblazen. Gezag dat eeuwenlang onaantastbaar was, kwam plotseling ter discussie te staan. Overtuigingen en loyaliteiten die heiliger waren dan die van burgers tegenover een moderne natiestaat, werden in enkele jaren heroverwogen en verworpen, allemaal door een technologische revolutie die in het laatste decennium van de vijftiende eeuw volledig tot uiting kwam.

Wij geloven dat er opnieuw een even ingrijpende verandering zal plaatsvinden. De informatierevolutie zal het machtsmonopolie van de natiestaat vernietigen, net zoals de buskruitrevolutie het machtsmonopolie van de kerk vernietigde. De situatie aan het einde van de vijftiende eeuw, waarin het leven volledig doordrenkt was van georganiseerde religie, vertoont een opvallende gelijkenis met die van vandaag, waarin de wereld verzadigd is met politiek. De kerk toen en de natiestaat nu zijn beide voorbeelden van instellingen die tot een seniel uiterste zijn uitgegroeid. Net als de laatmiddeleeuwse kerk is de natiestaat aan het eind van de twintigste eeuw een diep in de schulden gestoken instituut dat haar eigen kosten niet meer kan dragen. Haar functioneren is steeds irrelevanter en zelfs contraproductief voor het welzijn van degenen die tot voor kort nog tot haar trouwste aanhangers behoorden.

“Verarmd, gretig en extravagant”

Vergelijkbaar met de overheid die vandaag weinig waar voor haar geld biedt, deed de kerk dat aan het eind van de vijftiende eeuw ook niet. Zoals kerkhistoricus Euan Cameron het verwoordde: “Een verarmd lokaal priesterschap leek weinig dienst te leveren voor het geld dat het eiste; veel van wat geheven werd, ‘verdween’ feitelijk in besloten kloosters of in de duistere regionen van het hoger onderwijs of de kerkelijke administratie. Ondanks de ruime giften aan bepaalde sectoren van de kerk wist de instelling

124 Huizinga, op. cit., p. 198.

als geheel toch tegelijkertijd een indruk van armoede, hebzucht en overdaad te wekken.”¹²⁵ De parallel met de overheid aan het einde van de twintigste eeuw is moeilijk te ontkennen.

Religieuze gebruiken namen in de late vijftiende eeuw toe, net zoals overheidsprogramma's dat doen in moderne verzorgingsstaten. Niet alleen namen de bijzondere zegeningen eindeloos toe, samen met het aantal heiligen en heiligenreliëken, maar elk jaar kwamen er meer kerken, meer kloosters, meer abdijen, meer bedelordes, meer huiskapelaans, meer predikambten, meer kathedraalkapittels, meer gesubsidieerde missen, meer reliëkencultussen, meer religieuze broederschappen, meer religieuze feesten en nieuwe heilige dagen. De diensten werden langer. Gebeden en hymnen werden ingewikkelder. De ene na de andere nieuwe bedelorde verscheen om aalmoezen te vragen. Het resultaat was een institutionele overbelasting vergelijkbaar met die in sterk gepolitiseerde samenlevingen vandaag.

Nieuwe religieuze vieringen en feestdagen ontstonden overal aan de lopende band. Kerkdiensten werden talrijker, met speciale vieringen ter ere van de zeven smarten van Maria, haar zusters en alle heiligen uit de stamboom van Jezus.¹²⁶ Voor gelovigen werd het steeds kostbaarder en belastender om aan hun religieuze plichten te voldoen, net zoals vandaag de kosten om binnen de wet te blijven zijn geëxplodeerd.

De onschuldigen betalen

Toen, net als nu, droegen de productieven steeds meer de last van inkomenshervreiding. Deze kosten stegen door een verschuiving in het gebruik van kapitaal sneller dan gezaghebbers beseften. Het relatieve voordeel van grondbezit ten opzichte van geldkapitaal nam af. Toch bleef het middeleeuwse denken vasthouden aan een statusgebonden samenleving, waarin je positie in de sociale hiërarchie werd bepaald door afkomst in plaats van de vaardigheid om kapitaal effectief in te zetten. Er werd nauwelijks rekening gehouden met de stijgende opportuniteitskosten van overdreven religieuze vieringen. Die lasten drukten vooral op ambitieuze en hardwerkende boeren, burgers en kleine grondeigenaren, die meer dan de aristocratie afhankelijk waren van zinvol kapitaalgebruik. Ze droegen buitensporige kosten voor de overvloedige maaltijden bij talloze feesten en feestdagen, en moesten ook de dure kerkelijke bureaucratie bekostigen.

Contraproductieve regelgeving

Aan het einde van de vijftiende eeuw oefende de kerk vrijwel alle regulerende bevoegdheden uit, bevoegdheden die later door overheidsinstanties werden

¹²⁵ Cameron, op. cit., pp. 26–27.

¹²⁶ Huizinga, op. cit., p. 149.

overgenomen. De kerk domineerde essentiële rechtsgebieden: het vastleggen van akten, het registreren van huwelijken, het afhandelen van testamenten, het verlenen van handelslicenties, het toekennen van grondeigendomstitels en het bepalen van de voorwaarden voor het handelsverkeer. Het dagelijks leven werd bijna even grondig geregeld door het kerkelijk recht als het nu wordt door bureaucratie, en met een vergelijkbaar doel. Net zoals hedendaagse regelgeving vol zit met verwarring en tegenstrijdigheden, gold dat ook voor het kerkelijk recht vijfhonderd jaar geleden. Deze regelgeving belemmerde het handelsverkeer zo sterk dat al snel duidelijk werd dat de belangen van de regelgevers ver afstonden van het bevorderen van de productiviteit.

Zo was het bijvoorbeeld verboden om een heel jaar lang zaken te doen op de weekdag waarop de meest recente 28 december viel. Als dat een dinsdag was, mocht er op geen enkele dinsdag legale handel plaatsvinden, als verplichte uiting van vroomheid ter ere van de Kindermoord in Bethlehem. In jaren waarin 28 december op een andere dag dan zondag viel, belemmerde dit veel vormen van handel, wat de kosten opdreef door transacties te vertragen of volledig onmogelijk te maken.

Monopolieprijzen

Het kerkelijk recht werd ook gebruikt om monopolieprijzen te kunnen handhaven. De kerk verdiende aanzienlijk aan de verkoop van aluin uit haar mijnen in Tolfa, Italië. Toen sommige klanten in de textielindustrie de voorkeur gaven aan goedkopere aluin uit Turkije, probeerde het Vaticaan zijn monopolie te behouden via kerkelijk recht door het gebruik van de goedkopere aluin zondig te verklaren. Handelaren die toch de Turkse variant kochten, werden geëxcommuniceerd. Het bekende verbod op vlees op vrijdag kwam voort uit dezelfde logica. De kerk was niet alleen de grootste feodale grondeigenaar, maar bezat ook grote visgronden. De Kerkvaders bedachten een religieuze noodzaak voor het eten van vis, wat toevallig ook de vraag naar vis garandeerde ondanks de destijds slechte transportmogelijkheden en hygiënische omstandigheden.

Net als de natiestaat vandaag, reguleerde de kerk in de late middeleeuwen niet alleen specifieke industrieën om haar eigen belangen direct te ondersteunen, maar ze gebruikte haar regelgevende macht ook om op andere manieren inkomsten te genereren. Geestelijken deden hun best om regels en edicten op te stellen die moeilijk na te leven waren. Incest werd bijvoorbeeld zeer ruim gedefinieerd, zodat zelfs verre neven en nichten of personen die alleen door huwelijk verwant waren, een speciale goedkeuring van de kerk nodig hadden om te mogen trouwen. In veel kleine Europese dorpen betekende dit dat bijna iedereen zo'n vrijstelling moest kopen; een lucratieve bron van inkomsten. Zelfs seks binnen het huwelijk werd streng gereguleerd. Seks tussen echtgenoten was verboden op zondagen,

woensdagen en vrijdagen, en ook gedurende de veertig dagen voor Pasen en Kerstmis. Bovendien moesten koppels drie dagen onthouding naleven vóór het ontvangen van de communie. Dit betekende dat seks binnen het huwelijk gedurende minstens 55% van het jaar verboden was zonder kerkelijke toestemming. Volgens historicus E.J. Burford, in *The Bishop's Brothels*, stimuleerden deze “idiote” huwelijksregels de groei van de middeleeuwse prostitutie, waaruit de kerk aanzienlijke winst haalde.¹²⁷ De bisschop van Winchester was volgens Burford eeuwenlang de beheerder van de Londense bordeelwijk Bankside in Southwark. Kerkelijke winsten uit prostitutie waren geen uitsluitend Engels fenomeen.

*Paus Sixtus IV (ca. 1471), die naar verluidt syfilis opliep van een van zijn vele minnaressen, was de eerste paus die prostituees licenties verleende en een belasting op hun inkomsten instelde, waardoor de pauselijke inkomsten flink toenamen. De Romeinse Curie financierde deels de bouw van de Sint-Pietersbasiliek met deze belasting en de verkoop van vergunningen. Zijn opvolger, paus Leo X, zou ongeveer 22.000 gouden dukaten hebben verdiend met de verkoop van prostitutievergunningen, vier keer meer dan hij binnen haalde met de verkoop van aflaten in Duitsland.*¹²⁸

Zelfs de beroemde celibaatsregel voor priesters was een lucratieve inkomstenbron voor de middeleeuwse kerk. Volgens Burford hief de kerk “een heffing genaamd cullagium op priesters met minnaressen”.¹²⁹ Dit was zo winstgevend dat bisschoppen in Frankrijk en Duitsland het celibaat zonder uitzondering oplegden, ondanks dat het Lateraans Concilie van 1215 deze “schandelijke handel waarbij prelaten toestemming tot zonde verkopen” veroordeelde.¹³⁰ Het was slechts één van vele lucratieve markten voor de verkoop van vergunningen om kerkelijke wetten te overtreden, gedreven door dezelfde logica als die van hebzuchtige politici die willekeurige reguleringsmacht over handel nastreven.

Aflaatbrieven

De mogelijkheid om regelgeving naar eigen inzicht in te voeren hield ook in dat vrijstellingen verkocht mochten worden om de schade van die regels te compenseren. De kerk verkocht vergunningen, oftewel ‘aflaatbrieven’, die uiteenlopende privileges verleenden, van het kwijtschelden van kleine handelsheffingen tot toestemming voor het eten van zuivel tijdens de vastentijd. Deze aflaten werden niet alleen voor hoge prijzen aan adel en welgestelden verkocht, maar ook als loterijprijzen aangeboden, vergelijkbaar

¹²⁷ Cameron, op. cit., pp. 26–27.

¹²⁸ Ibid., p. 102.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid., p. 103.

met moderne staatsloterijen, om zo ook geld van de armen te innen.¹³¹ De handel in aflatbrieven nam sterk toe zodra de uitgaven van de kerk haar inkomsten overtroffen. Velen concludeerden dat de institutionele kerk haar macht vooral inzette om inkomsten te genereren. Zoals een hedendaagse criticus opmerkte: ‘kerkelijk recht werd uitsluitend ingesteld om geld te verdienen; wie christen wil zijn, moet zich vrijkopen.’¹³²

Bureaucratische overbelasting

De kosten voor het onderhouden van de geïnstitutionaliseerde religie hadden aan het einde van de vijftiende eeuw een historisch extreem bereikt, net zoals de kosten voor het onderhouden van de overheid tegenwoordig een seniele piek hebben bereikt. Hoe meer het leven doordrenkt werd met religie, hoe duurder en bureaucratischer de kerk werd. In de woorden van Cameron: “Het was veel gemakkelijker om mensen te vinden die de sterk toegenomen hoeveelheid kerkelijke functies aan het einde van de middeleeuwen wilden vervullen dan om geld te vinden om ze te betalen.”¹³³ Net zoals failliete overheden tegenwoordig op een contraproductieve manier inkomsten zoeken, deed de kerk dat vijfhonderd jaar geleden ook. Inderdaad, de geestelijken gebruikten sommige van dezelfde roofzuchtige trucs die politici vandaag de dag inzetten.

Net als de natiestaat vandaag, consumeerde de middeleeuwse kerk vijfhonderd jaar geleden meer middelen van de samenleving dan ooit tevoren, of ooit weer zou doen. De kerk leek, net als de staat vandaag, niet in staat te zijn om te functioneren en zichzelf te onderhouden, zelfs niet met recordbedragen aan inkomsten. Vergelijkbaar met hoe de staat laat-industriële economieën beheerst en in sommige West-Europese landen meer dan de helft van de inkomsten besteedt, domineerde de kerk de laat-feodale economie door middelen af te romen en groei te remmen.

Begrotingstekorten in de vijftiende eeuw

De kerk maakte gebruik van alle denkbare middelen om meer geld uit haar onderdanen te persen om haar wildgroei aan bureaucratie te voeden. Gebieden die direct onder het gezag van de kerk vielen, moesten steeds hogere belastingen betalen. In provincies en koninkrijken waar de kerk geen directe belastingmacht had, legde het Vaticaan “annates” op, een betaling die door de lokale heerser moest worden gedaan in plaats van directe kerkelijke belastingen.

De kerk, net als de staat tegenwoordig, plunderde ook haar eigen kas, waarbij financiële middelen die bestemd waren voor specifieke doeleinden

¹³¹ Huizinga, op. cit., p. 151.

¹³² Cameron, op. cit., p. 31.

¹³³ Ibid., p. 24.

werden weggesluisd om algemene overheadkosten te betalen. Beneficiën en kerkelijke ambten werden openlijk verhandeld, evenals de inkomsten uit tienden. In feite werden de rechten op tienden het kerkelijke equivalent van staatsobligaties die moderne overheden uitgeven om hun chronische tekorten te financieren.

Hoewel de kerk ideologisch de verdediger was van het feodalisme en criticus van handel en kapitalisme, gebruikte zij, net als de moderne natiestaat, elke beschikbare marketingtechniek om haar eigen inkomsten te optimaliseren. De kerk dreef een bloeiende handel in sacramentalia, waaronder gewijde kaarsen, palmtakken gezegend op Palmzondag, "kruiden gezegend op het feest van de Hemelvaart, en vooral verschillende soorten heilig water."¹³⁴

Net als hedendaagse politici die burgers dreigen met minder vuilnisophaaldiensten en andere ongemakken als zij weigeren hogere belastingen te betalen, waren religieuze autoriteiten in de vijftiende eeuw ook geneigd religieuze diensten stop te zetten om gemeenten te chanteren tot het betalen van willekeurige boetes. Vaak werden boetes opgelegd voor kleine overtredingen door enkelen die niet eens lid hoefden te zijn van de betreffende gemeente. In 1436 liet bisschop Jacques Du Chatelier, "een zeer opzichtig en hebzuchtig man," de Kerk van de Onschuldigen in Parijs tweeëntwintig dagen sluiten, totdat twee bedelaars een onmogelijk hoge boete hadden voldaan. De mannen hadden ruzie gemaakt in de kerk waarbij een paar druppels bloed waren vergoten. De bisschop beweerde dat ze de kerk hadden ontheilgd. Hij stond niemand toe de kerk te gebruiken voor bruiloften, begrafenissen of de normale jaarlijkse sacramenten totdat de boete was betaald.¹³⁵

*De Italiaanse bordelen (om de paus te vermaken) betalen jaarlijks twintigduizend dukaten. Ze geven een priester, voor wat extra eer, de winst van een hoer, of twee, of meer. Het moet wel een heilige zijn, geen simpele vent, die zo met de bordelen is bekend.*¹³⁶

– vijftiende-eeuwse Engelse ballade

Haat jegens kerkelijke leiders

Geen wonder dat de publieke opinie aan het eind van de vijftiende eeuw de hogere en lagere clerus verachtte, net zoals mensen in sterk gepolitiseerde samenlevingen vandaag de dag een afkeer hebben van bureaucraten en politici. Zoals Johan Huizinga schreef: "Haat is het juiste woord in deze context, want het was haat, latent, maar algemeen en aanhoudend. Het volk raakte nooit uitgeput van het aanhoren van de aanklachten tegen de ondeugden van de

¹³⁴ Ibid., p. 15.

¹³⁵ Huizinga, op. cit., p. 27.

¹³⁶ Burford, op. cit., p. 103.

geestelijkheid.”¹³⁷ Een deel van de reden dat mensen overtuigd waren dat de kerk “hebzuchtig en verkwistend” was, is dat dit ook daadwerkelijk klopte. “De wereldsheid van de hogere geestelijkheid en het verval van de lagere rangen” was overduidelijk.¹³⁸

Van de pastoor tot de paus zelf leek de geestelijkheid zo corrupt als alleen het personeel van een overheersende instelling kan zijn. Vijfhonderd jaar geleden maakte paus Alexander VI zelfs figuren als Giulio Andreotti en Bill Clinton tot voorbeelden van integriteit. Alexander VI stond bekend om zijn losbandige feesten. Als kardinaal in Siena organiseerde hij een berucht orgie waarbij alleen “de mooiste jonge vrouwen van Siena waren uitgenodigd, terwijl hun ‘echtgenoten, vaders en broers’ waren uitgesloten.”¹³⁹ Die orgie was berucht, maar bleek later tam vergeleken met wat volgde nadat Alexander paus werd. De meest beruchte was de zogeheten Kastanje-ballet, waarbij “vijftig van de mooiste hoeren van Rome” deelnamen aan een sekswedstrijd met kerkvorsten en andere invloedrijke Romeinen. Zoals William Manchester beschrijft: “Dienaren hielden het aantal orgasmes van elke man bij, want de paus bewonderde viriliteit... Nadat iedereen uitgeput was, deelde Zijne Heiligheid prijzen uit: mantels, laarzen, hoeden en fijne zijden tunieken. De winnaars”, zo schreef de kroniekschrijver, “waren zij die het vaakst de hoeren hadden bemind.”¹⁴⁰

Alexander verwekte minstens zeven en mogelijk acht buitenechtelijke kinderen. Een van zijn vermeende zonen, Giovanni, was de zogeheten *Infans Romanus*, geboren uit Alexanders buitenechtelijke dochter, Lucrezia Borgia, toen zij achttien was. In een geheime pauselijke bul erkende Alexander het vaderschap van Giovanni. Als hij niet de vader was, was hij zeker de grootvader aan beide kanten. De paus was betrokken bij een driehoekige incestueuze verhouding met Lucrezia, die ook de minnares was van Juan, hertog van Gandia, Alexanders oudste buitenechtelijke zoon, én van een andere buitenechtelijke zoon, kardinaal Cesare Borgia. Cesare was de kerkvorst die Niccolò Machiavelli inspireerde tot *Il Principe*. Cesare was een moordenaar, net als de paus, die bekend stond als samenzweerder achter verschillende moorden. Een van beiden werd vermoedelijk jaloers op Juan, wiens levenloze lichaam op 15 juni 1497 uit de Tiber werd gevist.¹⁴¹

Het leiderschap van de laatmiddeleeuwse kerk was net zo corrupt als dat van de moderne natiestaat.

137 Huizinga, op. cit., p. 173.

138 Ibid.

139 William Manchester, *A world lit only by fire: the medieval mind and the renaissance* (Boston: Little, Brown, 1992), pp. 75–76.

140 Ibid., p. 79.

141 Ibid., pp. 82–84.

‘Vandaag ben ik twee keer vader geworden, Gods zegen daarbij.’¹⁴² - Rodolph Acricola, toen hij hoorde dat zijn minnares op de dag van zijn verkiezing tot abt een zoon had gebaard.

HYPOCRISIE

Onder een “oppervlakkige laag van vroomheid” was de laatmiddeleeuwse samenleving opmerkelijk godslasterlijk, oneerbiedig en losbandig. Kerken waren de favoriete ontmoetingsplaatsen voor jonge mannen en vrouwen, en ook vaste plekken voor prostituees en verkopers van obscene prenten. Historici melden dat “de oneerbiedigheid in het dagelijks religieus leven vrijwel geen grenzen kende.”¹⁴³ Koorzangers die waren ingehuurd om voor de zielen van de doden te zingen, voegden vaak onbeleefde woorden toe aan heilige teksten tijdens de mis. Wakes en processies, die een veel grotere rol speelden in het middeleeuwse religieuze leven dan tegenwoordig, werden desondanks “ontheiligd door platvloersheid, spot en drankgebruik.” Zo verklaarde Denis de Kartuizer, de toonaangevende theologische autoriteit van het Europa van de late middeleeuwen.¹⁴⁴

Hoewel zo’n verslag afgedaan zou kunnen worden als het geklaag van een stijve moraalridder, is het slechts een van de vele bronnen die hetzelfde beeld schetsen. Er is alle reden om aan te nemen dat het schunnige en het heilige vaak nauw verweven waren in het middeleeuwse leven. Bedevaarten ontspoorden zo vaak in oproer en losbandigheid dat idealistische hervormers tevergeefs pleitten voor hun afschaffing. Lokale religieuze processies boden regelmatig aanleiding voor menigtes om te vandaliseren, te plunderen en zich over te geven aan ongeremd dronken wangedrag. Zelfs wanneer men stil zat om de mis te vieren, was dat vaak geen sobere aangelegenheid. Grote hoeveelheden wijn werden in de kerk geconsumeerd, vooral tijdens nachtfestiviteiten. Uit documenten van het Concilie van Straatsburg blijkt dat er tijdens “nachtelijke waken” op Sint Adolphus 1.100 liter wijn werd genuttigd, aangeboden door het concilie zelf.

Jean Gerson, een invloedrijke theoloog uit de vijftiende eeuw, meldt dat “de meest heilige feesten, zelfs kerstavond,” werden doorgebracht “in losbandigheid, kaartspelen, vloeken en godslastering.” Wanneer men op dit gedrag werd aangesproken, beriepen gewone mensen zich op “het voorbeeld van de adel en de geestelijkheid, die zich op dezelfde wijze gedragen zonder gevolgen.”¹⁴⁵

142 Huizinga, op. cit., p. 154.

143 Ibid.

144 Ibid., p. 155.

145 Ibid.

Vroomheid en mededogen

De vroomheid die de alomtegenwoordigheid van de georganiseerde religie in de late Middeleeuwen moest rechtvaardigen, diende hetzelfde doel als het “mededogen” dat vandaag wordt gebruikt om politieke overheersing van het leven te legitimeren. De verkoop van aflaten om een verlangen naar vroomheid zonder moraal te bevredigen, is vergelijkbaar met royale uitgaven aan sociale voorzieningen om de schijn van mededogen te wekken, zonder daadwerkelijke naastenliefde. Of het effect van de gangbare religieuze praktijken werkelijk moreel karakter verbeterde of zielen redde, was grotendeels irrelevant, net zoals het nauwelijks van belang lijkt of een sociaal programma daadwerkelijk het leven verbetert van wie het zou moeten helpen. “Vroomheid”, zoals “mededogen”, was bijna een bijgelovige bezwering.

In een tijd waarin oorzaak en gevolg nauwelijks werden begrepen, doordrongen rituelen en sacramenten van de kerk elk aspect van het leven. “... een reis, een taak, een bezoek, werden allemaal begeleid door duizend formaliteiten: zegeningen, ceremonies, formules.”¹⁴⁶ Gebeden op perkament werden als kettingen omgehangen bij mensen met koorts. Ondervoede meisjes hingen haarlokken voor het beeld van Sint-Urbanus om verdere haaruitval te voorkomen. Boeren in Navarra liepen al biddend voor regen in processie achter een beeld van Sint-Pieter tijdens droogte.¹⁴⁷ In afwezigheid van werkzame middelen grepen mensen maar al te graag naar “ineffectieve rituelen om hun angst te verzachten.”¹⁴⁸

Twee zonden voor een zegen

Mensen waren zo overtuigd van de wonderbaarlijke kracht van heiligenreliken dat de dood van een vroom persoon vaak leidde tot een ware stormloop om het lichaam te verdelen. Nadat Thomas van Aquino stierf in het klooster Fossanuova, onthoofdden en kookten de monniken zijn lichaam om zijn botten in handen te krijgen. Toen Sint Elisabeth van Hongarije werd opgebaard, rukte een menigte aanbidders linnenstrips van haar gezicht en knipten haar haar, nagels en tepels af.¹⁴⁹

Vroomheid zonder deugd

De middeleeuwse mens zag de heiligen en hun reliken als wapens van het geloof, in een wereld vol koude winters, donkere nachten, en uitzichtloze ziektes. Ontberingen die voor moderne lezers vrijwel onbekend zijn. Meer dan in de moderne tijd geloofden mensen in de Middeleeuwen dat demonen

146 Ibid., p. 9.

147 Deze voorbeelden van religieuze rituelen komen uit Cameron (op. cit., pp. 10–11).

148 Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (London: Penguin, 1971), p. 800, geciteerd in Cameron (op. cit., p. 10).

149 Huizinga (op. cit., p. 161).

werkelijk bestonden, dat God actief ingreep in de wereld, en dat gebeden, boetedoening en bedevaarten goddelijke gunsten zouden opleveren.

Zeggen dat mensen in God geloofden, schiet tekort om de intensiteit van hun overtuiging weer te geven, net als de ogenschijnlijke vanzelfsprekendheid waarmee middeleeuwse vroomheid samenging met zonde. Het geloof in de werkzaamheid van rituelen, sacramenten en kerkelijke handelingen was zo wijdverspreid dat het onvermijdelijk de urgentie van deugdzaam gedrag ondermijnde. Voor elke zonde of geestelijk gebrek bestond een remedie, een boetedoening die het verleden uitwiste, een systeem dat uitmondde in een “wiskunde van de verlossing.”¹⁵⁰ Religie werd zo alomtegenwoordig dat haar oprechtheid onvermijdelijk begon te slijten. Zoals Huizinga het verwoordde: “Wanneer religie doordringt tot alle aspecten van het leven, betekent dat een voortdurende vermenging van het heilige en de ondeugdelijke gedachte. Heilige dingen worden te alledaags om nog diep gevoeld te worden.”¹⁵¹ En dat was ook de realiteit.

DE VERKLEINING VAN DE KERK

Aan het einde van de vijftiende eeuw kwam de kerk niet alleen even corrupt over als de hedendaagse natiestaat, maar werkte ze ook als een zware rem op de economische groei. De kerk vergaarde op onproductieve wijze enorme hoeveelheden kapitaal en legde lasten op die zowel de productie als de handel binnen de samenleving beperkten. Deze lasten, vergelijkbaar met wat tegenwoordig door de natiestaat wordt opgelegd, waren talrijk. We weten wat er met de georganiseerde religie gebeurde na de buskruitrevolutie: die ontwikkelingen leidden tot krachtige prikkels om religieuze instellingen te verkleinen en hun kosten te drukken. Toen de traditionele kerk weigerde hiertoe over te gaan, grepen protestantse sekten de kans om te concurreren. Daarbij gebruikten ze bijna elk denkbaar middel om de kosten van een vroom bestaan te verlagen:

- Ze bouwden sobere nieuwe kerken en verwijderden soms de altaren uit oudere kerken, zodat kapitaal voor andere doeleinden vrijkwam.
- Ze herformuleerden de christelijke leer op een wijze die de kosten deed dalen, doordat zij het geloof als sleutel tot verlossing vóór goede werken plaatsten.
- Ze ontwikkelden een nieuwe, beknopte liturgie, schrapten of beperkten feestdagen en schafden een boel sacramenten af.

¹⁵⁰ Cameron (op. cit., p. 19).

¹⁵¹ Huizinga, op. cit., p. 148.

- Ze sloten kloosters en stopten met het verstrekken van aalmoezen aan bedelaarsordes. Armoede veranderde daarmee van een apostolische deugd tot een ongewenst en vaak verwijtbaar sociaal probleem.¹⁵²

Om te begrijpen hoe het inkrimpen van de kerk de productiviteit bevrijdde, moet je eerst kijken naar de vele manieren waarop de kerk vóór het einde van haar monopolie de groei belemmerde. Net zoals de natiestaat dat vandaag doet, legde de kerk aan het eind van de vijftiende eeuw een enorme berg aan overbodige kosten op.

1. Directe kosten zoals tienden, belastingen en heffingen voedden de uitgedijde kerkelijke bureaucratie. Tienden kwamen ook voor in protestantse kerken die de middeleeuwse “Heilige Moederkerk” vervingen, maar waren in stedelijke gebieden doorgaans moeilijk te innen. Het einde van het kerkelijke monopolie leidde feitelijk tot dalende marginale belastingtarieven in regio’s met de meest ontwikkelde handel.
2. Religieuze doctrines maakten sparen moeilijk. De aartsvijand van de middeleeuwse kerk was de “vrek,” iemand die zijn goud opspaarde ten koste van zijn ziel. De eis dat gelovigen “goede doelen” moesten bekostigen, hield in dat men dure bijdragen moest leveren aan de kerk. De leer van de “satisfacties” verplichtte wie zich zorgen maakte over zijn redding om missen of kapellen te bekostigen om het vagevuur te vermijden. Luther viel dit rechtstreeks aan in de achtste en dertiende van zijn vijftennegentig stellingen. Hij schreef dat “de stervende al zijn schulden betaalt met zijn dood.”¹⁵³ Met andere woorden: het kapitaal van de protestantse gelovige bleef beschikbaar voor zijn erfenamen. Volgens de protestantse leer hoefden er geen kapellen meer gefinancierd te worden, voorheen vaak dertig jaar lang, en bij zeer rijken zelfs tot in de eeuwigheid.
3. De ideologie van de middeleeuwse kerk dreef men er toe om kapitaal in te zetten voor het verzamelen van relieken. Grote bedragen gingen naar reliekenculten voor de aanschaf van tastbare objecten die met Christus of andere heiligen werden geassocieerd. De hele rijken stelden zelfs persoonlijke reliekencollecties samen. Zo verzamelde keurvorst Frederik van Saksen maar liefst negentienduizend relieken, waarvan sommige afkomstig waren van een pelgrimstocht naar Jeruzalem in 1493. Zijn collectie bevatte onder meer wat hij geloofde dat het lichaam van een

152 Voor meer details over de scherpe verschillen tussen vijftiende-eeuwse en zestiende-eeuwse perspectieven op armoede, zie Robert Jutte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 15–17.

153 Cameron, op. cit., p. 127.

heilig kind was, melk van Maria en stro uit de stal van de Geboorte.¹⁵⁴ Vermoedelijk was het rendement op het daarin geïnvesteerde kapitaal laag. Door de nieuwe focus op het persoonlijke geloof en het idee van de uitverkorenen verminderde het nut van het verzamelen van christelijke attributen als geluksbrengers, en werd het voor de monarch voordeliger om geld voor productievere doeleinden in te zetten.

4. De opkomst van protestantse bewegingen brak de economische monopolies van de middeleeuwse kerk en leidde tot een aanzienlijke verzwakking van de regelgeving. Zoals we hebben gezien, werd het kerkelijk recht vaak aangepast om kerkelijke monopolies en commerciële belangen te steunen. Doordat deze nieuwe stromingen geen gevestigde economische structuren hoefden te beschermen, resulteerden hun doctrines in een vrijer systeem met minder handelsbelemmeringen.
5. De protestantse revolutie schafte veel van de tijdrovende rituelen en sacramenten van de middeleeuwse kerk af. Riten, sacramenten en heilige dagen hadden tegen het einde van de vijftiende eeuw vrijwel de hele kalender in beslag genomen. Deze overdaad aan rituelen was een logisch gevolg van de kerkelijke stelling "...dat men gebeden of erediensten eindeloos kon herhalen en daar steeds opnieuw voordeel uit kon halen."¹⁵⁵ En herhalen deden ze. De productiviteit lijdd onder steeds langere en uitgebreidere diensten, verplichtingen tot het herhalen van gebeden als boetedoening, en de wildgroei aan feestdagen waarop niet gewerkt mocht worden. Tal van regels en rituelen onderbraken de dag en de seizoenen, waardoor de tijd voor productieve arbeid sterk werd beperkt. Dit had wellicht weinig invloed op het ritme van de middeleeuwse landbouw, waarin meer dan 90 procent van de bevolking werkzaam was. Gedurende het jaar waren er verschillende perioden waarin veldarbeid niet dagelijks nodig was. De oogstopbrengst in de middeleeuwen hing waarschijnlijk sterker af van het weer en oncontroleerbare plagen dan van de hoeveelheid arbeid die men kon uitvoeren boven op het minimum dat de kerkelijke kalender toestond.

Het grotere productiviteitsverlies zat niet zozeer in de landbouw, maar in andere sectoren. De kerkelijke eisen waren veel minder verenigbaar met ambachtelijk werk, productie, transport, handel of andere activiteiten waarbij productiviteit en winstgevendheid sterk afhingen van de hoeveelheid tijd dat men eraan besteedde.

Het is waarschijnlijk geen toeval dat de grote omwenteling aan het eind van de vijftiende eeuw plaatsvond op een moment dat

¹⁵⁴ Ibid., p. 148.

¹⁵⁵ Ibid., p. 11.

pachtprijzen stegen en de reële lonen voor de boerenbevolking daalden. De toenemende bevolkingsaantallen zette de opbrengst van de gemeenschappelijke gronden, die zich vaak rond rivieren en beken bevonden, essentieel voor begrazing, visvangst en brandhout, onder druk. De dalende levensstandaard dwong boeren in toenemende mate om naar alternatieve inkomstenbronnen te zoeken. Daardoor ging een groeiend deel van de plattelandsbevolking zich richten op kleinschalige productie voor de markt, vooral in textiel, in het proces dat bekendstaat als “huisnijverheid” of “proto-industrialisatie.”¹⁵⁶ De tijdrovende ceremoniële lasten die de kerk oplegde, stonden pogingen van ambitieuze boeren in de weg om hun landbouwinkomen aan te vullen via ambachtelijk werk, en hinderden in het algemeen elke verschuiving van inspanning naar nieuwe economische kansen.

Een van de meest tastbare protestantse bijdragen aan de productiviteit was het afschaffen van veertig feestdagen. Dit bespaarde niet alleen de aanzienlijke kosten van de festiviteiten, inclusief het voorzien van eten en drinken op dorpsfeesten, maar leverde ook veel waardevolle tijd op. Iedereen die ophield met het vieren van de afgeschafte feestdagen kon impliciet meer dan driehonderd manuren per jaar toevoegen aan zijn productiviteit. Kortom, het schrappen van de ceremoniële kerkelijke overbelasting maakte de weg vrij voor een duidelijke toename van de productiviteit, simpelweg door tijd vrij te maken die anders aan kerkelijke rituelen verloren was gegaan.

6. De breuk in het kerkelijke monopolie maakte enorme hoeveelheden bezittingen vrij die onder kerkelijk beheer lage rendementen opleverden, een situatie met duidelijke parallellen met het staatsbezit in de late twintigste eeuw. De kerk was verreweg de grootste feodale grootgrondbezitter. Haar greep op het land was vergelijkbaar met die van de staat in sterk gepolitiseerde samenlevingen vandaag de dag. In sommige Europese landen zoals Bohemen bezit de staat meer dan 50 procent van het totale landbezit. Volgens het kerkelijk recht mocht eenmaal verworven kerkgrond niet worden afgestoten. Daardoor namen de landbezittingen van de kerk gestaag toe, gevoed door testamentaire giften van gelovigen ter financiering van sociale voorzieningen, kapellen en andere kerkelijke activiteiten.

Hoewel het moeilijk is om de relatieve productiviteit van kerkelijke bezittingen exact te meten, moet die tegen het einde van de middeleeuwen aanzienlijk lager zijn geweest dan aan het begin van die periode. Tegen de veertiende eeuw leidde de verschuiving van zelfvoorzienende landbouw naar marktgerichte productie ertoe

156 Ibid., p. 5.

dat de meeste lekenheren analfabete dorpshoofden inruilden voor professionele beheerders om hun opbrengsten te maximaliseren. Hun prikkels zullen er waarschijnlijk toe geleid hebben dat zij de opbrengsten van kerkelijk bezit snel overtroffen, aangezien kerkgronden in theorie geen privéwinst opleverden. Sommige wereldlijke prins-bisschoppen beheerden hun landerijen ongetwijfeld op een manier die nauwelijks te onderscheiden was van die van lekenheren. Toch moet de productiviteit van andere kerkelijke eigendommen sterk geleden hebben onder het onverschillige beheer door een logge, wijdvertakte organisatie, met gebreken vergelijkbaar met die van staats- en collectief eigendom vandaag de dag. Het is bovendien duidelijk dat de inbeslagname van kloosters middelen herverdeelde die na de uitvinding van de boekdrukkunst niet langer nodig waren voor het handmatig reproduceren van boeken en manuscripten.

7. Zoals we in *The Great Reckoning* uitvoerig hebben beschreven, reageerden sommige protestantse stromingen op de buskruitrevolutie door handel te stimuleren via hun doctrines, bijvoorbeeld door het verbod op woeker, oftewel rente op leningen, op te heffen. De ideologische tegenstand van de middeleeuwse kerk tegen het kapitalisme remde de groei. De kern van de kerkelijke leer was gericht op het versterken van het feodale systeem, waar de kerk zelf, als grootste feodale grootgrondbezitter, een enorm belang in had. Bewust of onbewust maakte de kerk religieuze deugden van haar eigen economische belangen, terwijl ze zich verzette tegen de opkomst van nijverheid en onafhankelijke commerciële rijkdom, ontwikkelingen die het feodale systeem dreigden te ondermijnen. Verboden op “winstbejag” golden voornamelijk voor commerciële transacties en zelden of nooit voor feodale heffingen, en al helemaal niet voor de verkoop van aflaten. Pogingen van de kerk om een “rechtvaardige prijs” vast te stellen voor handelswaar onderdrukten systematisch het economische rendement van goederen en diensten die de kerk zelf niet produceerde.

Het verbod op “woeker” was een duidelijk voorbeeld van de kerkelijke weerstand tegen commerciële innovatie. Banken en krediet waren cruciaal voor de ontwikkeling van grootschalige handelsondernemingen. Door kredietverlening te beperken, remde de kerk de economische groei.

8. De meer subtiele impact van de nieuwe protestantse stromingen lag in hun nadruk op de bijbel als tekst. Dit ondermijnde niet alleen de ideologie, maar ook het denkpatroon van de middeleeuwse kerk, die beide een remmende werking hadden op groei. De culturele

programmering van de late middeleeuwen leerde mensen de wereld te begrijpen via symbolische gelijkenissen in plaats van via oorzaak en gevolg. Het zette rationaliteit op zijn kop en stond haaks op een handelsgerichte manier van leven. Symbolisch denken laat zich moeilijk vertalen naar marktdenken.¹⁵⁷ Zoals de historicus Johan Huizinga beschreef: “De drie standen vertegenwoordigen de eigenschappen van de Maagd Maria: de zeven keurvorsten van het rijk staan voor de deugden; de vijf steden van Artesië en Henegouwen, die in 1477 trouw bleven aan het huis van Bourgondië, zijn de vijf wijze maagden; ... Schoeisel staat voor zorgvuldigheid, kousen voor volharding, de jarretel voor vastberadenheid, enzovoorts.”

De denkwereld werd beheerst door dogma's, starre symbolen en allegorieën die elk aspect van het leven koppelden aan hiërarchische religieuze concepten. Elke handeling, elk object, elk getal en elke kleur was onderdeel van een allesomvattend religieus systeem. Hierdoor werden de gewone dingen des levens niet verklaard vanuit hun oorzakelijke verbanden, maar vanuit statische symboliek. Alles stond voor iets anders, en dat weer voor iets daarboven. Vaak leidde dit tot verwarring in plaats van inzicht. Numerieke systemen, vooral met het getal zeven, versterkten dit: zeven deugden, zeven hoofdzonden, zeven beden van het Onze Vader, zeven gaven van de Heilige Geest, de zeven momenten van de passie van Christus, zeven zaligsprekingen en zeven sacramenten, “vertegenwoordigd door zeven dieren, gevolgd door zeven ziekten.”¹⁵⁸

Vijftiende-eeuwse journalistiek

Een nieuwsbericht uit de vijftiende eeuw zou, als het al zou zijn geschreven, geen van de klassieke journalistieke vragen rechtstreeks hebben beantwoord (wie, wat, waar, wanneer, waarom), maar zou deze slechts indirect hebben aangestipt via allegorische personificaties. Lees bijvoorbeeld dit verslag uit een privé-dagboek over de Bourgondische moorden in het vijftiende-eeuwse Parijs:

Dan rees de godin van de Twist, die woonde in de toren van Kwade Raad, en zij wekte Toorn, de waanzinnige vrouw, en Hebzucht en Woede en Wraak, en zij grepen allerlei wapens en wierpen Redelijkheid, Gerechtigheid, Herinnering aan God en Gematigdheid op schandelijke wijze buiten. Toen maakte Waanzin hen razend, en Moord en Slachting doodden, hakten neer, brachten ter dood, en vermoordden allen die zij in de gevangenissen vonden. ... en Hebzucht stopte haar rok in haar gordel samen met Roof, haar dochter,

¹⁵⁷ Huizinga, op. cit.

¹⁵⁸ Ibid., p. 199.

*en Diefstal, haar zoon. ... Daarna trokken de voornoemde mensen onder leiding van hun godinnen, dat wil zeggen Toorn, Hebzucht en Wraak, die hen door alle publieke gevangenissen van Parijs leidden, enz.*¹⁵⁹

De verschuiving weg van het middeleeuwse denken stimuleerde een moderne denkwijze, waarin oorzaak en gevolg centraal stonden in plaats van symbolische verbanden en allegorische personificatie.

Zonder de oprechtheid van de laatmiddeleeuwse kerk ter discussie te stellen, is het duidelijk dat haar denken paste bij het agrarische feodale systeem en weinig ruimte liet voor handel of industriële ontwikkeling. De kerk functioneerde als een overheersende instelling die morele, culturele en juridische beperkingen oplegde op manieren die perfect aansloten bij de eisen van het feodalisme. Juist daarom waren ze slecht afgestemd op de behoeften van een industriële samenleving, net zoals de morele, culturele en juridische beperkingen van de moderne natiestaat slecht geschikt zijn om handel in het informatietijdperk te bevorderen. Wij geloven dat de staat, net als de kerk destijds, zal worden hervormd om de nieuwe mogelijkheden te kunnen realiseren.

Het protestantse idee dat de hemel kon worden bereikt door geloof alleen, zonder dure misvieringen voor overledenen, werd gepresenteerd als een theologische kwestie. Het was echter theologie afgestemd op de economische realiteit van een nieuw tijdperk. Het bood een duidelijk goedkopere weg naar verlossing, precies op het moment waarop de opportunitetskosten om het opgeblazen kerkelijke apparaat in stand te houden scherp toenamen. Mensen hadden er vroeger minder moeite mee om hun geld aan de kerk te geven, omdat er geen alternatief was. Maar zodra ze inzagen dat ze hun kapitaal konden verhonderdvoudigen door een specerijenexpeditie naar het Oosten te financieren, of wel 40 procent per jaar konden verdienen met de financiering van een bataljon voor de koning, zochten ze begrijpelijkerwijs Gods genade daar waar hun eigen belang lag.

Veel kooplieden en andere burgers werden al snel veel rijker dan hun voorouders ooit waren geweest onder het feodalisme. De snelle stijging van de levensstandaard onder kooplieden en kleine producenten in de vroegmoderne periode werd breed gehaat door degenen wier inkomen en levensstandaard samen met het feodale systeem instortten. De verzwakking van het kerkelijke monopolie en de toenemende megapolitieke macht van de rijken leidde tot een scherpe afname van de herverdeling van inkomens. De boeren en stedelijke armen die geen directe voordelen van het nieuwe systeem ondervonden, waren bitter jaloers op degenen die dat wel deden. Huizinga beschreef de heersende houding, in wat een belangrijke parallel met de

159 Ibid., p. 203.

informatierevolutie zou kunnen worden: “Haat jegens rijke mensen, vooral de nieuwe rijken, die toen zeer talrijk waren, was gemeengoed.”¹⁶⁰

Een even opvallende parallel ontstond door een enorme stijging van de criminaliteit. Het instorten van de oude orde leidt bijna altijd tot een toename van misdaad, zo niet tot de regelrechte anarchie van de feodale revolutie die we in het vorige hoofdstuk behandelden. Aan het eind van de Middeleeuwen nam de misdaad fors toe toen de oude sociale controlesystemen verdwenen. In Huizinga's woorden: “Misdaad werd steeds meer gezien als een bedreiging voor de orde en samenleving.”¹⁶¹ In de toekomst kan dat net zo'n bedreiging vormen.

De moderne wereld werd geboren uit de chaos die nieuwe technologieën, nieuwe ideeën en de stank van buskruit met zich meebrachten. Buskruitwapens en verbeterde scheepvaart destabiliseerden het militaire fundament van het feodalisme, terwijl nieuwe communicatietechnologie haar ideologie ondermijnde. Een van de zaken die de nieuwe druktechniek aan het licht bracht, was de corruptie binnen de kerk, zowel binnen de hiërarchie als onder de gewone geestelijken, die al in laag aanzien stonden in een samenleving die religie paradoxaal genoeg als het middelpunt van alles zag. Die paradox is duidelijk herkenbaar in de hedendaagse desillusie over politici en bureaucraten, in een samenleving die politiek eveneens centraal stelt.

Het einde van de vijftiende eeuw was een tijd van desillusie, verwarring, pessimisme en wanhoop. Een tijd, net als nu.

¹⁶⁰ Ibid., p. 27.

¹⁶¹ Ibid., p. 22.

Chapter 5

Het leven en de gezondheid van de natiestaat

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

Het allerbelangrijkste voor oorlogsvoering is om voldoende financiële middelen te hebben om alles te leveren wat nodig is.[^163] – Robert de Balsac, 1502

HET PUIN VAN DE GESCHIEDENIS

Op 9 en 10 november 1989 zond de televisie wereldwijd beelden uit van uitgelaten Oost-Berlijners die de Berlijnse Muur met voorhamers afbraken. Beginnende ondernemers in de menigte raapten stukken van de muur op, die later aan kapitalisten overal ter wereld werden verkocht als souvenir. Jarenlang werd er een levendige handel in deze relikwieën gedreven. Zelfs op het moment dat we dit schrijven, kom je nog af en toe advertenties tegen in kleine tijdschriften waarin stukken oud Oost-Duits beton worden aangeboden voor prijzen die normaal gesproken alleen voor hoogwaardig zilvererts worden betaald. Degenen die de Berlijnse Muur-souvenirs hebben gekocht, hoeven geen haast te hebben om ze te verkopen. Zij bezitten aandenken aan iets groters dan de val van het communisme. Wij geloven dat de Berlijnse Muur de belangrijkste berg historisch puin is geworden sinds de muren van San Giovanni met de grond gelijk werden gemaakt bijna vijf eeuwen eerder, in februari 1495.[^165]

Het afbreken van San Giovanni door de Franse koning Karel VIII was het eerste salvo van de buskruitrevolutie. Het markeerde het einde van de feodale fase van de geschiedenis en het begin van het industrialisme, zoals we eerder hebben uiteengezet. De vernietiging van de Berlijnse Muur markeert een andere historische scheidslijn: de overgang van het industriële tijdperk naar

het nieuwe informatietijdperk. Nooit eerder was er zo'n grote symbolische triomf van efficiëntie over macht. Toen de muren van San Giovanni vielen, was dat een onmiskenbare demonstratie dat de economische opbrengsten van geweld sterk waren gestegen. De val van de Berlijnse Muur zegt echter iets anders, namelijk dat de opbrengsten van geweld nu dalen. Dit is iets wat nog maar weinigen zijn gaan beseffen, maar het zal dramatische gevolgen hebben.

Om redenen die we in dit hoofdstuk behandelen, kan de Berlijnse Muur veel symbolischer zijn voor het hele tijdperk van de industriële natiestaat dan de menigte die nacht in Berlijn, of de miljoenen die van een afstand keken, beseffen. De Berlijnse Muur werd gebouwd met een heel ander doel dan de muren van San Giovanni: om te voorkomen dat mensen aan de binnenkant konden ontsnappen, in plaats van te voorkomen dat roofdieren van buitenaf binnenkwamen. Dat feit alleen al is een veelzeggend teken van de toename van de macht van de staat van de vijftiende tot de twintigste eeuw. En dat op meer dan één manier.

Eeuwenlang maakte de natiestaat alle muren die naar buiten gericht waren overbodig en onnodig. De gebieden waarin de staat als eerste een monopolie op dwang realiseerde, werden zowel intern vreedzamer als militair krachtiger dan welke soevereine macht de wereld ook had gekend. De staat gebruikte de middelen die zij van een grotendeels ontwapende bevolking afnam om kleinschalige roofdieren de kop in te drukken. De natiestaat werd het succesvolste instrument in de geschiedenis om middelen af te pakken. Dat succes was gebaseerd op het superieure vermogen om de rijkdom van zijn burgers voor haar eigen doeleinden in te zetten.

MTV is meer dan alleen een leverancier van muziekvideo's en een promotietool van de platenindustrie. Het is het eerste echte mondiale netwerk, dat vrijwel in elk land ter wereld een uniforme programmering biedt. Daardoor creëert MTV een gedeeld gevoel van wereldwijde realiteit voor zijn kijkers, kinderen en jongvolwassenen. Recent onderzoek toont aan dat jongeren wereldwijd steeds vaker niet alleen gemeenschappelijke popiconen en smaken delen, maar ook gelijke verwachtingen over hun carrière, vergelijkbare waarden over wat zinvol is in het leven en wat angst veroorzaakt, en een gemeenschappelijk besef dat politiek minder belangrijk is bij het vormgeven van hun toekomst dan hun eigen vaardigheden. [^165]
 – Jim Taylor and Watts Wacker, *The 500-Year Delta: What Happens After What Comes Next*

“Houd ervan of vertrek” (tenzij je rijk bent)

Voordat de overgang van de natiestaat naar de nieuwe soevereiniteiten van het informatietijdperk voltooid is, zullen veel inwoners van de grootste en machtigste westerse natiestaten, net als hun tegenhangers in Oost-Berlijn in 1989, plannen maken om hun eigen weg te vinden. Voor de generaties

die volwassen werden vóór de Tweede Wereldoorlog, of vroeg in de Koude Oorlog, is het oversteken van grenzen traumatisch. Maar voor nieuwe generaties, die hun oriëntatie baseren op een meer globale blik, is het verlaten van het land van geboorte niet zo ondenkbaar als voor de ouderen, die dieper geworteld zijn in de ideologie van de natiestaat. Jim Taylor en Watts Wacker rapporteren de intrigerende resultaten van een grootschalige enquête onder 20.000 middenklassers op vijf continenten. In een steekproef tijdens het schooljaar 1995-96, uitgevoerd door Brainwaves Group, een consumentenonderzoeksbureau uit New York, was negen van de tien leerlingen het eens met de uitspraak: “het is aan mij om uit het leven te halen wat ik wil.” Opvallender nog: “bijna de helft van de tieners zei dat ze verwachten het land van hun geboorte te verlaten om hun doelen na te streven.”¹⁶² Misschien omdat hij, als eerste presidentskandidaat die campagne voerde op MTV, de mentaliteit van de MTV-generatie goed aanvoelde, heeft Bill Clinton geprobeerd het voor Amerikanen moeilijker te maken om “het land van hun geboorte te verlaten om hun doelen na te streven.” In 1995, ongeveer op hetzelfde moment dat de middelbare scholieren hun intenties uitspraken, stelde de president van de Verenigde Staten de invoering van een exitbelasting voor, een “Berlijnse Muur voor kapitaal,” die rijke Amerikanen zou verplichten een aanzienlijk bedrag aan losgeld te betalen om zelfs een deel van hun geld mee te nemen.

Clintons losgeld doet niet alleen denken aan het late Oost-Duitse beleid om haar burgers als activa te behandelen, maar het herinnert ook aan de steeds strengere maatregelen die genomen werden om de financiële positie van het vervallende Romeinse Rijk te versterken. Dit fragment uit *The Cambridge Ancient History* vertelt het verhaal.

*Zo begon de felle poging van de staat om de bevolking tot de laatste druppel uit te knijpen. Omdat de economische middelen tekortschoten, vochten de sterken om het grootste deel voor zichzelf veilig te stellen, met een geweld en gewetenloosheid die goed pasten bij hun oorsprong en bij een soldaat die gewend was aan plundering. De wet werd onverbiddelijk hard toegepast op de bevolking. Soldaten traden op als deurwaarders of zwierven als geheime politie door het land. Degenen die het meest leden, waren natuurlijk de bezittende klasse. Het was relatief gemakkelijk hun eigendommen in beslag te nemen, en in een noodsituatie waren zij de klasse waar het meest en het snelst iets van af te persen viel.*¹⁶³

Wanneer falende systemen daartoe in staat zijn, leggen ze vaak zware sancties op degenen die proberen te ontsnappen. We citeren opnieuw *The Cambridge Ancient History*: “Als de vermogende klasse haar geld verstopte, of

¹⁶² Ibid., p. 39.

¹⁶³ The Cambridge Ancient History, op. cit., pp. 263–264.

twee derde van haar bezit opofferde om een magistratuur te ontvluchten, of zelfs haar gehele eigendom opgaf om verlost te worden van de erfpacht, en de niet-vermogende klasse vluchtte, reageerde de staat door de druk te verhogen.”

Houd dit in het achterhoofd wanneer je plannen maakt voor de toekomst. De ondergang van staatsystemen verliep in het verleden zelden op beleefde of ordelijke wijze. We noemden in hoofdstuk 2 de nare gewoonten van Romeinse belastinginners. Het grote aantal verlaten boerderijen, agri deserti, in West-Europa na de val van het Romeinse Rijk weerspiegelde slechts een klein deel van een breder probleem. In feite waren de afpersingen relatief mild in Gallië en in de grensgebieden die het huidige Luxemburg en Duitsland omvatten. In Rome's meest vruchtbare regio, Egypte, waar de landbouw productiever was door irrigatie, was het vertrek van eigenaren een nog groter probleem. De vraag of men moest proberen te ontsnappen, het ultimatum *refugium* zoals het in het Latijn werd genoemd, werd de overheersende twijfel van bijna iedereen met bezit. Archieven tonen aan dat “onder de gewone vragen die men in Egypte aan een orakel stelde, drie standaardtypen waren: ‘Word ik bedelaar?’, ‘Zal ik vluchten?’ en ‘Zal mijn vlucht worden tegengehouden?’”¹⁶⁴

Clintons voorstel bevestigt die vragen. Het betreft immers een vroege vorm van een ontsnappingsdrempel die naar verwachting zwaarder wordt naarmate de fiscale middelen van de natiestaat krimpen. In tegenstelling tot Honeckers betonnen afscheidingen en prikkeldraad is de Amerikaanse vertrekbarrière uiteraard zachter en is het vooral gericht op miljardairs met belastbare bezittingen boven \$600.000. Desalniettemin zijn de argumenten ervoor erg vergelijkbaar met die van Honecker, die ooit het beroemdste openbare werk van de inmiddels verdwenen Duitse Democratische Republiek verdedigde. Honecker betoogde dat de Oost-Duitse staat fors had geïnvesteerd in haar potentiële vluchtelingen, en dat het economisch nadeel voor de staat zou veroorzaken als ze zouden vertrekken. De staat rekende immers op hun inzet in Oost-Duitsland.

Als je uitgaat van het idee dat mensen eigendom zijn of zouden moeten zijn van de staat, dan is Honeckers muur logisch. Berlijn zonder muur was voor de communisten een maas in de wet, net zoals ontsnapping aan de Amerikaanse belastingjurisdictie een maas in de wet was in de ogen van Clintons belastingdienst. Naast het feit dat Clintons opmerkingen over miljardairs die het land verlaten de typische politieke slordigheid met cijfers toonden, waren ze vergelijkbaar met Honeckers, maar minder steekhoudend, aangezien de VS nauwelijks economisch geïnvesteerd heeft in rijke burgers die willen vluchten. Het gaat hier niet om mensen die op staatskosten zijn opgeleid en weg willen glippen om elders als advocaat te gaan werken. De overgrote meerderheid van degenen die onder de exitbelasting zouden vallen,

164 Cook et al., op. cit., p. 268.

hebben hun vermogen door eigen inspanning vergaard, ondanks, en niet dankzij, de Amerikaanse overheid.

Nu de hoogste 1 procent van de belastingbetalers 28,7 procent van de totale inkomstenbelasting in de VS betaalt, is er geen sprake van dat de rijken nalaten een reële investering van de staat in hun opleiding of economische voorspoed terug te betalen. Integendeel. Degenen die het grootste deel van de rekening betalen, betalen veel meer dan de waarde van de voordelen die zij ontvangen. Met een gemiddelde jaarlijkse belastingafdracht van meer dan \$125.000 kost de belasting de hoogste 1 procent van de Amerikaanse belastingbetalers veel meer dan zij beseffen. Als we ervan uitgaan dat men over een periode van veertig jaar jaarlijks 10 procent rendement zou kunnen behalen op elke \$5.000 aan te veel betaalde belasting, dan betekent dat aan het einde van die periode een vermindering van het potentiële vermogen met \$2,2 miljoen. Bij een rendement van 20 procent vermindert elke \$5.000 aan overbelasting het nettovermogen met maar liefst \$44 miljoen.

Naarmate het millennium nadert, zullen de nieuwe megapolitieke omstandigheden van het informatietijdperk het steeds duidelijker maken dat de natiestaat, geërfd uit het industriële tijdperk, een roofzuchtige instelling is. Met ieder jaar dat voorbijgaat, zal zij minder als een zegen voor de welvaart blijken en meer als een obstakel, iets waaraan het individu wil ontsnappen. Het is die ontsnapping die wanhopige regeringen niet graag zullen toestaan. De stabiliteit en zelfs het voortbestaan van de westerse verzorgingsstaten hangt af van hun vermogen om een enorm deel van de totale wereldproductie te blijven onttrekken voor herverdeling aan een deel van de kiezers in de OESO-landen. Dit vereist dat de belastingen die worden opgelegd aan de meest productieve burgers van de huidige rijke landen worden vastgesteld op supermonopolietarieven, honderden of zelfs duizenden keren hoger dan de werkelijke kosten van de diensten die overheden daarvoor leveren.

HET LEVEN EN STERVEN VAN DE NATIESTAAT

De val van de Berlijnse Muur was meer dan slechts een zichtbaar symbool van het einde van het communisme. Het betekende een nederlaag voor het mondiale systeem van natiestaten en een overwinning voor efficiëntie en marktwerking. De machtsbasis die eens de geschiedenis bepaalde, is ingrijpend verschoven. Wij zijn ervan overtuigd dat de val van de Berlijnse Muur in 1989 het hoogtepunt betekende van het tijdperk van de natiestaat – een merkwaardige tweehonderdjarige periode die begon met de Franse Revolutie. Staten bestaan al meer dan zesduizend jaar, maar vóór de negentiende eeuw vertegenwoordigden zij slechts een klein deel van de wereldwijde soevereine entiteiten. Hun opkomst begon en eindigde met revoluties. De grote gebeurtenissen van 1789 dreven Europa tot het vormen van werkelijk nationale regeringen. De grote

gebeurtenissen van 1989 markeerden de dood van het communisme en de overwinning van marktwerking op geconcentreerde macht. Die twee revoluties, precies tweehonderd jaar uit elkaar, markeren het tijdperk waarin de natiestaat overheerste in het systeem van de grote mogendheden. De grote mogendheden beheersten op hun beurt de wereld en verspreidden of legden staatsstelsels op, zelfs aan de meest afgelegen tribale enclaves.

Dat de staat uitgroeide tot het voornaamste middel om geweld te organiseren, kwam niet door ideologie maar door de harde logica van geweld. Het was, zoals wij het noemen, een megapolitieke gebeurtenis, niet zozeer gedreven door de wensen van theoretici en staatslieden, of zelfs door het gemanooeuvre van generaals, maar door de verborgen hefboom van geweld, die de loop van de geschiedenis beïnvloedde zoals Archimedes de wereld had willen verplaatsen.

Staten zijn gedurende de afgelopen tweehonderd jaar van de moderne periode de norm geweest, maar in het langere verloop van de geschiedenis waren ze zeldzaam. Ze waren voor hun levensvatbaarheid altijd afhankelijk van uitzonderlijke megapolitieke omstandigheden. Vóór de moderne periode waren de meeste staten “oosterse despotieën”, agrarische samenlevingen in woestijnen die afhankelijk waren van de controle over irrigatiesystemen. Zelfs het Romeinse Rijk was, via haar controle over Egypte en Noord-Afrika, indirect een hydraulische samenleving, maar niet genoeg om te overleven. Rome ontbeerde, net als de meeste premoderne staten, uiteindelijk de capaciteit om het geweldsmonopolie te handhaven, dat berust op de macht om mensen te kunnen uithongeren. De Romeinse staat kon het water voor landbouwgewassen buiten Afrika niet afsluiten door ongehoorzame mensen de toegang tot het irrigatiesysteem te ontfangen. Geen enkele megapolitieke factor in de economie van de oudheid versterkte de macht van geweld zo sterk als de aanwezigheid van zulke hydraulische systemen. Wie in deze samenlevingen controle had over het water, kon middelen buitmaken op een bijna vergelijkbaar niveau als het percentage van de totale productie dat moderne natiestaten onttrekken.¹⁶⁵

Groote boven efficiëntie

Buskruit maakte het voor staten eenvoudiger om zich uit te breiden voorbij de grenzen van rijstvelden en droge rivierdalen. De aard van buskruitwapens en de opbouw van de industriële economie brachten flinke schaalvoordelen in de oorlogsvoering met zich mee. Dit leidde tot hoge én steeds verder toenemende opbrengsten van geweld. Zoals historicus Charles Tilly het verwoordde: ‘[S]taten met de meeste dwangmiddelen wonnen de oorlogen; efficiëntie (de verhouding tussen output en input) kwam op de tweede plaats

¹⁶⁵ Voor meer over de logica van hydraulische samenlevingen, zie Karl A. Wittfogel, *Oriëntaal despotisme: Een vergelijkende studie van totale macht* (New Haven: Yale University Press, 1957).

na effectiviteit (totale output).¹⁶⁶ Aangezien regeringen zich vrijwel altijd op grote schaal organiseerden, hadden zelfs de weinige kleine soevereiniteiten, zoals Monaco of Andorra, de erkenning van de grotere staten nodig om hun onafhankelijkheid te waarborgen. Alleen grote overheden met een steeds grotere controle over middelen konden op het slagveld concurreren.

De grote onbeantwoorde vraag

Dit brengt ons bij een van de grote onopgeloste raadsels van de moderne geschiedenis: waarom de Koude Oorlog, die volgde op het systeem van grote mogendheden, uiteindelijk communistische dictaturen tegenover democratische verzorgingsstaten plaatste. Dit vraagstuk is zo weinig onderzocht dat het voor velen zelfs aannemelijk leek toen een analist van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken, Francis Fukuyama, na de val van de Berlijnse Muur “het einde van de geschiedenis” uitriep. Het enthousiaste publiek dat zijn werk toejuichte, nam te veel als vanzelfsprekend aan. Blijkbaar hadden noch de auteur, noch vele anderen de fundamentele vraag gesteld: welke gemeenschappelijke kenmerken van staatsocialisme en democratische verzorgingsstaten maakten dat zij de laatste kandidaten voor wereldheerschappij werden?

Dit is een belangrijk vraagstuk. In de afgelopen vijf eeuwen zijn immers tientallen concurrerende soevereiniteitsstelsels gekomen en gegaan, waaronder absolute monarchieën, tribale enclaves, prins-bisdommen, direct pauselijk gezag, sultansrijken, stadstaten en wederdoperkolonies. Het is nu nauwelijks voor te stellen dat een ziekenhuisorganisatie, uitgerust met eigen strijdkrachten, eeuwenlang de macht over een land kon uitoefenen. Toch is er iets dergelijks gebeurd. Vanaf 1228 regeerde de Duitse Orde van het Sint-Mariaziekenhuis te Jeruzalem, later verenigd met de Zwaardbroeders van Lijfland, driehonderd jaar lang over Oost-Pruisen en diverse gebieden in Oost-Europa, waaronder delen van Litouwen en Polen. Toen kwam de buskruitrevolutie. Binnen enkele decennia werd de Duitse Orde uit al hun gebieden verdreven en hun grootmeester had militair niet meer belang dan een schaakkampioen. Waarom? Waarom raakten zoveel andere soevereiniteitsvormen in verval, terwijl aan het einde van het industriële tijdperk de grote machtsstrijd om de wereldheerschappij werd uitgevochten tussen massademocratieën en staatssocialistische systemen?

Onbelemmerde controle

Als onze theorie van de megapolitiek klopt, is het antwoord eenvoudig. Het is vergelijkbaar met de vraag waarom sumoworstelaars meestal dik zijn. Het antwoord is dat een magere sumoworstelaar, hoe indrukwekkend zijn

166 Tilly, op. cit., p. 28.

verhouding tussen kracht en gewicht ook is, niet kan concurreren met een andere worstelaar die gigantisch is. Zoals Tilly stelt, ging het om “effectiviteit (totale output)”, niet om “efficiëntie (de verhouding tussen output en input)”. In een wereld die steeds gewelddadiger werd, domineerden de systemen die de beste toegang gaven tot middelen om op grote schaal oorlog te voeren.

Hoe werkte dat?

In het geval van het communisme is het antwoord duidelijk. Onder het communisme hadden degenen die de staat beheersten controle over vrijwel alles. Tijdens de Koude Oorlog kon de KGB de tandenborstel van burgers van de Sovjet-Unie afpakken als ze dat nuttig achtten. Ze hadden zelfs je tanden kunnen afpakken. Volgens geloofwaardige schattingen, die nog aannemelijker zijn geworden sinds de opening van voormalige Sovjetarchieven in 1992, namen de geheime politie en andere agenten van de late Sovjetstaat in vierenzeventig jaar tijd het leven van 50 miljoen mensen. Het staatsocialistische systeem kon vrijwel alles binnen haar grenzen mobiliseren voor haar leger, met weinig kans dat iemand daar bezwaar tegen zou maken.

In het geval van westerse democratieën ligt het minder voor de hand, deels omdat we geneigd zijn democratie scherp te contrasteren met het communisme. In termen van het industriële tijdperk waren de twee systemen inderdaad grote tegenpolen. Maar vanuit het perspectief van het informatietijdperk hadden ze meer gemeen dan je zou denken. Beide maakten ongehinderde overheidscontrole mogelijk. Het verschil was dat de democratische verzorgingsstaat zelfs meer middelen in handen van de staat bracht dan de staatsocialistische systemen.

Dit is een duidelijk voorbeeld van het zeldzame verschijnsel waarbij minder juist meer is. Het staatsocialistische systeem ging uit van het idee dat de staat alles bezat. De democratische verzorgingsstaat daarentegen maakte meer bescheiden aanspraken. Dit creëerde betere prikkels waardoor een grotere productie kon gerealiseerd worden. In plaats van vanaf het begin alles op te eisen, lieten westerse regeringen individuen eigendom bezitten en rijkdom vergaren. Vervolgens, nadat die rijkdom was opgebouwd, begonnen de westerse natiestaten er een groot deel van te belasten. Onroerendgoedbelasting, inkomstenbelasting en hoge successierechten leverden de democratische verzorgingsstaat enorme hoeveelheden middelen op, vergeleken met wat de staatsocialistische systemen konden genereren.

Inefficiëntie, waar het ertoe deed

Vergeleken met het communisme werkte de verzorgingsstaat inderdaad veel efficiënter. Echter, als je deze vergelijkt met andere systemen voor het vergaren van rijkdom, zoals een echte *laissez faire* enclave als *Hongkong*, bleek de verzorgingsstaat op dat gebied minder efficiënt te opereren. Opnieuw werd

duidelijk: minder kan meer betekenen. Juist deze ogenschijnlijke inefficiëntie stelde de verzorgingsstaat tijdens de megapolitieke periode van het industriële tijdperk in staat zich te onderscheiden.

Wie doorgrondt waarom, ziet veel duidelijker wat de val van de Berlijnse Muur en het verdwijnen van het communisme echt inhouden. Het suggereerde niet dat de democratische verzorgingsstaat de toekomst had, maar eerder dat haar evenbeeld vredig aan ouderdom was gestorven. Dezelfde megapolitieke revolutie die het communisme heeft gedood, zal waarschijnlijk ook de democratische verzorgingsstaten, zoals we die in de twintigste eeuw hebben gekend, ondermijnen en vernietigen.

WIE BESTUURT DE OVERHEID?

Herkennen waar de controle over de democratische regering ligt, is de sleutel tot deze onconventionele conclusie. Dit is een vraagstuk dat minder eenvoudig is dan het lijkt. In de moderne tijd werd de vraag wie controle heeft over de overheid bijna altijd gesteld als een politieke vraag. Daarop zijn veel antwoorden gegeven, maar vrijwel altijd ging het om het identificeren van de politieke partij, groep of factie die op een bepaald moment de controle had over een bepaalde staat. Je hebt vast wel gehoord van overheden die werden bestuurd door kapitalisten, door arbeiders, door katholieken of door islamitische fundamentalisten, door tribale en raciale groepen, door Hutu's en door blanken. Je zult ook gehoord hebben van overheden bestuurd door beroepsgroepen, zoals advocaten of bankiers, of door buitenstedelijke belangen, door stedelijke machtsblokken en door mensen die in de buitenwijken wonen. En zeker zul je hebben gehoord van overheden bestuurd door politieke partijen, zoals de democraten, conservatieven, christendemocraten, liberalen, radicalen, republikeinen en socialisten.

Je hebt echter waarschijnlijk niet veel gehoord over een overheid die werd bestuurd door haar klanten. De economische historicus Frederic Lane legde in enkele van zijn heldere essays over de economische gevolgen van geweld die eerder aan bod kwamen de basis voor een nieuwe manier om te doorgronden waar de controle over een overheid ligt. Lane kwam op het idee om de overheid als een economische eenheid te beschouwen die bescherming verkoopt. Door de overheid in economische termen te analyseren in plaats van politieke, bedacht hij dat er drie fundamentele alternatieven zijn voor wie controle heeft over de overheid, elk met verschillende prikkels: eigenaren, werknemers en klanten.

Eigenaren

In zeldzame gevallen, zelfs in de huidige tijd, leidt één eigenaar een overheid, meestal een heerser met erfopvolging, die feitelijk het land bezit. Zo beschouwt

de sultan van Brunei de overheid van Brunei deels als privébezit. In de middeleeuwen kwam dit vaker voor, toen heren hun leengoed als privé-eigendom inzetten om hun inkomsten te maximaliseren.

Lane verwoordde de prikkels voor 'de eigenaren van de productieproducerende onderneming' als volgt:

Om zijn winst te vergroten, zou hij proberen de kosten te drukken zonder de prijzen te verlagen. Hij zou, net als Hendrik VII van Engeland of Lodewijk XI van Frankrijk, goedkope trucs, of liever nog, zo goedkoop mogelijke middelen inzetten om zijn legitimiteit te bevestigen, de binnenlandse orde te handhaven en de aandacht van naburige vorsten af te leiden, zodat zijn eigen militaire uitgaven laag blijven. Hij behaalde winst door kostenverlagingen, door hogere heffingen die dankzij de kracht van zijn monopolie mogelijk waren, of door een combinatie van beide.¹⁶⁷

Overheden die door eigenaren worden bestuurd, hebben sterke prikkels om de kosten voor het bieden van bescherming of het monopoliseren van geweld in een bepaald gebied te drukken. Maar zolang hun heerschappij onbetwist blijft, vinden zij weinig reden om de prijs (belasting) die zij aan hun klanten vragen te verlagen tot onder het niveau dat de opbrengsten maximaliseert. Hoe hoger de prijs die een monopolist kan vragen en hoe lager zijn daadwerkelijke kosten, hoe groter de winst zal zijn. Het ideale fiscale beleid voor een door eigenaren beheerde regering leidt dan ook tot een forse winst. Wanneer overheden erin slagen hun inkomsten hoog te houden en tegelijkertijd hun uitgaven te beperken, heeft dat een grote invloed op het gebruik van middelen. Arbeid en andere waardevolle productiefactoren, die anders verspild zouden worden aan het leveren van onnodig dure bescherming, komen dan beschikbaar voor investeringen en andere doeleinden. Hoe meer winst de vorst boekt door kosten te drukken, hoe meer middelen er vrijkomen. Worden die middelen voor investeringen ingezet, stimuleren ze de economische groei. Zelfs wanneer ze enkel voor luxe-uitgaven worden ingezet, stimuleren ze toch de vorming van nieuwe markten die niet zouden ontstaan als de middelen waren verkwest aan inefficiënte "bescherming."

Werknemers

Het is eenvoudig om de prikkels te typeren die overheersen bij overheden die door hun werknemers worden bestuurd. Het zijn vergelijkbare prikkels als in andere door werknemers geleide organisaties. Allereerst hebben door werknemers bestuurde organisaties de neiging elk beleid te steunen dat de werkgelegenheid vergroot en maatregelen af te wijzen die banen verminderen. Zoals Lane het formuleerde: "Wanneer werknemers de macht hadden, lag hun

¹⁶⁷ Lane, 'Gevolgen van georganiseerd geweld', op. cit., p. 406.

prioriteit niet bij het drukken van beschermingskosten en al helemaal niet het bij beperken van hun eigen loonlast. Het maximaliseren van de omvang van de organisatie had meer hun voorkeur.”¹⁶⁸ Een door werknemers bestuurde overheid zou zelden prikkels hebben om de kosten van de overheid of de prijs die aan hun klanten wordt berekend te verlagen. Wanneer men op sterke weerstand tegen de hoge prijzen stuit, zijn dit soort overheden echter geneigd om hun inkomsten te laten dalen tot onder het niveau van hun uitgaven in plaats van simpelweg minder uit te geven. Met andere woorden, deze prikkels zorgen voor een neiging tot chronische tekorten, in tegenstelling tot overheden die onder controle van eigenaren staan.

Klanten

Zijn er voorbeelden van regeringen die door hun klanten werden gecontroleerd? Ja. Lane vond zijn inspiratie in steden als Venetië, waar kooplieden de macht hadden, en gebruikte dat om staatscontrole in economische termen te duiden. Daar had een groep groothandelaars, die bescherming nodig hadden, gedurende eeuwen effectief de controle over de overheid. Zij waren werkelijk klanten van de beschermingsdienst die de overheid leverde, geen eigenaars. Ze betaalden voor de dienst en probeerden niet te profiteren van hun controle over het geweldsmonopolie van de staat. Als sommigen dat toch deden, weerhielden andere klanten hen voor lange tijd ervan om dat nogmaals te doen. Andere voorbeelden van door klanten bestuurde overheden zijn democratieën en republieken met een beperkt kiesrecht, zoals de democratieën van de oudheid of de Amerikaanse republiek in haar beginperiode. In die tijd mochten alleen degenen die voor de overheid betaalden, ongeveer 10 procent van de bevolking, stemmen.

Overheden die door hun klanten worden bestuurd, hebben net als die van eigenaars de prikkel om hun operationele kosten zoveel mogelijk te beperken. Maar in tegenstelling tot overheden die door eigenaars of werknemers worden gecontroleerd, hebben regeringen die daadwerkelijk door hun klanten worden bestuurd ook de prikkel om de prijzen die zij rekenen laag te houden. Waar klanten de macht hebben, zijn overheden klein en doorgaans onopvallend, met lage bedrijfskosten, een minimaal aantal werknemers en lage belastingen. Een overheid onder controle van haar klanten stelt de belastingdruk niet in om de overheidsinkomsten te maximaliseren, maar om het resultaat van haar klanten te optimaliseren.

Zoals typische ondernemingen in concurrerende markten zou zelfs een monopolie dat door haar klanten wordt bestuurd, gedwongen worden om efficiënt te functioneren. Het zou geen belastingen kunnen heffen die de kosten met meer dan een minimale marge overschreden.

168 Ibid.

DE ROL VAN DEMOCRATIE: KIEZERS ALS WERKNEMERS EN KLANTEN

Lane bekijkt de democratie op de traditionele manier en gaat ervan uit dat zij ervoor zorgt dat ondernemingen die geweld inzetten en produceren steeds meer onder de controle van hun klanten komen.¹⁶⁹ Natuurlijk lijkt dat de politiek correcte conclusie, maar is dat wel zo? Wij twijfelen daar sterk aan. Kijk eens goed hoe moderne democratieën nu werkelijk functioneren.

In de eerste plaats missen ze de typische eigenschappen van competitieve markten waarin klanten de voorwaarden dicteren. Democratische regeringen besteden namelijk doorgaans slechts een fractie van hun totale uitgaven aan hun kerntaak: bescherming. In de Verenigde Staten besteden de deelstaten en lokale overheden bijvoorbeeld slechts 3,5 procent van hun totale uitgaven aan politie, rechtbanken en gevangenen. Tel de militaire uitgaven daarbij op, en nog steeds gaat slechts ongeveer 10 procent van de inkomsten naar bescherming.

Een ander veelzeggend teken dat een massademocratie niet door haar klanten wordt bestuurd, is het feit dat het in de hedendaagse politieke cultuur, geërfd uit het industriële tijdperk, ondenkbaar zou zijn als beleid inzake cruciale kwesties werkelijk zou worden bepaald door de belangen van degenen die de rekeningen betalen. Stel je de verontwaardiging voor als een Amerikaanse president of een Britse premier zou voorstellen om de groep burgers die het merendeel van de belastingen betaalt, te laten beslissen welke overheidsprogramma's moeten doorgaan en welke groepen ambtenaren ontslagen zouden moeten worden. Zo'n handelwijze zou indruisen tegen het fundamentele beeld van wat een overheid behoort te doen, meer dan wanneer ambtenaren de macht hadden om te bepalen wie extra belasting moest betalen.

Toch, als je erover nadenkt: wanneer klanten werkelijk aan het roer staan, zou het juist schandalig worden gevonden als zij niet zouden krijgen wat ze willen. Als je een winkel binnen zou lopen om meubels te kopen, en de verkopers zouden je geld aannemen maar vervolgens negeren ze je verzoeken en zouden anderen raadplegen over hoe jouw geld moest worden besteed, zou je terecht verontwaardigd zijn. Je zou het ook niet normaal of gerechtvaardigd vinden als de werknemers van de winkel zouden betogen dat jij de meubels eigenlijk niet verdient, en dat deze in plaats daarvan moeten worden geleverd aan iemand die zij meer geschikt achten. Het feit dat iets zeer vergelijkbaars gebeurt in de omgang met de overheid, laat zien hoe weinig controle haar "klanten" in werkelijkheid hebben.

Hoe je het ook bekijkt, de kosten van democratische regeringen lopen volledig uit de hand, in schril contrast met de omstandigheden in competitieve markten, waar klanten de aanbieders dwingen efficiënt te werken. De meeste democratieën kampen met structurele begrotingstekorten.

169 Ibid., p. 412.

Dit is kenmerkend voor een fiscaal beleid dat voortkomt uit de controle van de werknemers. Overheden blijken bijzonder terughoudend als het gaat om het snijden in hun operationele kosten. Wereldwijd horen we vrijwel altijd de klacht dat het erg moeilijk is om eenmaal ingevoerde politieke programma's te stoppen. Ambtenaren ontslaan blijkt vrijwel onmogelijk. Sterker nog, een van de belangrijkste voordelen van de privatisering van functies, die voorheen door de staat werden uitgevoerd, is dat particuliere controle het veel eenvoudiger maakt om overbodige banen te schrappen. Van Groot-Brittannië tot Argentinië laten nieuwe particuliere managers vaak 50 tot 95 procent van de voorheen door de staat tewerkgestelde werknemers gaan.

Bedenk ook hoe de fiscale voorwaarden voor de beschermingsdienst van de overheid worden bepaald. Je zult niet snel invloeden van competitie vinden wanneer je de belastingtarieven analyseert. Zelfs de sporadische discussies over belastingverlaging die de afgelopen jaren het politieke debat doorbraken, tonen aan hoe ver een democratische overheid doorgaans van controle door haar klanten is verwijderd. Voorstanders van lagere belastingen betoogden soms dat de overheidsinkomsten juist zouden stijgen, omdat de tarieven voorheen zo hoog waren dat ze economische activiteit ontmoedigden.

De afweging die zij doorgaans wilden benadrukken, ging niet over concurrentie tussen jurisdicties, maar over iets veel verbazingwekkenders. Ze stelden niet dat de tarieven in de Verenigde Staten of Duitsland niet hoger mochten zijn dan 15 procent, omdat de belastingtarieven in Hongkong ook slechts 15 procent waren. Integendeel, debatten over de belastingdruk gingen er meestal van uit dat de afweging voor de belastingbetaler niet lag tussen zaken doen in de ene jurisdictie of in een andere, maar tussen zaken doen tegen draconische tarieven of een vakantie nemen. Er werd gezegd dat productieve individuen die aan roofzuchtige belastingen onderworpen waren, hun werk zouden neerleggen en gaan golfen als hun belastingdruk niet werd verlicht.

Het feit dat zo'n argument zelfs kon ontstaan, laat zien hoe ver de tarieven voor bescherming, die door democratische verzorgingsstaten worden opgelegd, verwijderd zijn van een competitief uitgangspunt. De voorwaarden van progressieve inkomstenbelasting, die in de loop van de twintigste eeuw in elke democratische verzorgingsstaat ontstonden, wijken dramatisch af van prijsbepalingen die door klanten zouden worden geprefereerd. Het verschil valt op wanneer men belastingen voor een beschermingsmonopolie afzet tegen de tarieven van telefoondiensten, die tot voor kort overal monopolistisch waren. Klanten zouden moord en brand schreeuwen als een telefoonbedrijf probeerde te factureren op dezelfde basis als waarop inkomstenbelastingen worden geheven. Stel dat het telefoonbedrijf een rekening van 50.000 stuurt voor een gesprek naar Londen, alleen omdat je toevallig tijdens dat gesprek een deal van 125.000 had gesloten. Noch jij, noch een andere klant met gezond verstand zou dat betalen. Maar dat is precies de basis

waarop inkomstenbelastingen in elke democratische verzorgingsstaat worden geheven.

Wanneer je goed kijkt naar de manier waarop industriële democratieën hebben geopereerd, is het logischer om ze te beschouwen als een vorm van overheid die door haar werknemers wordt bestuurd. Als je massademocratie ziet als een door ambtenaren bestuurde overheid, wordt duidelijk waarom beleidsveranderingen zo lastig zijn. De overheid lijkt in veel opzichten bestuurd ten voordele van de werknemers. Zo lijken openbare scholen in de meeste democratische landen chronisch slecht te functioneren, en zonder zicht op verbetering. Als de klanten werkelijk aan het roer stonden, zouden ze het gemakkelijker vinden om nieuwe beleidsrichtingen uit te zetten. Degenen die voor de democratische overheid betalen, bepalen zelden de voorwaarden van de overheidsuitgaven. In feite is de overheid een coöperatief systeem dat geen privé-eigendom heeft en zich gedraagt als een natuurlijk monopolie. Prijzen houden weinig verband met kosten. De kwaliteit van de dienstverlening is over het algemeen laag in vergelijking met die in de private sector. Klachten van klanten zijn moeilijk te verhelpen. Kortom, massademocratie leidt tot controle over de overheid door haar "werknemers."

Maar wacht. Je zou kunnen zeggen dat er in de meeste jurisdicties veel meer kiezers zijn dan mensen op de loonlijst van de overheid. Hoe zou het onder zulke omstandigheden mogelijk zijn dat werknemers domineren? Dit probleem werd opgelost door het ontstaan van de verzorgingsstaat. Om het aantal werknemers aan te vullen tot een werkbare meerderheid, werden steeds meer kiezers praktisch op de loonlijst geplaatst door ze allerlei vormen van staatssteun te geven. In feite werden de ontvangers van uitkeringen en subsidies pseudo-werknemers van de overheid, die zich konden ontdoen van het gedoe om dagelijks op het werk te verschijnen. Het was een resultaat dat werd bepaald door de megapolitieke logica van het industriële tijdperk.

Wanneer de omvang van het dwingende instituut belangrijker is dan de efficiënte inzet van middelen, zoals het geval was vóór 1989, is het vrijwel onmogelijk dat de meeste overheden door hun klanten worden bestuurd. Zoals het voorbeeld van de late Sovjet Unie zo duidelijk aantoonde, was het tot een paar jaar geleden mogelijk voor staten om grote macht in de wereld uit te oefenen, zelfs terwijl ze op enorme schaal middelen verspilden. Wanneer de opbrengsten van geweld hoog en stijgend zijn, telt omvang meer dan efficiëntie. Grotere entiteiten hebben dan de neiging om te winnen van kleinere. De overheden die effectiever zijn in het mobiliseren van militaire middelen, zelfs als dat verspilling betekent, hebben dan de neiging te zegevieren boven degenen die hun middelen efficiënter gebruiken.

Denk eens na over wat dit betekent. Het impliceert onontkoombaar dat wanneer omvang belangrijker is dan efficiëntie, overheden die door hun klanten worden bestuurd, niet kunnen zegevieren en vaak ook niet kunnen overleven. Onder zulke omstandigheden zullen de entiteiten die militair het

meest effectief zijn degenen zijn die de meeste middelen voor oorlog kunnen opeisen. Echter, regeringen die echt worden bestuurd door hun betalende klanten, zouden waarschijnlijk niet onbeperkt middelen van iedereen kunnen afromen

Klanten wensen normaal gesproken dat de prijzen die zij voor een product of dienst betalen, inclusief voor bescherming, worden verlaagd en onder controle worden gehouden. Als de westerse democratieën tijdens de Koude Oorlog onder controle van de klant hadden gestaan, zou dat alleen al hun militaire slagkracht hebben verminderd, doordat het vrijwel zeker de toevoer van middelen naar de overheid zou hebben ingeperkt. Vergeet niet dat in situaties waarin klanten heersen, zowel de prijzen als de kosten nauwlettend beheerst dienen te worden. Maar dit is nauwelijks wat er gebeurde. De verzorgingsstaten waren absolute winnaars van de uitgavenwedstrijd tijdens de Koude Oorlog. Analisten van diverse achtergronden stelden dat hun overwinning mede te danken was aan hun capaciteit om zoveel geld uit te geven dat de Sovjet-Unie in financiële problemen kwam.

Precies dit feit benadrukt hoe de inefficiënties van de democratie haar op megapolitiek niveau dominant maakten tijdens een periode geweld steeds meer opleverde. Massale militaire uitgaven vormen, met al hun verspilling, duidelijk een suboptimale inzet van kapitaal voor het opbouwen particuliere welvaart. We suggereerden eerder dat, hoewel verzorgingsstaten economisch efficiënter waren in vergelijking tot socialistische overheidssystemen, ze veel minder efficiënt zijn voor het creëren van rijkdom dan laissez-faire enclaves, zoals Hongkong. Ironisch genoeg was het juist deze inefficiëntie, vergeleken met een minder belemmerd vrijemarktsysteem, die de democratische verzorgingsstaat succesvol maakte onder de megapolitieke omstandigheden van het industrialisme.

Hoe werd democratische inefficiëntie een succesfactor tijdens het Tijdperk van Geweld? De sleutel tot het ontrafelen van deze schijnbare paradox ligt in het erkennen van twee punten:

1. Succes voor een soevereiniteit in de moderne periode lag niet in het creëren van rijkdom, maar in het creëren van een militaire macht die in staat was overweldigend geweld tegen elke andere staat in te zetten. Geld was nodig om dat te doen, maar geld zelf kon een veldslag niet winnen. De uitdaging was niet om een systeem met de efficiëntste economie of de hoogste groeisnelheid te creëren, maar een systeem dat meer middelen kon onttrekken om het vervolgens in het leger te kanaliseren. Militaire uitgaven zijn van nature een kostenpost waarvan de financiële opbrengsten op zichzelf laag of afwezig zijn.
2. De gemakkelijkste manier om toestemming te krijgen voor het investeren van geld in activiteiten met weinig of geen direct financieel

rendement, zoals belastingbetalingen, is om toestemming te vragen aan iemand anders dan de persoon die het zal moeten opbrengen. Een van de manieren waarop de Nederlanders Manhattan konden kopen voor drieëntwintig dollar aan kralen, was dat de specifieke indianen aan wie ze het aanbod deden, het eigenlijk niet bezaten. “Getting to yes,” zoals de marketingmensen zeggen, is onder die voorwaarden veel gemakkelijker. Stel bijvoorbeeld dat wij als auteurs van dit boek niet zouden willen dat u de kaftprijs, maar 40 procent van uw jaarlijkse inkomen zou betalen voor een exemplaar. We zouden veel eerder toestemming krijgen als we het aan iemand anders zouden vragen, en u niet zelf zouden hoeven te benaderen. Sterker nog, we zouden veel overtuigender kunnen zijn als we zouden kunnen vertrouwen op de instemming van meerdere mensen die u zelfs niet kent. We zouden een ad-hocverkiezing kunnen houden, wat H. L. Mencken, met minder overdrijving dan hij misschien dacht, beschreef als “een geavanceerde veiling van gestolen goederen.” En om het voorbeeld realistischer te maken, zouden we ermee kunnen instemmen om een deel van het door u betaalde geld te delen met deze anonieme omstanders in ruil voor hun steun.

Dat is de rol die de moderne democratische verzorgingsstaat is gaan vervullen. Het was een onovertroffen systeem in het industriële tijdperk omdat het zowel efficiënt als inefficiënt was waar het ertoe deed. Het combineerde de efficiëntie van particulier bezit en prikkels voor het creëren van rijkdom met een mechanisme dat in wezen onbelemmerde toegang tot die rijkdom faciliteerde. Democratie hield de portemonnees van welvaartsproducenten open. Het kende militair succes in de periode waarin het rendement van geweld wereldwijd op zijn hoogtepunt was, juist omdat het het voor klanten moeilijk maakte om de belastingen die de overheid inde, of andere manieren om middelen voor het leger te financieren, zoals inflatie, te beperken.

Waarom klanten niet konden domineren

In de moderne periode waren degenen die voor “bescherming” betaalden niet in staat hun middelen te onthouden van de soeverein, zelfs niet in gezamenlijk verzet, omdat dit enkel zou hebben geleid tot overheersing door andere, mogelijk nog vijandigere staten. Dit was een duidelijke overweging tijdens de Koude Oorlog. De klanten, of belastingbetalers, die een onevenredig groot deel van de kosten van de overheid in de leidende westerse industriële staten droegen, hadden geen mogelijkheid om hoge belastingen te weigeren. Het resultaat zou zijn geweest dat zij zichzelf zouden blootstellen aan totale confiscatie door de Sovjet-Unie of een andere agressieve groep met de macht om geweld te organiseren.

Industrialisme en democratie

Op langere termijn zou de massademocratie wel eens een anachronisme kunnen blijken te zijn dat het einde van het Industriële Tijdperk niet lang zal overleven. Zeker is dat massademocratie en de natiestaat samen opkwamen met de Franse Revolutie aan het einde van de achttiende eeuw, waarschijnlijk als reactie op een stijging van het reële inkomen. Rond 1750 begonnen de inkomens in West-Europa in snel tempo te stijgen, deels als gevolg van warmer weer. Dit viel samen met een periode van technologische innovatie die de geschoolde arbeid van ambachtslieden verdrong door machines die bediend konden worden door ongeschoolde arbeiders, zelfs vrouwen en kinderen. Deze nieuwe industriële apparatuur verhoogde de lonen van ongeschoolde arbeiders, waardoor de inkomensverdeling gelijkjer werd.

Het cruciale keerpunt van de revolutie was wellicht niet, zoals vaak wordt gedacht, het merkwaardige idee dat mensen geneigd zijn in opstand te komen wanneer de omstandigheden verbeteren. Belangrijker was mogelijk het feit dat toen de inkomens een bepaald niveau hadden bereikt, het voor de vroegmoderne staat eindelijk praktisch werd om de particuliere tussenpersonen en machtige magnaten, met wie eerder over middelen werd onderhandeld, te omzeilen en over te stappen op een systeem van “directe heerschappij”, waarin een nationale overheid rechtstreeks zaken deed met individuele burgers, hen tegen steeds hogere tarieven belaste en slecht gecompenseerde militaire dienst eiste in ruil voor de verstrekking van diverse voordelen.¹⁷⁰

Omdat de opkomende middenklasse in relatief korte tijd genoeg geld had verzameld om te belasten, was het voor de heersers niet langer essentieel, zoals voorheen wel het geval was, om te onderhandelen met machtige grondbezitters of kooplieden die, zoals de historicus Charles Tilly schreef, “in staat waren om de vorming van een machtige staat te verhinderen” die “hun bezittingen in beslag zou nemen en hun transacties zou inperken.”¹⁷¹ Je kunt duidelijk zien waarom regeringen succesvoller middelen konden onttrekken van de maatschappij toen zij te maken kregen met miljoenen individuele burgers, in plaats van met een handjevol heren, hertogen, graven, bisschoppen, huurlingen, vrije steden en andere semi-soevereine entiteiten met wie de heersers van Europese staten zich vóór het midden van de achttiende eeuw genoodzaakt zagen te onderhandelen.

Stijgende reële inkomens stelden regeringen in staat een strategie te hanteren die meer middelen onder hun controle bracht. Kleine bedragen die via belastingen van miljoenen werden geïnd, konden meer inkomsten opleveren dan grotere sommen die door enkele machtigen werden betaald. Bovendien was het veel makkelijker om met de velen om te gaan dan met de

¹⁷⁰ Tilly, op. cit., pp. 96–126.

¹⁷¹ Ibid., p. 130.

enkelen, die over het algemeen onwillig waren hun geld af te staan en veel beter in staat waren zich te verzetten.

De doorsnee boer, kleine koopman of arbeider beschikte immers over verwaarloosbaar weinig middelen in vergelijking met de staat zelf. Het was aan de vooravond van de Franse Revolutie voor een doorsnee particulier in West-Europa volstrekt onmogelijk om succesvol met de staat te onderhandelen over het verlagen van zijn belastingtarief, of om een doeltreffend verzet te organiseren tegen overheidsplannen en -beleid die zijn belangen bedreigden. Maar dit is precies wat machtige particuliere magnaten eeuwenlang hadden gedaan en zouden blijven doen. Zij boden daadwerkelijk weerstand en onderhandelden met heersers, waardoor hun vermogen om middelen op te eisen werd ingeperkt.

*Oorlogsvoering versnelde de overgang van indirect naar direct bestuur. Vrijwel elke staat die oorlog voert ontdekt dat hij de inspanning niet kan bekostigen uit zijn opgebouwde reserves en lopende inkomsten. Bijna alle oorlogsvoerende staten lenen grootschalig, verhogen belastingen en eisen de middelen voor de strijd, inclusief mannen, op van onwillige burgers die hun middelen liever anders aanwenden.*¹⁷² – CHARLES TILLY

Het voorbeeld van Polen in het midden van de achttiende eeuw illustreert dit perfect. In 1760 telde het Poolse nationale leger achttienduizend soldaten. Dit was een magere strijdmacht vergeleken met de legers van de naburige machthebbers in Oostenrijk, Pruisen en Rusland, van wie het kleinste staande leger al zo'n 100.000 man telde. In feite was het Poolse nationale leger in 1760 zelfs klein in vergelijking met andere eenheden binnen Polen. De gezamenlijke strijdkrachten van de Poolse adel telden dertigduizend man.¹⁷³

Als de Poolse koning de mogelijkheid had gehad om direct belasting te heffen bij miljoenen individuele Polen, in plaats van afhankelijk te zijn van de bijdragen van de invloedrijke Poolse magnaten, zou de centrale overheid ongetwijfeld aanzienlijk hogere inkomsten hebben kunnen verwerven en dus een omvangrijker leger hebben kunnen financieren.

Ten opzichte van individuele burgers, die niet de mogelijkheid hadden om collectief met miljoenen tegelijk op te treden, bleken centrale autoriteiten overal onoverwinnelijk machtig. De koning van Polen had in 1760 echter niet de mogelijkheid zijn burgers rechtstreeks te belasten. Hij moest zijn toevlucht nemen tot de heren, rijke kooplieden en andere notabelen, die een kleine, hechte groep vormden. Zij hadden wél de mogelijkheid om gezamenlijk op te treden om de koning ervan te weerhouden hun middelen zonder hun toestemming op te eisen. Aangezien de Poolse adel over veel meer troepen

¹⁷² Ibid., p. 110.

¹⁷³ Dit voorbeeld is te vinden in Ibid., p. 139.

beschikte dan hijzelf, stond de koning niet sterk genoeg om zijn zin door te duwen.

Uiteindelijk bleek dit militaire nadeel, het onvermogen om de rijken en machten te omzeilen bij het vergaren van middelen, doorslaggevend in het Tijdperk van Geweld. Binnen enkele jaren hield Polen op te bestaan als onafhankelijke staat. Het werd veroverd door Oostenrijk, Pruisen en Rusland, drie landen met legers die elk vele malen groter waren dan de kleine Poolse strijdmacht. In elk van die landen hadden de heersers manieren gevonden om de mogelijkheden van rijke kooplieden en de adel om hun middelen te beschermen te omzeilen.

Na de Franse Revolutie

De Franse Revolutie leidde tot een nog grotere toename van de omvang van legers, een feit dat de kracht van de democratische strategie aantoonde in een periode waarin het rendement van geweld toenam. De afspraak die regeringen vanaf de Franse Revolutie maakten, was om een ongekende mate van betrokkenheid in het leven van gewone mensen te bieden, in ruil voor hun deelname aan oorlogen, in plaats van huurlingen, en het belasten van een steeds groter deel van hun stijgende inkomens. Zoals Tilly zei:

“De reikwijdte van de staat breidde zich ver buiten het militaire kerngebied uit, en haar burgers begonnen aanspraken te maken op een zeer breed scala aan bescherming, rechtspraak, productie en distributie. Naarmate nationale wetgevers hun bereik ver voorbij het goedkeuren van belastingen uitbreidden, werden ze geconfronteerd met eisen van alle goed georganiseerde belangengroepen die door de staat werden geraakt of geraakt konden worden. Direct bestuur en massale nationale politiek groeiden samen en versterkten elkaar.”¹⁷⁴

Dezelfde logica die in de achttiende eeuw gold, bleef gelden tot 1989, toen de Berlijnse Muur viel. Naarmate het industriële tijdperk vorderde, bleven de inkomens voor ongeschoold werk stijgen, waardoor massademocratie een nog effectievere methode werd om de onttrekking van middelen te optimaliseren. Als gevolg hiervan groeide de overheid voortdurend, met jaarlijks gemiddeld ongeveer een half procent extra belasting op het inkomen in een gemiddeld industrieel land gedurende de twintigste eeuw.

Tijdens het industriële tijdperk voorafgaand aan 1989 kwam democratie naar voren als de meest effectieve regeringsvorm op militair vlak, juist omdat democratie het moeilijk of onmogelijk maakte om effectieve grenzen te stellen aan de confiscatie van middelen door de staat. De ruime invoering van sociale voorzieningen aan iedereen nodigde een meerderheid van de kiezers uit om

174 Ibid., p. 115.

feitelijk ambtenaar van de overheid te worden. Dit werd het overheersende politieke kenmerk van alle leidende industriële landen, omdat kiezers een onvoldoende sterke positie hadden om hun rol als klant voor bescherming te vervullen. Niet alleen stonden ze tegenover de agressieve dreiging van communistische systemen, die grote middelen voor militaire doeleinden konden genereren omdat de staat de gehele economie beheerde, maar echte controle over de overheid was als belastingbetaler ook om een andere reden onpraktisch.

Miljoenen gewone burgers kunnen niet effectief samenwerken om hun belangen te beschermen. Omdat de obstakels voor hun samenwerking groot zijn en het verdedigen van de gemeenschappelijke belangen van de groep op individueel niveau weinig oplevert, zullen miljoenen gewone burgers minder succesvol het hoofd kunnen bieden tegen de overheid als dat kleinere groepen met gunstigere prikkels dat kunnen.

Andere dingen gelijk, zou je dus verwachten dat een groter deel van de totale middelen door de overheid wordt opgeëist in een massademocratie dan in een oligarchie of in een systeem van gefragmenteerde soevereiniteit waar magnaten militaire macht hadden en hun eigen legers op de been brachten, zoals dat overal in het vroegmoderne Europa vóór de achttiende eeuw het geval was.

Een cruciale, zij het zelden onderzochte reden voor de groei van democratische overheden in de westerse wereld is dus het relatieve belang van onderhandelingskosten tijdens een periode waarin geweld steeds meer loonde. Het kostte gewoon meer om middelen bij enkelen te halen dan bij velen.

Een relatief kleine, elitegroep van rijken vormt een coherenter en effectiever geheel dan een grote massa burgers. De kleine groep heeft sterkere prikkels om samen te werken. Zij zal bijna onvermijdelijk succesvoller zijn in het beschermen van haar belangen dan een grote massa.¹⁷⁵ En zelfs als de meeste leden van de groep ervoor kiezen niet samen te werken aan een gezamenlijke actie, kunnen een paar rijken genoeg middelen inzetten om het werk gedaan te krijgen.

Met democratische besluitvorming kon de natiestaat veel vollediger macht uitoefenen over miljoenen personen, die niet gemakkelijk konden samenwerken om collectief hun belangen te verdedigen, terwijl een kleinere groep de organisatorische hindernissen gemakkelijker kon overwinnen en zo hun geconcentreerde belangen kon beschermen. Democratie bood het extra voordeel van een gelegitimeerd besluitvormingsmechanisme, waarmee de staat toegang kreeg tot de middelen van de rijken zonder dat hun directe instemming nodig was. Het vulde de natiestaat aan omdat het de concentratie van militaire macht in de handen van de machthebbers vergemakkelijkte, in

175 Zie Mancur Olson, *The Logic of Collective Action* (Cambridge: Harvard University Press, 1965).

een tijd waarin de omvang van de ingezette kracht belangrijker was dan de efficiëntie van de mobilisatie.

De Franse Revolutie bewees dit duidelijk. Doordat het de omvang van de militaire macht op het slagveld vergrootte, hadden andere concurrerende natiestaten weinig andere keuze dan een vergelijkbare organisatie na te streven, waarvan de legitimiteit uiteindelijk verbonden werd aan democratische besluitvorming. Samengevat: de democratische natiestaat slaagde in de afgelopen twee eeuwen om deze verborgen redenen:

1. Geweld loonde steeds meer, waardoor de schaal van de macht belangrijker werd als bestuursprincipe dan efficiëntie.
2. Inkomens stegen voldoende boven het bestaansminimum, waardoor de staat de mogelijkheid kreeg om grote hoeveelheden aan middelen te innen zonder te hoeven onderhandelen met machtige magnaten die weerstand konden bieden.
3. Democratie bleek voldoende verenigbaar met de werking van vrije markten om het toenemen van de welvaart vol te kunnen houden.
4. Democratie faciliteerde een dominante overheid, bestuurd door haar “werknemers”, waardoor het moeilijk werd de uitgaven, inclusief militaire uitgaven, te beperken.
5. Democratische besluiten bleken een effectief middel tegen het vermogen van de rijken om gezamenlijk op te treden tegen het vermogen van de natiestaat om belastingen te heffen of op andere manieren inbreuk te maken op hun eigendom.

Democratie werd de winnende militaire strategie omdat het het vergemakkelijkte om meer middelen in handen van de staat te brengen. In vergelijking met andere vormen van soevereiniteit die hun legitimiteit ontleenden aan andere principes, zoals de feodale heffing, het goddelijk recht van koningen, religieuze plicht of de vrijwillige bijdragen van de rijken, werd massademocratie militair de krachtigste, omdat het de meest zekere manier was om middelen te verzamelen in een industriële economie.

De natie, als een cultureel gedefinieerde gemeenschap, is de hoogste symbolische waarde van de moderniteit; ze is gezegend met een quasi-heilig karakter dat alleen door religie wordt geëvenaard. In feite is dit quasi-heilige karakter afgeleid van religie. In de praktijk is de natie ofwel de moderne, seculiere vervanger van religie geworden, of haar machtigste bondgenoot. In de moderne tijd worden de gemeenschapsgevoelens die door de natie worden opgewekt hoog gewaardeerd en gezocht als basis voor groepsloyaliteit...

*Dat de moderne staat hier vaak de begunstigde van is, hoeft nauwelijks te verbazen, gezien haar opperste macht.*¹⁷⁶ – JOSEPH R. LLOBERA

Nationalisme

Veel van hetzelfde kan gezegd worden van nationalisme, dat een uitvloeisel werd van massademocratie. Staten die nationalisme konden inzetten, ontdekten dat ze grotere legers tegen lagere kosten konden mobiliseren. Nationalisme was een uitvinding die het voor een staat mogelijk maakte om haar militaire effectiviteit op te schalen. Net als de politiek zelf is nationalisme grotendeels een moderne uitvinding. Zoals socioloog Joseph Llobera in zijn rijk gedocumenteerde boek over de opkomst van nationalisme heeft aangetoond, is de natie een ingebeelde gemeenschap die in grote mate tot stand kwam als een manier om staatsmacht te mobiliseren tijdens de Franse Revolutie. Zoals hij stelt: “In de moderne betekenis van de term bestaat nationaal bewustzijn pas sinds de Franse Revolutie, sinds het moment waarop in 1789 de Grondwetgevende Vergadering het volk van Frankrijk gelijkstelde met de Franse natie.”¹⁷⁷

Nationalisme maakte het eenvoudiger om macht te mobiliseren en controle uit te oefenen over grote aantallen mensen. Natiestaten werden gevormd door het benadrukken van kenmerken die mensen gemeen hadden, met name de gesproken taal. Dit vergemakkelijkte heerschappij zonder tussenkomst van tussenpersonen. Het vereenvoudigde de taken van de bureaucratie. Besluiten die slechts in één taal hoefden te worden uitgevaardigd, konden sneller en met minder verwarring worden verspreid dan degenen die vertaald moesten worden in alle talen van de toren van Babel. Nationalisme maakte het dus goedkoper om grotere gebieden te beheersen. Voor het nationalisme had de vroegmoderne staat de hulp nodig van heren, hertogen, graven, bisschoppen, vrije steden en andere corporatieve en etnische tussenpersonen, van belastingpachters tot militaire leveranciers en huurlingen, om inkomsten te innen, troepen te werven en andere overheidstaken uit te voeren.

Nationalisme was ook doorslaggevend voor het verlagen van de kosten voor het mobiliseren van militair personeel door van groepsidentificatie met de belangen van de staat aan te moedigen. Er was zo’n aanzienlijk voordeel te behalen door groepsgevoel te koppelen aan de belangen van de staat dat de meeste staten, zelfs de zogenaamd internationalistische Sovjet-Unie, op nationalisme uitkwamen als aanvullende ideologie.

176 Josep R. Llobera, *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe* (Oxford: Berg Publishers, 1994), pp. ix–x.

177 Ibid., p. xiii.

In een langere historische context is nationalisme net zo goed een anomalie als de staat zelf. Zoals historicus William McNeill heeft gedocumenteerd, waren poly-etnische soevereiniteiten vroeger de norm.¹⁷⁸

In McNeill's woorden: "Het idee dat een overheid alleen rechtmatig over burgers van een enkele ethnos zou moeten heersen, begon zich tegen het einde van de Middeleeuwen in West-Europa te ontwikkelen."¹⁷⁹ Een vroege nationalistische entiteit was de Pruisische Liga (Preußischer Bund), die in 1440 werd gevormd als verzet tegen het bewind van de Duitse Orde. Sommige kenmerken van de orde zijn eerder genoemd als een uiterst voorbeeld van een soevereiniteit die niet leek op de natiestaat. De Duitse Orde was een soort gecharterde onderneming waarvan bijna geen enkel lid afkomstig was uit Pruisen. Het hoofdkwartier verschoof in de loop der tijd van Bremen en Lübeck naar Jeruzalem, Akko, Venetië en uiteindelijk Marienberg aan de Wisła. Op een bepaald moment bestuurdde zij zelfs het district Burzenland in Transsylvanië. Het is dan ook niet verrassend dat een soevereiniteit die zo weinig leek op een staat het voorwerp werd van een van de eerste pogingen om nationaal gevoel te mobiliseren als factor in de organisatie van macht. Het volgende laat echter zien hoe anders het vroege nationalisme was ten opzichte van latere varianten: de Duitstalige edelen van de Pruisische Liga verzochten de koning van Polen om Pruisen onder Pools gezag te plaatsen, grotendeels omdat de Poolse koning toen een relatief zwakke monarch was waarvan niet verwacht werd dat hij met dezelfde strengheid zou regeren als de Duitse Orde.

Nationalisme, in zijn vroege verschijningsvormen, kwam net voor de Buskruitrevolutie op. Het bleef groeien naarmate de vroegmoderne staat zich verder ontwikkelde, en werd erg belangrijk ten tijde van de Franse Revolutie. Volgens ons heeft het nationalisme als krachtig idee zijn terugtocht al ingezet. Het bereikte waarschijnlijk zijn hoogtepunt met Woodrow Wilsons poging om aan elk etnisch volk in Europa een eigen staat toe te wijzen na afloop van de Eerste Wereldoorlog. Tegenwoordig is het een reactionaire kracht, aangewakkerd in regio's met dalende inkomens en teruglopende vooruitzichten, zoals Servië.

Zoals we later zullen bespreken, verwachten wij dat nationalisme een belangrijk onderwerp zal worden waar mensen met weinig vaardigheden, nostalgisch naar dwang, zich achter zullen scharen wanneer de welvaartsstaat instort in de westerse democratieën. Je hebt nog niets gezien. Voor de meeste mensen in het Westen leek de ondergang van het communisme relatief onschuldig. Je hebt een daling van militaire uitgaven gezien, een instorting van de aluminiumprijzen, en een nieuwe bron van ijshockeyspelers voor

178 Zie William McNeill, *Polyethnicity and National Unity in World History* (Toronto: University of Toronto Press, 1986).

179 Ibid., p. 7.

de NHL. Dat is het goede nieuws. Nieuws dat de meeste mensen die in de twintigste eeuw volwassen werden, konden toejuichen, zeker als ze fan waren van ijshockey. Het grootste deel van het nieuws dat minder populair zal blijken, moet nog komen.

Nu het Industriële Tijdperk tot zijn einde komt, houden de megapolitieke omstandigheden die democratie mogelijk maakten snel op te bestaan. Daarom is het twijfelachtig dat massademocratie en de verzorgingsstaat lang zullen overleven in de nieuwe megapolitieke omstandigheden van het informatietijdperk.

Het Congres was geen tempel van de democratie, maar een markt om wetten te verhandelen. – ALBERTO FUJIMORI, president van Peru

Toekomstige historici zouden zelfs kunnen melden dat we de eerste postmoderne staatsgreep al hebben gezien, de opmerkelijke verzegeling van het congres in Peru in 1993. Dit was nauwelijks een gebeurtenis die veel aandacht trok in de leidende industriële democratieën. Maar het zou achteraf belangrijker kunnen blijken dan conventionele analisten vermoeden. De weinigen die erover nadachten, zagen het vooral als nog een machtsgreep van het soort dat Latijns-Amerika doorheen de geschiedenis treurig genoeg al vaak heeft gekend. Wij zien het echter mogelijk als de eerste stap richting de delegitimering van een bestuursvorm waarvan de onmiddellijke megapolitieke bestaansreden met de overgang naar het informatietijdperk is beginnen te verdwijnen. Fujimori's sluiting van het congres is een symptoom van de uiteindelijke waardevermindering van politieke beloften. Een soortgelijk lot kan andere parlementen te wachten staan zodra hun krediet is uitgeput.

De technologische verschuiving die het industrialisme ondermijnt, heeft veel landen opgescheept met regeringen die niet langer functioneren, of slecht functioneren. Vooral parlementen lijken steeds disfunctioneler te worden. Ze produceren wetten die vijftig jaar geleden misschien slechts dom waren, maar die vandaag de dag gevaarlijk zijn. Dit was spectaculair duidelijk in Peru, waar de interne soevereiniteit van de staat tegen 1993 vrijwel ingestort was.

Aanvallen, ontvoeringen, verkrachtingen en moorden gingen hand in hand met steeds agressiever rijgedrag en onveilige straten. De politie heeft geleidelijk de controle over de situatie verloren en sommige van haar leden zijn betrokken geraakt bij schandalen en doorgewinterde criminelen geworden... Mensen zijn geleidelijk gewend geraakt om buiten de wet te leven. Diefstal, illegale inbeslagnames en fabrieksbezettingen zijn alledaagse verschijnselen geworden.¹⁸⁰ – HERNANDO DE SOTO

180 Hernando de Soto, *The Other Path* (New York: Harper & Row, 1989).

Peru in ruïnes

In zekere zin was Peru in 1993 geen moderne natiestaat meer. Het had nog een vlag en een leger, maar de meeste instituties lagen in puin. Zelfs de gevangenissen waren overgenomen door de gedetineerden. Deze desintegratie kent meerdere oorzaken, maar de meeste verklaringen van deskundigen missen de kern. Peru viel namelijk al vroeg ten prooi aan de technologische veranderingen die gesloten economieën disfunctioneel maken en de centrale autoriteit ondermijnen. Bovendien verergeren deze megapolitieke spanningen wanneer besluitvormingsorganen, zoals het Peruaanse congres, door perverse prikkels worden gedwongen de problemen eigenlijk te verergeren in plaats van op te lossen.

De representatieve democratie in Peru was te vergelijken met een paar valse dobbelstenen. Democratie was ongeëvenaard als middel om staatsmacht uit te breiden, maar toen veranderende omstandigheden een verandering van de macht eisten, werden de eigenschappen die haar in de oude megapolitieke context zo succesvol hadden gemaakt, een bron van toenemend disfunctioneren. De wetten die het congres aannam, verzwakten razendsnel elk fundament voor waarde en respect voor de wet. Zoals de Soto in *The Other Path* verwoordt: 'Kleine belangengroepen ruziën met elkaar, veroorzaken faillissementen en beïnvloeden ambtenaren, overheden kennen privileges toe, en de wet wordt ingezet om veel meer te geven en af te nemen dan de moraal toelaat.'¹⁸¹ Een congres dat, zoals in Peru, volledig beheerst wordt door belangengroepen, heeft dezelfde morele status als een bende die gestolen goederen veilt. Dit maakte de vrije markt ontoegankelijk, waardoor de wet haar geloofwaardigheid verloor. Zoals de Soto schrijft over de periode vóór Fujimori:

Een complete omkering van doelen en middelen heeft het maatschappelijke leven in Peru zo verstoord dat bepaalde daden, hoewel wettelijk strafbaar, niet langer door het collectieve bewustzijn worden veroordeeld. Smokkelen is daar een treffend voorbeeld van. Iedereen, van aristocratische dames tot de meest nederige mannen, verwerft gesmokkelde goederen. Niemand heeft er gewetensbezwaren tegen; integendeel, men beschouwt het als een test van persoonlijke vindingrijkheid of als een vorm van wraak op de staat. Deze infiltratie van geweld en criminaliteit in het dagelijks leven gaat gepaard met toenemende armoede en ontbering. In het algemeen is het reële gemiddelde inkomen van de Peruanen de afgelopen tien jaar gestaag gedaald en bevindt het zich nu op het niveau van twintig jaar geleden. Overal hopen bergen afval zich op. Dag en nacht omsingelen legioenen bedelaars, autowassers en aaseters de voorbijgangers op zoek naar geld. Geestelijk zieken zwermen naakt door de straten en stinken naar urine. Kinderen, alleenstaande

181 Ibid.

*moeders en gehandicapten bedelen op elke straathoek om aalmoezen. Het traditionele centralisme van onze samenleving heeft duidelijk niet voldaan aan de vele behoeften van een land in transitie.*¹⁸²

De Soto omschreef het loslaten van de groteske juridische economie ten gunste van de zwarte markt, een ontwikkeling die al in gang was gezet voordat Fujimori het congres opsloot, als ‘een onzichtbare revolutie.’

Wij staan positief tegenover de voordelen van de vrije markt, maar zijn minder enthousiast over een samenleving waarin de wet net zo weinig waard is als het geld. De wereld die de Soto in Peru schetste vóór 1993, was een ‘Clockwork Orange’-wereld waarin overmatig gecentraliseerde en dysfunctionele overheidsinstellingen de maatschappij letterlijk vernietigden.

Dit was immers wat Fujimori wilde veranderen. Hij verlaagde de inflatie drastisch door de geldpersen stil te leggen. Ook slaagde hij erin vijftigduizend ambtenaren te ontslaan en diverse subsidies in te perken. Hij begon met het in evenwicht brengen van de begroting. Zijn hervormingsprogramma omvatte uitgebreide plannen om vrije markten tot stand te brengen en de industrie te privatiseren. Maar, net als in de voormalige Sovjet-Unie, had hij in 1993 de meest cruciale elementen van zijn hervorming, waaronder de eerste ronde grootschalige privatiseringen van staatsbanken, mijnbouwbedrijven en nutsbedrijven, nog niet gerealiseerd. In plaats van deze broodnodige maatregelen te realiseren, probeerde het Peruaanse congres, net als het Russische congres dat Jeltsins hervormingen in Moskou blokkeerde, een stap achteruit te zetten. Hun plan luidde: subsidies herstellen vanuit een lege schatkist, de lonen spekken en alle gevestigde belangen beschermen, met name de bureaucratie; precies wat je zou verwachten van een overheid die door haar werknemers wordt beheerst.

Fujimori beweerde dat het congres van Peru aarzelend en corrupt was, een uitspraak waar vrijwel iedereen het mee eens was. Hij voegde eraan toe dat de aarzelende en corrupte werkwijze in het congres iedere poging om de ineenslopende economie van Peru te hervormen of de gewelddadige aanvallen van narco-terroristen en nihilistische guerrilla's van *het Sendero Luminoso* (*Shining Path*) tegen te gaan, onmogelijk maakte.

De 70-procentoplossing

Dus sloot Fujimori het Congres, een daad die erop kon wijzen dat hij even autoritair was als veel voorgaande Latijns-Amerikaanse leiders. Maar wij dachten, en zeiden dat destijds ook, dat Fujimori terecht een fundamentele belemmering voor hervorming had geïdentificeerd. De buitensporige officiële lofzangen op het Peruaanse congres door Amerikaanse redactieschrijvers en functionarissen van het State Department werden niet gedeeld door het volk

¹⁸² Ibid., p. 6.

van Peru. Terwijl Noord-Amerikanen deden alsof het Peruaanse congres de belichaming van vrijheid en beschaving was, juichte het Peruaanse volk. De populariteit van president Fujimori steeg boven de 70 procent toen hij het congres naar huis stuurde. En later werd hij met een verpletterende meerderheid herkozen voor een tweede termijn. De meeste burgers zagen hun wetgevende macht blijkbaar meer als een hindernis voor hun welzijn dan als een belichaming van hun rechten. In 1994 bereikte de reële economische groei in Peru 12,9 procent, de hoogste ter wereld.

Deflatie van politieke beloften

Wij zagen de onrust in Peru niet als een terugkeer naar de dictaturen van het verleden maar eerder als een vroeg voorbeeld van een bredere overgangscrisis. Het is te verwachten dat in tal van landen crises van wanbestuur ontstaan wanneer politieke beloften niet worden nagekomen en overheden hun krediet uitgeput hebben. Uiteindelijk zullen nieuwe institutionele vormen moeten ontstaan die in staat zijn de vrijheid te bewaren onder de nieuwe technologische omstandigheden, terwijl zij tegelijkertijd uitdrukking en inhoud geven aan de gemeenschappelijke belangen die alle burgers delen.

Bijna niemand denkt nog na over de onverenigbaarheid tussen sommige instituties van de industriële overheid en de megapolitiek van de postindustriële samenleving. Of deze tegenstrijdigheden nu expliciet worden erkend of niet, hun gevolgen zullen steeds duidelijker worden naarmate voorbeelden van politiek falen zich wereldwijd opstapelen. Overheidsinstellingen die in de moderne tijd zijn ontstaan, weerspiegelen de megapolitieke omstandigheden van een of meerdere eeuwen geleden. Het informatietijdperk zal nieuwe vertegenwoordigingsmechanismen vereisen om chronische disfunctionaliteit en zelfs sociale ineenstorting te vermijden.

Toen de Berlijnse Muur in 1989 viel, betekende dat niet alleen het einde van de Koude Oorlog; het was ook het signaal aan de buitenwereld dat er een stille aardbeving in de fundamenteën van de macht in de wereld gaande was. Het betekende het einde van de lange periode van stijgende rendementen op geweld. De val van het communisme, die wij in 1987 voorspelden in *Blood in the Streets* en nog eerder in onze maandelijkse nieuwsbrief *Strategic Investment*, was niet louter een verwerping van een ideologie. Het diende als zichtbaar symbool voor de meest betekenisvolle verandering in de geschiedenis van geweld van de laatste vijfhonderd jaar. Indien onze analyse juist is, zal de maatschappelijke structuur zich aanpassen aan de groeiende inefficiënties die gepaard gaan met het grootschalig inzetten van geweld. De grenzen waarbinnen de toekomst zich moet afspelen, zijn hertekend.

Chapter 6

De megapolitiek van het informatietijdperk

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

*...het is gecomputeriseerde informatie, niet mankracht of massaproductie, die de Amerikaanse economie steeds meer aandrijft en die oorlogen zal winnen in een wereld die is bekabeld voor 500 TV-kanalen. De gecomputeriseerde informatie bestaat in de cyberspace, de nieuwe dimensie die is ontstaan door de eindeloze productie van computernetwerken, satellieten, modems, databanken en het publieke internet.*¹⁸³ – NEIL MUNRO

Op 30 december 1936 bezetten medewerkers die hogere salarissen eisten met geweld twee hoofdvestigingen van General Motors in Flint, Michigan. Ze legden machines stil, zetten de lopende banden uit en deden alsof ze thuis waren. Werknemers die waren aangenomen om de fabrieken te bedienen, gingen letterlijk zitten in een industriële confrontatie die vele weken zou duren. Het was een drama, onderbroken door gewelddadige rellen en de wisselende loyaliteit van de politie, de militie van Michigan en politieke figuren op alle bestuursniveaus. Toen hun eisen weinig vooruitgang boekten, sloeg de vakbond op 1 februari 1937 opnieuw toe.

Vakbondsactivisten namen met geweld GM's Chevrolet-fabriek in Flint over. Door de belangrijkste installaties van General Motors te bezetten en te sluiten, slaagden de arbeiders erin om de productieve capaciteit van het bedrijf bijna volledig te verlammen. In de tien dagen na de inname van de derde fabriek produceerde GM in de Verenigde Staten slechts 153 auto's.

We halen dit nieuwsbericht van zestig jaar geleden aan om de revolutie in megapolitieke omstandigheden die nu gaande is, scherper te belichten. De sit-downstaking bij GM gebeurde nog binnen het leven van sommige lezers van dit boek. Toch geloven wij dat sit-downstakingen in het informatietijdperk

183 Neil Munro, 'The Pentagon's new nightmare: an electronic Pearl Harbor', *Washington Post*, 16 juli 1995, p. C3.

net zo anachronistisch zullen blijken te zijn als slaven die door de woestijn sjouwen met enorme stenen om grafpiramides voor de farao's te bouwen. Vakbonden en hun intimidatietactieken werden in het industriële tijdperk zo vertrouwd dat ze een onbetwist deel van het sociale landschap vormden. Ze berustten echter op speciale megapolitieke omstandigheden die nu snel verdwijnen. Er zullen geen Chevrolets en geen UAW (de vakbond in kwestie) zijn om te staken op de Informatie-Supersnelweg.

Overheden zullen net als hun tegenhangers, de vakbonden, in verval raken. Geïstitutionaliseerde dwang van het soort dat een cruciale rol speelde in de twintigste-eeuwse samenleving zal niet langer mogelijk zijn. Technologie veroorzaakt een diepgaande verandering in de logica van afpersing en bescherming.

*...er zal geen eigendom zijn, geen heerschappij, geen onderscheid tussen het mijne en het uwe; maar alleen datgene wat ieder kan verkrijgen, en zolang hij het kan behouden.*¹⁸⁴ – THOMAS HOBBS

Afpersing en bescherming

Door de geschiedenis heen is geweld een dolk geweest die op het hart van de economie was gericht. Zoals Thomas Schelling scherp opmerkte: "De macht om pijn te doen, om dingen te vernietigen die iemand dierbaar zijn, om pijn en verdriet toe te brengen, is een vorm van onderhandelingsmacht, die niet makkelijk is te gebruiken, maar vaak wordt toegepast. In de onderwereld vormt het de basis voor chantage, afpersing en ontvoering; in de commerciële wereld voor boycots, stakingen en uitsluitingen... Het is vaak de basis voor discipline, civiel en militair; en goden gebruiken het om discipline af te dwingen."¹⁸⁵ Het vermogen van de staat om belastingen te heffen, hangt af van dezelfde kwetsbaarheden die ook ten grondslag liggen van particuliere afpersing en chantage. Hoewel we het doorgaans niet in deze termen zien, geeft het aandeel van de middelen dat dwingend wordt beheerd en besteed, via misdaad en overheid, een ruwe maatstaf van het megapolitieke evenwicht tussen afpersing en bescherming.

Als technologie de bescherming van bezittingen moeilijk maakt, zal misdaad waarschijnlijk wijdverspreid zijn, net als vakbondsactiviteit. Onder zulke omstandigheden zal de overheid dus een hoge premie kunnen afdwingen voor het leveren van bescherming. Belastingen zullen dus hoog zijn. Wanneer belastingen laag zijn en lonen vooral door marktwerking worden bepaald in plaats van door politieke inmenging of dwang, zorgt technologie ervoor dat

¹⁸⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, hoofdstuk 13, 'De natuurlijke toestand van de mens betreffende hun gelukzaligheid en ellende'.

¹⁸⁵ Thomas Schelling, *Arms and Influence* (New Haven: Yale University Press, 1966).

de verhoudingen verschuiven in het voordeel van bescherming, en niet van afpersing.

De technologische disbalans tussen afpersing en bescherming bereikte een extreem aan het einde van het derde kwart van de twintigste eeuw. In sommige geavanceerde westerse samenlevingen werd meer dan de helft van de middelen door regeringen opgeëist. De inkomens van een groot deel van de bevolking werden ofwel bij decreet vastgesteld, of beïnvloed door dwang, bijvoorbeeld door stakingen en dreiging met andere vormen van geweld. De verzorgingsstaat en de vakbond waren beide producten van technologie, die samen profiteerden van de overwinning van macht boven efficiëntie in de twintigste eeuw. Ze hadden niet kunnen bestaan zonder de militaire en civiele technologieën die het rendement op geweld in het industriële tijdperk verhoogden.

Het vermogen om bezittingen te creëren heeft altijd enige kwetsbaarheid voor afpersing met zich meegebracht. Hoe waardevoller de bezittingen die werden gecreëerd of beheerd, des te hoger de prijs die op de een of andere manier betaald moest worden. Of je betaalde iedereen die machtig genoeg was om je met geweld af te persen, of je betaalde voor militaire macht die in staat was om elke poging tot afpersing met brute kracht te verslaan.

Er zal geen geweld meer worden gehoord in uw land, geen verderf of vernieling binnen uw grenzen... – JESAJA 60:18

De wiskunde van bescherming

Nu kan de dolk van geweld binnenkort mogelijk worden getemd. Informatie-technologie belooft het evenwicht tussen bescherming en afpersing ingrijpend te veranderen, waardoor de bescherming van bezittingen in veel gevallen veel eenvoudiger wordt en afpersing moeilijker. De technologie van het informatietijdperk maakt het mogelijk bezittingen te creëren die buiten het bereik van veel vormen van dwang liggen.

Deze nieuwe asymmetrie tussen bescherming en afpersing berust op een fundamentele wiskundige waarheid: het is gemakkelijker om te vermenigvuldigen dan om te delen. Hoewel deze waarheid eenvoudig lijkt, bleven de diepgaande gevolgen ervan onzichtbaar tot de komst van microprocessors. Computers hebben in het afgelopen decennium miljarden keren meer berekeningen uitgevoerd dan in de hele voorgaande geschiedenis van de wereld.

Deze sprong in rekenkracht heeft ons voor het eerst in staat gesteld enkele universele kenmerken van complexiteit te doorgronden. Wat de computers laten zien, is dat complexe systemen alleen van onderaf kunnen worden opgebouwd en begrepen. Het vermenigvuldigen van priemgetallen is eenvoudig. Maar het uit elkaar halen van complexiteit door het product van grote priemgetallen te ontbinden is vrijwel onmogelijk. Kevin Kelly,

redacteur van *Wired*, verwoordt het zo:

“Het vermenigvuldigen van meerdere priemgetallen tot een groter product is eenvoudig; elk kind op de basisschool kan dat, maar alle supercomputers in de wereld stikken terwijl ze een product terug proberen te ontleden in zijn eenvoudige priemgetallen.”¹⁸⁶

De logica van complexe systemen

De cybereconomie zal onvermijdelijk worden gevormd door deze fundamentele wiskundige waarheid. Het manifesteert zich al in sterke encryptiemethoden. Zoals we later in dit hoofdstuk zullen bespreken, zullen deze algoritmen het mogelijk maken om een nieuw, beschermd domein van cyberhandel te creëren waarin het geweldsmonopolie sterk wordt teruggedrongen. Het evenwicht tussen afpersing en bescherming zal drastisch doorslaan in de richting van bescherming. Dit zal de opkomst bevorderen van een economie die meer steunt op spontane, adaptieve mechanismen en minder op bewuste besluitvorming en toewijzing van middelen via bureaucratie. Het nieuwe systeem, waarin bescherming centraal zal staan, zal sterk verschillen van datgene wat voortkwam uit de overheersing van dwang in het industriële tijdperk.

Command-and-control systemen zijn primitief

We schreven in *The Great Reckoning* dat de computer ons in staat stelt om de complexiteit in een hele reeks systemen te “zien” die voorheen onzichtbaar was.¹⁸⁷ Geavanceerde rekenkracht maakt het niet alleen mogelijk de dynamiek van complexe systemen beter te begrijpen, maar ook om deze complexiteiten op productieve manieren te benutten. In zekere zin is dit niet eens een keuze, maar het is onvermijdelijk als de economie verder wil komen dan het starre centraal gestuurde ontwikkelingsstadium. Een dergelijk systeem, dat afhankelijk is van lineaire relaties, is in wezen primitief. De inbeslagname van middelen door de overheid trekt onvermijdelijk middelen weg van complexe toepassingen met hoge waarde naar primitieve toepassingen met lage waarde. Het is een proces dat wordt beperkt door dezelfde wiskundige asymmetrie die voorkomt dat het product van grote priemgetallen kan worden ontbonden. Het verdelen van de buit kan nooit meer zijn dan primitief.

186 Kevin Kelly, *Out of Control: The New Biology of Machines, Social Systems, and the Economic World* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1995), pp. 45–46.

187 Zie hoofdstuk 8 van *The Great Reckoning*, ‘Lineaire verwachtingen in een niet-lineaire wereld: hoe de telescoop ons leerde rekenen; hoe de computer ons kan helpen te zien.’

Alles wordt complexer

Overall in het universum zien we systemen die naarmate ze evolueren grotere complexiteit bereiken. Dit geldt in de astrofysica. Het geldt in een plas water. Laat regenwater in een lage plek liggen en het zal complexer worden. Geavanceerde systemen van elke soort zijn complexe adaptieve systemen zonder een centrale autoriteit. Elk complex systeem in de natuur, waarvan de markteconomie de meest evidente sociale manifestatie is, berust op een verscheidenheid aan competenties. Systemen die in de meest uiteenlopende omstandigheden het best functioneren, danken hun robuustheid aan een spontane orde die ruimte laat voor het onverwachte. Het leven zelf is zo'n complex systeem. Miljarden potentiële genetische combinaties produceren één enkel menselijk individu. Het ordenen daarvan zou elke bureaucratie doen vastlopen.

Vijftientwintig jaar geleden kon dat slechts een intuïtie zijn. Vandaag is het aantoonbaar. Naarmate computers ons meer inzicht geven in de wiskunde achter kunstmatig leven, groeit ons begrip van de wiskunde van het werkelijke leven, dat berust op biologische complexiteit. Dankzij informatietechnologie kunnen deze geheimen van complexiteit worden toegepast om economieën om te vormen tot steeds complexere systemen. Het internet en het World Wide Web hebben al kenmerken aangenomen van een organisch systeem, zoals Kevin Kelly suggereert in *Out of Control: The New Biology of Machines, Social Systems, and the Economic World*.¹⁸⁸ In zijn woorden is de natuur “een ideeënfabriek. Vitale, postindustriële paradigma's liggen verborgen in elke mierenhoop in de jungle... De grootschalige overdracht van het biologische naar machines zou ons diep moeten verwonderen. Wanneer de vereniging van het geboren en het gemaakte voltooid is, zullen onze creaties leren, zich aanpassen, zichzelf genezen en evolueren. Dit is een kracht waar we nauwelijks van hebben durven dromen.”¹⁸⁹

De gevolgen van deze “grootschalige overdracht van het biologische naar machines” zullen inderdaad verstrekkend zijn. Sociale systemen hebben altijd een sterke neiging gehad om de kenmerken van de heersende technologie te imiteren. Marx had hierover gelijk. Gigantische fabrieken vielen samen met het tijdperk van de grote overheid. Microprocessing is nu bezig met het miniaturiseren van instituties. Als onze analyse klopt, zal de technologie van het Informatietijdperk uiteindelijk een economie scheppen die beter geschikt is om de voordelen van complexiteit te benutten.

Toch zijn de megapolitieke dimensies van zo'n verandering zo weinig begrepen dat zelfs de meesten die het wiskundige belang ervan hebben erkend, dit op een anachronistische manier hebben gedaan. Het is eenvoudigweg moeilijk om volledig te bevatten en te internaliseren dat

¹⁸⁸ Ibid., pp. 2–4.

¹⁸⁹ Ibid., p. 4.

technologische verandering in de komende jaren de meeste politieke vormen en concepten van de moderne wereld zal verouderen. Zo schreef de overleden natuurkundige Heinz Pagels in zijn vooruitziende boek *The Dreams of Reason*: “Ik ben ervan overtuigd dat de naties en volkeren die de nieuwe wetenschap van complexiteit beheersen, de economische, culturele en politieke supermachten van de volgende eeuw zullen worden.”¹⁹⁰ Het is een indrukwekkende voorspelling. Wij geloven echter dat het onjuist zal blijken, niet omdat het een verkeerde observatie is, maar juist omdat het méér bewaarheid zal worden dan Pagels durfde uit te spreken. Samenlevingen die zich herconfigureren tot complexere adaptieve systemen zullen inderdaad opbloeien. Maar wanneer dat gebeurt, zullen het waarschijnlijk geen naties zijn, laat staan “politieke supermachten”. Het is waarschijnlijker dat de directe begunstigden van de toegenomen complexiteit van de sociale systemen de Soevereine Individuen van het nieuwe millennium zullen zijn.

Pagels’ voorspelling komt neer op wat een sjamaan van een jagersgroep vijfhonderd generaties terug bij het kampvuur zou hebben gezegd: “Ik ben ervan overtuigd dat de eerste jagersgroep die de nieuwe wetenschap van geïrrigeerde landbouw beheerst, meer vrije tijd voor het vertellen van verhalen zal hebben dan zelfs die kerels die de grote vissen vangen daar bij het meer.” Hoezeer hij ook gelijk had over het belang van complexiteit, Pagels miste het meest fundamentele feit van allemaal: wanneer de logica van geweld verandert, verandert de samenleving.

DE LOGICA VAN GEWELD

Om te begrijpen hoe en waarom, moeten we ons richten op diverse aspecten van de megapolitiek die je zelden tegenkomt. Deze vraagstukken onderzocht historicus Frederic C. Lane, wiens werk over geweld en de economische betekenis van oorlog elders in dit boek aan bod komt. Toen Lane in het midden van deze eeuw zijn werk schreef, was een informatiesamenleving nog ondenkbaar. Onder die omstandigheden kon hij er rotsvast van overtuigd zijn dat de strijd om geweld wereldwijd in zijn definitieve fase beland was met de opkomst van de natiestaat. In zijn werken geeft hij niet aan dat hij microprocessing had voorzien of dat hij geloofde dat het technologisch haalbaar was om activa in de cyberspace, een rijk zonder fysiek bestaan, te creëren. Lane ging niet in op de implicaties van de mogelijkheid dat grote handelsvolumes vrijwel immuun zouden kunnen worden gemaakt voor de invloed van geweld.

Hoewel Lane de huidige technologische revoluties niet had voorzien, blijken zijn inzichten in de verschillende stadia van de monopolisatie van geweld uit het verleden zo scherp dat ze duidelijk toepasbaar zijn op de opkomende

¹⁹⁰ Heinz Pagels, *the dreams of reason* (New York: Bantam Books, 1989), geciteerd in Roger Lewin, *complexity: life at the edge of chaos* (New York: Macmillan, 1992), p. 10.

informatierevolutie. In zijn studie van de gewelddadige middeleeuwse wereld richtte hij de aandacht op vraagstukken die conventionele economen en historici vaak over het hoofd zien. Hij realiseerde zich dat de manier waarop geweld wordt georganiseerd en gecontroleerd een cruciale rol speelt bij de allocatie van schaarse middelen.¹⁹¹ Lane erkende bovendien dat, hoewel de productie van geweld doorgaans niet als onderdeel van de economische output wordt gezien, de beheersing ervan essentieel is voor de economie. De voornaamste taak van de overheid bestaat immers uit het bieden van bescherming tegen geweld. Zoals hij het verwoordde:

‘Elke economische onderneming heeft bescherming nodig en betaalt daarvoor; bescherming tegen de vernietiging of de gewapende inbeslagname van haar kapitaal en tegen de gewelddadige verstoring van haar arbeid. In sterk georganiseerde samenlevingen behoort het leveren van deze bescherming tot de taken van een speciale vereniging of onderneming die men ‘overheid’ noemt. Inderdaad, een van de meest onderscheidende kenmerken van overheden is hun poging om wet en orde te handhaven door zelf macht in te zetten en op diverse wijzen het gebruik van geweld door anderen te beheersen.’¹⁹²

Dit punt is zo fundamenteel dat het niet in leerboeken of burgerlijke discussies, die zogenaamd de politieke koers bepalen, wordt besproken. Maar men kan het niet zomaar negeren als je de informatierevolutie, die zich nu ontvouwt, wil doorgronden. De bescherming van leven en eigendom is immers een essentiële behoefte waar elke samenleving in de geschiedenis mee te maken heeft gehad. Het afweren van gewelddadige agressie vormt het centrale dilemma in de geschiedenis en kent geen eenvoudige oplossing, al bestaan er meerdere manieren om bescherming te bieden.

Het einde van een tijdperk

Terwijl we dit schrijven, beginnen de megapolitieke gevolgen van het informatietijdperk net voelbaar te worden. De economische verschuivingen van de afgelopen decennia waren van industrie naar informatie en rekenkracht, van machinale kracht naar microprocessing, van fabrieken naar bureau's, van massaproductie naar kleine teams, of zelfs naar zelfstandigen. Naarmate ondernemingen kleiner worden, neemt de kans op sabotage en chantage op de werkvloer af. Vakbonden vinden het veel lastiger om kleinere bedrijven te organiseren.

Dankzij microtechnologie kunnen ondernemingen kleiner en mobieler opereren. Velen leveren diensten of producten die nauwelijks natuurlijke

¹⁹¹ Lane, 'economic consequences of organized violence' (op. cit., p. 402).

¹⁹² Frederic C. Lane, 'the economic meaning of war and protection' in *Venice and history: the collected papers of Frederic C. Lane* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1966), pp. 383–384.

hulpbronnen vereisen. In principe kunnen deze ondernemingen vrijwel overal op aarde werken, omdat ze niet gebonden zijn aan een specifieke locatie, zoals een mijn of een haven. Daardoor lopen ze op den duur veel minder kans om door vakbonden of politici onder druk te worden gezet. Een oud Chinees gezegde luidt: 'Van alle zesendertig manieren om uit de problemen te komen, is vertrekken de beste.'¹⁹³

In het informatietijdperk zal die oosterse wijsheid haar vruchten afwerpen. Wanneer het bedrijfsleven onaangenaam wordt door buitensporige eisen op één locatie, wordt verhuizen een stuk eenvoudiger. Inderdaad, zoals we straks bespreken, kunnen ondernemers in het informatietijdperk virtuele ondernemingen opzetten, waarbij hun vestigingsplaats volledig afhankelijk is van de spotmarkt. Een plotselinge toename van de pogingen tot afpersing, of het nu door overheden of anderen komt, kan ertoe leiden dat de activiteiten en activa van een virtuele onderneming met de snelheid van het licht uit de betreffende jurisdictie verdwijnen.

De toenemende integratie van microtechnologie in industriële processen betekent dat zelfs bedrijven die nog steeds producten met grote schaalvoordelen produceren, niet langer even kwetsbaar zijn voor de dreiging van geweld als vroeger. Een voorbeeld hiervan is het falen van de langdurige staking van de United Auto Workers tegen Caterpillar, die eind 1995, na bijna twee jaar, werd beëindigd. In tegenstelling tot de assemblagelijnen van de jaren dertig maakt de huidige Caterpillar-fabriek veel meer gebruik van vakbekwame werknemers. Onder druk van buitenlandse concurrentie besteedde Caterpillar veel laaggeschoold werk uit, sloot inefficiënte fabrieken en investeerde bijna 2 miljard dollar in de computerisering van bestaande machines en de installatie van assemblagerobots. De staking stimuleerde zelfs het doorvoeren van deze arbeidsbesparende efficiëntieslag. Het bedrijf stelt nu tweeduizend werknemers minder nodig te hebben dan toen het werk werd neergelegd.¹⁹⁴

De megapolitieke omstandigheden van het productieproces zijn ingrijpend veranderd dan de meeste mensen beseffen. Deze verandering is nog niet duidelijk zichtbaar, deels omdat er altijd een vertraging zit tussen een revolutie in megapolitieke omstandigheden en de institutionele veranderingen die zij onvermijdelijk teweegbrengt. Bovendien betekent de snelle evolutie van microprocessingtechnologie dat er nu producten verschijnen waarvan de megapolitieke gevolgen al voorzien kunnen worden, nog voordat ze bestaan. Zij zullen zorgen voor een fundamenteel andere wereld.

193 Shi Mai'an and Lao Guanzhong, *outlaws of the marsh*, vertaald door Sidney Shapiro (Bloomington: Indiana University Press, 1981), p. 12.

194 George E Will, 'Vaarwel aan de welvaartsstaten,' *Washington Post*, 17 december 1995, p. C7.

UITBUITING VAN DE KAPITALISTEN DOOR DE ARBEIDERS

De aard van de technologie in het merendeel van de twintigste eeuw zorgde ervoor dat eigenaars en managers weinig middelen hadden om een gedwongen bezetting van een fabriek of een sit-downstaking tegen te gaan. Zoals historicus Robert S. McElvaine opmerkte, maakte een sit-downstaking het “moeilijk voor werkgevers om de staking af te breken zonder hetzelfde met hun eigen uitrusting te doen.”¹⁹⁵ In feite hielden de arbeiders het kapitaal van de eigenaars fysiek gegijzeld. Om redenen die hieronder worden toegelicht, bleken grotere industriële ondernemingen makkelijkere doelwitten voor vakbonden dan kleinere bedrijven. In 1937 was General Motors misschien wel hét toonaangevende industriële concern ter wereld. Haar fabrieken behoorden tot de grootste en duurste verzameling machines ooit gebouwd en boden werk aan tienduizenden arbeiders. Elk uur van elke dag dat de GM-fabrieken stil lagen, kostte het bedrijf een klein fortuin. Een staking die wekenlang onopgelost bleef, zoals die in de winter van 1936-37, betekende snel oplopende verliezen.

In verzet tegen vraag en aanbod

General Motors capituleerde snel nadat de derde fabriek bezet werd en de productie van auto's volledig stilviel. Dat was geen economische beslissing gebaseerd op de vraag en het aanbod van arbeid. Integendeel, toen General Motors toegaf aan de eisen van de vakbond waren er negen miljoen werklozen in de VS, wel 14% van de beroepsbevolking. Velen waren bereid en bekwaam genoeg om de assemblagebanen bij GM in te vullen, al zul je dat waarschijnlijk niet van de rapportage destijds hebben gehoord. Een verfijsde etiquette verhulde een eerlijke analyse van de arbeidsverhoudingen tijdens de industriële periode. Het idee dat fabriekswerk, en dan met name in het midden van de twintigste eeuw, vakmanschap vereiste, was grotendeels fictie. De meeste fabrieksbanen konden door bijna iedereen uitgevoerd worden die op tijd kon opdagen. Ze vereisten amper training en zelfs geen geletterdheid. Nog zo recent als in de jaren '80 waren veel arbeiders van GM analfabeet of konden niet rekenen, of beide, en tot in de jaren '90 kreeg een nieuwe werknemer gemiddeld slechts één dag oriëntatie. Een baan die je in een dag kunt leren, kun je geen vakmanschap noemen.

Terwijl zowel geschoolde als ongeschoolde arbeiders in de rij stonden om smeekbedes te doen voor werk, slaagden de fabrieksarbeiders van GM er in 1937 toch in om hun werkgevers tot een loonsverhoging te dwingen. Hun succes had veel meer te maken met de dynamiek van geweld dan met de vraag en het aanbod van arbeid. In maart 1937, de maand na de schikking, waren er 17 extra sit-downstakingen in de Verenigde Staten. De meeste waren succesvol.

¹⁹⁵ Robert S. McElvaine, *De grote depressie: Amerika, 1929–1941* (New York: *Times Books*, 1984), p. 292.

Vergelijkbare gebeurtenissen vonden plaats in elk geïndustrialiseerd land. De arbeiders namen simpelweg de fabrieken in beslag en verkochten ze terug aan de eigenaars. Het was een uiterst eenvoudige tactiek, en een die in de meeste gevallen winstgevend en leuk was voor de deelnemers. Eén sit-downstaker schreef: "Ik heb de tijd van mijn leven, iets nieuws, iets anders, volop eten en muziek."¹⁹⁶

De GM-sit-downstaking van 1936-37 en de andere gewelddadige fabrieksovernames uit die tijd waren voorbeelden van een fenomeen dat wij in *Blood in the Streets* beschreven als "de uitbuiting van de kapitalisten door de arbeiders." Dit was niet de visie die Pete Seeger in zijn droevige liederen verwerkte. Maar tenzij je een carrière als volkszanger in een arbeidersbuurt overweegt, is het belangrijk niet te focussen op de populaire interpretatie, maar op de onderliggende werkelijkheid. Waar je ook in de geschiedenis kijkt, er is bijna altijd een laag van rationalisatie en schijn die de ware megapolitieke fundamenteën van systematische afpersing verhuult. Als je die rationalisaties voor lief neemt, is de kans klein dat je werkelijk begrijpt wat er gaande is.

HET ONTCIJFEREN VAN DE LOGICA VAN AFPERSING

Om de megapolitieke implicaties van de huidige overgang naar het informatietijdperk te begrijpen, moet je de retoriek wegstrepen en je concentreren op de werkelijke logica van geweld in de samenleving. Dit is vergelijkbaar met het pellen van een te rijpe ui. Het kan tranen in je ogen brengen, maar kijk niet weg. We beginnen met de logica van afpersing op de werkplek en breiden de analyse vervolgens uit naar bredere kwesties, zoals de creatie en bescherming van bezittingen en de aard van de moderne overheid. In grotere mate dan de meeste mensen zich realiseren, was de welvaart van de overheid, net als die van vakbonden, direct gecorreleerd aan de mate waarin afpersing effectief ingezet kan worden. In de negentiende eeuw was de effectiviteit ervan lager dan in de twintigste. In het volgende millennium zal zij bijna tot nul afnemen.

De hele logica van overheid en de aard van macht zijn getransformeerd door microprocessing. Dit lijkt op het eerste gezicht misschien overdreven, maar kijk aandachtig mee. De welvaart van regeringen is in de twintigste eeuw hand in hand gegaan met de welvaart van vakbonden. Vóór de twintigste eeuw onttrokken de meeste overheden aanzienlijk minder middelen dan de militante verzorgingsstaten die we nu kennen. Evenzo waren vakbonden vóór deze eeuw kleine of onbelangrijke factoren in het economische leven. Het vermogen van arbeiders om hun werkgevers te dwingen tot het betalen van hogere lonen dan de marktprijs, vond haar oorsprong in dezelfde

¹⁹⁶ Ibid., p. 293.

megapolitieke omstandigheden die het voor overheden mogelijk maakten om 40 procent van de economische productie te belasten, of meer.

Afpersing op de werkvloer vóór de twintigste eeuw

De opkomst en ondergang van de afpersing van kapitalisten door vakbonden is makkelijk te verklaren door te kijken naar de veranderende megapolitieke omstandigheden binnen het productieproces. In 1776, toen Adam Smith *The Wealth of Nations* publiceerde, waren de condities voor afpersing op de werkvloer zo ongunstig dat het vormen van “combinaties” van arbeiders om “de prijs van hun arbeid te verhogen” zelden uitvoerbaar bleek. De meeste productiebedrijven waren klein en door families gerund, en grootschalige industriële activiteiten stonden nog in de kinderschoenen. Hoewel geweld niet uitgesloten werd, was het niet heel effectief. In de tijd van Smith en tot ver in de negentiende eeuw beschouwde men vakbonden als illegale combinaties in Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en andere landen met common-law. Adam Smith omschreef de stakingen als volgt: ‘Hun gebruikelijke voorwendselen zijn soms de hoge prijzen van levensmiddelen, soms de enorme winst die hun meester behaalt met hun werk... Zij grijpen altijd terug op luid tumult, en soms zelfs op schokkend geweld en de meest gruwelijke beledigingen.’¹⁹⁷ Toch behalen arbeiders ‘zeer zelden enig voordeel uit die tumultueuze combinaties,’ behalve ‘de bestraffing of ondergang van de aanvoerders.’¹⁹⁸

In de negentiende eeuw genoot de industrie van steeds meer schaalvoordelen en de omvang van ondernemingen nam toe. Toch bleven de meeste individuen voor zichzelf werken als boeren of kleine ondernemers, en pogingen tot vakbondsvorming, zoals beschreven door Adam Smith, “eindigden over het algemeen in niets.”¹⁹⁹ De juridische en politieke positie van vakbonden veranderde pas toen de schaal van ondernemingen toenam. De eerste vakbonden die zich succesvol organiseerden, waren ambachtsvakbonden van hooggeschoolde arbeiders, die zich over het algemeen zonder veel geweld organiseerden. Ze stelden zich tevreden met loonsverhogingen die overeenkwamen met de potentiële kosten van hun vervanging. Vakbonden voor ongeschoolde arbeiders waren een ander verhaal. Zij maakten gebruik van de verschuiving naar grotere ondernemingen door zich te richten op precies die industrieën die bijzonder kwetsbaar waren voor dwang, hetzij omdat ze op grotere schaal opereerden, hetzij omdat het karakter van de werkzaamheden hun eigenaars

¹⁹⁷ Smith, op. cit., p. 75.

¹⁹⁸ Ibid., p. 76.

¹⁹⁹ Ibid.

blootstelde aan fysieke sabotage. Dit patroon werd bevestigd van Newcastle tot Argentinië.²⁰⁰

Een vroeg voorbeeld van gewelddadige arbeidersbewegingen in de Verenigde Staten was een aanval op het Chesapeake and Ohio Canal in 1834. In tegenstelling tot de meeste bedrijven van het begin van de negentiende eeuw, was het C&O Canal geen afgesloten en gemakkelijk te beschermen onderneming. Oorspronkelijk zou het 550 kilometer lang worden, met een hoogteverschil van ruim 900 meter van de lagere Potomac tot de bovenloop van de Ohio.²⁰¹ Het graven van zo'n kanaal was een enorme klus die nooit helemaal zou worden voltooid. Toch waren er talrijke arbeiders mee bezig, waarbij enkelen snel inzagen dat het kanaal eenvoudig onklaar te maken was. Zonder regelmatig onderhoud kon het door muskusratten die onder het jaagpad groeven, worden gesaboteerd. Daarnaast konden de sluizen en kanalen tijdens het gebruik makkelijk beschadigd raken door onzorgvuldig gebruik, overstromingen door zware regenval of door botsingen met onbeheerde boten. Het was dan ook niet moeilijk voor stakers om de waterweg te blokkeren met gezonken boten of ander puin. Begin 1834 leidde een rel tussen rivaliserende groepen Ierse arbeiders op het C&O tot een poging om dit potentieel te benutten en het kanaal over te nemen. De poging mislukte echter nadat president Andrew Jackson federale troepen van Fort McHenry had gestuurd om de arbeiders te verdrijven. Hierbij kwamen vijf mensen om het leven.

Mijnen en spoorwegen waren ook vroege doelwitten voor vakbondsactivisme in Amerika. Net als het C&O Canal waren zij zeer kwetsbaar voor sabotage: mijnen konden bijvoorbeeld worden overstroomd of bij de ingang worden geblokkeerd; het doden van de muil dieren die de ertswagentjes uit ondergrondse mijnen trokken, creëerde een lastige en onaangename situatie voor de eigenaars; spoorwegbeddingen strekten zich over vele kilometers uit en konden slechts moeilijk worden bewaakt. Het was relatief eenvoudig voor vakbondscriminelen om mijnen en spoorwegen aan te vallen en aanzienlijke economische schade aan te richten. Dergelijke aanvallen kwamen veelvuldig voor tijdens pogingen om effectieve vakbonden te organiseren. Deze inspanningen waren over het algemeen het intensiefst tijdens perioden waarin de reële lonen stegen door deflatie. Wanneer eigenaars probeerden om de nominale lonen aan te passen, leidde dit vaak tot protesten die tot geweld

200 Een van de eerste vakbonden in Argentinië die zich daadwerkelijk organiseerden, was de spoorwegvakbond, opgericht in 1887. Zie Carmelo Mesa-Lago, *Social Security in Latin America: Pressure Groups, Stratification, and Inequality* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1978), p. 161.

201 Voor meer details over de planning en bouw van het C&O-kanaal raadpleeg je Robert J. Brugger, *Maryland: A Middle Temperament 1634-1980* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1990), pp. 202-3f.

escaleerden. Zulke incidenten waren wijdverspreid tijdens de depressie die volgde op de paniek van 1873.

In december 1874 brak er oorlog uit in de anthracietmijnen van het oosten van Pennsylvania. De vakbonden organiseerden een gewelddadige staking onder de dekmantel van een geheime maatschappij genaamd de Ancient Order of Hibernians, ook bekend als de "Molly Maguires," naar een Ierse revolutionair. Deze groep stond bekend om het terroriseren van de kolenmijnen en het verhinderen dat mijnwerkers die wilden werken, hun werk konden doen. Tegen haar leden werden sabotage en vernietiging van eigendom, en zelfs moord en liquidaties ten laste gelegd.²⁰²

Er was ook terugkerend geweld onder spoorwegmedewerkers. Bijvoorbeeld in juli 1877 waren er ernstige uitbarstingen gericht op het vernietigen van eigendommen van zowel de Pennsylvania Railroad als de Baltimore & Ohio Railroad. Arbeiders namen wissels over, haalden sporen weg, sloten rangeerterreinen af, schakelden locomotieven uit, saboteerden en plunderden treinen, en erger. In Pittsburgh werden de ronde werkplaatsen van de Pennsylvania Railroad in brand gestoken met honderden mensen erin. Tientallen werden gedood, tweeduizend wagons werden verbrand en geplunderd, en de machinewerkplaats werd vernietigd, samen met een graanlift en 125 locomotieven. Federale troepen grepen in om de orde te herstellen.²⁰³

Hoewel deze vroege stakingen sympathiek werden geïnterpreteerd door socialistische en vakbondsactivisten, inspireerden ze weinig publieke steun. Ondanks de inherente kwetsbaarheid van industrieën zoals mijnen en spoorwegen, waren de algemene megapolitieke omstandigheden nog niet gunstig voor de uitbuiting van kapitalisten door arbeiders. De schaal van ondernemingen was te klein om systematische afpersing mogelijk te maken. Hoewel er kwetsbare industrieën waren, boden zij werk aan een te klein deel van de bevolking om de voordelen van dwang tegen werkgevers breed te laten delen. Zonder dergelijke steun waren ze niet houdbaar, omdat eigenaars op de overheid konden rekenen voor bescherming. Hoewel vakbonden soms probeerden lokale ambtenaren via dreigementen ervan te weerhouden rechterlijke bevelen uit te voeren, waren deze pogingen zelden succesvol. Zelfs de meest gewelddadige stakingen werden meestal binnen enkele dagen of weken door militaire middelen onderdrukt.

202 Irving J. Sloan, *Our Violent Past: An American Chronicle* (New York: Random House, 1970), p. 177

203 Voor meer informatie over het geweld tijdens de spoorwegstakingen van 1877 zie *ibid.* en Brugger, *op. cit.*, pp. 341–344.

Chantage eenvoudig gemaakt

Het feit dat pogingen van vakbonden om lonen van kleine bedrijven boven het marktconforme niveau te krijgen zelden succesvol waren, leert ons een les voor het Informatietijdperk. Zelfs die bedrijfstakken die duidelijk kwetsbaar waren voor sabotage, zoals kanalen, spoorwegen, trams en mijnen, waren niet gemakkelijk onder controle te brengen. Dit kwam niet omdat de vakbonden geweld schuwden. Integendeel, geweld werd royaal ingezet, soms ook tegen prominente individuen. Bijvoorbeeld, in een zaak die binnen de Amerikaanse arbeidersbeweging werd gevierd als een geval van “wraak van de mijnwerkers,” werd gouverneur Frank Steunenberg van Idaho, die een poging van mijnwerkers om eigendommen in Coeur d’Alene te blokkeren had tegengewerkt, vermoord door een bom die door een huurmoordenaar van de vakbond was gegooid.²⁰⁴ Zelfs moord en dreigementen waren vóór de opkomst van grootschalige fabrieken en massaproductiebedrijven in de twintigste eeuw echter meestal onvoldoende om vakbondserkenning te verkrijgen.

Om te begrijpen waarom de omstandigheden van vakbonden in de twintigste eeuw zo veranderden, moet je kijken naar de kenmerken van productietechnologie. Er veranderde iets met de snelle opkomst van fabrieksarbeid in de vroege decennia van de twintigste eeuw. Deze verandering maakte de economische koplopers bijzonder kwetsbaar voor afpersing. In feite leken de fysieke eigenschappen van industriële technologie arbeiders bijna uit te nodigen om de kapitalisten af te persen. Overweeg het volgende:

1. *De meeste industriële producten bevatten een grote hoeveelheid natuurlijke hulpbronnen.* Dit leidde ertoe dat de productie gebonden bleef aan een beperkt aantal locaties, net zoals dat mijnen moeten geplaatst worden waar de erts zich bevinden. Fabrieken die nabij transportknooppunten lagen met gemakkelijke toegang tot leveranciers van onderdelen en grondstoffen, hadden significante operationele voordelen. Dit maakte het voor dwingende organisaties, zoals overheden en vakbonden, gemakkelijker om een deel van die voordelen voor zichzelf te claimen.
2. *Toenemende schaalvoordelen leidden tot zeer grote ondernemingen.* Fabrieken aan het begin van de negentiende eeuw waren relatief klein. Met de opkomst van de assemblagelijijn in de twintigste eeuw namen de schaalvoordelen toe, waardoor de grootte en de kosten van de modernste fabrieken sterk opliepen. Dit maakte ze op verschillende manieren een makkelijk doelwit. Bijvoorbeeld, grote schaalvoordelen gaan vaak gepaard met lange productcycli. Lange productcycli zorgen

²⁰⁴ Sloan, op. cit., p. 202. Zie ook S. S. Boynton, ‘Miners’ vengeance’, *‘Overland Monthly’*, vol. 22 (1893), pp. 303–307

voor stabielere markten. Dit maakt ondernemingen vatbaar voor roofzuchtige acties, omdat het betekent dat er voordelen op de lange termijn te behalen zijn.

3. *Het aantal concurrenten in toonaangevende industrieën daalde scherp. Het was tijdens de industriële periode niet ongebruikelijk om slechts een handvol bedrijven te vinden dat concurreerde om miljardenmarkten.* Ook dit maakte hen makkelijkere doelwitten voor afpersing door vakbonden. Het is veel eenvoudiger om vijf bedrijven aan te vallen dan vijfduizend. De concentratie van de industrie zelf was een factor die afpersing vergemakkelijkte. Dit voordeel werkte zelfversterkend, omdat bedrijven die gedwongen werden om hogere lonen te betalen, zelden te maken kregen met concurrenten die daarvan waren vrijgesteld. Vakbonden konden daardoor een behoorlijk deel van de winst van dergelijke bedrijven afromen zonder dat ze direct failliet gingen. Uiteraard, als werkgevers routinematig failliet zouden gaan telkens wanneer ze lonen moesten betalen die hoger waren dan de marktprijs, dan zouden arbeiders weinig winnen door hen daartoe te dwingen.
4. *Door de grotere schaal van de ondernemingen, namen de kapitaalvereisten toe.* Dit vergrootte niet alleen de kwetsbaarheid van kapitaal en verhoogde de kosten van fabrieksluitingen; het maakte het ook steeds onwaarschijnlijker dat een moderne fabriek in handen van één individu of familie kon zijn, behalve via erfopvolging van iemand die het bedrijf op kleinere schaal was begonnen. Om de enorme kosten van uitrusting en exploitatie van een grote fabriek te financieren, moest het vermogen van honderden of duizenden mensen worden samengebracht op de kapitaalmarkten. Dit maakte het moeilijker voor de gefragmenteerde en bijna anonieme eigenaren om hun eigendom te verdedigen. Ze werden vrijwel gedwongen om professionele bestuurders in te schakelen, die doorgaans slechts een fractie van de aandelen van het bedrijf in bezit hadden. Het vertrouwen op ondergeschikte managers verzwakte de weerstand van bedrijven tegen afpersing. De managers hadden weinig prikkels om hun leven of lichamelijke integriteit te riskeren ter bescherming van het eigendom van het bedrijf. Hun verzet bereikte zelden de felheid waarmee kleine ondernemers, zoals slijterijhouders, hun eigendom verdedigen.
5. *De grotere omvang van bedrijven betekende ook dat een groter deel van de totale beroepsbevolking in minder bedrijven werkzaam was dan ooit tevoren.* In sommige gevallen vonden tienduizenden arbeiders werk bij één enkel bedrijf. In militaire termen waren de eigenaars en managers ruimschoots in de minderheid ten opzichte van de personen in ondergeschikte functies. Verhoudingen van dertig tegen één of erger waren gebruikelijk. Dit nadeel nam toe met de bedrijfsgrootte, omdat enorme aantallen werknemers die

samenkwamen, gemakkelijker geweld op anonieme wijze konden toepassen. Onder dergelijke omstandigheden hadden de werknemers waarschijnlijk geen betekenisvol contact of relaties met de eigenaren van de fabriek. Het anonieme karakter van deze relaties maakte het ongetwijfeld gemakkelijker voor werknemers om het belang van de eigendomsrechten van de eigenaren te negeren.

6. *Massale tewerkstelling in een klein aantal bedrijven was een breed maatschappelijk fenomeen.* Dit zorgde voor een verdere versterking van de megapolitieke voordelen van vakbonden vergeleken met het Amerika van de negentiende eeuw, toen de meeste mensen zelfstandig waren of in kleine bedrijven werkten. In 1940 had 6 procent van de Amerikaanse beroepsbevolking een baan als arbeider.²⁰⁵ Als gevolg hiervan vond het afdwingen van hogere lonen onder een groot aantal mensen, die dachten er zelf voordeel uit te halen, steeds meer steun. Dit werd geïllustreerd door een studie uit 1938-39 van de opvattingen van 1.700 mensen in Akron, Ohio, over het eigendom van corporaties. De enquête wees uit dat 68 procent van de CIO Rubber Workers weinig of geen sympathie had voor het idee dat corporaties eigendomsrecht mogen hebben, terwijl slechts één procent sterke steun voor het corporatieve eigendomsrecht toonde.²⁰⁶ Aan de andere kant viel geen enkele ondernemer, zelfs geen kleine eigenaar, in de categorie “sterke tegenstand tegen corporatief eigendom”; 94 procent kreeg beoordelingen in de categorie extreem hoge steun voor eigendomsrechten.²⁰⁷
7. *Assemblagelijntechnologie was inherent sequentieel.* Het feit dat het hele productieproces afhankelijk was van het verplaatsen en assembleren van onderdelen in een vaste volgorde, creëerde extra kwetsbaarheden voor verstoring. In feite was de assemblagelijns als een spoorweg binnen de fabrieksmuren. Als het spoor geblokkeerd kon worden of de beschikbaarheid van één enkel onderdeel kon worden afgekap, werd het hele productieproces stilgelegd.
8. *Assemblagelijntechnologie standaardiseerde arbeid.* Dit verminderde de afwijkingen in de output van personen met verschillende vaardigheden die met dezelfde gereedschappen werkten. In feite was een cruciaal doel van fabrieksontwerp het creëren van een systeem waarin een genie en een idioot op opeenvolgende ploegen van de assemblagelijns hetzelfde product zouden produceren. Wat men “domme” machines zou kunnen noemen, waren ontworpen om slechts één soort output te leveren. Dit maakte het zelfs voor de koper van een Cadillac

205 Benjamin Schwartz, ‘American inequality: its history and scary future’, *‘New York Times’*, 19 december 1995, p. A25

206 McElvaine, op. cit., p. 293

207 Ibid.

overbodig om zich te informeren welke lijnarbeiders zijn voertuig produceerden. Alle producten waren bedoeld om gelijk te zijn, ongeacht de verschillen in vaardigheden en intelligentie tussen de werknemers die ze produceerden.

Het feit dat ongeschoolde arbeiders op de assemblagelijnen hetzelfde product konden maken als meer bekwame individuen, droeg bij aan de egalitaire agenda doordat het de indruk wekte dat ieders economische bijdragen gelijk waren. Ondernemersvaardigheden en mentale inspanning leken minder belangrijk. De magie van moderne productie leek in de machines zelf te liggen. Zelfs als ze niet daadwerkelijk door iedereen ontworpen konden zijn, leken ze toch intellectueel toegankelijk voor bijna iedereen. Dit gaf meer geloofwaardigheid aan de fictie dat ongeschoolde arbeid "uitgebaat" werd door fabriekseigenaar, die uit het proces zou kunnen worden gehaald zonder dat iemand er nadeel van zou ondervinden behalve de fabriekseigenaar zelf. "We hebben geleerd dat we de fabriek kunnen overnemen," zei een GM-staker. "We wisten al hoe we de fabriek moesten runnen. Als General Motors niet oppast, trekken we vanzelf de logische conclusies."²⁰⁸

Deze kenmerken van industriële technologie leidden overal tot de oprichting van vakbonden om de kwetsbaarheid voor afpersing te benutten, en tot grotere overheden die profiteerden van de hoge belastingen die opgelegd konden worden aan grootschalige industriële faciliteiten. Dit gebeurde niet één of twee keer, het gebeurde overal waar grootschalige industrieën opkwamen. Steeds weer ontstonden vakbonden die geweld gebruikten om lonen ver boven de marktprijs te realiseren. Ze konden dit doen omdat industriële fabrieken duur, zichtbaar, immobiel en kostbaar waren. Ze konden nauwelijks worden verborgen of verplaatst. Elk moment dat ze buiten gebruik waren, betekende dat hun enorme kosten niet werden afgeschreven.

Hierdoor waren het makkelijke doelwitten voor dwangmatige afpersing, een feit dat veel duidelijker is in de geschiedenis van vakbonden dan de heersende ideologie van de twintigste eeuw doet geloven. De bekende econoom Henry Simons formuleerde het in 1944 als volgt:

"Arbeidsorganisatie zonder grote macht tot dwang en intimidatie is een onrealistische abstractie. Vakbonden hebben nu zulke machten; ze hebben die altijd gehad en zullen die altijd hebben, zolang ze in de huidige vorm blijven bestaan. Waar de macht klein of onzeker is, moet deze openlijk en uitgebreid worden uitgeoefend; macht die groot en onaangevochten is,

208 Ibid.

functioneert als overheid: zelfverzekerd, gerespecteerd en zelden opvallend tentoongesteld.”²⁰⁹

Hoewel Simons' analyse precies is, zat hij verkeerd op een cruciaal punt. Hij ging ervan uit dat vakbonden “altijd zullen hebben” wat hij beschreef als een “grote macht tot dwang en intimidatie.” In werkelijkheid verdwijnen vakbonden, niet alleen in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, maar ook in andere volwassen industriële samenlevingen. De reden dat ze verdwijnen, wat Simons miste en wat zelfs veel vakbondsorganisatoren niet begrijpen, is dat de verschuiving naar een Informatiesamenleving de megapolitieke omstandigheden op cruciale manieren heeft veranderd, waardoor de veiligheid van eigendom sterk toeneemt. Microtechnologie heeft al bewezen de afpersing die de verzorgingsstaat ondersteunt te ondermijnen, omdat ze zelfs in de commerciële sfeer geheel andere prikkels creëert dan in de industriële periode.

1. *Informatietechnologie bevat nauwelijks natuurlijke hulpbronnen.* Ze biedt weinig of geen inherente locatievoordelen. De meeste informatietechnologie is zeer verplaatsbaar. Omdat het onafhankelijk van plaats kan functioneren, vergroot informatietechnologie de mobiliteit van ideeën, mensen en kapitaal. General Motors kon zijn drie assemblagelijnen in Flint, Michigan, niet inpakken en op het vliegtuig zetten. Een softwarebedrijf kan dat wel. De eigenaren kunnen hun algoritmen op draagbare computers downloaden en het eerstvolgende vliegtuig nemen. Dergelijke bedrijven hebben bovendien een extra prikkel om te ontsnappen aan hoge belastingen of vakbondseisen voor onredelijk hoge lonen. Kleinere bedrijven hebben meestal meer concurrenten. Als je tientallen of zelfs honderden concurrenten hebt die je klanten proberen te verleiden, kun je het je niet veroorloven om politici of werknemers veel meer te betalen dan ze daadwerkelijk waard zijn. Als jij dat alleen zou proberen, zouden je kosten hoger zijn dan die van je concurrenten en zou je failliet gaan. Het ontbreken van significante operationele voordelen op een bepaalde locatie betekent dat dwingende organisaties, zoals overheden en vakbonden, onvermijdelijk minder de mogelijkheid krijgen om deze voordelen voor zichzelf te benutten.
2. *Informatietechnologie verkleint de omvang van ondernemingen.* Dit leidt tot kleinere bedrijven, wat een groter aantal concurrenten betekent. Hoe meer concurrentie, hoe moeilijker afpersing wordt, omdat er meer doelwitten zijn die onder controle gehouden moeten worden om lonen of belastingen boven het competitieve niveau te brengen. De

²⁰⁹ Henry C. Simons, 'Enkele overpeinzingen over syndicalisme', *Journal of Political Economy*, maart 1944, p. 22.

scherpe daling van de gemiddelde bedrijfsgrootte, gefaciliteerd door informatietechnologie, heeft het aantal personen in ondergeschikte posities al verminderd. In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, suggereren breed gerapporteerde schattingen dat in 1996 ongeveer 30 miljoen mensen zelfstandig in hun eigen bedrijf werkten. Uiteraard is het onwaarschijnlijk dat deze 30 miljoen tegen zichzelf in staking zullen gaan. Het is slechts iets minder aannemelijk dat de miljoenen mensen die werken in kleine bedrijven met een handvol werknemers hun werkgevers zouden proberen te dwingen tot lonen die hoger dan de marktprijs zijn. Werknemers die in het Informatietijdperk hun loon via dwang willen verhogen, missen het militaire voordeel van hun grote aantallen dat hen vroeger in de fabriek sterk maakte. Hoe minder mensen in een bedrijf werken, hoe minder mogelijkheden er zijn voor anoniem geweld. Door deze reden alleen al zouden tienduizend werknemers verdeeld over vijfhonderd bedrijven een kleinere bedreiging vormen voor het eigendom van die bedrijven dan tienduizend werknemers in één bedrijf, zelfs als de verhouding werknemers/eigenaren/managers exact hetzelfde was.

3. *Een kleinere omvang van ondernemingen betekent ook dat pogingen om lonen boven de marktprijs af te dwingen minder vaak brede maatschappelijke steun genieten, dan in de industriële periode.* Vakbonden die werkgevers proberen af te persen, zullen zich veel vaker in een vergelijkbare situatie bevinden als de kanaal-, spoorweg- en mijnwerkers van de negentiende eeuw. Zelfs waar enkele grootschalige bedrijven als overblijfselen uit het industriële tijdperk blijven bestaan, zullen ze dit doen in een context van wijdverspreide werkgelegenheid in kleine bedrijven. Het overwicht van kleine bedrijven en zelfstandigen duidt op bredere sociale steun voor eigendomsrechten, zelfs als de wens om inkomen te herverdelen onveranderd blijft.
4. *Informatietechnologie verlaagt de kapitaalkosten, wat ook de concurrentie bevordert door ondernemerschap te vergemakkelijken en meer mensen in staat te stellen zelfstandig te werken.* Lagere kapitaaleisen verminderen niet alleen de toetredingsdrempels, maar ook de “uitgangsdrempels.” Met andere woorden: bedrijven zullen waarschijnlijk minder activa hebben ten opzichte van hun inkomsten en daardoor een kleiner vermogen om verliezen te dragen. Bedrijven in het informatietijdperk zullen niet alleen minder vaak bij banken hoeven lenen, maar zullen waarschijnlijk ook minder fysieke activa hebben om te benutten.
5. *Informatietechnologie verkort de productcyclus.* Dit leidt tot snellere productveroudering. Ook hierdoor blijven winsten die voortkomen uit het afpersen van hogere lonen boven het marktniveau niet lang

bestaan. In sterk concurrerende markten kunnen te hoge lonen direct leiden tot het verlies van banen en zelfs het faillissement van het bedrijf. Pogingen om tijdelijk hogere lonen te verkrijgen ten koste van het behoud van je baan zijn als het verbranden van je meubels om het huis een paar graden warmer te maken.

6. *Informatietechnologie is niet sequentieel maar gelijktijdig en verspreid.* In tegenstelling tot de assemblagelijnen kan informatietechnologie meerdere processen tegelijkertijd accommoderen. Het verdeelt activiteiten over netwerken, waardoor redundantie en substitutie mogelijk zijn tussen de duizenden of zelfs miljoenen werkstations overal ter wereld. In een toenemend aantal activiteiten kunnen mensen samenwerken zonder ooit fysiek contact met elkaar te hebben. Naarmate virtual reality en videoconferencing zich verder ontwikkelen, zal de trend naar het decentraliseren van functies en telewerken versnellen. Dit is het informatietijdperk-equivalent van "huisnijverheid," dat de macht van de middeleeuwse gilden brak. Het feit dat steeds minder mensen samen in rokerige fabrieken werken, neemt niet alleen een belangrijk voordeel weg dat werknemers vroeger hadden bij het afdwingen van geld van kapitalisten; het maakt het ook steeds moeilijker om het soort afpersing dat acceptabel was op de werkvloer nog te onderscheiden van georganiseerde misdaad. Tot nu toe mochten alleen personen die samenwerkten en door een bedrijf in een gemeenschappelijke setting werden tewerkgesteld, geweld gebruiken om hun inkomen te verhogen. Als de "werkplek" echter niet bestaat als centrale locatie, en de meeste functies zijn verspreid over onderaannemers en telewerkers, lijken hun pogingen om geld te eisen van hun klanten of "werkgevers" toch sterk op een afpersingspraktijk. Bijvoorbeeld, is een telewerker die onder dreiging van een virus extra geld eist een stakende werknemer? Of een internetcrimineel?

Of hij het ene of het andere is, zal uiteindelijk weinig verschil maken. De reactie van de getroffen bedrijven zal in elk geval grotendeels hetzelfde zijn. Technische oplossingen tegen informaticasabotage die hackers buiten houden, zoals sterke encryptie en beveiligde netwerken, zullen eveneens verhinderen dat ontevreden werknemers of onderaannemers schade aanrichten aan hun klanten of partners. Natuurlijk kan worden gesteld dat de werknemer of telewerker altijd naar kantoor kan komen om een meer traditionele staking uit te voeren, maar zelfs dit is misschien niet zo eenvoudig als het lijkt in het informatietijdperk. Het vermogen van informatietechnologie om lokale beperkingen te overstijgen en economische functies te verspreiden betekent dat werknemers en werkgevers voor het eerst

niet eens in dezelfde rechtsgebieden hoeven te wonen. Hier gaat het niet om het verschil tussen wijken als Mayfair en Peckham, maar om werkgevers in Bermuda en telewerkers in New Delhi.

Mocht de fascinatie van de Indiërs voor de grote GM-stakingen van 1936-37 hen naar Bermuda leiden om te demonstreren, dan zouden ze bij aankomst wellicht totaal geen fysiek kantoor aantreffen. Chiat/Day, een groot reclamebedrijf, heeft haar hoofdkantoor al grotendeels ontmanteld. Werknemers of onderaannemers blijven in contact via call-forwarding en het internet. Wanneer het nodig is om teams samen te stellen voor projecten, huren ze vergaderruimtes in hotels. Na afloop van het project checken ze uit. Het feit dat microprocessing helpt met het bevrijden van het productieproces en het verspreiden van de vaste volgorde van de assemblagelijijn, vermindert de macht die dwingende organisaties zoals vakbonden en overheden vroeger hadden aanzienlijk. Als de assemblagelijijn een spoorweg binnen fabrieksmuren voorstelde die gemakkelijk door een zitstaking kon worden veroverd, is cyberspace een grenzeloos domein zonder fysieke aanwezigheid. Het kan niet met geweld worden bezet of worden gegijzeld. De positie van werknemers die geweld willen gebruiken als pressiemiddel om een hoger inkomen af te dwingen, zal in het informatietijdperk veel zwakker zijn dan ten tijde van de zitstakingen bij General Motors in 1936-37.

7. *Microprocessing individualiseert werk. Industriële technologie standaardiseerde werk.* Iedereen die dezelfde gereedschappen gebruikte, produceerde hetzelfde resultaat. Microtechnologie vervangt “domme” machines door intelligentere machines die een sterk variabele output kunnen leveren. Deze toegenomen variabiliteit van output heeft ingrijpende gevolgen. Belangrijk is dat waar de output varieert, ook de inkomens variëren. In markten waar talent en vaardigheden uiteenlopen, zal een klein aantal mensen meestal het leeuwendeel van de waarde produceren, wat typisch is voor de meest concurrerende sectoren. Dit is vrij duidelijk te zien in bijvoorbeeld sport. Miljoenen jongeren spelen wereldwijd voetbal, maar 99% van het geld dat wordt uitgegeven aan het kijken van voetbal gaat naar een zeer klein aantal spelers. Ook bereiken slechts enkele acteurs een sterrenstatus en ontvangen een klein aantal auteurs van de tienduizenden boeken die jaarlijks uitgegeven worden het grootste deel van de royalty's. Jammer genoeg maken wij deel uit van die groep.

De enorme variabiliteit in output tussen personen die hetzelfde materiaal gebruiken, vormt opnieuw een obstakel voor afpersing. Het veroorzaakt een groot onderhandelingsprobleem over hoe de opbrengst verdeeld dient te worden. Wanneer een relatief klein deel

van de deelnemers aan een bepaalde activiteit het grootste deel van de waarde creëert, is het vrijwel wiskundig onmogelijk dat zij erop vooruitgaan als de inkomens onder dwang worden gemiddeld. De ene softwareprogrammeur kan een algoritme voor het aansturen van een robot ontwikkelen dat miljoenen waard blijkt te zijn. Een ander, die met exact dezelfde spullen werkt, kan een programma schrijven dat niets waard is. De productievere programmeur zal net zo min willen dat zijn inkomen gekoppeld wordt aan dat van zijn collega als dat Tom Clancy zou instemmen met het middelen van zijn boekroyalties met de onze.

Al in de beginfase van de Informatiesamenleving werd duidelijker dan in 1975 dat economische output sterk afhankelijk is van vaardigheden en intellectuele bekwaamheid. Dit heeft de ooit trotse rechtvaardiging voor afpersing van kapitalisten door arbeiders uit de industriële periode al tenietgedaan. De gedachte dat ongeschoolde arbeid werkelijk de waarde creëerde die kennelijk in onevenredig grote mate door kapitalisten en ondernemers werd opgeëist, is al een anachronisme. Het is niet eens een plausibele fictie in het geval van informatietechnologie. Bij een programmeur is er een te direct verband tussen zijn vaardigheid en zijn product om veel twijfel te laten over wie verantwoordelijk is. Het is onbetwistbaar duidelijk dat een analfabeet of semi-geletterde geen computer kan programmeren. Het is daarom even duidelijk dat waarde in programma's die door anderen zijn samengesteld, niet van hem gestolen kan zijn. Daarom wordt het geroep over "uitbuiting" van arbeiders nu vooral aanwezig onder schoonmakers.

Informatietechnologie maakt duidelijk dat het probleem van mensen met lage vaardigheden niet is dat hun productieve capaciteiten oneerlijk worden uitgebuit, maar eerder de angst dat zij mogelijk niet in staat zijn een echte economische bijdrage te leveren. Zoals Kevin Kelly suggereert in *Out Of Control*, kan het "Upstart"-autobedrijf van het Informatietijdperk het geesteskind zijn van "een dozijn mensen", die het merendeel van hun onderdelen uitbesteden en toch auto's produceren die zorgvuldiger zijn aangepast aan de wensen van hun kopers dan alles wat tot nu toe uit Detroit of Tokio is gekomen: "Auto's, elk op maat gemaakt voor de klant, worden besteld via een netwerk van klanten en verzonden zodra ze klaar zijn. Mallen voor de carrosserie worden snel gevormd door computergestuurde lasers en gevoed met ontwerpen die zijn gegenereerd op basis van communicatie met de klant en doelgerichte marketing. Een flexibele productielijn van robots

assembleert de auto's. De reparatie en verbetering van de robots wordt uitbesteed aan een robotbedrijf."²¹⁰

"Gereedschap met een stem"

In toenemende mate kan ongeschoold werk worden gedaan door geautomatiseerde machines, robots en computersystemen zoals digitale assistenten. Toen Aristoteles slaven beschreef als "werktuigen met een stem", doelde hij op mensen. In de nabije toekomst zal "Gereedschap met een stem", zoals de geesten uit sprookjes, kunnen spreken, instructies opvolgen en zelfs complexe opdrachten uitvoeren. De snel toenemende rekenkracht heeft al geleid tot een aantal primitieve toepassingen van spraakherkenning, zoals handsfree-telefoons en computers die wiskundige berekeningen uitvoeren op basis van mondelinge instructies. Computers die spraak omzetten naar tekst werden eind 1996, toen wij dit schreven, al op de markt gebracht. Naarmate patroonherkenning beter wordt, zullen computers gekoppeld aan stemsynthesizers via netwerken talloze functies uitvoeren die vroeger werden gedaan door mensen die werkten als telefonisten, secretaresses, reisagenten, administratieve assistenten, schaakkampioenen, schade-experts, componisten, obligatiehandelaren, cyberoorlogsspecialisten, wapenanalisten, of zelfs gewiekste flirtmachines die de telefoon aannemen bij 0900-lijnen.

Michael Mauldin van Carnegie-Mellon University heeft een kunstmatige persoonlijkheid geprogrammeerd, genaamd Julia, die bijna iedereen kan misleiden met wie zij online een gesprek voert. Volgens persberichten is Julia een gevatte dame die haar leven leidt in een rollenspel op internet. Ze is slim, grappig en houdt van flirten. Ze is ook een beetje een hockeyfanaat en kan op elk moment de perfecte sarcastische opmerking maken. Julia is echter geen dame. Ze is een bot, een kunstmatige intelligentie die alleen bestaat in de ether van het internet.²¹¹ De opmerkelijke vooruitgang die al is geboekt in het programmeren van kunstmatige intelligentie en digitale dienaren laat weinig twijfel bestaan dat er nog vele praktische toepassingen zullen volgen. Dit heeft ingrijpende megapolitieke gevolgen.

Het individu als ensemble

De ontwikkeling van "gereedschap met een stem" voor meerdere toepassingen schept de mogelijkheid om het individu te verdelen over meerdere gelijktijdige activiteiten. Het individu zal wellicht niet langer enkelvoudig zijn, maar een ensemble van tientallen of zelfs duizenden activiteiten die worden uitgevoerd via intelligente assistenten. Dit zal niet alleen de productieve capaciteit van de meest begaafde individuen enorm vergroten, maar heeft ook de potentie

²¹⁰ Kelly, op. cit., pp. 191-192.

²¹¹ Gayle N. Hanson, 'Een meeslepend verslag van "het leven" in de postmodernistische cyberspace', *Washington Times*, 24 december 1995, p. B7.

om het Soevereine Individu veel krachtiger te maken in militair opzicht dan ooit tevoren.

Eén individu zal zijn activiteiten zichtbaar kunnen vermenigvuldigen door een vrijwel onbeperkt aantal intelligente assistenten in te zetten. Hij of zij zal zelfs na de dood kunnen handelen. Voor het eerst zal een individu in staat zijn uitgebreide taken uit te voeren, zelfs als hij biologisch dood is. Het doden van een individu zal voor een crimineel of een vijand in oorlogstijd niet langer de mogelijkheid tot wraak volledig wegnemen. Dit is een van de meest revolutionaire innovaties in de logica van geweld in de hele geschiedenis.

Inzichten voor het Informatietijdperk

De grootste veranderingen in het leven doen zich voor bij variabelen die niemand in de gaten houdt. Of anders gezegd: we nemen variabelen als vanzelfsprekend aan die eeuwenlang of zelfs honderden generaties nauwelijks zijn veranderd. Gedurende het grootste deel van de geschiedenis, zo niet van het menselijk bestaan, bewoog het evenwicht tussen bescherming en afpersing zich binnen een smalle marge, waarbij afpersing altijd de overhand had. Dat staat nu op het punt te veranderen. Informatietechnologie legt de basis voor een fundamentele verschuiving in de factoren die de kosten en baten van het toepassen van geweld bepalen. Het feit dat intelligente assistenten beschikbaar zullen zijn om onderzoek te doen en mogelijk op de een of andere manier wraak te nemen op degenen die geweld initiëren, is slechts een voorproefje van dit nieuwe perspectief op bescherming. Vijfentwintig jaar geleden zou de volgende uitspraak niet meer zijn geweest dan het geraas van een zonderling: "Als je mij doodt, zal ik het geld van je bankrekeningen wegsluizen en het schenken aan liefdadigheid in Nepal." Na de eeuwwisseling hoeft dat niet langer ondenkbaar te zijn. Of het een praktische dreiging vormt, zal afhangen van tijd en plaats. Maar zelfs als de rekeningen van de misdadiger ontoegankelijk blijken, zal er ongetwijfeld ander kostbaar onheil zijn dat een leger van intelligente assistenten kan aanrichten als vergelding voor een misdrijf. Denk daar maar eens over na.

Nieuwe alternatieven voor bescherming

Dit is slechts één van de vele manieren waarop de technologie van het Informatietijdperk nieuwe mogelijkheden opent voor bescherming. De meeste daarvan ondermijnen de bijna-monopoliepositie van overheden op bescherming en afpersing die zij de afgelopen twee eeuwen hebben genoten. Zelfs zonder de nieuwe technologische toeters en bellen hebben er altijd alternatieven bestaan voor bescherming die niet door de overheid werden gemonopoliseerd.

Iemand die zich bedreigd voelt, kan simpelweg wegrennen. Toen de wereld nog jong was en de horizon openlag, werd deze optie vaak benut. Wie zich

zorgen maakt over diefstal of vandalisme kan besluiten een verzekeringspolis af te sluiten om dergelijke risico's af te dekken. Vervloekingen en bezweringen, hoewel zwakke vormen van bescherming, hebben ook levens gered en diefstal voorkomen in samenlevingen met bijgelovige criminelen. Waardevolle spullen kunnen daarnaast, waar mogelijk, met relatief succes beschermd worden door ze te verbergen. Bezittingen kunnen worden begraven, beveiligd met sloten, achter hoge muren geplaatst, of voorzien van sirenes en elektronische bewaking. Het verbergen van personen en eigendommen is echter niet altijd praktisch gebleken.

Ondanks de verscheidenheid aan beschermingsmiddelen die in de geschiedenis zijn gebruikt, heeft één methode alle andere gedomineerd: het vermogen om geweld met geweld te beantwoorden, door een grotere macht in te zetten om elke potentiële aanvaller of dief te overmeesteren. De vraag is tot wie je je kunt wenden voor zo'n dienst, en hoe je iemand kunt motiveren zijn hele hebben en houden te riskeren om je te helpen tegen boeven die geweld tegen je willen gebruiken. Soms hebben naaste familieleden gehoor gegeven aan die roep. Soms hebben tribale groepen of clans als onofficiële politie gefungeerd, door geweld tegen een van hun leden te beantwoorden met bloedwraak. Soms werden huurlingen of privéwachten ingehuurd om aanvallen af te slaan, maar niet altijd met het gewenste resultaat. De nieuwe intelligente assistenten van het Informatietijdperk voegen een nieuw alternatief toe, hoewel hun activiteiten grotendeels beperkt zullen blijven tot de cyberspace. Bij hen is er, in tegenstelling tot die van huurlingen, privéwachten of zelfs verre verwanten, geen twijfel over hun loyaliteit.

De paradoxen van de macht

Het gebruik van geweld ter bescherming tegen geweld zit vol paradoxen. Onder de omstandigheden die tot nu toe hebben bestaan, gold dat elke groep of instantie die je kon inzetten om je leven en bezit met succes te beschermen tegen een aanval, noodzakelijkerwijs ook de capaciteit had om die af te nemen. Dat is een nadeel waarvoor geen eenvoudige oplossing bestaat. Normaal gesproken kun je rekenen op concurrentie om aanbieders van een economische dienst ervan te weerhouden de wensen van hun klanten te negeren. Maar waar het geweld betreft, heeft directe concurrentie vaak averechtse gevolgen. In het verleden leidde dit meestal tot meer geweld. Wanneer twee potentiële beschermingsinstanties hun troepen uitzonden om elkaar te arresteren, resulteerde dat meer in burgeroorlog dan in bescherming. Wanneer je bescherming zoekt tegen geweld, wil je normaal gesproken niet dat de hoeveelheid geweld toeneemt, maar dat deze wordt onderdrukt. En wel op voorwaarden die niet toestaan dat de klanten die voor de beschermingsdienst betalen, zelf geplunderd worden.

...wanneer mensen leven zonder een gemeenschappelijke macht die hen allen ontzag inboezemt, bevinden zij zich in de toestand die oorlog wordt genoemd: en wel een oorlog van ieder mens tegen ieder mens, waarin mensen geen andere zekerheid hebben dan wat hun eigen kracht en vindingrijkheid hen kan verschaffen. – THOMAS HOBBS

Monopolie en anarchie

Dit is de reden waarom anarchie, of “de oorlog van allen tegen allen,” zoals Hobbes het beschreef, zelden een bevredigende toestand is geweest. Lokale concurrentie in het gebruik van geweld betekende meestal hogere kosten voor minder feitelijke bescherming. Af en toe hebben enthousiaste vrijemarktdenkers gesuggereerd dat marktmechanismen alleen voldoende zouden zijn om eigendomsrechten en levens te beschermen, zonder dat er enige soevereiniteit nodig zou zijn.²¹² Sommige van de analyses waren elegant, maar feit blijft dat de voorziening van politiediensten en justitie door de vrije markt onder de megapolitieke voorwaarden van het industrialisme niet levensvatbaar is gebleken. Alleen primitieve samenlevingen met kleine en homogene populaties waarin gedrag sterk gestandaardiseerd was, konden overleven zonder overheden die via geweld de gemonopoliseerde lokale beschermingsdienst leverden.

Voorbeelden van anarchistische samenlevingen boven het niveau van de jager-verzamelaarsstam zijn schaars en oud. Het waren allemaal erg eenvoudige economieën zoals regenwaterboeren in afgelegen gebieden, de Kafirs in pre-islamitisch Afghanistan, sommige Ierse stammen in de donkere middeleeuwen, enkele indianenstammen in Brazilië, Venezuela en Paraguay, en andere inheemse groepen verspreid over de wereld. Hun methoden om bescherming zonder overheid te organiseren, zijn alleen bekend bij kenners van extreme gevallen. Wie daar meer over wil weten, kan in onze voetnoten meerdere boeken vinden met verdere details.²¹³ Primitieve groepen konden functioneren zonder een aparte organisatie die gespecialiseerd was in geweld, enkel omdat zij kleine, gesloten en geïsoleerde samenlevingen waren. Ze konden om zich te verdedigen tegen de meeste gewelddreigingen op kleine schaal, de enige soort waarmee zij waarschijnlijk te maken kregen, terugvallen op hechte familiebanden. Wanneer zij grotere bedreigingen tegenkwamen, georganiseerd door staten, werden zij overmeesterd en onderworpen aan een door externe groepen gemonopoliseerde heerschappij. Dit gebeurde

²¹² Een beknopte inleiding op het academische onderzoek naar anarchie vindt u in Gordon Tullock (red.), *Explorations in the Theory of Anarchy* (Blacksburg, Va.: Virginia Polytechnic Institute and State University, 1972). Zie ook Murray N. Rothbard, *Power and Market: Government and the Economy* (Menlo Park, Calif., 1970) en Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974).

²¹³ Zie Pierre Clastres, *Society Against the State: The Leader as Servant and the Humane Uses of Power Among the Indians of the Americas* (New York: Urizen Books, 1977) en Jones, op. cit.

steeds opnieuw. Overal waar samenlevingen ontstonden boven het niveau van clans en stammen, vooral waar handelsroutes verschillende volkeren met elkaar in contact brachten, kwamen er altijd specialisten in geweld op om de surplusproductie van vreedzamere mensen te plunderen. Wanneer technologische omstandigheden het rendement van geweld verhoogden, waren samenlevingen die niet georganiseerd waren om grote middelen in oorlogvoering te steken gedoemd te verdwijnen.

Welke vorsten leverden de dienst van politie? Welke waren afpersers of zelfs plundersaars? Een plunderaar kon in feite de politiechef worden zodra hij zijn 'opbrengst' met regelmaat inde, deze afstemde op het betalingsvermogen, zijn gebied verdedigde tegen andere plundersaars en zijn territoriale monopolie lang genoeg handhaafde totdat gewoonte het legitiem maakte.²¹⁴ –
FREDERIC C. LANE

Overheid als verkoper van bescherming

Zoals we al meerdere keren hebben gesteld, is de voornaamste economische functie van de overheid, vanuit het perspectief van degenen die belastingen betalen, het bieden van bescherming van leven en eigendom. Toch functioneert de overheid vaak als georganiseerde misdaad, door middelen af te romen van mensen binnen haar invloedssfeer in de vorm van een heffing of gewoon ordinaire diefstal. De overheid is niet alleen een beschermingsdienst; het is een beschermingsmafia. Terwijl de overheid bescherming biedt tegen geweld van buitenaf, vraagt zij, net als de mafia, ook geld voor bescherming tegen schade die zij anders zelf zou toebrengen. De eerste handeling is een economische dienst. De tweede is afpersing. In de praktijk kan het lastig zijn om deze twee vormen van "bescherming" te onderscheiden. Overheden, merkte Charles Tilly op, kunnen misschien het best worden begrepen als "onze grootste voorbeelden van georganiseerde misdaad."²¹⁵

Zelfs de beste overheid leverde meestal een mengvorm van bescherming gecombineerd met afpersing. Historisch gezien konden beiden het meest effectief worden uitgevoerd wanneer de overheid nagenoeg een monopolie op dwang kon opleggen binnen de gebieden waar zij actief was. In gevallen waar één gewapende groep de overhand kon vestigen in het gebruik van geweld, was de kwaliteit van de bescherming die zij kon bieden doorgaans veel beter dan die van meerdere concurrerende leveranciers van beschermingsdiensten die om hetzelfde territorium vochten.

²¹⁴ Lane, *economische gevolgen van georganiseerd geweld*, op. cit., p. 403.

²¹⁵ Charles Tilly, *oorlogvoering en staatsvorming als georganiseerde misdaad*, in Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer en Theda Skocpol, *de staat weer betrekken* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), p. 169.

Een natuurlijk monopolie op land

Het bereiken van een lokaal monopolie op dwang stelde een overheid niet alleen in staat haar potentiële klanten effectiever te beschermen tegen geweld van buitenaf; het verlaagde ook sterk de operationele kosten. Zoals Lane het formuleerde: “De industrie die geweld toepast en geweld beheerst was een natuurlijk monopolie, althans op land. Binnen territoriale grenzen kon de dienst die zij leverde veel goedkoper worden geproduceerd door een monopolie.”²¹⁶ Zo stelde “een monopolie op het gebruik van geweld binnen een aaneengesloten gebied een bescherming producerende onderneming in staat haar product te verbeteren en de kosten te verlagen.”²¹⁷ Een dergelijke organisatie kon meer bescherming bieden tegen lagere kosten, zolang zij niet voortdurend militaire acties hoefde te voeren om concurrerende groepen af te weren die eveneens geld wilden innen bij haar klanten.

Het vooruitzicht dat informatietechnologie zal bijdragen aan het “versoepelen” van de aanname dat soevereiniteit gebaseerd moet zijn op een territoriaal monopolie, heeft al de aandacht getrokken van politieke theoretici. Het is het centrale thema van *Beyond Sovereignty: Territory and Political Economy in the Twenty-First Century*, van David J. Elkins. Elkins sluit zich aan bij onze these dat monopolistische overheden dezelfde desintermediatie tegemoet gaan als religieuze monopolies na 1500. Hij schrijft: “We namen vroeger aan dat religies hun eigen territorium of ‘domein’ moesten hebben. Toen naties universele religies vervingen als soevereine scheidsrechters over leven en dood, maakten de ‘compactheid’ en de ‘afgebakendheid’ van religie plaats voor het ons inmiddels vertrouwde vermengen van verscheidene gelovigen in hetzelfde gebied. Daarentegen weigeren we het vermengen van naties, of zelfs provincies, te accepteren, hoewel ik geloof dat deze aanname bezig is te verdwijnen.”²¹⁸ Hij betoogt verder, geheel in lijn met onze visie, dat territoriale monopolies op soevereiniteit kunnen worden afgebroken zonder dat dit tot anarchie hoeft te leiden. Bewijzen daarvoor zijn de verdeling van soevereiniteit tussen nationale en provinciale regeringen in een federaal systeem zoals dat van Canada, en het condominium-bestuur met gezamenlijke Franse en Britse soevereiniteit dat een aantal eilanden in de Stille Oceaan gedurende een groot deel van deze eeuw kenmerkte. Territoriale monopolies op soevereiniteit zijn dus zelden met geweld ontmanteld, maar kunnen wel door middel van overeenstemming worden ontbundeld. Volgens Elkins, en wij zijn het daarmee eens, “is de territoriale natiestaat een bundel of mand waarin andere aspecten van ons leven passen. Het is vergelijkbaar met het economische concept van een ‘mand’ goederen; je kunt de goederen niet afzonderlijk verkrijgen, maar neemt het geheel. In een restaurant kan

216 Ibid.

217 Lane, *economische gevolgen van georganiseerd geweld*, op. cit., p. 402.

218 David J. Elkins, *voorbeeld soevereiniteit: territorium en politieke economie in de eenentwintigste eeuw*. Toronto: University of Toronto Press, 1995, pp. 13–14.

men à la carte bestellen, maar wat betreft onze identiteiten moeten we nemen wat naties samenbundelen, wat neerkomt op ‘table d’hôte.’ ... Een overheid à la carte zal voor burgers in de eenentwintigste eeuw vanzelfsprekend lijken.”²¹⁹ Geen ontwikkeling zal meer bijdragen aan de ontbundeling van soevereiniteit en de opkomst van de overheid à la carte dan de opkomst van een cybereconomie die fysieke grenzen volledig overstijgt.

Wanneer frequenties stijgen en golflengtes dalen, verbetert digitale prestatie exponentieel. Bandbreedte stijgt, energieverbruik daalt, antenneformaten krimpen, interferentie stort in, foutenmarges kelderen. – GEORGE GILDER

DE WET VAN DE TELEKOSMOS HEFT DE WETTEN VAN NATIES OP

Wij zijn niet de enigen die inzien dat bandbreedte (of het draagvermogen van communicatiemedia) het territoriale staatsmodel zal overschaduwen. Jim Taylor en Watts Wacker, auteurs van *The 500-Year Delta: What Happens After What Comes Next*, formuleren hun betoog anders dan wij, maar erkennen dat “toegang globalisme creëert, en globalisme politieke systemen ontwricht, waardoor het concept van grenzen achterhaald raakt. Naarmate grenzen verdwijnen, wordt het concept van belastingheffing, dat overheden ondersteunt, steeds fragieler... Naarmate grenzen verdwijnen, valt ook het concept van aanspraak uiteen, het geloof dat je, omdat je op een bepaalde plek bent geboren, recht hebt op de economische voordelen van die plek, en daarmee verdwijnen de privileges van het staatsburgerschap. En terwijl dat gebeurt, worden de idealen die nationaliteit onderbouwen, namelijk patriottisme, democratie, de staat, de smeltkroes, eenheid, verantwoord burgerschap, of welke idealen in welk land dan ook, verwezen naar de geschiedkundige vuilnisbelt.”²²⁰ Zonder het expliciet te zeggen, voelen ook zij blijkbaar dat de geschiedenis richting de bevrijding van het Soevereine Individue beweegt. Zoals ze stellen: “Aan de horizon wacht een veel zuiverdere vorm van individualisme dan democratie, zoals wij die nu begrijpen, toelaat.”²²¹ Hoe zal dit gebeuren? Taylor en Wacker zien een krachtige dynamiek aan het werk:

Het simpele feit is dat het bredere gevoel van patriottisme, de liefde voor de natie en een gevoel van kinderlijke plicht eraan, niet langer een bijzonder nuttige instelling is. Burgers die gedijen in de mondiale samenleving zullen hun keuzes niet baseren op nationale identiteit, maar op politieke, sociale en economische identiteiten die direct verbonden zijn met hun eigen belangen. Zij zullen zich daarnaar organiseren. Ze zullen hun vrijheid om te weten,

²¹⁹ Ibid., p. 29

²²⁰ Jim Taylor en Watts Wacker, *The 500-year delta: what happens after what comes next*. New York: HarperCollins, 1997, p. 40.

²²¹ Ibid., p. 67

te reizen, te handelen en te zijn, maximaliseren. Naties en bedrijven die dat niet doen, die achterhoedegevechten blijven voeren uit nostalgie, zullen wegwijnen.²²²

De ontwaarding van fysieke grenzen, die wordt geïmpliceerd door de jaarlijkse verdrievoudiging van de bandbreedte en de exponentiële groei van het internet en het World Wide Web, zal het proces van desintermediatie van overheden versnellen. Een voortzetting van de jaarlijkse verdrievoudiging van de bandbreedte tot 2012 zou een miljardvoudige groei betekenen sinds 1993, toen George Gilder voor het eerst suggereerde dat bandbreedte nog sneller zou verdubbelen dan de capaciteit van microprocessors. Indien dit werkelijkheid wordt, en daar rekenen wij op gezien recente doorbraken in geïntegreerde optica, zal de overvloed aan communicatiemogelijkheden leiden tot een enorme toename van cybercommerce. Met wave division multiplexing kan een enkele glasvezel, zo dun als een mensenhaar, één biljoen bits per seconde vervoeren.²²³ Met andere woorden: een enkele glasvezelkabel zou vijfentwintig keer meer bits kunnen verwerken dan de totale capaciteit van alle communicatienetwerken ter wereld samen. De uitbreidingsmogelijkheden zijn verbijsterend. Met zoveel communicatiemogelijkheden, en de extreem lage kosten ervan, zal er enorm veel meer geld naar communicatie vloeien. Traditionele media zoals vaste telefonie en televisie zullen anachronismen worden. Het World Wide Web zal een rijkere mix van signalen naar elke computer brengen dan consumenten vandaag met televisienetwerken ervaren. Naarmate de bandbreedtereolutie zich ontvouwt, zullen mensen steeds verder worden meegezogen in de grenzeloze virtuele wereld van online gemeenschappen en cybercommerce, een wereld met voldoende grafische dichtheid om de “metaverse” te worden, de alternatieve cyberspace-reality zoals beschreven door sciencefictionauteur Neal Stephenson. Stephensons “metaverse” is een virtuele gemeenschap met eigen wetten, machthebbers en schurken.²²⁴

Naarmate steeds meer economische activiteit wordt verplaatst naar de cyberspace, zal de waarde van het monopolie van staten binnen fysieke grenzen afnemen, waardoor ze steeds meer geprikkeld zullen worden om hun soevereiniteit uit te besteden en te fragmenteren. Zoals natiestaten nu prikkels hebben om vrijhavens, vrijhandelszones en zona francas te hosten, zo zullen zij prikkels hebben om hun soevereiniteit te verhuren. Wij hebben al gesproken over de vergevorderde onderhandelingen tussen de negenhonderd jaar oude Soevereine Militaire Hospitaalorde van Sint-Jan van Jeruzalem, van Rhodos en van Malta, beter bekend als de Orde van Malta, en de Republiek Malta om de soevereiniteit over Fort Sint-Angelo

222 Ibid., pp. 41–42

223 George Gilder, *Fiber keeps its promise: get ready. Bandwidth will triple each year for the next 25, creating trillions in new wealth. Forbes ASAP*, 7 april 1997

224 Zie Neal Stephenson, *Snow Crash*. New York: Bantam Books, 1993

terug te geven aan de Orde. Wij verwachten dat deze onderhandelingen succesvol zullen worden afgerond. Anderen zullen volgen. Sommige staten zullen soevereiniteit afstaan over kleine enclaves en afgelegen gebieden aan geheel nieuwe groeperingen en virtuele gemeenschappen. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat commerciële partijen, zoals beveiligingsbedrijven en hotelketens, zullen bieden op soevereiniteit over kleine stukken grond. Wackenhut, Pinkerton en Argenbright zouden in de toekomst hybride omheinde gemeenschappen voor gepensioneerden en belastingvrije zones kunnen aanbieden in aantrekkelijke klimaten wereldwijd. Religieuze ordes, zoals de Orde van Malta, maar dan van elke denkbare denominatie, zullen op hun manier proberen een hemel op aarde te creëren in afgelegen uithoeken. Zelfs rijke individuen en families zullen hun eigen domeinen bezitten waar zij beperkte soevereiniteit uitoefenen, eigen postzegels en paspoorten uitgeven en een website onderhouden.

MONOPOLIE EN PLUNDERING

Het is belangrijk op te merken dat de motieven voor het delen of verhuren van soevereiniteit tegen betaling anders zijn dan de prikkels waarmee heersers in het verleden te maken hadden, toen hun monopolie op geweld door rivalen werd uitgedaagd. Verhuurde soevereiniteit is net zo weinig destabiliserend als het vestigen van een vrijhandelszone. Daarentegen beïnvloedt militaire machtsstrijd, zoals die van strijdende krijgsheren en guerrillabendes, rechtstreeks of een aspirant-overheid meer prikkels heeft om de bevolking te beschermen of juist te plunderen. Waar rivaliserende groepen in een wankel evenwicht manoeuvreren, nemen de prikkels tot roofzuchtig geweld toe. Plundering wordt aantrekkelijker, omdat de macht minder stabiel is en het lokale geweldsmonopolie minder zeker. Het verkort de tijdshorizonten van wie geweld kan inzetten. De “koning van de berg” staat op zo’n glibberige helling dat hij er niet op kan rekenen lang genoeg te overleven om een aandeel te realiseren in de grote winsten die uiteindelijk voortvloeien uit het indammen van geweld. In dat geval is er weinig dat de gezaghebbenden ervan weerhoudt om hun macht te gebruiken om de samenleving te terroriseren en te plunderen.

De logica van dwang leert dus dat hoe meer gewapende groepen er in een gebied actief zijn, des te groter de kans is dat zij roofzuchtig geweld zullen inzetten. Zonder een overweldigende macht die freelance-geweld onderdrukt, heeft het de neiging zich te verspreiden, en gaan veel van de baten van economische en sociale samenwerking in rook op.

De schade die kan ontstaan wanneer geweld vrij spel krijgt in een toestand van anarchie, wordt geïllustreerd door het lot van China onder de krijgsheren in de jaren twintig. Dit verhaal vertelden wij in *The Great Reckoning*. De rivaliserende krijgsheren richtten grote schade aan in gebieden waar geen

enkele overweldigende macht hen in toom kon houden. Soortgelijke verhalen, die hetzelfde punt duidelijk maken, zijn wereldwijd in levendige kleuren uitgezonden door CNN-reportages vanuit de straten van Mogadishu, Somalië. De strijdkrachten van de Somalische krijgsheren, bijgenaamd de “technicals,” brachten anarchie naar dat gehavende land voordat de Verenigde Staten een massale militaire interventie leidden om hen in te dammen. Toen de Amerikaanse troepenmacht zich terugtrok, kwamen de technicals opnieuw met hun wapens tevoorschijn, en hervatte de anarchie zich. Een verslag in de *Washington Post* merkte op:

“[P]ick-uptrucks met luchtafweerkanonnen rijden opnieuw door de stoffige, met puin bezaaide straten. Ook zijn de zelfverzekerde jonge mannen terug, in T-shirts met Kalasjnikovs nonchalant over hun schouders, die geld affpersen van passerende auto's en bussen bij geïmproviseerde wegversperringen. Een wijk hier wordt bestuurd door zo'n zwaar gewapende militie dat de lokale bevolking ernaar verwijst als 'Bosnië-Herzegovina.' Rondrijden door de gevaarlijke straten van deze stad doet vandaag sterk denken aan 1992, toen chaotische gevechten tussen rivaliserende milities Somalië in anarchie en een hongersnood stortten die een door de VS geleide interventie uitlokte. Opnieuw moeten reizigers om Mogadishu te doorkruisen een wagen vol gewapende knokploegen inhuren, in de hoop dat zij bescherming bieden voor honderd dollar per dag, plus lunchpauze.”²²⁵

De voorbeelden van Somalië, Rwanda en anderen die u binnenkort op televisie zult zien, leveren in kleur het bewijs dat een gewelddadige strijd om territoriale controle niet dezelfde directe economische voordelen oplevert als andere vormen van competitie. Integendeel. De rondtrekkende bendes en plunderaars die onder anarchie opereren, missen zelfs de zwakke prikkels om productieve activiteit te beschermen die dictators soms nog wel hebben zodra hun heerschappij veiliggesteld is.

De samenleving die wij de moderne tijd noemen, wordt in het Westen bovenal gekenmerkt door een bepaald niveau van monopolisering. Vrij gebruik van militaire wapens is de individuele burger ontzegd en voorbehouden aan een centrale autoriteit van welke aard dan ook, en evenzo is de belastingheffing op eigendom of inkomen van individuen geconcentreerd in de handen van een centrale maatschappelijke autoriteit. De financiële middelen die zo naar deze centrale autoriteit vloeien, onderhouden haar monopolie op militaire macht, terwijl dit op zijn beurt het belastingmonopolie in stand houdt. Geen van beide heeft in enige zin voorrang op de ander; het zijn twee kanten van hetzelfde monopolie. Als het ene verdwijnt, volgt het andere automatisch;

225 Keith B. Richburg, 'Twee jaar na de landing van de VS in Somalië is het weer chaotisch', *Washington Post*, 4 december 1994, p. A1.

*het monopolie kan af en toe harder wankelen aan de ene zijde dan aan de andere.*²²⁶ – NORBERT ELLAS

DE EVOLUTIE VAN BESCHERMING

Lane ontwikkelde een argument dat wij ons voor onze analyse van hoe het Informatietijdperk zich mogelijk zal ontploffen eigen hebben gemaakt. Hij stelde dat de geschiedenis van de westerse economieën sinds de Donkere Middeleeuwen kan worden geïnterpreteerd op basis van vier stadia van competitie en monopolie in de organisatie van geweld. Hoewel Lane grotendeels zwijgt over de megapolitieke factoren die wij aanwijzen als bepalend voor de schaal waarop regeringen opereren, sluit zijn verkenning van de economie van geweld nauw aan bij het betoog dat wij uiteen hebben gezet in *Blood in the Streets*, *The Great Reckoning* en elders in dit boek.

We hebben reeds enkele van de megapolitieke factoren geanalyseerd die een rol speelden in de evolutie van de westerse samenleving na de val van Rome. Lane onderzocht eveneens deze periode, met de nadruk op de economische gevolgen van de strijd om het monopolie op geweld. Hij onderscheidde vier belangrijke stadia in het functioneren van economieën in de afgelopen duizend jaar, elk gekenmerkt door een andere fase in de organisatie van geweld.²²⁷

Uit de Donkere Middeleeuwen

De eerste fase kenmerkt zich door ‘anarchie en plundering’, zoals tijdens de feodale revolutie van duizend jaar geleden. Lane geeft geen specifieke data voor de door hem onderscheiden perioden, maar eenvoudige berekeningen maken duidelijk waar zijn eerste periode begint. Zijn beschrijving van de fase van ‘anarchie en plundering’ lijkt te passen bij de omstandigheden tijdens de transitie uit de Donkere Middeleeuwen, toen het gebruik van geweld ‘zeer competitief was, zelfs op land’.²²⁸ Hij licht niet toe waarom, maar wanneer geweld ‘zeer competitief’ is. Het wijst doorgaans op aanzienlijke belemmeringen voor het uitoefenen van macht over afstand. In militaire begrippen: de verdediging overheerst de aanval.

Zoals we in hoofdstuk 3 hebben toegelicht, viel deze fase van ‘anarchie en plundering’ samen met een daling van de landbouwproductiviteit als gevolg van ongunstige klimaatveranderingen. Omdat de technologie destijds nauwelijks effectieve schaalvoordelen opleverde waarmee een monopolie op geweld kon worden gevestigd, woedde de concurrentie tussen potentiële

²²⁶ Geciteerd in Tilly, *Coercion, Capital and European States*, op. cit., p. 85.

²²⁷ Merk op dat Lane's vier fasen van concurrentie en monopolie in het gebruik van geweld afwijken van de vier fasen in de organisatie van het economisch leven die wij onderscheiden, namelijk: jagen en verzamelen, landbouw, industrialisme en het informatietijdperk.

²²⁸ Lane, ‘Economische gevolgen van georganiseerd geweld’, op. cit., p. 411.

machthebbers hevig. Hierdoor kwam de economische activiteit ernstig in het gedrang.

De zwakte van de economie verergerde het probleem om een stabiele orde tot stand te brengen. Het vestigen van een lokaal geweldsmonopolie ging gepaard met hoge militaire kosten in verhouding tot de beperkte economische opbrengsten. De bewapende ridders te paard slaagden er niet in om een effectief monopolie te handhaven over een economisch levensvatbaar gebied, en terroriseerden en plunderden erop los terwijl ze nauwelijks echte 'bescherming' boden aan hun klanten.

Feodalisme

"De tweede fase begint wanneer kleine regionale of provinciale monopolies worden gevestigd. De landbouwproductie stijgt dan, en het grootste deel van het overschot wordt geïnd door de pas opgekomen monopolisten van geweld."²²⁹ Toch blijft het overschot relatief gering in deze tweede fase, die wij identificeren met de vroege Middeleeuwen. Economische groei blijft beperkt door het ontbreken van schaalvoordelen in de organisatie van geweld, waardoor de militaire kosten voor het afdwingen van lokale monopolies hoog blijven. Maar hoewel de kosten hoog zijn, stijgt de prijs die minisouvereinen voor bescherming kunnen vragen, aangezien economische activiteit toeneemt zodra de anarchie wordt ingeperkt.

In een latere fase van de tweede periode proberen veel heffinginnners klanten te lokken met speciale aanbiedingen voor landbouw en handel. Zij bieden bescherming tegen lage prijzen aan wie nieuwe gronden cultiveert, en leveren extra politiediensten ter bevordering van de handel, zoals de graven van Champagne deden voor kooplieden die hun jaarmarkten bezochten.²³⁰ Met andere woorden: zodra zij voldoende territoriale controle hadden om geloofwaardig te kunnen onderhandelen, deden lokale krijgsheren hetzelfde als kooplieden die hun marktaandeel willen vergroten, ze boden korting om klanten te trekken. Later gebruikten ze de extra middelen uit de toegenomen economische activiteit om hun greep op grotere gebieden te consolideren. Zodra die controle stevig gevestigd was, begonnen ze meer van de voordelen van een monopolie te genieten. De militaire kosten voor hun politietaken daalden, en ze konden ook hun prijzen verhogen zonder zich zorgen te maken dat hun dienst daardoor minder aantrekkelijk zou worden.

In deze complexe fase van de westerse geschiedenis nemen zij die geweld gebruiken, de middeleeuwse heren en vorsten, het grootste deel van de inkomsten boven het bestaansminimum. Er zijn weinig kooplieden, en de meest succesvolle zijn degenen die het beste in staat zijn belastingen,

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid.

heffingen en andere kosten die worden opgelegd als betaling voor “beschermingsdiensten” te ontwijken of te minimaliseren.

De Vroegmoderne Periode

Een derde fase wordt bereikt wanneer de kooplieden en grondbezitters die geen specialisten in geweld zijn “meer van het economische surplus overhouden dan leenheren en vorsten... In deze derde fase ontvangen de ondernemingen die gespecialiseerd zijn in het gebruik van geweld minder van het surplus dan de ondernemingen die bescherming van de regeringen kopen.”²³¹ Omdat succesvolle kooplieden hun winsten eerder herinvesteren dan consumeren, leidden de hogere winsten van kooplieden in die fase van de geschiedenis tot zelfversterkende groei.

Het tijdperk van de fabrieken

Lane identificeert de overgang van de derde naar de vierde fase met het ontstaan van technologische en industriële innovaties als belangrijkere factoren voor winst dan het verlagen van de kosten voor bescherming. Daarmee lijkt Lane te doelen op de periode sinds 1750. Vanaf dat moment begon de aard van technologie duidelijk een dominante rol te spelen in de regionale welvaart. Zelfs in gebieden zonder overheid, zoals bepaalde streken in Nieuw-Zeeland vóór 1840, leidde het feit dat er geen belastingen waren niet automatisch tot grote welvaart. Op dat punt in de geschiedenis waren innovaties in industriële technologie belangrijker voor het behalen van winst dan kostenbesparingen op bescherming, zelfs als de kosten tot nul zouden zakken. Naarmate de schaal van overheden toenam, kwamen de krediet- en financieringsmechanismen die oorspronkelijk door regeringen waren ontwikkeld om middelen voor militaire operaties te verkrijgen, beschikbaar voor de financiering van grootschalige ondernemingen.

Hoewel Lane dit niet expliciet zegt, zorgde de concentratie van technologische voordelen in een bepaald gebied voor minder concurrentie tussen jurisdicties en stelde dit “gespecialiseerde ondernemingen in het gebruik van geweld,” oftewel overheden, in staat hogere prijzen te vragen. Wanneer er grote technologische verschillen bestonden tussen de concurrenten in de ene jurisdictie en die in een andere, zoals tijdens het Industriële Tijdperk, verdienden ondernemers in de jurisdicties met de beste technologie doorgaans meer geld, ook al moesten zij hogere belastingen en andere kosten aan hun overheden betalen.

231 Ibid., p. 412.

Roof met een glimlach

Overheden in het Industriële Tijdperk genoten van een monopolie dat ze naar hartelust konden uitbuiten. De werkelijke kosten voor het beschermen van lijf en goed waren verwaarloosbaar klein in verhouding tot de prijzen (belastingen) die zij hieven. Toch bevonden zij zich in een situatie waarin de concurrentie zo pervers was dat zij zich veel meer konden bezighouden met plundering dan met bescherming, zonder dat dit feit vrijwel werd opgemerkt. Het was een zeldzaam moment in de geschiedenis.

De nadelen van anarchie onder de megapolitieke omstandigheden van het industrialisme maakten concurrentie in beschermingsdiensten binnen hetzelfde grondgebied technologisch onuitvoerbaar. De enige manier om effectieve bescherming onder die omstandigheden te bereiken, was door te beschikken over een groter vermogen tot geweld. Daarom viel er weinig te winnen met een poging om beter te onderscheiden welk deel van de belastingen, in Lane's woorden, "als betaling voor de geleverde dienst" gold en welk deel "roof genoemd kan worden."²³² Het onderscheid was er wel degelijk. Aangezien men echter hoe dan ook vastzat aan het betalen van belastingen, had het onderzoeken hiervan weinig toegevoegde waarde, behalve om morbide nieuwsgierigheid te bevredigen. Zoals Lane zei: ongeacht hoe groot het deel van de belastingen roof was, was het een prijs die men moest betalen "om ernstigere verliezen te vermijden."²³³

De stijging van inkomens onder het industrialisme

Het feit dat de inkomens fors stegen, vooral in de landen waar de meeste industriële ontwikkeling plaatsvond, verklaart deels waarom dit dilemma in de afgelopen twee eeuwen van natiestaat-heerschappij aanvaardbaar bleef. De overheden van de OESO-landen belastten bijna elk jaar een hoger percentage van de inkomens, maar de toename van de plundering ging desalniettemin gepaard met een veel grotere welvaart, en een grotere ongelijkheid van rijkdom ten opzichte van de rest van de wereld. Onder zulke omstandigheden waren bezwaren tegen de stijgende belastingdruk onvermijdelijk marginaal en onvoldoende om een ander verloop van gebeurtenissen te realiseren dan de meest logische koers. Sterker nog, om redenen die in eerdere hoofdstukken uiteen zijn gezet, hing het militaire voortbestaan van een industriële natiestaat grotendeels af van haar onbegrensde aanspraken op de middelen van haar burgers.

In elke industriële staat bewogen de beleidslijnen zich min of meer in dezelfde richting. Op het hoogtepunt van het industrialisme na de Tweede Wereldoorlog bereikte het marginale inkomstenbelastingtarief 90 procent of hoger. Dit was een veel agressievere aanspraak van de staat om middelen af te

²³² Ibid., p. 403.

²³³ Ibid., p. 404.

romen dan zelfs de oosterse despoten van de vroege hydraulische beschavingen gewoonlijk maakten. Toch volgde de industriële variant van plundering zijn eigen logica. Veel ervan werd bepaald door het karakter van de industriële technologie in de eerste helft van de twintigste eeuw, zoals eerder beschreven.

Deze technologie maakte het vrijwel onvermijdelijk dat de staat een groot deel van het inkomen zou opeisen en herverdelen, waarbij een groot deel van de lasten van de roef op een kleine groep kapitalisten viel. De meeste industriële processen waren sterk afhankelijk van natuurlijke hulpbronnen, en dus gebonden aan de locaties waar die zich bevonden. Een staalfabriek, een mijn of een haven kon slechts tegen astronomische kosten worden verplaatst, of helemaal niet. Zulke faciliteiten waren daarom stationaire doelwitten die eenvoudig belast konden worden. Onroerendgoed-, vennootschaps- en winstbelastingen stegen sterk in deze eeuw. Dat gold ook voor de inkomstenbelasting, aanvankelijk voor de kapitalisten, maar uiteindelijk ook voor de arbeiders zelf. De opkomst van grootschalige industriële werkgelegenheid maakte een brede inkomstenbelasting praktisch uitvoerbaar. Lonen konden aan de bron worden ingehouden, waarbij de belastingdiensten de inning coördineerden met de boekhoudafdelingen van industriële ondernemingen. Dat beschouwen we vandaag als vanzelfsprekend, maar het innen van een inkomstenbelasting bij de fabriekspoort was een veel eenvoudigere taak dan het afpersen van een deel van de winsten van miljoenen zelfstandige ambachtslieden en boeren over het uitgestrekte platteland.

Kortom, industriële technologie maakte belastingen meer geroutineerd, voorspelbaarder en minder persoonlijk riskant dan in veel eerdere perioden. Desalniettemin slaagde het erin om een hoger percentage van de middelen van de maatschappij af te romen dan welke andere vorm van soevereiniteit tot dan toe had gedaan.

Wat wordt beschermd?

Het feit dat samenlevingen rijker konden worden terwijl het totale percentage van het inkomen dat in belastingen werd afgeroomd aanzienlijk steeg, roept de vraag op naar het karakter van de bescherming die regeringen aan industriële economieën boden. Wat beschermden zij? Ons antwoord: voornamelijk industriële installaties met hoge kapitaalkosten en een grote kwetsbaarheid voor aanvallen. Het bestaan van grootschalige industriële ondernemingen zou onmogelijk zijn geweest in een chaotische omgeving met meer competitief geweld, zelfs als het resultaat van die concurrentie een lager belastingpercentage zou zijn geweest.

Dit is waarom kapitaalintensieve activiteiten oneconomisch zijn in de Amerikaanse sloppenwijken, evenals in derdewereldsamenlevingen waar ad-hocgeweld endemisch is. De industriële samenleving als geheel

kon zich ontwikkelen omdat er een bepaald soort orde werd gevestigd en gehandhaafd. Ondernemingen werden blootgesteld aan regelmatige, voorspelbare afpersingen in plaats van grillig geweld.

Zelfs op het hoogtepunt van het industrialisme was het altijd overdreven om te spreken van een overheid die een “monopolie op dwang” uitoefende. Alle overheden proberen een dergelijk monopolie te handhaven, maar zoals we hebben gezien, ontdekten werknemers van industriële bedrijven meestal dat zij in staat waren om geweld tegen hun werkgevers te gebruiken. Zolang het grote publiek toegang heeft tot enig wapen, of een wanordelijke menigte fysiek in staat is een bus omver te werpen of stenen naar de politie te gooien, monopoliseren degenen die controle hebben over de overheid het geweld niet volledig. Zij beheersen slechts het overheersende geweld, dominant in die mate dat het voor de meeste mensen economisch onaantrekkelijk wordt om met hen te concurreren onder de bestaande omstandigheden.

*Voordelen hoeven niet alleen persoonlijke goederen of diensten te zijn, maar kunnen ook de bredere voordelen van een regulerend regime omvatten: een schoon, transparant marktplaats met gedefinieerde regels en consequenties, of een toezichhoudende gemeenschap waar kinderen de mensen die zij tegenkomen kunnen vertrouwen en waar de privacy van individuen wordt beschermd.*²³⁴ – Esther Dyson

Het Informatietijdperk

Het Informatietijdperk markeert de komst van een vijfde fase in de ontwikkeling van de manier waarop in het Westen om het gebruik van geweld wordt geconcentreerd. Deze fase werd niet door Lane voorzien. Het gaat hier om competitie in de cyberspace, een arena die niet kan worden gemonopoliseerd door wat voor “geweldsgebruikende onderneming” dan ook. Dat is onmogelijk omdat de cyberspace geen territorium is.

Lane's analyse vertrok nog vanuit de conventionele naoorlogse aanname van het onvermijdelijke bestaan van de natiestaat. Toch wees hij op een punt dat vandaag veel crucialer blijkt te zijn dan het vijftig jaar geleden leek: overheden hebben nooit stabiele monopolies van dwang gevestigd op de open zee. Geen enkele staat kon haar wetten daar exclusief handhaven. Dit gegeven is van groot belang om te kunnen begrijpen hoe de organisatie van geweld en bescherming zich zal ontwikkelen nu de economie naar de cyberspace migreert, een domein zonder fysieke grenzen of tastbare ruimte. Om dezelfde redenen die Lane opmerkte voor het feit dat geen enkele overheid er ooit in slaagde het geweld op zee te monopoliseren, zo is het nog minder aannemelijk

²³⁴ Esther Dyson, *Release 2.1: een ontwerp voor het leven in het digitale tijdperk*. New York: Broadway Books, 1998, p. 131

dat een overheid een grenzeloos, onbegrensd domein effectief zou kunnen monopoliseren.

CONCURRENTIE ZONDER ANARCHIE

In het verleden, wanneer de omstandigheden het voor een enkel gewelddadig machtsapparaat moeilijk maakten om een monopolie te vestigen, volgde anarchie en plundering. Het Informatietijdperk daarentegen heeft de technologische voorwaarden voor de organisatie van geweld op een diepgaande manier veranderd. Anders dan vroeger, toen het onvermogen om bescherming in een regio te monopoliseren hogere militaire kosten en lagere economische opbrengsten betekende, impliceert het feit dat overheden de cyberspace niet kunnen monopoliseren juist lagere militaire kosten en hogere economische opbrengsten. Dit komt doordat informatietechnologie een nieuwe dimensie van bescherming creëert. Voor het eerst in de geschiedenis maakt informatietechnologie het mogelijk om activa te scheppen en te beschermen die volledig buiten het domein van het territoriale geweldsmonopolie van welke individuele overheid dan ook liggen.

*Landen met een gefragmenteerde politieke macht en bestuur waarbij een centrale, stabiele en onbetwiste toezichhoudende bron van jurisdictie en macht ontbreekt, moeten hun eigen werkbare oplossingen bedenken om om te gaan met de problemen die door zulke grenzen worden opgeworpen.*²³⁵ – REES DAVIES

De analogie met de grens

De cyberspace is in zekere zin het equivalent van een technologisch beschermde *march*-regio zoals die bestond in grensgebieden tijdens de Middeleeuwen. In het verleden, toen de macht van heren en koningen zwak was en de aanspraken van één of meer elkaar overlaptten aan een grens, bestond er iets dat leek op concurrentie tussen de overheden. Een blik op hoe de *march*-regio's functioneerden kan inzicht geven in hoe wetten van de *march* of iets dergelijks mogelijk ook in de cyberspace zullen ontstaan.

Andorra overleeft als een soort versteende *march*-regio tussen Frankrijk en Spanje, een overblijfsel van megapolitieke omstandigheden die het voor beide koninkrijken moeilijk maakten om de overhand te krijgen in dat koude en bijna ontoegankelijke gebied in de Pyreneeën van zo'n 490 vierkante kilometer. In 1278 werd een overeenkomst gesloten waarbij de suzereiniteit over Andorra werd verdeeld tussen lokale Franse en Spaanse feodale heren, de Franse graaf van Foix en de Spaanse bisschop van Urgel. Beiden benoemden een van de twee "viquiers" die de minimale overheidsmacht in Andorra spaarzaam

²³⁵ Rees Davies, *Frontier arrangements in fragmented societies: Ireland and Wales*, in Robert Bartlett en Angus MacKay (red.), *Medieval frontier societies* (Oxford: Oxford University Press, 1992), p. 80.

uitoefenden, voornamelijk door het bevel te voeren over de kleine Andorrese militie, nu een politie-eenheid. De rol van de graaf is in de loop van de geschiedenis allang achterhaald. De Franse regering vertegenwoordigt hem nu vanuit Parijs. Eén van haar taken is het innen van de helft van het jaarlijkse tribuut dat Andorra betaalt, een bedrag dat lager is dan de maandhuur van een bouwvallig appartement. De bisschop van Urgel blijft zijn deel van het tribuut ontvangen, net als zijn voorgangers in de Middeleeuwen.

Zoals het gedeelde tribuut impliceert, waren er in Andorra twee bronnen van “toezichthoudende jurisdictie en macht” in plaats van één. Beroepen tegen civiele vonnissen in Andorra werden traditioneel ingediend bij het bisschoppelijk college van Urgel of bij het Hof van Cassatie in Parijs.

Een gevolg van Andorra's dubbelzinnige positie was dat er vrijwel geen wetten werden uitgevaardigd. Andorra heeft al meer dan zevenhonderd jaar een verwaarloosbaar kleine overheid en geen belastingen. Vandaag de dag heeft het land daardoor een groeiende aantrekkingskracht als belastingparadijs. Tot een generatie geleden stond Andorra echter bekend als arm. Wat eens een dicht bos was, werd over de eeuwen heen ontbost door de bewoners die warm wilden blijven in de strenge winters; elk jaar ligt het van november tot april volledig onder de sneeuw. Zelfs in de zomer is Andorra zo koud dat gewassen alleen op de zuidelijke hellingen groeien. Deze beschrijving doet het misschien als onprettig overkomen, maar dat is net het geheim van haar succes. Andorra overleefde als feodale enclave in het tijdperk van de natiestaat omdat het afgelegen en straatarm was.

Er waren ooit talrijke middeleeuwse grens- of *march*-regio's waar soevereiniteiten met elkaar vermengd raakten. Deze gewelddadige, vaak arme grenzen bleven tientallen of soms honderden jaren bestaan in de grensgebieden van Europa. Zoals eerder vermeld, waren er *marches* tussen gebieden onder Keltische en Engelse controle in Ierland, tussen Wales en Engeland, Schotland en Engeland, Italië en Frankrijk, Frankrijk en Spanje, Duitsland en de Slavische grenzen van Midden-Europa, en tussen de christelijke koninkrijken van Spanje en het islamitische koninkrijk Granada. Net als Andorra ontwikkelden deze *march*-regio's eigen, specifieke institutionele en juridische vormen van een soort die we waarschijnlijk opnieuw zullen zien in het volgende millennium.

Door de zwakke positie van de twee concurrerende autoriteiten, riepen heersers soms zelfs vrijwilligers uit hun onderdanen op om zich in *march*-regio's te vestigen om zo hun invloed te vergroten. Bijna vanzelfsprekend werden de onderdanen gelokt met vrijstelling van belastingen. Aangezien ze opereerden op flinterdunne marges, zou het invoeren van belastingen door een van de autoriteiten in een grensregio, de eigen volgelingen financieel onder druk zetten en ze een reden geven om zich met de tegenpartij te verbinden. Daarom hadden inwoners van een *march* meestal de keuze wiens wetten zij

zouden gehoorzamen. Deze keuze was gebaseerd op de zwakke positie van de concurrerende autoriteiten; het was geen ideologisch gebaar.

Toch ontstonden er praktische moeilijkheden die moesten worden opgelost. Onder het feodalisme werden landeigenaren met bezittingen aan beide zijden van een nominale grens geconfronteerd met een ernstig conflict wat betreft hun plichten. Bijvoorbeeld: een heer aan de grens van Schotland en Engeland die eigendommen in beide koninkrijken bezat, kon theoretisch militaire dienst aan beide kanten verschuldigd zijn in geval van oorlog. Om deze tegenstrijdige verplichting op te lossen kon vrijwel iedereen in de feodale hiërarchie kiezen wiens wetten hij gehoorzaamde via een juridisch proces dat *avowal* werd genoemd.

Door informatietechnologie zullen er ook mogelijkheden ontstaan om economische activiteit te vestigen op concurrerende locaties, maar met belangrijke verschillen. Een daarvan is dat de cyberspace naar verwachting, anders dan de middeleeuwse grensregio's, uiteindelijk het rijkste economische terrein zal vormen. Het zal dus een groeiend domein zijn, in plaats van een die langzaam wegwijnt. Zonder sterke, vaak religieuze prikkels zouden maar weinig mensen uit de kerngebieden van de middeleeuwse samenleving de wens hebben gehad om naar de grenzen te verhuizen, omdat deze regio's doorgaans gewelddadig en arm waren. Ze trokken dus geen middelen weg uit de macht van de autoriteiten. De cyberspace zal dat wel doen.

Ten tweede zal het nieuwe grensgebied geen duopolie zijn, dat samenwerking tussen twee autoriteiten uitlokt om tot een compromis te komen over hun aanspraken erop. Zulke compromissen waren in de middeleeuwen meestal niet effectief, deels vanwege de grote culturele verschillen tussen de rivalen, en vooral omdat zij de fysieke macht misten om een regeling af te dwingen. In het tijdperk van de natiestaat verdwenen de meeste *marches* en vage grenzen zodra nationale autoriteiten wél over voldoende militaire macht beschikten om oplossingen af te dwingen. Grensafbakening werd de norm, wat een stabiele oplossing is wanneer een duopolie het gezag over het geweld in twee aaneengesloten gebieden moet verdelen. Maar de concurrentie om transacties te vestigen in de cybereconomie zal niet plaatsvinden tussen twee autoriteiten, maar tussen honderden autoriteiten wereldwijd. Voor territoriale staten zal het vrijwel onmogelijk zijn om de belastingtarieven hoog te houden door het vormen van een kartel, net als dat kartelvorming om monopoliewinsten te behouden niet werkt in markten met honderden concurrenten.

De Seychellen, een klein land in de Indische Oceaan, bewijst dit punt. Ze voerden een investeringswet in die door Amerikaanse functionarissen werd beschreven als de wet "Welkom Criminelen". Volgens die wet krijgt iedereen die \$10 miljoen investeert niet alleen bescherming tegen uitlevering, maar ook een diplomatiek paspoort. In tegenstelling tot de beweringen van de Amerikaanse regering waren de beoogde begunstigden echter geen

drugsdealers, die doorgaans toch al onder de bescherming van belangrijkere overheden vallen, maar onafhankelijke ondernemers die politiek incorrect waren geworden. De eerste potentiële begunstigde van de Seychellen-wet was een blanke Zuid-Afrikaan die rijk werd door de economische sancties tegen het voormalige apartheidsregime te omzeilen. Nu loopt hij het risico op economische represailles van de nieuwe Zuid-Afrikaanse regering en is hij bereid de Seychellen te betalen voor bescherming.²³⁶

Wat de merites van individuele gevallen ook zijn, het voorbeeld laat zien waarom pogingen van overheden om een kartel voor bescherming te vormen, gedoemd zijn te mislukken. Anders dan in de middeleeuwse grensgebieden, waar de concurrentie slechts tussen twee autoriteiten plaatsvond, zullen de grenzen in de cyberhandel tussen honderden jurisdicties liggen, en waarschijnlijk zal het zelfs tot in de duizenden oplopen.

In het tijdperk van de virtuele onderneming zullen individuen ervoor kiezen hun inkomensgenererende activiteiten te vestigen in de jurisdictie die de beste dienst levert tegen de laagste kosten. Met andere woorden, soevereiniteit zal worden gecommmercialiseerd. Anders dan de meeste middeleeuwse *march*-samenlevingen, die arm en gewelddadig waren, zal de cyberspace dat niet zijn. De concurrentie waarin informatietechnologie overheden dwingt zich te begeven, is geen militaire concurrentie, maar concurrentie in de kwaliteit en prijs van een economische dienst: echte bescherming. Kortom, overheden zullen hun klanten moeten geven wat ze willen.

De verminderde effectiviteit van geweld

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat overheden zullen ophouden geweld te gebruiken. Integendeel, wij stellen dat geweld een groot deel van zijn effectiviteit verliest. Een mogelijke reactie van overheden zou kunnen zijn om hun gebruik van geweld in lokale contexten te intensiveren, als poging om het verlies aan hun mondiale betekenis te compenseren. Wat overheden ook doen, zij zullen de cyberspace echter niet kunnen verzadigen met geweld zoals ze de gebieden die ze in de moderne wereld monopoliseerden met geweld konden verzadigen. Hoeveel overheden ook proberen de cyberspace te betreden, zij zullen daar niet capabeler of machtiger zijn dan anderen.

Ironisch genoeg zouden pogingen van natiestaten om “informatie-oorlogen” te voeren om de toegang tot de cyberspace te domineren of te blokkeren, waarschijnlijk alleen hun eigen ondergang versnellen. De neiging tot de devolutie van grote systemen is al sterk aanwezig door het wegvallen van schaalvoordelen en de stijgende kosten om uiteenvallende sociale groepen bijeen te houden. De ironie van informatie-oorlogen is dat ze

²³⁶ Zie Thomas W. Lippman, *Seychelles offers investors safe haven for \$10 million*, *Washington Post*, 31 december 1995, p. A27.

mogelijk de broze systemen die uit het Industriële Tijdperk zijn overgebleven meer schaden dan de opkomende informatiemaatschappij zelf.

Zolang essentiële informatietechnologie blijft functioneren, kan cyberhandel parallel doorgaan met de strijd van een informatie-oorlog, op een manier die in een territoriale oorlog onmogelijk zou zijn. Het is ondenkbaar dat miljoenen commerciële transacties plaatsvinden aan het front in een oorlog uit de twintigste eeuw. Virtuele oorlogen hoeven echter de capaciteit van de cyberspace om meerdere activiteiten te huisvesten niet uit te putten, en omdat de virtuele realiteit niet fysiek bestaat, levert nabijheid tot het front nauwelijks gevaar op, en is er al helemaal geen risico op exploderende virtuele granaatscherven.

Kwetsbaarheid van grootschalige systemen

In een informatieoorlog lopen voornamelijk de grootschalige industriële systemen die draaien op centraal bevel en controle gevaar. Militaire autoriteiten in de Verenigde Staten en andere toonaangevende landen maken zich zorgen over en bereiden zich voor op informatiesabotage, waarbij grote systemen kunnen worden uitgeschakeld. Cyberaanvallen kunnen bijvoorbeeld een telefoonwisselstation stilleggen, de luchtverkeersleiding ontregelen of een pompsysteem dat de watertoevoer naar een stad regelt saboteren. Een computervirus kan zelfs conventionele of nucleaire energiebronnen doen uitvallen, waardoor delen van het elektriciteitsnet tot stilstand komen. Zogenaamde logic bombs zijn in staat om enorme hoeveelheden informatie te vernietigen, waaronder de uiterst gevoelige gegevens in de centrale controlesystemen die de kwetsbare, grote industriële installaties aansturen. Tenzij men daadwerkelijk alle informatietechnologie massaal vernietigt, wat de wereldeconomie letterlijk tot stilstand zou brengen, zullen overheden er niet in slagen om de internethandel en de virtuele realiteit te onderdrukken of monopoliseren.

Zelfs een belangrijk nadeel van informatietechnologie, namelijk de vermeende kwetsbaarheid voor de verval en vernietiging van data-opslagsystemen, wordt grotendeels door de recente archiveringstechnologie opgelost. Een nieuw systeem, High-Density Read-Only Memory (HD-ROM), maakt gebruik van een ionenfrees, vergelijkbaar met die in computergestuurde productie, om archieven in vacuüm te vervaardigen. De opslagcapaciteit bereikt maar liefst 10.000 megabytes per vierkante centimeter. Waar oudere systemen snel achteruitgingen door bederf en schokken, verzekert HD-ROM dat de opgeslagen data de volledige levensduur beschikbaar blijft. Eén van de ontwikkelaars van HD-ROM, Bruce Lamartine, verklaart: 'Het is vrijwel ondoordringbaar voor de verwoestende invloeden van tijd, thermische en mechanische schokken, en elektromagnetische velden die andere opslagmedia

beschadigen.²³⁷ Zelfs een nucleaire explosie leidt niet per se tot de verstoring of vernietiging van vitale informatie, zoals de codes voor digitaal geld, waarop het soepele functioneren van een cybereconomie steunt.

*Moderne legers zijn zo afhankelijk van informatie dat je ze kunt verblinden en doof maken, om zo een overwinning te behalen zonder op de conventionele wijze te vechten.*²³⁸ – COL. ALAN CAMPEN, U.S.A.F (Gep.)

SUPERMACHTEN IN DE VIRTUELE OORLOGSVOERING

De veronderstellingen van de oorlogvoerende natiestaat zullen steeds minder logisch zijn op megapolitiek vlak naarmate informatie belangrijker wordt in de oorlogsvoering. Omdat de cyberspace geen fysieke vorm heeft, zijn parameters zoals wij die in de fysieke wereld kennen niet bepalend. Het maakt niet uit hoeveel programmeurs betrokken waren bij het opstellen van een reeks commando's. Het enige dat telt is of het programma functioneert. Het Soevereine Individu kan in de cyberspace werkelijk net zoveel betekenen als een natiestaat met een zetel in de VN, een eigen vlag en een leger op de grond. In puur economische termen beschikken sommige Soevereine Individuen al over investeerbare inkomens van honderden miljoenen per jaar, bedragen die het discretionaire bestedingsvermogen van sommige failliete natiestaten overtreffen. Maar dat is niet alles. Op het gebied van virtuele oorlogsvoering via informatie kunnen sommige individuen net zo machtig of machtiger zijn dan veel staten. Één bizar genie, die met digitale helpers werkt, zou in theorie dezelfde impact in een cyberoorlog kunnen hebben als een natiestaat. Bill Gates zou dat zeker kunnen.

In die zin is het tijdperk van het Soevereine Individu niet slechts een slogan. Een hacker, of een klein groepje wiskundigen, laat staan een bedrijf als Microsoft, of vrijwel elk softwarebedrijf, kan in principe alles doen wat het Pentagon's Cyber War Task Force kan. Honderden bedrijven in Silicon Valley en elders hebben al een grotere capaciteit om een cyberoorlog te voeren dan 90 procent van de bestaande natiestaten. De aanname dat overheden het leven op de grond zullen blijven monopoliseren terwijl alternatieve beschermingsmiddelen overal opkomen, is een anachronisme. het is waarschijnlijker dat natiestaten opnieuw ingericht moeten worden om hun kwetsbaarheid te verminderen voor computervirussen, logische bommen, geïnfecteerde kabels en trapdoor-programma's onder controle van de Amerikaanse National Security Agency, of van een tienerhacker.

De megapolitieke logica van de cyberspace suggereert dat centrale command-and-control-systemen die momenteel de wereldwijde

²³⁷ Zie *ROM of ages*, *Wired*, januari 1996, p. 52.

²³⁸ Geciteerd in James Adams, *Dawn of the cyber soldiers*, *The Sunday Times* (London), 15 oktober 1995, pp. 3–5.

infrastructuur domineren, vervangen moeten worden door multicentrische beveiligingsmodellen met gedistribueerde capaciteiten zodat ze niet eenvoudig door een virus kunnen worden overgenomen of geblokkeerd. Nieuwe soorten software, bekend als agoric open systems, zullen command-and-control-software uit het Industriële Tijdperk vervangen. Die oudere software verdeelde rekenkracht volgens rigide prioriteiten, vergelijkbaar met hoe centrale planners bij Gosplan in de voormalige Sovjet-Unie goederen aan wagons toewezen volgens vaste regels. De nieuwe systemen worden bestuurd door algoritmen die marktmechanismen nabootsen zodat middelen efficiënter toegewezen worden via een intern biedproces dat de competitieve processen in de hersenen imiteert. In plaats van gigantische computerm monopolies die belangrijke command-and-control-functies uitvoeren, zullen ze in het nieuwe millennium gedecentraliseerd zijn.

Er is geen beter voorbeeld van de veerkracht van gedistribueerde netwerken vergeleken met command-and-control-systemen dan dat van Digital Equipment in het onderzoekscentrum in Palo Alto. Een ingenieur opende een kast met het bedrijfseigen computernetwerk. Zoals Kevin Kelly vertelt, "trok de ingenieur dramatisch een kabel uit het netwerk, waarop het rond de schade routeerde en geen moment haperde."²³⁹

Het Informatietijdperk zal niet alleen concurrentie zonder anarchie in de cyberspace mogelijk maken, het zal onvermijdelijk leiden tot het herontwerp van belangrijke systemen uit het industrialisme. Een dergelijke herconfiguratie is essentieel om ze minder kwetsbaar te maken voor schade van wie of waar dan ook. Net zoals het Industriële Tijdperk onvermijdelijk leidde tot de herconfiguratie van overgebleven middeleeuwse instituties zoals scholen en universiteiten, zullen de overgebleven instituties van het Industriële Tijdperk waarschijnlijk in miniatuurvorm evolueren, volgens de logica van de microtechnologie.

De noodzaak tot bescherming tegen bandieten op de Informatiesnelweg zal de wijdverspreide toepassing van public key-private key-encryptie vereisen. Deze maken het nu mogelijk voor elke gebruiker van een personal computer om een bericht veiliger te versleutelen dan het Pentagon haar lanceercodes een generatie geleden had kunnen beveiligen. Deze krachtige, onbreekbare vormen van encryptie zullen nodig zijn om financiële transacties tegen hackers en dieven te beschermen.

Ze zijn ook om een andere reden noodzakelijk. Particuliere financiële instellingen en centrale banken zullen onbreekbare encryptie-algoritmen toepassen zodra ze beseffen dat de Amerikaanse overheid, en mogelijk niet alleen zij, in staat is om de huidige banksoftware en computersystemen te penetreren en een land letterlijk failliet te laten gaan of de bankrekening van bijna iedereen leeg te halen. Er is geen technologische reden waarom

239 Kelly, op. cit., p. 19.

een individu of land zijn financiële tegoeden of transacties, legaal of illegaal, overgeleverd zou moeten laten aan de Amerikaanse National Security Agency of opvolgers van de KGB, of een soortgelijke organisatie.

Encryptie-algoritmen die door overheden niet te doorbreken zijn, zijn geen droombeelden. Ze zijn al als shareware via het internet beschikbaar. Wanneer satellietssystemen in een lage baan rond de aarde volledig operationeel zijn, zullen individuen met geavanceerde personal computers en antennes niet groter dan die van mobiele telefoons overal ter wereld kunnen communiceren zonder het telefoonnetwerk te gebruiken. Het zal even onmogelijk zijn voor een overheid om de cyberspace, een niet-fysieke werkelijkheid, te monopoliseren als het voor middeleeuwse ridders zou zijn geweest om de transacties in het industriële tijdperk te paard te controleren.

Bescherming door onopvallendheid

Informatiemaatschappijen zullen een enorme hoeveelheid middelen buiten het bereik van rovers plaatsen. Wanneer de cyberspace steeds meer financiële transacties en andere vormen van handel gaat huisvesten, zullen de daar gebruikte middelen min of meer immuun zijn voor gewone afpersing en diefstal. Rovers zullen daardoor niet in staat zijn om een zo groot deel van de middelen te veroveren als ze vandaag de dag doen en hebben gedaan gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw.

Daarom zal overheidsbescherming van een groot deel van de wereldrijdheid onnodig worden. De overheid zal niet beter in staat zijn om een banktegoed in de cyberspace te beschermen dan uzelf. Omdat de overheid minder noodzakelijk zal zijn, zal haar relatieve prijs waarschijnlijk alleen al om die reden dalen, maar er zijn nog andere.

Nu een groot en groeiend aandeel van de financiële transacties in dit nieuwe millennium in de cyberspace plaatsvindt, zullen individuen een keuze hebben in welke jurisdictie zij hun transacties onderbrengen. Dit zal intense concurrentie creëren om de prijs van overheidsdiensten (de heffingen die zij oplegt) op een niet-monopolistische wijze te bepalen. Dit is revolutionair. Zoals George Melloan betoogde in *The Wall Street Journal*, 'de instelling die veruit het meest succesvol de krachten van wereldwijde concurrentie heeft weerstaan, is de verzorgingsstaat.' Een studie door onderzoekers van de Wharton School en de Australian National University besprak de krachten die van invloed zijn op inkomensherverdeling.' Garrett en Mitchell stelden vast dat er 'vrijwel geen aanwijzingen bestaan dat meer marktintegratie de belangrijkste sociale vangnetten heeft verzwakt.' Integendeel, schrijven zij, 'overheden hebben altijd gereageerd op toenemende integratie in internationale markten door inkomensherverdeling te vergroten.'²⁴⁰ De

²⁴⁰ George Melloan, 'Hervorming van de welvaartsstaat is grotendeels mythologisch', *The Wall Street Journal*. 14 oktober 1996, p. A19.

opkomst van de cybereconomie zal eindelijk de verzorgingsstaat blootstellen aan echte concurrentie. Het zal de aard van soevereiniteit veranderen en economieën transformeren, omdat de balans tussen bescherming en afpersing meer dan ooit in het voordeel van bescherming zal verschuiven.

Chapter 7

Het overstijgen van plaatsgebondenheid

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

Controle is waar het werkelijk om draait. Het internet is zo wijdverspreid dat geen enkele overheid het makkelijk kan beheersen. Door een naadloze, wereldwijde, niet te reguleren economische zone te creëren die losstaat van nationale soevereiniteit, stelt het internet het idee van een natiestaat ter discussie.²⁴¹ – John Perry Barlow

De Informatiesnelweg is een van de bekendere metaforen uit de vroege dagen van het digitale tijdperk geworden. Het is opmerkelijk, niet alleen door de alomtegenwoordigheid, maar ook door het veel voorkomende misverstand dat het blootlegt over de cybereconomie. Een snelweg is immers een industriële versie van een voetpad, een netwerk voor het fysieke transport van mensen en goederen. De informatiemaatschappij is niet zoals een snelweg, spoorlijn of pijpleiding. Het vervoert informatie niet van punt naar punt zoals de Trans-Canada Highway zware vrachtwagens van Alberta naar New Brunswick brengt. Wat de wereld de “Informatiesnelweg” noemt, is niet slechts een transportverbinding. Het is de bestemming zelf.

De cyberspace overstijgt plaatsgebondenheid. Het is niets minder dan het onmiddellijke delen van data overal en nergens tegelijk. De opkomende informatiemaatschappij is gebaseerd op de onderlinge verbindingen die miljoenen gebruikers van miljoenen computers koppelen. De essentie ligt in de nieuwe mogelijkheden die uit deze verbindingen ontstaan. Zoals John Perry Barlow het formuleerde: “Wat het Net biedt is de belofte van een nieuwe sociale ruimte, globaal en anti-soverein, waarin iedereen, overal, aan de rest van de mensheid zonder angst kan delen wat hij of zij gelooft. In deze

241 Perry Barlow, ‘Thinking Locally, Acting Globally’, *Time*, 15 januari 1996, p. 57.

nieuwe media is een voorbode te vinden van de intellectuele en economische vrijheid die alle autoritaire machten op aarde zou kunnen ontdoen.”²⁴²

De cyberspace, net als het denkbeeldige rijk van de goden van Homerus, is een andere wereld dan de bekende aardse wereld van boerderij en fabriek. Toch zullen de gevolgen niet denkbeeldig, maar reëel zijn. In veel grotere mate dan velen nu begrijpen, zal het onmiddellijke delen van informatie als een oplosmiddel werken dat grote instellingen uiteen doet vallen. Het zal niet alleen de logica van geweld veranderen, zoals we al hebben besproken, maar zal de informatie- en transactiekosten, die bepalen hoe bedrijven zijn georganiseerd en hoe de economie functioneert, radicaal veranderen. We verwachten dat microprocessing de economische organisatie van de wereld zal veranderen.

Het is vandaag, in grotere mate dan ooit in de geschiedenis van de wereld, mogelijk voor een bedrijf om zich overal te vestigen, middelen van overal te gebruiken om een product te produceren dat overal verkocht kan worden. –
MILTON FRIEDMAN

DE TIRANNIE VAN DE PLAATS

Dat de eerste benadering van de informatiemaatschappij in het vervagende industriële tijdperk werd voorgesteld als een enorm publiek infrastructuurproject, toont aan hoe sterk ons denken nog door paradigma's van het verleden wordt bepaald. Het is vergelijkbaar met boeren aan het einde van de achttiende eeuw die een fabriek omschrijven als “een boerderij met een dak.” Toch is de metafoor van de “snelweg” onthullender. Ze toont ook hoezeer we nog gevangen zitten in de tirannie van plaats. Zelfs wanneer technologie ons in staat stelt locatie te overstijgen, krijgt het instrument van onze bevrijding een bijnaam die het omschrijft als een route van plek naar plek. Het concept van lokaliteit zit, net als het scherpe navigatievermogen van zalmen, nog stevig verankerd in ons bewustzijn.

Gedurende de hele geschiedenis waren economieën tot nu toe gebonden aan een lokale geografische regio. De meeste mensen die vóór de twintigste eeuw leefden, brachten hun dagen in feite door als gevangenen onder huisarrest, zelden verder dan een paar dagen lopen van hun geboorteplaats. Een reis van welke afstand dan ook kostte generaties. Alleen zelden leidde een crisis, oorlog, pest, of een ongunstige klimaatverandering tot brede migratie. Het vereiste iets opmerkelijks en urgents om de inwoners van een treurig dorp te laten vertrekken; alleen dat kon hen motiveren hun spullen te verzamelen en elders geluk te zoeken.

Tot voor kort werden degenen die buiten hun eigen regio naar kansen keken, vaak beroemd. Denk aan Marco Polo, nog steeds bekend om zijn reizen

242 Ibid.

over het Euraziatische continent naar het hof van de Grote Khan. Hij was een uitzondering in zijn tijd. Weinig andere reisverslagen uit de premoderne periode zijn bewaard gebleven. Onder de bekendere werken valt *Mandeville's Travels* op, geschreven in het Frans in 1357, omdat het is geschreven door iemand die waarschijnlijk nooit Europa verliet. Mandeville beschrijft leuke en vaak fantasierijke details over het leven wereldwijd, waaronder de suggestie dat veel Ethiopiërs maar één voet hebben: "[D]e voet is zo enorm dat het lichaam volledig in de schaduw komt te liggen wanneer men rust."²⁴³ : Duidelijk wisten de weinige tijdgenoten die zijn populaire verhaal lazen waarschijnlijk niet dat zijn Ethiopische "Bigfoot" niet bestond.

Pas met het begin van het moderne tijdperk, aan het einde van de vijftiende eeuw, ontstonden duurzame contacten tussen de continenten. Onverschrokken kapiteins als Christopher Columbus en Vasco da Gama, die de specerijenhandel wilden domineren, waren zo buitengewoon dat zij in bijna elk geletterd huishouden vijf eeuwen lang werden herinnerd.

Vanaf het begin van de landbouw tot recente generaties werd het leven gekenmerkt door immobiliteit. Dit is tegenwoordig vrijwel vergeten, vooral in de Europese kolonies van de "Nieuwe Wereld," waar beweging vloeiender verloopt en iedereen zich vanuit het perspectief van een immigrant oriënteert. Een thema in het lager onderwijs in Noord-Amerika is dat de kolonisten uit Europa op zoek waren naar vrijheid en kansen, wat waar is. Wat echter zelden wordt verteld, is hoe terughoudend de meeste mensen waren om de reis te maken, zelfs terwijl ze thuis met armoede te maken hadden. De weinigen die migreerden, ondergingen naar huidige maatstaven onvoorstelbare ontberingen om zich daar te vestigen. Alleen de meest ondernemende mensen of wanhopige armen kwamen. Midden in de zeventiende eeuw kwamen gevangenen, in Londen beruchte gevangenis Bridewell, in opstand om "hun weigering om naar Virginia te gaan" te tonen.²⁴⁴ In 1720 waren er rellen in de straten van Parijs om landlopers, dieven en moordenaars, bestemd voor deportatie naar Louisiana, te bevrijden.

Nauwe horizinten

Fysieke communicatie- en transportproblemen, vaak verergerd door beperkte taalvaardigheden, hielden menselijke activiteiten weinig divers en lokaal. Nog aan het begin van de twintigste eeuw was het gebruikelijk dat Chinese dorpen slechts acht kilometer uit elkaar lagen en voor elkaar onverstaanbare dialecten spraken, zelfs langs de kust. Bijna alle economieën waren lokaal georganiseerd, wat leidde tot nauwe markten en gemiste mogelijkheden. De prijzen van

243 M. C. Seymour (red.), *Mandeville's Travels* (Oxford: *Oxford University Press*, 1968), p. 122.

244 R. C. Johnson, 'The Transportation of Vagrant Children from London to Virginia, 1618–1622', in H. S. Reinmuth (red.), *Early Stuart Studies* (Minneapolis: *University of Minnesota Press*, 1970), pp. 43–44, geciteerd in Jutte, op. cit., p. 168.

productiefactoren bleven hoog door de geringe concurrentie. Toegang tot gespecialiseerde vaardigheden was minimaal. Met inkomens zo laag dat ze aan de rand van armoede lagen, en zonder toegang tot buitenlands kapitaal of efficiënte verzekeringsmarkten, zaten kleine boeren in veel delen van de wereld vast in armoede. We hebben enkele van de moeilijkheden verkend die aan boeren werden opgelegd door het gesloten dorpsleven. Zelfs nu, terwijl we dit schrijven, worstelt minstens een miljard mensen, voornamelijk in Azië en Afrika, om te overleven van minder dan een dollar per dag.

‘ALLE POLITIEK IS LOCAAL’

Veel meer dan men zich vaak realiseert, heeft de beperkte mobiliteit van mensen en hun eigendommen onze kijk op de wereld gevormd. Zelfs degenen die volhouden dat de aarde inmiddels klein is, denken nog steeds in verouderde termen over industriële politiek. Dit illustreert een slogan die in de jaren tachtig populair was onder milieubewuste mensen: ‘Denk globaal maar handel lokaal.’ De slogan weerspiegelt immers een politiek die altijd draaide om lokale machtsvoordelen.

Lokale denkwijzen werden altijd bepaald door de megapolitiek van vroegere samenlevingen. Alle topografische kenmerken die als obstakels of hefboom voor machtsuitoefening fungeerden, zijn inherent lokaal. Elke rivier, elke berg en elk eiland heeft zijn eigen betekenis op lokaal niveau. Ook het klimaat kent lokale variaties: temperatuur, neerslag en de groeicondities van gewassen veranderen naarmate je een berg beklimt of oversteeft. Elk micro-organisme beweegt zich binnen een bepaalde omgeving en niet zomaar overal.

Het verbaast dus niet dat de tirannie van de plaats ons denken over de organisatie en werking van de samenleving doordringt. De machtsvoordelen die sommige groepen behaalden met een lokaal geweldsmonopolie, hadden altijd hun oorsprong ergens in de lokale context en vervaagden aan de megapolitieke marge, waar de grenzen werden getrokken. Daarom heeft een wereldregering nooit bestaan.

Hoewel men zelden expliciet benoemt hoe belangrijk locatie is voor het uitoefenen van macht, merkten enkele voorstanders van een gedwongen herverdeling al in de jaren dertig dat de invloed van plaats afnam. Zij herkenden in het moderne vervoer een scheiding van sociale ruimtes tussen hoge en lage inkomensgroepen. John Dos Passos verwoordde deze zorg treffend in *The Big Money*: ‘De zwerver zit aan de rand van de snelweg, gebroken en hongerig. Boven hem vliegt een transcontinentaal vliegtuig vol hoogbetaalde leidinggevendens. De hogere klasse heeft zich in de lucht begeven, de lagere klasse op de weg: er is geen band meer tussen hen, het zijn twee naties.’²⁴⁵ Hiermee geeft hij aan dat de verbeterde vervoersmogelijkheden

245 John Dos Passos, *The Big Money* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1936).

de effectiviteit van afpersing verminderden, doordat succesvolle mensen simpelweg meer mogelijkheden hadden om te kiezen waar ze wilden zijn. De zwerver op de weg had in ieder geval geen enkel middel om steun af te dwingen van zij die boven hem vlogen. De tendensen die Dos Passos zestig jaar geleden opmerkte, zijn sindsdien alleen maar sterker geworden.

Massatransport

In 1995 staken dagelijks ongeveer een miljoen mensen ergens in de wereld een grens over, een opmerkelijke verandering vergeleken met vroeger. Vóór de twintigste eeuw was reizen zo zeldzaam dat grenzen vooral als randgebieden werden gezien en nauwelijks een belemmering vormden voor doorgang. Paspoorten bestonden nog niet. De opkomst van grote zeeboten, treinen en andere verbeterde vervoermiddelen leidde tot een spectaculaire toename van het aantal verplaatsingen. Tegelijkertijd werden deze verplaatsingen steeds strenger gereguleerd door staten, wier macht was toegenomen dankzij dezelfde verbeterde transport- en communicatiemiddelen die het reizen voor burgers goedkoper en eenvoudiger maakte. Films en, vooral, televisie speelden daarnaast een belangrijke rol in het verbreden van de horizons en het stimuleren van reizen en immigratie. Desondanks bleven de fundamentele beginselen van de sociale en economische organisatie tot nu toe verankerd in de lokale context.

‘...om te voorkomen dat we ons lef verliezen, waarvoor de geschiedenis zo meedogenloos straft. We moeten de moed hebben om alle technische extrapolaties tot hun logische conclusie te volgen.’²⁴⁶ - ARTHUR C. CLARKE

DE FOUT VAN MINIMALE VERWACHTINGEN

De geografische greep op de verbeelding blijft nog altijd zo sterk dat een aantal experts, die in 1995 het internet onder de loep namen, concludeerden dat het weinig commercieel potentieel bezit en vrijwel geen betekenis heeft, behalve als medium voor chat en pornografie. De vele sceptici over het economische belang van de cyberspace vormen de Colonel Blimps van het informatietijdperk. Hun zelfgenoegzaamheid is vergelijkbaar met die van de Britse elite in de jaren 1930, geconfronteerd met de neergang van het rijk. Elites reageren steevast met ontkenning zodra hun positie in gevaar komt. Dit blijkt uit hun verwachting dat het internet nooit meer dan een bijzaak zal blijven, een visie die soms zelfs door autoriteiten wordt gedeeld die beter hadden moeten weten. We verwezen eerder naar het werk van David Kline en Daniel Burstein, *Road Warriors: Dreams and Nightmares Along the Information Highway*. Hun ontkenning van het economische potentieel van het internet

²⁴⁶ Clarke, op. cit., p. 29.

levert extra bewijs dat technische onderlegdheid niet synoniem staat met het doorgronden van technologische gevolgen.²⁴⁷

Zelfs de technisch meest deskundige waarnemers hebben in het verleden vaak de implicaties van nieuwe technologieën niet begrepen. Een Brits parlementair comité, bijeengekomen in 1878 om de vooruitzichten van Thomas Edison's gloeilamp te onderzoeken, beoordeelde Edison's ideeën als "goed genoeg voor onze trans-Atlantische vrienden, ... maar onwaardig voor de aandacht van praktische of wetenschappelijke mensen."²⁴⁸ : Thomas Edison zelf was een man van grote visie, maar hij dacht dat de fonograaf die hij uitvond voornamelijk door zakenmensen zou worden gebruikt, om te dicteren. Kort voordat de gebroeders Wright bewezen dat vliegtuigen konden vliegen, demonstreerde de vooraanstaande Amerikaanse astronoom Simon Newcomb met gezag waarom vlucht voor objecten zwaarder dan lucht onmogelijk was. Hij concludeerde: "De demonstratie dat geen enkele mogelijke combinatie van bekende stoffen, bekende machinetypes en bekende krachten kan worden samengebracht in een praktische machine waarmee mensen lange afstanden door de lucht kunnen vliegen, lijkt voor de schrijver net zo sluitend te zijn als de demonstratie van eender welk fysisch gegeven kan zijn."²⁴⁹ Kort nadat vliegtuigen gingen vliegen, legde een ander gerenommeerd astronoom, William H. Pickering, uit aan het publiek waarom commercieel reizen nooit van de grond zou komen: "De gemiddelde mens stelt zich vaak gigantische vliegmachines voor die over de Atlantische Oceaan razen en talloze passagiers vervoeren, op een manier analoog aan onze moderne stoomschepen. ... [H]et is duidelijk dat met onze huidige apparaten geen hoop bestaat om qua snelheid te concurreren met onze locomotieven of onze auto's."²⁵⁰ Eerder herinnerden we ons een andere totaal onjuiste voorspelling over de potentie van een nieuwe technologie: de voorspelling aan het begin van de twintigste eeuw door de makers van Mercedes dat er wereldwijd nooit meer dan een miljoen auto's zouden zijn. Ook hier wisten zij meer over auto's dan bijna wie dan ook, maar ze konden niet verder van de waarheid zitten wat betreft de impact van auto's op de samenleving.

Gezien deze traditie van misvattingen is het nauwelijks verrassend dat veel waarnemers de belangrijkste implicaties van de nieuwe informatietechnologie pas laat zullen begrijpen, namelijk het feit dat zij de tirannie van plaats overstijgt. De nieuwe technologie creëert voor het eerst een oneindig, niet-aards domein voor economische activiteit. Het biedt de mogelijkheid om de nieuwe grenzen van de cybereconomie te verkennen, om "globaal te denken en globaal te handelen." Dit hoofdstuk legt uit waarom.

247 Geciteerd in Kline en Burstein, op. cit., p. 05.

248 Clarke, op. cit., p. 20.

249 Ibid.

250 Ibid., p. 21.

VOORBIJ PLAATSGEBONDENHEID

Het verwerken en gebruiken van informatie vervangt en wijzigt snel fysieke producten als belangrijkste bron van winst. Dit heeft ingrijpende gevolgen. Informatietechnologie scheidt het vermogen om inkomen te genereren van een specifieke geografische locatie. Aangezien een steeds groter deel van de waarde van producten en diensten wordt gecreëerd door ideeën en kennis toe te voegen, zal een steeds kleiner deel van de toegevoegde waarde onder lokale jurisdicties vallen. Ideeën kunnen overal worden bedacht en wereldwijd met de snelheid van het licht worden verspreid. Dit betekent onvermijdelijk dat de informatiemaatschappij drastisch zal verschillen van de economie van het Fabriekstijdperk.

We geven toe aan de critici dat een opsomming van taken die je in 1996 via het internet had kunnen uitvoeren, misschien banaal lijkt. Er is immers niets revolutionairs aan het lezen van een artikel over tuinieren op het Net, of het op afstand kopen van een doos wijn. De potentie van de cybereconomie kan echter niet uitsluitend worden beoordeeld aan de hand van het prille begin, net zo min als dat de impact van de auto op de samenleving in 1900 kon worden ingeschat op basis van wat men toen om zich heen zag. Wij verwachten dat de cybereconomie zich in meerdere stadia zal ontwikkelen.

1. De meest primitieve verschijningsvormen van het Informatietijdperk gebruiken het Net eenvoudig als informatiedrager om gewone transacties uit het industriële tijdperk te vergemakkelijken. Op dit punt is het Net niet meer dan een exotisch bezorgsysteem voor catalogi. Virtual Vineyards, bijvoorbeeld, een van de eerste cyberhandelaren, verkoopt simpelweg wijn via een pagina op het World Wide Web. Dergelijke transacties ondermijnen de oude instituties nog niet direct. Ze gebruiken industriële valuta en vinden plaats binnen identificeerbare jurisdicties. Dit gebruik van het internet heeft weinig megapolitieke impact.
2. Een tussenstadium van internethandel zal informatietechnologie gebruiken op manieren die in het industriële tijdperk onmogelijk zouden zijn geweest, zoals bij langeafstandsboekhouding of medische diagnose. Meer voorbeelden van deze nieuwe toepassingen van geavanceerde rekenkracht worden hieronder toegelicht. Het tweede stadium van Internethandel zal nog steeds functioneren binnen het oude institutionele kader, met gebruik van nationale valuta en onderworpen aan de jurisdictie van natiestaten. De handelaren die het Net gebruiken voor hun verkoop, zullen het nog niet gebruiken om hun winst veilig te stellen, maar alleen om inkomsten te genereren. Deze winsten uit internettransacties zullen nog steeds aan belastingheffing onderworpen zijn.

3. Een meer gevorderd stadium zal de overgang naar echte cyberhandel markeren. Transacties zullen niet alleen via het Net plaatsvinden, maar ook buiten de jurisdictie van natiestaten migreren. Betalingen zullen plaatsvinden in cybervaluta, winst zal worden geboekt in cyberbanken, investeringen zullen worden gedaan via cybermakelaars, veel transacties zullen niet aan belastingheffing onderhevig zijn. In dit stadium zal cyberhandel aanzienlijke megapolitieke gevolgen krijgen, zoals we eerder hebben geschetst. De macht van overheden over traditionele delen van de economie zal worden getransformeerd door de nieuwe logica van het Net. Extraterritoriale regelgevende macht zal instorten, jurisdicties zullen verzwakken, de structuur van bedrijven zal veranderen, evenals de aard van werk en arbeid. Deze schets van de stadia van de Informatierevolutie is slechts een summier weergave van wat de meest ingrijpende economische transformatie ooit zou kunnen worden.

DE GLOBALISERING VAN HANDEL

In het informatietijdperk zullen technologische ontwikkelingen de meeste traditionele jurisdictievoordelen snel tenietdoen. Tegelijkertijd ontstaan er nieuwe voordelen. Lagere communicatiekosten hebben de noodzaak om fysiek aanwezig te zijn voor het doen van zaken al sterk verminderd. In 1946 kon een investeerder in Londen via een makelaar in New York een order plaatsen, maar alleen de grootste en meest overtuigende transacties rechtvaardigden dat: een drie minuten durend telefoongesprek tussen New York en Londen kostte toen \$650. Tegenwoordig betaal je daar slechts \$0,91 voor. In een halve eeuw is de prijs van een intercontinentaal telefoongesprek met meer dan 99 procent gedaald.

Convergente communicatie

Binnenkort merk je nauwelijks verschil tussen intercontinentale chat en een lokaal telefoongesprek. Ook vervagen de verschillen tussen je telefoon, computer en televisie steeds meer; je onderscheidt ze immers vooral op basis van ergonomie in plaats van functionaliteit. Met je persoonlijke computer voer je spraakgesprekken via het internet, door gebruik te maken van de ingebouwde microfoon en luidsprekers, en bekijk je films. Daarnaast kun je met je televisie communiceren en grote hoeveelheden data uitwisselen via netwerken die door de televisie-entertainmentmedia worden aangeboden. Naarmate het onderscheid tussen de verschillende vormen van communicatie in het industriële tijdperk verdwijnt en de kosten kelderen, zullen steeds meer diensten worden aangerekend op basis van de gebruiksduur in plaats van de bestemming van je berichten. Al met al betaal je straks voor gesprekken en

datatransmissies wereldwijd nauwelijks meer dan wat je in 1985 voor een lokaal telefoongesprek betaalde.

Draadloos Internet

Satellieten in een lage baan rond de aarde en andere vormen van draadloze technologie zullen gegevens rechtstreeks heen en weer zenden naar een pieper in je zak, een draagbare computer of een werkstation, zonder enige aansluiting op een lokaal telefoon- of tv-kabelsysteem. Kortom, het internet zal draadloos worden. De eerste stappen in die richting zullen waarschijnlijk aarzeland zijn vanwege de relatief lage datasnelheid van de vroege draadloze media en de moeilijkheden om zwakke signalen van gebruiksapparaten te "horen", waarvan sommige mobiel zullen zijn en op batterijen zullen werken. Desalniettemin zullen deze technische problemen worden aangepakt en opgelost.

Zakendoen zonder grenzen

De voortdurende toename van de rekencapaciteit leidt tot geavanceerdere compressietechnieken, wat de doorstroming van data versnelt. Door bestaande algoritmen voor encryptie met publieke en private sleutels op grote schaal toe te passen, kunnen aanbieders, zoals satellietsystemen, de facturering naadloos in hun dienst integreren en zo kosten besparen. Tegelijkertijd krijgen leveranciers de mogelijkheid om rekeningen die op pc's zijn geladen, direct te belasten, net zoals *France Telecom* de 'smartcards' in de telefoonhokjes in Parijs debiteert.

De telefoon wordt een bank

Het verschil is dat je in de nabije toekomst credits op je account kunt verdienen met allerlei transacties en je telefoon overal mee naartoe kunt nemen. Je pc zal het filiaal van je bank en mondiale geldmakelaar zijn, en het equivalent van de kiosk in Parijs waar je je anonieme telefoonkaart koopt. En net als de 150 smartcardtelefoons die voor dieven nutteloos zijn als ze met een koevoet worden opengebroken, kan je computer alleen worden geplunderd door iemand die in staat is geavanceerde computercode te breken of te manipuleren. Dat sluit veel tuig, dat wel met een koevoet om kan gaan, uit. Met de juiste encryptie kan niets in je computer worden ontcijferd of misbruikt.

Tegen de eeuwwisseling zul je bijna overal ten noorden van Antarctica zaken kunnen doen. Overal waar vaste of digitale mobiele telefoons beschikbaar zijn, overal waar interactieve kabeltelevisiesystemen worden gebruikt, overal waar een satelliet zich boven je bevindt of andere draadloze transmissiesystemen aanwezig zijn. Je zult over grenzen heen, wanneer je wilt, kunnen spreken, gegevens verzenden en reizen via virtual reality. Telefoonnummers die de

locatie van de beller aangeven via netnummers zullen waarschijnlijk worden vervangen door universele toegangsnummers, die overal op de planeet de persoon zullen bereiken met wie je wilt communiceren.

Chinees begrijpen

Je zult niet alleen kunnen praten en faxen. Na verloop van tijd zul je het jarenlange leertraject kunnen overslaan, waardoor je in het Chinees kunt converseren met een voorman in een fabriek in Shanghai. Het maakt dan nog weinig uit dat je zijn taal of dialect niet spreekt. Hoewel hij in het Chinees communiceert, zullen zijn woorden de 'plaatsgebondenheid overstijgen'. Jij hoort zijn woorden in je eigen taal en hij hoort het gesprek in het Chinees. Spoedig zal je vermogen tot onmiddellijke vertaling de concurrentiekracht verhogen in regio's waar taal- en uitdrukkingsbarrières voorheen een struikelblok vormden. Op dat moment maakt het nauwelijks of helemaal niet uit dat de Chinese regering misschien bezwaar heeft tegen het gesprek.

Gepersonaliseerde media

Naarmate de wereld steeds dichter bij elkaar komt, zul je meer mogelijkheden dan ooit krijgen om je eigen positie vorm te geven. Ook de informatie die je via de media binnen zult krijgen, zul je zelf kiezen. De traditionele massamedia zullen plaats maken voor gepersonaliseerde media. Ben je een fanatieke schaker of een fervent kattenliefhebber? Dan kun je jouw avondnieuws zo inrichten dat het uitsluitend nieuws bevat over jouw favoriete onderwerpen. Je hoeft voor de nieuwsvoorziening niet langer afhankelijk te zijn van Dan Rather of van de *BBC*. Je selecteert zelf het nieuws dat volledig is afgestemd op jouw wensen.

Van massa naar op maat gemaakte productie

Als het komkommertijd is, kun je een virtuele catalogus raadplegen op het *World Wide Web*. Als je een broek ziet die je bijna bevalt, kun je bij je bestelling de breedte van de pijpen aanpassen. De broek wordt dan op maat gesneden en door robots in Maleisië nauwkeurig afgestemd op je lichaam, op basis van foto's die je via je computer scant en over het internet verstuurt.

Cyberbroking

Je kunt cybergeld gebruiken om te investeren en voor diensten en producten te betalen. Als je in een rechtsgebied woont zoals de Verenigde Staten, waar investeringsmogelijkheden streng gereguleerd zijn, kies je er bewust voor je activiteiten onder te brengen in een omgeving die volop vrijheid biedt op vlak van investeringsmogelijkheden. Of je nu in Cleveland of in

Belo Horizonte woont, je kunt je investeringszaken regelen in Bermuda, op de Kaaimaneilanden, in Rio de Janeiro of in Buenos Aires. Waar je ook bent, digitale middelen zullen steeds meer gebruikt worden naarmate de cybereconomie floreert. Je zult slimme systemen in kunnen zetten om je investeringen te selecteren en zult cyberaccountants en -boekhouders in kunnen schakelen om de voortgang van je portefeuille in realtime te volgen.

Virtuele cultuur

Wanneer je even niet bezig bent met winst- en verliescijfers, kun je een virtueel bezoek brengen aan het Louvre. Voordat je op pad gaat, moet je mogelijk een royalty betalen ter waarde van een derde van een cent aan Bill Gates of aan iemand met een vergelijkbare vooruitziende blik die de rechten op virtuele realiteit voor museumbezoeken heeft verworven. Terwijl je je afvraagt of de Mona Lisa ooit problemen met haar tanden had, downloadt je computer ondertussen S. I. Hsiung's vertaling van *The Romance of the Western Chamber*. Op het moment dat jij dat wilt, leest je persoonlijke communicatiesysteem de tekst voor, als een bard uit weleer. Dankzij multitaskingprogramma's kun je meerdere functies gelijktijdig uitvoeren.

Shoppen voor rechtsgebieden op het Net

Als je geïnspireerd bent door de klassiekers, kun je een virtueel bedrijf oprichten om dramatische producties van beroemde literatuur te verkopen om op driedimensionale retinale displays weer te geven. In plaats van geprojecteerd in de lucht, worden de beelden direct op het netvlies van kijkers geprojecteerd met laag-energetische lasers die vijftigduizend keer per seconde fluctueren. Deze technologie, al in ontwikkeling bij MicroVision in Seattle, Washington, zal veel slechtzienden weer kunnen laten zien.

Voordat je het project onderneemt, kun je jouw digitale assistent instrueren om de huidige contractaanbiedingen voor de bescherming van productiefaciliteiten in Maleisië, China, Peru, Brazilië en Tsjechië te inventariseren. Zodra je een locatie kiest, kun je je bedrijf binnen één uur laten oprichten op de Bahama's, via de St. George's Trust Company. Je instructies plaatsen alle liquide activa van het bedrijf in een cyberaccount bij een cyberbank die gelijktijdig is gevestigd in Newfoundland, de Kaaimaneilanden, Uruguay, Argentinië en Liechtenstein. Als een van deze rechtsgebieden probeert om de operationele bevoegdheid in te trekken of de activa van rekeninghouders in beslag te nemen, worden de activa automatisch overgebracht naar een andere jurisdictie met de snelheid van het licht.

KWALITATIEVE VOORUITGANG

Veel transacties die je binnenkort in de cyberspace kunt uitvoeren, waren in het industriële tijdperk ondenkbaar, en niet alleen doordat ze een taalbarrière overschrijden. Het inzetten van digitale assistenten om onvertaalde artikelen uit Hongaarse wetenschappelijke tijdschriften te verzamelen, onderscheidt zich qua kwaliteit van een gesprek met een bibliothecaris. Het deelnemen aan een Oxford-tutorial op een afstand van achtduizend kilometer is niet te vergelijken met het volgen van diezelfde tutorial terwijl je binnen tien kilometer van Carfax slaapt. En roulette spelen in het *Hotel de Paris* in Monte Carlo biedt een totaal andere ervaring wanneer je dit via *virtual reality* vanuit een feest in Punte del Este, Uruguay beleeft.

Een cyberbezoek aan de cyberdokter

Binnen korte tijd, misschien wel sneller dan veel deskundigen verwachten, zal de economische activiteit naar de cybereconomie migreren. Hierbij combineer je technologieën op vernieuwende wijze om de beperkingen van locatiegebondenheid en de achterhaalde instituties van de industriële economie te doorbreken. Binnenkort zul je wanneer je buikpijn krijgt een digitale dokter raadplegen, een digitale expert met encyclopedisch inzicht in symptomen, kwalen en tegengif. Dit systeem doorzoekt, in versleutelde vorm, je medische geschiedenis en vraagt of je pijn ervaart na of vóór de maaltijd, of de pijn scherp of dof, constant of sporadisch is. De digitale dokter stelt alle vragen die een arts zou stellen. Hij kan daarbij vaststellen dat je te veel of juist te weinig wijn drinkt en je eventueel doorverwijzen naar een cyberspecialist. Heb je een operatie nodig, dan verricht een cyberschirurg in Bermuda de ingreep op afstand met behulp van gespecialiseerde apparatuur die micro-incisies maakt.

Leven-en-dood informatieverwerking

Dit klinkt misschien als sciencefiction, maar veel componenten van cyberchirurgie zijn al aanwezig. Andere zullen operationeel zijn tegen de tijd dat je dit boek leest. General Electric heeft een nieuwe magnetic-resonance-treatment-machine (MRT) geïntroduceerd in vijftien ziekenhuizen wereldwijd. De machine zal een onderzoeks- en ontwikkelingsfase van drie jaar doorlopen, maar daarna zal ze waarschijnlijk snel verspreid raken en de norm worden voor veel soorten chirurgie. Dit is één voorbeeld, maar een goed voorbeeld, van hoe technologie de samenleving verandert.

De meesten van ons zijn bekend met magnetic-resonance-imaging-apparaten (MRI), waarbij magnetische resonantietechnieken worden gebruikt om artsen beelden van zachte weefsels te verschaffen voor diagnostische doeleinden. Ze leveren betere beelden van zachte weefsels dan röntgenstraling of echografie en zijn een essentieel onderdeel geworden van moderne

diagnostische technieken, met name bij kanker. Ze hebben echter momenteel twee belangrijke beperkingen: de buis biedt geen vrije toegang tot de patiënt en de machines hebben een beperkt vermogen.

Cyberchirurgie

General Electric heeft de magnetische resonantiemachines zo aangepast dat ze zowel voor diagnostiek als voor behandelingen ingezet kunnen worden. Ze hebben de kracht van de machines met een factor vijf verhoogd en de buis in twee helften verdeeld, waardoor de patiënt niet langer volledig wordt omsloten, maar tussen twee donutvormige compartimenten komt te liggen. In plaats van eerst een beeld vast te leggen waarop later de operatie wordt gebaseerd, ziet de chirurg direct wat hij doet tijdens de ingreep. Het systeem koppelt de MRT aan microchirurgische technieken die minder invasief zijn. De chirurg hoeft geen grote sneden met een scalpel te maken, maar zet kleine incisies met sonderingsinstrumenten, waarbij hij in real time observeert wat deze onthullen. Hij voert de operatie uit op basis van het beeld, in plaats van er met eigen ogen in te kijken. Bovendien kan hij de instrumenten in principe op afstand bedienen. Zo kunnen tumoren met uiterste precisie worden vernietigd, bijvoorbeeld met behulp van laserapparatuur of via cryogene warmte en vriesbehandelingen.

Hiermee worden operaties mogelijk die tot nu toe onmogelijk leken, vooral in de neurochirurgie, waar tumoren zich vaak zeer dicht bij vitale hersengebieden bevinden. Ook is het met deze technologie mogelijk om operaties meermaals uit te voeren, terwijl het trauma van de traditionele ingreep niet herhaald kan worden zonder onaanvaardbare schade. Sommige onderzoekers zijn van mening dat het mes voor chirurgie aan zacht weefsel tegen 2010 een verouderd relikwie zal zijn. Als dat standhoudt, verminderen zowel de angst als de naschokken die bij traditionele operaties horen. Uiteraard is dit uitstekend nieuws voor de patiënt. Terwijl operaties tegenwoordig uren duren en gevolgd worden door dagen of weken ziekenhuisopname, kan de ingreep in slechts een half uur worden voltooid en is een opname mogelijk overbodig. In feite is het zelfs mogelijk dat de chirurg en de patiënt nooit in dezelfde ruimte aanwezig zijn. Maar wat betekent dit voor ziekenhuizen en chirurgen?

Minder microchirurgen die meer operaties uitvoeren

Er zal een revolutie plaatsvinden in de chirurgie. Een derde van de jonge chirurgen lukt het tijdens de opleiding niet om de vaardigheden voor microscopische chirurgie te verwerven. Een derde kan het net uitvoeren, en een derde wordt uitstekend. Vergelijkbare verhoudingen worden gevonden in omscholingen voor oudere chirurgen. Minder chirurgen zullen in staat zijn om meer operaties in kortere tijd uit te voeren. Verzekeraars en mensen die

een operatie ondergaan, zullen waarschijnlijk resultaten per chirurg willen zien, die sterk uiteenlopen. Patiënten zullen naar chirurgen willen gaan die de beste resultaten leveren, vooral als hun aandoeningen levensbedreigend zijn. In sommige gevallen kunnen de beste chirurgen operaties op afstand uitvoeren. Ze kunnen de hele operatie uitvoeren vanuit een andere jurisdictie waar belastingen lager zijn en rechtbanken exorbitante schadeclaims niet erkennen.

Digitale juristen

Voordat een ervaren chirurg akkoord gaat met een operatie, schakelt hij of zij waarschijnlijk een digitale jurist in om onmiddellijk een contract op te stellen. Dit contract specificiert en beperkt de aansprakelijkheid op basis van de grootte en kenmerken van de tumor, zoals die zichtbaar zijn in de beelden van de magnetische resonantiemachine. Digitale juristen zijn informatieverwerkende systemen die met kunstmatige intelligentie, waaronder neurale netwerken, contracten automatisch aanpassen zodat ze voldoen aan de transnationale wetgeving. Deelnemers aan belangrijke en waardevolle transacties zoeken niet alleen geschikte zakenpartners, maar kiezen ook een passend vestigingsadres voor hun transacties.

Spoedconsultatie

Om het voorbeeld van cybersurgery voort te zetten: de technologie van het Informatietijdperk zal een premie leggen op de hoogste vaardigheden in de chirurgie, zoals in bijna elk ander vakgebied. Patiënten waren al bereid om zo'n premie te betalen sinds messen werden uitgevonden. Maar beperkingen in informatie en de moeilijkheid om chirurgen in noodsituaties in een bepaalde regio te vinden, maakten de markt voor chirurgie behoorlijk imperfect. In het Informatietijdperk zal deze minder imperfect zijn. Een patiënt die binnen vierentwintig uur, of misschien zelfs binnen vijfenveertig minuten, een operatie nodig heeft, zou digitale assistenten kunnen inzetten om de tien beste chirurgen wereldwijd te vinden die beschikbaar zijn voor een operatie op afstand, om hun slagingspercentages in vergelijkbare gevallen te beoordelen, en om offertes voor het specifieke geval op te vragen bij hun digitale vertegenwoordigers. Dit alles kan in een oogwenk worden uitgevoerd. Als gevolg hiervan zal de meest gewilde 10 procent van de chirurgen een veel groter wereldwijd marktaandeel hebben in de chirurgie. De MRT-machine, plus microchirurgische technieken, zal de premie voor hun werk verhogen. Chirurgen met minder vaardigheden zullen zich richten op de overgebleven lokale markten.

Dit leven-en-doodvoorbeeld illustreert enkele revolutionaire gevolgen van de bevrijding van economieën uit de tirannie van plaats. Sommigen zullen misschien aanvoeren dat de MRT-machine van General Electric niet bedoeld

was voor gebruik op afstand. Misschien, maar dat mist het punt. Deze of soortgelijke apparatuur zal dat binnenkort wel zijn. Wanneer operaties beter kunnen worden uitgevoerd door chirurgen die naar een scherm kijken dan direct naar de patiënt, zal het minder uitmaken waar de chirurg en zijn scherm zich bevinden. Een toenemend aantal diensten zal worden heringericht om te profiteren van het feit dat informatietechnologie mensen overal ter wereld in staat stelt te handelen, zelfs in zulke delicate zaken als chirurgie. Bij activiteiten die minder precieze apparatuur vereisen en lagere faalkansen kennen, zal de cybereconomie nog sneller floreren.

Het financiële beleid van de verzorgingsstaat vereist dat er geen manier is voor vermogenden om zichzelf te beschermen. – ALAN GREENSPAN

DE DEVALUATIE VAN DWANG

In bijna elk competitief domein, inclusief het merendeel van de wereldwijde investeringen ter waarde van biljoenen dollars, zal de verhuizing van transacties naar de cyberspace worden aangedreven door een bijna onstuitbare kracht, de drang om roofofstelling te vermijden, waaronder de inflatiebelasting die iedereen die zijn vermogen in een nationale munt aanhoudt, treft.

Ontsnappen aan het beschermingsmaffia

Je hoeft niet lang na te denken over de megapolitiek van het Informatietijdperk om te beseffen dat roofofstellingen en inflatie, zoals die door de rijkste industriële landen als recht aan hun burgers worden opgelegd, volstrekt onconcurrerend zullen zijn in de nieuwe wereld van de cyberspace. Kort na de eeuwwisseling zal iedereen die inkomstenbelasting betaalt tegen de huidige tarieven dat voor 50 procent vrijwillig doen. Zoals Frederic C. Lane opmerkte, laat de geschiedenis zien dat “aan de grenzen en op de hoge zeeën, waar niemand een duurzaam monopolie op geweld had, handelaars heffingen vermeden die zo hoog waren dat bescherming goedkoper op andere manieren kon worden verkregen.”²⁵¹

De cybereconomie biedt precies zo'n alternatief. Geen enkele overheid zal deze kunnen monopoliseren. En de informatietechnologieën die daarbij horen, zullen goedkopere en effectievere bescherming van financiële activa bieden dan de meeste overheden ooit moesten leveren.

De zwarte magie van samengestelde rente

Onthoud: als je elk jaar 5.000 betaalt gedurende veertig jaar, slijt dat je nettovermogen met 2,2 miljoen, uitgaande van een jaarlijks rendement van

251 Lane, 'Economische gevolgen van georganiseerd geweld', op. cit., p. 404.

slechts 10 procent op je kapitaal. Bij een rendement van 20 procent loopt het samengestelde verlies op tot ongeveer 44 miljoen. Voor mensen die veel verdienen in landen met hoge belastingen zijn de totale verliezen door roofzuchtige belastingheffing over een heel leven ronduit adembenemend. De meesten verliezen uiteindelijk meer dan ze ooit bezaten.

Dit klinkt onmogelijk, maar de wiskunde staat als een paal boven water. Je kunt dit zelf gemakkelijk nagaan met een simpele rekenmachine. De top 1 procent van de belastingbetalers in de Verenigde Staten betaalt gemiddeld meer dan \$125.000 aan federale inkomstenbelasting per jaar. Voor een fractie daarvan, namelijk \$45.000 per jaar, kom je in aanmerking voor een particuliere belastingregeling in Zwitserland, waar je profiteert van orde en veiligheid, gewaarborgd door wat wordt beschouwd als het eerlijkste politieke rechtssysteem ter wereld. Vanuit dit perspectief kun je de extra \$80.000 aan jaarlijkse inkomstenbelasting boven dat royale niveau als een ware tribuut of zelfs als roof bestempelen. Een betaling van \$45.000 is best substantieel voor de instandhouding van orde en veiligheid, vooral omdat politiebescherming in principe een collectief goed behoort te zijn. In theorie kunnen publieke goederen aan extra gebruikers geleverd worden zonder bijkomende kosten. De Zwitsers zijn dan ook tevreden dat je een overeengekomen vaste belasting van \$45.000 (oftewel 50.000 Zwitserse frank) per jaar betaalt, want per aangemelde miljonair boeken zij daarmee jaarlijks \$45.000 winst.

Als je de Zwitserse regeling vergelijkt, lijdt een belegger die gemiddeld 20 procent rendement behaalt en federale inkomstenbelasting betaalt volgens de Amerikaanse tarieven, over een hele levensloop een verlies van ongeveer \$705 miljoen. Houd er wel rekening mee dat dit uitgaat van een jaarlijkse belasting van \$45.000. Vergelijk dat eens met een belastingparadijs als Bermuda, waar vrijwel geen inkomstenbelasting geldt. Daar loopt het belastingverschil maar liefst op tot zo'n \$1,1 miljard ten opzichte van de Amerikaanse tarieven.

Je zou kunnen stellen dat een jaarlijks rendement van 20 procent buitengewoon hoog is – daar heb je zeker een punt. Maar dankzij de indrukwekkende groei in Azië gedurende de afgelopen decennia hebben veel beleggers wereldwijd dat rendement, of zelfs meer, weten te behalen. Sinds 1950 ligt het samengestelde rendement op vastgoedbeleggingen in Hongkong op meer dan 20 procent per jaar. Zelfs in economieën die niet bekendstaan om hun sterke groei, boden zich vaak makkelijke kansen op hoge winsten. In de afgelopen drie decennia had je met deposito's in Amerikaanse dollars bij Paraguayaanse banken een reëel gemiddeld rendement van meer dan 30 procent per jaar kunnen boeken. Hoge investeringsrendementen zijn in sommige plekken makkelijker te realiseren dan in andere, maar ervaren beleggers kunnen in goede jaren absoluut winsten van 20 procent of meer behalen, ook al evenaren zij niet altijd de prestaties van George Soros of Warren Buffett.

Het ligt natuurlijk voor de hand dat hoe hoger het rendement op je kapitaal, hoe groter de opportuniteitskosten zijn die ontstaan door buitensporige inkomsten- en vermogenswinstbelastingen. De vaststelling dat het verlies gigantisch is, zelfs groter dan het totale vermogen dat je wellicht ooit had kunnen opbouwen, vereist echter niet dat je uitzonderlijk hoge rendementen behaalt. Sommige Amerikaanse beleggingsfondsen boeken al langer dan een halve eeuw een gemiddeld jaarlijks rendement van meer dan 10 procent. Als dit voor jou het best haalbare resultaat zou zijn en je behoort tot de top 1 procent van de Amerikaanse inkomens, dan betekent dat een daling van je nettovermogen met meer dan \$33 miljoen, enkel door de inkomstenbelasting die je betaalt over je inkomen boven de \$45.000 per jaar. Vergeleken met een jurisdictie zonder inkomstenbelasting bedraagt dat verlies zelfs \$55 miljoen.

\$55 in plaats van \$55 miljoen

Als de aannames van economen over winstmaximalisatie correct zijn, en wij geloven dat dit doorgaans zo is, dan kun je met zekerheid voorspellen dat de meeste mensen \$55 miljoen zouden proberen veilig te stellen als ze dat zouden kunnen. Dat is onze voorspelling. Wanneer de zwarte magie van samengestelde rente duidelijker wordt voor succesvolle mensen in landen met een hoge belastingdruk, zullen zij serieus beginnen te shoppen tussen jurisdicties, net zoals ze nu auto's kopen of verzekeringspolissen vergelijken. Als je twijfelt, vraag dan willekeurige mensen op straat in New York of Toronto of ze voor \$55 miljoen naar Bermuda zouden verhuizen. De vraag stellen, is hem beantwoorden. Het dilemma doet denken aan dat van Mark Twain, die zich afvroeg of hij liever een nacht zou doorbrengen met een naakte Lillian Russell of met generaal Grant in zijn stijlvolle uniform. Hij hoefde er niet lang over na te denken. Inwoners van volwassen verzorgingsstaten, vooral in de Verenigde Staten, zullen trager reageren, maar alleen omdat ze zich nog niet bewust zijn van de keuze waar ze voor staan. Er komt een moment waarop ze dat wel zullen zijn. Wie streeft naar een beter leven, zal het nut zien van het minimaliseren van de verliezen die roofoelastingen veroorzaken. Je hoeft slechts je transacties in de cyberspace onder te brengen. Dit zal natuurlijk in veel jurisdicties illegaal zijn. Maar oude wetten kunnen zelden weerstand bieden tegen nieuwe technologie. In de jaren 1980 was het in de Verenigde Staten illegaal om een faxbericht te verzenden. Het Amerikaanse postkantoor beschouwde faxen als eersteklas post, waarover het een eeuwenoud monopolie claimde. Er werd een decreet uitgevaardigd dat alle faxberichten moesten worden doorgestuurd naar het dichtstbijzijnde postkantoor voor bezorging met de gewone post. Miljarden faxen later is het onduidelijk of iemand ooit aan die wet heeft voldaan. Als dat al zo was, dan was dat van korte duur. De voordelen die de opkomende cybereconomie biedt, zijn nog overtuigender dan het omzeilen van het postkantoor met een fax.

Een brede adoptie van public-key/private-key-encryptietechnologieën zal binnenkort veel economische activiteiten overal ter wereld mogelijk maken. Zoals James Bennet, technologie-redacteur van *Strategic Investment*, schreef:

“De handhaving van wetten, en met name belastingwetgeving, is sterk afhankelijk geworden van toezicht op communicatie en transacties. Zodra de volgende logische stappen zijn gezet, en offshorebanken communicatie aanbieden via sterke RSA-versleutelde e-mail met accountnummers afgeleid van public-key-systemen, zullen financiële transacties vrijwel onmogelijk te monitoren zijn, zowel in de bank als in communicatie. Zelfs als de belastingautoriteiten een infiltrant in de offshorebank zouden plaatsen of de bankgegevens zouden stelen, zouden zij de rekeninghouders niet kunnen identificeren.”²⁵²

In een mate die nooit eerder mogelijk was, zullen individuen kunnen bepalen waar zij hun economische activiteiten onderbrengen en hoeveel inkomstenbelasting zij bereid zijn te betalen. Veel transacties in het Informatietijdperk hoeven helemaal niet binnen een territoriale soevereiniteit te worden ondergebracht. Degenen die dat wel doen, zullen steeds vaker terechtkomen in plaatsen zoals Bermuda, de Kaaimaneilanden, Uruguay of vergelijkbare jurisdicties die geen inkomstenbelasting of andere kostbare transactielasten opleggen.

Van monopolie naar concurrentie

Overheden zijn gewend geraakt aan het opleggen van “beschermingsdiensten” die, in de woorden van Frederic C. Lane, “van slechte kwaliteit en belachelijk duur” zijn.²⁵³ Deze gewoonte om veel meer te vragen dan de werkelijke waarde van de overheidsdiensten ontwikkelde zich in de loop van het eeuwenlang durende monopolie. Iedereen die in staat leek om ze te betalen, werd meedogenloos belast, juist omdat overheden een monopolie of bijna-monopolie op dwang hadden. Deze monopolietraditie zal op fundamentele wijze botsen met de nieuwe megapolitieke mogelijkheden die cyberhandel biedt.

Encryptie zal het gemakkelijk maken om transacties in de cyberspace te beschermen. De kosten van een effectief encryptieprogramma, zoals PGP, zijn lager dan de commissie die een full-service broker rekent voor de aankoop van honderd aandelen. Toch maakt het vrijwel elke transactie voor nog vele jaren onzichtbaar en onaantastbaar voor overheden en dieven. In het Informatietijdperk maakt de nieuwe technologie het mogelijk om digitale

²⁵² James Bennet, ‘De informatierevolutie en de ondergang van de inkomstenbelasting’, *Strategic Investment*, november 1994, pp. 11–12.

²⁵³ Lane, ‘Economische gevolgen van georganiseerd geweld’, op. cit., p. 404.

bezittingen bijna kosteloos te beschermen. Voor \$55 in plaats van \$5 miljoen zullen deelnemers aan de cybereconomie een betere daadwerkelijke bescherming van hun activa genieten dan tijdens het industriële tijdperk of op enig ander moment in de geschiedenis. Gemakkelijk te gebruiken encryptie-algoritmen en de mogelijkheid om transacties tussen verschillende landen te verplaatsen, zullen effectieve bescherming bieden tegen de grootste bron van roof: de natiestaten zelf.

Dat wil niet zeggen dat territoriale overheden volledig zullen worden uitgeschakeld. Ze zullen nog steeds persoonlijke kwetsbaarheden kunnen exploiteren om hoofdelijke belastingen te innen, of mogelijk zelfs rijke individuen gijzelen voor losgeld. Ze zullen ook de inning van consumptiebelastingen kunnen afdwingen. Toch zal bescherming, de belangrijkste dienst van overheden, bijna competitief worden. Een kleiner deel van de kosten die productieve mensen betalen voor bescherming zal door politieke autoriteiten kunnen worden ingenomen en herverdeeld. Technologische innovaties zullen een groot en groeiend deel van de rijkdom in de wereld buiten het bereik van overheden plaatsen. Dit zal de risico's van handel verminderen en, in de woorden van de historicus Janet Abu-Lughod, "het aandeel van alle kosten" scherp verlagen dat anders "aan transitrechten, heffingen of eenvoudige afpersing" zou zijn uitgegeven.²⁵⁴

Het kwam zelden in de geschiedenis voor dat overheden werkelijk door concurrentie werden beperkt. In de weinige gevallen dat iets dergelijks voorkwam, waren overheden zwak en waren technologieën vergelijkbaar tussen de rechtsgebieden. Zoals Lane suggereerde, is de belangrijkste factor die de winstgevendheid onder zulke omstandigheden beïnvloedt het verschil in beschermingskosten die door verschillende ondernemers worden betaald. De middeleeuwse handelaar die twintig tolrechten moest betalen om zijn goederen op de markt te brengen, kon niet concurreren met een handelaar die slechts vier tolrechten moest betalen om dezelfde goederen bij de klant te leveren. Vergelijkbare omstandigheden zullen terugkeren in het Informatietijdperk. Winstgevendheid zal opnieuw niet zozeer bepaald worden door technologische voordelen, maar door het succesvol minimaliseren van de kosten die voor bescherming betaald moeten worden.

Deze nieuwe economische dynamiek staat lijnrecht tegenover het verlangen van overheden uit het industriële tijdperk om monopolieprijzen voor hun beschermingsdiensten op te leggen. Maar, of ze het nou leuk vinden of niet, het oude systeem zal niet levensvatbaar zijn in de nieuwe competitieve omgeving van het Informatietijdperk. Elke overheid die stevast haar burgers zware belastingen oplegt, die ze bij concurrenten niet hoeven betalen, zal er enkel voor zorgen dat winst en rijkdom ergens anders naartoe migreren. Zo zal het onvermogen van volwassen verzorgingsstaten om de

254 Abu-Lughod, op. cit., p. 177.

belastingen langdurig te verlagen, op den duur zichzelf corrigeren. Overheden die overmatig belasten, zorgen er simpelweg voor dat wonen binnen hun macht een financieel onhoudbare aangelegenheid wordt.

*... zoals de vorst door zijn voorrecht geld kan scheppen uit eender welke materie en vorm, en de standaard kan bepalen, kan hij eveneens de samenstelling en het ontwerp van het geld wijzigen, de waarde opdrijven of verlagen, of het geheel afschaffen en ongeldig verklaren.*²⁵⁵ – UIT EEN ENGELSE RECHTSBESLISSING, 1604

DE DOOD VAN SEIGNIORAGE

Overheden zullen niet alleen hun macht verliezen om verscheidene vormen van inkomen en kapitaal te belasten, ze zijn ook gedoemd om de macht over geld te verliezen. In het verleden gingen megapolitieke transitie's vaak gepaard met veranderingen in de aard van geld.

- De introductie van muntgeld droeg bij aan het op gang brengen van de vijfhonderdjarige expansiecyclus van de economie in de oudheid, die eindigde met de geboorte van Christus en de laagste rentestanden vóór het moderne tijdperk.
- Het begin van de Donkere Middeleeuwen viel samen met de vrijwel volledige sluiting van de muntslagende instituten. Hoewel Romeins muntgeld bleef circuleren, kromp de geldhoeveelheid samen met de handel in een zichzelf versterkende neerwaartse spiraal.
- De feodale revolutie viel samen met een herintroductie van geld, het slaan van muntgeld, wisselbrieven en andere middelen om commerciële transacties af te wikkelen. Vooral een stijging in de Europese zilverproductie uit nieuwe mijnen in Rammelsberg, Duitsland, maakte een grotere circulatie van muntgeld mogelijk, wat de handel vergemakkelijkte.
- De grootste revolutie in geld vóór het Informatietijdperk kwam met de opkomst van het industrialisme. De vroegmoderne staat consolideerde haar macht in de Buskruitrevolutie. Naarmate haar controle toenam, eiste de staat ook macht over geld op, en ging zwaar leunen op de kenmerkende technologie van het industrialisme: de drukpers. Het eerste instrument voor massaproductie, de drukpers, werd in de moderne periode breed door overheden gebruikt om grote hoeveelheden papiergeld te produceren.

Papiergeld is een typisch industrieel product. Vóór de drukpers was het onpraktisch om kwitanties of certificaten te dupliceren die tot papiergeld

²⁵⁵ Geciteerd in Henry Mark Holzer, 'Het geldmonopolie van de overheden' (New York: Books in Focus, 1981), p. 4.

konden worden omgezet. Monniken in de scriptoria zouden hun tijd zeker niet zinvol besteed hebben met het natekenen van biljetten van vijftig pond. Papiergeld droeg bovendien aanzienlijk bij aan de macht van de staat, niet alleen door winst te genereren via devaluatie van de munt, maar ook door de staat invloed te geven op wie rijkdom kon opbouwen. Zoals Abu-Lughod stelde: "Toen papiergeld, gesteund door de staat, de erkende valuta werd, werd het moeilijk om kapitaal te vergaren in oppositie tot of onafhankelijk van het staatsapparaat."²⁵⁶

CYBERCASH

De opkomst van het Informatietijdperk impliceert ook een nieuwe revolutie in het karakter van geld. Naarmate cyberhandel op gang komt, zal dit onvermijdelijk leiden tot cybergeld. Deze nieuwe vorm van geld zal de kansen herschikken en de macht van natiestaten om te bepalen wie een Soeverein Individu wordt, verminderen. Een cruciaal onderdeel van deze verandering zal voortkomen uit het bevrijdende effect van informatietechnologie tegen onteigening van vermogen door inflatie. Binnenkort zal je voor bijna elke transactie via het Net of World Wide Web betalen op het moment dat deze plaatsvindt, met cybergeld.

Deze nieuwe digitale vorm van geld zal ongetwijfeld een centrale rol spelen in de cyberhandel. Het zal bestaan uit versleutelde reeksen priemgetallen met honderden cijfers. Dit geld, uniek, anoniem en verifieerbaar, zal de grootste transacties mogelijk maken, terwijl het ook deelbaar zal zijn in de kleinste fractie van waarde. Het zal verhandelbaar zijn met een druk op de knop in een grenzeloze groothandelsmarkt ter waarde van biljoenen dollars.

Handelen zonder dollars

Het nieuwe cybergeld zal zich onvermijdelijk onttrekken aan nationale beperkingen. Zodra mensen grensoverschrijdend handelen in een virtuele wereld, weigeren ze de ouderwetse praktijk waarmee regeringen de waarde van hun geld kunstmatig doen dalen door inflatie. Waarom zouden ze dat nog accepteren? De controle over geld verschuift van de machtscentra naar de wereldwijde marktplaats. Iedereen met toegang tot de cyberspace, zowel een individu als een onderneming, kan eenvoudig overstappen naar elke andere valuta wanneer de waarde van de ene dreigt te kelderen. In tegenstelling tot nu hoeft je transacties niet langer met een wettig betaalmiddel te verrichten. Sterker nog, wanneer transacties wereldwijd plaatsvinden, rekent ten minste één partij in elke transactie in een valuta die voor die partij niet als wettig betaalmiddel geldt.

256 Abu-Lughod, op. cit., p. 332.

Verminderde nadelen van ruilhandel

In de cybereconomie kun je in elk gewenst medium handelen. Zoals de inmiddels overleden Nobelprijswinnende econoom *E. A. Hayek* betoogde, bestaat er 'geen duidelijk onderscheid tussen geld en niet-geld.' Hij schreef: "Hoewel we er doorgaans van uitgaan dat er een scherpe scheidslijn is tussen wat geld is en wat niet, en de wet vaak probeert dit onderscheid te handhaven, bestaat er, wat betreft de causale effecten van monetaire gebeurtenissen, geen dergelijk duidelijk verschil. Wat we zien, is eerder een continuüm waarin objecten met verschillende mate van liquiditeit, of met waarden die onafhankelijk van elkaar kunnen schommelen, in elkaar overlopen in de mate waarin ze als geld functioneren." ²⁵⁷ Digitale valuta op wereldwijde computernetwerken maken elk object op Hayeks continuüm van liquiditeit extra liquide, met uitzondering van overheidsgeld. Een direct gevolg hiervan is dat ruilhandel praktischer wordt. Steeds meer goederen en diensten komen via specifieke ruilaanbiedingen beschikbaar in ruil voor andere goederen en diensten. Deze potentiële transacties verschijnen wereldwijd op het Net, waardoor hun liquiditeit enorm toeneemt.

Een van de grootste nadelen van ruilhandel is dat het lastig is om precies de juiste mensen bij elkaar te brengen, waarbij iemand met een specifieke behoefte wordt gekoppeld aan iemand die exact kan leveren wat gevraagd is. Vroeger stond ruilhandel voor de moeilijke uitdaging om twee partijen te vinden die met elkaar wilden handelen op de lokale markt. Contant geld oversteeg de beperkingen van ruilhandel en blijft dat in veel transacties doen. Tegelijkertijd verkleinen de enorme groei van computerkracht en de globalisering van de handel via cyberspace ook de nadelen van directe ruilhandel. De kans dat je iemand vindt met wensen die precies bij die van jou aansluiten, neemt enorm toe wanneer je je niet hoeft te beperken tot de lokale omgeving, maar wereldwijd kunt zoeken.

Niet vatbaar voor vervalsing

Hoewel papiergeld ongetwijfeld over zal blijven als circulerend ruilmiddel voor de armen en computeranalfabeten, zal geld voor transacties met hoge waarde geprivatiseerd worden. Cybergeld zal niet langer uitsluitend worden uitgedrukt in nationale eenheden zoals het papiergeld van het industriële tijdperk. Het zal waarschijnlijk worden gedefinieerd in grammen of ounces goud, en zal net zo deelbaar zijn als goud zelf. Of het kan worden gedefinieerd in termen van andere echt waardevaste middelen. Zelfs op plekken waar verschillende prijsmaatstaven worden gebruikt, of bepaalde transacties in nationale valuta geprijsd blijven, zal cybergeld de consument veel beter dienen dan genationaliseerd geld ooit deed. Het voortdurende bijstellen van prijzen,

²⁵⁷ Friedrich A. von Hayek, *de denationalisatie van geld* (London: *Institute of Economic Affairs*, 1976), p. 47.

wat noodzakelijk is bij het gebruik van verschillende ruilmiddelen, zal door de snelle groei van rekenkracht vrijwel volledig probleemloos verlopen. Elke transactie zal een versleutelde reeksen priemgetallen met honderden cijfers overdragen. In tegenstelling tot de papieren geldbewijzen die door overheden tijdens de goudstandaard werden uitgegeven, en die naar believen konden worden gedupliceerd, zullen de nieuwe digitale goudstandaard of haar ruilhandelequivalenten vrijwel onmogelijk te vervalsen zijn, om de fundamentele wiskundige reden dat het praktisch onmogelijk is om het product van zulke grote priemgetallen te ontleden. Alle bewijzen zullen verifieerbaar uniek zijn.

De namen van traditionele valuta zoals de “pond” en de “peso” weerspiegelen het feit dat ze ooit ontstonden als gewichtseenheden van specifieke hoeveelheden edelmetaal. Het pond sterling was ooit letterlijk een pond sterlingzilver. Papiergeld in het Westen begon als bewijs voor de opslag van hoeveelheden edelmetaal in kluizen of andere opslagplaatsen. Overheden die deze bewijzen uitgaven, ontdekten al snel dat ze er veel meer van konden drukken dan mensen geneigd waren om daadwerkelijk weer voor hun edelmetaal in te wisselen. Dit was eenvoudig. Geen enkele houder van een goud- of zilvertificaat kon, op basis van dat bewijs, inschatten hoe groot de werkelijke voorraad edelmetaal was. Afgezien van de serienummers zagen alle bewijzen er hetzelfde uit, een feit dat aansprak bij zowel valsmunters als politici en bankiers die wilden profiteren van inflatie.

Cybergeld zal op deze manier vrijwel onmogelijk te vervalsen zijn, zowel officieel als officieus. De verifieerbaarheid van de digitale bewijzen sluit dit klassieke middel tot onteigening van vermogen via inflatie uit. Het nieuwe digitale geld van het Informatietijdperk zal de controle over het ruilmiddel teruggeven aan de bezitters van vermogen, die het willen behouden, in plaats van aan natiestaten die het willen afromen.

De transactiekosten van ‘vrij’ geld

Het gebruik van dit nieuwe cybergeld zal je in belangrijke mate bevrijden van de macht van de staat. Eerder hebben we de sombere staat van dienst van natiestaten in de afgelopen halve eeuw besproken op vlak van het behoud van de waarde van hun valuta. Geen enkele munt heeft sinds de Tweede Wereldoorlog een kleiner verlies door inflatie geleden dan de Duitse mark. Toch verdween zelfs daarvan 71 procent van de waarde tussen 1 januari 1949 en eind juni 1995. De wereldreservemunt in die periode, de Amerikaanse dollar, verloor 84 procent van zijn waarde.²⁵⁸ Dit is een maat voor de rijkdom die overheden hebben onteigend via de uitbuiting van hun territoriale monopolie op een wettig betaalmiddel.

Er is overigens geen enkele intrinsieke noodzaak voor een valuta om in waarde te dalen of voor een jaarlijkse toename van de nominale kosten voor

258 Zie hoofdstuk 1, noot 6.

levensonderhoud. Integendeel, de technische uitdaging om de koopkracht van spaargeld te behouden is minimaal. Dit valt duidelijk op als je de langetermijnkoopkracht van goud bekijkt.

Tussen 1 januari 1949 en eind juni 1995, terwijl de beste nationale valuta bijna driekwart van hun waarde verloren, steeg de koopkracht van goud juist. Zoals professor Roy W. Jastrom heeft aangetoond in *The Golden Constant*, heeft goud, afgezien van kleine fluctuaties, zijn koopkracht behouden sinds de vroegste betrouwbare prijsgegevens, die in Engeland teruggaan tot 1560.

Nationale valuta die aan goud waren gekoppeld, behielden hun koopkracht ook zolang er geen militaire noodsituaties waren. De waarde van het Britse pond sterling steeg zelfs in de relatief vreedzame negentiende eeuw, ondanks dat het slechts zwak aan goud gekoppeld was. De nieuwe megapolitieke omstandigheden van het Informatietijdperk maken voor het eerst juist een sterke koppeling mogelijk, geen zwakke koppeling zoals de goudstandaard, door de enorm verbeterde informatie- en rekenmiddelen in handen van consumenten.

*Het gevaar van het snelle verlies van hun hele bedrijf als ze niet aan de verwachtingen voldoen (en de zekerheid dat een overheidsorganisatie de kans zou misbruiken om grondstofprijzen te manipuleren!) zou een veel sterkere waarborg tegen een staatsmonopolie bieden dan welke ook maar bedacht zou kunnen worden.*²⁵⁹ – FRIEDRICH A. VON HAYEK

Privatisering van geld

Friedrich von Hayek betoogde in 1976 dat het gebruik van concurrerende, private valuta inflatie zou uitbannen.²⁶⁰ Zonder de verplichting om een inflatoire munt als wettig betaalmiddel binnen een jurisdictie te accepteren, zo stelde Hayek, zou marktconcurrentie de private uitgevers van valuta dwingen de waarde van hun ruilmiddelen te behouden. Elke uitgever die er niet in zou slagen om de waarde te handhaven, zou snel zijn klanten verliezen. De ontwikkeling van versleuteld cybergeld zal Hayeks logica duidelijk nieuw leven inblazen.

De theorie van “free banking”, zoals die wordt genoemd, is niet slechts een hypothetische academische gedachte. Concurrerende private valuta circuleerden in Schotland vanaf het begin van de achttiende eeuw tot 1844. In die periode had Schotland geen centrale bank. Er waren weinig regels of beperkingen om tot de bankensector toe te treden. Private banken namen deposito's aan en gaven hun eigen valuta uit, gedekt door goud. Zoals professor Lawrence White heeft gedocumenteerd, werkte dit systeem goed. Het was stabiel, met minder inflatie dan het zwaarder gereguleerde en

²⁵⁹ Hayek, op. cit., p. 40.

²⁶⁰ Ibid.

gepolitiseerde bankensysteem dat in diezelfde periode in Engeland werd gehanteerd.²⁶¹ Michael Prowse van de *Financial Times* vat de Schotse ervaring met free banking als volgt samen: “Er was weinig fraude. Er was geen bewijs van de overmatige uitgifte van biljetten. Banken hielden doorgaans noch buitensporige, noch ontoereikende reserves aan. Bankruns waren zeldzaam en niet besmettelijk. De vrije banken genoten het respect van de burgers en boden een solide basis voor economische groei die gedurende het grootste deel van die periode groter was dan die in Engeland.”²⁶²

Wat in de achttiende en negentiende eeuw al goed werkte, zal nog beter functioneren met de technologie van de eenentwintigste eeuw. Je zult binnenkort in staat zijn om te handelen in digitaal geld van een private onderneming, uitgegeven op een manier die vergelijkbaar is met hoe American Express travelcheques uitgeeft als bewijs van contant geld. Een instelling met meer aanzien dan welke regering dan ook, zoals een toonaangevend mijnbedrijf of de Swiss Bank Corporation, zou versleutelde bewijzen kunnen creëren voor hoeveelheden goud of zelfs voor unieke goudstaven, geïdentificeerd door moleculaire kenmerken en mogelijk zelfs voorzien van hologrammen. Deze bewijzen zullen vervolgens als geld circuleren, vrijwel zonder de kans om vervalst of opgeblazen te worden.

Het nieuwe digitale goud zal veel van de praktische problemen overwinnen die het directe gebruik van goud als geld in het verleden hebben belemmerd. Het zal niet langer onhandig, omslachtig of gevaarlijk zijn om in grote bedragen goud te handelen. Digitale bewijzen zullen niet te zwaar zijn om te dragen; hun enige fysieke bestaan zal in feite complexe patronen van computercode zijn. Ook zal het eenvoudig zijn om digitale bewijzen te delen in eenheden die klein genoeg zijn om zelfs microbetalingen mogelijk te maken. Een stukje fysiek goud dat klein genoeg is om een kauwgompje te betalen, zou snel kwijt raken of verward worden met een stukje dat groot genoeg is om twee kauwgompjes te betalen. Maar voor een computer zal het even makkelijk zijn om deze denominaties van digitaal geld te onderscheiden alsof ze zo groot waren als een eekhoorn of een neushoorn.

Het vermogen van digitaal geld om microbetalingen mogelijk te maken, zal de opkomst faciliteren van nieuwe soorten bedrijven die tot nu toe niet konden bestaan, gespecialiseerd in het organiseren van de distributie van laagwaardige informatie. De aanbieders van deze informatie zullen nu worden beloond via directe betalingsregelingen die de vroegere ontmoedigende transactiekosten overwinnen. Wanneer de kosten van facturering hoger zijn dan de waarde van een transactie, zal deze waarschijnlijk niet plaatsvinden. Het gebruik van cybergeld maakt zeer goedkope onmiddellijke afrekening mogelijk, waarbij rekeningen direct bij gebruik worden afgewikkeld. We noemden eerder al het

261 Zie Lawrence White, *Free banking in Britain* (Londen: *Institute of Economic Affairs*, 1995).

262 Michael Prowse, *Bring back gold*, *Financial Times*, 5 februari 1996, p. 12.

voorbeeld waarbij je misschien een royalty van een derde van een cent betaalt aan Bill Gates, of aan wie de virtuele rechten dan ook toebehoren om het Louvre te bezoeken. Vermenigvuldig dit met duizend toepassingen. Virtual reality zal bijna onbeperkte licentiemogelijkheden creëren die desondanks slechts microroyalty's zullen opleveren. Op een dag zul je bijvoorbeeld het derde duel van de World Series van 1969 opnieuw kunnen beleven en microroyalty's betalen aan de spelers wier beelden worden gebruikt om jouw virtuele realiteit echt te laten lijken.

INFLATIE UITROELEN

Ondanks al deze mogelijkheden zal de meest ingrijpende consequentie van het nieuwe digitale geld ongetwijfeld het einde van inflatie en de afbouw van schuld in het financiële systeem zijn. De economische implicaties zijn diepgaand. De opkomst van inflatie in de twintigste eeuw, zoals we betoogden in *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning*, hing nauw samen met de machtsverhoudingen in de wereld. De toenemende opbrengsten van geweld forceerden veel hogere militaire uitgaven, wat op zijn beurt steeds agressievere pogingen vereiste om vermogen te onteigenen. Overheden ontdekten dat ze in feite een jaarlijkse vermogensbelasting konden opleggen aan iedereen die tegoeden in hun nationale valuta aanhield. Deze jaarlijkse vermogensbelasting voor eigenaars van valuta kon ook worden gezien als een transactiekost voor het gemak om vermogen te bewaren in een handige vorm, geleverd door de uitgevers.²⁶³

Het idee dat inflatie een transactiekost is die voor het gebruiksgemak van valuta wordt aangerekend, is ongewoon, maar denk er goed over na. Tijdens het Industriële Tijdperk raakten we zo gewend om valuta te zien als een dienst waarvoor men niet direct betaalt, dat het makkelijk werd vergeten dat de uitgevers van dollars, peso's, ponden en francs, overheden dus, wel degelijk betaling eisten, en wel fors, namelijk via inflatie. Het tarief van deze inflatoire transactiekost varieerde in de afgelopen halve eeuw van 2,7 procent per jaar als laagste percentage voor de Duitse mark tot percentages die gevaarlijk dicht bij 100 procent lagen. Zo verloor de Argentijnse munt tussen 1960 en 1991, toen president Menem de currency-boardhervorming doorvoerde, zeventien nullen door opeenvolgende golven van inflatie. Als al het vermogen van de wereld in 1960 in Argentijnse peso's zou zijn omgezet en begraven, dan zou het in 1991 niet meer de moeite waard zijn geweest om het op te graven.

Het voorbeeld van Argentinië is een voorloper voor het volgende millennium. Geld zal niet meer geïnflateerd worden omdat andere natiestaten er niet langer mee weg zullen komen, net zoals dat Argentinië

263 Tijdens de industriële periode trok inflatie mensen extra aan, omdat prijzen en lonen naar beneden toe niet flexibel waren. Een milde inflatie stimuleerde de productie doordat de reële lonen en prijzen daalden.

dat niet meer kan. Inflatie had in het industriële tijdperk nog een aantrekkingskracht omdat prijzen en lonen niet gemakkelijk neerwaarts bewogen. Lichte inflatie verhoogde de productie door de reële lonen te verlagen, terwijl prijzen kwetsbaar waren voor een ingevoerde kredietkrimp uit het buitenland. Privaatgeld zal niet inflatoir zijn door de druk van concurrentie.

Het einde van inflatie zal de verborgen winsten wegnemen die inflatie eerder verschafte aan de monopolistische uitgevers van geld. Als al deze verborgen winsten verdwijnen, zal een nieuwe methode van betaling nodig zijn om de uitgevers rechtstreeks te compenseren. Het gebruik van het nieuwe monetaire systeem zal daarom waarschijnlijk een expliciete transactiekost inhouden, mogelijk een vergoeding van ongeveer 1 procent per jaar. Dit is een kleine prijs in vergelijking met de jaarlijkse inflatieboete van 2,7 tot 99 procent die door natiestaten werd opgelegd. Zeker omdat de kans groot is dat de algemene prijzen in de toekomst zullen dalen naarmate monopolies afbrokkelen en concurrentie wereldwijd toeneemt.

Afnemende hefboomwerking

De opkomst van digitaal geld zal niet alleen inflatie definitief bestrijden, maar ook de hefboomwerking in het wereldwijde bankensysteem verminderen. Dat mensen wereldwijd regelgeving kunnen omzeilen en hun vermogen rechtstreeks via internet kunnen verplaatsen, is een totaal nieuwe uitkomst van de geglobaliseerde markten. Het zal buiten de macht van welke regering dan ook liggen om dit te reguleren. Wanneer regeringen valuta niet langer kunnen devalueren door geld bij te drukken of het bedriegen van spaarders via de uitbreiding van krediet in een gevangen bankensysteem, verliezen ze een groot deel van hun indirecte vermogen om middelen op te eisen.

Hogere rentetarieven

Dit zal een duidelijk dilemma creëren voor de meeste westerse regeringen. Ze zullen te maken krijgen met scherpe dalingen in hun inkomsten uit belastingen en de bijna volledige eliminatie van hefboomwerking in het monetaire systeem. Tegelijkertijd behouden ze de ongedekte schulden en opgeblazen verwachtingen voor sociale uitgaven die ze uit het industriële tijdperk hebben geërfd. Het te verwachten resultaat is een intense fiscale crisis met veel onaangename sociale bijeffecten, die in latere hoofdstukken worden besproken. De economische consequentie van deze overgangsperiode zal waarschijnlijk een eenmalige piek in de reële rentetarieven inhouden. Schuldenaren zullen onder druk komen te staan naarmate langlopende verplichtingen uit het oude systeem worden afgelost en gunstige kredieten opdrogen.

Veranderd door concurrentie

Wanneer overheden worden geconfronteerd met serieuze concurrentie voor hun monopolies op geld, zullen ze waarschijnlijk cybervaluta proberen te onderwaarden door krediet te versmallen en spaarders betere rendementen op contanten in de nationale valuta te geven. Sommige overheden kunnen zelfs proberen goud opnieuw als geld te introduceren om de concurrentie met private valuta aan te gaan. Ze zullen mogelijk denken dat ze hogere seignioragewinsten zullen behalen met een soepele negentiende eeuwse goudstandaard dan wanneer ze hun nationale valuta volledig zouden laten verdrukken door commercieel cybergeld. Niet alle overheden zullen echter op dezelfde manier reageren. Overheden in regio's waar computergebruik en Net-deelname laag zijn, kunnen in de vroege fase van de cybereconomie kiezen voor ouderwetse hyperinflatie. Dit stelt deze regeringen niet in staat om de contante tegoeden van rijken af te pakken, maar het zal middelen afroemen van degenen met weinig rijkdom of toegang tot de cybereconomie. Dergelijke overheden kunnen desalniettemin internationaal lenen in cybergeld.

Andere overheden kunnen zich aanpassen aan de kansen die de informatiemaatschappij biedt en lokale transacties in cybergeld faciliteren. De rechtsgebieden die als eerste de geldigheid van digitale handtekeningen erkennen en lokale gerechtelijke handhaving bij niet-betaling van cyberschulden bieden, zullen profiteren van een onevenredige toename in langetermijnkapitaalverstrekking. Uiteraard zal er geen cybergeld beschikbaar zijn voor langlopende kredieten in gebieden waar lokale rechtbanken straffen oplegden of schuldenaren zonder consequenties toestonden in gebreke te blijven.

Rentekloof

De combinatie van kredietcrisissen, competitieve aanpassingen door nationale muntautoriteiten en vroege overgangsbelemmeringen bij het verstrekken van kredieten in cybergeld zorgt in de beginfase van de informatie-economie voor een rentekloof. Naar verwachting biedt cybergeld lagere rentetarieven dan de nationale valuta en brengt het waarschijnlijk ook expliciete transactiekosten met zich mee. Een verbeterde bescherming tegen verliezen door buitensporige belastingen en inflatie zorgt ervoor dat deze nadelen worden gecompenseerd. Aangezien cybergeld vermoedelijk aan goud gekoppeld wordt, profiteert het tevens van een stijgende goudprijs. De prijs van goud zal naar verwachting sterk stijgen ten opzichte van andere grondstoffen, ongeacht welke alternatieve overheidsmaatregel de doorslag krijgt. Waarom? De reële prijs van goud stijgt vrijwel altijd tijdens een deflatie, want deflatie duidt immers op een tekort aan liquiditeit. Goud blijft uiteindelijk de ultieme vorm van liquiditeit.

De deflatie van het industriële tijdperk

Hogere reële rentes dwingen overal tot het liquideren van dure, onproductieve activiteiten en drukken de consumptie tijdelijk omlaag. We hebben de logica van de kredietcyclus en de daaropvolgende afwikkeling ervan behandeld in *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning*, dus herhalen we die argumenten hier niet. Het volstaat te stellen dat de deflatoire periode enige tijd kan aanhouden, waarbij de dure industriële economieën in Noord-Amerika en West-Europa harder onder de nadelige gevolgen zullen lijden dan de goedkope economieën in Azië en Latijns-Amerika.

Lagere rentes op lange termijn

Hoewel de opkomst van de cybereconomie aanvankelijk tot hogere rentetarieven leidt, keert het effect op de lange termijn precies om. De rendementen na belasting zullen voor spaarders fors stijgen zodra middelen ontsnappen aan de greep van overheden. Dramatische verbeteringen in de efficiëntie van het gebruik van hulpbronnen en de bevrijding van kapitaal om wereldwijd de hoogste rendementen te behalen, compenseren naar verwachting de aanvankelijk verloren productie tijdens de transitiecrisis snel.

Investeerderscontrole over kapitaal

Conventionele denkers die ons betoog op dit punt beoordelen, zouden concluderen dat het wegvallen van inkomensherverdeling in de leidende natiestaten de wereld voor een economische ineenstorting zou zorgen. Geloof dat niet. We ontkennen niet dat een overgangscrisis waarschijnlijk is, maar de opvatting dat de staat de economie verbetert door massale herverdeling van middelen, is een anachronisme, een geloofspunt vergelijkbaar met de wijdverspreide bijgeloven aan het einde van de Middeleeuwen dat vasten en geseling nuttig zouden zijn voor een gemeenschap. Het mag niet vergeten worden dat overheden op grote schaal middelen verspillen. Middelen verspillen maakt je arm. Een dramatische verbetering in de efficiëntie van het gebruik van middelen zal ontstaan wanneer inkomsten die historisch door overheden werden beheerd, in handen komen van personen met werkelijk talent.

Tientallen miljarden, en uiteindelijk honderden miljarden dollars, zullen worden beheerd door honderden duizenden, en later miljoenen Soevereine Individuen. Deze nieuwe beheerders van 's werelds rijkdom zullen waarschijnlijk veel capabeler blijken dan politici wanneer het aankomt op het benutten van middelen en het inzetten van investeringen. Voor het eerst in de geschiedenis zullen megapolitieke omstandigheden de meest bekwame investeerders en ondernemers, in plaats van specialisten in geweld, ultieme controle over kapitaal geven. Het is niet onredelijk om te verwachten dat de rendementen op deze verspreide, marktgedreven investeringen het

dubbele of drievoudige kunnen zijn van de magere rendementen van de door politiek gedreven budgetallocaties uit het tijdperk van de natiestaat. In de laatste decennia van de twintigste eeuw waren voorbeelden van overheidsinvesteringen met substantieel negatieve opbrengsten in geen enkel land een uitzondering. We citeerden officiële Russische statistieken in de herziene versie van *The Great Reckoning* van november 1992, waaruit bleek dat de hele Russische economie “slechts \$30 miljard waard was, minder dan een derde van de waarde van haar gebruikte ruwe grondstoffen. Dit impliceert dat de output van Rusland meer dan verdrievoudigen zou als de binnenlandse productie- en diensteneconomie volledig zou worden stilgelegd. In plaats van waarde toe te voegen, trekken ze waarde af.”²⁶⁴

Het voorbeeld van Rusland na de val van het communisme is extreem, maar er is ruim bewijs dat het verminderen van staatscontrole over middelen de economische efficiëntie verbetert. Groeicijfers vermeld door *The Economist* suggereren dat economische vrijheid sterk correleert met economische groei, waarbij de snelst groeiende landen ook de meest vrije zijn. De cybereconomie van het Informatietijdperk zal vrijer zijn dan enig ander commercieel domein in de geschiedenis. Het is daarom redelijk om te verwachten dat de cybereconomie snel de belangrijkste nieuwe economie van het nieuwe millennium zal worden. Het succes zal nieuwe deelnemers van over de hele wereld aantrekken, net zoals het brede gebruik van faxmachines telecopiëren steeds aantrekkelijker maakte voor niet-gebruikers. Maar nog belangrijker, vrijheid van roofzuchtig geweld zal de cybereconomie in staat stellen te groeien met veel hogere samengestelde groeipercentages dan conventionele economieën die door natiestaten worden gedomineerd.

Dit is mogelijk het belangrijkste aspect bij het inschatten van de economische impact van het waarschijnlijke falen van het overheidsmonopolie op belastingheffing en inflatie. Afgezien van overgangsproblemen, die decennia kunnen duren, zijn de langetermijnvooruitzichten voor de wereldeconomie zeer gunstig. Wanneer omstandigheden het voor mensen mogelijk maken om kosten voor bescherming te verlagen en tribuut aan degenen die georganiseerd geweld beheersen te minimaliseren, groeit de economie meestal dramatisch. Zoals Lane zei: “Ik wil suggereren dat de meest gewichtige factor in de meeste groeiperioden, als één factor het belangrijkste was, een vermindering is van het aandeel van middelen dat aan oorlog en politie wordt besteed.”²⁶⁵

Er kunnen grote efficiëntiewinsten ontstaan door een vermindering van middelen die aan roof en het leven van de buit daarvan worden besteed. Als de prijsstelling van bescherming competitief zou worden gemaakt, waarbij lokale monopolies concurreren op prijs en kwaliteit, zouden potentieel enorme

264 Davidson and Rees-Mogg, op. cit., p. 203.

265 Lane, *economic consequences of organized violence*, op. cit., p. 413.

efficiëntiewinsten mogelijk zijn. Het te verwachten resultaat zouden veel lagere belastingtarieven zijn en minder verlies van middelen en inspanningen in politieke activiteiten, die niet langer hun eerdere enorme opbrengsten zouden opleveren.

Zouden kiezers bereid zijn om de politieke cadeautjes op te geven waar ze aan gewend zijn geraakt? Dat is een kwestie die elders uitgebreid wordt besproken. Maar een eenvoudig antwoord is dat we mogelijk geen keuze hebben. Niemand demonstreert nu tegen regen of droogte, hoe economisch schadelijk of onaangenaam die ook zijn. Niemand, hoe crimineel ook ingesteld, houdt een arme als gijzelaar vast voor een enorm bedrag aan losgeld, op straffe van de dood. Als het voor politici onmogelijk wordt om middelen te verkrijgen voor herverdeling, kan het publiek rationeel reageren en politiek naast zich neer leggen, net zoals dat goedbedoelende mensen stopten met het organiseren van boetemarsen toen de Middeleeuwen eindigden.

Chapter 8

Het einde van egalitaire economie

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

*God laat zich niet bespotten: want wat een mens zaait, zal hij ook oogsten.
– Galaten 6:7*

Grote veranderingen in de dominante productie- of defensiemethoden veranderen de structuur van de samenleving en de verdeling van rijkdom en macht. Het Informatietijdperk betekent meer dan alleen het groeiende gebruik van krachtige computers: het betekent een revolutie in levensstijlen, instituties en de verdeling van middelen. Met de sterke terugval van verborgen geweld als middel om hulpbronnen te beheersen, zal de verdeling van vermogen zich herordenen, vrij van de gedwongen inmenging van overheden zoals die in de twintigste eeuw gebruikelijk was. Locatie zal veel minder betekenen in de Informatiesamenleving, waardoor organisaties die gebonden zijn aan geografie, zoals politici, vakbonden, gereguleerde beroepen, lobbyisten en regeringen zelf, aan belang verliezen. De gunsten en handelsbeperkingen die overheden mogelijk maakten, verliezen hun waarde, waardoor minder middelen worden verspild aan lobbies of het verzet daartegen.

Degenen die dwang en lokale voordelen gebruikten om het inkomen te herverdelen, verliezen veel macht. Dit verandert de controle over middelen: vermogen zal bij de mensen blijven die het creëren, in plaats van te worden onteigend door de natiestaat. Steeds meer vermogen vloeit naar de meest bekwame ondernemers en durfkapitalisten wereldwijd. Globalisering en de kenmerken van de informatie-economie vergroten de inkomsten van de meest getalenteerden in elk veld. Omdat de marginale waarde van uitzonderlijke prestaties enorm is, zal de verdeling van het vermogen om geld te verdienen wereldwijd steeds meer lijken op die in prestatieberoepen zoals sport en opera.

EEN OMVANG VOORBIJ DE WET VAN PARETO

De wet van Pareto stelt dat 80 procent van het voordeel afhankelijk is van of toekomt aan 20 procent van de betrokkenen. Dit is ongeveer waar, maar opvallender is dat 1 procent van de bevolking van de Verenigde Staten 28,7 procent van de inkomstenbelasting betaalt. Dit suggereert dat samenlevingen die het informatietijdperk ingaan een nog schevere verdeling van inkomens en bekwaamheid zullen ervaren dan Vilfredo Pareto aan het einde van de negentiende eeuw waarnam. Mensen zijn gewend aan substantiële vermogensongelijkheid. In 1828 bezat 4 procent van de New Yorkers naar schatting 62 procent van alle rijkdom in de stad. In 1845 bezat de top 4 procent ongeveer 81 procent van al het bedrijfs- en niet-bedrijfsvermogen in New York City. Breder gezien bezat de top 10 procent van de bevolking in 1860 ongeveer 40 procent van het vermogen in de hele VS. Tegen 1890 suggereren gegevens dat de rijkste 12 procent ongeveer 86 procent van Amerika's vermogen bezat.²⁶⁶

De cijfers van 1890 sluiten goed aan bij Pareto's idee. Ze wijken vooral af door de enorme toestroom van straatarme immigranten aan het einde van de negentiende eeuw. Hun aandeel in de totale rijkdom was te verwaarlozen, waardoor hun komst de ongelijkheid automatisch vergrootte. Dit illustreert hoe een echte toename van kansen vrijwel onvermijdelijk leidt tot een tijdelijke golf van ongelijkheid. In 1890 bestond zo'n 15 procent van de Amerikaanse bevolking uit immigranten, en in sommige noordoostelijke staten, waar veel inkomen en rijkdom werd gegenereerd, zelfs meer dan 40 procent.²⁶⁷ Gecorrigeerd voor deze immigratiegolf paste het Amerika van de late negentiende eeuw goed bij Pareto's formule, net als het Zwitserland van die tijd waar Pareto zelf woonde.

Het Informatietijdperk heeft de verdeling van rijkdom al veranderd, vooral in de VS, en is een van de oorzaken van de bitterheid in de moderne Amerikaanse politiek, waar we in het volgende hoofdstuk verder op ingaan. Succes in de informatiesamenleving vereist een hoog niveau van geletterdheid en rekenvaardigheid. Een grootschalig onderzoek van het Amerikaanse ministerie van onderwijs, *Adult Literacy in America*, wees uit dat wel 90 miljoen Amerikanen ouder dan vijftien ernstig incompetent zijn. Of, zoals de Amerikaanse emigrant Bill Bryson het kleurrijk verwoordde: "Ze zijn zo dom als varkenssnot."²⁶⁸ Concreet werden 90 miljoen Amerikaanse volwassenen beoordeeld als niet in staat om een brief te schrijven, een busdienstregeling te begrijpen, of op te tellen en af te trekken, zelfs met een rekenmachine. Wie al moeite heeft met een bustijdenoverzicht, zal weinig kunnen met

266 Benjamin Schwarz, 'American Inequality: Its History and Scary Future', *New York Times*, 19 december 1995, p. A25.

267 Adna Ferrin Weber, 'The Growth of Cities in the Nineteenth Century' (New York: Macmillan, 1899; herdrukt door Cornell University Press, 1963), p. 249.

268 Bill Bryson, 'The Lost Continent' (New York: Harper Perennial, 1989), p. 72.

de Informatiesnelweg. Uit dit derde deel van de Amerikanen dat zich niet heeft voorbereid op de elektronische informatiewereld, ontstaat een boze onderklasse. Aan de top staat een kleine groep, misschien 5 procent, van hoogopgeleide informatiewerkers of kapitaalbezitters: de tegenhangers van de feodale landadel. Met dit cruciale verschil: de elite van het Informatietijdperk zijn specialisten in productie, niet in geweld.

De megapolitiek van innovatie

Zonder een echte goede reden zijn de meeste twintigste-eeuwse sociologen ervan uitgegaan dat technologische vooruitgang vanzelf zou leiden tot steeds meer egalitaire samenlevingen. Dit was vóór ongeveer 1750 niet waar. Rond die tijd begon nieuwe industriële technologie banen te openen voor ongeschoolden en maakte het schaalvergroting van ondernemingen mogelijk. De fabriekstechnologie verhoogde niet alleen de reële inkomens van de armen zonder speciale inspanning vanuit hunzelf, maar versterkte ook de macht van politieke systemen, waardoor zij zowel beter in staat waren om het inkomen te herverdelen als beter bestand tegen onrust. Op langere termijn is er geen enkele reden om aan te nemen dat technologie de verschillen in menselijke talenten en motivatie altijd maskeert in plaats van accentueert. Sommige technologieën waren relatief egalitair en vroegen om bijdragen van vele onafhankelijke arbeiders van ongeveer gelijke waarde; andere concentreerden macht of rijkdom in de handen van enkele meesters, terwijl de rest nauwelijks meer dan lijfeigenen was. Zowel geschiedenis als technologie hebben verschillende landen op verschillende manieren gevormd. Het Fabriekstijdperk bracht één vorm voort, en het Informatietijdperk brengt een andere. Een die minder gewelddadig is, maar daardoor ook meer elitair en minder egalitair dan het tijdperk dat het vervangt.

AMMON'S RAAP

Aan het eind van de negentiende eeuw begonnen verschillende economen, van wie William Stanley Jevons de meest vooraanstaande was in Engeland, wiskundige economie te ontwikkelen. Een van de eersten die kansberekening toepaste op een grote sociale kwestie was de Duitse econoom Otto Ammon. Zijn werk werd voor het eerst in het Engels vertaald door Carlos C. Closson in een artikel in de *Journal of Political Economy* in 1899, getiteld *Some Social Applications of the Doctrine of Probability*.²⁶⁹ Men zou kunnen veronderstellen dat een dergelijk artikel nu slechts antieke waarde heeft. In werkelijkheid behandelt het een economisch vraagstuk dat opnieuw actueel wordt, en het doet dat nog steeds op bijzondere wijze.

²⁶⁹ Dit artikel is herdrukt in vol. 4 van de verzameling 'Early Mathematical Economists' van Adrian Darnell (6 delen, London: Pickering & Chatto, 1991).

Otto Ammon was geïnteresseerd in de verdeling van bekwaamheid in de samenleving, en de relatie daarvan tot de verdeling van inkomen en status. Hij begon met de waarschijnlijkheidsverdeling van uitkomsten van vier dobbelstenen met zes zijden. Van de 1.296 mogelijke worpen komen sommige totalen vaker voor dan andere.

De som van 24 komt 1 keer voor.
De som van 23 komt 4 keer voor.
De som van 22 komt 10 keer voor.
De som van 21 komt 20 keer voor.
De som van 20 komt 35 keer voor.
De som van 19 komt 56 keer voor.
De som van 18 komt 80 keer voor.
De som van 17 komt 104 keer voor.
De som van 16 komt 125 keer voor.
De som van 15 komt 140 keer voor.
De som van 14 komt 146 keer voor.
De som van 13 komt 140 keer voor.
De som van 12 komt 125 keer voor.
De som van 11 komt 104 keer voor.
De som van 10 komt 80 keer voor.
De som van 9 komt 56 keer voor.
De som van 8 komt 35 keer voor.
De som van 7 komt 20 keer voor.
De som van 6 komt 10 keer voor.
De som van 5 komt 4 keer voor.
De som van 4 komt 1 keer voor.

Daaruit blijkt meteen dat zowel hoge als lage scores relatief zeldzaam zijn. De uiterste totalen komen in totaal slechts 35 keer voor, terwijl de middelste zeven groepen samen 884 keer voorkomen; het middelste derde deel van de mogelijke scores komt dus in meer dan tweederde van alle worpen voor. Dit is de typische concentratie rond het midden die kansberekening kenmerkt.

Ammon stelde dat deze verdeling overeenkomt met de verdeling van de menselijke bekwaamheid. Hij schreef dit vóór de ontwikkeling van intelligentietests en IQ's, en baseerde zich op het eerdere werk van Francis Galton. Volgens Ammon hing maatschappelijk nut of succes niet enkel af van intelligentie. Hij onderscheidde "drie groepen van mentale eigenschappen die grotendeels bepalend zijn voor de plaats die een mens in het leven zal innemen." Deze waren:

1. *Intellectuele eigenschappen*; waaronder ik alles reken wat behoort tot de rationele kant van de mens: vlug begrip, geheugen,

beoordelingsvermogen, vindingrijkheid en al wat verder tot dit gebied behoort.

2. *Morele eigenschappen*; namelijk zelfbeheersing, wilskracht, ijver, volharding, matiging, familieplichtsgevoel, eerlijkheid en dergelijke.
3. *Economische eigenschappen*; zoals zakelijk vermogen, organisatietalent, technische vaardigheid, voorzichtigheid, slimme berekening, vooruitziendheid, spaarzaamheid enzovoort.

Aan deze geestelijke eigenschappen voegde hij toe:

4. *Lichamelijke eigenschappen*; arbeidskracht, uithoudingsvermogen, vermogen om inspanning te doorstaan en bestand te zijn tegen allerlei prikkels, kracht, goede gezondheid, enzovoort.

Volgens Ammon was de verdeling van deze eigenschappen van intelligentie, karakter, talent en lichaam vergelijkbaar met de dobbelstenen. Hij ging verder en stelde dat er in werkelijkheid veel meer dan vier variabelen waren, die bovendien meer dan zes gradaties kenden. Bij acht dobbelstenen zijn er bijvoorbeeld 1.679.616 mogelijke worpen, maar de hoogste score, achtenveertig, komt nog steeds slechts één keer voor. Een man of vrouw die op alle bepalende factoren uitzonderlijk hoog scoort, is dus veel zeldzamer dan een worp van vier zessen; wellicht zo zeldzaam als acht zessen. Toch kan een mengeling van hoge en lage scores leiden tot “personen met onevenwichtige, disharmonische gaven, die ondanks het bezit van briljante eigenschappen de beproevingen van het leven niet aankunnen.”

Als een eenzame bergtop, of liever als de spits van een kathedraal, rijzen de mannen van groot talent en genie boven de brede massa van middelmatigheid uit... Het aantal hoogbegaafden is in elk geval zo klein dat het onmogelijk is dat ‘velen’ van hen in lagere klassen werden gehouden door onvolmaaktheden in sociale instituties. – OTTO AMMON

Eigenschappen en inkomens

Ammon richt zich vervolgens op de inkomensverdeling. Hoewel de statistieken uit de jaren 1890 natuurlijk veel minder betrouwbaar waren dan die van nu, was de Duitse bureaucratie al sterk ontwikkeld; Otto Ammon vond in Saksen, Pruisen, Baden en andere Duitse staten inkomensverdelingen die, naar zijn idee, zowel de verdeling van menselijke bekwaamheid als de dobbelsteenkansen weerspiegelden. Hij vond soortgelijke cijfers in Charles Booths *Life and Labour of the People of London* (1892). Inderdaad, Booths sociale verdeling ziet eruit zoals men op basis van Ammons waarschijnlijkheidstheorie zou verwachten. Uit Booths onderzoek bleek dat

in Londen 25 procent arm of nog slechter af was, 51,5 procent die comfortabel leefde, en 15 procent die welgesteld of beter was; neemt men de twee laagste categorieën van Booth samen, dan komt dat neer op 9,5 procent. Vóór de komst van de verzorgingsstaten in de twintigste eeuw was het gebruikelijk om over de minstbedeelden te spreken als het “ondergedompelde tiende.”²⁷⁰ De twee hoogste categorieën van Booth komen samen neer op 7 procent.

Uit dit alles trok Otto Ammon een aantal interessante conclusies. Hij meende dat de bekwaamheid van mensen, ruim gedefinieerd, hun plaats in de samenleving en hun inkomen bepaalden. Hij geloofde dat grote bekwaamheid er vanzelf toe leidde dat mensen stegen in inkomen en sociale positie. “Als een eenzame bergtop, of liever, als de spits van een kathedraal, rijzen de mannen van groot talent en genie boven de brede massa van middelmatigheid uit...” Hij geloofde ook dat de “ware vorm van de zogenaamde sociale piramide die van een enigszins platte ui of knolraap is.” Deze knolraap heeft een smalle stengel bovenaan en een smalle wortel onderaan. Zo’n sociale knolraap is een betere metafoor dan de sociale piramide, omdat zij, net als de moderne industriële samenleving, haar massa in het midden heeft, terwijl de piramide haar massa aan de onderkant heeft.

De vorm van de raap

Moderne industriële samenlevingen zijn inderdaad allemaal knollen, met een kleine rijke, hogere professionele klasse aan de top, een grotere middenklasse, en een arme minderheidsklasse aan de onderkant. In verhouding tot het midden zijn beide uitersten klein. In het moderne Londen, zo niet in Washington, zijn er zeker meer miljonairs dan daklozen.

Dit alles is interessant, maar de directe relevantie van Ammons werk ligt in de grote langetermijnverschuiving die we nu meemaken in de financiële en politieke verhoudingen tussen de top en het midden. De vaardigheden die nodig waren in het Fabriekstijdperk, dat nu ten einde komt, zijn onmiskenbaar anders dan die worden vereist in het Informatietijdperk. De meeste mensen konden de vaardigheden beheersen die vereist waren om de machines van het midden van de twintigste eeuw te bedienen, maar die banen zijn inmiddels vervangen door slimme machines die zichzelf besturen. Een hoop werkgelegenheid van laag of middelhoog vaardigheidsniveau is al verdwenen. Als wij gelijk hebben, is dit een voorbode van het verdwijnen van het merendeel van de banen en de herinrichting van werk via de spotmarkt.

*Toch is het een feit dat officieel, maar stilzwijgend, wordt erkend: de meeste werkloze jongeren hebben totaal geen kwalificaties...*²⁷¹ – CLIVE JENKINS
EN BARRIE SHERMAN

²⁷⁰ Bijvoorbeeld, zie Weber, op. cit., p. 2.

²⁷¹ Clive Jenkins en Barrie Sherman, *The Collapse of Work* (London: Methuen, 1979), p. 103.

MINDER MENSEN ZULLEN MEER WERK VERRICHTEN

Laten we uitgaan van de simpele vierdobbelsteenverdeling van menselijke bekwaamheid en veronderstellen dat men in het fabriekstijdperk een score kon halen van 4×2 of hoger. Dat zou betekenen dat meer dan 95 procent van de bevolking boven wat Charles Booth “de laagste grens van positieve sociale bruikbaarheid” noemde, zou zitten. In de jaren 1940 en 1950 werd 3 procent vastgesteld als de norm voor volledige werkgelegenheid. Stel dat in het Informatietijdperk de vereiste score is gestegen naar een 4×3 , en dat de vereiste minimumscore is opgetrokken van 8 naar 12. Dat zou betekenen dat bijna 24 procent onder deze grens van “sociale bruikbaarheid” zou vallen.

Iets soortgelijks zou gebeuren aan de bovenkant van de schaal. In het Fabriekstijdperk was het vereiste niveau voor een hoge bekwaamheid misschien 4×4 . Stel dat dit in het Informatietijdperk zou stijgen naar 4×5 , dan zou het aandeel van mensen dat in aanmerking komt voor de topbanen, die ook het best betaald zijn, dalen van 34 procent naar 5 procent.

Deze cijfers zijn puur hypothetisch. Uiteraard weten we niet wat de verschuiving in de bekwaamheidseisen zal zijn of al is geweest, maar ze zijn zeker gestegen. Door de vorm van de knol zou een vrij bescheiden stijging in de minimale bekwaamheidseis grote aantallen mensen buiten een betekenisvolle economische rol plaatsen. Evenzo zou een vrij kleine stijging in de hogere bekwaamheidseisen het aantal mensen dat in aanmerking komt voor de hogere banen zeer sterk verminderen. Er vindt een verschuiving plaats: we weten alleen nog niet hoe groot die zal zijn.

Er is inderdaad geen gebrek aan sociaal en politiek bewijs dat deze verschuiving plaatsvindt in alle geavanceerde industriële samenlevingen, dat het tempo ervan toeneemt, en dat de beweging al groot is. De beloningen voor zeldzame vaardigheden zijn gestegen en stijgen nog steeds. Dit is met ongenoegen opgemerkt door conventionele denkers. Neem bijvoorbeeld *The Winner-Take-All Society* van Robert H. Frank en Philip J. Cook.²⁷² Het documenteert de groeiende tendens dat de meest getalenteerde concurrenten in veel sectoren in de Verenigde Staten zeer hoge inkomens verdienen. De kansen voor middelmatige bekwaamheid nemen daarnaast af; een aanzienlijk aantal laagwaardige vaardigheden valt nu buiten het niveau dat een comfortabel inkomen biedt, al kunnen ze nog steeds een plek vinden in de kleinschalige dienstverlening.

Als het Informatietijdperk hogere bekwaamheid vereist, zowel aan de boven- als onderkant, zal iedereen behalve de bovenste 5 procent relatief in het nadeel zijn, maar de bovenste 5 procent zal enorm winnen. Zij zullen zowel een groter aandeel van het inkomen verdienen als een groter aandeel behouden van wat zij verdienen. Tegelijkertijd zullen ze een groter deel van het werk in de wereld

272 Robert H. Frank en Philip J. Cook, *The Winner-Take-All Society* (New York: The Free Press, 1995).

doen dan ooit tevoren. Velen zullen opkomen als Soevereine Individuen. In het Informatietijdperk zal de knolraap van de inkomensverdeling er meer uitzien zoals in 1750 dan zoals in 1950.

Samenlevingen die zijn geïndoctrineerd met de verwachting van inkomensgelijkheid en hoge consumptieniveaus voor mensen met lage of bescheiden bekwaamheden zullen demotivatatie en onzekerheid ervaren. Naarmate meer landen de informatietechnologie dieper integreren in de economie, zullen ze de opkomst zien, zoals nu al duidelijk zichtbaar is in Noord-Amerika, van een min of meer onbruikbare onderklasse. Dit is precies wat er gebeurt. Dit zal leiden tot een reactie met een nationalistische, antitechnologische inslag, zoals we in het volgende hoofdstuk uiteenzetten.

Het Fabriekstijdperk kan wel eens een unieke periode zijn geweest waarin halfdomme machines een zeer winstgevende niche aan ongeschoolde mensen verschaften. Nu machines zelfstandig functioneren, komen de vruchten van het Informatietijdperk terecht bij de top 5 procent van Otto Ammon's knol. Het Informatietijdperk zag er al veel beter uit voor de bovenste 10 procent, de zogenaamde cognitieve elite. Het zal echter het meest gunstig zijn voor de bovenste 10 procent van de bovenste 10 procent, de cognitieve dubbele top. In het feodale tijdperk waren er honderd halfgeschoolde boeren nodig om één hooggeschoolde krijgsheer (of ridder) te onderhouden. De Soevereine Individuen van de informatiemaatschappij zullen geen krijgsheren zijn, maar meesters van gespecialiseerde vaardigheden, waaronder ondernemerschap en investeringen. Toch lijkt de feodale verhouding van honderd tegen één terug te keren. Hoe dan ook, de samenlevingen van de eenentwintigste eeuw zullen waarschijnlijk ongelijker zijn dan die waarin we in de twintigste eeuw hebben geleefd.

DE MEESTE MENSEN ZULLEN PROFITEREN VAN DE DOOD VAN DE POLITIEK

Het is onwaarschijnlijk dat de egalitaire economie, en daarmee de naties die haar ondersteunen, zonder crisis zal verdwijnen. Hoewel een crisis van nature kort duurt, verwachten we desalniettemin dat het trauma dat gepaard gaat met het verdwijnen van naties nog jarenlang zal voortduren. Zonder dit trauma, waarvan we de omvang later uitgebreid behandelen, uit het oog verliezen, mogen we niet vergeten dat de overgang naar de informatie-economie in veel delen van de wereld tot een enorme productieboost zal leiden, met hogere inkomens voor iedereen. Inderdaad, in regio's die nooit ten volle hebben kunnen profiteren van de voordelen van het industrialisme maar nu de vrije markt omarmen, stijgen de inkomens in alle lagen van de bevolking al, of zullen gaan stijgen.

Het afnemen van dwang als kenmerk van het economische leven zal producenten in staat stellen de activa te behouden die voorheen werden

onteigend en herverdeeld. Herverdeling betekende meestal dat activa werden ingezet voor minder waardevolle doeleinden, waardoor de productiviteit van kapitaal afnam. Vermogen werd disproportioneel ontnomen van de personen die het meest bedreven waren in het investeren van middelen en door politici herverdeeld aan degenen die minder bedreven waren. In de meeste gevallen werd het herverdeeld inkomen ingezet in economische activiteit van lagere waarde. Het bevrijden van middelen van deze systematische dwang zal afhankelijk van de jurisdictie sterk andere gevolgen hebben. Het zal het faillissement van de verzorgingsstaten betekenen, en de schaalnadelen versterken die grote overheden en alle door hen gesubsidieerde instellingen ondermijnen. Aan de andere kant zal de overgang naar de cybereconomie de economische nadelen verminderen voor mensen die opereren onder soevereiniteiten in regio's die traditioneel gezien moeite hadden met grootschalige organisatie.

*Als de wereld als één grote markt opereert, zal iedere werknemer concurreren met iedere persoon in de wereld die hetzelfde werk kan doen. Er zijn er veel en velen hebben honger.*²⁷³ – ANDREW S. GROVE, PRESIDENT, INTEL CORP.

VERSCHUIVENDE LOCATIEVOORDELEN

Doordat de opbrengsten van geweld niet langer stijgen, verdwijnt ook het nut om onder een overheid te leven die ze zou kunnen opeisen. Ooit bekwame overheden zullen niet langer vermogensopbouw bevorderen, maar er juist vijandig tegenover staan. Hoge belastingen, forse reguleringskosten en ambitieuze verplichtingen tot inkomensherverdeling maken de gebieden onder hun controle onaantrekkelijk voor ondernemerschap.

Degenen die wonen in jurisdicties die arm of onderontwikkeld bleven tijdens de industriële periode hebben het meest te winnen bij de bevrijding van de geografische beperkingen op de economie. Dit druist in tegen wat je vaak hoort. Het grootste debat rond de opkomst van de informatie-economie en het Soevereine Individue zal draaien om de vermeende negatieve effecten op de "eerlijkheid" die voortkomen uit de dood van de politiek. Het is waar dat de wereldwijde informatie-economie een dodelijke klap zal toebrengen aan grootschalige inkomensherverdeling. De belangrijkste begunstigden van inkomensherverdeling in het industriële tijdperk waren inwoners van rijke jurisdicties, waar het consumptieniveau twintig keer hoger lag dan het wereldgemiddelde. Alleen binnen de OESO-landen verhoogde inkomensherverdeling merkbaar de inkomens van ongeschoolden.

De grootste inkomensongelijkheid is echter altijd waargenomen tussen jurisdicties. Herverdeling heeft daar weinig aan veranderd. Sterker nog,

²⁷³ Clay Chandler, 'Buchanans succes schrikt het bedrijfsleven af', *Washington Post*, 22 februari 1996, p. D12.

buitenlandse hulp en internationale ontwikkelingsprogramma's hebben volgens deze visie vaak een pervers effect gehad: ze verlaagden de reële inkomens van arme mensen in arme landen door incompetente regeringen in stand te houden. Dit thema wordt later verder uitgediept bij de morele implicaties van de Informatierevolutie.

Een eeuw van stijgende inkomensongelijkheid

In de industriële periode bepaalde het rechtsgebied waarin iemand woonde grotendeels zijn levenslange inkomen. In tegenstelling tot de gangbare indruk in de welvarende economieën van tegenwoordig, nam de inkomensongelijkheid in die tijd sterk toe. Volgens een schatting van de Wereldbank lag het gemiddelde inkomen per inwoner in de rijkste landen in 1870 elf maal hoger dan in de armste landen, en in 1985 was dit gestegen tot tweeënvijftig maal.²⁷⁴ Hoewel de wereldwijde ongelijkheid drastisch toenam, merkten de inwoners van de rijke industriële landen dat nauwelijks op: de inkomensverschillen namen vooral toe tussen rechtsgebieden en niet binnen de rechtsgebieden.

Zoals we eerder al bespraken, zorgde de aard van de industriële technologie ervoor dat de inkomenskloof afnam in jurisdicties waar capabele overheden op grote schaal de macht uitoefenden. Naarmate de effecten van geweld toenamen, zoals tijdens het industriële tijdperk gebeurde, werden overheden die op grote schaal opereerden vaak door hun werknemers bestuurd. Daardoor bleek het praktisch onmogelijk om de aanspraken, die deze overheden op middelen maakten, in te perken. Hun onbelemmerde controle over middelen leverde een aanzienlijk militair voordeel op, zolang de omvang van hun macht zwaarder woog dan de efficiëntie om deze te benutten. Niet toevallig versnelde de inkomenshervdeling sterk dankzij het overheidsbestuur door haar medewerkers. Bijna iedere samenleving kent wel een vorm van inkomenshervdeling, al is dit soms slechts tijdelijk in uitzonderlijke omstandigheden. Als je de geschiedenis van steun aan de armen goed bestudeert, blijkt echter dat uitkeringen meestal het gulst zijn in tijden dat er weinig armoede heerst. Een beperking van de hervdeling van inkomens komt eerder voor wanneer inkomens voor grote groepen mensen dalen. In de welvarende industriële samenlevingen van de tweede helft van de twintigste eeuw waren de omstandigheden vrijwel ideaal voor inkomenshervdeling. Dat resulteerde in veel hogere beloningen voor laaggeschoolde arbeid in deze bevoorrechte rechtsgebieden, waardoor zelfs mensen die helemaal niet werkten van een hoog consumptieniveau konden genieten.

274 Stephanie Flanders en Martin Wolfe, 'Haunted by the Trade Spectre,' *Financial Times*, 24 juli 1995, p. 11. Zij citeren uit het meest recente wereldontwikkelingsrapport van de Wereldbank over werknemers in een zich integrerende wereldeconomie.

De paradox van industriële rijkdom

De ironie is dat juist in deze jurisdicties ook meer mensen rijk werden. Deze schijnbare paradox wordt begrijpelijk zodra je de dynamiek van megapolitiek uit eerdere hoofdstukken begrijpt. De leidende sectoren van de industriële economie vereisten grootschalige ordehandhaving om optimaal te functioneren. Dit maakte ze bijzonder kwetsbaar voor chantage door vakbonden en overheden die hun invloed zo veel mogelijk wilden uitbreiden. Toch verstikte de brede inkomenshervdeling het functioneren van de industriële economie niet volledig. Wie tijdens de bloeiperiode van het industrialisme het geluk had geboren te worden in West-Europa, de voormalige Britse koloniën of Japan, had daardoor waarschijnlijk een veel hoger inkomen dan iemand met gelijkwaardige vaardigheden in Zuid-Amerika, Oost-Europa, de late Sovjet-Unie, Afrika of Azië. De gunstige impact van informatietechnologie zal onder meer bestaan uit het wegnemen van veel obstakels die het grootste deel van de wereldbevolking hebben verhinderd om tijdens een groot deel van de moderne periode te ontwikkelen en te profiteren van de voordelen van vrije markten.

*De inheemse kenmerken van arme landen zijn opvallend ongeschikt voor effectieve grootschalige organisatie, vooral voor grootschalige organisaties die (zoals overheden) over een groot geografisch gebied moeten opereren.*²⁷⁵ – MANCUR OLSON

SCHAALNADELEN EN VERTRAAGDE GROEI

Zoals Mancur Olson heeft aangetoond, lag de achterstand in de twintigste eeuw niet aan een gebrek aan kapitaal of gespecialiseerde vaardigheden op zich. In *Diseconomies of Scale and Development*, een essay uit 1987, twee jaar vóór de val van de Berlijnse Muur, schreef Olson:

*“Als kapitaal in arme landen daadwerkelijk schaars zou zijn geweest, dan had de ‘marginale productiviteit’ ervan, en dus de winstgevendheid van het gebruik, groter moeten zijn dan in de welvarende landen. De lage groeicijfers van veel landen die significante hoeveelheden buitenlandse hulp ontvingen en de lage productiviteit van sommige moderne fabrieken die in arme landen werden gebouwd, hebben de overtuigingskracht van de these van ‘kapitaalschaarste’ als oorzaak van onderontwikkeling verder verzwakt.”*²⁷⁶

Dit kan niet anders dan kloppen. Als een tekort aan kapitaal of vaardigheden het belangrijkste probleem zou zijn geweest, zouden de

²⁷⁵ Zie Mancur Olson, ‘Diseconomies of scale and development,’ *Cato Journal*, vol. 7, nr. 1 (lente/zomer 1987).

²⁷⁶ Ibid.

opbrengsten van beide hoger zijn geweest in arme jurisdicties dan in ontwikkelde landen. Zowel geschoold personeel als kapitaal zouden massaal naar deze regio's zijn gestroomd totdat de opbrengsten gelijk zouden zijn geworden. In werkelijkheid gebeurde vaak het tegenovergestelde: er vond een aanzienlijke emigratie plaats van opgeleide mensen uit achtergebleven jurisdicties. De weinigen die er wel in slaagden om kapitaal op te bouwen, brachten dat zo snel mogelijk onder in Zwitserland en andere ontwikkelde landen.

Beter bestuur kon niet geïmporteerd worden

Olson stelt, en wij zijn het daarmee eens, dat het werkelijke obstakel voor ontwikkeling in achtergebleven landen de enige productiefactor was die niet gemakkelijk geleend of geïmporteerd kon worden: de overheid. Dit probleem werd groter naarmate de twintigste eeuw vorderde. In 1900 hielden Groot-Brittannië en Frankrijk, samen met enkele andere Europese landen, zich bezig met het exporteren van competente bestuursystemen naar regio's waar lokale machten niet in staat waren om succesvol op grote schaal te functioneren. Veranderende megapolitieke omstandigheden in de twintigste eeuw verhoogden echter de kosten en verlaagden de opbrengsten van deze activiteit. Kolonialisme, of imperialisme, zoals het minder vriendelijk werd genoemd, was geen rendabele onderneming meer. Technologische verschuivingen verhoogden de kosten van machtsprojectie van het centrum naar de periferie en verlaagden de militaire kosten van effectieve weerstand. Als gevolg trokken imperiale machten zich terug of bleven slechts aanwezig in kleine enclaves zoals Bermuda of de Kaaimaneilanden.

*Als de postkoloniale natiestaat een belemmering voor vooruitgang was geworden, zoals tegen het einde van de jaren tachtig steeds meer critici in Afrika leken te erkennen, dan kon er weinig twijfel bestaan over de voornaamste reden. De staat bevrijdde en beschermde zijn burgers niet, ongeacht wat de propaganda claimde. Integendeel, het netto-effect was beperkend en uitbuitend, anders functioneerde de staat eenvoudigweg helemaal niet in sociale zin.*²⁷⁷ – BASIL DAVIDSON

De inheemse overheden die het koloniale bestuur vervingen in landen waar Europeanen zich niet hadden gevestigd, rekruteerden hun leiders en bestuurders uit bevolkingsgroepen met weinig ervaring of bekwaamheid in het leiden van grootschalige ondernemingen. In veel gevallen, vooral in Afrika, werd de infrastructuur die door de vertrekkende koloniale machten was achtergelaten, snel geplunderd, vernietigd of verwaarloosd. Telefoonlijnen

²⁷⁷ Basil Davidson, *The Black Mans' Burden: Africa and the Curse of the Nation State* (New York: Times Books, 1992), p. 290.

werden neergehaald en omgesmeed tot armbanden, wegen werden niet meer onderhouden, spoorlijnen raakten onbruikbaar doordat wegbedden instortten en locomotieven stuk gingen. In Zaïre was de uitgebreide transportinfrastructuur die door de Belgen was aangelegd tegen 1990 vrijwel volledig verdwenen. Alleen een paar gammele rivierboten functioneerden nog, waarvan er één door de dictator werd overgenomen als een soort drijvend paleis.

Onbetrouwbare communicatie- en transportinfrastructuur weerspiegelen de incompetentie van achtergebleven natiestaten in het handhaven van orde. Ze hebben prijzen hoog gehouden en kansen voor het grootste deel van de wereldbevolking geminimaliseerd. Zoals Olson benadrukt:

“Ten eerste dwingen slechte transport- en communicatiesystemen een bedrijf om vooral te vertrouwen op lokale productiefactoren. Naarmate een bedrijf opschaalt, moet het verder weg zoeken naar productiefactoren, en hoe slechter de transport- en de communicatie-infrastructuur, hoe sneller deze kosten zullen stijgen bij een groeiende output. Het tweede en belangrijkere punt waarom slechte transport- en communicatiesystemen nadelig zijn voor effectieve grootschalige ondernemingen, is dat ze het veel moeilijker maken om zulke ondernemingen effectief te coördineren.”²⁷⁸

Het verlichten van de last van slecht bestuur

De ambitieuze armen in de wereld hebben, meer dan wie dan ook, baat bij het feit dat informatietechnologie het vermogen om inkomen te verdienen loskoppelt van de plek waar men woont. Nieuwe technologieën, zoals de digitale mobiele telefoon, maken communicatie mogelijk onafhankelijk van het vermogen van de lokale politie om elke telefoonpaal te beschermen tegen koperdieven. Naarmate draadloze fax- en internetverbindingen beschikbaar komen, wordt het minder relevant of wanhopig arme postmedewerkers de post achterhouden om de postzegel te stelen.

In veel gevallen vervangt effectieve communicatie zelfs de noodzaak van fysiek transport van goederen en diensten. Betere communicatie en sterk toegenomen rekenkracht maken niet alleen de coördinatie van complexe activiteiten goedkoper en efficiënter, ze verlagen ook schaalvoordelen en ontbinden grote organisaties. Al deze veranderingen verminderen de nadelen die mensen in achtergebleven landen hebben ondervonden door incompetente overheden. De Informatierevolutie zal het belang van capabele overheden flink doen afnemen. Hierdoor wordt het voor mensen in traditioneel arme landen gemakkelijker om de obstakels te overwinnen die hun overheden tot nu toe in de weg van economische groei hebben geplaatst.

²⁷⁸ Olson, op. cit.

Gelijke kansen in het Informatietijdperk

In het Informatietijdperk zullen bekende locatievoordelen snel door technologie worden getransformeerd. Het verdienvermogen van mensen met vergelijkbare vaardigheden zal veel gelijkjer worden, ongeacht de jurisdictie waar ze in wonen. Dit proces is al begonnen. Omdat instellingen die dwang en lokale voordelen gebruikten om inkomen te herverdelen macht verliezen, zal de inkomensongelijkheid binnen jurisdicties toenemen. Tegelijk zal wereldwijde concurrentie de inkomsten van de meest getalenteerde individuen in elk vakgebied verhogen, waar ze ook wonen, vergelijkbaar met wat nu gebeurt in de professionele sport. De marginale waarde van superieure prestaties op een wereldmarkt zal enorm zijn.

Hoewel het publieke debat zal focussen op groeiende “ongelijkheid” in de OESO-landen, zullen individuen overal veel gelijkere kansen hebben. Ze hoeven om succes te hebben niet langer in een jurisdictie te wonen die goed functioneert op grote schaal. Aangeboren talenten en de bereidheid om deze te ontwikkelen, zullen op een eerlijker speelveld dan ooit tevoren worden gemeten. Jurisdictionele voordelen die tijdens het industriële tijdperk leidden tot toenemende ongelijkheid tussen rijke en arme economieën, zullen ingrijpend veranderen.

Hogere rendementen in arme gebieden

De belemmeringen op het functioneren van vrije markten, die overheden in armere regio's opwerpen, zullen sterk afnemen naarmate de cybereconomie op gang komt. ALs gevolg zullen schaars kapitaal en vaardigheden in veel van de huidige arme regio's hogere rendementen opleveren, precies zoals ontwikkelingsdeskundigen in de jaren vijftig voorspelden. Bovendien zullen kapitaal en vaardigheden veel makkelijker worden geïmporteerd. Opkomende economieën zullen niet langer zo sterk als in het Industriële Tijdperk afhankelijk zijn van lokale productiefactoren. Hun verbeterde vermogen om op afstand kapitaal en expertise aan te boren, zal leiden tot hogere groeicijfers. Dit zal gebeuren, of incompetent overheden eerlijker worden of beter in staat zijn eigendomsrechten te beschermen, of niet. Zonder controle over de cyberspace zullen slechte overheden simpelweg minder in staat zijn om mensen binnen hun jurisdicties te beletten te profiteren van economische vrijheid.

Positieve versterking

In de nieuwe cybereconomie zal de vrijwel totale draagbaarheid van informatietechnologie het hamsteren van veel van de voordelen van jurisdicties uit het Industriële Tijdperk verhinderen. Verhoogde concurrentie tussen een groeiend aantal jurisdicties zal afhangen van nieuwe soorten lokale voordelen. Soevereiniteit zal commercieel worden in plaats van roofzuchtig.

Overheden zullen door de kracht van concurrentie verplicht zijn om beleid te voeren dat aantrekkelijk is voor degenen die de grootste bijdrage leveren aan het economische welzijn, niet voor degenen die weinig bijdragen of wiens economische bijdrage negatief is.

Dit betekent een enorme verandering ten opzichte van de gangbare praktijk in de twintigste eeuw. De ideologie van de natiestaat was dat het leven positief gereguleerd kan en moet worden door het subsidiëren van ongewenste uitkomsten en het bestraffen van de wenselijke. Arm zijn is ongewenst, daarom werden de armen gesubsidieerd. Rijk worden is wenselijk, daarom werden strenge belastingen geheven op de rijken, zodat het leven “eerlijker” werd.

Omdat deze hele beleidsaanpak geworteld was in een megapolitieke basis die aan elke kritiek weerstand bood, deed het weinig ter zake wat de perverse gevolgen waren van het subsidiëren van disfunctioneren. Er werd ook nauwelijks rekening gehouden met de vaardigheden, het harde werk of de vindingrijkheid die nodig waren om het herverdeelde vermogen in eerste instantie te verwerven. Uitkomsten werden beoordeeld op basis van aanspraken. Volgens het twintigste-eeuwse politieke denken moesten uitkomsten gelijk zijn om als “rechtvaardig” te gelden.

Het nieuwe paradigma

De nieuwe megapolitieke omstandigheden van de eenentwintigste eeuw zullen het mogelijk maken dat markttesten de uitkomsten reguleren in gebieden die voorheen door de politiek werden gedomineerd. Het marktparadigma veronderstelt dat resultaten beter kunnen worden gereguleerd door wenselijke uitkomsten te belonen en ongewenste te bestraffen. Arm zijn is ongewenst, rijk worden is wenselijk. Daarom zouden prikkels rijkdom moeten belonen en mensen aanmoedigen te betalen voor de middelen die ze gebruiken. Het leven is “eerlijker” wanneer mensen meer van hun verdiende inkomen mogen behouden.

Deze visie zal in het nieuwe millennium vaker gehoord worden dan in de eeuw die nu ten einde komt. Bovendien zal het overtuigender zijn dan ooit, omdat het een megapolitieke basis heeft. Kapitaal in het Informatietijdperk wordt met de dag mobieler. Het vermogen om hoge inkomens te verdienen is niet langer gebonden aan het verblijf op specifieke locaties, zoals vroeger het geval was toen het meeste vermogen werd gecreëerd door de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen. Elke dag wordt het makkelijker voor mensen die gebruikmaken van draagbare informatietechnologie om activa te creëren die veel minder onderhevig zijn aan dwang dan enig ander type van vermogen ooit was.

Arbitraire politieke regels die kosten opleggen zonder daar marktvoordelen tegenover te stellen, zullen binnenkort onhoudbaar zijn. Krachtige

concurrentiedruk heeft de neiging om prijzen van goederen, diensten, arbeid en kapitaal wereldwijd gelijk te trekken. Overheden zullen minder speelruimte hebben dan ze gewend zijn om willekeurige beleidsmaatregelen op te leggen. Elke overheid die probeert om zwaardere regels op te leggen dan andere soevereinen, zal die activiteit eenvoudigweg verdrijven. In sommige gevallen zal het verdrijven van ongewenste activiteiten de markt echter juist tevreden stellen en die jurisdicties populairder en welvarender maken. In dit opzicht kunnen bepaalde regels worden vergeleken met de huisregels die eigenaren van een hotelketen opleggen. Als ze verbieden om op blote voeten te lopen of in de lobby te roken, zullen ze ongetwijfeld sommige klanten verliezen. Maar het weren van die klanten hoeft de jurisdictie als geheel geen inkomsten te kosten. Niet-rokers met goed schoeisel betalen mogelijk zelfs meer omdat rokers op blote voeten worden uitgesloten. Op dezelfde manier kunnen regels die het kostbaar of onmogelijk maken om een verwerkingsinstallatie in een bepaalde jurisdictie te exploiteren, de activiteit elders brengen zonder de jurisdictie als geheel van inkomen te beroven.

Deze voorbeelden laten zien dat regels in zeldzame gevallen een positieve in plaats van een negatieve marktwaarde kunnen hebben, vooral in een wereld met een snel toenemend aantal jurisdicties. Regels die hoge normen voor volksgezondheid, schone lucht en schoon water handhaven, zullen in veel gebieden zeer gewaardeerd worden. Zo zullen andere, soms meer exotische regels en convenanten, zoals opgelegd door vastgoedontwikkelaars of hotels die zich op bepaalde marktsegmenten richten, ook waardevol blijken.

Geen douanehuis in cyberspace

We verwachten dat de commercialisering van soevereiniteit snel zal leiden tot de devolutie van veel grote territoriale soevereinen. Het feit dat informatietechnologie niet onderworpen kan worden aan grenscontroles zoals bij de handel in industriële en landbouwproducten nog wel het geval is, heeft belangrijke implicaties. Het betekent dat protectionisme na verloop van tijd minder effectief zal zijn naarmate handel in informatie de plaats van fysieke producten inneemt bij het genereren van vermogen. Het betekent ook dat kleinere regio's, voor de toegang tot markten, steeds minder afhankelijk zullen zijn van het in stand houden van uitgebreide politieke jurisdicties.

Informatietechnologie stelt mensen die werkzaam zijn in voorheen beschermde dienstensectoren bloot aan buitenlandse concurrentie. Als een bedrijf in Toronto twintig jaar geleden een boekhouder wilde aannemen, moest die persoon fysiek in Toronto of een nabijgelegen woonplaats binnen woon-werkafstand zijn. In het Informatietijdperk kan een boekhouder in Boedapest of Bangalore, India, het werk doen en al het benodigde materiaal versleuteld via het internet downloaden. Directe communicatie via satellietverbindingen maakt elk deel van de wereld slechts een

moment verwijderd via modem en fax. Iemand die behoefte heeft aan aandelenanalisten, kan er zevenentwintig in India aannemen voor de prijs van één op Wall Street. Naarmate informatietechnologie elke achttien maanden een orde van grootte verbetert (Wet van Moore), zullen steeds meer dienstverleners worden blootgesteld aan prijsconcurrentie die politici in wezen onmogelijk kunnen belemmeren. Deze concurrentie zal uiteindelijk even volledig van toepassing zijn op de hogere beroepsgroepen als op boekhouders. Digitale advocaten en cyberartsen zullen zich vermenigvuldigen in de Informatie-economie.

Doodvonnis voor natiestaten

Naarmate de economische voordelen die voorheen binnen de grenzen van natiestaten werden vastgehouden verdwijnen, zullen de natiestaten zelf uiteindelijk instorten onder hun zware verplichtingen. Het feit dat alle natiestaten op een doodvonnis staan, betekent echter niet dat ze allemaal tegelijk zullen verdwijnen. Integendeel. Devolutionaire druk zal het sterkst zijn in grote politieke entiteiten waar het inkomen van de meeste mensen stagneert of daalt. Jurisdicties in Latijns-Amerika en Azië waar het inkomen per hoofd van de bevolking snel stijgt, kunnen generaties lang standhouden, of totdat het levenslange inkomensperspectief daar gelijk is aan dat in de voorheen rijke industriële landen. Op dat moment zullen er geen eenvoudige winsten door kostenbesparing meer te behalen zijn, en wordt de politiek van groei uitdagender.

We vermoeden ook dat natiestaten met één grote metropool langer coherent blijven dan staten met meerdere grote steden, en dus meerdere machtscentra en hun achterlanden.

Een andere stimulans voor devolutie zal de hoge schuldenlast van de centrale overheid zijn. De drie rijke industriële landen met de hoogste relatieve schuldenlast, Canada, België en Italië, hebben niet toevallig ook geavanceerde separatistische bewegingen. Alle drie hebben te maken gehad met chronische begrotingstekorten en hebben nu nationale schulden die boven 100 procent van het BBP uitstijgen. Naarmate de nationale schuld in elk land toenam, groeide ook de aantrekkingskracht van separatistische bewegingen. In Italië is de Lega Nord opgekomen als een dynamische en populaire regionale politieke beweging, gebaseerd op een eenvoudige wiskundige observatie: Noord-Italië, of "Padania", zou rijker zijn dan Zwitserland als grote delen van het inkomen niet naar Rome en het armere zuiden zouden worden afgetapt. De Lega Nord stelt een voor de hand liggende oplossing voor: afscheiden van Italië en zo ontsnappen aan sommige van de ernstige gevolgen van samengestelde rente. Zo manoeuvreren in België, waar de nationale schuld boven 130 procent van het BBP ligt, ook de Vlamingen en Walen als een vijandig echtpaar voor een scheiding. Een groeiende minderheid van de Vlamingen stelt dat zij de Walen

oneerlijk subsidiëren en hun economische situatie kunnen verbeteren door België in tweeën te splitsen.

In Canada verschilt de situatie doordat Frans Canada, de belangrijkste regio die nu separatistische ideeën aanhangt, historisch gesubsidieerd werd door Engels Canada. Maar naarmate de federale schuld en het tekort toenemen, dringt het besef door in Quebec dat deze vorm van inkomensherverdeling zal afnemen. Het Bloc Québécois flirt daarom met een aantrekkingskracht die het tien jaar geleden nog niet had: de belofte om het inkomen na belasting te verhogen door de betaling van federale belastingen af te schaffen. Separatistische leiders suggereren ook dat Quebec Canada zou moeten verlaten zonder een evenredig deel van de federale schuld te dragen.

Engels-Canadezen verzetten zich tegen dit argument en zijn het vaak oneens met de implicaties, omdat ze zich bewust zijn van de grote transfers naar Quebec door de jaren heen. Desondanks is de aantrekkingskracht van het Parti Québécois sterk, en het lijkt slechts een kwestie van tijd voordat een afscheidingsreferendum Canada doet uiteenvallen. Een soortgelijk lot wacht andere natiestaten wanneer hun financiële situatie verslechtert.

Een andere nadelige factor voor het overleven van Canada op de lange-termijn is dat het een dunbevolkt land is met een omvangrijke industriële infrastructuur die onderhouden moet worden. De overgang naar het Informatietijdperk ontwaardt fysieke infrastructuur onvermijdelijk. Naarmate telewerkers fabrieks- en kantoormedewerkers vervangen, wordt het minder belangrijk dat snelwegen en andere transportwegen opnieuw worden aangelegd en goed onderhouden. Met fiscale crises aan alle kanten zullen steeds meer groepen in Canada terugrijpen naar het achttiende-eeuwse perspectief op de financiering van openbare goederen zoals bepleit door Adam Smith. Hij schreef in *The Wealth of Nations*:

*“Stel dat de straten van Londen verlicht en geplaveid zouden worden ten laste van de [nationale] schatkist, is er dan enige kans dat ze even goed verlicht en geplaveid zouden zijn als nu, of zelfs tegen zo’n lage kosten? De kosten zouden bovendien, in plaats van te worden geheven via een lokale belasting van de bewoners van elke specifieke straat, parochie of wijk in Londen, in dit geval worden betaald uit de algemene staatsinkomsten, en zouden dus worden geheven via een belasting op alle inwoners van het koninkrijk, van wie het grootste deel geen enkel voordeel trok uit het verlichten en verharden van de straten van Londen.”*²⁷⁹

279 Adam Smith, *The Wealth of Nations*, p. 724. Dit punt werd gesuggereerd door een argument van Edwin G. West in *Adam Smith and Modern Economics* (Aldershot, Engeland: Edward Elgar Publishing, 1990), pp. 88–89.

Vervang London door Toronto, en je zit midden in een redenering die velen in Alberta en British Columbia zullen maken. De logica van devolutie zal besmettelijk blijken.

Wanneer Canada uiteenvalt, zal dit leiden tot een duidelijke toename van afscheidingsbewegingen in het noordwesten van de Verenigde Staten. Inwoners van Alaska, Washington, Oregon, Idaho en Montana zouden een duidelijk nadeel ervaren in concurrentie met Alberta en British Columbia als onafhankelijke soevereiniteiten.

NA DE NATIESTAAT

In plaats van natiestaten zul je aanvankelijk kleinere rechtsgebieden op provinciaal niveau zien en uiteindelijk nog kleinere soevereiniteiten, enclaves van diverse aard die doen denken aan middeleeuwse stadstaten, omgeven door hun achterland. Hoewel dit vreemd kan overkomen op mensen die van jongs af aan geleerd hebben dat politiek allesbepalend is, kiezen de leiders van deze nieuwe ministaten er in veel gevallen voor om hun beleid te laten vormgeven door ondernemerschap en strategische positionering, in plaats van door politieke conflicten. Deze gefragmenteerde soevereiniteiten bedienen een breed scala aan smaken, net zoals hotels en restaurants dat doen, door in hun openbare ruimten specifieke regels vast te stellen die naadloos aansluiten bij de wensen van de marktsegmenten waaruit zij hun klanten halen. Dat betekent echter niet dat er geen bijzondere uitdagingen ontstaan bij het organiseren van bescherming op nomadische basis. Die pakken we in het volgende hoofdstuk aan.

Dorpslucht brengt vrijheid. – MIDDELEEUEWSE GEWOONHEID

Niet-burgers van de Pale

Ondanks deze moeilijkheden vindt menselijke vindingrijkheid meestal een manier om instellingen te creëren die winstgevende kansen benutten, zelfs wanneer de vraag van personen die weinig kunnen betalen, komt. Waar de potentiële klanten behoren tot de rijkste mensen op aarde, moet die neiging des te sterker zijn. Een exit, of “stemmen met de voeten,” is altijd een optie wanneer verouderde producten, organisaties of zelfs overheden hun aantrekkingskracht verliezen en weinig vooruitzicht bieden op directe verbetering. Denk bijvoorbeeld aan de groei van middeleeuwse die dienden als veilige toevluchtsoorden voor horigen die aan feodale onderdrukking ontsnapt. Zij zouden een treffende analogie kunnen blijken voor de rol die nieuwe jurisdicties zullen spelen bij het faciliteren van de exit uit natiestaten. De acceptatie van vreemdelingen die aan een heer ontkwamen als “burgers van de Pale” tartte de geldende conventies van het feodale recht en de bisschoppelijke macht. Toch was het over het algemeen een succesvol

alternatief voor degenen die het toepasten, en het droeg aanzienlijk bij aan het verzwakken van de greep van het feodalisme. Zoals de middeleeuwse historicus Fritz Rorig stelde, zou de horige van een seculiere heer “na een jaar en een dag een vrije burger van de stad zijn.”²⁸⁰ Het is redelijk te verwachten dat er nieuwe institutionele toevluchtsoorden zullen ontstaan, op basis van “nieuwe juridische principes,” om fiscale toevlucht te bieden aan burgers van de staat, net zoals de middeleeuwse stad toevlucht bood aan feodale onderdanen die binnen de schaduw van haar muren leefden.

Econoom Albert O. Hirschman, die de theoretische subtiliteiten van “stemmen met de voeten” onderzocht in *Exit, Voice, and Loyalty*, voor het eerst gepubliceerd in 1969, voorzag dat technologische vooruitgang de kans zou vergroten dat men een exit-strategie zou aannemen wanneer staten in verval raken. Hij schreef: “Pas wanneer landen op elkaar beginnen te lijken door de vooruitgang in communicatie en algehele modernisering zal het gevaar van voortijdige en buitensporige exits ontstaan ...”²⁸¹ Dat is precies wat er gebeurt. Informatietechnologie vermindert snel veel van de verschillen tussen jurisdicties, waardoor vertrekken een veel aantrekkelijkere optie wordt. Uiteraard verwijzen Hirschmans woorden “voortijdige en buitensporige exits” naar het standpunt van wat het beste is voor de staat die men achterlaat. Ongetwijfeld geloofden heren in middeleeuws Europa dat zij leden onder “voortijdige en buitensporige exits” van hun horigen naar steden die hen de vrijheid brachten die ze zochten.

Om terug te komen op ons eerdere voorbeeld: het lijkt misschien vergezocht om aan te nemen dat er een aantal ministaten zullen zijn die toevlucht bieden aan ballingen die de stervende natiestaten ontvluchten, maar dat is het niet. Deze soevereiniteiten zullen concurreren op de algemene voorwaarden voor ballingschap. Sommige ervan, bijvoorbeeld aan de westkust van Noord-Amerika, zouden zich kunnen richten op mensen die niet roken en een hekel hebben aan passief roken. Uiteraard zouden dergelijke regimes niet populair zijn bij rokers. Het verbieden van hun gewoonte zal voor veel rokers overkomen als een arbitraire oplegging.

In het industriële tijdperk van massapolitiek werden dergelijke meningsverschillen uitgevochten in politieke campagnes die uiteindelijk een van de partijen ertoe dwong om zich neer te leggen bij de wensen van de machtigere partij. Het is echter niet noodzakelijk dat geschillen over elkaar uitsluitende keuzes worden beslecht op een manier die vereist dat de voorkeuren van grote aantallen mensen worden onderdrukt.

Sommige mensen eten graag foie gras, anderen hotdogs, en weer anderen tofu. Ze hoeven meestal niet te twisten over hun voorkeuren voor eten, omdat

280 Fritz Rorig, *The Medieval Town* (Berkeley: University of California Press, 1967), p. 28.

281 Albert O. Hirschman, ‘Exit, Voice, and Loyalty’ (Cambridge: *Harvard University Press*, 1969), p. 81.

hun culinaire keuzes niet aan elkaar gebonden zijn. Niemand dwingt iedereen om dezelfde maaltijd te eten. Megapolitieke omstandigheden dwongen echter wel tot gemeenschappelijke consumptie van vele soorten collectieve en zelfs private goederen die door regeringen in het industriële tijdperk werden geleverd. Waarom? Omdat er grote economische voordelen te behalen waren door op grote schaal te opereren. Het was daarom onpraktisch om uitgestrekte jurisdicties op te delen in enclaves waar iedereen zijn zin kon krijgen, zelfs wanneer het om belangrijke zaken ging. De benadering die Adam Smith bepleitte om het aanbieden van publieke goederen te beperken, kan veel gemakkelijker worden toegepast wanneer het aantal jurisdicties tien- of zelfs honderdvoudig toeneemt. In het Informatietijdperk zullen steeds meer soevereiniteiten kleine enclaves zijn in plaats van continentale rijken. Sommigen kunnen Noord-Amerikaanse indianenstammen zijn die een belastingjurisdictie zullen claimen over hun reservaten, net zoals zij nu aanspraak maken op het recht om casino's te exploiteren of om zonder beperkingen te vissen.

Omdat informatietechnologie veel nadelen van het opdelen van handelsgebieden wegneemt, zal het voor de nieuwe soevereiniteiten eenvoudiger zijn om meer volgens de principes van clubs of affiniteitgroepen te opereren dan volgens die van territoriale natiestaten. Net zoals dat het niet absoluut noodzakelijk is dat elke potentiële klant dezelfde smaak in kleding heeft of dezelfde televisieprogramma's bekijkt, zullen de affiniteitpunten die de bestuursstijl van gefragmenteerde soevereiniteiten bepalen ook niet langer door iedereen goed bevonden dienen te worden.

Een breed palet van smaken zal leiden tot sterk uiteenlopende stijlen van gefragmenteerde soevereiniteit, net zoals er steeds bredere keuzes zijn in kledingstijlen of televisie-uitzendingen. Sommige microstaten kunnen zelfs met elkaar verbonden zijn zoals hotelketens in franchises, of samenwerken om voordelen te behalen op het gebied van politietaken en andere overblijvende overheidsdiensten. Degenen die van schone straten houden en een hekel hebben aan kauwgom onder een tafel, zullen Singapore aantrekkelijk vinden, fans van *Beavis and Butthead* niet. Degenen die van wild nachtleven houden, zullen Macao of Panama of een soortgelijke plek verkiezen. Klanten die zich ongemakkelijk voelen met de zeden in de ene jurisdictie zullen welkom zijn in andere. Terwijl Salt Lake City wellicht rookvrij is, zal de nieuwe stadstaat in Havana, misschien herdoopt tot Monte Cristo, waarschijnlijk gehuld zijn in een wolk van sigarenrook.

Het betekent dat alle monopolies, hiërarchieën, piramides en machtsnetwerken van de industriële samenleving zullen breken onder deze constante druk, veroorzaakt door het verspreiden van intelligentie naar de randen van alle netwerken. Bovenal zal de wet van Moore de belangrijkste concentratie, de belangrijkste fysieke samenballing van macht in Amerika

*van vandaag omverwerpen: de grote stad, dat grote geheel van industriële steden dat nu leeft op levensondersteunende systemen, zo'n 360 miljard aan directe subsidies van ons allemaal elk jaar. Grote steden zijn achtergebleven bagage uit het industriële tijdperk.*²⁸² – GEORGE GILDER

Een bijzondere ironie van de heropkomst van micro-soevereiniteiten of “stadstaten” is dat dit kan samenvallen met het leeglopen van veel steden. De grote stad was grotendeels een artefact van het industrialisme in het Westen. Het fabriekssysteem deed steden opbloeien om schaalvoordelen in de productie van goederen die gemaakt werden van een grote hoeveelheid natuurlijke hulpbronnen te benutten.

Toen de negentiende eeuw begon, werden steden van meer dan 100.000 als enorm beschouwd, en buiten Azië, waar bevolkingsstatistieken twijfelachtig waren, waren er geen steden van meer dan een miljoen inwoners. De grootste stad in de Verenigde Staten in 1800 was Philadelphia, met een populatie van 69.403 mensen. New York had er slechts 60.489. Baltimore was de derde grootste stad in Amerika met 26.114 inwoners.²⁸³ De meeste van wat later de grote metropolen van Europa zouden worden, hadden bevolkingen die minuscuul zijn naar twintigste-eeuwse maatstaven. Londen, met een bevolking van 864.845, was waarschijnlijk de grootste stad ter wereld. Parijs, met 547.756, was de enige andere stad in Europa met meer dan een half miljoen inwoners in 1801.²⁸⁴ Lissabon had 350.000 inwoners.²⁸⁵ Wenen had een bevolking van 252.000.²⁸⁶ Berlijn kwam pas in 1819 net boven de 200.000 uit.²⁸⁷ Madrid was de thuisbasis van 156.670.²⁸⁸ In 1802 was de bevolking van Brussel 66. Boedapest had slechts 61.000 inwoners.²⁸⁹

Er is een duidelijke verleiding om te denken dat de groei van grote steden een directe functie is van bevolkingsgroei. Maar dat is niet noodzakelijk zo. Elke mens op aarde zou in Texas kunnen worden ondergebracht, waarbij elk gezin in zijn eigen vrijstaand huis met tuin zou wonen, en er zou nog steeds een deel van Texas overblijven. Zoals Adna Weber betoogde in de klassieke studie *The Growth of Cities in the Nineteenth Century*, verklaart bevolkingsgroei op zichzelf niet waarom mensen in stedelijke omgevingen wonen in plaats van verspreid op het platteland. In 1890 had Bengalen (het huidige Bangladesh) ongeveer dezelfde bevolkingsdichtheid als Engeland. Toch was de stedelijke

282 Tom Peters en George Gilder, 'City vs. country: debat van Tom Peters en George Gilder over de impact van technologie op locatie', *Forbes*, februari 1995.

283 Weber, op. cit., p. 21.

284 Ibid., p. 46 voor Londen, p. 73 voor Parijs.

285 Ibid., p. 120.

286 Ibid., p. 95.

287 Ibid., p. 84.

288 Ibid., p. 119.

289 Ibid., p. 101.

bevolking van Bengalen slechts 4,8 procent, terwijl die van Engeland 61,7 procent was.²⁹⁰

Historisch gezien waren steden door muren afgescheiden van het platteland om plundersaars en de lagere klassen buiten te houden. De groei van industriële werkgelegenheid in de negentiende en twintigste eeuw creëerde grote steden. Nu industrialisme begint te vervagen, is de grote stad uiterst kwetsbaar geworden voor ontwrichting. Deze ontwikkeling wordt bij uitstek gesymboliseerd door Detroit, ooit de belangrijkste industriële stad van de twintigste eeuw. Ooit passeerde een groot deel van de industriële wereldproductie door Detroit. Nu is het een uitgeholde schelp, geteisterd door misdaad en wanorde. In veel straten van het centrum van Detroit zijn een of meer vervallen gebouwen afgebrand of gesloopt, waardoor de indruk ontstaat dat de stad een reeks bombardementen uit de Tweede Wereldoorlog heeft overleefd.

Detroit herinnert ons aan het feit dat veel industriële steden niet langer levensvatbaar zijn. Nu informatie en ideeën belangrijker worden voor waardecreatie dan fabricage uit natuurlijke hulpbronnen, zullen ze in verval raken. In veel gevallen is de grote stad al te groot geworden om haar eigen gewicht te dragen. Om een metropool te laten functioneren, moeten een aanzienlijk aantal ondersteunende systemen efficiënt op grote schaal kunnen opereren. Het samenbrengen van miljoenen mensen impliceert een enorm verhoogde kwetsbaarheid voor misdaad, sabotage en willekeurig geweld. Tijdens het industriële tijdperk werden de kosten om zich tegen deze risico's te beschermen terugbetaald met de voordelen die productie op grote schaal opleverden.

In het Informatietijdperk overleven slechts steden die hun onderhoudskosten rechtvaardigen door het bieden van een hoge kwaliteit van leven. Personen op afstand zullen niet langer verplicht zijn hen te subsidiëren. Een goede graadmeter voor de levensvatbaarheid van steden is of degenen die in de kern van de stad wonen rijker zijn dan degenen aan de rand. Buenos Aires, Londen en Parijs zullen aantrekkelijke plaatsen blijven om te wonen en zaken te doen, lang nadat het laatste goede restaurant sluit in South Bend, Louisville en Philadelphia.

Country states

Sommige stadstaten zullen wellicht slechts enclaves blijken te zijn zonder bijbehorende steden. Misschien kunnen ze beter worden beschouwd als dorpstaten of landstaten.

Natuurlijke hulpbronnen zullen ook op verschillende manieren worden gewaardeerd. Wanneer je overal zaken kunt doen, zou je ervoor kunnen kiezen om dit te doen op een mooie plek waar je diep kunt ademhalen zonder

290 Ibid., p. 5.

al te veel kankerverwekkende luchtvervuiling. Communicatietechnologieën die taaldrempels minimaliseren, zullen het steeds gemakkelijker maken om in bijna elke aantrekkelijke omgeving te verblijven. Dunbevolkte regio's met gematigde klimaten en een grote hoeveelheid landbouwgrond per hoofd van de bevolking, zoals Nieuw-Zeeland en Argentinië, zullen ook een comparatief voordeel genieten omdat zij hoge standaarden van volksgezondheid hebben en goedkope producenten zijn van voedsel en hernieuwbare producten. Dergelijke producten zullen profiteren van toenemende vraag naarmate de levensstandaard van miljarden mensen in Oost-Azië en Latijns-Amerika stijgt.

Het inequivalentietheorema

Veel aannames van economen over menselijk gedrag zijn geworteld in de tirannie van plaats. Een duidelijk voorbeeld is Ricardo's "Equivalentietheorema", dat stelt dat burgers in een land met hoge begrotingstekorten hun verwachtingen aanpassen in afwachting van hogere belastingen die in de toekomst nodig zullen zijn om de schuld af te lossen. In die zin bestaat er een "equivalentie" tussen het financieren van uitgaven via belastingen en via schulden. Dat was althans zo in het begin van de negentiende eeuw, toen Ricardo dit schreef. In het Informatietijdperk zal de rationele mens echter niet reageren op het vooruitzicht van hogere belastingen door meer te sparen, maar hij zal zijn domicilie verplaatsen of zijn transacties elders onderbrengen. Om dezelfde reden dat producenten leveranciers selecteren op basis van de laagste kosten, zullen zij nog sterker gemotiveerd zijn om alternatieve aanbieders van bescherming te zoeken. De baten hiervan zullen de marges van een overstap naar een nieuwe leverancier van bijvoorbeeld kunststofbuizen verre overtreffen. Het te verwachten gevolg is dat *Soevereine Individuen* en andere rationele mensen zullen vluchten uit jurisdicties met grote, niet-gedekte verplichtingen.

Goedkope overheden met weinig verplichtingen en lage lasten voor hun "klanten" zullen in het Informatietijdperk bij uitstek de domicilies voor vermogensvorming zijn. Dit impliceert veel aantrekkelijkere vooruitzichten voor het ondernemen in gebieden waar de schuldenlast laag is en waar overheden al zijn hervormd, zoals Nieuw-Zeeland, Argentinië, Chili, Peru, Singapore en andere delen van Azië en Latijns-Amerika. Deze regio's zullen bovendien superieure platforms zijn voor ondernemerschap in vergelijking met niet-hervormde, dure economieën in Noord-Amerika en West-Europa.

De afname van lokale prijsverschillen

Zeer lage informatiekosten doen de meeste lokale prijsvoordelen verdwijnen. Kopers doorzoeken immers talloze verkooppunten om de laagste prijzen voor verhandelbare goederen te vinden en schakelen daarbij externe diensten in om over landsgrenzen heen te winkelen. Hierdoor zal het voor mensen

veel eenvoudiger zijn om de eigenschappen van complexe producten, zoals verzekeringen, met elkaar te vergelijken. Daarbij omzeilt dit de handelsbeperkingen die lokale vergunningsprocedures met zich meebrengen. Naar verwachting zorgen extra informatie en intensievere concurrentie ervoor dat lokale prijsverschillen verdwijnen, wat resulteert in lagere winstmarges.

NIEUWE ORGANISATORISCHE VERPLICHTINGEN

De cybereconomie zal wezenlijk van de industriële economie verschillen in de manier waarop de deelnemers met elkaar omgaan. Informatietechnologie zal veel van de langdurige organisatorische voordelen van bedrijven, die voortkomen uit hoge transactie- en informatiekosten, doen verdwijnen. Het Informatietijdperk zal het tijdperk van de “virtuele onderneming” zijn.

Veel analisten, die meer kennis van informatietechnologie hebben dan wij, hebben volledig gemist dat deze technologie de logica van economische organisatie zal transformeren. De nieuwe technologie overschrijdt niet alleen grenzen en barrières, ze betekent ook een revolutie voor de “interne” kosten van rekenkracht. Zelfs het kleine aantal bedrijven dat niet direct wordt beïnvloed door toenemende grensoverschrijdende concurrentie dankzij verbeterde informatie- en communicatietechnologie zal worden geconfronteerd met nieuwe organisatorische eisen. Snel dalende informatie- en transactiekosten zullen de schaalvoordelen drastisch verlagen, waardoor veel van de prikkels die tijdens de industriële periode leidden tot langlevende bedrijven en carrièremogelijkheden, teniet worden gedaan.

Waarom bedrijven?

Klassieke economen als Adam Smith besteedden nauwelijks aandacht aan de vraag welke omvang bedrijven idealiter zouden moeten hebben. Ze gingen niet in op wat de optimale grootte bepaalt, waarom ondernemingen de vormen aannemen die zij aannemen, of zelfs waarom ze überhaupt bestaan. Waarom kiezen ondernemers ervoor om medewerkers in dienst te nemen in plaats van elke benodigde taak via een veiling aan onafhankelijke aannemers uit te besteden? De Nobelprijswinnaar Ronald Coase stippelde een nieuwe koers in de economie uit door enkele van deze fundamentele vragen te adresseren. Zijn bevindingen tonen duidelijk de revolutionaire impact van informatietechnologie op de structuur van bedrijven. Coase betoogde dat ondernemingen een efficiënte manier waren om het gebrek aan informatie en hoge transactiekosten te overbruggen.²⁹¹

291 Zie Ronald Coase, *The Nature of the Firm*, herdrukt in Louis Putterman en Randall S. Kroszner (red.), *The Economic Nature of the Firm: A Reader*, 2e editie (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 89–104.

Informatie- en transactiekosten

Om te begrijpen waarom, stel je eens voor met welke obstakels je te maken krijgt als je een assemblagelijijn uit het industriële tijdperk in gang wilt zetten zonder dat één onderneming de activiteiten coördineert. In principe had een auto geproduceerd kunnen worden zonder dat de productie werd gecentraliseerd onder toezicht van één firma. Econoom Oliver Williamson, samen met Coase, was een pionier in de ontwikkeling van de firmatheorie. Williamson definieerde zes verschillende methoden van werking en controle. Een daarvan is de “ondernemersmodus,” waarin elk werkstation wordt beheerd en geëxploiteerd door een specialist.²⁹² Een andere noemt Williamson de “gefedereerde werkstations,” waarbij een tussenproduct door elke werknemer van de ene naar de andere fase wordt overgedragen.²⁹³ Er is geen fysieke reden waarom de duizenden werknemers niet vervangen hadden kunnen worden door een groep onafhankelijke aannemers, die elk een ruimte op de fabrieksvloer huren, bieden op onderdelen, en aanbieden om de as te monteren of de spatborden aan het chassis te lassen. Toch zou je tevergeefs zoeken naar een voorbeeld van een autofabriek uit het industriële tijdperk die door onafhankelijke aannemers georganiseerd en gerund werd.

Coördinatieproblemen

Het runnen van een industriële faciliteit zonder de coördinatievoordelen van één centrale organisatie zou vrijwel alle schaalvoordelen die bij grootschalige exploitatie mogelijk zijn, doen verdwijnen. Het coördineren van een wirwar aan kleine bedrijven brengt enorme transactionele problemen met zich mee, waardoor de assemblagelijijn praktisch onbruikbaar wordt. Om het systeem überhaupt werkend te houden, zou het nodig zijn om voortdurend te onderhandelen met de diverse aannemers. In plaats van zich op de productie te concentreren, zouden ze hun tijd moeten besteden aan het bepalen van de prijzen voor onderdelen en het vastleggen van de voorwaarden voor hun voortdurend wisselende samenwerkingen. Alleen al het monitoren van de productie zou een moeilijk probleem geweest zijn.

De bevoegdheid om op te treden

Als zo'n netwerk van onafhankelijke organisaties al moeite heeft om een auto in elkaar te zetten, dan zou het ontwikkelen en herontwerpen van modellen een regelrechte nachtmerrie vormen. Stel je eens voor met welke problemen een ontwerper zou worden geconfronteerd wanneer hij de honderden zelfstandige aannemers moet overtuigen van de noodzakelijke

²⁹² Geciteerd door West, op. cit., p. 58; zie ook Oliver E. Williamson, *The Organization of Work: A Comparative Institutional Assessment*, *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, vol. 1, nr. 1.

²⁹³ Geciteerd door West, op. cit., p. 59; zie eveneens Williamson, op. cit.

wijzigingen om een nieuw model te introduceren. In de praktijk vereist dat vrijwel unanieme instemming. Wie terughoudend is of bezwaar maakt tegen een enkele aanpassing in de productspecificaties, zou de modelverbetering praktisch kunnen blokkeren of de introductiekosten doen stijgen, waardoor de voordelen van grootschalige exploitatie nog verder in gevaar komen.

Onnodige onderhandelingen

Een assemblagelijijn die door onafhankelijke aannemers werd gehuurd (of in afzonderlijk bezit was) zou onderhevig zijn geweest aan tal van kwetsbaarheden die vermeden werden door binnen één enkel bedrijf te opereren. Het overlijden, de ziekte of het financiële falen van individuele aannemers zou een veel te vaak voorkomend probleem zijn geweest in operaties die de samenwerking van duizenden mensen vereisten om onder één dak een enkel product te bouwen. De veilingmarkt zou deze aannemers zeker hebben kunnen vervangen, maar elke opvolging zou een onderhandelde regeling hebben vereist, zoals een uitkoop van de vorige exploitant door zijn vervanger. Ook zou het een overeenkomst hebben vereist over de overname van de huur van de fabrieksruijme, en misschien een nieuw leasecontract voor de lasmachine of de pers die werd gebruikt voor het stansen van de achterlichtfittingen. Dit alles zou ingewikkeld zijn geweest.

Perverse prikkels

Een andere cruciale moeilijkheid bij een assemblagelijijn van onafhankelijke aannemers onder de omstandigheden van het industriële tijdperk was dat de kapitaalbehoeften voor de individuele aannemers sterk zouden verschillen. Een mal die nodig was om een kunststoffen schakelaar van het dashboard te produceren zou bijvoorbeeld relatief goedkoop kunnen zijn, terwijl de apparatuur die nodig is om een motorblok te gieten of het plaatwerk van een spatbord te stansen miljoenen zou kunnen kosten. De grote hoeveelheid grondstoffen en de sequentiële aard van assemblagelijijnproductie maakten problemen door hoge kapitaalkosten onvermijdelijk om redenen die in het vorige hoofdstuk zijn geanalyseerd. Aannemers met kapitaalintensieve taken zouden in wezen afhankelijk zijn geweest van de medewerking van anderen om hun investeringen af te schrijven. Aannemers met grote kapitaaleisen konden alleen winst maken en financiering krijgen als zij de samenwerking van andere, minder kapitaalintensieve deelnemers wisten te verzekeren. In veel gevallen zouden ze die medewerking niet hebben gekregen.

Er zou een substantiële prikkel zijn geweest voor de kleintjes om de groten uit te buiten. Wie minder kapitaal nodig had voor hun taak op de assemblagelijijn, kon voordeel behalen door op belangrijke momenten niet mee te werken. Net als stakende arbeiders konden ze de productie stilleggen, waardoor zij nauwelijks verlies leden maar de degenen met grote

investeringen wel. Het productieproces zou voortdurend worden beïnvloed door strategisch gedrag, waarbij kleine aannemers degenen met hogere kapitaalkosten blootstelden aan gijzeling via hun vermogen om de productie te dwarsbomen. Het gedrag van kleinere aannemers om extra geld van de groten af te dwingen zou de efficiëntie van het systeem hebben verminderd.

The firm solution

Kortom, een groot deel van de efficiëntie die tijdens het industriële tijdperk werd behaald door een assemblagelijijn op grote schaal te exploiteren, zou zijn verloren gegaan als de productie was verdeeld over talloze individuele aannemers. Het enkele grote bedrijf was een efficiënte manier om deze nadelen te overwinnen, ondanks de andere beperkingen. Grote bedrijven waren bureaucratisch, maar tot op zekere hoogte waren bureaucratie en hiërarchie precies wat nodig was tijdens het Industriële Tijdperk. Administratieve en managementteams hielden toezicht op en coördineerden de productie, waarbij talrijke middenmanagers opdrachten naar beneden gaven en andere informatie terug de hiërarchie in stuurden. De corporatieve bureaucratie zorgde ook voor boekhoudkundige controles en minimaliseerde problemen, waarbij werknemers niet handelen in het beste belang van het bedrijf dat hen in dienst heeft. Om geavanceerde boekhouding te realiseren onder de omstandigheden van het industriële tijdperk, was het werk van vele mensen nodig. Het hebben van een dergelijke administratieve bureaucratie was kostbaar. Deze moest betaald worden, of er nou actief geproduceerd werd of niet. Omdat zulke beheerders over cruciale kennis beschikten die nodig was om het bedrijf te runnen, kregen zij doorgaans een hoger salaris dan hun vaardigheden op de vrije markt zouden opleveren.

Organisational slack

Het grote aantal professionele managers en administrateurs had ook het nadeel dat zij de neiging hadden het bedrijf “over te nemen” en in hun eigen belang te laten opereren in plaats van in dat van de aandeelhouders. Het was in het industriële tijdperk bijvoorbeeld niet ongewoon om bedrijven te zien die royale bedragen spendeerden aan kantoorinrichting, lidmaatschappen van clubs en andere voordelen die door het management konden worden genoten, maar die mogelijk geen direct rendement voor investeerders opleverden.

In een complex bedrijf was het van buitenaf onmogelijk om gemakkelijk te controleren welke overheadkosten essentieel waren en welke louter luxe waren voor werknemers. Ook was het moeilijk te voorkomen dat een soms aanzienlijk deel van de bedrijfsmedewerkers de kantjes er vanaf liep. Het feit dat het technologisch lastig was om prestaties te monitoren, maakte een groot middenmanagement noodzakelijk, en tegelijk maakte het het moeilijk om de toezichthouders zelf te controleren.

Al deze omstandigheden droegen bij aan wat bekend werd als “organisational slack,” een term bedacht in 1963 door Richard Cyert en James March in *A Behavioral Theory of the Firm*.²⁹⁴ Zorgvuldig onderzoek wees uit dat talrijke echte bedrijven substantieel onderpresteerden.

*Of je nu resultaten behaalt of niet, het loon is hetzelfde. Of je nu hard werkt of niet, het loon is hetzelfde. Of het je iets kan schelen of niet, het loon is hetzelfde.*²⁹⁵ – CHRIS DRAY

“Dat is mijn werk niet”

Als een naar permanentie strevende entiteit had het grote industriële bedrijf het nadeel dat het, zoals we al zagen, kwetsbaar was voor afpersing door vakbonden. Het deelde ook enkele kenmerken van bureaucratie, zoals we in nog sterkere mate zagen in overheidskantoren. Bevelen kwamen van bovenaf. Taken waren gestandaardiseerd en in compartimenten verdeeld. Deze taken waren vaak rigide gedefinieerd. Er ontstonden grenzen tussen functiecategorieën, vergelijkbaar met degene die werden afgedwongen door de kartels die de vrije beroepen reguleerden. Het idee dat een boekhouder zelf het kapotte lampje in zijn bureaulamp zou vervangen, leek in het industriële tijdperk voor velen even vreemd als het inschakelen van een advocaat om je van griep te genezen. Er werd niet van werknemers verwacht, en in veel gevallen was het zelfs niet toegestaan om de grenzen tussen strikt afgebakende functies te overschrijden.

“Dat is mijn werk niet” was een veelgehoorde slogan die de “organisational slack” van het industriële tijdperk onderstreepte. Ieders werk was exact omschreven in termen van gestandaardiseerde taken waar niet van mocht worden afgeweken, hoezeer dat de productiviteit ook had kunnen verbeteren. Elke werknemer in de bedrijfsbureaucratie werd aangenomen op basis van “kwalificaties” die geacht werden prestaties in zijn specifieke functie te voorspellen. Met weinig uitzonderingen werd iedereen betaald volgens zijn functie, met min of meer uniforme beloning binnen de hele organisatie. Omdat specifieke prestaties binnen de administratieve hiërarchie van Big Business vaak niet werden gemeten, net als in staatsbureaucratieën, verliep het werk in een rustig tempo. Het bedrijf wist dus wel de schaalvoordelen van massaproductie te benutten, maar droeg daarvoor wel de lasten van andere inefficiënties.

In een markt doe je iets niet omdat iemand je dat opdraagt of omdat het op pagina dertig van het strategisch plan staat. Een markt kent geen

²⁹⁴ Richard Cyert en James March, *A Behavioral Theory of the Firm* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1983).

²⁹⁵ Chris Dray, ‘Civil servants lead lives of quiet collusion’, *Globe and Mail*, 2 februari 1996, p. A14.

*taakomschrijvingen. ... Er zijn geen bevelen, geen signalen van bovenaf die vertaald moeten worden, niemand die het werk in pakketjes verdeelt. In een markt heb je klanten, en de relatie tussen leverancier en klant is fundamenteel niet-organisatorisch, omdat het gaat om twee onafhankelijke entiteiten.*²⁹⁶ – WILLIAM BRIDGES

Nieuwe verplichtingen

De nieuwe megapolitieke omstandigheden van het Informatietijdperk zullen de logica van bedrijfsorganisatie aanzienlijk veranderen. Een deel daarvan is duidelijk. Als informatietechnologie iets doet, dan is het wel het drastisch verlagen van de kosten van het verwerken, berekenen en analyseren van informatie. Eén gevolg van deze technologie is dat de noodzaak om grote aantallen middenmanagers in te huren om productieprocessen te monitoren, sterk afneemt. Geavanceerde computergestuurde werktuigen vervangen in veel gevallen al werknemers die per uur betaald krijgen. En waar het productieproces nog steeds door mensen wordt bemand, is het controle- en coördinatieproces grotendeels geautomatiseerd. Apparatuur met microprocessors kan de voortgang van de lopende band veel beter monitoren dan managers ooit konden. Niet alleen kan de nieuwe apparatuur de snelheid en nauwkeurigheid meten waarmee mensen werken, het kan ook automatisch de boekhouding bijhouden en onderdelen opnieuw bestellen zodra ze uit de voorraad worden gehaald. Zelfs de kleinste bedrijven kunnen nu financiële controleprogramma's betalen die hun financiën sneller en geavanceerder beheren dan zelfs de grootste ondernemingen enkele decennia geleden konden bereiken via hun productiehiërarchieën.

Het feit dat informatietechnologie verspreide, niet-sequentiële productie met minder grondstoffen mogelijk maakt, verkleint de kwetsbaarheid voor manipulatie en afpersing drastisch, zoals we al hebben gezien. Maar dit zijn niet de enige kenmerken van informatietechnologie die het steeds aantrekkelijker maken om functies uit te besteden die voorheen door werknemers werden uitgevoerd. Kapitaalkosten zijn lager en productcycli zijn korter. De onafhankelijke contractanten zelf, inclusief de eenpersoonsbedrijven, hebben de beschikking over veel geavanceerdere informatienetwerken. Binnenkort zullen zij kunnen vertrouwen op een reeks digitale assistenten om een breed scala aan kantoorfuncties uit te voeren, van telefoondiensten tot secretariaatswerk. Digitale assistenten zullen optreden als secretaresses, reclameadviseurs, reisagenten, bankkloketten en bureaucraten.

²⁹⁶ William Bridges, *Jobsh ft: How to Prosper in a Workplace Without Jobs* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1994), pp. 62, 64.

Het verdwijnen van goede banen

In toenemende mate zullen individuen die in staat zijn om een grote hoeveelheid economische waarde te creëren, het grootste deel van die waarde voor zichzelf kunnen behouden. Ondersteunend personeel dat voorheen een groot deel van de opbrengsten van de belangrijkste waardecreërende krachten in een onderneming opslokte, zal worden vervangen door goedkope geautomatiseerde informatiesystemen. Dit houdt in dat een organisatie de hoogste kwaliteit van dienstverlening beter kan garanderen door deze uit te besteden, in plaats van de functie binnen het bedrijf te behouden, waar het relatief moeilijker zal zijn om individuen goed te belonen voor hun prestaties. Een virtuele onderneming zal de meeste “organisational slack” elimineren door de organisatie zelf te elimineren.

“Goede banen” zullen tot het verleden behoren. Een “goede baan,” zoals Princeton-econoom Orly Ashenfelter het stelde, “is een baan die meer betaalt dan je waard bent.”²⁹⁷ In het Industriële Tijdperk bestonden er veel “goede banen” vanwege hoge informatie- en transactiekosten. Bedrijven groeiden en internaliseerden een bredere waaier aan functies omdat ze zo schaalvoordelen konden benutten. Corporatief overgewicht werd eveneens gesubsidieerd door belastingwetten. In de latere industriële periode versterkten hoge belastingen kunstmatig de aantrekkelijkheid om langlevende bedrijven te vormen met vaste werknemers. In de meeste landen verhoogden belastingwetten en -regels aanzienlijk de kosten voor het oprichten en ontbinden van bedrijven op projectbasis. Ze dwongen ondernemers er bovendien vaak toe om onafhankelijke contractanten als werknemers aan te nemen. Juridische interventies bliezen tijdelijk het aanbod van “goede banen” verder op door het kostbaar en moeilijk te maken een werknemer te ontslaan, ongeacht hoe weinig hij bijdroeg aan de productiviteit van het bedrijf.

Het was dan ook onvermijdelijk en logisch dat de aard van de bedrijfsorganisatie in het industriële tijdperk ervoor zorgde dat de meest bekwame en getalenteerde mensen, die een onevenredig groot deel van de toegevoegde waarde in een onderneming creëerden, relatief minder werden betaald dan hun bijdrage waard was. Dit zal veranderen in het Informatietijdperk.

De microprocessorrevolutie verbetert de beschikbaarheid van informatie enorm en verlaagt transactiekosten. Dit devolueert de firma. In plaats van permanente bureaucratie zullen activiteiten rond projecten worden georganiseerd, zoals filmmaatschappijen dat al doen. De meeste voorheen “interne” functies van het bedrijf zullen worden uitbesteed aan onafhankelijke contractanten. Werknemers uit het industriële tijdperk die “goede banen” hadden maar weinig bijdroegen en op collega's vertrouwden om hen

²⁹⁷ Zie Al Ehrbar, ‘Re-engineering geeft bedrijven nieuwe efficiëntie, werknemers de ontslagbrief,’ *Wall Street Journal*, 22 juli 1992, p. A14, geciteerd door Bridges, op. cit., p. 39.

te “dekken,” zullen zichzelf spoedig aanbieden voor contracten op de spotmarkt. En hetzelfde geldt voor vele loyale, ijverige werknemers. “Goede banen” zullen een anachronisme zijn omdat banen in het algemeen een anachronisme worden.

In het extreme geval van grote Japanse ondernemingen verwachtten werknemers een baan voor het leven te hebben. Zelfs wanneer zij geen productieve taak te vervullen hadden, bleven zij in dienst, soms slechts aanwezig achter “een kaal bureau in de hoek van een fabriek.” Nu wordt zelfs in Japan het opgeblazen witteboordenapparaat afgeslankt. De kop van een artikel in de *International Herald-Tribune* vertelde het verhaal: “Bitter Afscheid: Het Pijnlijke Verval van Japans Baan-voor-het-Leven-Cultuur.”²⁹⁸

In de postindustriële periode zullen banen taken zijn die je doet, niet iets dat je “hebt.” Voor het industriële tijdperk was permanente werkgelegenheid vrijwel onbekend. Zoals William Bridges stelde: “Voor 1800, en in veel gevallen nog lang daarna, verwees een job altijd naar een bepaalde taak of onderneming, nooit naar een rol of positie in een organisatie. ... Tussen 1700 en 1890 registreert de Oxford English Dictionary veelvuldig het gebruik van termen als *job-coachman*, *job-doctor* en *job-gardener*, allemaal verwijzend naar mensen die op eenmalige basis werden ingehuurd. *Jobwork* (een andere veel voorkomende term) was occasioneel werk, geen vaste werkgelegenheid.”²⁹⁹ In het Informatietijdperk zullen de meeste taken die voorheen binnen bedrijven werden opgevangen als middel om informatie- en transactiekosten te verlagen, terug migreren naar de spotmarkt. “Just in time”-voorraadbeheer en outsourcing zijn beide praktisch geworden door informatietechnologie. Het zijn stappen in de richting van de dood van banen. Grote ondernemingen zoals AT&T hebben inmiddels al alle vaste functiecategorieën afgeschaft. Posities in dat grote bedrijf zijn nu voorwaardelijk. In de woorden van Bridges: “Werkgelegenheid wordt opnieuw tijdelijk en situationeel, en categorieën verliezen hun grenzen.”³⁰⁰ In de nieuwe cybereconomie zullen “onafhankelijke contractanten” via telewerken continenten overstijgen en zich groeperen rond het equivalent van de lopende band van het Informatietijdperk.

Hollywood neemt het over

Het model voor de organisatie van bedrijven zou in de nieuwe informatiemaatschappij een filmproductiemaatschappij kunnen zijn. Dergelijke ondernemingen kunnen zeer geavanceerd zijn, met budgetten van honderden miljoenen dollars. Hoewel het vaak grote operaties zijn, zijn

298 Sheryl WuDunn, ‘Parting Is Such Sour Sorrow: Japan’s Job-for-Life Culture Painfully Expires,’ *International Herald Tribune*, 13 juni 1996, p. 13.

299 Bridges, op. cit., pp. 31–32.

300 Ibid., p. 58.

ze tijdelijk van aard. Een filmmaatschappij die een film produceert voor \$100 miljoen kan zich een jaar lang vormen en daarna weer ontbinden. De mensen die aan de productie werken zijn getalenteerd, maar ze verwachten niet dat werk aan het project gelijkstaat aan een “vaste baan.” Wanneer het project voorbij is, gaan de lichttechnici, cameramensen, geluidstechnici en kostuumspecialisten hun eigen weg. Ze kunnen in een volgend project weer bij elkaar komen, of ook niet.

Naarmate schaalvoordelen afnemen en kapitaalvereisten voor veel soorten informatie-intensieve activiteiten tegelijkertijd dalen, zal er een sterke prikkel zijn voor bedrijven om te ontbinden. Bedrijfsactiviteiten zullen ad-hoc en tijdelijk zijn. Bedrijven zullen over het algemeen korter bestaan. Virtuele ondernemingen die talenten voor specifieke doelen samenbrengen zullen efficiënter zijn dan langdurige bedrijven. Naarmate encryptie breed gebruikt wordt en de belasting op kapitaal door concurrentie wordt gedrukt, zullen kunstmatige schaalvoordelen die het bestaan van “permanente” bedrijven ondersteunen, verdwijnen. Dit zal gebeuren, ongeacht of belastingen snel of langzaam worden verlaagd. Als dit snel gebeurt, verdwijnen de kunstmatige kosten van projectmatig functioneren sneller. Bij een trage verlaging dragen bestaande bedrijven nog steeds de last van anachronistisch hoge belastingen, terwijl nieuwe ondernemingen als virtuele bedrijven opereren en beter in staat zijn om dure lasten van de stervende natiestaat te vermijden.

Hoewel speciale vaardigheden en talenten belangrijker dan ooit zullen zijn in de informatiemaatschappij, zullen de meeste kunstmatige grenzen tussen beroepen verdwijnen. Geavanceerde informatie- en opslagtechnologieën zullen de bedrijfsgeheimen en gespecialiseerde informatie van beroepen zoals recht, geneeskunde en boekhouding toegankelijk maken voor iedereen. De economische waarde van memorisatie als vaardigheid zal afnemen, terwijl het belang van synthese en creatieve toepassing van informatie zal toenemen.

De volledige implicaties van deze verandering zullen worden vertraagd door verouderde regelgeving. Maar op de lange termijn zal de macht van overheden om de cybereconomie te reguleren tot vrijwel nul afnemen. Elke kunstmatige regulering van professionele monopolies die kosten verhoogt zonder marktwaarde te leveren, zal uiteindelijk worden genegeerd.

Er zijn nog andere implicaties van de verschuiving naar een informatiemaatschappij:

- Lokale regulering die hogere kosten oplegt, zal worden getransformeerd naar marktconforme systemen.
- Concurrentie tussen rechtsgebieden zal toenemen om hoogwaardige activiteiten aan te trekken die in principe overal gevestigd kunnen worden. Geen enkele locatie is noodzakelijkerwijs aantrekkelijker dan de volgende.

- Zakelijke relaties zullen steeds meer steunen op “vertrouwenskringen.” Doordat encryptie individuen in staat stelt om onopgemerkt te stelen, zal eerlijkheid een hoog gewaardeerde eigenschap van zakenpartners worden.
- Octrooi- en auteursrechtssystemen zullen veranderen door de gemakkelijke toegang tot bepaalde informatie.
- Bescherming zal steeds meer technologisch dan juridisch zijn. Lagere klassen zullen worden buitengesloten. De beweging naar afgesloten gemeenschappen is vrijwel onvermijdelijk. Mensen die last veroorzaken buitenhouden is een effectieve, en traditionele, manier om crimineel geweld te minimaliseren in tijden met zwak centraal gezag
- Bulkgoederen zullen zwaar belast worden en lokaal worden vervoerd, terwijl luxegoederen licht belast zullen worden en over grote afstand zullen worden getransporteerd.³⁰¹
- Politiefuncties zullen steeds meer door particuliere beveiligers worden uitgevoerd, gekoppeld aan handelsverenigingen.
- Private bedrijven kunnen tijdelijk voordeel hebben tegenover beursgenoteerde bedrijven omdat zij meer vrijheid genieten om kosten van overheden te ontwijken.
- Banen voor het leven zullen verdwijnen, aangezien “banen” steeds vaker taakgericht of projectwerk worden in plaats van posities binnen een organisatie.
- Controle over economische middelen zal verschuiven van de staat naar personen met superieure vaardigheden en intelligentie, naarmate het steeds makkelijker wordt om vermogen te creëren door kennis aan producten toe te voegen.
- Veel leden van geleerde beroepen zullen worden vervangen door interactieve informatie-opzoeksysteem.
- Naarmate inkomensongelijkheid binnen rechtsgebieden toeneemt, zullen voor mensen met lagere intelligentie nieuwe overlevingsstrategieën ontstaan, gericht op vrijetijdsvaardigheden, sportieve bekwaamheden en criminaliteit, evenals dienstverlening aan de groeiende groep Soevereine Individue.

Politieke systemen die ontstonden toen geweld hoge rendementen opleverde, moeten ingrijpende aanpassingen ondergaan. Nu efficiëntie belangrijker wordt in verhouding tot de macht van een systeem, zullen kleine, efficiënte soevereiniteiten, die meer bescherming bieden tegen lagere kosten, steeds beter houdbaar zijn.

Net als in de middeleeuwen ontstaan er opnieuw toenemende schaalnadelen bij het uitoefenen van geweld. Dit blijkt al uit het

301 Abu-Lughod, op. cit., p. 186.

groeïende aantal soevereine entiteiten sinds de val van het communisme. Het aantal soevereiniteiten in de wereld zal naar verwachting snel toenemen naarmate de logica van het Informatietijdperk door ervaring wordt bevestigd.

Macht zal opnieuw op kleine schaal worden uitgeoefend. Bij het bieden van aantrekkelijke voorwaarden voor soevereiniteit aan hun "afnemers", zullen enclaves en provincies zelfs substantieel voordeel kunnen ervaren ten opzichte van uitgestrekte landen. Dit zal heel anders zijn dan de snel stervende moderne periode, waarin geen enkele entiteit kon overleven zonder militaire macht, krachtig genoeg om een koninkrijk te beheersen. Vroeger, toen er schaalnadelen gepaard gingen met het uitoefenen van macht, hadden degenen die het meest profiteerden van bescherming, zoals de rijke kooplieden in de late middeleeuwse stadstaten, controle over de overheid. Naar onze mening kan iets dergelijks opnieuw gebeuren. De verlaging van roofzuchtige lasten en efficiëntere verdeling van middelen zal leiden tot snelle groei in gebieden waar klanten daadwerkelijk controle uitoefenen over de lokale soevereiniteiten.

Of deze ontwikkelingen kunnen of moeten doorgaan ondanks oppositie van vele verliezers, zal, zoals we hierna verkennen, tot een van de belangrijkste controverses van het Informatietijdperk behoren.

Chapter 9

Nationalisme, reactie en de nieuwe ludditen

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

*Nationalisme is uiteraard van nature absurd. Waarom zou het toeval, of het lot om geboren te worden als Amerikaan, Albanees, Schot of eilandbewoner van Fiji, verhoudingen van loyaliteit verplichten die een individu volledig domineren en een samenleving zo inrichten dat ze formeel met anderen in conflict komt? Vroeger leefden mensen met lokale loyaliteitsverhoudingen, gehecht aan een plaats, clan of stam, en hadden zij verplichtingen jegens een heer of grondbezitter, wat leidde tot dynastieke of territoriale oorlogen. De voornaamste loyaliteitsverhoudingen waren echter gericht op religie, op God of op de godkoning, eventueel op een keizer of op een beschaving als geheel. Er was geen natie. Men voelde wel een band met de patria, het land van je voorouders, of kende patriottisme, maar over nationalisme spreken vóór de moderne tijd is een anachronisme.*³⁰² – WILLIAM PFAFF

<http://www.ibm.com> Zeggen dat ‘de wereld kleiner wordt’ is een treffende beeldspraak, versterkt door autoriteiten zo gerenommeerd als het reclamebureau van IBM. Hun multiculturele reclamecampagnes *Solutions for a small planet* op het Internet herinneren sportliefhebbers, die dit zelf wellicht niet doorhebben, eraan dat de verhoudingen tussen individuen in wijd verspreide rechtsgebieden door technologische ontwikkelingen ingrijpend zijn veranderd. We verwijzen naar de vooraanstaande historicus William McNeill voor een waardevolle voetnoot over de implicaties. Hij schrijft: “De voortdurende intensivering van communicatie en transport bevordert, in plaats van nationale consolidatie, het tegenovergestelde,

302 William Pfaff, *The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism* (New York: Simon & Schuster, 1993), p. 17.

aangezien het bereik bestaande politieke en etnische grenzen overschrijdt.”³⁰³ Nu de wereld steeds ‘kleiner wordt’ en de communicatie verbeterd, zullen de willekeurige en inherent absurde aanspraken van naties en van het nationalisme onvermijdelijk verzwakken.

DE GROTE TRANSFORMATIE

Het probleem met deze redelijke verwachting is dat alle eerdere geschiedenis suggereert dat dit niet op een redelijke manier kan worden gerealiseerd. De overgang die dit impliceert zal een crisis met zich meebrengen. Het vereist een radicaal nieuwe manier van denken, een nieuwe invulling van gemeenschap die verder gaat dan nationalisme en de natiestaat. Zoals Michael Billig benadrukt: “Onze overtuigingen over nationaliteit en dat het natuurlijk is om te behoren tot een natie zijn de producten van een bepaalde historische periode.”³⁰⁴ Die periode, het Moderne Tijdperk, is mogelijk al voorbij. De overheersende instellingen, de natiestaten, bestaan nog wel, maar wankelen op een uitgehold fundament. Wanneer de natiestaten instorten, verwachten we een felle reactie, vooral in de rijke landen waar de “nationale economie” in de twintigste eeuw hoge inkomens bracht voor ongeschoold werk. Wij geloven dat de verandering in megapolitieke omstandigheden door informatietechnologie zal leiden tot radicale institutionele verandering. De stelling van dit boek is dat de massale macht van de natiestaat zal worden geprivatiseerd en gecommmercialiseerd. Zoals bij alle echt radicale institutionele veranderingen, zal deze privatisering en commercialisering van soevereiniteit een revolutie voortbrengen in het “gezond verstand” waarmee de wereld wordt begrepen. Dergelijke veranderingen verlopen zelden geleidelijk en lineair.

Integendeel. Zoals besproken in *The Great Reckoning*, is een geleidelijke overgang praktisch uitgesloten. Het Informatietijdperk zal discontinuïteiten brengen, plotselinge breuken met de instellingen en het bewustzijn van het verleden. Hier is wat we kunnen verwachten:

1. Veranderingen in economische organisatie door de impact van microprocessing, zoals in eerdere hoofdstukken beschreven.
2. Snelle afname van het belang van organisaties die binnen geografische grenzen opereren. Overheden, vakbonden, gereguleerde beroepen en lobbyisten zullen minder belangrijk zijn dan tijdens de Industriële Tijd. Omdat gunsten en handelsbeperkingen van overheden minder nuttig worden, zullen minder middelen aan lobbying worden verspild.³⁰⁵

303 William H. McNeill, ‘Herbevestiging van de poly-etnische norm’, in John Hutchinson en Anthony D. Smith (red.), *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994), p. 300.

304 Michael Billig, *Banal Nationalism* (Londen: Sage Publications, 1995), p. 16.

305 Gordon Tullock, *Rent-Seeking* (Aldershot, Engeland: Edward Elgar, 1993).

3. Brede erkenning dat de natiestaat verouderd is, wat zal leiden tot wijdverspreide afscheidingsbewegingen wereldwijd.
4. Afname van status en macht van traditionele elites, evenals verminderd respect voor symbolen en overtuigingen die de natiestaat rechtvaardigen.
5. Intense en soms gewelddadige nationalistische reacties van degenen die status, inkomen en macht verliezen wanneer hun “normale leven” wordt verstoord door politieke devolutie en nieuwe marktarrangementen, waaronder:
 - a) achterdocht tegenover en verzet tegen globalisering, vrije handel, “buitenlands” eigendom en penetratie van lokale economieën;
 - b) vijandigheid tegen immigratie, vooral van zichtbaar verschillende groepen;
 - c) breed gedragen haat jegens de informatie-elite, rijken, hoogopgeleiden en klachten over kapitaalvlucht en verdwijnende banen;
 - d) extreme maatregelen door nationalistten om afscheiding van individuen en regio's van falende natiestaten te voorkomen, inclusief oorlogen en “etnische zuiveringen” die nationalistische identificatie met de staat versterken en de claims van de staat rationaliseren.
6. Omdat informatietechnologie het ontsnappen van soevereine individuen aan staatsmacht vergemakkelijkt, zal de reactie op het instorten van dwang ook een neo-ludditische aanval omvatten op deze technologieën en hun gebruikers.
7. De nationalistische-ludditische reactie zal regionaal en per bevolkingsgroep verschillen:
 - a) In economieën die snel groeien en in de industriële periode lage inkomens hadden, zal de reactie minder sterk zijn doordat marktontwikkeling de inkomens van alle vaardigheden doet stijgen;
 - b) In rijke landen, vooral bij gemeenschappen met een hoog percentage waardearme en vaardigheidsarme personen die voorheen hoge inkomens hadden, zal de reactie het meest voelbaar zijn;³⁰⁶
 - c) Neo-Luddieten zullen voornamelijk steun vinden bij de lagere inkomensgroepen in de vooraanstaande natiestaten, de Unabomber daargelaten;

306 Lawrence E. Harrison bespreekt in zijn boek *Who Prospers? How Cultural Values Shape Economic and Political Success* (New York: Basic Books, 1992) uitvoerig de nauwe relatie tussen vaardigheden en waarden en het daaruit voortvloeiende economische succes.

- d) De nationalistische en Luddistische-reactie zal echter het sterkst zijn, niet bij de allerarmsten, maar bij mensen met gemiddelde vaardigheden, onderpresteerders met diploma's, die volwassen werden tijdens het industriële tijdperk en te maken hebben met dalende sociale mobiliteit.
8. Nieuwe megapolitieke omstandigheden zullen een nieuw bewustzijn van identiteit creëren, samen met complementaire ideologieën en moraal. De oude vanzelfsprekendheden van nationalisme verliezen hun aantrekkingskracht.
 9. De nationalistische reactie zal pieken in de vroege decennia van het nieuwe millennium en daarna afnemen naarmate de efficiëntie van gefragmenteerde soevereiniteiten superieur blijkt aan de macht van de natiestaat. We vermoeden dat het aangeboren pestgedrag van alternatieve jurisdicties door natiestaten, zoals de Russische invasie van Tsjetsjenië, er waarschijnlijk toe zal leiden dat landen en nationalistische fanatici de sympathie verliezen van nieuwe generaties die volwassen worden onder de megapolitieke omstandigheden van het informatietijdperk.
 10. De natiestaat zal uiteindelijk instorten door fiscale crises. Systemische crises ontstaan typisch wanneer falende instellingen stijgende uitgaven en dalende inkomsten ervaren, iets wat onvermijdelijk zal gebeuren door de explosie van uitkeringen en medische kosten vroeg in de 21e eeuw. Zowel het Verenigd Koninkrijk als de Verenigde Staten hebben biljoenen dollar aan niet-gedekte pensioenverplichtingen die waarschijnlijk niet onder controle gebracht zullen worden. Andere leidende natiestaten kampen met vergelijkbare faillissementbedreigende lasten.

PARALLELEN MET DE RENAISSANCE

Eerder hebben we redenen besproken om te denken dat de instorting van de “nanny state” gevolgen zal hebben die nauw parallel lopen met die van de instorting van het institutionele monopolie van de Heilige Moederkerk vijf eeuwen geleden. Net als de natiestaat van vandaag, had de Kerk toen eeuwenlang een onuitgedaagde dominante positie. In sommige opzichten was de Kerk zelfs steviger verankerd dan de staat vijfhonderd jaar later zou worden. De Kerk had lange tijd beweerd te handelen als “de universele autoriteit aan het hoofd van de christelijke samenleving.”³⁰⁷ Dat is de karakterisering van de middeleeuwse intellectuele historicus John B. Morrall. Toch, hoewel weinig Europeanen het voor de technologische revolutie van de jaren 1490 zouden

307 John B. Morrall, *Political Thought in Medieval Times* (New York: Harper, 1958), p. 48.

hebben betwist dat de Kerk de oppermacht in het christendom had, overleefde de Kerk nauwelijks nog een generatie in haar traditionele rol.

De privatisering van het geweten

Aan het begin van de jaren 1520 hadden miljoenen goede Europeanen de universele autoriteit van de Katholieke Kerk verworpen, een ketterij die nog enkele decennia eerder bestraft werd met marteling en de dood. Veel middeleeuwse Europese kathedralen en kerken waren versierd met instructieve houtsnijwerken van ketters van wie de tong door demonen werd uitgetrokken.³⁰⁸

De les die deze martelingen overbrachten, moet indruk hebben gemaakt op vele ongeletterde parochianen, die de slachtoffers als ketters konden herkennen aan hun straf. De iconografie was eenduidig: ketters waren zij wiens tong werd verminkt. Hoewel deze straf zwaar was, was het slechts een opwarmer voor de ultieme straf voor ketterij: de brandstapel. Tot grote teleurstelling van de Kerk bleek deze les echter onvoldoende afschrikwekkend. De komst van de drukpers vergrootte de verspreiding van ketterse argumenten zo dramatisch dat zelfs de dreiging van gruwelijke straffen toekomstige ketters niet meer afschrikte. Het waren inderdaad niet weinig ongelukkige pioniers van religieuze vrijheid in het vroegmoderne Europa die voor hun uitspraak van spirituele onafhankelijkheid betaalden door hun tong te laten uitrukken. Anderen werden verbrand op de brandstapel. De agenten van de Inquisitie verbrandden mensen letterlijk voor het uiten van wat wij als gewone gewetensuitingen zouden beschouwen. Alles bij elkaar kostten de Reformatie en de reactie die zij inspireerde miljoenen mensen het leven. Alleen al de veldslagen in de laatste helft van de Dertigjarige Oorlog eisten 1.151.000 doden.³⁰⁹ Veel meer stierven door hongersnood, ziekte en door de hand van de Inquisitie en andere autoriteiten.

Niet al het geweld werd door katholieke autoriteiten gepleegd. In de Tower of London zijn de botten van meer dan duizend vooraanstaande Engelse katholieken aangetroffen die vermoedelijk op brute wijze door koning Hendrik VIII werden vermoord. Sommigen, waaronder Sir Thomas More en bisschop St. John Fisher, werden openlijk geëxecuteerd omdat ze weigerden het oude geloof los te laten.³¹⁰ De katholieke dochter van Hendrik VIII, koningin Maria, die krankzinnig was door syfilis, geërfd van haar vader, verbrandde daarentegen driehonderd protestantse ketters op de brandstapel in de laatste twee jaar van haar heerschappij.

308 Voorbeeld: de gevel van de kathedraal in Angoulême (Frankrijk).

309 Karen A. Rasler en William R. Thompson, *Oorlog en staatsvorming: de vorming van de wereldmachten. Studies in internationale conflicten*, vol. 2 (Boston: Unwin Hyman, 1989), p. 13.

310 Julian Large, 'Bisschop stierf omdat hij standvastig bleef tegen Hendrik VIII', *Daily Telegraph*, 16 juni 1996, p. 2.

Dit was de prijs die werd betaald toen individuen van verschillende overtuigingen hun religieuze opvattingen en het lang ontziene recht om hun kerk te kiezen, opeisten. Vanuit ons perspectief aan het eind van de twintigste eeuw vielen deze uitingen van persoonlijk geloof ruimschoots binnen het bereik van wat beschermd zou moeten worden door godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting. Maar in het begin van de zestiende eeuw bestond er noch godsdienstvrijheid, noch vrijheid van meningsuiting. De autoriteiten van die tijd oriënteerden zich nog aan het afnemende middeleeuwse wereldbeeld. Voor hen waren gebaren van individuele autonomie tegenover gezag, vooral de plenitudo potestatis (volheid van macht) van de paus, schandelijk en ronduit subversief. Zoals theologisch historicus Euan Cameron zei, namen religieuze hervormers zoals Maarten Luther standpunten in die “een bewuste en beslissende breuk met de institutionele en spirituele continuïteit van de oude Kerk betekenden.”³¹¹

Ketterij en verraad

In diezelfde geest verwachten we “een bewuste en beslissende breuk” met de institutionele en ideologische continuïteit van de natiestaat. Tegen het einde van het eerste kwart van de volgende eeuw zullen miljoenen rechtschapen individuen het seculiere equivalent van zestiende-eeuwse ketterij hebben begaan, een soort lage vorm van verraad. Zij zullen hun trouw aan de wankelende natiestaat hebben ingetrokken om hun eigen soevereiniteit te doen gelden, hun recht om niet hun bisschoppen of hun gebedshuis te kiezen, maar hun vorm van bestuur als klanten. De privatisering van soevereiniteit zal parallel lopen aan de privatisering van het geweten van vijf eeuwen eerder. Beide zijn de massale afvalligheid van voormalige aanhangers van dominante instellingen. Zoals Albert O. Hirschman schreef, expert in “reacties op achteruitgang in bedrijven, organisaties en staten,” is dit soort exit moeilijk omdat “exit vaak als crimineel is bestempeld, aangezien het werd aangeduid als desertie, overlopen en verraad.”³¹²

Soevereine Individuen zullen niet langer slechts instemmen met wat hen wordt opgelegd alsof ze menselijke hulpbronnen van de staat zijn. Miljoenen zullen de verplichtingen van burgerschap afwerpen om klanten te worden van de nuttige diensten die overheden leveren. Sterker nog, ze zullen parallelle instellingen creëren en ondersteunen die de meeste diensten die met burgerschap samenhangen volledig commercieel maken. Gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw zijn de productieven door de staat behandeld als activa, net zoals een melkveehouder die zijn koeien melkt. Ze werden steeds heftiger uitgeknepen. Nu zullen de koeien vleugels krijgen.

³¹¹ Cameron, *op. cit.*, p. 97.

³¹² Hirschman, *op. cit.*, p. 17.

Burgerschap opgeven

Net zoals in de zestiende eeuw nieuwe megapolitieke ontwikkelingen het kerkelijke monopolie ondermijnden, verwachten wij dat de megapolitiek van het informatietijdperk uiteindelijk de voorwaarden voor het bestuur in de eenentwintigste eeuw zal bepalen, ongeacht hoe extreem haar nieuwe voorschriften ook lijken voor degenen die de waarden van de moderne politiek als de hunne beschouwen. De transformatie van de status van 'burger' naar die van 'klant' betekent een breuk met het verleden, zo ingrijpend als de overgang van ridderlijkheid naar burgerschap in de vroegmoderne tijd. Wanneer de informatie-elite haar band met het burgerschap verbreekt, levert dat een prikkel die vergelijkbaar is met de reden waarom vijfhonderd jaar geleden miljoenen Europeanen hun vertrouwen in de paus verloren.

Als de vergelijking met de Reformatie niet overtuigend overkomt, ligt dat misschien deels aan het feit dat men tegenwoordig niet direct inziet dat het afzweren van loyaliteit aan religieuze instituties ooit net zo ingrijpend was als de strenge bestraffing van verraad in de twintigste eeuw. Buiten enkele islamitische landen beschouwt men ketterij aan het einde van de twintigste eeuw als een geestelijke overtreding die iemands reputatie net zo min aantast als een bekeuring voor het rijden met 70 kilometer per uur, waar 50 was toegestaan.³¹³ Sterker nog, het komt regelmatig voor in Europa en Noord-Amerika dat geestelijken, en zelfs bisschoppen, openlijk aangeven niet in God te geloven of cruciale fundamenteën van het geloof dat zij belijden af te wijzen. Tegenwoordig zal men ketterij bijna alleen nog constateren wanneer het neerkomt op regelrechte duivelaanbidding. In de meeste westerse landen zijn de religieuze doctrines zo onsamenvattend en losjes vastgelegd dat slechts enkelen nog de theologische kernelementen kunnen aanwijzen die ooit het middelpunt vormden van theologische geschillen.³¹⁴ Dit weerspiegelt de algemene aandachtsverschuiving weg van religieuze kwesties.

Religieuze leiders hebben er in zekere mate toe bijgedragen dat men in de late twintigste eeuw spirituele onderwerpen niet langer serieus nam. Zij verlegden hun energie van de spirituele sferen naar het worden van lobbyisten en agitators. Als losse individuen, aangetrokken door de kracht van de macht, richten zij zich voornamelijk op het onder druk zetten van politieke leiders om herverdelingsmaatregelen in te voeren die essentieel blijken voor het nationalistische compromis. Denk bijvoorbeeld aan de luidruchtige acties van de katholieke kerk in Argentinië, die de regering van president Carlos Menem probeert te dwingen economische hervormingen te laten varen ten gunste van conventionele, inflatoire monetaire en Keynesiaanse fiscale maatregelen. Vergelijkbare klachten hebben religieuze leiders ook geuit over pogingen

313 Voor hedendaags bewijs verwijs ik naar Bruce Bawer, 'Who's on Trial, the Heretics or the Church?' *New York Times Magazine*, 7 april 1996, p. 36f.

314 Malcolm Lambert, *Middeleeuwse ketterij*, 2e editie (Oxford: Blackwell, 1992).

de opgeblazen begrotingen in Nieuw-Zeeland, en in vele andere landen, te hervormen. Katholieke bisschoppen lobbyden fel tegen de hervorming van de sociale zekerheid in de Verenigde Staten.

Een fiscale inquisitie?

Eenvoudig gezegd richten hedendaagse religieuze leiders hun afnemende morele autoriteit vooral op seculiere verlossing en pogingen om de staat te beïnvloeden, in plaats van op spirituele redding. Gezien dit patroon kan worden verwacht dat zij medeplichtigen zullen zijn in de reactie tegen de komende seculiere reformatie. Wanneer de natiestaat wordt uitgedaagd en begint te wankelen, zal zij niet langer in staat zijn de materiële beloften waar te maken die cruciaal zijn om de steun van het volk te behouden. De feitelijke overeenkomst die tijdens de Franse Revolutie werd gesloten, zal vervallen. De staat zal haar burgers geen goedkope of gratis scholing, laat staan gezondheidszorg, werkloosheidsuitkeringen en pensioenen meer kunnen garanderen in ruil voor anders slecht betaalde militaire dienst. Hoewel veranderende vereisten voor oorlogsvoering het zoor overheden mogelijk maken om zichzelf en hun grondgebied te verdedigen zonder massale legers op te stellen, zal dit hen nauwelijks vrijwaren van kritiek op het verbreken van een inmiddels achterhaalde overeenkomst.

Naarmate de nieuwe megapolitieke logica zich doorzet, zullen de gevolgen uiterst impopulair blijken bij de verliezers van de nieuwe informatiemaatschappij. Het is daarom vrijwel zeker dat veel religieuze leiders, samen met de belangrijkste begunstigen van overheidsuitgaven, voorop zullen lopen in een nostalgische reactie die nationalistische claims opnieuw wil doen gelden. Zij zullen beweren dat geen enkele Amerikaan, Fransman, Canadees of andere nationaliteit, vul zelf maar in, met honger naar bed zou mogen gaan. Zelfs landen die vooroplopen in de hervorming en onevenredig zouden profiteren van "marktvriendelijke globalisering," zoals Nieuw-Zeeland, zullen worden geplaagd door reactionaire verliezers. Die zullen proberen de verplaatsing van kapitaal en mensen over grenzen heen tegen te houden. En daar zal het niet bij blijven. Demagogen zoals Winston Peters, leider van de New Zealand First Party, zijn te lui om op een originele wijze na te denken over hoe de nieuwe wereld zal functioneren. Vroeg of laat zullen Winston en zijn volgelingen echter de logica van de informatiemaatschappij doorzien. Ze zullen proberen de verspreiding van computers, robotica, telecommunicatie, encryptie en andere technologieën van het Informatietijdperk, die de verdringing van werknemers in vrijwel elke sector van de wereldeconomie versnellen, tot stilstand te brengen. Waar je ook kijkt, er zijn politici die bereid zijn de vooruitzichten voor lange termijn welvaart te saboteren, enkel om te voorkomen dat mensen hun onafhankelijkheid van de politiek uitroepen.

20/20 zicht

Tegen 2020, oftewel ongeveer vijf eeuwen nadat Martin Luther zijn 95 subversieve stellingen op de kerkdeur in Wittenberg had vastgenageld, zal de perceptie van de kosten en baten van burgerschap een even subversieve verheldering hebben doorgemaakt. De visie op de natiestaat zal bij mensen met talent en vermogen, de soevereine individuen van de toekomst, een politieke transformatie ondergaan die te vergelijken is met laserchirurgie. Zij zullen 20/20 zicht hebben. In de twintigste eeuw, en gedurende het hele moderne tijdperk, zorgden de aanhoudende hoge opbrengsten uit geweld ervoor dat een grote overheid rendabel werd. De kracht van geconcentreerde macht wist de loyaliteit van welgestelden en ambitieuze mensen te winnen voor de OESO-natiestaten, ondanks de roofzuchtige belastingen op inkomen en kapitaal. Politici slaagden erin om in elk OESO-land marginale belastingtarieven op te leggen die in het decennium direct na de Tweede Wereldoorlog de 90 procent naderden of zelfs overschreden.

Zoals we al bespraken, hadden de rijken nauwelijks een andere keus dan zich neer te leggen bij dergelijke heffingen. De omstandigheden dwongen hen immers hun veiligheid toe te vertrouwen aan overheden die grootschalig geweld konden beheersen. Het deed er nauwelijks toe dat *OESO-overheden* monopolistische belastingen oplegden, behalve dan wellicht voor Britse agenten die de kans kregen in Hongkong te gaan werken. Mensen met groot verdienpotentieel, die van de beste economische kansen gebruik wilden maken, hadden in de Industriële Periode nauwelijks een andere keuze dan om zich in een sterk belaste economie te vestigen. Dat betekende dat zij een belastingdruk moesten dragen die onevenredig was ten opzichte van de geleverde diensten.

Politieke rekenkunde

Negentiende-eeuwse Amerikaanse vicepresident John J. Calhoun schetste scherp de rekenkunde van de moderne politiek. Calhouns formule verdeelt de totale bevolking van de natiestaat in twee klassen: belastingbetalers, die meer bijdragen aan de kosten van overheidsdiensten dan ze consumeren, en belastingconsumenten, die minder bijdragen dan de voordelen die ze ontvangen, kosten. Met enkele opvallende uitzonderingen waren de meeste ondernemers in de OESO-landen aan het einde van de twintigste eeuw in sterke mate netto-belastingbetalers. Bijvoorbeeld, in 1996 droeg de top 1% van de Britse belastingbetalers 17% van de totale inkomstenbelasting. Ze betaalden 30% meer dan de onderste 50% van de inkomensontvangers, die slechts 13% van de inkomstenbelasting bijdroegen. In de Verenigde Staten was de last nog groter: de top 1% betaalde in 1994 28% van de totale inkomstenbelasting.³¹⁵

315 David Smith, 'Wat Clarke van Reagan zou kunnen leren,' *The Sunday Times* (Londen), 16 juni 1996, p. 6.

Niet alleen moesten de rijken betalen voor diensten die, zoals Frederic C. Lane opmerkt, “van slechte kwaliteit en buitensporig duur waren,” hun betalingen kwamen vaak geheel ten goede aan anderen.³¹⁶ In de meeste gevallen zouden de rijken zelfs hebben verkozen om minder overheidsdiensten, die doorgaans van lage kwaliteit waren, te consumeren. Overheidsbureaus waren in bijna elk land berucht inefficiënt, grotendeels omdat ze werden beheerd door medewerkers die weinig geprikkeld werden om de productiviteit te verbeteren. Volgens vrijwel elke maatstaf betaalden de grootste belastingbetalers tijdens het industriële tijdperk vele malen meer voor overheidsdiensten dan hun marktwaarde zou rechtvaardigen.

Dit bleef niet onopgemerkt. Het inzicht dat betalingen voor bescherming aan de overheid, zoals Lane het formuleerde “verspilling volgens ideale maatstaven” waren, leverde in het midden van de twintigste eeuw zelden praktische gevolgen op. Het werd eerder opgevat als een gebrek dat men maar moest accepteren: “één van de vele soorten verspilling die horen bij de sociale organisatie.”³¹⁷

Voor de mensen die hier niet tevreden mee waren, was het alternatief niet om bijvoorbeeld van Groot-Brittannië naar Frankrijk te verhuizen, of van de Verenigde Staten naar Canada. Dat zou in de meeste gevallen weinig hebben opgeleverd. De leidende natiestaten leden allemaal aan hetzelfde mankement: ze hanteerden minder of meer onteigenende belastingregimes. Wie werkelijk meer autonomie wilde, moest de kernlanden van Europa en Noord-Amerika volledig verlaten en naar de periferie trekken. De belastingdruk was daar, in delen van Azië, Zuid-Amerika en op diverse afgelegen eilanden aanzienlijk lager. Om te ontsnappen aan roofzuchtige belastingen moest meestal echter wel een prijs worden betaald: verlies van economische kansen en vaak ook een daling van de levensstandaard. In het Industriële Tijdperk, zoals we hebben gezien, waren, in de meeste rechtsgebieden buiten de kernlanden van de industriële natiestaten, die zich schuldig maakten aan roofbelasting, de economische mogelijkheden beperkt en de levensstandaard laag.

Neem de communistische systemen als voorbeeld. Net als veel regimes in de Derde Wereld hieven zij doorgaans geen hoge inkomstenbelasting, of helemaal geen.³¹⁸ Toch zochten weinig, zo niet geen, ondernemers er tijdens de driekwart eeuw van het bestaan de Sovjet-Unie hun toevlucht om belastingen te ontlopen. Hoewel de Sovjet-inkomstenbelasting niet hoog was, bood zij geen enkel voordeel, omdat de Sovjets er een deugd van maakten om eigendomsrechten te ontkennen. Dat legde een nog zwaardere last op dan belastingen. De communistische systemen maakten het vrijwel onmogelijk

³¹⁶ Lane, ‘Economische gevolgen van georganiseerd geweld,’ p. 404.

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Cuba introduceerde pas in 1996 een inkomstenbelasting als noodmaatregel, als reactie op de economische depressie die ontstond nadat subsidies wegvielen door de ineenstorting van het communisme in Europa.

een bedrijf te organiseren en serieus geld te verdienen. In feite confisqueerde de communistische staat het inkomen vóór belasting.

Daarnaast, mocht iemand met een zeker inkomen om een excentrieke reden ervoor gekozen hebben in Moskou of Havana te wonen, dan zou hij grote moeite hebben gehad om met zijn geld een fatsoenlijke levensstandaard te bereiken. Buiten toegang tot goede sigaren, kaviaar, uitstekende orkesten en het ballet, bood het leven in de voormalige communistische systemen weinig dingen om als consument van te genieten. Het merendeel van de schaarse goede dingen des levens waren onverkrijgbaar of streng gerantsoeneerd op basis van politieke invloed in plaats van vrije uitwisseling. Al bevestigt het misschien het cliché van postmodernisme-critici die “het belang van consumptie in het postmoderne leven” benadrukken, toch heeft de toename van goederen en diensten na de val van het communisme wereldwijd de concurrentie tussen staten aangewakkerd en nationale en lokale bindingen verzwakt.³¹⁹

Onder het oude regime waren de consumentenkeuzes zo beperkt dat zelfs Castro zelf, als hij stukjes cohiba uit zijn tanden had willen halen, moeite zou hebben gehad om een fatsoenlijk pakje tandfloss te bemachtigen. Tot voor kort konden zelfs de rijken in veel delen van de wereld niet genieten van de levenskwaliteit die voor de middenklasse in West-Europa of Noord-Amerika vanzelfsprekend was. De meeste mensen met uitzonderlijk talent waren, geconfronteerd met deze sombere situatie, geneigd dan maar de nationale verplichtingen van het Industriële Tijdperk te accepteren. Ze bleven in het gebied waarin ze geboren waren en betaalden buitensporig hoge belastingen voor de twijfelachtige bescherming die geboden werd door de natiestaat met het monopolie op geweld.

Het paradijs is nu gesloten en op slot, door engelen gebarricadeerd, dus moeten we verder gaan, de wereld rond, en zien of er ergens toch nog een achteringang te vinden is. – HEINRICH VON KLEIST

De val van het communisme lichtte een “IJzeren Gordijn” dat reizen belemmerde en de globalisering van handel blokkeerde, waardoor de wereld kunstmatig “groot” bleef. Het vliegtuig, gecombineerd met communisme-ondermijnende informatietechnologie, wakkere concurrentie aan voor het geld dat besteed werd aan reizen. Het komen en gaan van bankiers, zelfs in de verste uithoeken, gaf een krachtige impuls aan de kwaliteit van wonen en gastronomie overal ter wereld. Hiermee verwijzen we niet naar de verspreiding van McDonald's hamburgers en Kentucky Fried Chicken-filialen, zelfs niet in

319 Ni. Featherstone, *Consumer Culture and Postmodernism* (Londen: Sage, 1991), en J. F. Sherry, ‘Postmodern alternatief: de interpretatieve wending in consumentonderzoek,’ in T. Robertson en H. Kassarian (red.), *Handbook of Consumer Research* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1991), besproken in Billig, *op. cit.*

vroeger ontoegankelijke steden als Moskou en Boekarest. Minder opgemerkt, maar belangrijker, is de uitbreiding van toonaangevende hotelketens en hoogwaardige restaurants die grand cru clarets serveren in plaats van vodka en cola. Dankzij deze transformatie kan vrijwel iedereen die het zich kan veroorloven nu een hoge levensstandaard genieten op bijna elke plek ter wereld. Er komen nu bijna geen landen meer voor waar er geen eerste klas hotel is, en op zijn minst één restaurant dat de interesse trekt van een Michelin-inspecteur.

Technologische ontwikkelingen hebben, zoals Hirschman eerder aangaf, het veel aantrekkelijker gemaakt om te vertrekken als reactie op slechte dienstverlening en prijsbeleid. Hij schreef: "Loyaliteit aan het eigen land daarentegen is iets wat we kunnen missen. ... Pas wanneer landen op elkaar gaan lijken door de vooruitgang in communicatie en algemene modernisering, ontstaat het gevaar van vroegtijdig en overmatig vertrek, waarbij de 'braindrain' een actueel voorbeeld is."³²⁰ Merk op, zoals we in hoofdstuk 8 benadrukten, dat Hirschmans standaard van "vroegtijdig en overmatig vertrek" wordt bekeken vanuit het perspectief dat de natiestaat wordt verlaten, niet vanuit het perspectief dat het individu een beter leven zoekt.

Desalniettemin is zijn conclusie dat de gelijkenis tussen landen de aantrekkingskracht van ontrouw en vertrek zal vergroten, onomstotelijk. Het feit dat het nu gemakkelijker is om ergens goed te leven, maakt het aantrekkelijk om te wonen waar de kosten het laagst zijn. Nog belangrijker dan het feit dat je bijna overal goed kunt leven, is echter dat je nu overal een hoog inkomen kunt verdienen. Het is niet langer nodig om in een duur rechtsgebied te wonen om voldoende vermogen op te bouwen om te leven zoals Lord Keynes adviseerde, "wijs, aangenaam en goed." Om redenen die we al hebben besproken, verandert microtechnologie de onderliggende megapolitieke basis waarop de natiestaat steunt. In het Informatietijdperk zal een nieuwe cybereconomie ontstaan die buiten het vermogen van welke overheid dan ook ligt om het te monopoliseren. Voor het eerst zal technologie individuen in staat stellen om rijkdom te vergaren in een domein dat niet gemakkelijk aan de eisen van systematische dwang kan worden onderworpen.

De nieuwe samenleving, en dus de nieuwe cultuur, zal aan de ene kant worden bepaald door wat machines beter kunnen dan mensen, door automatisering die een toenemend aantal laaggeschoolde taken overneemt, en aan de andere kant door de macht die informatietechnologie geeft aan mensen die daadwerkelijk het talent hebben om daarvan te profiteren. Zo'n samenleving zal grotere spanningen kennen tussen een kleine klasse, die de informatie-aristocratie kan worden genoemd, en een groeiende onderklasse, die de informatie-armen kan worden genoemd. Een van de verschillen

320 Hirschman, *op. cit.*, p. 81.

tussen hen is dat de informatie-armen geografisch gebonden zullen zijn of weinig voordeel zullen hebben bij verhuizen. De informatie-aristocratie, zoals we elders bespreken, zal extreem mobiel zijn, aangezien zij overal geld kunnen verdienen waar het hen aantrekkelijk lijkt, net zoals populaire romanschrijvers dat altijd hebben kunnen doen. Robert Louis Stevenson kon honderd jaar geleden op een eiland in de Stille Oceaan zijn brood verdienen; nu kan de informatie-aristocratie overal hetzelfde doen.

Marktconcurrentie tussen rechtsgebieden

Omdat informatietechnologie de tirannie van plaats overstijgt, zal het automatisch overal rechtsgebieden blootstellen aan wereldwijde concurrentie op basis van kwaliteit en prijs. Met andere woorden, overheden die lokale territoriale monopolies uitoefenen, zullen, net als de meeste andere entiteiten, eindelijk onderworpen worden aan echte marktconcurrentie op basis van hoe goed ze hun klanten bedienen. Dit zal onvermijdelijk duidelijk maken dat de oude logica, die dure regimes in het industriële tijdperk bevoordeelde, is omgekeerd. De vooraanstaande natiestaten, met hun roofzuchtige, herverdelende belastingregimes en zware regulering, zullen niet langer de voorkeursjurisdicties zijn. Objectief bekeken bieden ze bescherming van lage kwaliteit en minder economische kansen, en dat tegen monopolieprijs. In de komende jaren kunnen deze gebieden sociaal minder ontvankelijk en gewelddadiger zijn dan delen van Azië en Latijns-Amerika, waar historisch een grotere inkomensongelijkheid was. De vooraanstaande verzorgingsstaten zullen hun meest getalenteerde burgers door desertie verliezen.

Het “extranationale” tijdperk dat voor ons ligt

Naarmate het tijdperk van het ‘Soevereine Individu’ vorm krijgt, zullen steeds meer bekwame mensen stoppen met zichzelf te definiëren als onderdeel van een natie, als ‘brits’, ‘amerikaans’ of ‘canadees’. In het nieuwe millennium ontdekken we een transnationaal of extranationaal wereldbeeld en een geheel nieuwe manier om iemands plek daarin te bepalen. Deze nieuwe identiteit komt niet voort uit de systematische dwang die in de twintigste eeuw leidde tot de universele invoering van natiestaten en het statelijke systeem.

Het simpele feit dat ontwikkelingen die de hele wereld omvatten gewoonlijk als “internationaal” worden beschreven, laat zien hoe diep het nationalistische paradigma is doorgedrongen in hoe we naar de wereld kijken. Na twee eeuwen indoctrinatie in de mysteries van “internationale betrekkingen” en “internationaal recht” is het gemakkelijk te vergeten dat “internationaal” geen oud Westers concept is. In feite werd het woord *international* uitgevonden door Jeremy Bentham in 1789. Het werd voor het eerst gebruikt in zijn boek *An Introduction to the Principles of Morals and*

Legislation.³²¹ Bentham schreef: “Het woord ‘internationaal’, moet worden toegegeven, is nieuw, al wordt gehoopt dat het voldoende vergelijkbaar en begrijpelijk is.”³²⁶ Het woord sloeg aan, maar niet alleen in de nauwe betekenis die Bentham bedoelde. “Internationaal” werd een slordig synoniem voor alles wat wereldwijd plaatsvond.

Het Internationale Tijdperk begon in 1789, hetzelfde jaar als de Franse Revolutie. Het duurde twee eeuwen, tot 1989, toen de opstand tegen het communisme in Europa begon. Wij geloven dat die tweede revolutie het einde markeerde van het Internationale Tijdperk, en niet alleen omdat het in diskrediet geraakte communistische volkslied “De Internationale” heette. De planeconomie met staatsbezit was de meest ambitieuze uitdrukking van de natiestaat. De nauwe relatie tussen staatsmacht en nationalisme weerspiegelde zich in de taal. Het meest agressieve werkwoord van de Moderne Tijd was “nationaliseren,” wat betekende: onder staatsbezit en -controle brengen. Het was een woord dat in het Internationale Tijdperk vlot van de tongen van demagogen rolde in de meeste delen van de wereld. Nu behoort het tot de woordenschat van het verleden. Nationalisatie is achterhaald geworden, juist omdat staatsmacht achterhaald is.

In de schemering van het moderne tijdperk werd de geconcentreerde macht van de staat ondermijnd door de wisselwerking tussen technologische innovatie en marktkrachten. Nu staat de volgende fase in de triomf van de markt op het punt zich te ontfouten. Niet alleen zullen natiestaten beginnen op te lossen, maar naar onze mening is zelfs de club van natiestaten, de Verenigde Naties, gedoemd failliet te gaan. Het zou ons niet verbazen als de VN kort na de eeuwwisseling geliquideerd zou worden.

Als “internationaal” een aandeel was, zou dit het moment zijn om te verkopen. Het concept zal waarschijnlijk in het nieuwe millennium worden vervangen of op zijn minst worden teruggebracht tot de oorspronkelijke betekenis, om de dwingende reden dat de wereld niet langer gedomineerd zal worden door een systeem van interacterende soevereine naties. Betrekkingen zullen de nieuwe “extranationale” vormen aannemen die worden opgelegd door het groeiende belang van microjurisdicties en Soevereine Individueen. Een conflict tussen een enclave aan de kust van Labrador en een Soverein Individue zal terecht niet als een “internationaal” geschil worden omschreven. Het zal extranationaal zijn.

In het komende tijdperk zullen gemeenschappen en verbondenheid niet territoriaal begrensd zijn. Identiteit zal eerder voortkomen uit echte raakvlakken, zoals geloof, belangen en genen, niet uit de valse verbanden waarop nationalistten hameren. Bescherming zal worden georganiseerd op

321 Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, geredigeerd door J. H. Burns en H. L. A. Hart (London: Methuen, 1982), p. 296, geciteerd door Billig, *op. cit.*, p. 84.

nieuwe manieren die niet kunnen worden vastgelegd met een sextant, een schietlood of andere vroegmoderne instrumenten uit de gereedschapskist van een landmeter die territoriale grenzen afbakenen.

UITGEVONDEN GEMEENSCHAPPEN EN TRADITIES

Het idee dat mensen zich vanzelfsprekend moeten plaatsen in een “uitgevonden” gemeenschap genaamd een natie, zal in de volgende eeuw door de kosmopolitische elite worden gezien als excentriek en onredelijk, net zoals het dat zou zijn geweest gedurende het grootste deel van het menselijke bestaan. De natiestaat, zoals socioloog Anthony Giddens schreef, heeft “geen precedent in de geschiedenis.”³²² Michael Billig, een autoriteit op het gebied van nationalisme, verduidelijkt dat punt:

*In andere tijden hadden mensen niet de noties van taal en dialect, laat staan die van grondgebied en soevereiniteit, die tegenwoordig zo alledaags zijn en voor “ons” zo werkelijk lijken. Zo sterk zijn zulke noties verankerd in het hedendaagse gezonde verstand dat het gemakkelijk is te vergeten dat het uitgevonden permanenties zijn. De middeleeuwse schoenmakers in de werkplaatsen van Montailou of San Mateo lijken ons, met een afstand van 700 jaar, misschien bekrompen, bijgelovige figuren. Maar zij zouden onze ideeën over taal en natie vreemd mystiek hebben gevonden. Zij zouden zich afgevraagd hebben waarom deze mystiek een kwestie van leven en dood zou kunnen zijn.*³²³

Wij vermoeden dat denkende mensen in de extranationale toekomst net zo verbaasd zullen zijn. Zoals Benedict Anderson stelde, zijn naties “ingebeelde gemeenschappen.”³²⁴ Dat wil niet zeggen dat wat ingebeeld is per se triviaal is. Zoals Dr. Johnson opmerkte: als het niet om verbeelding ging, zou een man “even graag met een kamermeisje slapen als met een hertogin.” Toch kunnen “naties” voor degenen die in de twintigste eeuw volwassen werden zo’n vanzelfsprekende organisatie-eenheid lijken, dat het moeilijk is te bevatten dat zij “ingebeeld” en niet natuurlijk zijn. Om te begrijpen hoe verschillend de toekomst kan zijn van de wereld die voor ons vertrouwd voelt, is het noodzakelijk om te zien hoe nationalisme werd opgelegd aan het “gezonde verstand” van het Industriële Tijdperk.

Men ziet vaak over het hoofd hoeveel de “nationale gemeenschap” afhankelijk is van een blijvende inspanning van de verbeelding. Er zijn geen objectieve criteria om nauwkeurig te definiëren welke groep een “natie” zou

322 Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology* (Cambridge: Polity Press, 1987), p. 166, geciteerd in Billig, *op. cit.*

323 Billig, *op. cit.*, p. 36.

324 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London: Verso, 1983), geciteerd door Billig, *op. cit.*, p. 10.

moeten zijn en welke niet. Evenmin zijn er, strikt genomen, “natuurlijke grenzen,” zoals vooraanstaande historici Owen Lattimore en C. R. Whittaker hebben laten zien. “Een grote imperiale grens,” schreef Lattimore over het keizerlijke China, “is niet louter een lijn die geografische regio’s en menselijke samenlevingen verdeelt. Het vertegenwoordigt ook de optimale grens voor de groei van één bepaalde samenleving.”³²⁵ Of zoals Ronald Findlay, econoom aan Columbia University, het stelde: “Voor zover ze in de economie al worden beschouwd, worden de grenzen van een bepaald economisch systeem of ‘land’ over het algemeen als gegeven beschouwd, samen met de bevolking die binnen die grenzen woont. Toch is het duidelijk dat, hoezeer deze grenzen ook in het internationaal recht zijn geheiligd, ze ooit allemaal betwist zijn geweest door rivaliserende aanspraken en uiteindelijk zijn bepaald door de balans van economische en militaire macht tussen de strijdende partijen.”³²⁶

Iemand met alle beschikbare gegevens over de helft van de natiestaten in de wereld en een verzameling gedetailleerde satellietkaarten zou niet in staat zijn te voorspellen waar de grenzen van de andere natiestaten zouden liggen. Er bestaat ook geen wetenschappelijke manier om biologisch of taalkundig de leden van de ene nationaliteit van die van een andere te onderscheiden. Geen enkele autopsie, hoe geavanceerd ook, zou genetisch onderscheid kunnen maken tussen de resten van Amerikanen, Canadezen en Soedanezen na een vliegtuigcrash. De grenzen tussen staten en nationaliteiten zijn niet natuurlijk, zoals de grenzen tussen soorten of de fysieke verschillen tussen dierenrassen. Het zijn artefacten van vroegere en voortdurende pogingen om macht te projecteren.

Een taal is een dialect met een leger en een marine. – MARIO PEI

TALEN ALS ARTEFACTEN VAN MACHT

Opmerkelijk genoeg geldt voor talen ongeveer hetzelfde principe. Na eeuwenlange dominantie door natiestaten lijkt het onbezonnen, of zelfs absurd om te beweren dat ‘taal’ geen objectieve basis biedt om volkeren van elkaar te onderscheiden. Maar bekijk het eens goed: de geschiedenis van de moderne talen toont duidelijk hoe bewust ze zijn vormgegeven om de nationalistische identiteit te versterken. De westerse ‘talen’, zoals wij ze vandaag de dag spreken en begrijpen, hebben zich niet op natuurlijke wijze ontwikkeld tot hun huidige vorm. Men kan ze bovendien niet objectief onderscheiden van ‘dialecten’. Tegenwoordig kiest vrijwel niemand ervoor

³²⁵ Owen Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China* (New York: Beacon Press, 1960), p. 60. Geciteerd door Ronald Findlay in ‘Towards a Model of Territorial Expansion and the Limits of Empire’, opgenomen in Michelle R. Garfinkel en Stergios Skaperdas (red.), *The Political Economy of Conflict and Appropriation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 54.

³²⁶ Findlay, *op. cit.*, p. 41.

een ‘dialect’ te spreken. Bijna iedereen verkiest dat zijn moedertaal als authentiek wordt gezien, als een volwaardige ‘taal’.

Laat niemand zeggen dat het woord in zulke momenten weinig nut heeft. Woord en daad vormen samen één. De krachtige, energieke bevestiging die harten geruststelt, schept daden; dat wat gezegd wordt, wordt gerealiseerd. De daad is hier de dienaar van het woord. Hij volgt onderdanig, zoals op de eerste dag van de wereld: Hij zei, en de wereld was. – MICHELET, augustus 1792

‘Woord en daad vormen samen één’

Voor de Franse Revolutie had de verfranste versie van het Latijn die in Zuid-Frankrijk werd gesproken, la langue d’oc of Occitaans, bijvoorbeeld meer gemeen met de volkstaal die in Catalonië in Noord-Spanje werd gesproken dan met la langue d’oïl, de taal van Parijs die de basis werd van het “Frans.” Toen de “Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger” in Parijse stijl werd gepubliceerd, was die inderdaad onbegrijpelijk voor de meerderheid van de bevolking binnen de huidige grenzen van Frankrijk.³²⁷ Een van de uitdagingen waarmee de Franse revolutionairen werden geconfronteerd, was uit te rekenen hoe zij hun pamfletten en edicten konden vertalen in de patois van talloze dorpen die elkaar slechts gedeeltelijk konden begrijpen.

De mensen die leefden binnen wat later “Frankrijk” werd, spraken zeer verschillende talen die bewust beleidsmatig tot één officiële taal werden samengevoegd. Geschreven Frans was sinds het Edict van Villers-Cotterêts in 1539, uitgevaardigd door Frans I, de officiële taal van de gerechtshoven.³²⁸ Maar dit betekende niet dat het wijdverbreid verstaanbaar was, net zomin als het “juridisch Frans” dat in Engeland na 1200 de officiële taal van de rechtbanken werd. Beide waren “administratieve volkstalen,” geen gestandaardiseerde talen die overal in het gebied werden gesproken en begrepen.

De Franse revolutionairen wilden iets veelomvattenders creëren: een nationale taal. Historicus Janis Langins merkt in *The Social History of Language* op dat “een invloedrijke groep revolutionairen geloofde dat de triomf van de Revolutie en de verspreiding van de Verlichting zouden worden bevorderd door een bewuste poging om een gestandaardiseerd Frans op te leggen in het grondgebied van de Republiek.”³²⁹

327 Billig, *op. cit.*, p. 25.

328 Anderson, *op. cit.*, p. 93.

329 Janis Langins, ‘woorden en instellingen tijdens de Franse revolutie: het geval van “revolutionair” wetenschappelijk en technisch onderwijs’, opgenomen in Peter Burke en Roy Porter, *de sociale geschiedenis van de taal* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), p. 137.

Deze “bewuste poging” omvatte een hoop gemierenneuk over het gebruik van individuele woorden. Neem het sprekende voorbeeld van het bijvoeglijk naamwoord “revolutionair,” voor het eerst gebruikt door Marabou in 1789. Na een periode van “enigszins wijd en willekeurig gebruik,” zoals Langins het formuleert, “volgde tijdens de Terreur een periode van onderdrukking en vergetelheid die enkele decennia duurde. ... Op 12 juni 1795 besloot de Conventie de taal, net als de instellingen van onze voormalige tirannen [d.w.z. de verslagen Robespieristen], te hervormen door het woord ‘revolutionair’ in officiële benamingen te vervangen.”³³⁰ Deze traditie van taalengineering leeft voort in de negatieve houding door de Franse autoriteiten ten opzichte van woorden als “weekend” die vanuit het Engels het Frans binnendringen.

Twee eeuwen geleden discrimineerden de nationale taalengineers in Frankrijk niet alleen woorden van over het Kanaal, ze hadden een veel grotere taak: het uitroeien van lokale taalvarianten binnen het grondgebied van de republiek. Deze onderneming beperkte zich niet tot het onderdrukken van la langue d’oc. Het “Frans” dat toen aan de Rivièra werd gesproken, leek meer op het “Italiaans”, dat verder naar het oosten werd gesproken, dan op het Parijse Frans. De taal van de Elzas had ook evengoed als een vorm van Duits kunnen worden gecategoriseerd, dat zelf talrijke lokale varianten kende. In de Pyreneeën werd Baskisch gesproken. Net als het Bretons, dat langs de noordwestkust van Frankrijk werd gesproken, had Baskisch weinig gemeen met de volkse “dialecten” van het Latijn die de basis vormden van het “Frans.” Ook waren er behoorlijk veel Vlaamssprekenden in het noordoosten. “De Parijse spreekstijl,” herinnert Michael Billig ons, “werd niet verspreid door spontane marktprocessen, maar wettelijk en cultureel opgelegd als ‘Frans’.”³³¹

Wat in Frankrijk waar was, gold ook elders bij de opbouw van natiestaten. Talen werden vaak door legers meegevoerd en opgelegd door koloniale machten. Zo werd de kaart van Afrika na de onafhankelijkheid gedefinieerd volgens de gebieden waar de administratieve talen van Europese mogendheden de overhand hadden. Lokale dialecten werden zelden onderwezen op scholen. De verschillen tussen erkende “talen,” die de “naties” definieerden, zelfs naties met arbitraire koloniale grenzen, en “dialecten,” die dat niet deden, waren grotendeels politiek.

Kortom, de oplegging van een “nationale taal” was onderdeel van een wereldwijd toegepast proces om de macht van de staat te versterken. Het aanmoedigen of verplichten van het gebruik van de “moedertaal” binnen het territorium van de staat, bracht grote voordelen voor de machtsuitoefening.

330 Ibid., pp. 140, 142.

331 Billig, *op. cit.*, p. 27.

De militaire dimensie van taaluniformiteit

In een wereld waarin geweld steeds meer opleverde, bood de invoering van een nationale taal militaire voordelen. Een nationale taal was bijna een voorwaarde voor de consolidatie van centrale macht in natiestaten. Centrale autoriteiten die hun burgers aanmoedigden om dezelfde taal te spreken, konden de militaire macht van lokale machthebbers beter verzwakken. De standaardisering van taal na de Franse Revolutie maakte de goedkoopste en meest effectieve vorm van modern militair geweld haalbaar: nationale dienstplichtlegers. Een gemeenschappelijke taal stelde troepen uit alle regio's van de "natie" in staat vloeiend met elkaar te communiceren. Dit was een vereiste voordat massale dienstplichtlegers de onafhankelijke bataljons konden verdringen die niet door centrale autoriteiten, maar door machtige lokale magnaten werden opgetrommeld en bestuurd.

Voor de Franse Revolutie, zoals we in hoofdstuk 5 hebben besproken, werden troepen verzameld en aangevoerd door lokale machthebbers die wel of geen gehoor gaven aan oproepen uit Parijs of een andere hoofdstad. Hun houding werd in ieder geval bepaald na zorgvuldige onderhandeling. Zoals Charles Tilly opmerkt, bood "het vermogen om steun te geven of te onthouden ... grote onderhandelingsmacht."³³² Bovendien hadden onafhankelijke militaire eenheden, vanuit het standpunt van de centrale autoriteiten, het bijkomende nadeel dat ze in staat waren verzet te bieden tegen pogingen van de overheid om lokale middelen in beslag te nemen. Duidelijk is dat centrale autoriteiten, of het nu de koning of de Revolutionaire Conventie was, grote moeite hadden om belastingen te innen of anderszins middelen af te pakken van lokale machthebbers die over privélegers beschikten die deze bezittingen konden verdedigen.

"Nationale legers" versterkten de macht van de nationale regering aanzienlijk waardoor ze haar wil op kon leggen in een heel gebied. Het opleggen van een nationale taal speelde een duidelijke rol in het vergemakkelijken van de vorming van nationale legers. Vooraleer nationale legers konden ontstaan en effectief functioneren, was het uiteraard nuttig dat hun leden vlot konden communiceren.

Het was dus een militair voordeel als iedereen binnen een rechtsgebied bevelen en instructies kon begrijpen en ook bepaalde inlichtingen terug kon koppelen langs de bureaucratische hiërarchie. De Franse revolutionairen toonden dit voordeel vrijwel onmiddellijk aan. Naast het opzetten van iets dat leek op een taalschool, organiseerden ze ook speciale spoedcursussen van een maand waarin, zoals Langins schrijft, "honderden studenten uit heel Frankrijk werden opgeleid in de technieken van buskruit- en kanonnenproductie."³³³

332 Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, p. 22.

333 Langins, *op. cit.*, p. 143.

Het militaire voordeel van de Franse aanpak werd aangetoond door hun successen in de Napoleontische periode, maar ook door tegengestelde voorbeelden van wat er gebeurde met regimes die niet konden rekenen op de mobilisatievoordelen van een gemeenschappelijke taal tijdens een oorlog. Een van de vele factoren die bijdroegen aan de rampzalige nederlagen en demoralisatie van de Russische troepen in de beginfase van de Eerste Wereldoorlog was het feit dat het aristocratische officierskorps van de tsaar voornamelijk communiceerden in het Duits (de andere hofstaal van de Romanovs was Frans), wat de gewone soldaten, laat staan de burgers, niet begrepen.

Dit wijst op nog een belangrijk militair voordeel van een gemeenschappelijke taal: het verlaagt de motivatiebarrières om oorlog te voeren. Propaganda is nutteloos als ze onbegrijpelijk is. Ook in dit opzicht waren de Franse revolutionairen goed afgestemd op de mogelijkheden. Hun “dominante idee,” aldus Langins, was “de wil van het volk.” Zij moesten zich dus identificeren met de volkswil door die in de eigen taal uit te drukken.³³⁴ Voor 1789 was wederzijdse onbegrijpelijkheid onder “burgers” een belemmering om de “wil van het volk” te uiten en dus een rem op de machtsuitoefening op nationaal niveau. Op meer dan één manier ondervonden meertalige staten en rijken tijdens de industriële periode grotere uitdagingen bij de mobilisatie voor een oorlog.

Aan de marge werden ze daarom vaak verdrongen door natiestaten die hun burgers beter konden motiveren om te vechten en middelen te mobiliseren voor oorlog. Dit wordt geïllustreerd door nationalistische consolidatie, zoals de uitvinding van Frankrijk en de Fransen aan het einde van de achttiende eeuw. Het wordt ook geïllustreerd door gevallen van nationalistische devolutie, zoals de ineenstorting van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk na de Eerste Wereldoorlog. De nieuwe natiestaten die ontstonden na de ondergang van het Habsburgse Rijk (Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije en Joegoslavië) waren, zoals Keynes zei, “onvolledig en onvolwassen.” Toch wisten hun aanspraken op het vormen van onafhankelijke natiestaten, gebaseerd op nationale identiteiten die deels door taal werden bepaald, Woodrow Wilson en andere geallieerde leiders bij het opstellen van het Verdrag van Versailles te overtuigen.

Na de Eerste Wereldoorlog werd duidelijk dat taal zowel een hulpmiddel als een probleem kon zijn bij het vormen van nieuwe staten in Centraal-Europa. Wanneer de opbrengsten van geweld stegen, vergemakkelijkte een gemeenschappelijke taal de machtsuitoefening en consolideerde ze rechtsgebieden, maar wanneer de prikkels om te consolideren zwakker waren, zorgden minderheden rond taalkwesties ook vaak voor fragmentatie van meertalige staten. De opkomst van separatistische gevoelens in de steden van het Oostenrijks-Hongaarse Rijk in het midden van de negentiende eeuw

334 Ibid., p. 139.

volgde na epidemieën die de Duitstalige bevolking hard raakten. Praag was een Duitstalige stad aan het begin van de negentiende eeuw. Zoals andere steden groeide ze snel in de loop van de eeuw, vooral door migratie, doordat grote aantallen landloze Tsjechischtalige boeren uit het platteland kwamen. In het begin moesten de nieuwkomers Duits leren om zich te redden, en dat deden ze. Maar toen hongersnood en ziekte halverwege de eeuw veel Duitstalige stedelingen wegvaagden, werden die vervangen door Tsjechischtalige boeren. Plots waren er zoveel Tsjechischtaligen dat het voor de nieuwe bewoners niet langer essentieel was om Duits te leren. Praag werd een Tsjechischtalige stad en een broeiestad van Tsjechisch nationalisme.

Hedendaagse separatistische bewegingen ontstaan nu vaak rond taalkwesties in meertalige landen. Dit is duidelijk het geval in België en Canada, twee landen die, zoals we eerder opmerkten, waarschijnlijk tot de eerste in de OESO zullen behoren die in het nieuwe millennium zullen uiteenvallen. Weinig overheden overtreffen de hardhandige maatregelen die door de Parti Québécois in Quebec werden opgelegd om taaleenheid af te dwingen.³³⁵ Meer verrassend is dat taalproblemen ook een rol speelden bij de eerste activiteiten van de noordelijke separatisten in Italië, dat eveneens met desintegratie wordt geconfronteerd. In het begin van de jaren tachtig verklaarde de Lombardische Liga, zoals ze toen heette, dat "Lombardisch" een aparte taal was en geen Italiaans. Billig merkt op: "Als het programma van de Liga in de vroege jaren tachtig succesvol was geweest, en als Lombardije zich van Italië had afgescheiden en zijn eigen staatsgrenzen had vastgesteld, zou een voorspelling mogelijk zijn: Lombardisch zou steeds meer erkend zijn als verschillend van Italiaans."³³⁶ Deze bewering is niet uit de lucht gegrepen. Het weerspiegelt wat er in vergelijkbare gevallen is gebeurd. Toen Noorwegen bijvoorbeeld in 1905 onafhankelijk werd, zetten Noorse nationalisten een gecoördineerde poging in gang om kenmerken van de "Noorse taal" te identificeren en te benadrukken die verschilden van het Deens en Zweeds. Evenzo veranderden activisten die een onafhankelijk Wit-Rusland bepleitten de verkeersborden in het "Wit-Russisch," maar blijkbaar slaagden ze er niet in duidelijk te maken dat Wit-Russisch een aparte taal is en geen dialect van het Russisch.

Nu de militaire noodzaak van taaluniformiteit grotendeels is verdwenen, verwachten we dat de nationale talen zullen vervagen, maar niet zonder strijd. Het is te verwachten dat het vaak herhaalde adagium dat "oorlog de gezondheid van de staat is" zal worden getest als herstelmiddel. Terwijl de natiestaat in irrelevantie wegzinkt, zullen demagogen en reactionairen oorlogen en conflicten aanwakkeren, naar het voorbeeld van de etnische en

335 Rheal Seguin, 'PQ staat op het punt de taalwetten aan te scherpen: in Quebec worden Engelse borden verboden', *Globe and Mail*, 29 augustus 1996, p. A1.

336 Billig, *op. cit.*, p. 35.

tribale gevechten die het voormalige Joegoslavië en talrijke rechtsgebieden in Afrika, van Burundi tot Somalië, hebben geteisterd. Conflicten zullen handig zijn als voorwendsel voor degenen die de trend naar commercialisering van soevereiniteit willen tegenhouden. Oorlogen zullen pogingen vergemakkelijken om strengere belastingregimes in stand te houden en zwaardere straffen op te leggen voor het ontduiken van de plichten en lasten van het staatsburgerschap. Oorlogen zullen helpen de “wij en zij”-dimensie van nationalisme te ondersteunen. Voor de voorstanders van systematische dwang zal commercieel georganiseerde soevereiniteit, waarbij individuen kunnen kiezen op basis van prijs en kwaliteit, even zondig lijken als het tijdens de Reformatie was dat individuen het recht opeisten om de beslissingen van de paus te blokkeren en hun eigen weg naar verlossing te kiezen.

De parallel wordt onderstreept door het feit dat zowel de nieuwe technologie van de boekdrukkunst aan het einde van de vijftiende eeuw als de nieuwe informatietechnologie aan het einde van de twintigste eeuw voorheen verborgen kennis op een bevrijdende manier binnen het bereik van individuen bracht. De drukpers bracht de Schriften en andere heilige teksten rechtstreeks binnen het bereik van individuen die voorheen afhankelijk waren van priesters en de kerkelijke hiërarchie om het Woord van God te interpreteren. De nieuwe informatietechnologie brengt informatie over handel, investeringen en actuele gebeurtenissen binnen het bereik van iedereen met een computerverbinding, informatie die voorheen alleen beschikbaar was voor mensen aan de top van de overheids- en bedrijfshiërarchieën.

[D]e ontwikkeling van drukkunst en uitgeverij maakte het nieuwe nationale bewustzijn mogelijk en bevorderde de opkomst van moderne natiestaten.³³⁷

– JACK WEATHERFORD

Rock and roll in cyberspace

Vergis je niet, de opkomst van het Internet en het World Wide Web zal nationalisme op een vergelijkbare manier verzwakken als dat buskruit en de drukpers het ooit stimuleerden. Wereldwijde computernetwerken zullen Latijn niet terugbrengen als universele taal, maar ze zullen de handel helpen verplaatsen uit lokale dialecten, zoals Frans in Quebec, naar de nieuwe wereldwijde taal van het internet en het World Wide Web, de taal die Otis Redding en Tina Turner de wereld hebben geleerd, de taal van rock-'n-roll, Engels.

³³⁷ Jack Weatherford, *Savages and Civilization: Who Will Survive?* (New York: Fawcett Columbine, 1994), p. 143.

Deze nieuwe media zullen nationalisme verzwakken door verbondenheden te scheppen die de geografische grenzen overschrijden. Ze bereiken wijdverspreide, opgeleide publieken en vormen niet-territoriale affiniteiten die een nieuw soort "patriottisme" mogelijk maken, of beter gezegd, nieuwe "in-groups" waar men zich mee kan identificeren zonder hun economische rationaliteit op te moeten geven. De geschiedenis van de Joden in de afgelopen tweeduizend jaar laat zien dat dit op de lange termijn mogelijk is, zelfs onder vijandige lokale omstandigheden. Zoals de opmerking van William Pfaff, geciteerd aan het begin van dit hoofdstuk, suggereert, is het historisch gezien onjuist om te denken dat loyaliteit aan het land van de voorouders, de patria, ook loyaliteit aan een instelling die op een natiestaat lijkt, vereist. Geoffrey Parker en Lesley M. Smith maken dit nog duidelijker in *The General Crisis of the Seventeenth Century*, waaruit blijkt dat wat lijkt op voorbeelden van vroegmodern nationalisme vaker gevallen zijn van patriotten die een veel beperktere patria verdedigen, vaak tegen de opmars van een staat. Ze schrijven: "Al te vaak blijkt een vermeende trouw aan een nationale gemeenschap bij nader onderzoek helemaal niet zo te zijn. De patria kan minstens zo waarschijnlijk een geboorteplaats of provincie zijn als de hele natie."³³⁸

Zoals Jack Weatherford helder uitlegt in *Savages and Civilization*, had de opkomst van de drukpers, de eerste massaproductietechnologie, dramatische effecten op de ontwikkeling van politiek, met haar eisen van trouw aan een bredere natiestaat. Rond 1500 waren er drukpersen actief in 236 locaties in Europa, "en zij hadden samen zo'n 20 miljoen boeken gedrukt."³³⁹ Gutenbergs eerste gedrukte boek was een editie van de Bijbel in het Latijn. Daarna volgden edities van andere populaire middeleeuwse boeken in het Latijn. Zoals Weatherford uitlegt, deed de drukpers de vroege verwachtingen dat de brede beschikbaarheid van teksten het gebruik van Latijn en zelfs Grieks zou verspreiden langzaam teniet. Integendeel, er waren twee belangrijke redenen waarom de drukpers het gebruik van Latijn niet versterkte. Ten eerste was de drukpers een massaproductietechnologie. Zoals Benedict Anderson opmerkt: "Waar manuscriptkennis zeldzaam en mysterieus was, werd gedrukte kennis gekenmerkt door herhaalbaarheid en brede verspreiding."³⁴⁰ Slechts een klein aantal Europeanen waren in 1500 meertalig. Dit betekende dat er geen massapubliek was voor werken in het Latijn. De overgrote meerderheid die eentalig was, vormde een veel grotere markt van potentiële lezers. Daarnaast gold hetzelfde nog meer voor schrijvers. Uitgevers hadden producten nodig om te verkopen.

338 Geoffrey Parker en Lesley M. Smith, *The General Crisis of the Seventeenth Century* (London: Routledge & Kegan Paul, 1985), p. 122.

339 Weatherford, *op. cit.*, p. 144.

340 Anderson, *op. cit.*, p. 90.

Omdat er weinig vijftiende- of zestiende-eeuwse auteurs waren die interessante nieuwe werken in het Latijn konden schrijven, werden uitgevers door marktwerking gedreven om werken in de volkstaal uit te geven. Drukwerk droeg zo bij aan de differentiatie van Europa in linguïstische subsets. Dit werd niet alleen aangemoedigd door de publicatie van nieuwe werken die de identiteit van nieuwe talen vestigden, zoals Spaans en Italiaans, maar ook door de adoptie van karakteristieke lettertypes, zoals Romeins, Italic en het zware Gotische schrift dat gebruikelijk was in de Duitse publicaties tot ver in de twintigste eeuw. De nieuwe volkstaalpublicaties, door Anderson aangeduid als “printkapitalisme,” waren zeer succesvol. De drukpers gaf vooral ketterij de beslissende impuls die wij ook verwachten voor de denationalisering van het individu via het internet. In het bijzonder werd Luther “de eerste bestverkopende auteur. Of om het anders te zeggen, de eerste schrijver die zijn nieuwe boeken kon ‘verkopen’ op basis van zijn naam.”³⁴¹ Verbazingwekkend genoeg vertegenwoordigden Luthers werken “niet minder dan een derde van alle Duitstalige boeken die tussen 1518 en 1525 werden verkocht.”³⁴²

In veel opzichten zal de technologie van het Informatietijdperk de impact van de vijftiende-eeuwse drukpers, die natiestaten hielp opbouwen, gedeeltelijk tenietdoen. Het World Wide Web creëert een commercieel platform met een wereldtaal, het Engels. Het zal uiteindelijk worden versterkt met simultane vertalingsoftware, waardoor bijna iedereen praktisch meertalig wordt en taal en verbeelding worden denationaliseerd. Net zoals de technologie van de drukpers de trouw aan de dominante instelling van de Middeleeuwen, de Heilige Moederkerk, ondermijnde, zo verwachten wij dat de nieuwe communicatietechnologie van het Informatietijdperk de autoriteit van de verzorgingsstaat zal ondermijnen. Uiteindelijk zal bijna elk gebied meertalig worden. Lokale dialecten zullen in belang toenemen. Propaganda vanuit het centrum zal veel van haar samenhang verliezen naarmate immigranten en sprekers van minderheidstalen zich gesterkt voelen om assimilatie in de natie te weerstaan.

MILITAIRE MYSTIEK

In tegenstelling tot objectieve gemeenschappen, zoals bijvoorbeeld “jagers-verzamelaarsbenden” objectief zijn, worden naties ingebeeld uit een soort mystiek, geïnspireerd door een verouderde militaire noodzakelijkheid. De noodzaak om elke persoon binnen een territorium te verbinden met een gevoel van identiteit dat belangrijker kan lijken dan het leven zelf. Zoals Kantorowicz opmerkte, is het geen toeval dat “op een bepaald moment in de geschiedenis de staat in abstracto of de staat als corporatie verscheen als een corpus mysticum, en dat de dood voor dit nieuwe mystieke lichaam gelijk

³⁴¹ Ibid., p. 91.

³⁴² Ibid.

leek te zijn aan de dood van een kruisvaarder voor de zaak van God!”³⁴³ In deze zin kan de natiestaat worden gezien als een mystieke constructie. Toch, zoals Billig opmerkt, is nationalisme “een banaal mysticisme, zo banaal dat al het mysticisme al lang lijkt te zijn verdampt.” Het “bindt ‘ons’ aan het thuisland, die bijzondere plaats die meer is dan slechts een plaats, meer dan een louter geofysisch gebied. In dit alles wordt het thuisland als huiselijk voorgesteld, onbetwistbaar en, indien nodig, zoveel waard om jezelf ervoor op te offeren. En mannen in het bijzonder, worden geconfronteerd met hun unieke, genotrijke herinneringen aan wat opoffering kan betekenen.”³⁴⁴

De denkbeeldige link tussen natie en thuis wordt bij elke gelegenheid door nationalistes benadrukt. Zoals Billig suggereert, wordt de natie “ingebeeld als huiselijke ruimte, gezellig binnen haar grenzen, veilig tegen de gevaarlijke buitenwereld. En ‘wij’, de natie binnen het thuisland, kunnen ons zo gemakkelijk inbeelden als een soort familie.”³⁴⁵ De clichés van het nationalisme, onvermoeibaar en routinematig herhaald, bevatten veel alledaagse metaforen van verwantschap en identiteit. Ze koppelen de natie aan het gevoel van “inclusive fitness,” een krachtige drijfveer voor altruïsme en opoffering.

*Dat opofferend altruïsme bestaat bij sociale insecten, andere niet-menselijke dieren en mensen, impliceert dat maximalisatie van eigenbelang niet uitsluitend kan worden gedefinieerd in termen van de wensen en behoeften van een individueel organisme. Inderdaad, de aanwezigheid van altruïsme, met name tegenover verwanten, vereiste een herziening van traditionele opvattingen over survival of the fittest in de biologische wetenschappen. Dit heeft geleid tot een groeiende overtuiging dat natuurlijke selectie uiteindelijk niet op het individu opereert.*³⁴⁶ – R. Paul Shaw en Yuwa Wong

NATIONALISME EN INCLUSIVE FITNESS

We richten ons in dit boek voornamelijk op objectieve “megapolitieke” factoren die de kosten en opbrengsten van menselijke keuzes veranderen. De onderliggende premisse waarop de voorspellende kracht van de analyse rust, is dat mensen beloningen zullen zoeken en kosten zullen vermijden. Dit is een essentiële waarheid die Charles Darwin “de economie van de natuur” noemde. Het is echter niet de hele waarheid. Eenvoudige beloningsoptimalisatie verklaart niet alles in het leven. Het werpt echter wel licht op twee van de drie belangrijkste vormen van menselijke socialiteit, door

343 E. H. Kantorowicz, geciteerd door Llobera, *op. cit.*, p. 83.

344 Billig, *op. cit.*, p. 175.

345 Ibid., p. 109.

346 Shaw en Wong, *op. cit.*, pp. 26–27.

Pierre Van Den Berghe geïdentificeerd als “wederkerigheid en dwang.”³⁴⁷ Met “wederkerigheid” bedoelt Van Den Berghe “samenwerking voor wederzijds voordeel.”³⁴⁸ De meest complexe en verstrekkende voorbeelden van wederkerigheid zijn marktinteracties: handel, kopen, verkopen, produceren en andere economische activiteiten. “Dwang is het gebruik van geweld voor eenzijdig voordeel, oftewel voor doeleinden van intraspecifiek parasitisme of roofzucht.”³⁴⁹ Zoals we in dit boek en in twee eerdere boeken hebben onderzocht, geloven wij dat dwang een cruciaal element is in de menselijke samenleving, belangrijker dan meestal wordt erkend. Dwang helpt de veiligheid van eigendom te bepalen en beperkt het vermogen van individuen om wederzijds voordelige samenwerking aan te gaan. Dwang ligt ten grondslag aan alle politiek. Het derde element in Van Den Berghe’s typologie van menselijke socialiteit is “verwantenselectie,” het coöperatieve gedrag dat dieren vertonen met hun verwanten. Verwantenselectie, dat hieronder uitgebreider wordt beschreven, is ook een cruciaal kenmerk van de “economie van de natuur.”

Zoals Jack Hirshleifer heeft geschreven: “De hernieuwde toepassing van Darwins selectietheorie op sociale gedragsvraagstukken, ook wel sociobiologie genoemd,” heeft “een duidelijk economische aspect.” En:

Kijkende naar de hele leefwereld, probeert de sociobiologie de algemene wetten te vinden die de veelvormige associatiepatronen tussen organismen bepalen. Bijvoorbeeld: Waarom zien we soms seks en families, soms seks zonder families, soms noch seks noch families? Waarom vormen sommige dieren groepen, terwijl anderen solitair blijven? Waarom zien we binnen groepen soms hiërarchische dominantiepatronen en soms niet? Waarom delen organismen in sommige soorten territoria op, en anderen niet? Wat bepaalt de onbaatzuchtigheid van de sociale insecten, en waarom is dit patroon zo zeldzaam in de natuur? Wanneer worden middelen vreedzaam verdeeld, wanneer door middel van geweld? Dit zijn vragen die zowel gesteld als beantwoord worden in een duidelijk economisch kader. Sociobiologen vragen wat de netto voordelen zijn van de waargenomen associatiepatronen voor de organismen die ze vertonen, en wat de mechanismen zijn waardoor deze patronen voortduren in sociale evenwichtstoestanden. Het is wellicht deze stelling van economisch-gedragsmatige continuïteit tussen mens en andere levensvormen (door een criticus “genetisch kapitalisme” genoemd) die de vijandigheid van sommige ideologen tegenover de sociobiologie verklaart.

...³⁵⁰

347 Pierre Van Den Berghe, ‘Een sociaal-biologisch perspectief’, in Hutchinson en Smith, red., *Nationalisme*, p. 97.

348 Ibid.

349 Ibid.

350 Jack Hirshleifer, *Economisch gedrag in adversiteit* (Chicago: University of Chicago Press, 1987), p. 170.

Wij introduceren sociobiologie in onze analyse van nationalisme omdat het perspectief biedt op aspecten van de menselijke natuur die systematische dwang helpen faciliteren. Wij zijn het eens met natuurwetenschapper Colin Tudge, auteur van *The Time Before History*, dat we, voordat we de huidige wereld kunnen begrijpen, laat staan een perspectief krijgen op wat nog komen gaat, eerst het voorwoord van de geschiedenis moeten begrijpen. Dat betekent dat we “onszelf moeten bekijken op grote tijdschaal.”³⁵¹ Tudge herinnert ons eraan “dat onder de oppervlakkige trillingen van ons leven veel diepere en sterkere krachten werkzaam zijn die uiteindelijk ons allemaal en al onze medeschepselen beïnvloeden...”³⁵² Wij vermoeden dat onder deze diepere en sterkere krachten een genetisch beïnvloed component ligt dat nationalisme motiveert. Hirshleifer parafraseert Adam Smith en R. H. Coase: “Menselijke verlangens zijn uiteindelijk adaptieve reacties, gevormd door de biologische natuur van de mens en zijn situatie op aarde.”³⁵³ Dit treedt duidelijk op de voorgrond door de evidente biologische verwijzingen in de meeste discussies over nationalisme. Zelfs in de Verenigde Staten, een opvallend multi-etnische natie, wordt de overheid in familiale termen gepersonifieerd als “Uncle Sam.”

DE BIOLOGISCHE ERFENIS

Kortom, de menselijke natuur, de oorsprong van soorten, en hun ontwikkeling door natuurlijke selectie zijn elementen die overwogen moeten worden wanneer we de voortdurende evolutie van de menselijke samenleving willen begrijpen. In dit geval bekijken we de waarschijnlijke menselijke reactie op nieuwe omstandigheden die voortkomen uit informatietechnologie. In het bijzonder richten we ons op de reactie op de komst van de cybereconomie en haar vele consequenties, waaronder de opkomst van economische ongelijkheid die sterker is dan alles wat in het verleden is gezien. Sleutels tot ten minste een deel van de verwachte reactie liggen in onze genetische erfenis.

Wanneer een nieuwe soort wordt gevormd, gooit deze niet al het DNA weg dat zij in haar eerdere vorm droeg, maar voegt eraan toe. Het gehele verschil tussen een mens en een chimpansee zit in elke soort in minder dan 2 procent van het DNA. Iets meer dan 98 procent van het DNA is gemeenschappelijk, en een deel daarvan kan worden teruggevoerd tot zeer primitieve vroege organismen, diep in de historische ontwikkelingsketen.

351 Cohn Tudge, *The Time Before History: 5 miljoen jaar menselijke invloed* (New York: Scribners, 1996), p. 17.

352 Ibid., pp. 17–18.

353 Hirshleifer, op. cit., p. 172.

GENETISCHE INERTIE

Menselijke culturen bevatten op vergelijkbare wijze elementen die universeel zijn, waarvan sommige inderdaad zijn geërfd van pre-menselijke voorouders. Hoe we voedsel zoeken, hoe we ons voortplanten, hoe we families vormen, hoe we ons verhouden tot vreemde groepen, hoe we ons verdedigen, het zijn allemaal complexe mengsels van instinct en cultuur, met zeer primitieve wortels. Ze hebben ook allemaal de mogelijkheid tot moderne aanpassingen, zoals degene die de natiestaat in de moderne periode hebben gekenmerkt. Als we culturen op deze manier beschouwen, zullen we ze zien als parallel aan genetische ontwikkeling. De drie grote verschillen zijn dat culturen worden overgedragen via de informatieketen tussen mensen, niet via de genetische keten tussen generaties; dat ze tot op zekere hoogte, wellicht minder dan we denken, kunnen worden veranderd door bewuste, intelligente actie; en dat ze veranderen met de heersende omstandigheden van kosten en baten, die veel sneller muteert dan genetische verandering. Fysiek lijken we sterk op onze voorouders van dertigduizend jaar geleden; cultureel zijn we daar ver van verwijderd geraakt.

Evolutionaire modellen

Er bestaan twee biologische modellen die de evolutie van soorten proberen te verklaren. De heersende wetenschappelijke consensus volgt de neodarwinistische benadering: willekeurige genetische mutaties leiden tot diverse fysieke varianten. De meeste van deze vormen bieden geen overlevingsvoordeel, zoals bijvoorbeeld te zien is bij de albino merel, en sterven daarom doorgaans uit. Slechts enkele varianten bevorderen overleving en verspreiden zich binnen de soort. Hoewel deze theorie nog gepaard gaat met veel moeilijkheden, problemen die wetenschappers in de komende eeuw wellicht oplossen, vormt het idee dat willekeur en het overleven van voordelige aanpassingen centraal staan wel de basis van de huidige wetenschappelijke orthodoxie. Een alternatief model is een variant op de theorie van de vroege twintigste-eeuwse Franse filosoof Henri Bergson, die stelde dat de natuur een niet-willekeurig, creatief doel nastreeft, een intelligente kracht die voortdurend op zoek is naar oplossingen. Dit idee vindt weerklank in het werk van hedendaagse denkers zoals *David Layzer* en *Stephen Jay Gould*, die benadrukken dat genetische variatie niet louter willekeurig verloopt, maar duidelijke tendensen vertoont.³⁵⁴ Het gaat hier niet over creationisme in de strikte bijbelse zin, maar het omzeilt wel veel van de problemen die het orthodoxe darwinisme met zich meebrengt.

³⁵⁴ Zie Stephen Jay Gould, 'Evolutionaire biologie van beperkingen,' *Daedalus*, lente 1980, en David Layzer, 'Altruïsme en natuurlijke selectie,' *Journal of Social and Biological Structures* (1978), geciteerd door Howard Margolis, *Egoïsme, altruïsme en rationaliteit* (Chicago: University of Chicago Press, 1984).

*De belangrijkste theoretische bijdrage van de sociobiologie ligt in de uitbreiding van het begrip van 'fitness' naar dat van 'inclusive fitness.' Een dier kan immers zijn genen rechtstreeks doorgeven via zijn eigen nageslacht of indirect via de voortplanting van verwanten met wie het een bepaald aantal genen deelt. Daarom mag men verwachten dat dieren, naarmate zij genetisch nauwer verwant zijn, zich coöperatiever opstellen en zo elkaars overlevingskansen vergroten. Dit principe noemt men verwantenselectie. Kortom, dieren vertonen nepotisme: zij geven de voorkeur aan verwanten boven niet-verwanten, en aan naaste verwanten boven verre verwanten. Bij mensen kan dit bewust gebeuren, maar vaker verloopt het onbewust.*³⁵⁵ – PIERRE VAN DEN BERGHE*

GENETISCH BEÏNVLOEDE MOTIVATIE

Het biologische perspectief op menselijk gedrag werd in 1963 versterkt door de introductie van het concept "inclusive fitness" door W. D. Hamilton in *The Evolution of Altruistic Behavior*. Hamilton merkte op dat hoewel mensen van nature op zichzelf gericht zijn, ze ook af en toe altruïstische of zelfopofferende handelingen verrichten die geen schijnbare voordelen opleveren voor het individu zelf. Om deze schijnbare tegenstrijdigheden te verklaren stelde Hamilton voor dat de fundamentele eenheid die gemaximaliseerd wordt niet het individuele organisme is, maar het gen. Individuen van elke soort zullen proberen niet alleen hun eigen welzijn te maximaliseren, maar wat Hamilton hun "inclusive fitness" noemde. "Inclusive fitness" omvatte volgens hem niet alleen persoonlijke overleving in Darwiniaanse zin, maar ook de verbeterde voortplanting en overleving van naaste verwanten die dezelfde genen delen.³⁵⁶ Hamiltons thesis van "inclusive fitness" helpt diverse intrigerende kanten van menselijke samenlevingen te verklaren, waaronder aspecten van de politiek in natiestaten.

Altruïsme: misbenaming of fossiele verwantenselectie?

Volgens Van Den Berghe is "altruïsme voornamelijk gericht op verwanten, vooral op nauwe verwanten, en is het feitelijk een verkeerde benaming. Het vertegenwoordigt het ultieme genetische egoïsme. Het is slechts de blinde uitdrukking van het maximaliseren van inclusive fitness."³⁵⁷ Dit betekent echter niet dat er geen altruïsme bestaat buiten de nauwe genetische verwantschap die Hamilton en Van Den Berghe beschrijven. De onzekerheden die voortkomen uit het feit dat mensen zich seksueel voortplanten in plaats van via aseksuele kloning, zorgen ervoor dat een neiging tot "maximalisatie

³⁵⁵ Van den Berghe, op. cit., p. 96.

³⁵⁶ Zie W. D. Hamilton, 'The Evolution of Altruistic Behavior', *American Naturalist*, 1963, pp. 346–54.

³⁵⁷ Van den Berghe, op. cit., p. 96.

van inclusive fitness" veel "altruïsme" kan stimuleren dat ten goede komt aan andere allelen dan het "egoïstische gen." Zo kan iemand die een persoon helpt waarvan hij veronderstelt dat hij verwant is, in feite geen nauwe verwant zijn. Bijvoorbeeld, een vader die zichzelf opoffert voor zijn kinderen, kan niet de werkelijke biologische vader zijn, maar slechts denken dat hij dat is.

Zoals Hirschleifer opmerkt, zijn veel van de paradoxen van "altruïsme" semantische verwarringen die mensen misleiden door de context van competitie uit het oog te verliezen, waarin "helpen" een overlevingsvoordeel kan opleveren: "Als een altruïstische strategie levensvatbaar wil zijn in competitie met niet-altruïsme, moet altruïsme meer bijdragen aan zelfoverleving dan niet-altruïsme, en daarom is het eigenlijk geen echt altruïsme." Al deze verwarring zou kunnen worden vermeden als we de term "altruïsme" laten vallen en in plaats daarvan zouden vragen: wat zijn de bepalende factoren van het volledig objectieve fenomeen dat "helpen" kan worden genoemd?³⁵⁸

Het concept is vooral fascinerend bij "verwantenhulp". Hamiltons inclusive fitness analyseert het biologisch: het individu, of het gen dat hulpgedrag bepaalt, hecht evenveel belang aan het overleven van een identieke kopie als aan zijn eigen overleven. De bereidheid om te helpen of zich op te offeren varieert dus met de kans dat een ander individu hetzelfde gen deelt. Concreet instrueert een gen voor het helpen van verwanten dus een mens (alle andere omstandigheden gelijk) om zijn leven te geven als hij daarmee twee broers/zussen, vier halfbroers/-zussen, acht neven/nichten, enzovoort kan redden.³⁵⁹

WAARSCHIJNLIJKHEIDSPROBLEMEN VAN INCLUSIEVE FITHEID

Hoewel deze biologische benadering in principe duidelijk lijkt, maskeert ze bij nadere beschouwing een aantal moeilijkheden. Zo betekent het feit dat iemands broers, zussen of kinderen een kans van 50 procent hebben om een identiek gen te delen, strikt logisch gezien niet dat dit gen daadwerkelijk in hen tot uitdrukking komt. Elk individu draagt twee sets van elk gen, één van de vader en één van de moeder. Dit betekent echter dat slechts de helft van de genen die een ouder draagt, noodzakelijkerwijs aanwezig is in de nakomelingen. Bovendien is er altijd het risico van mutatie bij de voortplanting, wat, hoe onwaarschijnlijk ook, de zekerheid van genetische kosten-batenanalyse vermindert. Als de metafoor van het "gen als optimizer" serieus wordt genomen, is het geval van de vader die niet de biologische ouder is slechts het meest duidelijke voorbeeld van een breder probleem. Als inderdaad het overleven van het "egoïstische gen" wordt geoptimaliseerd door opoffering voor naaste verwanten, dan kan elke mogelijkheid die resulteert in

³⁵⁸ Hirschleifer, op. cit., p. 179.

³⁵⁹ Ibid.

de vervanging van een ander allel voor de identieke kopie van het “egoïstische gen” worden beschouwd als een van die ingewikkelde trucs van Moeder Natuur.

Onzekere gevolgen

Altruïsme gericht op verwanten brengt daarom problemen met zich mee. Niet alleen is er het waarschijnlijkheidsprobleem voor het “egoïstische gen” dat schijnbare verwanten van de gastheer mogelijk niet daadwerkelijk identieke kopieën delen. Er is ook de moeilijkheid om onder onzekere omstandigheden te bepalen of een gegeven daad van opoffering daadwerkelijk primair ten goede zal komen aan verwanten in plaats van aan anderen. (Een opoffering die primair anderen ten goede komt, kan het inclusive fitness van het egoïstische gen schaden door de kans te verkleinen dat het in volgende generaties aanwezig zal zijn.) Overweeg een schrijnend voorbeeld geïnspireerd door het nieuws dat zich terwijl we dit schreven afspeelt. Stel dat een ouder in Dunblane, Schotland, hoort dat een gewapende gek een lokale school nadert met de duidelijke intentie om schade aan te richten. Door onmiddellijk te handelen, zou hij of zij het heroïsche maar mogelijk gedoemde gebaar kunnen maken om de gek te confronteren en daarmee mogelijk zijn of haar kinderen op de school te redden. Of misschien ook niet.

Zelfs een meedogenloze gek die erop uit is elk kind op aarde te doden, zou beperkt zijn in de schade die hij kan aanrichten voordat hij zonder munitie komt te zitten of door anderen wordt overmeesterd. Als de opofferende ouder had besloten niet in te grijpen, zouden de meeste kinderen waarschijnlijk toch hebben overleefd, zoals de meeste kinderen op die school deden. Alle schade die een heldhaftige daad van opoffering zou hebben voorkomen, zou waarschijnlijk anders zijn gevallen op de kinderen van anderen. Door zijn of haar leven te riskeren, primair voor de kinderen van anderen, zou de betreffende vader of moeder het “inclusive fitness” mogelijk hebben vermindert. Door al zijn kinderen van een van hun ouders te beroven, zou hij waarschijnlijk die kinderen in een slechtere positie hebben achtergelaten in de Darwiniaanse strijd.

Hoewel dit voorbeeld ongetwijfeld geforceerd is, is het ook realistisch. Het weerspiegelt het feit dat er talloze omstandigheden in het leven zijn waarin grote of kleine helpende handelingen gunstige effecten hebben. In veel gevallen kunnen dergelijke handelingen niet gemakkelijk alleen worden gericht op nauwe verwanten. En ironisch genoeg, zoals we hieronder zullen bespreken, kan dit deel uitmaken van het overlevingsvoordeel dat degenen met minder selectieve hulpgenen in staat stelde alle millennia van ontbering tot nu toe te doorstaan.

Altruïsme en genetische inertie

Als de “egoïstische gen”-these, zoals wij aannemen, een nauwkeurige benadering is van wat menselijk gedrag motiveert, zou het te eenvoudig zijn om te veronderstellen dat het helpende of opofferende gedrag dat het voortbrengt uitsluitend voor het voordeel van echte verwanten werkt. Onvolledige kennis maakt het in sommige omstandigheden onzeker om verwanten te onderscheiden. En zelfs als de verwantschap bekend is, kan het werkelijke tot uiting komen van een bepaald “egoïstisch gen” in de populatie van verwanten slechts op basis van kansberekening worden ingeschat. Tot voor kort zou het onmogelijk zijn geweest om daadwerkelijke genetische merkpunten tussen individuen te onderscheiden. En we zijn nog steeds ver verwijderd van praktische mogelijkheden om te bepalen welke naaste verwanten daadwerkelijk het “egoïstische gen”, dat zijn overleving optimaliseert, tot expressie brengen.

Daarbovenop is het een groter probleem om voordelen te beperken tot alleen verwanten. Bovendien is het uit ervaring duidelijk dat mensen hun “zorginstincten” soms richten op niet-verwanten wanneer eigenlijke verwanten niet beschikbaar zijn. Het meest duidelijke voorbeeld hiervan is het gedrag van ouders tegenover adoptiekinderen, of zelfs het gedrag van bepaalde personen, meestal kinderloos, tegenover hun huisdieren. Het is niet ongebruikelijk dat zulke personen ernstig gevaar lopen of zelfs overlijden bij pogingen om katten uit bomen te redden. Wat geldt voor huisdieren geldt des te meer voor adoptiekinderen. Het is zeker niet overdreven te zeggen dat ouders van adoptiekinderen hen vaak behandelen “alsof” ze verwant zijn, waardoor het concept van “verwantenselectie” een bredere betekenis krijgt.

In tegenstelling tot wat sommige critici zouden wensen, brengen dergelijke gevallen de theorie van het “egoïstische gen” niet in diskrediet. Integendeel, wij zien voorbeelden van mensen die hun inclusive fitness willen bevorderen door te handelen “alsof” ze zich opofferen voor nauwe verwanten als voorbeelden van “genetische traagheid.” Met andere woorden, ze weerspiegelen het feit, opgemerkt door Howard Margolis in *Selfishness, Altruism and Rationality*, dat “de menselijke samenleving sneller veranderde” dan het menselijke genetische materiaal. Mensen blijven daarom handelen “alsof ze in wezen in een kleine jagers-verzamelaarsgroep leven.”³⁶⁰ Een cruciaal kenmerk van zulke groepen was, zoals Van Den Berghe het formuleerde:

“Ze waren kleine, inteelt-populaties van enkele honderden individuen. ... Leden van de stam, hoewel onderverdeeld in kleinere familiegroepen, zagen zichzelf als een enkel volk, alleen tegen de buitenwereld, en verbonden door een netwerk van familiebanden en huwelijken dat de stam in feite tot een

360 Margolis, op. cit., p. 32.

*superfamilie maakte. Een hoge mate van inteelt verzekerde dat de meeste echtgenoten ook verwanten waren.*³⁶¹

Kortom, gedurende de hele menselijke geschiedenis vóór landbouw waren etnische groepen “inteelt-superfamilies.” Gezien deze vroegere identiteit tussen familie en in-group, kan er een genetisch beïnvloede neiging zijn om de in-group als verwanten te behandelen. Het is goed voor te stellen dat dergelijk gedrag in het verleden een overlevingswaarde had toen elk lid van de “inteelt-superfamilie” verwant was. Zoals Margolis suggereert, is het goed voorstelbaar dat voor “zulke kleine, nauw verwante jagers-verzamelaarsgroepen inclusief egoïsme (naast enig vooruitzicht op wederkerigheid of wraak) op zichzelf al een mate van toewijding aan groepsbelangen zou ondersteunen. Men kan dan betogen dat een zekere neiging tot groepsgerichte motivatie als een soort fossiel verwantschapsaltruïsme voortleeft.”³⁶² Met andere woorden, omdat wij het genetische materiaal van jagers-verzamelaars behouden, weerspiegelt ons gedrag tegenover in-groups het soort “altruïsme” dat de overlevingskansen van in-groups bestaande uit “inteelt-superfamilies” zou optimaliseren.

Verondersteld wordt, zoals Margolis speculeert, dat deze neiging tot groepsgericht gedrag, voortkomend uit “fossiel verwantschapsaltruïsme” of genetische traagheid, heeft bijgedragen aan het overleven van *Homo sapiens* “terwijl andere humanoïde soorten uitsterven.”³⁶³

Epigenese

Wij zien dit “alsof”-gedrag als een duidelijk voorbeeld van “epigenese,” of de genetisch beïnvloede motivatie van mensen om bepaalde keuzes boven andere te verkiezen. Met andere woorden, de menselijke geest is geen *tabula rasa*, of blanco blad, maar een harde schijf met vooraf bedrade circuits die bepaalde reacties gemakkelijker te leren en aantrekkelijker maken dan andere. Zo is de veronderstelling dat de geest geneigd is om te denken in termen van een out-group die vijandigheid of antagonisme oproept en een in-group waarvoor men grote genegenheid of loyaliteit voelt, meestal gereserveerd voor verwanten.³⁶⁴

Deze epigenetische neiging om te handelen alsof de in-group uit nauwe verwanten bestaat, creëert een kwetsbaarheid voor manipulatie die vaak door nationalistten is uitgebuit om opofferende steun voor de staat te genereren. In die zin is het geen toeval dat nationalistische propaganda overal in de taal van verwantschap is verpakt.

361 Van Den Berghe, op. cit., p. 98.

362 Margolis, op. cit., p. 32.

363 Ibid.

364 Shaw en Wong, op. cit., pp. 68-74.

*Bij het alarm van haar kanonnen roept het mooie Frankrijk haar kinderen op.
Soldaten om ons heen bewapenen zich. Vooruit, vooruit, 't is onze moeder
die roept.*³⁶⁵ – LIED VAN FRANSE SOLDATEN

Vals verwantschap

Beschouw de sterke neiging van politici overal om de staat te beschrijven met termen ontleend aan het verwantschap. De natie is “ons vaderland” of “ons moederland.” Haar burgers zijn “wij,” “leden van de familie,” onze “broers en zussen.”³⁶⁶ Het feit dat staten die cultureel zo verschillend zijn als Frankrijk, China en Egypte dergelijke vergelijkingen gebruiken, is volgens ons geen retorisch toeval, maar een duidelijk voorbeeld van “epigenese,” of de genetisch beïnvloede motivatie van mensen om bepaalde keuzes boven andere te verkiezen.

Hoe werkt deze epigenese? Om emotionele trouw loyaliteit aan de natiestaat te mobiliseren, gebruikt men identificatiemiddelen die vroeger kenmerkend waren voor verwantschap, zodat de zorgen van een individu over inclusive fitness aansluiten bij de belangen van de staat.³⁶⁷ Shaw en Wong richten zich bijvoorbeeld op vijf identificatiemiddelen die moderne natiestaten gebruiken om hun bevolking tegen “out-groups” te mobiliseren. Dit zijn:

1. *een gemeenschappelijke taal*
2. *een gedeeld vaderland*
3. *vergelijkbare fenotypische kenmerken*
4. *een gedeeld religieus erfgoed en*
5. *het geloof in een gemeenschappelijke afstamming.*³⁶⁸

Natuurlijk zouden dergelijke kenmerken in het primitieve verleden de etnische kerngroep hebben onderscheiden. Een groot deel van de aantrekkingskracht van nationalisme kan worden herleid tot de manier waarop deze identificatiemiddelen zijn overgenomen en aangekleed in de taal van verwantschap, zoals geïllustreerd in het eerder geciteerde Franse soldatenlied. Dergelijke mobilisatiemiddelen, die de staat aanduiden als “vaderland” of “moederland,” zijn wereldwijd gebruikelijk omdat ze effectief zijn.

Genetische boekhouding

Het imaginaire karakter van de vermeende verwantschapsbanden tussen burgers en de staat blijkt uit het gebrek aan variatie dat je bij echte

³⁶⁵ Geciteerd door Shaw en Wong, op. cit., p. 91.

³⁶⁶ Zie Billig, op. cit., p. 71.

³⁶⁷ Shaw en Wong, op. cit., p. 106.

³⁶⁸ Ibid.

verwantschappen wel aantreft. Ook binnen grote families geldt dat de ene verwantschap nauwer is dan de andere. Ouders en broers of zussen zijn de meest nabije verwanten, grootouders en neven of nichten staan verder weg, terwijl verre achterneven zo ver verwijderd zijn dat zij nauwelijks meer kans hebben dan vreemden om een bepaald gen te delen. Tegenwoordig delen echtgenoten doorgaans geen nauwe verwantschap, in tegenstelling tot wat in het Stenen Tijdperk wel het geval was. Men definieert echte verwantschap wiskundig via de 'verwantschapscoëfficiënt', een maat voor genetische overlap die Hamilton berekende.³⁶⁹

De nationale 'familie' wordt daarentegen voorgesteld alsof het volledig samenvalt met de flexibele territoriale grenzen van de staat. Nationaliteit verspreidt zich als een vloeistof gelijkmatig uit in iedere spleet binnen die strikt afgebakende perken. Benedict Anderson stelt: 'In de moderne opvatting geldt de soevereiniteit van de staat volledig, vlak en gelijkmatig over elke vierkante centimeter van een wettelijk afgebakend territorium.'³⁷⁰ En, natuurlijk, wanneer het om opoffering voor de staat gaat, speelt de coëfficiënt van de denkbeeldige verwantschap altijd een rol.

Deze koppeling van inclusive fitness aan de natiestaat is interessant omdat het inzicht kan geven in de houding van mensen om de veranderingen van het nieuwe millennium te verwelkomen of af te wijzen. Zoals we eerder hebben besproken, berustten alle samenlevingsvormen vóór het Informatietijdperk op territoriale grenzen. Men organiseerde zich ofwel rondom het thuisgebied van de etnische kerngroep, of, zoals bij de natiestaat, maakten ze gebruik van hetzelfde gevoel van groepssolidariteit om te mobiliseren voor de verdediging van een lokaal grondgebied tegen buitenstaanders. Het was steeds de vreemdeling buiten het eigen directe grondgebied die als vijand werd gevreesd, wat vanuit de aannames van verwantenselectie in de oertijd volstrekt logisch was. Toen de mens in zijn huidige genetische vorm opkwam, waren stamleden nauw verwant en behoorden zij tot een etnische kern, een 'inteelt-superfamilie.'

Vanuit de principes van verwantenselectie was er bovendien daadwerkelijk een praktische economische reden om de voorspoed en overleving van directe verwanten gelijk te stellen aan die van de hele stam of superfamilie. Een lid van een jager-verzamelaarsstam was voor zijn eigen welzijn immers sterk afhankelijk van het succes van de gehele stam. Er was geen sprake van onafhankelijk bezit, noch had een individu of familie de mogelijkheid om los van de stam te overleven en te floreren. Hierdoor raakte het eigenbelang van het individu nauw verweven met dat van de groep. Zoals Hirshleifer

369 Zie Hamilton, op. cit., en W. D. Hamilton, *The Genetical Evolution of Social Behavior, land!!*, *Theoretical Biology* vol. 7, pp. 1-16, 17-52.

370 Anderson, op. cit.

verwoordde: 'Voor zover de leden van een groep een gemeenschappelijk lot delen, wordt het elkaar helpen gezien als een vorm van zelfhulp.'³⁷¹

Blijkbaar stelt de primitieve mens, en de Lovedu kunnen worden gezien als representatief voor honderden vergelijkbare volkeren, een samenleving waarin op elk moment ieders positie exact gelijk is als norm. – HELMUT SCHOECK

Nieuwe omstandigheden, oude genen

Nu maakt microtechnologie de creatie mogelijk van heel andere omstandigheden dan die waarvoor wij door de omstandigheden van het Stenen Tijdperk genetisch waren toegerust. Informatietechnologie creëert economische ongelijkheid van een omvang die ver buiten het bereik ligt van alles wat onze voorouders in het oorspronkelijk egalitaire Stenen Tijdperk hebben meegemaakt. Informatietechnologie schept ook supraterritoriale bezittingen, die zullen helpen om de belichaming van de in-groep, de natiestaat, te ondermijnen. Ironisch genoeg zullen deze nieuwe cyberbezittingen waarschijnlijk meer waarde hebben juist omdat ze buiten de eigen thuisbasis zijn gevestigd. Dit geldt des te meer als er, zoals wij verwachten, een afgunstige tegenreactie komt tegen de economische ongelijkheid die voortvloeit uit de toenemende penetratie van informatietechnologie in de rijke industriële landen. Juist dat feit zou bezittingen op grote afstand waardevoller maken. Ze zullen niet alleen minder blootstaan aan afgunst, maar er is ook een grotere kans dat ze buiten het bereik worden gehouden van de meest roofzuchtige groep waarmee een individu moet omgaan, zijn eigen natiestaat.

Onevenwichtigheden van Natuur en Nationalisme

Het geringe besef van de ironieën rond in-groepidentificatie in relatie tot de moderne natiestaat kan worden gezien als bewijs voor de rol van epigenese bij het vormen van houdingen. De logica van geweld in de moderne periode ondermijnde juist de impuls die oorspronkelijk aanleiding gaf tot de neiging om fitness met de in-groep te identificeren. Waarom? Omdat het koppelen van de individuele "inclusive fitness" aan een nationale groep, in plaats van aan het voortbestaan en de voorspoed van naaste verwanten, de betekenis van persoonlijke opofferingen voor verwanten tot verwaarloosbare proporties verminderde. De typische moderne natiestaat was eenvoudigweg te groot om een statistisch significante "verwantschapscoëfficiënt" mogelijk te maken tussen het individu en andere burgers die dezelfde natie claimen. Niet alleen nam het aandeel naaste verwanten binnen de in-groep drastisch af van bijna eenheid in het Stenen Tijdperk tot een vrijwel verwaarloosbaar niveau in de

³⁷¹ Hirshleifer, op. cit., p. 188.

twintigste eeuw, de “verwantschapscoëfficiënt” tussen de individuele burger en de rest van de natie was in de meeste gevallen nauwelijks hoger dan in relatie tot de gehele mensheid. Een in-groep van tientallen miljoenen of zelfs honderden miljoenen (of in het geval van de Chinezen meer dan een miljard leden) werd zo gigantisch dat het inclusive fitness-effect van wat voor opoffering of voordeel dan ook verwaterde tot de schaal van een druppel op een gloeiende plaat. In strikte logica kon de moderne nationalist, in tegenstelling tot de jager-verzamelaar uit het Stenen Tijdperk, dan ook niet redelijkerwijs verwachten dat een daad van opoffering of hulp voor zijn “in-groep” de overlevingskansen van zijn familie op een betekenisvolle manier zou vergroten.

Ondanks het feit dat nationale economieën de fundamentele rekeneenheden werden waarin welzijn in de moderne tijd werd gemeten, werd het grootste obstakel voor het succes van het getalenteerde individu, en daarmee voor dat van zijn verwanten, gevormd door de lasten die in naam van de natie, de in-groep zelf, werden opgelegd. Dit gold in elk geval voor degenen die zich primair bezighielden met wederkerigheid in plaats van met dwingende socialiteit, om terug te grijpen op Van Den Berghe's categorieën van menselijk gedrag.³⁷²

De logica van de natiestaat suggereert dat de ultieme prijs van burgerschap opoffering en dood is. Zoals Jane Bethke Elshtain opmerkte, indoctrineren natiestaten hun burgers meer voor opoffering dan voor agressie: “De jongeman gaat niet zozeer naar de oorlog om te doden, maar om te sterven, om zijn eigen lichaam op te offeren voor dat van het grote lichaam, het lichaamspolitiek.”³⁷³ De impuls tot opoffering is niet minder actief waar het de belastingbetaler betreft. Belasting betalen is, net als het dragen van wapens, een plicht, geen ruil waarbij men geld afstaat om een product of dienst van gelijke of grotere waarde te verkrijgen. Dit wordt in het dagelijks spraakgebruik erkend. Men spreekt van een “belastingdruk” zoals men niet spreekt van de “voedseldruk” bij het kopen van voedingsmiddelen, of de “autodruk” bij de aanschaf van een auto, of een “vakantiedruk” bij het reizen, juist omdat commerciële aankopen over het algemeen eerlijke ruilen zijn. Anders zou men de aankoop niet doen.

In dit opzicht laat nationalisme zien hoe epigenese de logica van de Darwiniaanse “economie van de natuur” kan omkeren. De natiestaat faciliteerde systematische op territorium gebaseerde roofzucht. In tegenstelling tot de situatie waarmee jagers-verzamelaars in het Stenen Tijdperk werden geconfronteerd, was de belangrijkste parasiet en roofdier van het individu aan het einde van de twintigste eeuw waarschijnlijk niet de “buitenstaander,” de buitenlandse vijand, maar veeleer de

372 Van Den Berghe, op. cit., p. 97.

373 J. B. Elshtain, ‘Sovereignty, Identity, Sacrifice’, in M. Ringrove en A. J. Lerner (red.), *Reimagining the Nation* (Buckingham, Engeland: Open University Press, 1993), zoals opgemerkt door Billig, op. cit.

veronderstelde belichaming van de “in-groep,” de lokale natiestaat zelf. Het belangrijkste voordeel van activa die de territoriale grenzen overstijgen in het informatietijdperk is dus dat ze buiten het bereik geplaatst kunnen worden van de systematische dwang van de lokale natiestaat waarin het potentiële Soevereine Individu verbleef.

Als onze visie klopt, zal microtechnologie het technisch haalbaar maken voor mensen om grotendeels te ontsnappen aan de lasten van ondergeschikt burgerschap. Ze zullen in de nieuwe “Virtuele Stad” extranationale soevereinen over zichzelf zijn, geen onderdanen, waarbij ze trouw verschuldigd zijn via contract of privaat verdrag op een manier die meer doet denken aan het premoderne Europa, waar kooplieden commerciële verdragen en charters afsloten om zichzelf te beschermen “tegen willekeurige inbeslagnames van eigendom” en om “vrijstelling van seigneuriaal recht” te verkrijgen.³⁷⁴ In de cybercultuur zullen succesvolle personen vrijstellingen krijgen van de burgerplichten die hem door de geboorte werden opgelegd. Ze zullen zichzelf niet langer primair zien als Britten of Amerikanen. Ze zullen extranationale inwoners van de hele wereld zijn, die toevallig in een of meer van haar locaties verblijven.

DE CYBERECONOMIE EN ONZE GENETISCHE ERFENIS

Het knelpunt is echter dat dit technologische en economische wonder, het ontsnappen aan de tirannie van plaatsgebondenheid, afhangt van de bereidheid van individuen om een groot deel van hun vermogen en toekomst toe te vertrouwen aan onbekenden. Vanuit strikt genetisch perspectief zouden die onbekenden niet per se genetisch minder verwant zijn dan de meeste “medeburgers” waarvan we in recente eeuwen afhankelijk waren.

De vraag is of de perverse gevolgen van in-groepvriendelijkheid in het geval van de natiestaat negatieve of positieve indicatoren zijn voor de cybereconomie. Zullen de “achterblijvers” die de voordelen van dwingende herverdeling verliezen, de ondergang van de natiestaat beschouwen alsof het een aanval op hun verwanten is? Het eerste kwart van de eenentwintigste eeuw zal dit uitwijzen. De emotionele reacties kunnen complex zijn. Het feit dat 115 miljoen mensen in de twintigste eeuw hun leven gaven voor natiestaten, is een duidelijke indicatie van de kracht van epigenese.³⁷⁵ Het toont dat velen de overleving van hun natiestaten beschouwden als een zaak van leven of dood. De vraag is of deze houding zich zal voortzetten in een nieuw tijdperk met andere megapolitieke imperatieven.

³⁷⁴ Zie Abu-Lughod, op. cit., p. 90.

³⁷⁵ Charles Tilly, ‘Collective Violence in European Perspective,’ in T. R. Gurr (red.), *Violence in America*, vol. 2, Protest, Rebellion, Reform (Newbury Park, Calif.: Sage Publications, 1989), p. 93.

Het feit dat genetisch beïnvloede opoffering ten behoeve van de natiestaat vaak tegen de evolutionaire doelstelling van verwantenselectie inging, laat ook zien dat mensen flexibel genoeg zijn om zich aan te passen aan omstandigheden waarvoor we genetisch niet geprogrammeerd waren in het Stenen Tijdperk. Zoals Tudge beschrijft over de “extreme generaliteit” van de mens: “Wij zijn het dierlijke equivalent van de Turingmachine: het universele apparaat dat op elke taak kan worden ingesteld.”³⁷⁶ Welke neiging aan de oppervlakte zal komen tijdens de komende overgangscrisis? Waarschijnlijk beide.

De commercialisering van soevereiniteit hangt op haar beurt af van de bereidheid van honderdduizenden Soevereine Individuen en vele miljoenen anderen om hun bezittingen in de “First Bank of Nowhere” te zetten om immuniteit tegen directe dwang te verkrijgen. Dit type vertrouwen heeft geen duidelijk equivalent in het primitieve verleden. Er waren weinig bezittingen in het Stenen Tijdperk. Wat er was, werd gehamsterd onder controle van een stam, een “inteelt-superfamilie” die zich achterdochtig opstelde tegenover buitenstaanders. Desalniettemin biedt de cybereconomie, ondanks haar evolutionaire nieuwigheid, de mens de kans om ons meest innovatieve genetische erfgoed tot uitdrukking te brengen: de intelligentie die gepaard gaat met onze grote hersenen. Leden van de informatie-elite zullen zeker slim genoeg zijn om een goede kans te herkennen wanneer ze die zien.

Verder zou de creatie van bezittingen die grotendeels immuun zijn voor roof, in praktische zin daadwerkelijk de “inclusive fitness” van Soevereine Individuen kunnen vergroten. Terwijl de economische logica van deelname aan de cybereconomie de logica van de natiestaat op zijn kop zet, is deze bijzonder overtuigend, vooral voor mensen met hoge vaardigheidsniveaus.

Om hun voordeel te optimaliseren bij het “shoppen” tussen jurisdicties, moeten mensen bereid zijn de natiestaat te verlaten en hun persoonlijke bescherming toe te vertrouwen aan veiligheidsmedewerkers die hoofdzakelijk door marktprikkels worden gemotiveerd, in gebieden die mogelijk ver verwijderd zijn van waar ze geboren en opgegroeid zijn. Dit impliceert een significant voordeel van meertaligheid en kosmopolitische cultuur boven jingoïsme. Bovendien impliceert het dat iedereen die serieus is over het realiseren van het bevrijdende potentieel van de cybereconomie voor zichzelf en zijn familie, moet beginnen met zich in meerdere jurisdicties buiten die waarin hij zijn belangrijkste loopbaan heeft doorgebracht, te laten verwelkomen. Voor meer details, zie onze bespreking van strategieën voor het bereiken van onafhankelijkheid in de bijlagen.

376 Tudge, op. cit., p. 168.

Oprechte affiniteiten

Een vernieuwd, extranationaal wereldbeeld en een andere manier om je plek in de wereld te bepalen, kunnen onze culturele gewoonten, zo niet zelfs onze aangeboren neigingen, ingrijpend veranderen. De extranationale invulling van identiteit die in het nieuwe millennium opkomt, maakt de aanpassing aan een veranderde wereld wellicht eenvoudiger dan je zou denken. In tegenstelling tot nationaliteit ontstaan deze nieuwe identiteiten niet door de systematische dwang die in de twintigste eeuw natiestaten en het natiestaatsysteem universeel oplegde. In het nieuwe tijdperk binden gemeenschappen en loyaliteiten zich niet langer aan vaste territoria. Je identiteit zal steeds meer gebaseerd zijn op oprechte affiniteiten, gedeelde belangen of werkelijke verwantschap, in plaats van op de gefabriceerde banden van burgerschap die de traditionele politiek onvermoeibaar nastreeft. Bescherming zal op geheel nieuwe wijze georganiseerd worden, die niet te vergelijken is met het meetgereedschap waarmee een landmeter territoriale grenzen afbakt. Activa komen steeds vaker in de cyberspace terecht in plaats van op een vaste locatie, wat een nieuwe vorm van concurrentie om de 'beschermingskosten', oftewel de belastingen, omlaag te brengen zal stimuleren in de meeste territoriale jurisdicties.

*'Ambitieuze mensen beseffen dat een migrerende levensstijl de prijs is die je betaalt om vooruit te komen.'*³⁷⁷ - Christopher Lasch

ONTSNAPPEN AAN DE NATIESTAAT

Ondanks de sterke greep die de natiestaat als "in-groep" op de moderne verbeelding heeft gehad, zullen bekwame mensen die nog niet twijfelen aan het nut van aansluiting bij een schandalig dure "ingebeelde gemeenschap" dat binnenkort wel doen. Inderdaad, de verdedigers van de natiestaat zijn al begonnen te klagen over de groeiende loskoppeling van de cognitieve elites. De overleden Christopher Lasch valt in zijn tirade *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* degenen aan "wier levensonderhoud niet zozeer berust op het bezit van eigendom maar op de manipulatie van informatie."³⁷⁸ Lasch beklaagt zich over het extranationale karakter van de opkomende informatiemaatschappij. Hij schrijft:

De markten waarin de nieuwe elites opereren, zijn nu internationaal van omvang. Hun fortuin is verbonden met ondernemingen die grenzen overschrijden. Ze zijn meer begaan met het soepele functioneren van het systeem als geheel dan met dat van de afzonderlijke delen. Hun loyaliteiten,

³⁷⁷ Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: W W Norton & Company, 1995), p. S.

³⁷⁸ Ibid., p. 34.

*als die term in deze context al niet achterhaald is, zijn internationaal in plaats van regionaal, nationaal of lokaal. Ze hebben meer gemeen met hun tegenhangers in Brussel of Hong Kong dan met de massa Amerikanen die nog niet aangesloten zijn op het netwerk van wereldwijde communicatie.*³⁷⁹

Hoewel Lasch verre van een onpartijdige observator was, en hij zijn portret van de informatie-elite duidelijk onvleidend bedoelde, rust zijn minachting voor hen die bevrijd zijn van de tirannie van plaats op een perceptie van een aantal van dezelfde ontwikkelingen waar wij in dit boek over schrijven. Wanneer wij de kritieken van Lasch lezen, of die van Mickey Kaus (*The End of Equality*), Michael Walzer (*Spheres of Justice*), of Robert Reich (*The Work of Nations*), zien wij delen van onze analyse, vaak ongelukkig, bevestigd door auteurs die diep onsympathiek staan tegenover veel van de gevolgen van de verdieping van markten, laat staan de denationalisatie van Soevereine Individen.

Lasch hekelt degenen met extranationale ambities “die uit zijn op lidmaatschap van de nieuwe hersen-aristocratie” omdat ze “banden cultiveren met de internationale markt in snel geld, glamour, mode en populaire cultuur.” Hij vervolgt:

*Het is de vraag of ze zichzelf überhaupt nog als Amerikanen beschouwen. Patriotisme staat in ieder geval niet hoog in hun rangorde van deugden. “Multiculturalisme” daarentegen past hen perfect, omdat het het aangename beeld oproept van een mondiale bazaar waar men zorgeloos kan genieten van exotische keukens, kledingstijlen, muziek en tribale gebruiken, zonder vragen of verplichtingen. De nieuwe elites voelen zich alleen thuis onderweg, op weg naar een conferentie van hoog niveau, naar de grootse opening van een nieuwe franchise, naar een internationaal filmfestival of een onontdekte vakantiebestemming. Hun perspectief is in wezen dat van een toerist, geen perspectief dat waarschijnlijk een hartstochtelijke toewijding aan democratie zal bevorderen.*³⁸⁰

Economisch nationalisme

Achter de kritiek op de “voorbijgangers” die de virtuele gemeenschappen van het informatietijdperk vormen, schuilt de erkenning dat voor velen in de elite de voordelen van voorbijgangerschap al groter zijn dan de nadelen. Critici zoals Lasch en Walzer betwisten niet dat een heldere kosten-batenanalyse burgerschap overbodig maakt voor mensen met een hoog vaardigheidsniveau. Zij beweren niet dat degenen binnen de informatie-elite, wier houding zij verachten, zich hebben vergist in wat hun belangen zijn. Evenmin doen

³⁷⁹ Ibid., pp. 34–35.

³⁸⁰ Ibid., p. 6.

ze alsof de samengestelde-rentetabellen werkelijk zouden aantonen dat het blijven pompen van geld in een nationaal socialezekerheidsprogramma, laat staan inkomstenbelasting, een beter rendement oplevert dan particuliere investeringen. Integendeel, zij begrijpen de rekenkunde. Ze hebben de berekeningen tot hun vanzelfsprekende conclusies gevolgd. Maar in plaats van de ondermijnende logica van economische rationaliteit te erkennen, deinzen ze ervoor terug en bestempelen ze het als “verraad” wanneer de informatie-elite de tirannie van plaats overstijgt en de “onverlichten” achterlaat.³⁸¹

Net als Pat Buchanan zijn de sociaaldemocraten economische nationalistinnen die de triomf van markten boven politiek verafschuwen. Zij hekelen “de nieuwe hersen-aristocratie” omdat die losstaat van plaats en zich niet vurig bekommert om hun opvatting van waar de belangen van de massa zouden liggen. Hoewel zij de denationalisatie van het individu niet expliciet erkennen, hekelen zij de eerste tekenen en manifestaties ervan, wat Walzer omschrijft als “het imperialisme van de markt,” of de neiging van geld om “grenzen over te sijpelen” om dingen te kopen die, zoals Lasch benadrukt, “niet te koop zouden mogen zijn,” zoals vrijstelling van militaire dienst.³⁸² Let op de reactionaire terugverwijzing naar de militaire eisen van de natiestaat als heilige grond waarop geld en markten niet mogen treden.

Deze kritieken op de informatie-elite voorzien de voorwaarden van een volksreactie tegen de opkomst van Soevereine Individuen in het volgende millennium. Naarmate er nieuwe, meer marktgestuurde vormen van bescherming beschikbaar komen, zal het voor grote aantallen bekwame personen steeds duidelijker worden dat de meeste vermeende voordelen van nationaliteit denkbeeldig zijn. Dit zal niet alleen leiden tot een betere berekening van de opportuniteitskosten van burgerschap, maar ook tot nieuwe manieren om zogenaamd “politieke” en zelfs “economische” vraagstukken te formuleren. Voor het eerst zal “een individuele ondernemer, voor en door zichzelf handelend” zijn eigen beschermingskosten kunnen veranderen door tussen jurisdicties te bewegen, zonder te hoeven wachten tot deze door “groepsbeslissing en groepsactie” worden doorgevoerd, om Frederic C. Lane’s formulering van een oud dilemma te citeren.³⁸³

Wanneer de prijs die wordt betaald voor bescherming onderworpen wordt “aan het substitutieprincipe,” zal dit de rekenkunde van dwang blootleggen en het conflict intensiveren tussen de nieuwe kosmopolitische elite van het Informatietijdperk en “de informatie-armen,” de rest van de bevolking die grotendeels eentalig is en niet uitblinkt in probleemoplossend vermogen of beschikt over een wereldwijd verhandelbare vaardigheid. Deze “verliezers” of “achterblijvers,” zoals Thomas L. Friedman ze noemt, zullen ongetwijfeld

381 Ibid., p. 21.

382 Ibid., p. 21.

383 Lane, ‘De economische betekenis van oorlog’, in Venetië en geschiedenis. De verzamelde papieren van Frederic C. Lane, p. 385.

hun welzijn blijven identificeren met het politieke leven van bestaande natiestaten.³⁸⁴

DE MEESTE POLITIEKE AGENDA'S ZULLEN REACTIONAIR ZIJN

De meeste mensen met een uitgesproken politieke agenda, of die nu nationalistisch, milieugeoriënteerd of socialistisch is, zullen zich bij de start van de eenentwintigste eeuw verzamelen om de wankelende natiestaat te verdedigen. Na verloop van tijd zal het duidelijk worden dat het behoud van de natiestaat en nationalistische gevoelens noodzakelijk zijn om politieke dwang in stand te houden. Zoals Billig stelt, is nationalisme “de voorwaarde voor conventionele (politieke) strategieën, ongeacht de specifieke politiek.”³⁸⁵ Daarom zal het nationalistische gehalte in alle politieke programma's de komende jaren aanzwellen. Milieuactivisten zullen zich bijvoorbeeld minder richten op de bescherming van “Moeder Aarde” en meer op de bescherming van het “moederland.” Voor wie gelijkheid hoog in het vaandel draagt, zullen natie en burgerschap extra heilig worden. Zij zullen, meer dan zij nu wellicht beseffen, instemmen met Christopher Lasch, die Hannah Arendt volgde in de uitspraak: “Het is burgerschap dat gelijkheid verleent, niet gelijkheid dat een recht op burgerschap schept.”³⁸⁶

Het privatiseren van soevereiniteit breekt de band tussen welvaartscheppers en hun natie en plaats, waardoor de fixatie op gelijkheid uit het Industriële Tijdperk zijn meerwaarde verliest. Burgerschap zal niet langer functioneren als mechanisme om inkomensherverdeling af te dwingen, via het principe van stemgelijkheid binnen een territorium. Dit zal opnieuw een harde klap uitdelen aan het progressieve beeld van de geschiedenis. Anders dan zogenaamd vooruitziende mensen aan het begin van de twintigste eeuw verwachtte, heeft de vrije markt de twintigste eeuw niet alleen overleefd maar er zelfs als winnaar uitgekomen. De marxisten voorzagen dat de ondergang van het kapitalisme, die nooit kwam, zou leiden tot de ondergang van de natiestaten en het ontstaan van een universeel klassenbewustzijn onder arbeiders. In werkelijkheid zal de staat verdwijnen, maar op een heel andere manier. Het tegenovergestelde gebeurt: de triomf van het kapitalisme leidt tot de opkomst van een nieuwe mondiale, of extranationale, bewustzijnsvorm onder kapitalisten, van wie velen Soevereine Individuen zullen worden. In tegenstelling tot de marxistische verwachting dat de staat nodig zou zijn om arbeiders te disciplineren, blijkt het dat juist de meest capabele en vermogende individuen netto verliezers waren door de acties van de

384 Zie Thomas L. Friedman, ‘Laat de verliezers van de globalisering niet buiten beschouwing’, *International Herald Tribune*, 18 juli 1996, p. 8.

385 Billig, op. cit., p. 99.

386 Lasch, op. cit., p. 88.

natiestaat. Zij hebben dan ook het meest te winnen bij het overstijgen van nationalisme nu markten het zullen winnen van dwang.

Misschien niet direct, maar spoedig, zeker binnen één generatie, zal vrijwel iedereen uit de informatie-elite zijn inkomensactiviteiten onderbrengen in jurisdicties met lage of geen belasting. Naarmate het Informatietijdperk de wereld transformeert, zal het een onmiskenbare les in samengestelde rente zijn. Binnen jaren, laat staan decennia, zal algemeen bekend zijn dat bijna ieder getalenteerd persoon een veel hoger nettovermogen kan opbouwen en een beter leven kan leiden door de natiestaten met een hoge belastingdruk te verlaten. We hebben al gehint naar de enorme kosten die deze natiestaten opleggen, maar omdat dit de kern raakt van een vaak slecht begrepen probleem, is het nodig om de opportuniteitskosten van een nationaliteit nogmaals te benadrukken.

Opportuniteitskosten

Het verlies of de inperking van overheidsdiensten, die nu met hoge belastingen worden gefinancierd, zullen de informatie-elite geen leed veroorzaken maar juist ongeëvenaard doen floreren. Alleen al door te ontsnappen aan de buitensporige belastingdruk die zij nu dragen, realiseren ze een enorme marge om het materiële welzijn van hun families te verbeteren. Zoals eerder aangegeven, zorgt elke 5.000 aan jaarlijkse belastingbetalingen voor een vermindering van het levenslange nettovermogen met 2,4 miljoen, als je 10 procent rendement per jaar kunt behalen op je investeringen. Bij 20 procent rendement, zou elke 5.000 aan jaarlijkse belastingbetalingen je zelfs 44 miljoen armer maken over een periode van veertig jaar. Cumulatief zou 5.000 belasting per jaar je dus meer dan een miljoen dollar per jaar kosten. Aan dat tempo zou 250.000 per jaar aan belasting al snel resulteren in een jaarlijks verlies van meer dan 50 miljoen, of 2,2 miljard in een mensenleven. En natuurlijk betekenen incidenteel hogere opbrengsten, zelfs als dit maar enkele jaren gebeurt, vooral vroeg in het leven, een nog schokkender verlies aan vermogen door roofzuchtige belastingheffing.

De auteurs hebben tot hun eigen tevredenheid vastgesteld dat rendementen hoger dan 20 procent mogelijk zijn. Hun collega's bij Lines Overseas Management op Bermuda behaalden rendementen in de driecijferige orde, gemiddeld 226 procent per jaar, tijdens de jaren dat dit boek werd geschreven. Hun ervaring onderstreept wat de spreadsheet al suggereert: dat veel grootverdieners en kapitaalbezitters gedurende hun levensloop een groot fortuin kwijt zijn aan roofzuchtige belastingheffing.

Een individu met hoge inkomsten, belast volgens de tarieven van Hongkong, kan uitkomen op een vermogen dat duizendmaal groter is dan dat van iemand met gelijk inkomen in Noord-Amerika of Europa. Je kapitaal onderwerpen aan terugkerende overvallen door een jurisdictie met hoge belasting is als

deelnemen aan een race waarbij iemand je neerschiet telkens als je een stap zet. Als je dezelfde race zou kunnen lopen met de juiste bescherming en zonder handicap, zou je uiteraard veel verder komen, en sneller.

De Soevereine Individuen van de toekomst zullen als “voorbijgangers” shoppen voor de meest winstgevende jurisdicties om zich te vestigen, iets dat Christopher Lasch en andere critici van de informatie-elite zo verafschuwen. Hoewel dit indruist tegen de logica van het nationalisme, strookt het met een interessante economische logica. Een verschil in nettowinst van 10 procent, laat staan een tienvoudig verschil, zal vaak al voldoende motivatie zijn voor winstmaximaliserende mensen om hun levensstijl en productietechnieken, maar ook hun woonplaats, te veranderen. De geschiedenis van de westerse beschaving is een verslag van rusteloze verandering, waarin mensen en welvaart herhaaldelijk naar nieuwe kansrijke gebieden migreerden onder invloed van veranderende megapolitieke omstandigheden. Een duizendvoudig verschil in nettoresultaten zou de krachtigste prikkel evenaren die rationele mensen ooit in beweging heeft gebracht. Anders gezegd: de meeste mensen, vooral degenen die Thomas L. Friedman de “verliezers en achterblijvers” noemt, zouden, als ze de kans kregen, met plezier elke natiestaat verlaten voor \$50 miljoen, om nog maar te zwijgen over de nog grotere kosten die natiestaten opleggen aan de top 1 procent van de belastingbetalers. De opkomst van Soevereine Individuen die shoppen tussen jurisdicties is daarom een van de meest zekere voorspellingen die men kan doen.

DE COMMERCIALISERING VAN SOEVEREINITEIT

In termen van kosten en baten was burgerschap tegen het einde van de twintigste eeuw al een rampzalige deal. Dit werd geïllustreerd door een onbedoeld grappige Parliamentary Research Note getiteld “*Is the Queen an Australian Citizen?*”, in augustus 1995 opgesteld door Ian Ireland van de Australian Parliamentary Research Service.³⁸⁷ Ireland bespreekt de *Australian Citizenship Act* van 1948 en geeft een overzicht van de vier manieren waarop men het Australische staatsburgerschap kan verkrijgen. Deze komen overeen met de opties voor burgerschap in andere vooraanstaande natiestaten, namelijk:

- burgerschap door geboorte
- burgerschap door adoptie
- burgerschap door afstamming
- burgerschap door verlening

387 Ian Ireland, ‘Is de koningin een Australische staatsburger?’, *Parliamentary Research Service*, Australië, nr. 6, 28 augustus 1995.

Dit is allemaal niet heel bijzonder behalve dat het de aandacht vestigt op het onderscheid tussen soevereiniteit en burgerschap. Zoals Ireland zegt: "Volgens traditionele juridische en politieke opvattingen is de monarch soeverein en zijn de mensen zijn/haar onderdanen. Onderdanen zijn aan de monarch gebonden door trouw en onderwerping." Met de vaststelling dat koningin Elizabeth II de soeverein is, concludeert hij dat "er beargumenteerd kan worden dat de koningin geen Australisch staatsburger is."³⁸⁸

Inderdaad, dat is ze niet. De koningin, moge ze lang leven, heeft het geluk dat burgerschap voor haar niet van belang is. Ze is soeverein, de Soeverein over haar onderdanen. Net als een handvol andere monarchen in de wereld is de koningin soeverein door geboorte, en heeft ze haar status geërfd als onderdeel van een traditie die ouder is dan de moderne tijd. Het idee van monarchie is oeroud, teruggaand tot de vroegste geschiedkundige bewijzen van het menselijk bestaan. Landen die hun monarchie hebben behouden, danken hun constitutie aan hun oude geschiedenis, maar die beïnvloedt nog steeds de vorm van hun samenleving, in termen van klassenprestige of ook politieke macht. Postmoderne individuen, zonder de voorsprong van de koningin, zullen nieuwe juridische grondslagen moeten uitvinden om de feitelijke soevereiniteit te rechtvaardigen die de informatietechnologie hen zal verschaffen.

Soevereine Individuen zullen ook moeten omgaan met de vernietigende gevolgen van afgunst, een probleem dat soms ook monarchen treft. Dit zal echter veel sterker gevoeld worden door mensen die niet traditioneel vereerd worden, maar hun eigen soevereiniteit uitvinden. Zoals Helmut Schoeck schreef in zijn uitgebreide studie *Envy*: "Waar er slechts één koning is, één president van de Verenigde Staten, of met andere woorden, slechts één lid van een bepaalde status, kan hij betrekkelijk ongestraft een levensstijl leiden die, zelfs op veel kleinere schaal, in dezelfde samenleving verontwaardiging zou opwekken als ze werd nagevolgd door succesvolle leden van grotere professionele of sociale groepen."³⁸⁹ Monarchen, als belichaming van de natie, genieten een zekere immuniteit tegen afgunst die niet zal overgaan op Soevereine Individuen.

De "verliezers en achterblijvers" in de informatiemaatschappij zullen zeker de winnaars benijden en hun succes misgunnen, vooral omdat de verdieping van markten inhoudt dat dit steeds meer een wereld van "the winner takes all" wordt. Beloningen zijn nu al steeds vaker gebaseerd op relatieve prestaties, in plaats van absolute prestaties zoals in de industriële productie. Een fabrieksarbeider werd betaald op basis van aanwezigheid, gemeten met de prikklok, of volgens een criterium van output, zoals het aantal gemaakte stuks, geassembleerde eenheden of een vergelijkbare

388 Ibid., p. 2.

389 Schoeck, op. cit., p. 265.

maatstaf.³⁹⁰ Gestandaardiseerde beloning was mogelijk doordat de output vergelijkbaar was voor iedereen die dezelfde gereedschappen gebruikte. Het creëren van conceptuele rijkdom, zoals artistieke prestaties, verschilt echter enorm tussen personen die dezelfde middelen gebruiken. In dit opzicht wordt de hele economie steeds meer zoals opera, waar de hoogste beloningen gaan naar degenen met de beste stemmen, en waar degenen die vals zingen, hoe oprecht ook, doorgaans geen hoge beloning krijgen. Naarmate meer sectoren worden opengesteld voor echte mondiale concurrentie, zal de opbrengst van middelmatige prestaties onvermijdelijk dalen. Middelmatig talent zal in overvloed aanwezig zijn, deels afkomstig van mensen die hun tijd verhuren voor een fractie van de tarieven die in de leidende industrielanden gelden. De verliezers zullen de outfielders uit de lagere leagues zijn met “slider speed bats”, wiens reflexen een halve seconde tekortkomen om een fastball in de major league te raken. In plaats van een miljoen dollar per jaar te verdienen met homeruns, zullen ze \$25.000 verdienen, zonder extra inkomsten uit celebrity-reclames. Anderen zullen zelfs volledig uitvallen.

*Zodra een land zich openstelt voor de mondiale markt, worden burgers met de vaardigheden om hiervan te profiteren de winnaars, en degenen zonder worden verliezers of achterblijvers. Gewoonlijk beweert één partij... globalisering te kunnen weerstaan of de pijn ervan te kunnen verzachten. Dat is Pat Buchanan in Amerika, de communisten in Rusland en nu de Islamitische Welvaartspartij hier in Turkije. Wat er in Turkije gebeurt is dus veel gecompliceerder dan enkel een fundamentalistische machtsovername. Het is wat er gebeurt wanneer toenemende globalisering steeds meer verliezers produceert, wanneer toenemende democratisering hun allemaal een stem geeft, terwijl religieuze partijen deze samenkomst van omstandigheden succesvol uitbuiten om de macht te grijpen.*³⁹¹ – THOMAS L. FRIEDMAN

Wie zullen de verliezers zijn in het Informatietijdperk? In algemene zin zullen de belastingconsumenten de verliezers zijn. Meestal zijn zij degenen die hun vermogen niet kunnen vergroten door naar een ander rechtsgebied te verhuizen. Een groot deel van hun inkomen ligt vast in de regels van een nationale politieke jurisdictie in plaats van bepaald te worden door marktwaarderingen. Het sterk verlagen of schrappen van de belastingen die hun vermogen zo benadelen, zou in hun ogen waarschijnlijk tot weinig verbetering leiden, want minder belasting betekent een kleinere stroom aan uitkeringen. Ze zullen inkomen verliezen omdat ze niet langer kunnen rekenen op politieke dwang om de zakken van productievere mensen dan

390 Voor een kritische kijk op vergoedingssystemen gebaseerd op relatieve prestaties zie Robert H. Frank en Philip J. Cook, *The winner-take-all society*, pp. 24f.

391 Friedman, *op. cit.*

henzelf leeg te roven. Degenen zonder spaargeld die afhankelijk zijn van de overheid voor hun pensioen en medische zorg, zullen hoogstwaarschijnlijk een daling van hun levensstandaard meemaken. Dit inkomensverlies vertaalt zich in een waardevermindering van wat financieel schrijver Scott Burns “transcendent” of politiek kapitaal heeft genoemd.³⁹² Dit “transcendente” of denkbeeldige kapitaal is niet gebaseerd op het economische eigendom van activa, maar in feite op de aanspraak op de inkomensstroom die door politieke regels en voorschriften is vastgesteld. Het verwachte inkomen uit overheidsuitkeringen zou bijvoorbeeld kunnen worden voorgesteld als een obligatie die wordt gekapitaliseerd tegen de geldende rentetarieven. Deze denkbeeldige obligatie, gefinancierd door de verbeelde gemeenschap, is transcendent kapitaal. Dit zal plotseling in waarde dalen door de “grote transformatie” die onvermijdelijk de greep van politieke autoriteiten op de geldstromen zal verminderen, maar nodig is om hun beloften na te komen.

*In grensgebieden en op volle zee, waar niemand een blijvend monopolie had op het gebruik van geweld, ontweken kooplieden heffingen die zo hoog waren dat bescherming elders goedkoper kon worden verkregen.*³⁹³ – FREDERIC C. LANE

Het vergt niet veel fantasie om in te zien dat de informatie-elite waarschijnlijk gebruik zal maken van de kansen op bevrijding en persoonlijke soevereiniteit die de nieuwe cybereconomie biedt. Evenzeer valt te verwachten dat de “achterblijvers” steeds meer chauvinistisch en onaangenaam zullen worden naarmate de impact van informatietechnologie in het nieuwe millennium groeit. Het is moeilijk om precies te voorspellen op welk moment de reactie lelijk zal worden. Onze gok is dat de verwijten zullen toenemen wanneer westerse landen ondubbelzinnig uit elkaar beginnen te vallen, zoals de voormalige Sovjet-Unie.

Elke keer dat een natiestaat uit elkaar valt, zal dat verdere devolutie vergemakkelijken en de autonomie van Soevereine Individueen aanmoedigen. We verwachten een aanzienlijke vermenigvuldiging van soevereine entiteiten, wanneer tientallen enclaves en rechtsgebieden, meer vergelijkbaar met stadstaten, opkomen uit het puin van naties. Veel van deze nieuwe entiteiten zullen zeer concurrerende tarieven voor beschermingsdiensten aanbieden, en lage of helemaal geen belastingen heffen op inkomen en kapitaal. Deze nieuwe entiteiten zullen hun beschermingsdiensten vrijwel zeker aantrekkelijker prijzen dan de leidende OESO-natiestaten. Eenvoudig bekeken als een kwestie van marktsegmentatie, is het deel van de markt dat het slechtst bediend wordt het segment met hoge efficiëntie en lage kosten. Wie hoge belastingen wil betalen in ruil voor een ingewikkeld pakket aan staatsuitgaven,

392 James Dale Davidson, *The squeeze* (New York: Summit Books, 1980), pp. 38–55.

393 Lane, ‘Economic consequences of organized violence’, p. 404.

kan dat ruim doen. Daarom zal de meest voordelige en winstgevende strategie voor een nieuwe mini-souvereiniteit vrijwel zeker liggen bij een efficiënte en goedkope aanpak. Zo'n mini-souvereiniteit zou het alleen met grote moeite kunnen opnemen tegen het volledige dienstenaanbod van de bestaande natiestaten. Omdat niet alle natiestaten tegelijkertijd zullen ineenstorten, zullen statelijke opties vooral in het begin van de transitie goed beschikbaar blijven. Een basisregime met redelijke wet en orde kan daarentegen relatief goedkoop worden geboden. Als sociale onrust en criminaliteit zich in de oude industriële kernlanden verspreiden in de mate die wij verwachten, zal verdraagbare orde en veiligheid veel aantrekkelijker zijn dan een nationaal ruimtevaartprogramma, een door de staat gesponsord vrouwenmuseum of gesubsidieerde herscholingsprogramma's voor ontslagen managers.

DE DENATIONALISATIE VAN HET INDIVIDU

Burgerschap zal minder aantrekkelijk en houdbaar worden naarmate nieuwe instellingen ontstaan die keuze mogelijk maken in de diensten die overheden nu monopoliseren, te beginnen met bescherming. Dit zal het voor individuen praktisch maken om zich niet langer nationaal te identificeren. Toch zal de demystificatie van burgerschap een langzaam proces zijn. Je wordt voortdurend blootgesteld aan een stortvloed van banale boodschappen in de routines van het dagelijkse leven, bedoeld om je identificatie met je lokale natiestaat te versterken. Deze boodschappen maken het zeer onwaarschijnlijk dat je "je nationaliteit" vergeet. Voor veel mensen is nationaliteit een cruciaal symbool van identiteit. "Wij" leren de wereld te zien in termen van nationaliteit. Het is ons land, "onze" atleten doen mee aan de Olympische Spelen. Wanneer zij winnen, is het "onze" vlag die wappert tijdens de ceremonie. "Ons" volkslied trekt de aandacht van de jury en andere deelnemers tijdens de prijsuitreiking. "Wij" worden geleid te geloven dat het "onze" overwinning is, hoewel het nooit helemaal duidelijk is hoe "wij" hebben bijgedragen, anders dan door binnen hetzelfde grondgebied een burger te zijn.

Van de eerste persoon meervoud naar het enkelvoud

Informatietechnologie zal een wereldwijd perspectief mogelijk maken en soevereine individuen in staat stellen de verborgen kansen ervan te benutten om de druk van nationale belastingen te vermijden. Binnen de komende tientallen jaren zal narrowcasting bijvoorbeeld broadcasting vervangen als methode waarmee mensen hun nieuws verkrijgen. Dit heeft belangrijke gevolgen: het verandert de verbeelding van miljoenen van eerste persoon meervoud naar enkelvoud, oftewel van "wij" naar "ik". Naarmate individuen zelf hun eigen nieuwsredacteur worden en gaan kiezen welke onderwerpen en nieuwsverhalen voor hen van belang zijn, zal het veel minder waarschijnlijk

zijn dat ze zichzelf indoctrineren met de zogenaamde noodzaak van offers voor de natiestaat. Een soortgelijk effect zal ontstaan door privatisering van het onderwijs, ook gefaciliteerd door technologie. In de middeleeuwen stond onderwijs onder strikt toezicht van de Kerk. In de moderne tijd stond onderwijs onder controle van de staat. In de woorden van Eric Hobsbawm: "Staatsonderwijs transformeerde mensen tot burgers van een specifiek land: 'boeren tot Fransen.'" ³⁹⁴ In het Informatietijdperk zal onderwijs worden geprivatiseerd en geïndividualiseerd. Het zal niet langer belast zijn met de zware politieke bagage die het onderwijs tijdens de industriële periode kenmerkte. Nationalisme zal niet constant in elk aspect van het denken worden geïnjecteerd.

De overstap naar het internet en het World Wide Web zal ook het belang van locatie in de handel verminderen. Het zal individuele adressen creëren die niet territoriaal gebonden zijn. Digitale telefoniediensten op basis van satellieten zullen verder evolueren dan locatiegebonden vaste lijnen met een gemeenschappelijke internationale netcode. Het individu zal zijn eigen unieke wereldwijde telefoonadres hebben, vergelijkbaar met een internetadres, dat hem overal zal kunnen bereiken. Op termijn zullen nationale postmonopolies instorten, waardoor geprivatiseerde wereldwijde postdiensten ontstaan zonder specifieke banden met bestaande natiestaten.

Deze en andere ogenschijnlijk kleine stappen zullen zowel de gewone consument als de cognitieve elite bevrijden van automatische identificatie met de natiestaat. De demystificatie van burgerschap zal het meest dramatisch versneld worden door het ontstaan van praktische alternatieven die het mogelijk maken om buiten de begrensde gebieden van de staatsmonopolies te werken. De bouwstenen van de cybereconomie: cybergeld, cyberbankieren en een ongereguleerde wereldwijde cybermarkt in effecten; zullen vrijwel zeker op grote schaal bestaan. Hierdoor zal het vermogen van hebzuchtige overheden om de rijkdom van "burgers" te confisqueren sterk afnemen.

Hoewel de vooraanstaande staten ongetwijfeld zullen proberen om hoge belastingen en fiatgeld te behouden door een kartel te handhaven, om encryptie te beperken en te voorkomen dat burgers hun domeinen ontvluchten, zullen de staten uiteindelijk falen. De meest productieve mensen ter wereld zullen hun weg naar economische vrijheid vinden. Het is onwaarschijnlijk dat de staat zelfs effectief zal zijn in het fysiek vasthouden van mensen. De ineffectiviteit van pogingen om illegale immigranten tegen te houden toont overtuigend aan dat natiestaten hun grenzen niet kunnen afsluiten om succesvolle mensen tegen te houden. De rijken zullen minstens zo ondernemend zijn om te ontsnappen als dat aspirant-taxichauffeurs en obers zijn om binnen te komen.

394 Eric Hobsbawm, 'The nation as invented tradition,' in Hutchinson and Smith, *Nationalism*, p. 77.

Voor het eerst sinds de middeleeuwse periode van gefragmenteerde soevereiniteit zullen grenzen niet duidelijk worden afgebakend. Zoals eerder besproken, zal er geen duidelijk territorium zijn waarin veel toekomstige financiële transacties plaatsvinden. In plaats van de acceptatie van een erfenis van verplichtingen op basis van een toevalligheid van geboorte, zullen steeds meer Soevereine Individuen van deze ambiguïteit profiteren om hun belastinglasten te ontlopen. Ze zullen burgerschap achter zich laten en klanten worden. Ze zullen particuliere belastingverdragen onderhandelen als klanten, vergelijkbaar met de huidige mogelijkheden in Zwitserland, zoals geanalyseerd in hoofdstuk 8. Een typisch privébelastingverdrag met de Franstalige Zwitserse kantons staat een individu of gezin toe te wonen in ruil voor een vaste jaarlijkse belasting van 50.000 Zwitserse frank (momenteel ongeveer \$45.000). Dit is geen vlaktaks, maar een vast bedrag onafhankelijk van inkomen. Bij een jaarlijks inkomen van 50.000 Zwitserse frank (\$45.000) is een dergelijk belastingverdrag niet voordelig, omdat de belastingdruk 100 procent zou zijn. Bij 500.000 Zwitserse frank is het 10 procent, bij 5.000.000 frank slechts 1 procent, en bij 50 miljoen frank slechts 0,1 procent. Vergeleken met een marginale belasting van 58 procent in New York City, laat dit zien hoe roofzuchtig en monopolistisch overheidsdiensten tijdens de industriële periode werden geprijsd.

In feite is 50.000 Zwitserse frank een ruimschoots toereikende jaarlijkse betaling voor de noodzakelijke en nuttige overheidsdiensten. Zwitserland maakt waarschijnlijk een aanzienlijke winst door elke miljonair te bedienen die zich vestigt en jaarlijks 50.000 frank betaalt voor dit voorrecht. In veel gevallen zijn de marginale kosten voor de overheid om een extra miljonair in het kanton te huisvesten ongeveer nul. De jaarlijkse winst uit deze transactie nadert daarom 50.000 frank. Elke dienst die kan worden onderboden en toch een winst van ongeveer 100 procent oplevert, is extreem gemonopoliseerd en overprijsd. Wat opmerkelijk is, is niet dat het belastingtarief als percentage van het inkomen daalt in dit specifieke geval, maar dat het ooit "eerlijk" leek dat verschillende personen zulke uiteenlopende bedragen betaalden voor overheidsdiensten in de twintigste eeuw. Dit is des te opvallender omdat degenen die de meeste overheidsdiensten gebruiken het minst betalen, en degenen die ze het minst gebruiken het meest. Voor een Amerikaan met een hoog inkomen biedt zo'n vestigingsplaats een voordeel ten opzichte van de VS van tientallen miljoenen gedurende zijn leven. Tenzij de Amerikaanse belastingen worden hervormd om concurrerender te worden met andere jurisdicties en niet langer op nationaliteit worden geheven, zullen denkende mensen hun Amerikaanse staatsburgerschap opzeggen om minder belaste paspoorten te verkrijgen, ondanks de obstakels van Clintons exit-tax.

Overheden in de industriële tijd prijsden hun diensten op basis van het succes van de belastingbetaler, niet naar de kosten of waarde van de geleverde diensten. De overgang naar commerciële prijsstelling van overheidsdiensten

zal leiden tot betere bescherming tegen een veel lagere prijs dan die van conventionele natiestaten.

Burgerschap gaat de weg van de ridderlijkheid

Kortom, burgerschap is voorbestemd om hetzelfde lot te ondergaan als ridderschap. Naarmate de basis waarop bescherming wordt geboden opnieuw wordt herzien, zullen ook de rationalisaties en motiverende ideologieën die het systeem aanvullen onvermijdelijk veranderen. Een half millennium geleden, aan het einde van de Middeleeuwen, toen het bieden van bescherming in ruil voor persoonlijke dienst over het algemeen niet langer rendabel was, reageerden mensen op de voorspelbare manier: ze lieten de ridderlijkheid varen. Eedafleggingen en persoonlijke trouw werden niet langer zo serieus genomen als in de voorgaande vijf eeuwen. Nu belooft informatietechnologie evenzeer subversief te zijn voor burgerschap. De natiestaat en de claims van nationalisme zullen worden ontmythologiseerd, net zoals dat de claims van de monopolistische Kerk vijf eeuwen geleden werden ontmythologiseerd. Hoewel reactionairen zullen proberen om innovators zwart te maken en nationalistisch sentiment te herstellen, betwijfelen wij of de megapolitiek achterhaalde natiestaat voldoende loyaliteit kan afdwingen om de competitieve druk die door informatietechnologie wordt ontketend, te weerstaan. De meeste weldenkende individuen in een wereld van failliete overheden zullen liever goed behandeld worden als klanten van beschermingsdiensten, dan beroofd te worden als burgers van natiestaten.

De rijke OESO-landen leggen zware belastinglasten en regulering op aan individuen die binnen hun grenzen zaken doen. Deze kosten waren wellicht te verdragen toen OESO-natiestaten de enige rechtsgebieden waren waarin men comfortabel kon wonen en ondernemen. Die tijd is voorbij. De premie die men betaalt om belast en gereguleerd te worden als inwoner van de rijkste natiestaten betaalt zijn kosten niet langer terug. Naarmate de concurrentie tussen jurisdicties toeneemt, zal dit steeds minder verdraaglijk worden. Degenen met het verdienvermogen en kapitaal om de competitieve uitdagingen van het Informatietijdperk aan te gaan, zullen overal hun domicilie kunnen kiezen en overal zaken kunnen doen. Met een keuze aan woonplaatsen zullen alleen de meest patriottische of domme mensen blijven wonen in landen met hoge belastingen.

Om deze reden valt te verwachten dat één of meer natiestaten geheime acties zullen ondernemen om de aantrekkingskracht van voorbijgangerschap te ondermijnen. Reizen zou ontmoedigd kunnen worden door biologische oorlogsvoering, zoals het uitbreken van een dodelijke epidemie. Dit zou niet alleen de wens om te reizen kunnen ontmoedigen, maar ook jurisdicties

wereldwijd een excuus geven om hun grenzen te sluiten en immigratie te beperken.

Het nadeel van nationaliteitsbelasting

Tenzij er een verbazingwekkende en vrijwel miraculeuze beleidsverandering plaatsvindt, zal de succesvolle belegger of ondernemer in het Informatietijdperk een levenslange belastinglast van tientallen miljoenen, honderden miljoenen of zelfs miljarden dollars dragen om te wonen in landen met fiscale beleidsmaatregelen zoals die van de landen met de hoogste levensstandaarden in de twintigste eeuw.

Zonder radicale verandering zal de belastingdruk het hoogst zijn voor Amerikanen. De Verenigde Staten zijn een van slechts drie jurisdicties op aarde die belastingen heffen op basis van nationaliteit in plaats van verblijfplaats. De andere twee zijn de Filipijnen, een voormalige Amerikaanse kolonie, en Eritrea, waarvan een van de verbannen leiders onder de invloed van de IRS viel tijdens de lange opstand tegen Ethiopisch gezag. Eritrea heft nu een nationaliteitsbelasting van 3 procent. Hoewel dat een zwakke imitatie van de Amerikaanse tarieven is, maakt zelfs die last het Eritrees staatsburgerschap tot een nadeel in het Informatietijdperk. De huidige wet maakt het Amerikaanse staatsburgerschap een nog grotere last. De IRS is een van Amerika's belangrijkste exportproducten geworden. Meer dan welk ander land dan ook bereikt de Verenigde Staten de uithoeken van de aarde om inkomen van haar staatsburgers te innen.

Als een 747 met één belegger uit elke jurisdictie ter wereld zou landen in een pas onafhankelijk geworden land, en elke belegger 1.000 riskeerde in een start-up in de nieuwe economie, zou de Amerikaan veel hogere belastingen op eventuele winsten betalen dan iemand anders. Speciale, bestraffende belasting op buitenlandse investeringen, zoals de zogenaamde PFIC-belasting, plus de Amerikaanse nationaliteitsbelasting, kan leiden tot belastingverplichtingen van 200 procent of meer op langetermijnactiva buiten de VS. Een succesvolle Amerikaan zou zijn totale levenslange belastingdruk kunnen verlagen door burger te worden van elk van de meer dan 280 andere jurisdicties wereldwijd.

De Verenigde Staten hebben het meest roofzuchtige, "soak-the-rich"-belastingstelsel ter wereld. Amerikanen die binnen of buiten de VS wonen, worden meer als activa behandeld en minder als klanten dan burgers van enig ander land. Het Amerikaanse belastingstelsel is daarom meer achterhaald en minder compatibel met succes in het Informatietijdperk dan zelfs de beruchte zwaar belastende verzorgingsstaten van Scandinavië. Burgers van Denemarken of Zweden ondervinden weinig wettelijke belemmeringen om hun groeiende technologische autonomie als individu te realiseren. Willen ze hun eigen belastingtarieven onderhandelen, dan kunnen ze ervoor kiezen in Zwitserland belasting te betalen via een privaat verdrag, of naar

Bermuda verhuizen en helemaal geen inkomstenbelasting betalen. Een Zweed of Deen die vrijwillig hoge belastingen betaalt omdat hij gelooft dat de Scandinavische verzorgingsstaat zijn kosten waard is, maakt daadwerkelijk een keuze. Hij kan belasting betalen tegen elk tarief dat in een andere jurisdictie geldt, geciviliseerd of ongeciviliseerd. Om zijn belastingtarief te wijzigen hoeft hij alleen maar te verhuizen. Technologie maakt deze keuze steeds gemakkelijker. Amerikanen wordt deze optie echter ontzegd. Het hebben van een Amerikaans paspoort zal een groot nadeel blijken voor het benutten van de mogelijkheden voor individuele autonomie die de Informatierevolutie biedt. Geboren worden als Amerikaan tijdens de industriële periode was een gelukkige toevaligheid, maar zelfs in de vroege fase van het Informatietijdperk is het een last geworden die miljoenen dollar kost.

Om te illustreren hoe groot deze last is: een Nieuw-Zeelandse die net zo goed presteert als het gemiddelde van de rijkste 1% Amerikanen, zou alleen al door het rendement op de belastingbesparingen rijker worden dan de Amerikaan ooit zal zijn. Aan het einde van zijn leven zou de Nieuw-Zeelandse \$73 miljoen meer hebben om aan kinderen of kleinkinderen na te laten. En Nieuw-Zeeland is nog niet eens een erkend belastingparadijs. Meer dan veertig andere jurisdicties heffen lagere inkomsten- en vermogensbelastingen dan Nieuw-Zeeland. Als ons argument klopt, zal het aantal rechtsgebieden met lage belastingen eerder toenemen dan afnemen. Al deze jurisdicties bieden een voordeel als woonplaats ten opzichte van de VS, goed voor tientallen miljoenen, zo niet honderden miljoenen, gedurende een leven. Tenzij de Amerikaanse belastingen worden hervormd om concurrerender te zijn met andere jurisdicties en niet langer op nationaliteit worden geheven, zullen weldenkende mensen hun Amerikaanse staatsburgerschap opzeggen, ondanks de obstakels van Clintons exit-tax.

De competitieve omstandigheden van het Informatietijdperk maken het mogelijk om vrijwel overal hoge inkomens te verdienen. In feite zullen de lokale monopolies, die natiestaten gebruiken om extreem hoge belastingen op te leggen, door technologie worden doorbroken. Ze zijn al aan het afbrokkelen. Naarmate ze verder afnemen, zal competitieve druk ondernemende individuen ertoe drijven om landen die te veel belasting heffen te ontvluchten. Zoals voormalig *Economist*-redacteur Norman Macrae zei, zullen zulke landen “voornamelijk door dommeriken worden bewoond.”

[T]egen het jaar 2012 zullen de geraamde uitgaven voor sociale voorzieningen en rente op de nationale schuld alle belastinginkomsten van de federale overheid opslokken. ... Er zal geen cent overblijven voor onderwijs, kinderprogramma's, snelwegen, nationale defensie of enig ander discretionair programma. – BIPARTISAN U.S. COMMISSION ON ENTITLEMENT AND TAX REFORM

De vlucht van de rijken uit geavanceerde verzorgingsstaten zal, demografisch gezien, precies op het verkeerde moment plaatsvinden. In het begin van de 21e eeuw zullen grote vergrijzende populaties in Europa en Noord-Amerika onvoldoende spaargeld hebben om medische kosten te dekken en hun levensstijl tijdens hun pensioen te financieren. 65 procent van de Amerikanen heeft bijvoorbeeld helemaal geen spaargeld voor hun pensioen. En degenen die sparen, sparen veel te weinig. Van de gemiddelde Amerikaan wordt verwacht dat ze van 65-jarige leeftijd tot overlijden meer dan \$200.000 aan medische rekeningen zullen hebben, terwijl ze gemiddeld slechts een nettovermogen van minder dan \$75.000 hebben. Zelfs de minderheid met een privé-pensioen zal waarschijnlijk niet comfortabel zijn. Het gemiddelde pensioen vervangt slechts 20 procent van het inkomen tijdens het werkende leven. Het grootste deel van de activa van de typische gepensioneerde is geen werkelijk vermogen, maar "transcendent kapitaal", de verwachte waarde van overheidsuitkeringen. De meeste mensen zijn gewend om op deze betalingen te rekenen voor het aanvullen van privétekorten. Het probleem is dat deze waarschijnlijk niet volledig zullen worden uitgekeerd. Pay-as-you-go-systemen zullen niet over voldoende kasstroom of middelen beschikken om ze na te komen. Een studie van Neil Howe toonde aan dat, zelfs als de belastbare inkomens in de VS sneller zouden stijgen dan in de afgelopen twintig jaar, het gemiddelde inkomen na belasting in Amerika tegen 2040 met 59 procent omlaag zou moeten worden gedrukt om Social Security en overheidszorgprogramma's op het huidige niveau te financieren.

Dit probleem kan niet marginaal worden opgelost. De verzorgingsstaat staat op instorten. De financieringsproblemen zijn in Europa zelfs nog ernstiger dan in Noord-Amerika. Italië is wellicht het slechtste geval, gevolgd door Zweden en andere Noordse verzorgingsstaten die de standaard voor genereuze inkomensondersteuning bepaalden. De *Financial Times* schat dat, als "de huidige waarde van Italiaanse staatspensioenen wordt meegerekend, de staatsschuld van het land zou stijgen tot meer dan 200 procent van het BBP."³⁹⁵

Schulden op dat niveau zijn realistisch gezien wiskundig hopeloos. Een uitgebreide studie van commerciële schulden van bedrijven op de Toronto Stock Exchange enkele jaren geleden toonde dat weinig bedrijven overleven bij schuldverhoudingen een kwart zo extreem als die van de vooraanstaande verzorgingsstaten vandaag.³⁹⁶ Simpel gezegd: ze zijn failliet. Naarmate deze realiteit, zij het met tegenzin, wordt onderkend, zullen letterlijk biljoenen aan niet-gefinancierde uitkeringsverplichtingen worden afgeschreven.

³⁹⁵ John Plender, 'Retirement isn't working,' *Financial Times*, 17–18 juni 1995.

³⁹⁶ V H. Atrill, *How all economies work* (Calgary, Canada: Dimensionless Science Publications, 1979), p. 27f.

Dit is de logica van de cybereconomie. Een mogelijke belemmering is simpele inertie: de nestdrang die mensen terughoudend maakt om te verhuizen. Andere belemmeringen kunnen ingebakken zijn in de menselijke natuur. De economische logica van het inzetten van activa in cyberspace kan botsen met biologisch gedrag, zoals de ingebakken achterdocht tegen buitenstaanders. Kinderen in alle culturen tonen afkeer van vreemden. Tegenstanders van de commercialisering van soevereiniteit zullen hun best doen om twijfels aan te wakkeren over de nieuwe wereldcultuur van het Informatietijdperk en het verval van de natiestaat dat dit impliceert. Een andere mogelijke belemmering, voortkomend uit epigenese of genetisch beïnvloede motivatie, is dat de “verliezers en achterblijvers” zullen reageren op ontwikkelingen die de natiestaat ondermijnen, met de woede van jagers-verzamelaars die hun families beschermen. In een omgeving waarin gedesoriënteerde en vervreemde individuen meer macht hebben om te verstoren en vernietigen, kan een tegenreactie op de informatie-economie gewelddadig en onaangenaam zijn.

Historisch gezien is collectief geweld regelmatig voortgekomen uit de centrale politieke processen van westerse landen. Mensen die de macht wilden grijpen, behouden of herverdelen, hebben voortdurend collectief geweld gebruikt in hun strijd. De onderdrukten sloegen toe in naam van gerechtigheid, de bevoorrechten in naam van orde, degenen ertussen in naam van angst. Grote verschuivingen in machtsverhoudingen produceerden doorgaans, en waren vaak afhankelijk van, uitzonderlijke periodes van collectief geweld.³⁹⁷ – CHARLES TILLY

GEWELD IN PERSPECTIEF

Er zijn minstens twee concurrerende theorieën over wat geweld veroorzaakt in omstandigheden van verandering. Historicus Charles Tilly vat één theorie samen: “[D]e prikkel tot collectief geweld komt grotendeels voort uit de angsten die mensen ervaren wanneer gevestigde instellingen instorten. Als ellende of gevaar de angst versterkt, wordt de reactie volgens de theorie des te gewelddadiger.” Volgens Tilly is geweld echter niet zozeer een product van angst, maar eerder een veel rationelere poging om autoriteiten onder druk te zetten hun verantwoordelijkheden na te komen, gemotiveerd door een “gevoel van ontzegde rechtvaardigheid.” Volgens Tilly’s interpretatie stimuleren “grote structurele veranderingen” collectief geweld van een “politieke” aard. “In plaats van een scherp breukpunt met het ‘normale’ politieke leven te vormen, gaan gewelddadige strubbelingen bovendien vaak gepaard met, vullen ze aan en breiden ze georganiseerde, vreedzame pogingen van dezelfde mensen

397 Tilly, ‘collective violence in European perspective,’ p. 62.

uit om hun doelen te bereiken. Ze behoren tot dezelfde wereld als niet-gewelddadige strijd.”³⁹⁸

Welke theorie over geweld ook juist is, de vooruitzichten op sociale vrede tijdens de Grote Transformatie lijken beperkt. De instorting van de natiestaat is zeker een opvallend voorbeeld van een “gevestigde instelling die instort.” Daarom zullen angsten hoogtij vieren, evenals de politieke inspiratie voor geweld. Dit kan vooral gelden in de vooraanstaande verzorgingsstaten, waar bevolkingen gewend zijn aan relatieve inkomensgelijkheid. Aangezien bevolkingen in de vroege fasen van de informatie-economie volwassen zijn geworden tijdens de industriële periode, toen politieke autoriteiten wel de capaciteit hadden om klachten te beantwoorden met materiële voordelen, is het redelijk om te verwachten dat de “achterblijvers” blijven aandringen op materiële voordelen. Waarschijnlijk is een langzaam, pijnlijk leerproces over de cybereconomie nodig voordat OESO-burgers hun verwachting loslaten dat ze inkomenshervreiding op grote schaal kunnen afdwingen. In beide gevallen, of geweld nu voortkomt uit “angst” of als een meer berekende poging om de voordelen van systematische dwang te benutten, lijkt het erop dat de omstandigheden waarschijnlijk zullen leiden tot de inzet van geweld.

Achterban van verliezers

De ineenstorting van de gedwongen inkomenshervreiding zal onvermijdelijk degenen verontrusten die verwachten aan de ontvangende kant te staan van de biljoenen aan uitkeringsprogramma's. Dit zullen vooral de “verliezers of achterblijvers” zijn, mensen zonder de vaardigheden om te concurreren op wereldmarkten. Net zoals de gepensioneerden van de voormalige Sovjet-Unie de kern vormden van Ziganovs communistische steun, zullen de teleurgestelde gepensioneerden van de stervende verzorgingsstaten een reactionair kiespubliek vormen dat er alles aan zal doen om te voorkomen dat de soevereiniteit van de natiestaten wordt geprivatiseerd, waardoor de staat haar vergunning om te stelen zou verliezen. Zodra ze beseffen dat overheden die voorheen onder hun controle stonden hun soevereiniteit over middelen en het vermogen tot grootschalige inkomensoverdrachten verliezen, zullen ze even vastberaden worden als Franse ambtenaren in hun strijd tegen de rekenkunde.

Je herinnert je misschien de gewelddadige reactie op de vrij bescheiden voorstellen van premier Alain Juppé om de “demografisch onhoudbare” pensioenuitkeringen van staatswerknemers terug te schroeven en te besparen op de exploitatie van het generationaliseerde spoorwegsysteem. Symbolisch voor de absurditeit van de *État Providence*, zoals de Fransen hun sociale zekerheidssysteem noemen, is de regel die “ingenieurs van de geautomatiseerde hogesnelheidstreinen TGV toestaat om op hun vijftigste

398 Ibid., p. 68.

met pensioen te gaan, net als hun voorgangers die zwoegden op de kolengestookte locomotief.”³⁹⁹ Het is een reële mogelijkheid dat er rumoerige reacties op het schrappen van onhoudbare uitkeringen zullen ontstaan in elk OESO-land. En zelfs waar bevolkingen minder heftig reageren, kun je verwachten dat de waarschijnlijke verliezers alles zullen doen wat in hun macht ligt om de erosie van staatsdwang tegen te houden.

Dit zal tot verrassende wendingen leiden. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld is het nativistische sentiment historisch gezien doordrenkt met meer dan een vleugje racisme. Deze traditie begon met de negentiende-eeuwse “White Caps” en de Ku Klux Klan. Toch zijn zwarten, als groep, grote begunstigers van inkomensoverdrachten, positieve discriminatie en andere vruchten van politieke dwang. Ze zijn ook onevenredig vertegenwoordigd in het Amerikaanse leger. Daarom zullen zij, samen met blanke arbeiders, waarschijnlijk uitgroeien tot de meest fervente aanhangers van het Amerikaanse nationalisme.

Politici die bereid zijn in te spelen op de onzekerheden van degenen wier relatieve talenten ver onderaan Ammons knol staan, zullen in bijna elk land luidruchtig op de voorgrond treden. Van Slobodan Milosevic in Servië tot Pat Buchanan in de Verenigde Staten, Winston Peters in Nieuw-Zeeland en Necmettin Erbakan van Turkije’s fundamentalistische Islamitische Welvaartspartij, demagogen zullen oproepen tegen de globalisering van markten, immigratie en investeringsvrijheid.

Degenen die zichzelf zien als de “slachtoffers van de wereldeconomie”, zullen bijzonder vijandig zijn tegen rijken en immigranten. In de woorden van Andrew Heal zullen zij “de instroom verachten van immigranten wiens belangrijkste toelatingscriterium hun rijkdom of juist het gebrek daaraan lijkt te zijn, wat volgens de bedrieglijke logica maakt dat ze een last voor de verzorgingsstaat zijn.”⁴⁰⁰

Angst voor vrijheid

Het vooruitzicht dat de natiestaat aan het begin van het nieuwe millennium zal verdwijnen, lijkt getimed om maximale ontwrichting te veroorzaken in de levens van beïnvloedbare mensen. Dit zal leiden tot wijdverspreid ongemak. Heel wat waarnemers hebben een reactiepatroon herkend dat vaak voorkomt bij degenen die zich buitengesloten voelen door het vooruitzicht van een wereld zonder grenzen. Terwijl de grotere, meer inclusieve nationale verbanden uiteenvallen doordat de mobielere “informatie-elite” haar zaken globaliseert, vallen de “verliezers en achterblijvers” terug op lidmaatschap van een etnische subgroep, stam, bende of religieuze/taalkundige

399 Dick Howard, ‘french toast: can politicians anywhere tangle with entitlements without getting burned?’ *The New Democrat*, juli/augustus 1996, p. 39f.

400 Andrew Heal, ‘New Zealand’s first,’ *Metro*, juli 1996, p. 86.

minderheid. Dit is deels een praktische en pragmatische reactie op het instorten van overheidsdiensten, zoals ordehandhaving. Voor mensen zonder verhandelbare middelen is het vaak moeilijk om marktgebaseerde alternatieven voor falende publieke diensten te kopen.

De transformatie van voormalige publieke goederen, zoals onderwijs, schoon drinkwater, en buurtpolitie, tot private goederen is makkelijker te doorstaan voor wie voldoende middelen heeft om kwalitatieve alternatieven te betalen. Voor wie geld nodig heeft, is het meest praktische alternatief vaak om te leunen op familie, of zich aan te sluiten bij een onderlinge hulpgroep die langs etnische lijnen is georganiseerd, zoals de vroegere Chinese "Hokkien" in Zuidoost-Azië, of via een religieuze gemeenschap. In regio's met dynamische, missionaire religies is de populariteit van hun programma's deels te danken aan het feit dat zij teruggrijpen op premoderne mechanismen van sociale zekerheid. Zo speelden door moslims geleide burgerwachten in Kaapstad, Zuid-Afrika, een hoofdrol in de strijd tegen gewelddadige bendes.⁴⁰¹ Naast dit pragmatisme speelt er echter ook een psychologische dimensie in de reactie op globalisering.

Dit argument verschilt niet veel van de psychologische verklaring voor de aantrekkingskracht van het fascisme die Erich Fromm ontwikkelde in zijn beroemde werk *Fear of Freedom*, voor het eerst gepubliceerd in 1941.⁴⁰² Volgens Fromm had de sociale mobiliteit, die door het kapitalisme werd geïntroduceerd, de vaste identiteiten van het traditionele dorpsleven vernietigd. Een boerenzoon hoefde er niet meer van uit te gaan dat hij zelf ook boer zou worden en oogstend zijn leven zou moeten slijten op hetzelfde arme stuk land als zijn vader. Hij had nu een brede keuze aan beroepen. Hij kon onderwijzer, koopman of soldaat worden; geneeskunde studeren of de zee opgaan. Zelfs als boer kon hij emigreren naar de Verenigde Staten, Canada of Argentinië en een leven opbouwen ver van het land van zijn voorouders. Het kapitalisme bood mensen de vrijheid "om hun eigen identiteiten te creëren", maar dit bleek beangstigend voor hen die niet waren voorbereid om er creatief gebruik van te maken. Zoals Billig zei, verlangden zij "naar de zekerheid van een vaste identiteit," en werden zij "aangetrokken door de simplismen van nationalistische en fascistische propaganda."⁴⁰³ Eveneens schrijft Billig over de schemering van het industriële tijdperk: "Er bestaat een globale psychologie die van bovenaf de natie treft en bestaande loyaliteiten uitholt via een vrij spel van identiteiten. Daartegenover staat de felle psychologie van kaste of stam, die de zwakke plek van de staat aanvalt met een intolerante toewijding en emotionele heftigheid."⁴⁰⁴

401 Roger Matthews, 'Zuid-Afrika roept troepen op voor oorlog tegen criminaliteit,' *Financial Times*, 31 augustus/1 september 1996, p. 1.

402 Erich Fromm, *Angst voor vrijheid* (Londen: Routledge & Kegan Paul, 1942).

403 Billig, *op. cit.*, p. 137.

404 Ibid., p. 135.

Andrew Heal bekijkt hetzelfde verschijnsel vanuit een ander perspectief. Hij ziet twee grote “globale politieke en economische trends. . . . Trend één is de groei van de wereldeconomie. . . . De tweede is de opkomst van nationalistisch, etnisch en regionalistisch sentiment, of het nu Maori, Schots, Welsh is of van anti-immigratiefracties, die, zelfs terwijl hun overheden hen naar nieuwe, grenzeloze horizons duwen, zichzelf des te sterker de andere kant op trekken.”⁴⁰⁵ Of je ze nu ziet als grote “trends” of als “psychologische thema’s”, het is duidelijk dat wereldwijd een krachtige reactionaire beweging opkomt die nationalisme steunt en zich verzet tegen het vervagen van grenzen en de groei van markten.

MULTICULTURALISME EN SLACHTOFFERSCHAP

In zijn nadagen, met een wankel vermogen om beloftes van iets voor niets uit een lege portemonnee waar te maken, vond de verzorgingsstaat het nuttig om nieuwe discriminatiemythes te creëren. Veel categorieën van officieel “onderdrukte” mensen werden aangewezen, vooral in Noord-Amerika. Individuen in groepen met de status van “slachtoffer” werd verteld dat zij niet verantwoordelijk waren voor tekortkomingen in hun eigen leven. De schuld zou liggen bij “dode blanke mannen” van Europese afkomst, en bij de onderdrukkende machtsstructuur die zogenaamd tegen de achtergestelde groepen was ingesteld. Was je zwart, vrouwelijk, homoseksueel, Latino, Franstalig, gehandicapt, enz., dan maakte je aanspraak op compensatie voor eerdere repressie en discriminatie.

Als we Lasch volgen, werd het benadrukken van slachtofferschap gebruikt om staten te ondermijnen en de nieuwe, onafhankelijke informatie-elite te bevrijden van hun burgerlijke plichten. We zijn niet helemaal overtuigd dat de nieuwe elite, vooral de meesten in de massamedia, sluw genoeg is om tot zo’n houding te redeneren. Het zou bijna geruststellend zijn om te voelen dat ze dat zijn. We zien de toename van slachtofferschap voornamelijk als een poging om sociale vrede te kopen, zowel door meer mensen in de meritocratie op te nemen, zoals Lasch zegt, maar ook door de rechtvaardigingen voor inkomensherverdeling opnieuw vorm te geven. De nieuwe sport victimologie verscheen in zijn meest overdreven vorm in Noord-Amerika omdat informatietechnologie daar dieper doordrong. We vermoeden echter dat nieuwe discriminatiemythes, tot op zekere hoogte, in de seniele toestand van alle industriële samenlevingen gemeengoed zullen zijn. De multi-etnische verzorgingsstaten in Noord-Amerika waren eenvoudigweg kwetsbaarder voor de verleiding om de kosten van inkomensherverdeling op de private sector af te schuiven. Ze konden dit doen, terwijl ze een gevoel van ongenoegen en aanspraak aanwakkerden, door de structuur van de

405 Andrew Heal, ‘Nieuw-Zeelands eerste’, p. 85.

samenleving als geheel, en blanke mannen in het bijzonder, de schuld te geven van de economische tekortkomingen van diverse subculturen binnen de samenleving.

De megapolitiek van innovatie

Zelfs voordat informatietechnologie dreigde met de “creatieve vernietiging” van de industriële economie, verouderde het al duidelijk veel van de gekoesterde mythes van marxisten en socialisten. In een eerder hoofdstuk onderzochten we de megapolitiek van innovatie. Wat we daar benadrukten helpt om de maatschappelijke impact van de informatierevolutie in perspectief te plaatsen. Het feit dat technologie in de afgelopen eeuwen steeds een uitbreiding van de arbeidsmogelijkheden teweegbracht, lijkt wel een betrouwbare regel binnen de economie, maar er is geen garantie dat dat zo zal blijven. Het is namelijk mogelijk dat de opbrengsten zich zullen concentreren in de handen van een welvarende minderheid.

REËLE LONEN DALEN MET 50 PROCENT

Dat is precies wat gebeurde tijdens de eerste twee eeuwen of meer van de moderne periode. Vanaf de tijd van de Buskruitrevolutie rond 1500 tot 1700 daalden de reële inkomens voor de onderste 60-80 procent van de bevolking in het grootste deel van West-Europa met 50 procent of meer.⁴⁰⁶ Op veel plaatsen bleef het reële inkomen dalen tot 1750 en herstelde het zich pas tot het niveau van 1500 rond 1850.

In tegenstelling tot de ervaring van de afgelopen 250 jaar, was de inkomensgroei in de eerste helft van de moderne periode, toen de West-Europese economieën enorm groeiden, geconcentreerd bij een kleine minderheid. De huidige innovatie van informatietechnologieën verschilt sterk van de innovatie van industriële technologieën die de wereld in recente eeuwen heeft ervaren. Het verschil zit hem in het feit dat het merendeel van de huidige arbeidsbesparende innovaties vaak leidt tot meer gespecialiseerde taken en minder schaalvoordelen. Dit is het tegenovergestelde van wat sinds ongeveer 1750 het geval was.

Industriële innovatie creëerde doorgaans werkgelegenheid voor de onopgeleiden en vergrootte de schaalvoordelen van ondernemingen. Dit verhoogde niet alleen de inkomsten van de armen zonder inspanning van hun kant, het vergrootte ook de macht van politieke systemen, waardoor ze beter bestand werden tegen onrust. Degenen die werden verdrongen door mechanisering en automatisering in de vroege fasen van de Industriële Revolutie waren doorgaans geschoolde ambachtsslieden en gezellen, in plaats

406 Robert Jutte, *Armoede en afwijkend gedrag in het vroegmoderne Europa* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 29, 74.

van ongeschoolde arbeiders. Dit was zeker het geval in de textielindustrie, de eerste die mechanisatie en krachtige apparatuur op grote schaal toepaste, wat leidde tot een gewelddadige reactie van Luddieten, die textielmachines vernietigden en fabriekseigenaars vermoordden tijdens een woeste uitbarsting in het begin van de negentiende eeuw. Aan de andere kant waren de volgelingen van Captain Swing, de mythische leider van een opstand in 1830 in Zuidoost-Engeland, dagloners. Ze eisten onder ander het opleggen van een heffing aan de lokale rijken die hen geld of bier zou moeten verschaffen, het opleggen van een loonsverhoging aan de lokale werkgevers van dagloners, en “het vernietigen, of eisen van de vernietiging van; nieuwe landbouwmachines, vooral dorsmachines” die de vraag van boeren naar dagloners verminderden.⁴⁰⁷

In tegenstelling tot de romantische verhalen van marxisten en anderen die de gewelddadige tegenstanders van arbeidsbesparende technologieën tot helden hebben gemaakt, waren zij een onaangenaam en gewelddadig gezelschap dat de invoering van technologie die wereldwijd de levensstandaard verhoogde puur uit egoïstische motieven tegenstond.

Terwijl de gewelddadige volgelingen van Ned Ludd en Captain Swing vele maanden de openbare orde in Engeland in gevaar brachten, waren hun bewegingen, eenmaal onderdrukt door de centrale autoriteit, gedoemd te mislukken. De arme, ongeschoolde meerderheid zou zich waarschijnlijk niet lang blijven inzetten voor een zaak die beloofde machines te vernietigen die hen werk boden en ook hun levensstandaard verhoogden door de kosten van noodzakelijke goederen, zoals warme kleding en brood, te verlagen.

Hogere inkomsten voor de ongeschoolden

Met de tijd werd industriële en agrarische automatisering aantrekkelijk voor de “have-nots”, omdat het hen arbeidsmogelijkheden gaf en het de kosten voor levensonderhoud verlaagde. Nieuwe gereedschappen stelden degenen zonder vaardigheden in staat om goederen van gelijke kwaliteit te produceren als heel bekwame personen. Een genie en een idioot zouden op de assemblagelijijn hetzelfde product produceren en hetzelfde loon verdienen.

Gedurende de afgelopen twee eeuwen heeft industriële automatisering de lonen voor ongeschoold werk enorm verhoogd, vooral in het kleine deel van de wereld waar de omstandigheden eerst het kapitalisme lieten floreren. De grootschaligheid van geavanceerde industriële ondernemingen beloofde ongeschoolde arbeid niet alleen met ongekende lonen, het faciliteerde ook inkomensherverdeling.

De verzorgingsstaat ontstond als een logische consequentie van de technologie van het industrialisme. Vanwege hun grote schaal en hoge kapitaalkosten waren de vooraanstaande industriële werkgevers de

407 Tilly, ‘collectief geweld’, p. 77.

gemakkelijkste doelwitten om te belasten, en men kon erop vertrouwen dat ze administratie bijhielden en de inhouding van lonen handhaafden. Hierdoor werd inkomstenbelasting technologisch haalbaar, zoals dat in eerdere eeuwen niet het geval was toen economieën meer gedecentraliseerd waren. Het netto-effect was dat overheden door de groei van schaalvoordelen dankzij industriële innovatie rijker werden en vermoedelijk beter in staat om de orde te handhaven.

Het proces is omgekeerd

Volgens ons gebeurt het tegenovergestelde vandaag. Informatie-technologie vergroot de verdienmogelijkheden voor de geschoolden en ondermijnt instituties die op grote schaal opereren, inclusief de natiestaat.

Dit wijst op een andere ironie van het informatietijdperk: de schizofrene en fundamenteel obstructieve houding van critici van de vrije markt tegenover het ontstaan en verdwijnen van industriële banen. In de vroege fasen van het industrialisme klaagden zij over het vermeende kwaad van fabrieksbanen, die landloze boeren weglrokken uit “de wereld die we hebben verloren.” Volgens de critici was de komst van fabrieksbanen een ongekend kwaad en “uitbuiting” van de arbeidersklasse. Maar nu lijkt het enige dat erger is dan de komst van fabrieksbanen, hun verdwijning. De achterkleinkinderen van degenen die klaagden over de introductie van fabrieksbanen klagen nu over het tekort aan fabrieksbanen die goed betaalde laaggeschoolde arbeid bieden.

De enige consistente draad door deze klachten is een standvastige weerstand tegen technologische innovatie en verandering van de markt. In de vroege fasen van het fabriekssysteem leidde deze weerstand tot geweld. Dat kan opnieuw gebeuren, maar niet omdat kapitalisten de arbeiders “uitbuiten.” De opkomst van de computer als paradigmatechnologie toonde de absurditeit van die bewering. Voor de onoplettende leek het half geloofwaardig dat een nauwelijks geletterde autofabrikant op enige wijze bij de productie van een auto “uitgebuit” werd door de eigenaren die de bedrijven bedachten en financierden. Conceptueel kapitaal speelde vroeger een minder duidelijke rol bij de productie en marketing van tastbare producten dan nu in het informatietijdperk, waarin duidelijk mentale arbeid wordt toegepast. De veronderstelling dat ondernemers de door werknemers gemaakte informatieproducten hadden ingepikt, werd hierdoor veel minder geloofwaardig. Waar de waarde duidelijk door mentale arbeid werd gecreëerd, zoals bij consumentensoftware, was het bijna belachelijk te veronderstellen dat het product van iemand anders dan de geschoolde personen die het bedachten was. Integendeel, in plaats van te veronderstellen dat de werknemers alle waarde creëerden, zoals marxisten en socialisten deden in de negentiende en twintigste eeuw, gaf de duidelijke trend weg van laaggeschoolde arbeid aanleiding tot een groeiende zorg over

het tegenovergestelde probleem: hadden laaggeschoolde arbeiders nog economische bijdrage te leveren?⁴⁰⁸

Daarom verschoof de rechtvaardiging voor inkomensherverdeling van “uitbuiting,” wat een productieve competentie bij laagverdieners veronderstelde, naar “discriminatie,” wat dat niet deed. Er werd verondersteld dat “discriminatie” ervoor had gezorgd dat laaggeschoolden er niet in slaagden om waardevollere vaardigheden te ontwikkelen.

Deze discriminatie zou ook het opleggen van niet-optimale wervingscriteria en andere standaarden voor het creeëren van “kansen,” of preciezer, het herverdelen van inkomen naar achterblijvende groepen, rechtvaardigen. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, liet op ras gebaseerde normering van prestatie- en vaardigheidstests zwarten hogere scores behalen dan blanke en Aziatische kandidaten, terwijl de objectieve scores lager waren. Via deze methode en andere dwong de overheid werkgevers om meer zwarten en andere officieel “victimized” groepen aan te nemen tegen hogere lonen dan anders het geval zou zijn geweest. Wie niet voldeed, riskeerde kostbare rechtszaken, inclusief claims met hoge schadevergoedingen.

Het doel van het aanduiden van slachtoffers was niet het kweken van paranoïde vervolgingswanen onder belangrijke subgroepen van de industriële samenleving, of het subsidiëren van contraproductieve waarden. Het was om de failliete staat te ontlasten van de fiscale druk van inkomensherverdeling. Het aanwakkeren van vervolgingswanen was slechts een ongelukkig neveneffect. Ironisch genoeg viel de toegenomen bezorgdheid over “discriminatie” samen met de vroege fasen van een technologische revolutie die willekeurige discriminatie veel minder problematisch zou maken dan ooit tevoren. Niemand op het internet weet of geeft om het ras, geslacht, seksuele geaardheid of andere kenmerken van de maker van nieuwe software.

Hoewel de werkelijkheid van discriminatie in de toekomst minder onderdrukkend zal zijn, zal dat de druk voor “herstelbetalingen” om verschillende werkelijke of ingebeelde onrechtvaardigheden te compenseren niet per se verminderen. Elke samenleving creëert een of meer rationalisaties voor inkomensherverdeling, van subtiel tot absurd, van bijbelse geboden tot zwarte magie. Hekserij en het boze oog zijn de spirituele equivalenten van belastingheffing. Wanneer mensen niet door liefde gemotiveerd kunnen worden om de armen te steunen, zullen de armen proberen angst in te zetten. Soms gebeurt dit via directe afpersing, soms op een verborgen of denkbeeldige manier. Het is geen toeval dat de meeste “heksen” in de vroegmoderne periode weduwen of ongehuwde vrouwen met weinig middelen waren. Ze terroriseerden hun burens met vervloeking, waardoor die burens vaak betaalden. Het was niet altijd puur bijgeloof. Ook arme vrouwen konden vee

408 William Julius Wilson, *Wanneer werk verdwijnt: de wereld van de nieuwe stedelijke armen* (New York: Alfred A. Knopf, 1996).

schaden of huizen in brand steken. In die zin waren de heksenprocessen niet geheel belachelijk.

Wij verwachten een heropleving van afpersing vanuit het verlangen om mee te genieten van de beloningen van succes in het informatietijdperk. Groepen die zich benadeeld voelen door eerdere discriminatie zullen hun status als slachtoffers niet snel opgeven, alleen omdat hun claims minder gerechtvaardigd of moeilijker afdwingbaar worden. Ze zullen hun eisen blijven doorzetten totdat het lokale bewijs duidelijk maakt dat ze niet langer beloond worden.

Het toenemende sociopathische gedrag binnen de Afro-Amerikaanse en Afro-Canadese gemeenschappen laat zien dat er nauwelijks evenwicht is tussen woede en de erkenning dat veel problemen voortkomen uit eigen antisociaal gedrag. De woede is toegenomen, terwijl de leefstijlen juist verder achteruitgingen. Geboorten buiten het huwelijk zijn gestegen, educatieve resultaten dalen, en een groeiend percentage jonge zwarten is betrokken bij criminaliteit, waardoor er nu meer zwarte mannen in gevangenissen zitten dan op universiteiten.

Mogelijk zorgden deze perverse uitkomsten er tijdelijk voor dat in de laatste fase van het industrialisme meer middelen naar onderklassegemeenschappen gingen, doordat de dreiging van afpersing op de samenleving als geheel toenam. Door de competitie uit te bannen, die onderpresteerders uitdaagde zich aan te passen aan de norm, heeft de verzorgingsstaat legioenen disfunctionele, paranoïde en slecht gesocialiseerde mensen gecreëerd, het sociale equivalent van een kruitvat. De dood van de natiestaat en het verdwijnen van grootschalige inkomenshervreiding zal sommige van deze ongelukkigen ertoe aanzetten zich te keren tegen mensen die welvarender zijn dan zij. Het is redelijk om te veronderstellen dat sociale vrede in gevaar zal zijn in het informatietijdperk, vooral in Noord-Amerika en multi-etnische enclaves in West-Europa.

*We zullen de wapens nooit neerleggen [totdat] het Lagerhuis een wet aanneemt om alle machines die schadelijk zijn voor het gemeen af te schaffen, en die wet herroept die voorziet in het ophangen van "frame breakers". Maar wij, wij verzoeken niet langer, dat helpt niet. We moeten vechten. – Ondertekend door de Generaal van het Leger der Herstellers, Ned Ludd, Klerk "Hersteller-voor-altijd, Amen"*⁴⁰⁹

Neo-Luddiet

Gezien de antitechnologische opstanden in het begin van de negentiende eeuw en de lange traditie van collectief geweld in zowel Europa als Noord Amerika, zou het geen verrassing zijn als we een neo-ludditische aanval

409 Tilly, 'Collectief geweld', p. 78.

op de informatietechnologie en haar gebruikers zouden zien. De Luddieten, zoals eerder genoemd, waren textielarbeiders die zich in West Yorkshire, Engeland, hadden verzameld en in 1811–1812 een terroristische campagne voerden tegen geautomatiseerde snoeimachines en tegen de fabriekseigenaren die deze in gebruik namen.⁴¹⁰ Met zwartgemaakte gezichten raasden de Luddieten door West Yorkshire, staken fabrieken in brand en vermoordden fabriekseigenaren die de nieuwe technologie durfden te omarmen. Het grootste deel van het geweld kwam van de “croppers”, vaklieden die met enorme scharen van tot wel vijftig pond een essentiële rol speelden in de productie van wollen textiel. De afwerking die croppers deden, “het opruwen met distels en bijknippen met scharen,” was, zoals Robert Reid in zijn standaardwerk *Land of Lost Content: The Luddite Revolt 1812* echter schreef, “te eenvoudig om niet te mechaniseren.”⁴¹¹ Leonardo da Vinci had al een ontwerp voor zo’n mechanische snoeimachine uitgetekend, maar zijn idee voor automatische snoei bleef eeuwen onbenut. Uiteindelijk slaagden ingenieurs in 1787 erin om een apparaat heruit te vinden naar het model van Leonardo’s ontwerp, en brachten zij het in Engeland in productie. Reid merkt daarbij op: “Alle bouwstenen van de technologie waren al geruime tijd bekend, waardoor het opmerkelijk is dat men deze niet eerder had doorgevoerd... De nieuwe machines uit de Industriële Revolutie vereisten zo weinig kracht en vaardigheid dat veel vacatures werden ingevuld door vrouwen en jonge kinderen, aanvankelijk tegen lage lonen. Één van deze apparaten kon, zelfs wanneer zij bediend werd door relatief ongeschoolden, in achttien uur verrichten wat een ervaren cropper met handscharen in achtentachtig uur voor elkaar kreeg.”⁴¹²

Opmerkelijk is dat werknemers die zich fel tegen mechanisatie verzetten, zich alleen tegen technologieën keerden die hun eigen banen overbodig maakten of de vraag naar vakbekwame arbeid deden afnemen. Toen ondernemer William Cooke tapijtweefmachines invoerde in West Yorkshire, brak er geenszins geweld uit. Men trachtte zijn molen niet in brand te steken, zijn machines niet te vernielen en zeker niet hem, laat staan zijn leven, te ruïneren. Volgens Reid, die de Luddieten-opstanden uitvoerig beschrijft, riep Cooke’s nieuwe technologie geen verzet op, omdat “niemand in het dal tot dan toe gespecialiseerd was in tapijtproductie”.⁴¹³ Hij vervolgt: “Doordat Cooke een nieuw product introduceerde en banen creëerde die niet op traditionele methoden waren gebaseerd, kende zijn molen een ware bloeiperiode.”⁴¹⁴ Dit voorbeeld heeft grote implicaties voor de toekomst. Het duidt erop dat vooruitziende ondernemers in het komende millennium

410 Robert Reid, *Land van verloren inhoud: de ludditenopstand 1812* (London: Penguin, 1986), p. 44.

411 Ibid., p. 45.

412 Ibid., p. 26.

413 Ibid.

414 Ibid.

ingrijpende, arbeidsefficiënte automatisering zullen introduceren in regio's waar men nog geen traditie had in de productie van het betreffende product of de dienst.

Als we de geschiedenis kunnen gebruiken als gids, dan zullen de meest radicale terroristen in de eerste jaren van het nieuwe millennium waarschijnlijk niet uit dakloze verarmden bestaan, maar uit werknemers die ooit tot de middenklasse behoorden en aanzien genoten, maar nu hun baan kwijt zijn geraakt. Dat bleek immers tijdens de Luddieten-opstand van 1812, waar het merendeel van de betrokken Luddieten geen verarmd proletariaat vormde, maar hoogopgeleide ambachtslieden waren die gewend waren om een inkomen te verdienen dat ten minste vijfmaal hoger lag dan dat van een gemiddelde arbeider. De hedendaagse variant zal vermoedelijk bestaan uit verdrongen fabrieksarbeiders. Helaas toont een blik op de demografie van de meeste OESO-landen dat er zich op meerdere plaatsen gewelddadige reacties kunnen afspelen.

Wereldwijde natiestaten zullen pogingen doen om de cybereconomie te dwarsbomen, en daarmee ook de soevereine individuen die er voordeel uit halen en vermogen opbouwen. Deze pogingen zullen een woedende nationalistische reactie oproepen, waarin onvermijdelijk ook een antitechnologisch sentiment zal meespelen, vergelijkbaar met de Luddieten- en andere antitechnologische opstanden in Groot-Brittannië tijdens de Industriële Revolutie. Dit verdient serieuze aandacht, want het kan bepalend zijn voor hoe bestuur zich in het nieuwe millennium zal ontwikkelen. Een cruciale opgave in de grote transformatie die voor ons ligt, is het bewaren van orde ondanks toenemend geweld, of het vermijden ervan. Personen en ondernemingen die nauw verbonden zijn met het ontstaan van het informatietijdperk, waaronder de spelers in Silicon Valley en zelfs de leveranciers van de elektriciteit die de nieuwe technologie aandrijft, moeten extra waakzaam zijn voor freelance, neo-ludditisch terrorisme.

Een krankzinnige zoals de Unabomber zal helaas waarschijnlijk legioenen aan imitators aanwakkeren, nu de frustratie over dalende inkomens en de toegenomen wrok tegen prestaties de kop opsteken. Wij vermoeden dat een groot deel van het toekomstige geweld uit bomaanslagen zal bestaan. Volgens de *New York Times* is het binnenlands terrorisme in de Verenigde Staten in de jaren negentig fors toegenomen. "Het is de afgelopen vijf jaar met meer dan vijftig procent toegenomen en in het afgelopen decennium bijna verdrievoudigd. Het aantal criminele explosies en pogingen steeg van 1.103 in 1985 tot 3.163 in 1994.... In kleine steden, voorsteden en binnenstedelijke straatbendes komt steeds vaker een veelvoorkomende alledaagse bommenlegger voor."⁴¹⁵

415 Timothy Egan, 'Terrorisme wordt nu huisgemaakt naarmate bomaanslagen in de V.S. toenemen,' *New York Times*, 25 augustus 1996, p. 1.

Defensie wordt een privaat goed

Ondanks de straffelastingen die door natiestaten worden opgelegd als prijs voor bescherming, is het onwaarschijnlijk dat zij die in de toekomst effectief zullen bieden. De dalende schaal van geweld, zoals geïmpliceerd door de nieuwe informatietechnologie, maakt het onderhoud van een massaal militair apparaat veel minder nuttig. Het betekent niet alleen dat oorlogen minder doorslaggevend zullen worden, waardoor staten hun burgers minder effectief kunnen beschermen, maar het impliceert ook dat de schijnbare extraterritoriale hegemonie van de Verenigde Staten als 's werelds supermacht in de volgende eeuw minder succesvol zal zijn dan de hegemonie van Groot-Brittannië in de negentiende eeuw. Tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kon macht effectief en beslissend worden geprojecteerd van de kern naar de periferie tegen relatief lage kosten. In de eenentwintigste eeuw zullen de dreigingen die grootmachten vormen voor de veiligheid van leven en eigendom noodzakelijkerwijs afnemen samen met de opbrengsten van geweld. Omdat geweld steeds minder oplevert, is het onwaarschijnlijk dat grootschalige militaire machten in de vorm van natiestaten of rijken zullen voortbestaan of ontstaan in het informatietijdperk.

Naarmate de fiscale vereisten voor de levering van een adequate defensie afnemen, zal het steeds geloofwaardiger worden om beschermingsdiensten te behandelen alsof het private goederen zijn. Immers, bedreigingen voor de veiligheid zullen op kleinere schaal in toenemende mate kunnen worden afgeweerd door beveiligingsmaatregelen die commercieel kunnen worden ingeschakeld, zoals door muren, hekken en beveiligingsperimeters in te zetten om onruststokers buiten te houden. Bovendien kan een vermogend individu of bedrijf zich wellicht veroorloven bescherming in te huren tegen de meeste bedreigingen die waarschijnlijk in het Informatietijdperk zullen ontstaan. Aan de marge zal de verminderde schaal van militaire dreigingen het gevaar van anarchie vergroten, of van concurrerend geweld binnen één enkel grondgebied. Maar het zal ook de concurrentie tussen jurisdicties om bescherming op concurrerende voorwaarden intensiveren. "Shoppen" tussen jurisdicties voor beschermingsdiensten, paspoort- en consulaire diensten, en juridische hulp zal dus steeds meer voorkomen.

Op de lange termijn zullen Soevereine Individuen waarschijnlijk in staat zijn te reizen met niet-gouvernementele documenten, uitgegeven zoals kredietbrieven door private agentschappen en belangengroepen. De veronderstelling dat er een groep zal ontstaan als een soort koopmansrepubliek van de cyberspace, is niet ver gezocht. Ze zou georganiseerd kunnen worden zoals de middeleeuwse Hanze, om de onderhandeling van private verdragen en contracten tussen jurisdicties te vergemakkelijken en bescherming te bieden aan haar leden. Stel je een speciaal paspoort voor, uitgegeven door de Liga van Soevereine Individuen, waarin de houder wordt geïdentificeerd als een persoon onder de bescherming van de liga.

Een dergelijk document, mocht het ontstaan, zal slechts een tijdelijk artefact zijn van de overgang weg van de natiestaat en het bureaucratische tijdperk dat zij voortbracht. Vóór de moderne periode waren paspoorten doorgaans onnodig om grenzen te passeren, die in de meeste gevallen vaag waren gedefinieerd. Hoewel veiligheidsbrieven soms werden gebruikt in middeleeuwse grenssamenlevingen, werden ze normaal gesproken uitgegeven door de autoriteiten van het gebied dat bezocht werd, en niet door de jurisdictie waar de reiziger vandaan kwam. Belangrijker dan een paspoort waren aanbevelings- en kredietbrieven, die een reiziger in staat stelden onderdak te vinden en zaken te doen. Die dag zal terugkeren. Uiteindelijk zullen invloedrijke personen helemaal zonder documenten kunnen reizen. Ze zullen zich kunnen identificeren op een onfeilbare biometrische manier via spraakherkenning of retinascan die hen uniek herkennen.

Kortom, we verwachten dat ergens in de eerste helft van de volgende eeuw de wereld de daadwerkelijke privatisering van soevereiniteit zal meemaken. Dit zal samengaan met omstandigheden waarvan verwacht kan worden dat ze het domein van dwang zullen doen verschrompelen tot het logische minimum. Toch zal het vermarkten van de eens "heilige" attributen van nationaliteit, het kopen en verkopen als een kwestie van kosten-batenberekening, voor de seculiere inquisiteurs en reactionairen van het volgende millennium zowel woestmakend als bedreigend worden ervaren.

We betogen in dit boek dat er geen natiestaat meer nodig zal zijn om een Informatie-oorlog te voeren. Dergelijke oorlogen zouden kunnen worden ondernomen door de inzet van grote aantallen "bots" of digitale assistenten door computerprogrammeurs. Bill Gates bezit nu al een grotere capaciteit om logische bommen te laten ontploffen in kwetsbare systemen wereldwijd dan de meeste natiestaten ter wereld. In het tijdperk van de Informatie-oorlog zou elk softwarebedrijf, of zelfs de Scientology Kerk, een formidabelere tegenstander zijn dan de gezamenlijke dreiging die wordt gevormd door de meerderheid van de staten met een zetel in de Verenigde Naties.

Dit machtsverlies van natiestaten is een logische consequentie van de komst van goedkope, geavanceerde rekenkracht. Door microprocessing nemen de voordelen van geweld af en ontstaat er voor het eerst een markt waar concurrerende aanbieders bescherming kunnen leveren, iets waarvoor staten vroeger monopolistische prijzen rekenden.

In de nieuwe wereld van gecommercialiseerde soevereiniteit zullen mensen hun jurisdicties kiezen, net zoals dat velen nu hun verzekeringsmaatschappijen of hun religies kiezen.⁴¹⁶ Jurisdicties die er niet in slagen een geschikt dienstenpakket te bieden, wat dat ook mag zijn, zullen failliet gaan en geliquideerd worden, net zoals onbekwame commerciële ondernemingen of mislukte religieuze congregaties. Concurrentie zal daarom de inspanningen

416 Zie Stephen J. Duhner, *Choosing My Religion*, *New York Times Magazine*, 31 maart 1996, p. 36 ff.

van lokale jurisdicties mobiliseren om hun diensten zuiniger en efficiënter te leveren. In dit opzicht zal concurrentie tussen jurisdicties in het leveren van publieke goederen een soortgelijke impact hebben als die in andere sectoren. Concurrentie verbetert meestal de klanttevredenheid.

CONCURRENTIE EN ANARCHIE

Het is belangrijk om te beseffen dat de concurrentie die wij tussen rechtsgebieden voorzien, niet hoofdzakelijk concurrentie is tussen organisaties die geweld gebruiken in hetzelfde territorium. Zoals eerder aangegeven, hebben concurrerende organisaties die geweld gebruiken de neiging de doordrenking van geweld in het leven te vergroten, waardoor economische kansen afnemen. Zoals Lane het stelde:

“Het toepassen van geweld bood duidelijk voordelen op grotere schaal, zowel in de strijd tegen andere gewelddadige organisaties als bij het opzetten van een territoriaal monopolie. Dit is een fundamenteel feit voor de economische analyse van één aspect van de overheid: de geweld-gebruikende, geweld-beheersende industrie was een natuurlijk monopolie, althans op land. Binnen territoriale grenzen kon de dienst die zij leverde veel goedkoper worden geproduceerd door een monopolie. Zeker, er zijn tijden geweest waarin ondernemingen die geweld gebruikten, in hetzelfde gebied concurreerden om beschermingsgeld, zoals bijvoorbeeld tijdens de Dertigjarige Oorlog in Duitsland. Zo’n situatie was economisch gezien echter nog ongunstiger dan concurrentie in hetzelfde territorium tussen rivaliserende telefoonsystemen.”⁴¹⁷

Het commentaar van Lane is op twee punten informatief. Ten eerste stemmen we in met zijn algemene conclusie dat soevereiniteiten de neiging zullen hebben om territoriale monopolieposities uit te oefenen, omdat dit hen in staat stelt goedkopere en effectievere beschermingsdiensten te leveren. Het tweede interessante aspect van Lane’s opmerking is zijn verouderde vergelijking met een monopolie op telefoniediensten. Tegenwoordig weten we duidelijk dat telefoonsystemen geen monopolie hoeven te zijn. Hierdoor moeten we voorzichtig zijn wat betreft deze analyse. Veranderingen in technologische omstandigheden kunnen tot op zekere hoogte de algemene conclusie dat anarchie binnen territoriale grenzen niet levensvatbaar is, ondermijnen. Bijvoorbeeld, als cyberassets op grote schaal groeien in een domein buiten het bereik van dwang, kan de prijsstelling van beschermingsdiensten veel minder een kwestie van “vraag” zijn en meer een kwestie van onderhandeling in de markt.

⁴¹⁷ Lane, ‘Economische gevolgen van georganiseerd geweld’, p. 402.

Desalniettemin verwijzen wij hier naar iets anders dan gegeneraliseerde anarchie, namelijk concurrentie tussen jurisdicties, elk met een monopolie op geweld binnen hun eigen territorium. Wij voorzien dat zulke jurisdicties zullen concurreren om de grootst mogelijke waarde te bieden bij de kosteneffectieve levering van beschermingsdiensten die aantrekkelijk zijn voor hun “klanten.” Ongetwijfeld zullen er grotere ambigüiteiten zijn in de levering van beschermingsdiensten in het Informatietijdperk, waarin er meer private levering van politiediensten en defensie zal zijn dan we gewend zijn. Toch verschilt de concurrentie die wij voorzien van een grootschalig gevecht tussen meerdere beschermingsinstanties voor dienstverlening aan verschillende klanten in hetzelfde territorium, wat anarchie is.

Hoe dan ook, de vermenigvuldiging van het aantal soevereiniteiten, waarbij individuen steeds meer de rol van soeverein op zich nemen zodra ze voldoende middelen hebben opgebouwd, impliceert onvermijdelijk dat de kans op anarchie in de wereld zal toenemen. De betrekkingen tussen soevereiniteiten zijn altijd anarchistisch. Er is nooit een wereldregering geweest die het gedrag van individuele soevereiniteiten reguleerde, of het nu ministaten, natiestaten of imperia betreft. Zoals Jack Hirshleifer schrijft: “[W]anneer associaties variërend van primitieve stammen tot moderne natiestaten intern worden bestuurd door enige vorm van wet, blijven hun externe betrekkingen met elkaar grotendeels anarchistisch.”⁴¹⁸ Wanneer er meer soevereine entiteiten in de wereld zijn, zullen er onvermijdelijk meer betrekkingen plaatsvinden in meer dan één jurisdictie en zijn deze daarom anarchistisch.

Het is belangrijk om op te merken dat anarchie, of het ontbreken van een overweldigende macht om geschillen te beslechten, niet gelijkstaat aan totale chaos of de afwezigheid van vorm of organisatie. Hirshleifer merkt op dat anarchie geanalyseerd kan worden: “intertribale of internationale systemen hebben ook hun regelmatigheden en systematisch analyseerbare patronen.”⁴¹⁹ Met andere woorden, net zoals “chaos” in de wiskunde een ingewikkelde en hoog georganiseerde vorm van organisatie kan inhouden, is “anarchie” niet volledig vormloos of wanordelijk.

Hirshleifer analyseert een aantal anarchistische situaties. Deze omvatten, naast betrekkingen tussen soevereiniteiten, bendeoorlogen in het Chicago van de drooglegging en “mijnwerkers versus claim-jumpers tijdens de Californische goudkoorts.” Merk op dat hoewel Californië tegen het begin van de goudkoorts in 1849 deel uitmaakte van de Verenigde Staten, de omstandigheden in de goudvelden terecht als anarchie konden worden omschreven. Zoals Hirshleifer opmerkt: “[D]e officiële rechtsorganen

418 Jack Hirshleifer, ‘Anarchie en de ineenstorting’, in Michelle R. Garfinkel en Stergios Skaperdas, red., *De politieke economie van conflict en toe-eigening* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 15.

419 Ibid., p. 15.

waren machteloos.”⁴²⁰ Hij betoogt dat de combinatie van de topografische omstandigheden en de effectieve burgerwacht, die door mijnwerkers werd georganiseerd om claimjumpers tegen te gaan, het voor bendes moeilijk maakte om goudmijnen te bemachtigen, ondanks het ontbreken van wettelijk toezicht. Met andere woorden, onder bepaalde omstandigheden kan waardevol eigendom succesvol worden beschermd, zelfs onder anarchie.

De vraag is of Hirshleifer's theoretische analyse van de dynamiek van de spontane orde van de Darwiniaanse “natuurlijke economie” relevant is voor de economie van het Informatietijdperk. Wij vermoeden van wel. Hoewel wij geen gegeneraliseerde anarchie of goudmijnomstandigheden verwachten, anticiperen wij wel een toename van het aantal anarchistische betrekkingen in het wereldwijde systeem. In het licht van deze verwachting is Hirshleifer's betoog over de omstandigheden waaronder “twee of meer anarchistische deelnemers levensvatbare delen van de maatschappelijk beschikbare middelen in evenwicht kunnen houden”, veelzeggend.⁴²¹ In het bijzonder onderzoekt hij wanneer anarchie geneigd is te “vervallen” tot tirannie of dominantiehiërarchieën, wat gebeurt wanneer de anarchistische partijen kunnen worden onderworpen door een overweldigende autoriteit.

Deze kwesties kunnen in het Informatietijdperk belangrijker zijn om te begrijpen dan in het Industriële Tijdperk. Een deel van de reden dat de fijnere nuances over de dynamiek van anarchie in recente eeuwen minder cruciaal waren dan ze in het nieuwe millennium kunnen zijn, is precies omdat de opbrengsten van geweld tijdens de moderne periode toenamen. Dit betekende dat het samenbrengen van steeds grotere militaire krachten, zoals natiestaten in recente eeuwen deden, vaak leidde tot doorslaggevende oorlogsvoering. Doorslaggevende oorlogsvoering onderwerpt anarchie bijna per definitie doordat het degenen die concurreren om middelen onderwerpt aan een sterkere macht. Aan de andere kant draagt afnemende doorslaggevendheid in gevechten, die samenhangt met het voordeel van defensieve militaire technologie, bij aan de dynamische stabiliteit van anarchie. Daarom zou de schijnbare impact van informatietechnologie op het verminderen van de doorslaggevendheid van militaire actie de anarchie tussen mini-soevereiniteiten stabielere moeten maken en ze minder vatbaar moeten maken voor verovering door een grote overheid. Minder doorslaggevendheid in de strijd impliceert ook minder gevechten, wat een bemoedigende conclusie is voor de wereld in het Informatietijdperk.

Levensvatbaarheid

Een andere belangrijke voorwaarde voor het in stand houden van anarchie is levensvatbaarheid of de toereikendheid van het inkomen. Personen die niet

420 Ibid., p. 34.

421 Ibid., p. 17.

over voldoende inkomen beschikken om te overleven, zullen waarschijnlijk ofwel (1) veel energie steken in gevechten om genoeg middelen te bemachtigen om te overleven, of (2) zich onderwerpen aan een andere deelnemer in ruil voor voedsel en levensonderhoud. Iets soortgelijks gebeurde bij de opkomst van het feodalisme tijdens de transformatie rond het jaar 1000. Wij verwachten dat een toenemend aantal personen met lage inkomens in westerse landen, die voorheen afhankelijk waren van overheidsuitkeringen, zich zullen verbinden aan rijke huishoudens als dienaren. Desalniettemin is het feit dat sommige deelnemers in een Hobbesiaanse strijd (een oorlog van allen tegen allen) niet levensvatbaar zijn, op zich nog geen bewijs dat anarchie niet kan voortbestaan. Zoals Hirshleifer zegt: “[H]et loutere feit van een laag inkomen onder anarchie, ... geeft op zichzelf geen duidelijk inzicht in wat er waarschijnlijk hierna zal gebeuren.”⁴²²

De aard van activa

Nog een andere interessante voorwaarde voor het in stand houden van anarchie is dat middelen “voorspelbaar en verdedigbaar” moeten zijn. In Hirshleifers analyse is “[A]narchie een sociale ordening waarin deelnemers strijden om duurzame middelen te veroveren en te verdedigen.”⁴²³ Hij definieert “duurzame middelen” als “grondgebieden of verplaatsbare kapitaalgoederen.”⁴²⁴ In het Informatietijdperk kunnen digitale middelen voorspelbaar blijken, maar zij zullen geen ‘duurzame middelen’ zijn van het type dat Hirshleifer met territorialiteit en anarchie associeert. Immers, als digitaal geld overal op de planeet met de snelheid van het licht kan worden overgedragen, kan de verovering van het grondgebied waarin een cyberbank is gevestigd tijdverspilling zijn. Natiestaten die Soevereine Individuen willen onderdrukken, zouden tegelijkertijd zowel de wereldwijde banken- als datahavens moeten veroveren. Zelfs dan zouden zij, als de versleutelde systemen correct zijn ontworpen, slechts bepaalde hoeveelheden digitaal geld kunnen saboteren of vernietigen, niet in beslag nemen.

De conclusie is dat de meest voorspelbare en kwetsbare bezittingen van rijken in het komende Informatietijdperk hun fysieke persoon kunnen zijn, met andere woorden, hun leven. Daarom vrezen wij ludditisch terrorisme in de komende decennia, deels misschien stilzwijgend aangemoedigd door provocateurs in dienst van natiestaten.

Op lange termijn betwijfelen wij echter dat de vooraanstaande natiestaten zullen slagen in het onderdrukken van Soevereine Individuen. Bestaande staten zullen, vooral in kapitaalarme regio's, merken dat ze meer te winnen hebben bij het herbergen van Soevereine Individuen dan bij

422 Ibid., p. 37.

423 Ibid., p. 16.

424 Ibid.

het handhaven van solidariteit met de Noord-Atlantische natiestaten en het respecteren van het “internationale” systeem. Het feit dat failliete, hoogbelaste verzorgingsstaten “hun burgers” en “hun kapitaal” in “hun land” willen houden, zal geen dwingende motivatie zijn voor de honderden fragmenterende soevereiniteiten elders.

Dit zeggen wij, ondanks het feit dat er duizenden multinationale organisaties zijn die het gedrag van de verschillende soevereiniteiten ter wereld willen beïnvloeden. Sommige van deze organisaties, zoals de Europese Unie en de Wereldbank, zijn zeker invloedrijk, maar bedenk dat de rechtsgebieden die Soevereine Individuen welkom heten aanzienlijk profiteren van hun aanwezigheid. Zelfs een eigenzinnige macht als de Verenigde Staten, die volgens de huidige trends fel zal proberen een cybereconomie buiten haar controle te voorkomen, zal uiteindelijk niet de bewoners van de wereld met positieve banktegoeden willen uitsluiten die geen Amerikaan willen zijn. Dit geldt des te meer omdat winkelen nu een belangrijke fascinatie is van reizigers. Uiteindelijk, hoewel later dan anderen, zullen de Verenigde Staten, of fragmenten daarvan, deelnemen aan de commercialisering van soevereiniteit vanwege competitieve druk.

Vraag creëert aanbod

Die druk zal in het begin sterker worden gevoeld in staten met de zwakste financiële positie. Onder de nieuwe “offshore”-centra zullen fragmenten en enclaves van huidige staten zijn, zoals Canada en Italië, die vrijwel zeker zullen uiteenvallen ruim voor het einde van het eerste kwart van de eenentwintigste eeuw. De geboorte van een wereldmarkt voor hoogwaardige, kostenefficiënte jurisdicties zal helpen dergelijke jurisdicties tot stand te brengen. Zoals in de gewone handel zullen kleinschalige concurrenten wendbaarder zijn en beter kunnen concurreren. Een dunbevolkte jurisdictie kan zich gemakkelijker efficiënt structureren.

De informatie-elite zal hoogwaardige bescherming op contractbasis tegen een redelijke vergoeding zoeken. Hoewel deze vergoeding ruim tekortschiet om een merkbaar voordeel te herverdelen onder de hele bevolking van huidige natiestaten, met tientallen tot honderden miljoenen burgers, zou het niet onbeduidend zijn in een jurisdictie met tienduizenden of honderdduizenden inwoners. De belastingbetalingen en andere economische voordelen, voortvloeiend uit de aanwezigheid van een klein aantal buitengewoon rijke individuen, impliceren een veel hoger per capita voordeel voor een rechtsgebied met een kleine in plaats van een grote bevolking.

Aangezien het nagenoeg irrelevant zal zijn waar men zijn bedrijven domicilieert, behalve in de puur negatieve zin dat sommige adressen hogere verplichtingen impliceren dan andere, zullen kleine jurisdicties het gemakkelijker vinden om commercieel succesvolle voorwaarden voor

bescherming vast te stellen. Daarom zullen rechtsgebieden met kleine populaties een duidelijk voordeel genieten bij het formuleren van een fiscaal beleid dat aantrekkelijk is voor Soevereine Individuen.

Wij geloven dat het tijdperk van de natiestaat voorbij is, maar dit betekent niet dat de aantrekkingskracht van nationalisme als emotionele trek onmiddellijk zal verdwijnen. Als ideologie speelt nationalisme erg goed in op de universele emotionele behoeften. We hebben allemaal het gevoel van ontzag ervaren, zoals bij het zien van een gigantische waterval of het betreden van een grote kathedraal. We hebben allemaal het gevoel van erbij horen ervaren, zoals bij een kerstfeest met familie of als lid van een succesvol sportteam. De menselijke cultuur vraagt een reactie op beide krachtige emoties. Wij worden verlicht door de historische cultuur van ons eigen land, dat op zijn beurt deel uitmaakt van de grotere cultuur van de mensheid. We worden getroost door het besef dat wij tot een culturele groep behoren, wat ons zowel een gevoel van participatie als van identiteit geeft.

De impact van deze culturele symbolen kan een heel sterk emotioneel effect hebben. De Amerikaanse associaties van de vlag, het volkslied of het familiefeest op Thanksgiving Day, de Engelse associaties van de monarchie of cricket, allemaal hebben ze een echte greep op de verbeelding van respectievelijk Amerikanen en Engelsen, een greep die wordt versterkt door herhaling en is diep doordrongen in het onderbewustzijn. Dergelijke symbolen helpen ons te vertellen wat voor soort mensen we zijn en herinneren ons aan een nationale cultuur. Toen demonstranten tegen de Vietnamoorlog de rest van de Verenigde Staten wilden shockeren, verbrandden zij de vlag. Vervreemde Engelsen vallen de monarchie aan en hebben zelfs gaten gegraven in cricketvelden.

Deze typische elementen zijn oppervlakkig, maar niet onbelangrijk. Het zijn de associaties waarvoor wij zijn opgevoed om te bloeden. Ongeacht de verandering in megapolitieke omstandigheden of de resulterende verandering in instituties, zullen zij waarschijnlijk belangrijk blijven in de verbeelding van mensen die, net zoals wij, volwassen werden in de twintigste eeuw.

Chapter 10

De schemering van de democratie

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

*Democratische politieke systemen zijn in historische termen een recent verschijnsel. Ze hadden een kortstondig bestaan in Griekenland en Rome, en kwamen daarna pas in de 18e eeuw opnieuw op, minder dan 200 jaar geleden. ... Een cyclus van verwerping kan nu opnieuw zijn begonnen.*⁴²⁵ – WILLIAM PFAFF

Het is geen geheim dat democratie relatief zeldzaam en vluchtig is geweest in de geschiedenis van overheden. In die perioden, oud en modern, waarin democratie de overhand had, berustte haar succes op megapolitieke omstandigheden die de militaire macht en het belang van de massa versterkten. Historicus Carroll Quigley onderzocht deze kenmerken in *Weapons Systems and Political Stability*.⁴²⁶

Deze omvatten:

1. **Goedkope en wijdverspreide bewapening.** Democratie bloeit meestal wanneer de kosten voor het aanschaffen van bruikbare wapens laag zijn.
2. **Wapens die effectief gebruikt kunnen worden door amateurs.** Democratie is waarschijnlijker wanneer iedereen wapens doeltreffend kan hanteren zonder langdurige training.
3. **Een militair voordeel voor een groot aantal deelnemers te voet in de strijd.** Zoals Quigley stelt: “Perioden van infanteriedominantie zijn

⁴²⁵ John Dunn, *Western Political Theory in the Face of the Future* (Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 1979, p. 2).

⁴²⁶ Carroll Quigley, *Weapons Systems and Political Stability* (Washington, D.C.: University Press of America, 1983).

perioden geweest waarin de politieke macht breder verspreid was binnen de gemeenschap en democratie een betere kans had om te gedijen.”⁴²⁷

Deze opsomming van de voorwaarden waaronder democratie kan bestaan, is nauwelijks volledig. Als dat zo was, zou democratie niet het winnende systeem zijn geworden aan het einde van de twintigste eeuw. Wapens waren tegen de schemering van het industriële tijdperk wellicht duurder dan ooit. En veel van de meest doeltreffende wapens vereisten specialisten om ze goed te gebruiken. Bovendien bewees de Golfoorlog tussen de Verenigde Staten, hun bondgenoten en Irak hoe kwetsbaar grote infanteriecontingenten zijn, zelfs wanneer zij in loopgraven en versterkte stellingen schuilen. Waarom leek democratie dan toch te bloeien onder deze omstandigheden aan het einde van de twintigste eeuw?

DEMOCRATIE, DE BROEDERLIJKE TWEELING VAN HET COMMUNISME?

We stelden in Hoofdstuk 5 een paradoxale verklaring voor, namelijk dat democratie opbloede als een tweelingbroer van het communisme, juist omdat het de overheid in staat stelde ongehinderd controle uit te oefenen over middelen. Deze conclusie lijkt misschien absurd uitgaande van het “gezonde verstand” van het industriële tijdperk. We ontkennen niet dat binnen de terminologie van de industriële samenleving democratische systemen en communisme elkaars tegenpolen waren. Waarschijnlijk zal men in het Informatietijdperk er echter meer vanuit een megapolitiek perspectief naar kijken, waarin blijkt dat de twee systemen meer gemeen hebben dan je zou vermoeden.

In een context waarin wapens absurd duur waren, werd democratie het besluitvormingsmechanisme dat de staatscontrole over middelen maximaliseerde. Net als het staatssocialisme stelde democratie enorme sommen geld beschikbaar om een massale militaire macht te financieren. Het verschil was dat de democratische verzorgingsstaat zelfs grotere middelen in handen van de staat bracht dan de staatssocialistische systemen konden. Dat zegt wat, aangezien de staatssocialistische of communistische systemen praktisch alle waardevolle bezittingen opeisten.

Onpartijdig beschouwd als louter een mechanisme om middelen te verzamelen, was de democratische staat als recept voor staatsverrijking superieur aan het staatsocialisme. Zoals eerder uitgelegd, maakte democratie aanzienlijk meer geld beschikbaar voor het leger omdat ze verenigbaar was met particuliere eigendom en kapitalistische productiviteit.

Het staatsocialistische systeem was gebaseerd op de doctrine dat de staat alles bezat. De democratische verzorgingsstaat daarentegen had aanvankelijk meer bescheiden claims. Zij deed alsof ze particulier eigendom toestond, zij

427 Ibid., p. 56.

het voorwaardelijk, en gebruikte daardoor superieure prikkels om productie te mobiliseren. In plaats van alles van meet af aan te mismanagen, lieten democratische regeringen in het Westen hun burgers eigendom en vermogen opbouwen. Pas nadat de rijkdom was gecreëerd, traden de democratische natiestaten op om er een groot deel van te belasten.

Het woord "groot" moet met hoofdletters geschreven worden. In 1996 bedroeg het levenslange federale belastingtarief in de Verenigde Staten bijvoorbeeld drieënzeventig cent per dollar. Voor eigenaars van vennootschappen, die hun inkomen via dividenden ontvingen, was het tarief drieëntachtig cent per dollar. En voor wie geld aan kleinkinderen wilde nalaten of schenken, bedroeg het federale belastingtarief drieënnegentig cent per dollar. Wanneer ook staats- en lokale belastingen worden meegerekend, eigent de democratische overheid op alle niveaus zich het grootste deel van elke dollar toe die in de Verenigde Staten wordt verdiend.

Roofzuchtige belastingtarieven maakten van de democratische staat een feitelijke partner met een aandeel van drie kwart tot negen tienden in alle verdiensten. Dit was weliswaar niet hetzelfde als staatssocialisme, maar wel een nauwe verwant.

De democratische staat overleefde langer omdat ze flexibeler was en aanzienlijk grotere hoeveelheden middelen verzamelde dan beschikbaar waren in Moskou of Oost-Berlijn.

"Inefficiëntie, waar het telde"

We hebben de megapolitieke voordelen van democratie als besluitvormingsregel voor een machtige overheid omschreven als "inefficiëntie, waar het telde." In vergelijking met het communisme was de verzorgingsstaat inderdaad een veel efficiënter systeem, maar vergeleken met een echte laissez-faire-enclave als Hongkong was de verzorgingsstaat inefficiënt. De groeicijfers in Hongkong waren verbluffend, maar hun superioriteit lag precies in het feit dat de inwoner van Hongkong, en niet de overheid, 85 procent van de baten van snellere groei in eigen zak kon steken.

Hongkong is uiteraard geen democratie. Sterker nog, het is een mentaal model van het soort jurisdictie waarvan wij verwachten dat het zal floreren in het Informatietijdperk. In het Industriële Tijdperk had Hongkong geen noodzaak om een democratie te zijn, aangezien het gespaard bleef van de onaangename noodzaak om middelen te vergaren ter ondersteuning van een imposante militaire macht. Hongkong werd van buitenaf verdedigd en kon zich daarom een werkelijk vrije economie permitteren.

Het was juist het vermogen om middelen binnen te harken die democratie superieur maakte onder de megapolitieke omstandigheden van het Industriële Tijdperk. Massademocratie ging hand in hand met industrialisme. Zoals Alvin Toffler zei, is massademocratie "de politieke uitdrukking van massaproductie,

massadistributie, massaconsumptie, massaal onderwijs, massamedia, massavermaak en al het andere.”⁴²⁸

Nu informatietechnologie de massaproductie verdringt, is het logisch om het einde van de massademocratie te verwachten. De cruciale megapolitieke noodzaak die massademocratie deed triomferen in het Industriële Tijdperk is verdwenen. Het is daarom slechts een kwestie van tijd voordat massademocratie hetzelfde lot ondergaat als haar tweelingbroer, het communisme.

Massademocratie onverenigbaar met het Informatietijdperk

Een moment van reflectie maakt duidelijk dat de technologie van het Informatietijdperk niet inherent een massatechnologie is. In militaire termen, zoals we hebben aangegeven, maakt ze de weg vrij voor “slimme wapens” en “informatie-oorlog”, waarin “logische bommen” gecentraliseerde commandostructuren en controlesystemen kunnen saboteren. Informatietechnologie leidt niet alleen tot de perfectionering van wapens die door specialisten moeten worden bediend, maar maakt oorlogvoering ook minder doorslaggevend, waardoor een verdedigende positie relatief gezien voordeliger wordt. Microtechnologie maakt dramatische toenames mogelijk in de militaire macht van individuen, terwijl het belang van massale infanterieformaties afneemt. Zoals de Rand Corporation aan de minister van Defensie rapporteerde: “Onderling verbonden netwerken kunnen worden aangevallen en verstoord, niet alleen door staten maar ook door niet-statelijke actoren, waaronder decentrale groepen en zelfs individuen.”⁴²⁹ Bovendien impliceert dit dat cyberoorlog de potentiële schaalnadelen van massale gecentraliseerde systemen tot uiting zal laten komen.

In de woorden van de Rand-experts: “Op Informatie gebaseerde technieken maken geografische afstand irrelevant; doelwitten op het continent van de Verenigde Staten zijn net zo kwetsbaar als die in een oorlogsgebied.”⁴³⁰ Waar het vroeger als vanzelfsprekend leek om veilig te kunnen wonen binnen de grenzen van grote supermacht-natiestaten zoals de Verenigde Staten, kan de logica van machtsaggregatie in het Informatietijdperk worden omgekeerd. Peoria mag dan ver van enig potentieel militair front liggen, het zal niet langer veilig zijn voor cyberaanvallen van vrijwel elke potentiële tegenstander. Wonen binnen de grenzen van een supermacht betekent dat je jezelf in de roos plaatst. In plaats van te fuseren, kunnen lokale gebieden zich veiliger maken door te defragmenteren. De komst van cyberoorlog zal de kwetsbaarheid van

⁴²⁸ Geciteerd in Kelly, *op. cit.*, p. 46.

⁴²⁹ Molander et al., *Strategic Information Warfare*, *op. cit.*, p. xv.

⁴³⁰ *Ibid.*, p. xiv.

gecentraliseerde commandostructuren en controlesystemen vergroten, terwijl de concurrentiële levensvatbaarheid van decentrale systemen toeneemt.

De terugkoppelingsmechanismen die dit stimuleren, zouden het devolutieproces kunnen versnellen. Zoals de Rand-experts suggereren, zal de overheid, om de kwetsbaarheid voor cyberaanvallen van de commandostructuren en controlesystemen die zich in de late fase van de natiestaat hebben ontwikkeld te verminderen, verplicht zijn “om het gebruik van nieuwe encryptiesoftware” te vergroten. Dit zal deze voornamelijk private systemen veel minder kwetsbaar maken voor sabotage, terwijl het de commerciële verspreiding van sterke encryptie versnelt, wat zal bijdragen aan de bevrijding ervan van staatsdominantie. Ook dit zal de devolutie stimuleren. Zoals we eerder betoogden, zal het bovendien de verspreiding van middelen naar de cyberspace verder bevorderen, waar ze buiten het bereik van de politiek zullen liggen.

Uiteindelijk betekent dit het einde van de massademocratie, vooral in haar dominante vorm: representatief wanbestuur, of van het congres- ofwel van het parlementaire type.

DE MEGAPOLITIEK VAN MISVERTEGENWOORDIGING

Wanneer megapolitieke omstandigheden ingrijpend veranderen, zoals nu het geval is, verandert onvermijdelijk ook de organisatie van het bestuur. De representatieve overheid is in feite altijd een artefact geweest van de verdeling van ruwe macht. Dit blijkt uit het simpele feit dat vertegenwoordigers geografisch worden gekozen, en niet op een andere manier.

Denk daar eens over na. In principe zou een wetgevend orgaan even democratisch zijn als de leden volgens een willekeurige indeling van de bevolking werden gekozen. Parlementaire kiesdistricten of congresdistricten zouden kunnen worden gebaseerd op verjaardagen, of zelfs op alfabetische kieskringen. Iedereen die op 1 januari geboren is, zou dan stemmen op één lijst kandidaten. Degenen die op 2 januari geboren zijn, op een andere. Of alle personen wier namen beginnen met “Aa” tot “Af” zouden kiezen uit een bepaalde lijst, terwijl degenen met namen vanaf “Ag” uit een andere zouden kiezen.

Geen enkel systeem van die aard bestaat nu, om verschillende redenen. De eerste en afdoende reden is dat het technologisch onpraktisch was in de achttiende eeuw. Maar nog belangrijker is dat verjaardags- of alfabetische kieskringen de verdeling van ruwe macht die de stem destijds moest weerspiegelen niet zouden hebben weergegeven of zelfs maar benaderd. Personen die niets meer deelden dan een geboortedag of enkele beginletters van hun naam, zouden toen en nu uiterst moeilijk in een coherente machtsbasis te organiseren zijn.

Waarom wegen geografische indelingen zwaarder?

Het stemrecht begon feitelijk als een plaatsvervanger voor een militaire confrontatie. En dat is het nog steeds, al dan niet verhuuld. Zulke conflicten kunnen worden georganiseerd langs geografische lijnen, en soms ook langs verwantschaps- of religieuze lijnen. Ze kunnen echter niet worden georganiseerd op basis van verjaardagen of initialen. Evenmin volgens beroepen, behalve waar beroepen binnen erfelijke gildes beperkt blijven, zoals de kasten in India, of lokaal clusteren zoals boeren in Iowa.

Het hele punt van de huidige vormen van representatie is dat ze belangen vertegenwoordigen die geografisch zijn verankerd, en niet volgens een andere dimensie. Historisch was de sleutel tot militair succes het beheersen van territorium. Alle militaire dreigingen ontstonden lokaal. Representatieve systemen zijn zo ingericht dat ze die macht op een andere manier laten gelden. Hun neiging om lokale belangen te dienen, is simpelweg een product van het representatieve model. Door geografische kiesdistricten richten politici zich op het bevoordelen van bepaalde groepen, terwijl dit ten nadele gaat van de algemene belangen van de bevolking.

Nieuwe mogelijkheden in het verschiets

Zoals analyses door Public Choice-economen hebben aangetoond, hebben schijnbaar kleine verschuivingen in de manier waarop een verkiezing wordt georganiseerd of hoe de stemmen worden geteld, grote en voorspelbare gevolgen voor de uitkomst.⁴³¹ Dit is de reden waarom serieuze studenten van politiek vandaag de dag ook serieuze studenten van grondwetten moeten zijn. Het is een van de overwegingen die ons hebben geleid om verder te kijken dan bestaande grondwetten, maar naar de uiteindelijke metagrondwet, zoals bepaald door de heersende megapolitieke factoren van een bepaalde omgeving.

Technologische veranderingen hebben al enkele van de fundamentele wijzigingen die het stemmen tot geografische kiesdistricten beperkten. Toen moderne representatieve systemen in de achttiende en negentiende eeuw ontstonden, waren bijna alle communicatiekanalen lokaal. De meeste mensen leefden en stierven binnen een paar kilometer van waar ze waren geboren, en al hun handel en communicatie vond lokaal plaats. Tegenwoordig is er onmiddellijke wereldwijde communicatie. Je kunt bijna even gemakkelijk zaken doen met iemand vijftien kilometer verderop als met een buurman. In toenemende mate overstijgt de economie geografische beperkingen. De samenleving is veel mobieler.

En dat geldt ook voor vermogen in het Informatietijdperk. In tegenstelling tot een staalfabriek kan een computerprogramma niet gemakkelijk gegijzeld

431 Dennis C. Mueller, *Public Choice*, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), pp. 43–226.

worden door het lokale politieke proces. Een staalfabriek kan nauwelijks verplaatst worden als wetgevers besluiten deze te belasten of de eigenaren te reguleren. Een computerprogramma kan wereldwijd via een modem met lichtsnelheid worden verzonden. De eigenaar kan zijn laptop pakken en wegvliegen. Dit ondermijnt ook de megapolitieke fundamenteën van geografische kiesdistricten.

Een groot probleem dat alle representatieve democratische systemen delen in het licht van onze analyse, is dat hun geografische kiesdistricten de gevestigde belangen van industriële ondernemingen te veel vertegenwoordigen. De “verliezers” of “achterblijvers” zijn perfecte kiezers: geografisch geconcentreerd en afhankelijk van politieke aandacht. De geschiedenis van de industriële democratie bevestigt dit. “Winnaars” van nieuwe industrieën waren chronisch ondervertegenwoordigd in wetgevende beraadslagingen, zelfs in de hoogtijdagen van het Industriële Tijdperk in de jaren 1930.⁴³² De neiging van politici om bestaande, gevestigde concurrenten te vertegenwoordigen in plaats van de nieuwe ondernemingen die zouden kunnen ontstaan of de potentiële klanten van nieuwe ondernemingen, is waarschijnlijk een inherent kenmerk van de representatieve overheid. Zoals Mancur Olson betoogde in *The Rise and Decline of Nations*, ontwikkelen langdurige industrieën effectievere “distributieve coalities” om te lobbyen en te strijden voor politieke voordelen.⁴³³

Dit probleem wordt enorm vergroot in de economie van het Informatietijdperk. De meer creatieve deelnemers aan de nieuwe economie zijn geografisch verspreid. Daarom zullen ze waarschijnlijk niet voldoende geconcentreerd zijn om de aandacht van wetgevers te trekken, zoals zalmvissers in Schotland of tarweboeren in Saskatchewan dat doen. Veel van de dynamische persoonlijkheden van de nieuwe economie zullen waarschijnlijk zelfs geen burgers zijn van de meest omvattende rechtsgebieden. Daarom zullen ze slechts een kleine “stem” hebben in de wetgevende beraadslagingen van representatieve democratieën. De dubieuze inspanningen van Amerikaanse wiskunde-PhD's om buitenlandse wiskundigen ervan te weerhouden vacatures in te vullen in de Verenigde Staten, is hier een veelzeggend voorbeeld van.⁴³⁴ Hun xenofobe voorstellen aan het Congres om werkgevers te verhinderen mensen op basis van verdienste in te huren, zullen al te vaak gehoor vinden. De verouderde geografische vertegenwoordiging uit het Industriële Tijdperk houdt geen

432 Michael A. Bernstein, *De grote depressie: uitgesteld herstel en economische verandering in Amerika, 1929-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987).

433 Mancur Olson, *De opkomst en ondergang van naties: economische groei, stagflatie en sociale rigiditeiten* (New Haven: Yale University Press, 1982).

434 Michael M. Phillips, ‘Wiskunde-ph.d.’s dragen bij aan de anti-vreemdelingengolf: geleerden die, geconfronteerd met hoge werkloosheid, pleiten voor immigratiebeperkingen,’ *Wall Street Journal*, 4 september 1996, p. A2.

rekening met buitenlandse wiskundigen of andere cruciale mensen die geen kiezers zijn, maar bijdragen aan de welvaart.

*Waarom geloven mensen in de legitimiteit van democratische instellingen? Het beantwoorden van die vraag is bijna net zo moeilijk als uitleggen waarom mensen in bepaalde religieuze dogma's geloven, want net als bij religieuze overtuigingen varieert de mate van begrip, scepticisme en geloof sterk in de samenleving en in de tijd.*⁴³⁵ – JUAN J. LINZ

Slechts enkelen hebben serieus nagedacht over hoe technologische veranderingen het industrialisme ondermijnen en de inkomensverdeling beïnvloeden. Het is duidelijk dat democratie, als de inkomens zo sterk uit elkaar liggen als in de informatie-economie mogelijk is, waarschijnlijk niet veel meer zal zijn dan een recept voor gelegaliseerd parasitisme. Nog minder mensen hebben de impliciete incompatibiliteit opgemerkt tussen sommige instellingen van industriële overheden en de megapolitiek van de postindustriële samenleving. Of deze tegenstellingen nu expliciet worden erkend of niet, hun gevolgen zullen steeds duidelijker worden naarmate voorbeelden van politieke mislukkingen zich wereldwijd opstapelen. Instellingen van de overheid die in de moderne periode zijn ontstaan, weerspiegelen de megapolitieke omstandigheden van een of meerdere eeuwen geleden. Ze overleefden de overgang van een agrarische samenleving naar stedelijk industrialisme, maar het Informatietijdperk kan nieuwe mechanismen van vertegenwoordiging vereisen om chronische disfunctionaliteit en zelfs een instorting zoals de Sovjet-Unie te voorkomen.

Je kunt verwachten dat er in veel landen crises van wanbestuur zullen plaatsvinden naarmate politieke beloften worden afgezwakt en overheden zonder krediet en institutionele steun komen te zitten. Uiteindelijk zullen nieuwe institutionele vormen moeten ontstaan die in staat zijn om vrijheid te behouden onder de nieuwe technologische omstandigheden, terwijl ze tegelijkertijd uitdrukking en leven geven aan de gemeenschappelijke belangen die individuen delen.

Dit alles wijst op het einde van massademocratie zoals wij die in de twintigste eeuw hebben gekend. De vraag is: wat zal het vervangen? Als de enige alternatieve optie voor massademocratie een dictatuur zou zijn waarin het individu geen zeggenschap heeft over zijn eigen lot, dan zou men misschien geneigd zijn zich bij de neo-Ludditische "opstand tegen de toekomst" aan te sluiten.

⁴³⁵ Juan J. Linz en Alfred Stepan (red.), *de ineerstorting van democratische regimes* (Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press, 1978), p. 18.

Nieuwe instellingen

Gelukkig is dictatuur niet het enige alternatief voor massademocratie. Informatietechnologie maakt het mogelijk om eigen keuzes te maken. In plaats van een collectieve beslissing binnen de beperkende context van ‘massaproductie, massaconsumptie, massa-onderwijs, massamedia, massavermaak en al het andere’, faciliteert informatietechnologie een werkelijk consumentgerichte keuze voor op maat gemaakte soevereiniteitsdiensten. Dit wordt mogelijk doordat grootschalig opereren niet langer noodzakelijk is. Wij zijn ervan overtuigd dat de technologie van het informatietijdperk zal leiden tot nieuwe vormen van bestuur, net zoals de agrarische revolutie en later het industriële tijdperk elk hun eigen specifieke vormen van sociale organisatie voortbrachten.

Wat voor nieuwe instellingen zouden dat kunnen zijn? Als je het wilt snappen, moet je vergeten wat er in literatuur van wat misleidend de “politieke wetenschap” genoemd wordt. De nieuwe bestuursvormen voor het informatietijdperk zullen de grenzen van conventioneel denken overschrijden. De overgang naar zulke instellingen is al in gang gezet. Het gaat om nauwelijks erkende improvisaties die gericht zijn op het herstructureren van onderbenutte voordelen van soevereiniteit. De natiestaten van de wereld, bezorgd over afscheidingsbewegingen en de ingrijpende effecten van devolutie, hebben zich verenigd tot het krachtigste grensbewaringskartel dat zij kunnen vormen. Hoewel het aantal nieuwe staten in de jaren negentig wereldwijd is toegenomen, gebeurde dit vooral in twee clusters dankzij de ineenstorting van multi-etnische, communistische dictaturen in de voormalige Sovjet-Unie en Joegoslavië. Het valt op dat andere vooraanstaande natiestaten, waaronder de Verenigde Staten, strategieën hanteerden om de Sovjet-Unie zo lang mogelijk in stand te houden. En maar weinig overheden stonden positief tegenover de ontbinding van Joegoslavië. Pas toen de afscheidingsbewegingen hun macht met eigen legers konden handhaven, werd hun onafhankelijkheid erkend. De grootmachten namen er genoegen mee dat ongewapende of slecht bewapende separatisten werden afgeslacht door hun Servische belagers. Zelfs het verre China, een machtige natiestaat zonder direct belang bij het voortbestaan van Joegoslavië, verzette zich fel tegen de pogingen tot zelfbeschikking van de onderdrukte etnische Albanezen in Kosovo. Ironisch genoeg zal deze obsessie met grensbehoud juist de fragmentatie van soevereiniteit bevorderen in plaats van voorkomen. Het felle verzet van kwetsbare natiestaten tegen openlijke afscheiding en politieke fragmentatie maakt erkende soevereiniteit tot een waardevolle vorm van transcendent kapitaal, wat staten vrijwillig kunnen opsplitsen en onderverhuren.

Een voorbeeld van het vrijwillig fragmenteren van soevereiniteit, waardoor in feite een particuliere, belastingvrije jurisdictie ontstaat, is de Agulhas Bay Concession Free Zone, die vijftig vierkante kilometer van het eiland

Principe voor de kust van West-Afrika omvat. Hoewel dit grondgebied binnen de grenzen van de Democratische Republiek São Tomé en Principe valt, is het beheer van de zone geprivatiseerd. Het bestuur wordt contractueel geregeld en verzorgd door WADCO, de *West African Development Corporation Ltd.*, een particulier bedrijf dat in Zuid-Afrika is opgericht. In de zone is de voertaal Engels in plaats van het officiële Portugees van São Tomé en Principe, en wordt de handel niet gevoerd in het lokale Tomeaanse monopoliegeld, maar in de dollar, het wereldgeld, de Amerikaanse dollar. De veiligheid wordt niet gewaarborgd door de nationale politie van São Tomé en Principe, maar door private politiediensten die door WADCO in dienst zijn genomen. Op de handel binnen de zone is het commerciële recht van São Tomé niet van toepassing en hebben de rechtbanken van São Tomé geen rechtsmacht. Alle geschillen lossen de partijen op via transnationale arbitrage conform de Parijse ICC-regels. Behalve een paar strikt gecontroleerde en triviale uitzonderingen geldt de belastingwetgeving van São Tomé niet en functioneren officiële monopolies daar eveneens niet. Zo worden bijvoorbeeld telecommunicatiediensten binnen de zone automatisch gedereguleerd. Onder voorbehoud van tijdige huurbetaling en naleving van de overige concessievoorwaarden mag WADCO haar huurcontract op deze particuliere, gefragmenteerde soevereiniteit automatisch en telkens met vijftig jaar verlengen, gerekend vanaf de eerste verlengingsdatum in 2047.

Wat WADCO in São Tomé en Principe heeft bereikt, kan door anderen in uiteenlopende rechtsgebieden worden gekopieerd, en dat zal ook gebeuren. Een ware pionier van de ontwikkeling in de eenentwintigste eeuw, Joaquin Aguirre, heeft in de Centrale Aguirre Portuaria in oostelijk Bolivia een soortgelijke zone van particuliere soevereiniteit opgericht. Aguirre, een multimiljonair, romanschrijver, uitvinder, medeoprichter van de Verenigde Naties én voormalig senator van de Boliviaanse Republiek, is op vele vlakken een echte pionier. Een halve eeuw nadat hij een belangrijke rol speelde bij de oprichting van de Verenigde Naties, belichaamt hij nu het archetype van het soevereine individu in de eenentwintigste eeuw. Zijn Zona Franca, vrij van de meeste Boliviaanse belastingen, heffingen en regelgevende beperkingen, wijst de weg naar een nieuwe soort geprivatiseerde stadstaten die door succesvolle individuen in het informatietijdperk steeds vaker gerealiseerd zullen worden. Het laat duidelijk zien dat vrijhandelszones zoals die van Señor Aguirre, door economische groei te stimuleren, de levens van de massa's ingrijpend kunnen verbeteren; massa's die zo vaak door apologeten van de grote overheid worden geprezen. Geleidelijk zal het aantal de facto stadstaten wereldwijd aanzienlijk toenemen. Inderdaad, als je als individu voldoende financiële onafhankelijkheid bereikt, zul je de ultieme mate van onafhankelijkheid kunnen verwerven, net zoals Joaquin Aguirre. Mocht een gefragmenteerde, gecommmercialiseerde soevereiniteit van een ander je geen comfortabele thuisbasis bieden, dan kun je altijd je eigen ministaat

opzetten, net zo onafhankelijk als een middeleeuws hertogdom. In plaats van met demagogen en politieke opportunisten de strijd aan te gaan om te voorkomen dat je bezittingen worden weggeharkt en verdeeld onder de talloze kravende handen van de massademocratie, kun je je eigen particuliere domein van bestuur creëren.

De ingrijpende overgang van massademocratie naar de ultieme vorm van zelfbestuur, individuele soevereiniteit, hoeft niet gepaard te gaan met een radicale verandering in de publieke opinie, noch met een miraculeuze stemmingsuitslag waardoor ontgoochelde kiezers massademocratie afschaffen. Zo'n revolutie kan namelijk al onopgemerkt zijn ingezet door grondgebied te verhuren voor soevereine belastingvrije zones, 'Zona Francas', en vrije havens. Op termijn zal soevereiniteit steeds verder worden gefragmenteerd, tot het punt waarop verdere opsplitsing niet meer genoeg waarde oplevert om de transactiekosten van de devolutie te compenseren. Gelet op de wet van Moore en Gilder's corollarium, dat stelt dat de bandbreedte elk jaar verdrievoudigt, is er momenteel geen reden om te verwachten dat de devolutietrend vroegtijdig zal stoppen. Integendeel, wij voorzien dat de schijnbaar solide macht van de natiestaten die vandaag de dag massademocratie belichamen, zal uiteenvallen in tienduizenden fragmenten, in een systeem dat meer doet denken aan de middeleeuwen dan aan het moderne industriële tijdperk.

Op termijn zullen zelfs natiestaten die nog restanten van massademocratie in zich dragen, een ingrijpende beleidsverschuiving doormaken om in lijn te komen met de nieuwe metaconstitutionele realiteiten. Zoals William Keech, een vurig voorstander van democratie, in *Economic Politics: The Costs of Democracy* betoogt: 'Mensen leren te willen wat ze zien dat ze kunnen krijgen, maar ze kunnen ook van gedachten veranderen als ze merken dat ze niet houden van wat ze wilden en wat ze kregen.'⁴³⁶ Met andere woorden, dat massademocratie met haar conventionele instituties overall wordt geprezen nu de twintigste eeuw ten einde loopt, zou wel eens een "verkoopsignaal" kunnen zijn. Dit garandeert echter geenszins dat deze besluitvormingsregels de tand des tijds zullen doorstaan, zelfs niet volgens hun eigen maatstaven. Bedenk dat, als je buiten de politiek kijkt, er nauwelijks bewijs is dat bestuurders, beheerders, coaches of andere professionele leiders via democratische keuzes worden aangesteld. Integendeel, de meest succesvolle leiders worden routinematig door eigenaars voorgedragen via selectieprocessen, waarbij degenen met het grootste belang een onevenredig grote stem hebben. Als democratische selectie werkelijk een universele methode zou zijn om capabele leiders te vinden, zou je verwachten dat dit vrijwel uitsluitend in de politieke sfeer gebeurt. Kortom, op basis van de huidige gegevens lijkt het aannemelijker dat de levering van soevereine diensten wordt belemmerd door

436 William Keech, *economische politiek: de kosten van de democratie* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 221.

de overheersing van democratische besluitvorming, dan dat bedrijven en handelsorganisaties eronder lijden dat zij geleid worden door door eigenaars aangestelde bestuurders in plaats van door een stemming.

Tegen de helft van de eenentwintigste eeuw zal de toename van particuliere jurisdicties, gebaseerd op gefragmenteerde soevereiniteit, onomstotelijk de voordelen van particuliere administratie bewijzen. Kiezers zullen merken dat zij de lasten van massademocratie dragen. Daarom zullen zij, zoals professor Keech suggereert, concluderen dat de voordelen van werknemerscontrole over de overheid de kosten niet compenseren en zetten zij de stap richting hervorming. Zelfs electoraten in Europa en Noord-Amerika, die nu schijnbaar fel tegen hervorming zijn, zouden uiteindelijk kunnen stemmen om hun regio's meer open te stellen voor particuliere bestuursvormen. Meerderheden zullen wellicht vrijwillig, zelfs graag, de politieke schijnvertoning opgeven ten gunste van een particuliere bestuursvorm die er werkelijk op gericht is de optimale voorwaarden te scheppen voor het sluiten en afdwingen van contracten.

Voor zover de overheid met al haar vertrouwde toebehoren überhaupt nog zal bestaan, zou ze op totaal nieuwe manieren kunnen worden geïnformeerd. Ergens, in een bepaald rechtsgebied, nog voordat het te laat is, zal iemand het potentieel van computertechnologie doorgronden, waardoor een werkelijk representatieve overheid mogelijk wordt. We kunnen het probleem van buitensporige campagne-uitgaven en de onmiskenbare irritatie over voortdurende politieke campagnes binnen een oogwenk oplossen. In plaats van verkozen te worden, selecteren we de vertegenwoordigers volledig willekeurig via trekking, zodat hun talenten en zienswijzen nauw aansluiten bij die van de algemene bevolking.

Dit is in feite een moderne variant van het oude Griekse systeem waarbij men door loting functies vervulde. Zoals E. S. Staveley beschrijft in zijn gezaghebbende geschiedenis *Greek and Roman Voting and Elections* selecteerde Athene talrijke ambtspersonen, van magistraten tot archons, via trekking in plaats van via verkiezingen.[13] Ze deden dit op een slimme manier, ondanks de mechanische beperkingen bij het willekeurig genereren van kansen, door gebruik te maken van een sorteermachine, of zoals de Atheners het noemden: de cleroterion.⁴³⁷

Men gebruikte een rij zwart-witte bonen als willekeurige tellers om te bepalen wie voor diverse ambten in aanmerking kwam en om de volgorde vast te stellen waarin de tribale afdelingen als prytaneis in de Raad aan de beurt waren.⁴³⁸ Het feit dat dit idee uit de klassieke oudheid stamt, geeft het extra geloofwaardigheid. Het meest aantrekkelijke aan dit systeem is echter dat het

437 E.S. Staveley, *Grieks en Romeins stemmen en verkiezingen* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1972), p. 62.

438 Ibid., p. 65.

de nadelen van zelfselectie in de politiek voorkomt. Statistisch gezien kunnen minder advocaten en egomaniakken hierdoor de publieke aangelegenheden domineren.

Wetgevende lichamen kunnen zo worden gevormd uit ware vertegenwoordigers. Doordat zij niet worden samengebracht door een honger naar macht en vrijwel nooit opnieuw per toeval worden gekozen, hebben zij de vrijheid om staatszaken te beheren en beleid te formuleren op basis van een rationele analyse van de kwesties.

Rechtstreekse commissie

Tegenwoordig worden politici die erop uit zijn stemmen te maximaliseren, weinig geprikkeld om problemen op een samenhangende manier te analyseren. Het is dan ook nauwelijks verrassend dat hun resultaten bij het daadwerkelijk oplossen van problemen zo erbarmelijk zijn in vergelijking met ondernemers, bedrijfsleiders en coaches van sportteams, die worden beloond op basis van prestaties. Prestatiegerichte beloning voor wetgevers zou niet iedereen die willekeurig wordt gekozen even doeltreffend maken als Lee Kuan Yew. Maar er is alle reden om te geloven dat de prestaties sterk zouden verbeteren als het salaris van wetgevers werd gekoppeld aan een objectieve maatstaf voor prestaties, zoals de groei van het reëel beschikbaar inkomen per hoofd van de bevolking. Betaal hen op basis van prestaties, en de kans dat ze daadwerkelijk zouden presteren zou duizendvoudig toenemen.

De winst voor de samenleving van beleid dat het reëel inkomen na belastingen verbetert, zou enorm kunnen zijn. Waarom zouden we premiers en presidenten zelfs geen klein aandeel geven in de winst die hun beleid oplevert? De financiering van zulke betalingen zou kunnen worden verzameld via een kleine, onopvallende belasting. Een dergelijke regeling zou de samenleving bevrijden van de dreiging die zij nu ondervindt van ambitieuze mannen met een gespecialiseerd politiek talent zoals Richard Nixon en Bill Clinton.

*“Ze brachten hem goud, zilver en kleding; maar de ‘Christus’ verdeelde al deze dingen onder de armen. Wanneer geschenken werden aangeboden, wierpen hij en zijn vrouwelijke metgezel zich ter aarde en baden; maar vervolgens, wanneer hij opstond, beval hij de menigte hem te aanbidden. Later organiseerde hij een gewapende bende, die hij door het platteland leidde en reizigers beroofde die ze onderweg tegenkwamen. Maar ook hier was zijn ambitie niet om rijk te worden, maar om aanbeden te worden. Hij verdeelde alle buit onder degenen die niets hadden, waaronder, mag men aannemen, zijn eigen volgelingen.”*⁴³⁹ NORMAN COHN

439 Norman Cohn, *De zoektocht naar het millennium* (Oxford: Oxford University Press, 1970), p. 41.

Messiaanse persoonlijkheden

Er wordt te weinig stilgestaan bij het feit dat verkiezingspolitiek chaotische, messiaanse persoonlijkheden aantrekt. Zulke figuren hebben altijd bestaan en vormden vaak een serieuze bedreiging voor de sociale orde, zelfs in agrarische samenlevingen lang voordat democratische systemen ontstonden. Kijk je naar de loopbanen van Eudo de Stell, de Bretonse Christus, Adelbert in de achtste eeuw, Eon in de elfde eeuw, Tanchelm uit Antwerpen, Melchior Hoffman, Bernt Rothmann en soortgenoten, valt één ding op: hoe opvallender hun politieke talenten leken te zijn, hoe groter de schade die zij aanrichtten. Omdat de staat nog niet de handen had uitgeslagen in het organiseren van grootschalige, systematische dwang, namen deze vroege protopolitici vaak zelf het initiatief om te plunderen en te beroven. Zo vergaarden zij geld, dat ze vervolgens onder hun volgelingen, de armen, verdeelden.

Protopolitici in actie

De verhalen over hun capriolen doen denken aan talenten die hun tijd vooruit waren, alsof je leest over mannen van twee meter die over een veld rennen, lang voordat basketbal was uitgevonden. Tegenwoordig verdienen deze reuzen dankzij het *NBA* miljoenen met dribbelen en dunken. Mocht basketbal verdwijnen, dan zouden zij weer in de kieren van de samenleving verdwijnen, hoogstwaarschijnlijk als circusacts en kermisattracties.

Voordat de politiek was uitgevonden, werden demagogen aangetrokken tot het dichtstbijzijnde equivalent dat de agrarische wereld te bieden had: rondtrekkende prediking. Ze spraken menigten toe en beloofden, net als politici, welsprekend een beter leven aan degenen die hen zouden volgen. Toen en nu waren de armen het belangrijkste doelwit van demagogen. In *The Pursuit of the Millennium* vertelt Norman Cohn de geschiedenis van vele messiaanse leiders die leefden vóór de invoering van verkiezingen. In zijn beschrijvingen zijn de sterke overeenkomsten met het persoonlijkheidstype van de charismatische politicus uit de moderne tijd gemakkelijk te herkennen.

“[D]e leider bezit, zoals de farao en vele andere ‘goddelijke koningen’, alle eigenschappen van een ideale vader: hij is volmaakt wijs, volmaakt rechtvaardig, en hij beschermt de zwakken. Anderzijds is hij echter ook de zoon wiens taak het is de wereld te transformeren, de Messias die een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zal vestigen en die van zichzelf kan zeggen: ‘Aanschouw, Ik maak alle dingen nieuw!’ En zowel als vader als zoon is deze figuur kolossaal, bovenmenselijk, almachtig. Men schrijft hem een overvloed aan bovennatuurlijke krachten toe, die worden voorgesteld als een licht dat van hem uitstraalt. ... Doordrongen van deze goddelijke geest bezit de eschatologische leider unieke wonderbaarlijke krachten. Zijn legers zullen altijd en onvermijdelijk zegevieren. Zijn aanwezigheid zal de

aarde vruchtbaar maken; zijn heerschappij zal een tijdperk van volmaakte harmonie brengen zoals de oude, verdorven wereld nooit heeft gekend.

Dit beeld was natuurlijk pure fantasie, in die zin dat het geen enkele relatie had tot de werkelijke aard en capaciteiten van enig mens die ooit heeft bestaan of zou kunnen bestaan. Toch was het een beeld dat kon worden geprojecteerd op een levend mens; en er waren altijd mensen die maar al te bereid waren zo'n projectie te aanvaarden, die er zelfs vurig naar verlangden te worden gezien als onfeilbare, wonderverrichtende verlossers. ... En het geheim van de macht die zij uitoefenden lag nooit in hun geboorte, noch in hun opleiding, maar altijd in hun persoonlijkheid. Tijdgenoten benadrukken in hun beschrijvingen van deze messiassen van de armen doorgaans hun welsprekendheid, hun indrukwekkende voorkomen en hun persoonlijke uitstraling. Bovenal krijgt men de indruk dat, zelfs als sommigen van deze mannen misschien bewuste bedriegers waren, de meesten zichzelf werkelijk zagen als geïncarneerde goden. ... En deze totale overtuiging deelde zich gemakkelijk mee aan de menigten wier diepste verlangen juist dat was: een eschatologische verlosser.”⁴⁴⁰

Hoewel het fragment bewonderenswaardig beknopt de zelfverklaarde millenaristische redders die het middeleeuwse leven opschudden beschrijft, kan het de volle diepgang van Cohns grootse werk niet overbrengen. Wie het hele werk leest, herkent in het gedrag van deze *prophetae* de vertrouwde kenmerken van de moderne demagoog: de welsprekendheid, het “persoonlijk magnetisme,” de “messiaanse pretenties,” en het terugkerende verlangen om te worden aanbeden als tribuun van de armen.

Het belangrijkste verschil tussen de ontvangst van zulke bedriegers in de middeleeuwse samenleving en die in de democratie aan het einde van de twintigste eeuw is dat zij in de Middeleeuwen meestal werden geëxecuteerd, terwijl de moderne democratische politiek hun aan het einde van de twintigste eeuw een legitiem kanaal biedt om de macht in de natiestaat te grijpen. Een systeem dat routinematig de controle over de grootste en dodelijkste ondernemingen ter wereld overdraagt aan de winnaar van populariteitswedstrijden tussen charismatische demagogen, moet daar op de lange termijn de gevolgen van ondervinden.

Betaal leiders om goed werk te leveren

Zoals hierboven al werd aangegeven, is het vrij eenvoudig om een betere manier te vinden om talentvol leiderschap binnen een organisatie veilig te stellen, namelijk door deze leiders daadwerkelijk aan te stellen. Deze werkwijze wordt in concurrerende economieën op grote schaal en met succes toegepast.

⁴⁴⁰ Ibid., pp. 84–85.

Een doordacht selectieproces, gecombineerd met een stimulerend beloningssysteem voor positief leiderschap, zorgt ervoor dat bekwame mensen de overheid gaan leiden. Het trekt bovendien nieuw talent aan dat zich anders nauwelijks zou interesseren voor bestuurlijke vraagstukken.

De meest getalenteerde topfunctionarissen wereldwijd zouden wanpresterende regeringen met enthousiasme overnemen als hun beloning afhangt van de concrete resultaatsverbetering die zij voor de samenleving realiseren. Een leider die het reële inkomen in elk vooraanstaand Westers land fors weet te verhogen, verdient terecht veel meer dan Michael Eisner. In een betere wereld is iedere succesvolle regeringsleider multimiljonair.

Elektronische plebiscieten

Een andere voor de hand liggende oplossing voor representatief wanbestuur is het inzetten van elektronische plebiscieten, waarbij burgers, bijvoorbeeld een representatieve groep die via een manipulatiebestendige loting wordt samengesteld, rechtstreeks stemmen op wetgevende voorstellen. Dankzij computertechnologie kunnen we op een democratische wijze besluiten vaststellen via deze plebiscieten. Je kunt ze bovendien eenvoudig combineren met een toewijzingssysteem, zodat per specifiek vraagstuk slechts een beperkt aantal stemmers meedoet. Hoe dan ook, het is in principe veel minder moeilijk voor potentiële kiezers om politieke kwesties zelf te begrijpen dan om politici te doorgronden, hun oordelen over die kwesties te beoordelen, laat staan te weten wat zij daadwerkelijk zouden doen eenmaal aan de macht. Dit wordt alleen maar ingewikkelder nu politici en hun medewerkers steeds bedrevener worden in het verpakken en manipuleren van de beelden die ze aan het publiek presenteren.

GECOMMERCIALISEERDE SOEVEREINITEIT

We verwachten dat er een nieuw systeem ontstaat dat de traditionele politiek vervangt. Hoewel we in elk van de eerder genoemde opties wel wat voordelen zien, verwachten we niet dat hervormingen de politiek nieuw leven inblazen. Integendeel, zij raakt verouderd en verliest op veel vlakken haar relevantie. We bedoelen hiermee niet dat wij een dictatuur voor ogen hebben, maar dat de overheid een ondernemende, commerciële vorm aanneemt: een commercialisering van soevereiniteit.

In tegenstelling tot een dictatuur of zelfs democratie sluit gecommercialiseerde soevereiniteit de individuele keuzevrijheid niet uit. Integendeel, zij geeft ieder mens meer ruimte om zijn ideeën te uiten. Bovendien biedt dit systeem diegenen die er hun voordeel mee weten te doen een praktischere omgeving voor besluitvorming en zelfbepaling dan alle andere vormen van sociale organisatie die we tot nu toe kenden.

Op maat gemaakte overheid

Mocht dit wat millenaristisch klinken, onthoud dan dat microtechnologie verkleint en uit elkaar haalt. Het faciliteert maatwerk in plaats van massaproductie. Je kunt tegenwoordig een winkel binnengaan en een spijkerbroek kopen die wordt gesneden volgens een patroon dat op jouw maten is afgestemd en die aan de andere kant van de wereld in elkaar wordt genaaid. Wanneer nieuwe instituties zich uiteindelijk ontwikkelen om te passen bij de nieuwe megapolitieke werkelijkheden van het Informatietijdperk, zul je bestuur kunnen verkrijgen dat minstens even goed is afgestemd op jouw persoonlijke behoeften en voorkeuren als een spijkerbroek.

Alvin Toffler, van alle mensen, heeft kritiek geuit op het idee dat informatietechnologie burgers tot klanten zou kunnen maken. Toffler zegt naar onze mening ten onrechte: "Dat is een veel te beperkt model. Of we het nu leuk vinden of niet, er bestaat een wereld van religie en gevoel die niet eenvoudig kan worden teruggebracht tot contractuele relaties."⁴⁴¹ Wij zouden, om redenen die we eerder hebben besproken, ermee instemmen dat het moeilijk zal zijn "de wereld van nationalistische gevoelens" te "reduceren tot contractuele relaties." Maar dat zeggen is nog niet hetzelfde als beweren dat het onmogelijk is, laat staan dat het een slechte regeling zou zijn. Iets minder irrationeel enthousiasme in het nationalisme zou miljoenen levens kunnen redden.

Toetreding, uittreding en inspraak

Natuurlijk is de commercialisering van soevereiniteit een onbekend concept, blijkbaar zelfs voor Alvin Toffler. Toch is het kernidee, dat van economische expressie, gewoon in het dagelijks leven van eind twintigste-eeuwse mensen. In elke enigszins vrije economie kunnen consumenten hun wensen rechtstreeks uitdrukken door diensten en producten te kopen, of door hun klandizie in te trekken. Wanneer je ontevreden raakt over een bepaalde versie van een product of over een aanbieder van een dienst, kun je je ontevredenheid direct uitdrukken via een "exit". Met andere woorden: je kunt je zaken elders onderbrengen.

In de voorgaande hoofdstukken hebben we geanalyseerd hoe de vooruitgang van informatietechnologie het binnenkort mogelijk zal maken om bezittingen in de cyberspace te creëren die praktisch immuun zijn voor roofzuchtige invasie door natiestaten. Dit zal in feite een metaconstitutionele voorwaarde scheppen dat overheden je daadwerkelijk tevredenstellende diensten moeten leveren vóórdat je hun rekeningen betaalt. Waarom? Omdat inkomstenbelasting in de praktijk bijna even vrijwillig zal worden als het in theorie verondersteld wordt te zijn.

441 Geciteerd in Kelly, *op. cit.*, p. 46.

Het vermijden van “logge politieke kanalen”

In feite, als informatietechnologie zich ontwikkelt zoals verwacht, zal dit garanderen dat overheden daadwerkelijk door hun klanten worden bestuurd. Als klant zul je eerst honderden, en later duizenden opties hebben om je beschermingskosten rechtstreeks te verlagen via het afsluiten van een privaat belastingcontract met een natiestaat of door volledig over te stappen van natiestaten naar opkomende minisoevereiniteiten. Deze contractuele opties voor “entry” of “exit” zijn economische uitdrukkingen van jouw wensen als klant. Stemmen met je voeten en je geld heeft het grote voordeel dat het leidt tot de resultaten die je wenst.

Hoe verhouden je opties om als klant toe of uit te treden zich tot de politieke expressie in een democratie? Personen die ontevreden zijn over een product of dienst, vooral als deze door de overheid wordt geleverd of sterk gereguleerd wordt, kunnen hun mening kenbaar maken door brieven te schrijven aan de president in de Verenigde Staten, of een ontmoeting te vragen met hun parlamentslid of een andere gekozen functionaris elders. Soms werken zulke brieven, maar niet altijd. Meestal niet. Indien dit niet lukt, kunnen personen die hun “stem” willen gebruiken voor verandering een demonstratie organiseren, een advertentie plaatsen in een krant, of zelfs zelf een verkiezingskandidaat worden.

De politieke vorm van expressie biedt een kanaal voor welsprekende verklaringen en oratorische vaardigheden. Het nadeel is echter dat je zelden tevredenheid of verbetering van je positie kunt verkrijgen door je eigen handelingen. Wanneer je geconfronteerd wordt met een ondermaats product of dienst van de overheid, ben je verplicht ervoor te blijven betalen totdat je het hele politieke proces zover krijgt om je verzoek tot verandering in te willigen.

In westerse landen, en nu vrijwel de gehele aarde, betekent dit dat je de meerderheid in een democratisch systeem moet overtuigen. De noodzaak om een meerderheid te betrekken legt enorme transactiekosten op tussen jou en het bereiken van wat waarschijnlijk een relatief eenvoudig en rationeel doel is.

Milton Friedman besprak de voordelen van de economische, in plaats van de politieke expressie in zijn voorstel voor schoolvouchers in *Capitalism and Freedom*:

*Ouders zouden hun mening over scholen rechtstreeks kunnen uitdrukken door hun kinderen van de ene naar de andere school te sturen, veel meer dan nu mogelijk is. Over het algemeen kunnen ze deze stap nu alleen nemen door van woonplaats te veranderen. Voor de rest kunnen ze hun mening alleen uitdrukken via omslachtige politieke kanalen.*⁴⁴²

⁴⁴² Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), p. 91. Besproken door Hirschman, *op. cit.*, pp. 16–17.

Albert O. Hirschman, als voorstander van politiek, keerde zich tegen Friedmans voorkeur voor “exit” als de ‘directe’ manier om ontevredenheid over een organisatie te uiten: “een persoon die minder goed is opgeleid in economie zou naïef kunnen suggereren dat de directe manier om je mening te uiten, is om ze te uiten!”⁴⁴³

Of het directer of effectiever is om je mening te uiten via marktmechanismen, zoals het geven of intrekken van je steun als klant, of via “omslachtige politieke kanalen”, is een complexe en controversiële kwestie. Verschillende personen zullen hier verschillend over denken. Voor degenen wier primaire betrokkenheid bij politieke expressie bestaat uit het opeisen van voordelen ten koste van anderen, kan overschakelen naar de economische expressie inderdaad een armoedig alternatief lijken voor het schrijven aan en het eisen van meer van een politicus.

Economische expressie en “wederkerige socialiteit”

Voor degenen die hun medemensen willen betrekken bij “reciproke” in plaats van “coërcieve” of parasitaire sociale interacties, opent de economische vorm van expressie het vooruitzicht om veel grotere tevredenheid te bereiken tegen lagere tijds- en inspanningskosten. Ondanks professor Hirschfield is dit eenvoudig aan te tonen.

Elke reeks economische uitdrukkingen, bestaande uit toetreding, lopende contracten en uittreding, kan worden omgezet in een uitdrukking van een politieke “stem” door een menigte mensen bij de besluitvorming te betrekken. Probeer het als experiment. Je hebt alleen enkele honderden mensen voor het experiment nodig die vinden dat er niet genoeg politiek in hun leven is. In plaats van hun besteedbaar inkomen te besteden aan duizenden afzonderlijke aankopen gedurende een jaar, zullen ze deze veelheid aan economische beslissingen omzetten in een handvol politieke beslissingen.

Om te beginnen zullen ze allemaal ermee in moeten stemmen hun besteedbaar inkomen te bundelen en daarna individuele aankopen op te geven. In plaats van individueel duizenden dollars uit te geven op duizenden manieren, zal iedereen één of enkele stemmen krijgen, afhankelijk van het aantal te vervullen functies. In plaats van geld direct uit te geven om te verkrijgen wat je op elk moment wil, zal je je stem of stemmen besteden aan de handvol gelegenheden waarop verkiezingen worden gehouden om vertegenwoordigers te kiezen die dan zullen beslissen hoe de nu gigantische collectieve portemonnee zal worden besteed.

Jij, samen met de anderen, zal dan delen in de consumptie van die items, en alleen die items die het bestuur in naam van de meerderheid goedkeurde.

Lijkt dat al op een “log politiek kanaal” voor expressie? Wacht maar. Dit model biedt al het potentieel voor welsprekendheid en overtuiging dat op

443 Hirschman, *op. cit.*, p. 17.

nationaal niveau in de politiek te vinden is, en ook het grootste potentieel voor frustratie.

Bijvoorbeeld, als je van verse broccoli houdt, en de groep heeft een gewone verdeling van voedselvoorkeuren, zit je in de problemen. De kans is groot dat sommigen of de meesten in je groep liever meer van het gemeenschappelijke voedselbudget aan rood vlees zouden besteden dan aan verse groenten. Om te voorkomen dat het kantinecomité naar een groothandel gaat en het hele jaarlijkse groentebudget verkwist aan ingeblikte erwten en maïs, zou je misschien je “stem” moeten laten horen. Je zou de groep kunnen wijzen op de relatieve voordelen van het consumeren van meer vitaminen en fytonutriënten zoals sulforafaan in broccoli, vergeleken met meer verzadigde vetten en cholesterol uit rood vlees.

Precies hoe je dit of enig ander punt duidelijk maakt, zou in dit geconstrueerde politieke model net zo’n puzzel zijn als voor voorstanders van welke politieke zaak of kandidaat dan ook. Je zou een toespraak kunnen houden, maar dat vereist dat een groot deel van de groep die je moet overtuigen al ergens is verzameld en bereid is te luisteren. Je zou flyers kunnen drukken, mits zo’n “campagne-uitgave” door de huisregels van je politieke spel is toegestaan. Je zou brieven kunnen schrijven. Deze beide opties zijn er echter van afhankelijk dat de andere deelnemers geletterd genoeg zijn om te lezen.

Het schetst een beeld van een samenleving waarin de overgrote meerderheid van de Amerikanen niet weet dat ze niet over de vaardigheden beschikken die ze nodig hebben om hun brood te verdienen in onze steeds technologischere samenleving en internationale markt. – RICHARD RILEY, Amerikaanse minister van onderwijs, in “Adult Literacy in America”.

Negentig miljoen Alzheimerpatiënten?

Als jouw groep in dit politieke experiment toevallig uit Amerikanen zou bestaan, zou het buitengewoon moeilijk zijn om een overtuigende boodschap te laten doordringen, vooral als de groepsleden vergelijkbaar zouden zijn met het Amerikaanse electoraat als geheel. De vaststelling dat onevenredig veel burgers van ’s werelds machtigste natiestaat onderpresteren, is somber genoeg bevestigd door het meest grondige onderzoek dat ooit uitgevoerd is naar de competentie van volwassen Amerikanen. De studie *Adult Literacy in America* toont aan dat het vinden van een geletterd publiek voor wat voor politiek betoog dan ook alles behalve eenvoudig is. Een groot deel, wellicht zelfs een meerderheid, van de Amerikanen ouder dan vijftien mist de basisvaardigheden die essentieel zijn om ideeën te evalueren en oordelen te vormen. Volgens het Amerikaanse ministerie van Onderwijs kunnen 90 miljoen Amerikanen geen brief schrijven, een busdienstregeling begrijpen of zelfs optellen en aftrekken met een rekenmachine. Dat is ongeveer wat je zou verwachten als 90 miljoen

Amerikanen zich in verschillende stadia van de ziekte van Alzheimer zouden bevinden. Dertig miljoen werden zo incompetent geacht dat ze niet eens in staat waren op vragen te antwoorden.

Dus als jouw gezondheidsboodschap het tij niet kon keren, dat anders vanzelf zijn weg zou hebben gevonden, dan zou je hulp kunnen inroepen van dierenrechtenactivisten. Misschien zou je hen ertoe kunnen brengen om te protesteren tegen je tegenstanders in het kantinecomité of om bij invloedrijke leden thuis ophef te maken over het kwaad van het doden van koeien.

Dit voorbeeld kan oneindig worden uitgebreid, waarschijnlijk veel langer dan het geduld van rationele mensen zou toestaan. Het toont duidelijk aan dat (1) elke economische expressie van toe of uittreding kan worden omgezet in een politieke uitdrukking door er een collectieve beslissing van te maken; en (2) dat collectieve beslissingen, ondanks hun uitnodiging tot welsprekendheid, inderdaad omslachtig en vaak moeilijk hanteerbaar zijn.

Dat is precies wat de ervaring heeft uitgewezen. Het is verre van eenvoudig om de inspanning te mobiliseren die nodig is om de koers van een democratie te veranderen. Dit is waarschijnlijk precies de reden waarom democratische verzorgingsstaten eeuwenlange concurrentie met alternatieve bestuursvormen hebben overleefd en aan het einde van het industriële tijdperk zijn gaan domineren. Democratie slaagde als politiek systeem juist omdat de werking ervan het voor burgers moeilijk maakte om de overheid te controleren of het opeisen van middelen door de staat te beperken.

Aangezien een onbeperkt partnerschap van de staat in jouw zaken in het Informatietijdperk geen militair voordeel meer oplevert, zullen vindingrijke mensen superieure manieren vinden om de weinige waardevolle diensten die overheden daadwerkelijk leveren, elders te verkrijgen. Feitelijke macht zal waarschijnlijk worden uitbesteed aan collectieve mechanismen die hun kosten niet langer rechtvaardigen. We verwachten dat efficiëntie de overhand zal krijgen boven massamacht. Zoals Neil Munro kernachtig stelde:

“[Het is] gecomputeriseerde informatie, niet mankracht of massaproductie, die de Amerikaanse economie steeds meer aandrijft en die oorlogen zal winnen in een wereld met 500 televisiezenders. De gecomputeriseerde informatie bestaat in cyberspace, de nieuwe dimensie die is ontstaan door de eindeloze vermenigvuldiging van computernetwerken, satellieten, modems, databanken en het publieke internet.”⁴⁴⁴

In zo'n wereld zullen massale legers weinig betekenen. Efficiëntie zal belangrijker zijn dan ooit. Omdat microtechnologie een nieuwe dimensie van bescherming creëert, zoals besproken in hoofdstuk 6 en elders, zullen individuen voor het eerst in de menselijke geschiedenis in staat zijn om

⁴⁴⁴ Neil Munro, 'De nieuwe nachtmerrie van het Pentagon: een elektronische Pearl Harbor,' *Washington Post*, 16 juli 1995, p. C3.

activa te creëren en te beschermen die volledig buiten het territoriale geweldsmonopolie van welke overheid dan ook vallen. Deze activa zullen dus veel ruimte laten voor individuele controle. Het zal volkomen redelijk zijn voor jou, en voor aanzienlijke aantallen toekomstige Soevereine Individuen, om met je voeten te “stemmen” door uit vooraanstaande natiestaten te stappen en persoonlijke bescherming te contracteren bij een andere natiestaat of een nieuwe minisouvereiniteit die slechts een commercieel aanvaardbaar bedrag rekent in plaats van het grootste deel van je nettovermogen. Kortom: je zou waarschijnlijk \$50 miljoen aannemen om naar Bermuda te verhuizen.

Eerst “exit”, later contracteren

De eerste stimulans voor de commercialisering van soevereiniteit zal moeten komen van individuen die zich economisch uitdrukken via een exit. Deze optie zal het moeilijkst zijn in de Verenigde Staten, waar ze tegelijk het meest waardevol zal blijken. De “Berlijnse Muur” voor kapitalisten, opgelegd door president Bill Clinton en het Republikeinse Congres, staat haaks op de slogan die Amerikaanse nationalisten in de jaren zestig met zoveel zelfvertrouwen verkondigden: *“Love it or leave it.”* Door strafheffingen op te leggen aan degenen die vertrekken, is de exit tax bedoeld om loyaliteit af te dwingen. Toch kan deze wraakzuchtige wetgeving, die doet denken aan de sancties tegen vluchtende grondbezitters in de laatste dagen van het Romeinse Rijk, onbedoeld het kader scheppen voor een rationelere beleidsvorm later in het Informatietijdperk.

Op een bepaald moment, wanneer voldoende bekwame personen zijn vertrokken en in het buitenland genoeg grote fortuinen hebben opgebouwd, zal het voor de Amerikaanse autoriteiten aantrekkelijk worden om burgers of houders van een verblijfsvergunning toe te staan zich *vrij te kopen* van toekomstige belastingverplichtingen, door een exitbelasting te betalen, maar zonder het land te verlaten. Met andere woorden: de exit tax zou kunnen uitgroeien tot het model van een eenmalige afkoopsom. De overheid die een dergelijke belasting oplegt, zou veel meer voordeel halen door de vertrekkenden toe te staan het verblijf te hervatten onder voorwaarden van een privaat verdrag, vergelijkbaar met de verdragen die momenteel in Zwitserland en elders beschikbaar zijn.

Dergelijke stappen van de Verenigde Staten of andere overheden zouden rationele, inkomensoptimaliserende maatregelen zijn. Uiteindelijk zal concurrentie op het gebied van beschermingsdiensten ertoe leiden dat belastingtarieven dalen en de belastingvoorwaarden worden aangepast aan meer beschaafde normen. In plaats van afhankelijk te zijn van wetgevers om aanvaardbare belastingregimes uit te vaardigen, zullen toekomstige Soevereine Individuen in staat zijn om via private verdragen aanvaardbare, op maat gemaakte beleidsarrangementen te onderhandelen.

HET BELEDIGEN VAN DE WARE GELOVIGEN

Natuurlijk beweren we geenszins dat veel hiervan populair zal zijn. De denationalisering van het individu en de commercialisering van soevereiniteit die dit impliceert, zullen de overgebleven ware gelovigen in de clichés van de twintigste-eeuwse politiek beledigen. Zoals de inmiddels overleden Christopher Lasch zien zij de verschrompeling van de politiek als een bedreiging voor het welzijn van de meerderheid van de bevolking. In hun ogen zou een heropleving van de politiek uit het industriële tijdperk, met haar inzet voor inkomenshervdeling, een oplossing kunnen bieden voor de onrust die velen voelen door de competitieve druk die de informatietechnologie veroorzaakt.

E. J. Dionne Jr., politiek verslaggever van de *Washington Post*, grijpt net als Lasch nostalgisch terug naar de politiek. Hij verwoordt ook een sociaal-democratisch egalitair streven dat in de komende decennia ongetwijfeld luider gehoord zal worden naarmate de nieuwe megapolitieke realiteiten van het Informatietijdperk de overgebleven instituties van de moderne wereld verder ondermijnen. Dionne beschouwt de materiële verbeteringen in de levensstandaard, die in de twintigste eeuw binnen rijke jurisdicties breed werden gedeeld, voornamelijk als het resultaat van democratische politiek en niet van technologische of economische ontwikkeling. Volgens hem vereist hoop voor de toekomst dat de politiek haar invloed uitbreidt over de technologieën van het Informatietijdperk:

*“De overheersende noodzaak in de Verenigde Staten en in de hele democratische wereld is een nieuwe betrokkenheid bij democratische hervorming, de politieke motor die het industriële tijdperk zo succesvol maakte. De technologieën van het informatietijdperk zullen op zichzelf geen succesvolle samenleving vormen, net zomin als het industrialisme uit zichzelf de wereld beter maakte. ... Zelfs de meest buitengewone technologische doorbraken en de meest ingenieuze toepassingen van het internet zullen ons niet redden van maatschappelijke ontwrichting, misdaad of onrechtvaardigheid. Alleen de politiek, de kunst van hoe wij onszelf organiseren, kan überhaupt aan zulke taken beginnen.”*⁴⁴⁵

Dionne, en anderen als hij, begrijpen niet dat de omstandigheden die het twintigste-eeuwse leven bijzonder gevoelig maakten voor systematische dwang niet door enig menselijk handelen zijn gekozen. De “kunst van hoe wij onszelf organiseren” is een uitspraak die vóór de moderne periode onbegrijpelijk zou zijn geweest. Samenlevingen zijn te complex om terecht te worden beschouwd als het product van een bewuste daad van zelforganisatie. De natiestaten van de moderne periode ontstonden spontaan als toevallig

445 E. J. Dionne, ‘Waarom rechts het mis is,’ *Utne Reader*, juni 1996, p. 32.

bijproduct van industriële technologie die het rendement op geweld verhoogde. Nu informatietechnologie het rendement op geweld verlaagt, wordt politiek onherroepelijk achterhaald, hoe graag mensen het ook in het volgende millennium zouden willen behouden.

*Niet van vandaag of gisteren zijn zij, Door alle tijden leven zij voort; en
vanwaar zij kwamen, weet niemand. – SOPHOCLES, Antigone*

‘ZE MAKEN ZE NIET ZOALS VROEGER’

Het vurige verlangen om “wetten te maken,” dat zo vanzelfsprekend lijkt binnen het gezonde verstand van de twintigste-eeuwse politiek, is allerm minst universeel voor alle culturen. Het verdwijnen ervan in de toekomst kan worden gezien als onderdeel van een cyclus die door de eeuwen heen is opgekomen en verdwenen. Zo geloofden bijvoorbeeld de vroege Grieken, onder anderen, dat wetten niet gemaakt konden worden. In de woorden van de filosoof Ernst Cassirer geloofden de Grieken dat “de ‘ongeschreven wetten,’ de wetten van gerechtigheid, geen begin in de tijd hebben.”⁴⁴⁶ Zoals andere vóórpolitieke volkeren waren zij van mening dat niemand de natuurlijke “geometrische” wetten van gerechtigheid kon verbeteren, die niet door enig menselijk gezag waren geschapen.

Zij geloofden niet in een “wetgever.” Zoals Cassirer het uitdrukte: “Het is door rationeel denken dat wij de normen van moreel gedrag moeten vinden, en het is de rede, en alleen de rede, die hen gezag kan verlenen.” In die zin zou elke poging om wetten aan de samenleving op te leggen via wetgeving gelijkstaan aan een poging om de meetkunde bij wet te veranderen.

Wetgeving als heiligschennis

Om heel andere redenen heerste een vergelijkbare weerstand tegen “wetten maken” gedurende een groot deel van de middeleeuwen. Zoals John B. Morrall schrijft: “[V]oor de Germanen was wetgeving iets dat sinds mensenheugenis bestond.” Het was “een garantie van de rechten” van individuele leden van de stam.⁴⁴⁷

Koningen en raden waren nog niet van plan nieuwe wetten te scheppen. Zo’n intentie zou vanuit het oogpunt van die vroege middeleeuwse tijden niet alleen overbodig, maar zelfs semi-heiligschennis zijn geweest, want wet, net als koningschap, bezat een eigen heilige aura. In plaats daarvan beschouwden koning en raadsleden zichzelf als enkel degene die de ware betekenis van het reeds bestaande en volledige wetboek uitlegden of verduidelijkten. De

⁴⁴⁶ Ernst Cassirer, *The Myth of the State* (New Haven: Yale University Press, 1946), p. 81.

⁴⁴⁷ John B. Morrall, *Politiek denken in de middeleeuwen* (New York: Harper Torchbooks, 1962), p. 15.

*Germaanse gewoonte schonk het middeleeuwse denken een idee dat het nooit kon vergeten, zelfs wanneer het in de praktijk anders handelde. Dit idee was dat goede wetten herontdekt of opnieuw ingevoerd werden, maar nooit opnieuw gemaakt.*⁴⁴⁸

Na de buitensporigheden van de twintigste-eeuwse wetgeving is er iets aandoenlijks aan die oude houding. Het verlangen om de dwangmacht van de staat in te zetten voor privédoeleinden, met name inkomensherverdeling, werd bijna een tweede natuur.

Spijt

Het is dan ook geen wonder dat er droevige liedjes zijn over politiek in haar laatste dagen. Ze zijn volledig voorspelbaar, en niet alleen omdat de meeste denkers blind zijn voor het dwingende karakter van de megapolitieke omstandigheden. Weinig politieke verslaggevers, zoals Dionne, accepteren het schijnbare verval en de ondergang van de politiek, omdat dit negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor hun carrière. Aan het einde van de middeleeuwen riepen mensen op tot een heropleving van de ridderlijkheid. Denk bijvoorbeeld aan *Il Libro del Cortegiano* oftewel *Het boek van de Hoveling*, dat graaf Baldassare Castiglione in 1514 schreef en in 1528 in Venetië door Aldus werd uitgegeven.

Castiglione voelde een diep verlangen naar de heropleving van ridderlijke deugden, maar zo'n sentiment kon in de zestiende eeuw het verleden dat uitsterfde niet weer tot leven brengen. Evenmin zal dat in de eenentwintigste eeuw gebeuren.

Zoals we in onze uitleg van de theorie van megapolitiek probeerden over te brengen, vormen technologische drijfveren, en niet de publieke opinie, de voornaamste bronnen van verandering. Als onze theorie van megapolitiek klopt, komt de vervanging van het feodale systeem en de ridderlijkheid, die steunden op persoonlijke eden en relaties, door het moderne tijdperk, met zijn burgerschapsconcept en staatgerichte politiek, niet voort uit ideeën. De cruciale drijfveer zijn de verschuivingen in kosten en baten die nieuwe technologie met zich meebrengt. Ridderlijkheid verdween niet omdat Castiglione of anderen er niet in slaagden een onverschillige bevolking, die bovendien geen invloed had op deze zaak, ervan te overtuigen dat eer en moraliteit in de politiek overbodig waren. Integendeel, in *de Hoveling* bekritiseert Castiglione vorsten en het gedrag dat zijn tijdgenoot Niccolo Machiavelli in zijn *Il Principe*, oftewel *De vorst*, juist toejuichte. En dan? Machiavelli bereikte uiteindelijk een veel breder publiek met zijn boek, niet doordat zijn betoog in *De vorst* overtuigender was, maar omdat zijn adviezen

448 Ibid., p. 16.

beter aansloten bij het grootschalige politieke landschap van het moderne tijdperk.

Zoals de invloedrijke twintigste-eeuwse filosoof Ernst Cassirer opmerkte in zijn bespreking van 'het morele probleem in Machiavelli',

*Het boek beschrijft, met volledige onverschilligheid, de manieren en middelen waarmee politieke macht verkregen en behouden dient te worden. Over het juiste gebruik van deze macht zegt het geen woord. ... Niemand had ooit getwijfeld aan het feit dat het politieke leven, zoals het ervoor stond, vol misdaden, verraad en zware misdrijven zat. Maar geen enkele denker vóór Machiavelli had ooit de kunst van deze misdaden onderwezen. Deze daden werden wel verricht, maar zij werden niet onderwezen. Het feit dat Machiavelli beloofde een leermeester te worden in de kunst van sluwheid, verraad en wreedheid, was ongehoord.*⁴⁴⁹

Kortom, *De vorst* presenteerde een radicaal recept waarmee een aspirant-heerser zijn carrière ten koste van anderen kon bevorderen. Machiavelli keurde gedragingen goed die perfect aansloten op de aard van de politiek in een tijdperk waarin macht centraal stond. De kunst van het dubbelspel, een sluwe strategie van politici in het moderne tijdperk, was in de context van de ridderscultuur van de voorgaande eeuwen echter schandelijk en subversief.

Zoals we eerder zagen, draaiden de deugden van de ridderlijkheid er vooral om dat iedereen zich strikt aan zijn eden hield. Dat vereiste men in een samenleving waar bescherming werd gegarandeerd in ruil voor persoonlijke diensten. De afspraken waarop het feodale systeem was gebouwd, zouden niet vanzelf herleven als mensen alleen hun eigen belangen nastreefden. Daarom moesten de feodale verplichtingen, de ruggengraat van de ridderlijkheid, altijd steunen op een sterk gevoel van eer. In dat opzicht was Machiavelli's advies, dat een vorst niet zou moeten aarzelen om te liegen, bedriegen en stelen wanneer dat in zijn voordeel werkte, ronduit subversief.

Toen de twintigste eeuw ten einde kwam, bleven Machiavelli's argumenten in de belangstelling als middel om de moderne politiek en de uiteenlopende misdaden en tirannieën van die tijd te doorgronden. In tegenstelling daarmee raakte het werk van Castiglione vrijwel in de vergetelheid. Over een jaar lezen waarschijnlijk slechts een handjevol masterstudenten literatuur en enkele kenners van de etiquettegeschiedenis *Il Libro del Cortegiano* van kaft tot kaft.

Binnen enkele decennia raakt de megapolitiek van het informatietijdperk, zoals vervat in *De vorst*, duidelijk achterhaald. Het Soevereine individu zal een nieuw succesrecept moeten hanteren, eentje die, bij het inzetten van middelen buiten de greep van de staat, sterk inzet op eer en integriteit. We verwachten dat E. J. Dionne, Jr. en de overige nog levende sociaaldemocraten zo'n advies met weinig enthousiasme zullen oppikken.

449 Cassirer, *op. cit.*, pp. 142, 150.

Door klanten vastgesteld beleid

Dit zal vooral gelden vroeg in de overgang, wanneer de meeste jurisdicties nog steeds belast zijn met de noodzaak om beleid te formuleren waarvan de voorstanders instemming kunnen verkrijgen van een meerderheid van de bevolking. Later, naarmate de democratie vervaagt en de markt voor soevereiniteitsdiensten zich uitbreidt, zullen de marktomstandigheden die "beleid" beperken breder worden begrepen.

Wat we nu beschouwen als "politiek" leiderschap, dat altijd wordt opgevat in termen van een natiestaat, zal steeds meer ondernemend van aard worden in plaats van politiek. Onder deze omstandigheden zal de haalbare keuzevrijheid bij het samenstellen van een "beleids-"regime voor een rechtsgebied beperkt zijn, vergelijkbaar met de opties voor ondernemers bij het ontwerpen van een eersteklas resort of soortgelijk product of dienst, die worden bepaald door wat mensen bereid zijn te betalen. Een resorthotel zou bijvoorbeeld zelden proberen te opereren op basis van voorwaarden die vereisen dat gasten zwaar werk verrichten om de faciliteiten te repareren en uit te breiden. Zelfs een resorthotel dat eigendom is van of wordt beheerd door de werknemers, zoals de typische moderne democratie, zou tevergeefs proberen klanten te dwingen aan dergelijke eisen te voldoen, vooral na het beschikbaar stellen van betere voorzieningen. Als de klanten liever golfen dan zwaar werk in de hete zon verrichten, biedt de markt op dat punt weinig ruimte om willekeurige alternatieven op te leggen. Onder dergelijke omstandigheden zullen momenteel "politieke" kwesties vervagen tot ondernemende afwegingen, terwijl jurisdicties proberen te ontdekken welke beleidspakketten klanten zullen aantrekken.

Het verval van de politiek

Als dit eenmaal wordt begrepen, zal er een fundamentele verandering in houding optreden. Bevolkingen in jurisdicties die afnemen in omvang zullen niet langer verwachten te kiezen uit hetzelfde scala aan wensvervullende beleidsopties die het politieke debat in de twintigste eeuw beheersten. Met een inkomensverdeling die schever is dan in het industriële tijdperk, zullen jurisdicties de neiging hebben te voorzien in de behoeften van de klanten met de meest waardevolle zaken, en die de grootste keuze hebben om deze onder te brengen.

Onder dergelijke omstandigheden zal het veel minder van belang zijn dan we gewend zijn om te veronderstellen of beleid dat commercieel optimaal is voor een jurisdictie, aantrekkelijk zou zijn voor de "gemiddelde kiezer" in een focusgroep. Kortom, de commercialisering van soevereiniteit zal de controle van regeringen door hun klanten vergemakkelijken. Dit zal ertoe leiden dat de meningen van niet-klanten irrelevant, of minder relevant, worden, net

zoals de meningen van Big Mac-etters over foie gras irrelevant zijn voor het succes van Franse drie-sterrenrestaurants, zoals L'Arpège in Parijs.

'HET VERRAAD VAN DE DEMOCRATIE'

Net als de overleden Christopher Lasch klagen tegenstanders niet alleen dat informatietechnologie banen vernietigt, maar stellen zij ook dat deze technologie de democratie ondermijnt doordat mensen hun middelen buiten het bereik van politieke dwang kunnen houden. Daarom ervaren reactionairen in het nieuwe millennium de via informatietechnologie mogelijk gemaakte financiële privacy als een ernstige bedreiging. Ze zullen terugdeinzen bij de gedachte dat inkomsten- en vermogensbelastingen daadwerkelijk op 'vrijwillige naleving' moeten berusten. Ook steunen zij nieuwe, zelfs ingrijpende methoden om van iedereen die welvarend lijkt middelen af te romen, zoals het invoeren van een 'presumptieve belasting' en het letterlijk gijzelen van vermogende personen.

Gemeenschappelijk eigendom

Tekenen van wat komen gaat liggen al aan de oppervlakte terwijl we dit boek schrijven. Vroeg bewijs dat de capaciteit van regeringen om internationale markten te beheersen afneemt, stuit op weerstand bij degenen die geloven dat individuen van rechtswege activa van natiestaten zijn. Ze willen hun macht handhaven om de burgers van een land als middelen, niet als klanten, te behandelen. De reactionairen geloven dat alle inkomens als gemeenschapsinkomsten moeten worden beschouwd, wat betekent dat ze ter beschikking van de staat moeten staan.⁴⁵⁰

We hebben eerder de argumenten besproken die Lasch naar voren bracht in *Revolt of the Elites* en *The Betrayal of Democracy*. Maar zijn werk is niet het enige pamflet ter ondersteuning van de natiestaat. Politiek theoreticus Michael Sandel van de Harvard-universiteit stelt in *Democracy in Discontent* dat "Democratie vandaag de dag niet mogelijk is zonder een politiek die wereldwijde economische krachten kan beheersen, omdat het zonder een dergelijke controle niet uitmaakt op wie mensen stemmen, de bedrijven zullen heersen."⁴⁵¹ Met andere woorden, de staat moet zijn parasitaire macht over individuen behouden om ervoor te zorgen dat politieke uitkomsten kunnen afwijken van marktkrachten. Anders zouden collectieve beslissingen om niet-economische uitkomsten af te dwingen zinloos zijn.

Naar onze mening is Sandels klacht, net als die van Lasch, slechts half juist. We erkennen dat democratie veel van haar belang zal verliezen als

450 Robert I Shapiro, 'Volledig mis: nieuwe belastingregelingen kunnen niet tippen aan oude progressieve waarheden,' *Washington Post*, 24 maart 1996, p. C3, en Thomas L. Friedman, 'Politiek in het tijdperk van NAFTA,' *New York Times*, 7 april, p. Eli.

451 Geciteerd door Friedman, *op. cit.*

overheden niet in staat zijn individuen te dwingen te handelen zoals politici dat eisen. Dat is duidelijk. Inderdaad, democratie zoals het bekend was in de negentiende en twintigste eeuw is voorbestemd om te verdwijnen. Maar Sandel mist het werkelijke belang van de overwinning van markten op dwang. Zijn verwijzing naar “bedrijfsoverheersing” als gevaar bij de ineenstorting van de natiestaat is opvallend achterhaald.

Bedrijven zullen nauwelijks in staat zijn de markten van de nieuwe wereldeconomie te beheersen. Zoals we hebben gesuggereerd, is het allesbehalve zeker dat bedrijven zelfs in hun bekende moderne vorm zullen blijven bestaan. Integendeel, bedrijven zullen vrijwel zeker worden getransformeerd in de megapolitieke revolutie die gepaard gaat met de introductie van het informatietijdperk. Zoals eerder besproken, zal microprocessing de “informatiekosten” veranderen die helpen bepalen wat het “nexus van contracten” is dat bedrijven definieert. Zoals economen Michael C. Jensen en William H. Meckling stellen, zijn bedrijven slechts een juridische vorm die “een nexus biedt voor een reeks contractuele relaties tussen individuen.”⁴⁵²

Of een bedrijf zelfs kan overleven, laat staan “heersen” als “een domein van bureaucratische sturing dat beschermd is tegen marktkrachten,” zal volgens de woorden van economen Louis Putterman en Randall S. Kroszner waarschijnlijk worden bepaald door “de volledigheid van de marktkrachten en het vermogen van marktkrachten om door te dringen in relaties binnen het bedrijf.”⁴⁵³

Zoals we eerder betoogden, is het twijfelachtig of bedrijven het zullen overleven naarmate de marktkrachten steeds meer doordringen in wat tot nu toe “intra-bedrijfsrelaties” waren. Als gevolg daarvan zullen bedrijven de neiging hebben te verdwijnen naarmate informatietechnologie het lonender maakt om te vertrouwen op het prijsmechanisme en de veilingmarkt om taken uit te voeren in plaats van ze te internaliseren binnen een formele organisatie. Naarmate informatietechnologie het productieproces steeds meer automatiseert, wordt een deel van de bestaansreden van het bedrijf weggenomen: de noodzaak om managers in te zetten en te motiveren om individuele werknemers te controleren.

“Waarom bestaan bedrijven?”

Onthoud dat de vraag “Waarom bestaan bedrijven?” niet zo triviaal is als het op eerste zicht lijkt. De micro-economie gaat er doorgaans van uit dat het prijsmechanisme het meest effectieve middel is om middelen te coördineren voor hun meest gewaardeerde toepassingen. Zoals Putterman

452 Zie Louis Putterman en Randall S. Kroszner, ‘The Economic Nature of the Firm: A New Introduction,’ in Louis Putterman en Randall S. Kroszner (red.), *The Economic Nature of the Firm: A Reader* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 17.

453 Ibid.

en Kroszner opmerken, impliceert dit dat organisaties zoals bedrijven geen inherente “economische bestaansredenen” hebben.⁴⁵⁴ In die zin zijn bedrijven vooral artefacten van informatie- en transactiekosten, die door informatietechnologieën drastisch zullen afnemen.

Daarom zal het informatietijdperk neigen het tijdperk van onafhankelijke opdrachtnemers zonder “banen” bij langlevende “bedrijven” te worden. Naarmate technologie de transactiekosten verlaagt, zal het proces dat individuen in staat stelt te ontsnappen aan dominantie door politici, ook “heerschappij door bedrijven” verhinderen. Bedrijven zullen concurreren met “virtuele bedrijven” van over de hele wereld in een mate die iedereen, behalve enkelen, zal verontrusten en bedreigen. De meeste corporaties zullen als instituties het geluk hebben te overleven in een intensievere concurrentie naarmate markten vollediger worden.

Het te verwachten gevolg is niet dat individuen aan de genade van bedrijven worden overgeleverd. Integendeel, bedrijven op zich zullen niet meer macht hebben om markten te manipuleren dan politici. Het is eerder zo dat individuen eindelijk vrij zullen zijn om hun eigen lot te bepalen in een werkelijk vrije markt, geregeerd door noch grote overheden, noch hiërarchieën van bedrijven.

Deze afname van transactiekosten zal ook de recente populaire opvattingen over “stakeholderkapitalisme” weerleggen. Dergelijke opvattingen, geliefd bij Tony Blair van de Britse Labour Party en sommige leden van Bill Clintons entourage, zijn gebaseerd op het vermogen van de staat om het bedrijf te manipuleren. Nu het socialisme is ingestort, dromen interventionisten er nu van om de doelen van het socialisme te bereiken via markt-efficiëntere middelen door het bedrijf zwaar te reguleren. Deze nieuwe herverdelende theorie stelt dat het management, de aandeelhouders, de werknemers en de “gemeenschap” allemaal “stakeholders” van bedrijven zijn. Het argument is dat zij allemaal profiteren van langlevende bedrijven en zelfs afhankelijk zijn van deze voordelen. Daarom zou regelgeving de belangen moeten beschermen die managers, werknemers en lokale belastingautoriteiten hebben in het voortbestaan van hun historische relaties met de bedrijven.

“Stakeholderkapitalisme” is een doctrine die uiteindelijk niet alleen de macht van de staat veronderstelt om de besluitvorming van bedrijven te manipuleren, maar zelfs nog fundamenteeler veronderstelt dat bedrijven bestaan als langdurige organisaties die onafhankelijk van prijssignalen op de veilingmarkt kunnen functioneren.

We vermoeden dat de verdieping van markten niet alleen het belastingvermogen van de natiestaat zal verminderen, maar ook het vermogen van politici zal uithollen om hun wil arbitrair op te leggen aan de eigenaars van middelen via regulering. In een wereld waarin

454 Ibid., p. 9.

jurisdictievoordelen aan testen van de markt onderworpen zullen worden en veel lokale markten openstaan voor concurrentie van overal, is het nauwelijks te verwachten dat lokale “gemeenschappen” veel effectieve manieren zullen hebben om bevoordeelde bedrijven te isoleren van wereldwijde concurrentiedruk. Daarom zullen ze weinig middelen hebben om te verzekeren dat bedrijven die hogere kosten dragen (bijvoorbeeld om onnodige werknemers en managers te behouden, en onnodige faciliteiten open te houden om lokale politieke druk te accommoderen) die kosten kunnen compenseren en in bedrijf kunnen blijven. In het industriële tijdperk konden politici markten sluiten en de toegang beperken tot enkele bevoordeelde bedrijven om werkgelegenheids- en andere doelstellingen te bereiken. In de toekomst, wanneer informatie overal ter wereld vrij verhandelbaar is, zal de macht van regeringen om lokale bedrijven te beschermen tegen wereldwijde concurrentiedruk minimaal zijn.

Evenmin is het waarschijnlijk dat oproepen tot een “nieuw sociaal contract”, gericht op een zogenaamd onafhankelijke of vrijwilligerssector, om de tijd van anders werklozen of gemarginaliseerde werknemers “in de gemeenschap” op te nemen, haalbaar zullen blijken.⁴⁵⁵ Jeremy Rifkin stelt zich “een nieuw partnerschap tussen de overheid en de derde sector voor om de sociale economie te herbouwen. ... Het voeden van de armen, het bieden van basisgezondheidszorg, het onderwijzen van de jeugd van het land, het bouwen van betaalbare huisvesting en het behouden van het milieu. ...”⁴⁵⁶

De ondergang van openbare goederen

Voorstanders van dwang zullen ongetwijfeld stellen dat een afnemend staatsgezag leidt tot een onvermogen om openbare goederen te leveren of ervan te genieten. Maar dat lijkt om zowel competitieve als andere redenen onwaarschijnlijk. Ten eerste verliezen rechtsgebieden, nu technologie plaatsgebonden voordelen grotendeels heeft weggenomen, hun klanten snel als ze essentiële openbare goederen, zoals het handhaven van orde, niet kunnen aanbieden. In uiterste gevallen, zoals te zien was in Somalië, Liberia, Rwanda en het voormalige Joegoslavië, zullen waarschijnlijk hordes blutte vluchtelingen de landsgrenzen overschrijden op zoek naar een betrouwbaardere waarborging van orde en veiligheid. Deze extreme vormen van desertie, of stemmen met de voeten, wijken in urgentie nauwelijks af van gewoon shoppen voor rechtsgebieden. Hoe dan ook, ondernemingen zullen lokale rechtsgebieden ertoe dwingen om aan de behoeften van hun klanten te voldoen.

455 Zie Jeremy Rifkin, *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1995).

456 Ibid., p. 250.

“Competitieve territoriale clubs”

“Dit is meer dan louter een theorie”, verkondigde Econoom Charles Tiebout voor het eerst in 1956.⁴⁵⁷ Fred Foldvary documenteerde in *Public Goods and Private Communities: The Market Provision of Social Services* dat er geen fundamentele reden bestaat om sociale diensten en andere openbare goederen uitsluitend via politieke kanalen te leveren. De voorbeelden die Foldvary aandraagt, bevestigen tevens de controversiële stelling van de Nobelprijswinnende econoom Ronald Coase, namelijk dat overheidsinterventie niet nodig is om externaliteiten, zoals vervuilingsproblemen, op te lossen.⁴⁵⁸ Ondernemers leveren collectieve goederen via marktmechanismen en velen hebben dat al in praktijk gebracht binnen lokale gemeenschappen. Foldvary’s casestudies tonen aan dat het privatiseren van gemeenschappen kan leiden tot innovatieve manieren om openbare goederen en diensten te leveren en te financieren.⁴⁵⁹

De weg naar voorspoed

Microtechnologie zal zelf nieuwe manieren faciliteren om de levering van goederen, die tot nu toe als collectieve goederen werden behandeld, te financieren en te reguleren. Achteraf zullen sommige van deze goederen privégoederen in vermomming blijken te zijn. Snelwegen vormen een belangrijk voorbeeld. Zolang congestie een klein probleem bleef, konden wegen en snelwegen worden behandeld alsof het collectieve goederen waren, zij het onderworpen aan de kritiek van Adam Smith dat zij onevenredig voordeel opleveren voor nabijgelegen bewoners ten koste van degenen in afgelegen gebieden, die gedwongen worden ervoor te betalen terwijl ze weinig van de voordelen genieten.

In het informatietijdperk zal het technologisch haalbaar zijn om tolheffingen, inclusief congestiekosten, op te leggen die toegang tot snelwegen, landingsbanen en andere infrastructuur nauwkeurig prijzen, zonder het verkeer te onderbreken. Zo kan de levering van transportinfrastructuur discreet worden geprivatiseerd en rechtstreeks worden gefinancierd door degenen die van de dienst gebruikmaken. Econoom Paul Krugman schat dat marktprijsstelling van de Amerikaanse transportinfrastructuur jaarlijks tussen \$60 miljard en \$100 miljard aan het BBP in de Verenigde Staten zou toevoegen, terwijl het efficiënt gebruik van middelen wordt verbeterd en vervuiling wordt verminderd.⁴⁶⁰

457 Zie Charles M. Tiebout, ‘A Pure Theory of Local Expenditure,’ *Journal of Political Economy* 64 (1956), pp. 416–424.

458 Mueller, *op. cit.*, pp. 28–29.

459 Fred Foldvary, *Public Goods and Private Communities: The Market Provision of Social Services* (Aldershot, Hants, Engeland: Edward Elgar Publishing, Ltd., 1994).

460 Paul R. Krugman, ‘The Tax-Reform Obsession,’ *New York Times Magazine*, 7 april 1996, p. 37.

Bovendien mag niet worden vergeten dat het kostbaarste deel van wat moderne natiestaten doen, het herverdelen van inkomen, helemaal geen collectief goed is, maar de levering van privégoederen op publieke kosten. “Publieke kosten” is hier een eufemisme voor “ten koste van degenen die belastingen betalen.”

Wat betreft een echt collectief goed, zoals de levering van een militaire macht die in staat is een aanval door een grootmacht af te schrikken: zo’n kracht is traditioneel duur geweest. Zoals eerder besproken, zou een regering die niet onbeperkt het inkomen en eigendom van haar burgers kan confisqueren, niet in staat zijn deel te nemen aan nog een groot machtsconflict zoals de Tweede Wereldoorlog.

Toch vormt deze fiscale beperking een kleinere dreiging dan de reactionairen zouden doen geloven, om de eenvoudige reden dat er geen conflicten zoals de Tweede Wereldoorlog meer zullen plaatsvinden. De technologie die individuen bevrijdt, zal daar zorg voor dragen.

Los van de politiek

In plaats van de kwaliteit en aard van zulke diensten over te laten aan de grillen van de politiek, kun je ‘regeringen’ op een ondernemende wijze besturen en omvormen tot wat Foldvary omschrijft als ‘concurrerende territoriale clubs.’⁴⁶¹ Wij vermoeden dat de manier waarop deze clubs hun besluitvorming inrichten uiteindelijk minder belangrijk zal blijken dan hun succes in de prestatietesten door de markt. Tegenwoordig maakt het voor de meeste consumenten nauwelijks uit of een bedrijf dat een product of dienst levert een eenmanszaak is, een besloten vennootschap of een onderneming die door externe bestuurders, voorgedragen door pensioenfondsen, wordt geleid. Wij twifelen er bovendien niet aan dat de rationele afnemer van soevereiniteitsdiensten in dit informatietijdperk zich niet druk zal maken over de vraag of Singapore een massademocratie vormt of het particuliere bezit is van Lee Kwan Yew.

461 Foldvary, *op. cit.*, pp. 66 ff.

Chapter 11

Moraal en misdaad in de 'natuurlijke economie' van het informatietijdperk

Democratie en nationalisme als strategische middelen in het tijdperk van geweld

*Corruptie ... is veel wijdverspreider en universeler dan eerder werd gedacht. Bewijs ervan is overal, in ontwikkelingslanden en, met toenemende frequentie, in industrielanden. ... Prominente politieke figuren, waaronder presidenten en ministers, zijn beschuldigd van corruptie. ... In zekere zin vertegenwoordigt dit een privatisering van de staat, waarbij de macht niet wordt overgedragen aan de markt, zoals privatisering normaal impliceert, maar aan regeringsfunctionarissen en bureaucraten.*⁴⁶² – VITO TANZI

Wij geloven dat, naarmate de moderne natiestaat uiteenvalt, barbaren van de nieuwe tijd steeds meer reële macht achter de schermen zullen uitoefenen. Groepen zoals de Russische maffia's die de resten van de voormalige Sovjet-Unie plunderen, andere etnische misdaadbendes, nomenklatoera's, drugsbaronnen en afvallige geheime diensten zullen steeds meer hun eigen wetten stellen. Dat doen ze nu al. Veel meer dan algemeen wordt beseft, hebben de moderne barbaren de vormen van de natiestaat al geïnfiltreerd zonder haar uiterlijk wezenlijk te veranderen. Zij zijn microparasieten die zich voeden met een stervend systeem. Even gewelddadig en gewetenloos als een staat in oorlog gebruiken deze groepen de technieken van de staat op kleinere schaal. Hun groeiende invloed en macht maken deel uit van de inkrimping van de politiek. Microprocessing verkleint de omvang die groepen moeten hebben om effectief te zijn in het gebruik en de controle van geweld. Naarmate deze technologische revolutie zich ontvouwt, zal roofzuchtig

⁴⁶² Vito Tanzi, 'Corruption: Arm's-length Relationships and Markets,' in Gianluca Fiorentini en Sam Peltzman, eds., *The Economics of Organized Crime* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp.167, 170.

geweld steeds vaker buiten centrale controle worden georganiseerd. Pogingen om geweld te beteugelen zullen eveneens decentraliseren, op manieren die meer afhankelijk zijn van efficiëntie dan van de omvang van de macht.

De opkomst van heimelijke criminele activiteiten en corruptie binnen natiestaten zal een belangrijk subverhaal vormen in de wereldwijde verandering. Wat je zult zien, zou kunnen lijken op een duistere versie van een slechte film, *Invasion of the Body Snatchers*. Nog vóór de meeste natiestaten zichtbaar instorten, zullen ze worden gedomineerd door barbaren van de nieuwe tijd. Vaak zullen ze, zoals in de beroemde B-film uit de jaren vijftig, barbaren in vermomming zijn. De "Pod People" van de toekomst zullen echter geen buitenaardse wezens zijn, maar criminelen van diverse pluimage die officiële posities bekleden terwijl ze minstens gedeeltelijke loyaliteit verschuldigd zijn aan machten buiten de constitutionele orde.

Het einde van een tijdperk is gewoonlijk een periode van intense corruptie. Terwijl de banden van het oude systeem oplossen, lost ook de sociale ethos op, wat een omgeving creëert waarin mensen op hoge posities publieke doeleinden kunnen combineren met particuliere criminele activiteiten.

Helaas zul je niet kunnen vertrouwen op normale informatiekkanalen voor een nauwkeurig en tijdig begrip van het verval van de natiestaat. "Aanhoudend zelfbedrog" van het soort dat de val van het Romeinse Rijk maskeerde, is waarschijnlijk een typisch kenmerk van het uiteenvallen van grote politieke entiteiten. Het maskeert nu de ineenstorting van de natiestaat. Om verschillende redenen kan niet altijd worden vertrouwd dat de nieuwsmedia de waarheid vertellen. Velen zijn conservatief in de zin dat ze de partij van het verleden vertegenwoordigen. Sommigen zijn verblind door achterhaalde ideologische trouw aan het socialisme en de natiestaat. Anderen zullen bang zijn om de groeiende corruptie in een aftakelend systeem te onthullen uit angst voor hun veiligheid, hun baan of andere vormen van vergelding. En natuurlijk is er geen reden om aan te nemen dat verslaggevers en redacteurs minder vatbaar zouden zijn voor corruptie dan bouwinspecteurs of Italiaanse wegwerkers. In grotere mate dan men zou verwachten, zullen belangrijke informatie-organen die erop lijken te staan alles te onthullen, uiteindelijk minder betrouwbare bronnen blijken dan algemeen wordt aangenomen. Velen zullen vooral proberen een falend systeem overeind te houden, ook als dat betekent dat ze je niet eerlijk informeren. Ze zullen weinig zien en nog minder uitleggen.

VOORBIJ DE REALITEIT

Als technologieën voor kunstmatige realiteit en computerspellen blijven verbeteren, zul je zelfs een avondjournaal kunnen bestellen dat het nieuws simuleert dat jij graag zou willen horen. Wil je een reportage zien waarin jijzelf de winnaar bent van de tienkamp op de Olympische Spelen? Geen

probleem. Het kan morgen de hoofdheadline zijn. Je zult elk verhaal dat je maar wilt, waar of onwaar, op je televisie of computer zien ontvouwen, met een geloofwaardigheid die groter is dan alles wat NBC of de BBC momenteel kunnen produceren.

We bewegen ons snel naar een wereld waarin informatie zo volledig zal worden bevrijd van de grenzen van de werkelijkheid als menselijke vindingrijkheid mogelijk kan maken. Dit zal uiteraard enorme gevolgen hebben voor de kwaliteit en het karakter van de informatie die je ontvangt. In een wereld van kunstmatige realiteit en onmiddellijke overdracht van alles overal, zullen vermogen om informatie scherp te beoordelen en waarheid van leugen te onderscheiden belangrijker zijn dan ooit.

Dit zal echter een minder grote verandering zijn, ten opzichte van onze huidige omstandigheden, dan velen denken. De grenzen tussen waarheid en onwaarheid zijn nu al vaak vervaagd, door oorzaken die door technologie zijn versterkt. We zeggen dit terwijl we erkennen dat veel gevolgen van de Informatierevolutie bevrijdend zijn geweest.

Technologie is al begonnen geografische nabijheid en politieke overheersing te overstijgen. Regeringen kunnen nog barrières opwerpen om handel in goederen te belemmeren, maar ze kunnen veel minder doen om de verspreiding van informatie te stoppen. Vrijwel elke eter in een restaurant in Hongkong staat via een mobiele telefoon in verbinding met de hele wereld. De hardliner-coup in Moskou in augustus 1991 kon Jeltsins communicatie niet stilleggen, omdat hij over mobiele telefoons beschikte.

Meer informatie, minder begrip

Nu de barrières voor informatieoverdracht zijn weggefallen, is er meer informatie beschikbaar gekomen, wat goed is. Maar er is ook meer verwarring ontstaan over wat die informatie betekent. De moderne technologie die informatie bevrijdt van politieke controle en beperkingen van tijd en plaats, verhoogt tegelijkertijd de waarde van ouderwets beoordelingsvermogen. Het inzicht waarmee je het echte van het onechte kunt scheiden in een wereld vol informatie, wordt steeds waardevoller, en dat om minstens drie redenen:

1. De overvloed aan informatie legt een premie op beknoptheid. Beknoptheid leidt tot afkorting. Afkorting laat weg wat onbekend is. Wanneer men veel feiten moet verwerken en talloze telefoontjes moet beantwoorden, is de natuurlijke neiging om elk informatieverwerkingsmoment zo kort mogelijk te maken. Helaas biedt verkorte informatie vaak een zwakke basis voor een goed begrip. De diepere en rijkere lagen van de geschiedenis zijn juist de delen die worden weggeknipt in de "soundbites" van vijftientig seconden en verkeerd worden weergegeven op CNN. Het is veel gemakkelijker een boodschap over te brengen die een variatie is op een reeds bekend thema, dan een geheel

nieuw denkkader uit te leggen. Je kunt een honkbal- of cricketscore veel eenvoudiger rapporteren dan uitleggen hoe het spel wordt gespeeld en wat het betekent.

2. Snel veranderende technologie ondermijnt de megapolitieke basis van sociale en economische organisatie. Daardoor verouderen brede paradigma's, de onuitgesproken theorieën over hoe de wereld werkt, sneller dan vroeger. Dit vergroot het belang van een breed overzicht en vermindert de waarde van losse "feiten" van het soort dat voor vrijwel iedereen met een informatiesysteem beschikbaar is.
3. De toenemende tribalisering en marginalisering van het leven hebben een verstikkend effect gehad op het discours en zelfs op het denken. Veel mensen zijn daardoor gewend geraakt om conclusies te vermijden die duidelijk uit hun eigen feiten voortvloeien. Een recente psychologische studie, vermomd als opiniepeiling, toonde aan dat leden van beroepsgroepen bijna zonder uitzondering weigerden een conclusie te aanvaarden die inkomensverlies voor hen impliceerde, hoe sluitend de logica erachter ook was. Door de toegenomen specialisatie is de meeste interpretatieve informatie over gespecialiseerde beroepen gericht op de belangen van die groepen zelf. Zij hebben weinig belangstelling voor opvattingen die onbeleefd, onrendabel of politiek incorrect zouden kunnen zijn. Er is geen beter voorbeeld van deze tendens dan de constante stroom berichten die optimisme over de aandelenmarkt in stand houdt. Het merendeel van die informatie komt van brokers, die zelden zullen zeggen dat aandelen overgewaardeerd zijn, aangezien hun inkomsten afhangen van transacties en van het feit dat de meeste klanten willen kopen. Onafhankelijke, afwijkende stemmen worden zelden gehoord.

Om deze en nog andere redenen is het Informatietijdperk nog niet het Tijdperk van Begrip geworden. Integendeel, de strengheid van het publieke discours is sterk afgenomen. De wereld zou nu meer kunnen weten dan ooit tevoren, maar er is bijna geen publieke stem meer die de betekenis van gebeurtenissen beoordeelt en zegt wat waar is. Dit verklaart onze fascinatie voor de matige belangstelling, vooral in de Amerikaanse media, voor aanwijzingen van sensationele corruptie op hoge niveaus van de Amerikaanse regering.

Een centraal thema dat wij in dit boek hebben onderzocht, is hoe veranderende technologie en andere "megapolitieke" factoren de "natuurlijke economie" veranderen. De "natuurlijke economie" is de Darwinistische "natuurstoestand," waarin uitkomsten, soms oneerlijk, worden bepaald door fysieke macht. In deze "natuurlijke economie" is een belangrijk gedragspatroon wat biologen "interferentieconcurrentie" noemen.

Interferentieconcurrentie

"Interference competitors," zoals Jack Hirshleifer het formuleerde, "verwerven en behouden controle over middelen door hun rivalen direct af te weren of te belemmeren."⁴⁶³ Hoezeer we ook zouden willen dat menselijk gedrag altijd onderworpen was aan de wet en "andere sociaal afgedwongen spelregels" ("politieke economie"), er is overvloedig bewijs dat veel mensen "zich aan de regels houden" alleen wanneer het hen uitkomt. Hirshleifer, een autoriteit op het gebied van conflicten, stelde het als volgt: "[D]e persistentie van misdaad, oorlog en politiek leert ons dat actuele menselijke aangelegenheden nog steeds grotendeels onderhevig blijven aan de onderliggende werking van de natuurlijke economie."⁴⁶⁴

Met andere woorden, economische uitkomsten worden slechts deels bepaald door het vreedzame en wettengehoorzamende gedrag van de in leerboeken beschreven *Homo economicus*, die eigendomsrechten respecteert "en niet simpelweg zal nemen wat niet van hem is."⁴⁶⁵ Werkelijke uitkomsten worden ook beïnvloed door conflict, inclusief openlijk geweld. Zoals Hirshleifer opmerkt: "Zelfs onder wet en overheid zal het rationele, eigenbelang nastrevende individu een balans vinden tussen legale en illegale middelen om middelen te verwerven, tussen productie en ruil aan de ene kant en diefstal, fraude en afpersing aan de andere."⁴⁶⁶

OVERVALLEN IN HET INFORMATIETIJDPERK

In een waardevol boek over geweld, misdaad en politiek, *The Political Economy of Conflict and Appropriation*, stellen Michelle R. Garfinkel en Stergios Skaperdas dat individuen en groepen óf rijkdom creëren door te produceren óf de door anderen opgebouwde welvaart in beslag nemen.⁴⁶⁷ Zij citeren een verhaal over moderne interferentieconcurrentie, oorspronkelijk gerapporteerd door *The Economist*: "Een Amerikaanse zakenman, die onlangs in Moskou was aangekomen om een kantoor te openen, werd bij zijn hotel opgewacht door vijf mannen met gouden horloges, pistolen en een afdruk van de nettowaarde van zijn bedrijf. Zij eisten 7% van de toekomstige inkomsten. Hij nam de eerstvolgende vlucht naar New York, waar overvallers minder geraffineerd zijn."⁴⁶⁸ Dit verhaal over beroving in het informatietijdperk is meer te danken aan nieuwe technologie dan aan het simpele feit dat criminelen in Rusland nu via internet toegang hebben tot financiële profielen en kredietrapporten van hun slachtoffers.

⁴⁶³ Hirshleifer, op. cit., p.176.

⁴⁶⁴ Ibid., p. 169.

⁴⁶⁵ Michelle R. Garfinkel en Stergios Skaperdas (red.), *De politieke economie van conflict en toe-eigening* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), p. 1.

⁴⁶⁶ Hirshleifer, op. cit., p. 173.

⁴⁶⁷ Garfinkel en Skaperdas, op. cit., p. 1.

⁴⁶⁸ Ibid.

Dalende beslissendheid van militaire macht

In zowel positieve als negatieve zin verzwakt informatietechnologie, doordat grootschalige militaire macht minder doorslaggevend is, de mogelijkheid van de natiestaat om haar gezag in een instabiele wereld op te leggen. Waar men ooit, zoals Voltaire zei, geloofde dat 'God aan de kant van de grotere bataljons' stond, lijkt de goddelijke steun voor grootschalig geweld met de dag af te nemen. Integendeel, alle signalen wijzen op dalende opbrengsten van geweld, wat erop duidt dat grote entiteiten zoals de natiestaat hun enorme vaste kosten niet langer kunnen rechtvaardigen.

Het meest voor de hand liggende bewijs voor de afnemende effectiviteit van gecentraliseerde macht is de opkomst van terrorisme. De grootschalige bomaanslagen in de Verenigde Staten midden in de jaren negentig tonen aan dat zelfs de militaire supermacht van de wereld niet immuun is voor aanvallen.

Een andere duidelijke uiting van de dalende winstgevendheid van geweld blijkt uit de wereldwijde toename van gangsterisme en georganiseerde misdaad, vergezeld door politieke vriendjespolitiek en corruptie. Deze ontwikkelingen karakteriseren een overwegend amorele sfeer waarin de staat weliswaar kan dwingen, maar weinig in staat is bescherming te bieden. Nu haar geweldsmonopolie afbrokkelt, dringen nieuwe spelers zich op, denk maar aan de pestkoppen die geprobeerd hebben particuliere belastingen op te leggen aan de Amerikaanse zakenman in Moskou.

Kleine groeperingen, stammen, triaden, bendes, gangsters, mafia's, milities en zelfs individuele strijders hebben hun militaire effectiviteit versterkt. In de 'natuurlijke economie' van het komende millennium zullen zij waarschijnlijk meer reële macht uitoefenen dan in de twintigste eeuw. Wapens die microchips inzetten, verschuiven de machtsbalans in het voordeel van de verdediging, waardoor beslissende agressie minder winstgevend en daarmee minder waarschijnlijk wordt. Slimme wapens, zoals Stinger-raketten, neutraliseren een groot deel van het voordeel dat grote, welvarende staten vroeger haalden met een dure luchtmacht tegenover armere, kleinere groepen.

Informatieoorlog in het verschiet

Wat aan de horizon opdoemt, is de veelbesproken maar weinig begrepen mogelijkheid van "Informatieoorlog." Dit wijst ook op dalende rendementen van geweld. "Logische bommen" kunnen luchtverkeersleidingssystemen, spoorwissels, stroomgeneratoren en distributienetwerken, water- en rioolssystemen, telefoonschakelaars en zelfs militaire communicatiesystemen uitschakelen of saboteren. Naarmate samenlevingen meer afhankelijk worden van gecomputeriseerde besturing, kunnen "logische bommen" bijna evenveel schade aanrichten als fysieke explosies.

In tegenstelling tot conventionele bommen kunnen “logische bommen” op afstand worden geactiveerd, niet alleen door vijandige overheden, maar ook door groepen freelance programmeurs of getalenteerde individuele hackers. Een Argentijnse tiener werd bijvoorbeeld in 1996 gearresteerd voor herhaaldelijk inbreken op Pentagon-computers. Tot nu toe hebben hackers systemen zelden op destructieve wijze aangetast, maar dat komt niet doordat er echt effectieve manieren zijn om hen tegen te houden.

Wanneer het tijdperk van Informatieoorlog aanbreekt, zullen de tegenstanders waarschijnlijk niet alleen overheden zijn. Een bedrijf als Microsoft heeft bijvoorbeeld een grotere capaciteit voor Informatieoorlogvoering dan 90 procent van de wereldwijde staten.

Het tijdperk van het Soevereine Individu

Dit is deels de reden waarom we dit boek *Het Soevereine Individu* hebben genoemd. Nu de schaal van oorlogvoering afneemt, zullen verdediging en bescherming op kleinere schaal worden georganiseerd. Daardoor zullen ze steeds vaker particuliere in plaats van publieke goederen worden, geleverd door private aannemers die winst nastreven. Dit is nu al zichtbaar in de privatisering van politiediensten in Noord-Amerika. Een van de snelst groeiende beroepen in de Verenigde Staten is dat van ‘beveiligingsbeambte’. Prognoses geven aan dat het aantal particuliere beveiligers tussen 1990 en 2005 met 24 tot 40 procent zal stijgen.⁴⁶⁹

De privatisering van politietaken is inmiddels een duidelijk herkenbare trend. Toch, zoals de Anglo-Ierse goeroe Hamish McRae opmerkt, is dit nauwelijks het gevolg van een bewuste beslissing van de overheid. Hij schrijft het volgende in *The World in 2020*:

*Geen enkele regering heeft expliciet besloten om zich terug te trekken uit bepaalde politietaken, en geen enkele heeft dat ook daadwerkelijk gedaan; de private sector is er gewoon ingestapt. Gedeeltelijk als gevolg van het falen van de politie, en gedeeltelijk door andere maatschappelijke veranderingen, hebben particuliere beveiligingsbedrijven geleidelijk een groot deel van de taak overgenomen om gewone burgers in hun kantoren of winkelcentra te beschermen. Zoals de ommuurde gemeenschappen van Los Angeles laten zien, keren mensen zelfs enigszins terug naar het middeleeuwse concept van een stad, waar burgers achter stadsmuren wonen die door wachters worden bewaakt, en waar toegang alleen mogelijk is via gecontroleerde toegangspoorten.*⁴⁷⁰

Wij denken dat dit slechts een voorproefje is van een veel verdergaande privatisering van bijna alle functies die overheden in de twintigste eeuw

469 Hamish McRae, *The World in 2020* (London: Harper Collins, 1995), p. 188.

470 Ibid., pp. 188–89.

hebben uitgevoerd. Informatietechnologie heeft het vermogen ondermijnd van gecentraliseerde autoriteiten om macht te projecteren en fysieke veiligheid te bieden aan systemen die op grote schaal opereren. Daardoor neemt de optimale omvang van vrijwel elke onderneming in de 'natuurlijke economie' af.

Om op deze technologische verandering te reageren, zal een enorme investeringsbehoefte (lees kans) ontstaan om kwetsbare systemen opnieuw te ontwerpen met gedistribueerde in plaats van geconcentreerde capaciteiten. Als kwetsbaarheden op grote schaal niet worden verwijderd, zullen de systemen die ze behouden vatbaar zijn voor catastrofale mislukkingen. Vroeg of laat, bij toeval of opzettelijk, zullen diensten en producten die nu nog worden geleverd door grote bureaucratische instanties en corporaties uiteenvallen in sterk concurrerende markten, beheerd via een gedistribueerd, gedecentraliseerd netwerk in plaats van vanuit een 'hoofdkantoor'. De onderneming met een hoofdkantoor dat omsingeld kan worden door stakers of gesaboteerd kan worden door terroristen, zal kwetsbaar blijven totdat ze uiteindelijk verandert in een 'virtuele onderneming' zonder vaste locatie, "tegelijk op vele plaatsen aanwezig", zoals Kevin Kelly, hoofdredacteur van *Wired Magazine*, schrijft in *Out of Control*.⁴⁷¹ Kelly begrijpt dat technologie de noodzaak heeft veranderd om productieprocessen onder centrale controle te brengen. "Gedurende het grootste deel van de industriële revolutie werd serieus geld verdiend door processen onder één dak te brengen. Groter was efficiënter." Nu niet meer.

Kelly voorziet dat een toekomstige auto, de *Upstart Car*, ontworpen en geproduceerd zou kunnen worden door slechts een dozijn mensen die samenwerken binnen een virtuele onderneming.

In de toekomst kan een te grote schaal niet alleen contraproductief maar ook gevaarlijk blijken. Grotere ondernemingen zijn aantrekkelijkere doelwitten. Zoals deelnemers aan de ondergrondse economie laten zien, is een van de geheimen van belastingontwijking om onopgemerkt te blijven. Dat zal veel eenvoudiger zijn voor kleinschalige 'virtuele ondernemingen' dan voor traditionele bedrijven die opereren vanuit een wolkenkrabber met hun naam in neonletters. Zulke bedrijven blijven kwetsbaar voor de aandacht van 'mannen met gouden horloges, pistolen en een uitdraai van de waarde van het bedrijf', de gangsters die hun eigen vorm van belastingheffing opleggen in andere delen van de wereld, zoals ze dat al doen in Rusland. Ondernemingen van elke omvang zullen kwetsbaar zijn voor afpersing en heffingen door georganiseerde misdaadgroepen.

Beschouw de definitie van een afperser als iemand die een dreiging creëert en vervolgens geld vraagt om die te verminderen. Volgens die

471 Kevin Kelly, *Out of Control* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1994), p. 189.

*maatstaf kwalificeert het leveren van bescherming door overheden vaak als afpersing.*⁴⁷² – CHARLES TILLY

De natuur haat monopolies

Terwijl het geweldsmonopolie waarover de 'grotere bataljons' beschikken verder afbrokkelt, mogen we als eerste gevolg verwachten dat de georganiseerde misdaad zal floreren. Immers, georganiseerde misdaad concurreert met natiestaten als het gaat om het inzetten van geweld voor roofzuchtige doeleinden. Hoe ongeleefd dat ook klinkt, moeten we dit niet vergeten. Zoals politicoloog Charles Tilly ons eraan herinnert, gelden overheden eigenlijk als onze grootste voorbeelden van georganiseerde misdaad, oftewel "het toonbeeld van een beschermingsmaffia, maar met het voordeel van legitimiteit".⁴⁷³

Als je verder niets van de wereld zou weten behalve dat een belangrijk monopolie aan het instorten is, dan zou je vrij zeker kunnen zijn van je simpele voorspelling dat de directe concurrenten het meeste zullen profiteren. Het is dan ook geen toeval dat drugskartels, criminele bendes, maffia's en triaden wereldwijd in opmars zijn.

Sistema del potere

Van Rusland tot Japan en de Verenigde Staten beïnvloedt georganiseerde misdaad economieën veel meer dan economische leerboeken doen vermoeden. Wat de Sicilianen 'sistema del potere' noemen, oftewel het machtsstelsel van de georganiseerde misdaad, speelt een steeds belangrijker rol in het functioneren van economieën.

Europese politiefunctionarissen melden dat internationale misdaadssyndicaten, waaronder Russische en Italiaanse maffia's, een 'dominante rol' hebben gespeeld bij het financieren van de genocidale oorlogen die de Balkan de afgelopen jaren teisterden.

Ook drugsmokkelaars hebben een cruciale rol gespeeld in het financieren van recente burgeroorlogen en opstanden in andere delen van de wereld. Julio Fernandez, chef van de drugseenheid van de Spaanse nationale politie in Catalonië, zegt: "Van 1986 tot 1988 vervoerden Tamil Tiger-guerrilla's, in samenwerking met Pakistaanse inwoners in Barcelona en Madrid, 80 procent van de heroïne in Spanje. Zodra we dat netwerk via arrestaties hadden ontmanteld, namen Koerden uit Turkije het over en domineerden zij volledig gedurende de daaropvolgende twee jaar."⁴⁷⁴ Wanneer een nieuwe burgeroorlog of opstand uitbreekt, zullen wanhopig arme strijders hun

⁴⁷² Tilly, *War Making and State Making as Organized Crime*, in Evans, Rueschemeyer en Skocpol (op. cit.), p. 171.

⁴⁷³ Ibid., p. 169.

⁴⁷⁴ Frank Viamò, 'De nieuwe maffiaorde,' *Mother Jones*, mei/juni 1995, p. 55.

militaire inzet waarschijnlijk financieren door drugs te verhandelen en het geld wit te wassen.

Door drugs gefinancierde kortingen

Georganiseerde criminele syndicaten oefenen een neerwaartse druk uit op de prijzen van goederen, met uitzondering van drugs. Op microniveau financieren deze groepen schijnbaar legitieme ondernemingen met de buit uit hun illegale activiteiten. Ze wassen drugsinkomsten en geld uit andere onwettige bronnen wit door reguliere producten onder de kostprijs te verkopen, waardoor ze de prijzen van hun eerlijke concurrenten ondermijnen en talrijke bedrijven in de problemen brengen.

Yakuza-deflatie

In Japan vervulden invloedrijke Yakuza-bendes een sleutelrol tijdens de hyperactieve vastgoedzeepbel van de late jaren tachtig. Hoewel negentigduizend Yakuza-leden jaarlijks tussen de \$10,19 miljard (volgens officiële schattingen) en \$71,35 miljard (volgens professor Takatsugu Nato) genereren, kwam een aanzienlijk deel van de oninbare leningen die Japanse banken bedreigden voort uit Yakuza-gerelateerde investeringen.⁴⁷⁵ Daardoor ervaart de Japanse economie een deflatoire druk, of "prijsvernietiging" zoals de Japanners het noemen, die kenmerkend is voor die periode.

Een oogje dichtknippen

De Russische mafiya's, zoals Yeltsin zelf heeft erkend, zijn samengegaan met "commerciële structuren, administratieve instanties, ministeries van Binnenlandse Zaken, stadsautoriteiten ..." ⁴⁷⁶ Door de immuniteit die de maffia's hebben verworven door deze samenvoeging met de politie, kunnen ze de inning van hun private belastingen afdwingen via flagrante geweldpleging. Autoritatieve bronnen geven aan dat vier van de vijf Russische bedrijven nu bescherming betalen. Volgens sommige berichten moeten lokale kleine bedrijven in Rusland 30 tot 50 procent van hun winst afdragen aan afpersers, en niet slechts de magere 7 procent die van Amerikaanse zakenlieden wordt geëist.⁴⁷⁷

In 1993 waren er officieel 355.500 misdrijven in Rusland geregistreerd als voorbeelden van "afpersing", waaronder bijna "30.000 moorden met voorbedachte rade", meestal moorden op zakenlieden door gangsters. Volgens een voormalig minister van Binnenlandse Zaken, generaal Viktor Yerin,

475 Zie Velisarios Kattoulas, 'Japans yakuza nemen hun plaats in de criminele elite,' *Washington Times*, 25 november 1994, p. A22.

476 Viamo, op. cit., p. 49.

477 Garfinkel en Skaperdas, op. cit., p. 2.

“waren de meeste contractmoorden, vanwege conflicten in de commerciële en financiële sfeer.” In de meeste gevallen kozen de autoriteiten ervoor om “een oogje dicht te knijpen.” Criminele organisaties spelen, “door hun controle over dwang en corruptie,” zoals economen Gianluca Fiorentini en Sam Peltzman schrijven in *The Economics of Organized Crime*, een sleutelrol in de economie.⁴⁷⁸ In theorie kan deze invloed soms voordelig zijn, omdat het regelgeving beperkt en overheden kan aanmoedigen om de levering van publieke goederen te verbeteren. De aanwezigheid van een krachtige maffia “beperkt de monopolistische rol van overheidsautoriteiten”⁴⁷⁹, omdat overheden in gebieden met krachtige georganiseerde misdaadgroepen slechts met grote moeite beleid kunnen voeren dat de maffia tegenstaat.

Collusie

Het is inderdaad opvallend hoe zelden de meeste overheden bereid zijn om de maffia's direct te confronteren, terwijl dat hun belangrijkste concurrenten zijn in het gebruik van georganiseerde dwang. In strikt economische termen is dat niet verrassend. De meest winstgevende regeling die “de gekozen leden van het openbaar bestuur” kunnen treffen, is een “samenspanningsakkoord” met de georganiseerde misdaad. Fiorentini en Peltzman merken op dat “er bewijs is van grootschalige afspraken waarbij de georganiseerde misdaad politieke steun verzekert voor groepen kandidaten, terwijl deze op hun beurt de gunst terugbetalen via een welwillend beheer van overheidsopdrachten en de verstrekking van publieke diensten of subsidies.”⁴⁸⁰

In tegenstelling tot het beeld dat Hollywood schetst, lijkt het doordringen in en oplichten van overheden tegenwoordig een van de belangrijkste activiteiten van criminele organisaties zoals de Siciliaanse maffia te zijn. “De meeste onderzoekers denken dat de grootste bron van inkomsten van de Siciliaanse maffia tegenwoordig juist bestaat uit het zich toe-eigenen van verschillende vormen van overheidsuitgaven en het organiseren van fraude met lokale, nationale en Europese subsidieregelingen.”⁴⁸¹

Narco-republieken

Zoals we in *The Great Reckoning* hebben gewaarschuwd, zijn vele regeringen wereldwijd volledig gecorrumpeerd door drugsbaronnen. Mexico vormt daar een onbetwistbaar voorbeeld van. Voormalig Mexicaans federaal adjunct-aanklager Eduardo Valle Espinosa plaatste het Mexicaanse systeem in perspectief in zijn ontslagverklaring: “Niemand kan een politiek project opzetten waarin de kopstukken van de drugshandel en hun geldschietters

478 Fiorentini en Peltzman, op. cit., p. 15.

479 Ibid.

480 Ibid., p. 16.

481 Ibid.

niet voorkomen, want als je dat wel doet, sterf je.” Valle verklaarde dat steekpenningen het dienen als Mexicaanse politiechef zo lucratief maken dat kandidaten tot \$2 miljoen betalen om aangenomen te worden. Als je het strikt vanuit een winst- en verliesberekening bekijkt, kan het kopen van een functie binnen de lokale politie al gauw een winstgevende investering blijken te zijn. Drugskartels betalen fortuinen aan zelfs laaggeplaatste Mexicaanse ambtenaren, omdat dat hen immuniteit biedt tegen vervolging voor hun misdaden.

Colombia is een ander land waar de hoogste regionen van de overheid gedomineerd worden door drugsbaronnen. Onlangs trokken de Amerikaanse autoriteiten het visum van de Colombiaanse president Ernesto Samper voor de Verenigde Staten in, omdat hij opzettelijk politieke bijdragen van drugsdealers aannam in ruil voor gunsten.

De pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet

Iedereen die in de jaren negentig de berichten in onze nieuwsbrief *Strategic Investment* heeft gevolgd, zal onmiddellijk de ironie herkennen in het optreden van Clinton's regering tegenover Samper. Er is geloofwaardig bewijs dat de Amerikaanse president Bill Clinton alles heeft gedaan waarvan Samper wordt beschuldigd, en erger. Zelfs als je ons niet op ons woord gelooft, wordt Clintons achtergrond in opvallend detail beschreven in twee goed onderzochte boeken, geschreven door auteurs van tegenovergestelde politieke overtuigingen.

Roger Morris, die over het algemeen een linkse invalshoek heeft, was een nationaal veiligheidsfunctionaris in de regering van Nixon en een hoge medewerker van Dean Acheson, president Lyndon Johnson en Walter Mondale. Morris heeft een doctoraat van Harvard University. Zijn boek *Partners in Power* beschrijft een schimmig verleden van Clinton dat Samper als een padvinder doet lijken.

Morris vertelt over Clintons vaderloze jeugd in Hot Springs, Arkansas, een broeinest voor gokken, prostitutie en georganiseerde misdaad. Activiteiten waarmee het merendeel van zijn familie op een of andere manier verbonden was. Clintons stiefoom, Raymond Clinton, die Bill als een “vaderfiguur” beschouwde, stond bekend als een belangrijke “Godfather”-figuur binnen de Dixie-maffia. Morris beweert dat Bill Clinton door de CIA werd gerekruteerd en zijn studententijd aan Oxford doorbracht met het bespioneren van activisten tegen de Vietnamoorlog. Volgens Morris bleef Clinton een CIA-informant tijdens zijn periode als gouverneur en hielp hij een CIA-operatie in stand houden die draaide om drugshandel en wapenverkoop vanuit Mena, Arkansas. Morris lijkt de gehele CIA te beschuldigen van betrokkenheid bij drugshandel, in plaats van de mogelijkheid te overwegen dat Clinton samenwerkte met een corrupte factie binnen het agentschap, wat ons waarschijnlijker lijkt. Welke interpretatie je ook volgt, beide wijzen erop dat de belangrijkste geheime

inlichtingendienst van de Amerikaanse overheid direct of indirect betrokken was bij grootschalige drugshandel. Als de CIA geen verlengstuk van de georganiseerde misdaad is, balanceert ze gevaarlijk dicht tegen die grens aan.⁴⁸²

Eén kans op 250.000.000

Toch bevat *Partners in Power* details die interessant zijn voor iedereen die de corruptie in de moderne Amerikaanse politiek bestudeert. En Morris richt zijn beschuldigingen zeker niet alleen op Bill Clinton; ook zijn vrouw krijgt scherpe kritiek. Zo schrijft hij over Hillary Clintons wonderbaarlijke handel in grondstoffen: "In 1995 voerden economen van de universiteiten van Auburn en North Florida een geavanceerd computermodel van de transacties van de First Lady uit, voor publicatie in het *Journal of Economics and Statistics*. Ze gebruikten alle beschikbare gegevens en ook marktdata uit het *Wall Street Journal*. De kans dat Hillary Rodham haar transacties op legitieme wijze had uitgevoerd, berekenden ze op minder dan één op 250.000.000."⁴⁸³

Morris verzamelde tal van belastende details over de, onder Clinton in Arkansas florierende, drugshandel en het witwassen van geld. "Door de enorme hoeveelheid drugs en geld die de vluchten opleverden, werd het kleine Mena, Arkansas, in de jaren tachtig een van de wereldcentra van de drugshandel."⁴⁸⁴ Morris citeert een vertrouweling die over Clinton verklaarde: "Hij wist het."

Clinton wist niet alleen van de cocaïnesmokkel, maar vertelde aan staatspolitieagent L.D. Brown, een voormalige lijfwacht die dankzij Clinton een baan bij de CIA kreeg, dat de drugshandel geen CIA-operatie was. "'Oh nee,' zei Clinton, 'dat is Lasaters zaak.'"⁴⁸⁵

Dan Lasater, een veroordeelde cocaïnedistributeur, was een van Clintons belangrijkste geldschieters, een man die miljoenen verdiende aan staatsopdrachten in Arkansas en naar verluidt ooit \$300.000 in contanten in een bruine papieren zak aan de toenmalige gouverneur van Kentucky gaf, John Y. Brown. Volgens Morris was Lasater "niet zomaar een grote donor die met respect behandeld moest worden, maar een buitengewoon intieme vertrouweling die Clinton regelmatig bezocht op zijn makelaarskantoor en die het gouverneurshuis in- en uitliep wanneer hij wilde."⁴⁸⁶ Morris schrijft dat Lasaters chauffeur, die hem vaak naar het gouverneurshuis bracht, "een veroordeelde moordenaar was die een wapen droeg en bijverdiende als

482 Voor aanvullend en expliciet bewijs van de betrokkenheid van de CIA bij de drugshandel, zie Michael Levine, *The Big White Lie: The Deep Cover Operation That Exposed the CIA Sabotage of the Drug War* (New York: Thunder's Mouth Press, 1994).

483 Roger Morris, *Partners in Power* (New York: Henry Holt, 1996), p. 233.

484 Ibid., p. 393.

485 Ibid., p. 411.

486 Ibid., p. 418.

drugsdealer.”⁴⁸⁷ Volgens Morris’ verslag had de president van de Verenigde Staten dus nauwere banden met een drugsdealer dan de vermeende relatie tussen de Colombiaanse president Ernesto Samper en het Cali-kartel.

*Wow! Bob zegt dingen over Bill Clinton die zelfs Hillary niet zou zeggen. –
P.J. O'Rourke*

R. Emmett Tyrell Jr., hoofdredacteur van *The American Spectator*, is geen linkse liberaal zoals Morris, maar zijn boek *Boy Clinton* bevat veel van dezelfde details die Clinton neerzetten als een corrupte politicus, nauw verbonden met drugshandel en andere misdrijven. In de proloog van *Boy Clinton* wordt L.D. Brown, Clintons voormalige lijfwacht, geciteerd met de sensationele beschuldiging dat Clinton medeplichtig was aan doodseskaders, bedoeld om getuigen van de drugshandel in Mena te elimineren.

Brown verklaart specifiek dat hij op 18 juni 1986 persoonlijk naar Puerto Vallarta, Mexico, werd gestuurd met een Belgisch F.A.L.-geweer. Reizend onder het alias Michael Johnson moest hij Terry Reed neerschieten en doden.

Reed kwam in 1994 in de publiciteit als coauteur van *Compromised: Clinton, Bush and the CIA*. De stelling van *Compromised* is dat de CIA “het presidentschap heeft overgenomen” en dat haar “zwarte operaties, als een kankergezweel, zich hebben uitgezaaid naar de organen van de overheid.” Concreet beweren Reed en zijn coauteur dat zowel Clinton als Bush diep betrokken waren bij illegale activiteiten in Arkansas, waaronder drugshandel.

Brown voerde de moord niet uit. Hij en Reed overleefden om hun verhaal, gedeeltelijk, te vertellen, wat hen gelukkiger maakt dan anderen die met Clinton te maken hadden, toen of later. Denk aan de inmiddels overleden Jerry Parks, die in 1992 de beveiliging verzorgde voor het Clinton-Gore-hoofdkwartier en in september 1993 werd doodgeschoten in een gangstermoord. In een bizarre wending onthulde de *Sunday Telegraph* op basis van exclusieve informatie van Parks’ weduwe dat Parks door de inmiddels overleden Vincent Foster was ingehuurd om Bill Clinton te bespioneren.

Waarom Foster een dossier met belastende informatie over Clinton wilde samenstellen, blijft gissen. (Hij zei dat hij het voor Hillary deed.) Hoe dan ook, dit ondermijnt het officiële beeld van Foster als een naïeve plattelandjongen die zo geschokt was door de meedogenloze politiek van Washington dat hij uit wanhoop zelfmoord pleegde. Dat verhaal, dat nooit echt geloofwaardig was, wordt met elke nieuwe onthulling nog minder aannemelijk.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Ibid.

⁴⁸⁸ Voor een grondige bespreking van het Foster-verhaal zie *Christopher Ruddy, Vincent Foster: The Ruddy Investigation*, dat verkrijgbaar is voor \$19,95 via 1-800-711-1968.

De president van de maffia

Hoewel de wereld als geheel terugschrikt voor de verontrustende conclusie dat de president van de Verenigde Staten besmet zou zijn door nauwe banden met de georganiseerde misdaad, is dat wat het bewijs suggereert. Morris citeert een voormalige federale aanklager die figuren uit de georganiseerde misdaad volgde. Hij stelt dat Clintons verkiezing tot gouverneur in 1984 "het moment was waarop de maffia echt zijn intrede deed in de politiek van Arkansas, de mensen van de hondenrennen, de jongens uit gokcircuit, de omkopers die hun kans zagen ... het ging verder dan onze oude Dixie-maffia, die daarbij verbleekte. Dit was geld van misdaadsyndicaten aan de oost- en westkust, die net als de legitieme bedrijven de mogelijkheden zagen."⁴⁸⁹

Blijkbaar zagen anderen met dezelfde instelling eveneens mogelijkheden bij Clinton. *New York Magazine*, na een eerder artikel in *Reader's Digest*, meldde dat "de belangrijkste bondgenoten van de president in de vakbeweging ook mannen zijn die verbonden zijn met wat zonder twijfel enkele van schimmigste, meest door de maffia doordrongen vakbonden in Amerika zijn."⁴⁹⁰ In het bijzonder wordt gewezen op Clintons nauwe relatie met Arthur Coia, een van zijn "belangrijkste fondsenwervers" en voorzitter van de *Laborers International Union of North America*, "een van de meest opzichtig corrupte vakbonden in de geschiedenis van de arbeidersbeweging."⁴⁹¹

Blijkbaar sloot het ministerie van Justitie onder Clinton, volgens *New York*, een "merkwaaardig royaal akkoord" met Coia, zodat hij zijn functie kon behouden ondanks overtuigende beschuldigingen van datzelfde ministerie dat hij al jarenlang een vertrouweling van misdaadfiguren was.⁴⁹²

Of Terry Reeds stelling klopt dat "de CIA het presidentschap heeft overgenomen", valt te betwijfelen, maar het is duidelijk dat individuen binnen een geheime organisatie die gemachtigd is om "zwarte operaties" uit te voeren, sterk verleid worden om, zoals professor Hirshleifer stelt, "onwettige middelen te gebruiken om hun middelen te verwerven."

Gezien de technologische veranderingen die de doorslaggevendheid van massale militaire macht verminderen, mag je verwachten dat corruptie toeneemt, zo niet een regelrechte overname van overheden door georganiseerde misdaad. Hirshleifer stelt, en wij zijn het daarmee eens, dat "de instellingen van de politieke economie nooit zo volmaakt kunnen zijn dat ze volledig de onderliggende werkelijkheden van de natuurlijke economie verdringen."⁴⁹³ De macht devolueert in de "natuurlijke economie",

489 Morris, op. cit., p. 331.

490 Zie Jeffrey Goldberg, 'Sommige van de nieuwe vakbondsvrienden van de president lijken hun eigen verdachte vrienden te hebben', *New York*, 9 juli 1996, p. 17.

491 Ibid., p. 19.

492 Ibid.

493 Hirshleifer, op. cit., p. 173.

wat ingrijpende verschuivingen in de machtsverhoudingen binnen de samenleving impliceert.

Politieke corruptie, zoals Vito Tanzi scherp opmerkt, “betekent een privatisering van de staat waarbij de macht niet verschuift naar de markt, zoals privatisering normaal impliceert, maar naar ambtenaren en bureaucraten.”⁴⁹⁴ Dit is in feite gebeurd met de FBI en andere politiediensten onder Clinton. De “rechtsstaat” wordt steeds meer wat Clinton en zijn trawanten ervan willen maken. Tot dusver lijkt er weinig bewijs dat details over deze corrupte banden enig gewicht hebben bij kiezers, zelfs niet als de massamedia ze zouden oppakken. Integendeel, er lijkt nauwelijks bezorgdheid te bestaan over aanwijzingen dat de president van de Verenigde Staten betrokken is bij drugshandel, witwassen en erger.

Dit doet denken aan Walter Lippmanns vrees dat kiezers het onderscheid niet kunnen maken tussen echte en fictieve persoonlijkheden. Volgens hem “doen vleierij en verheerlijking kiezers geen goed. Ze worden misleid door de onderdanige hypocrisie die suggereert dat goed en kwaad, waarheid en leugen, afhangen van hun stem.”⁴⁹⁵

Lippmann zag een “instorting van de constitutionele orde” die kon leiden tot “de plotselinge en catastrofale neergang van de westerse beschaving. We zijn ver gevallen in korte tijd ... Wat we zien is niet alleen verval, al is veel van de oude structuur op aan het lossen, maar iets dat een historische ramp genoemd kan worden.”⁴⁹⁶

Het probleem is dat politieke oordelen steeds minder een reactie zijn op de echte wereld, en meer op een pseudowerkelijkheid die het publiek heeft geconstrueerd over verschijnselen buiten hun directe waarneming.⁴⁹⁷ Maar het zou een fout zijn om je te laten leiden door de beperkingen van wat anderen zien. Zelfs als het je niets kan schelen of Vincent Foster is vermoord en zijn dood door de hoogste politie-autoriteiten en functionarissen van de Amerikaanse regering in de doofpot werd gestopt, inclusief de toenmalige speciale aanklager Kenneth Starr, zou je toch het bredere patroon van banden tussen georganiseerde misdaad en het Witte Huis in overweging moeten nemen.

Op de lange termijn maakt politieke corruptie op het hoogste niveau de traditionele lofzangen over de democratie als middel tot doelbewuste oplossing van publieke problemen betekenisloos. In het Informatietijdperk zal het veel minder belangrijk zijn dat de overheid groot en machtig is, dan dat ze eerlijk is. De meeste diensten die overheden historisch hebben geleverd, zullen in het volgende millennium overgaan naar de private markt. Gezien het

494 Tanzi, op. cit., pp. 167, 170.

495 Walter Lippmann, *The Public Philosophy* (New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1989), p. 14.

496 Ibid., p. 15.

497 Paul Roazen, *Inleiding*, in Lippmann, op. cit., p. xv.

wereldwijde bewijs is het echter te betwifelen of je lang kunt vertrouwen op een corrupt systeem met corrupte leiders voor de veiligheid van je gezin en je investeringen.

Zoals Morris zegt: “[D]e Clintons zijn niet slechts een symptoom, maar het symbool van het grotere, tweepartijensysteem op zijn eindtwintigste-eeuwse doodlopende weg.”⁴⁹⁸ Vito Tanzi laat in zijn essay over corruptie zien dat “de enige manier om corruptie te bestrijden is door de schaal van overheidsinterventie aanzienlijk te verkleinen.”⁴⁹⁹ De informatierevolutie zal die schaal drastisch verkleinen en biedt daarmee hoop op een heropleving van moraal en eerlijkheid. Een andere duidelijke implicatie van de informatierevolutie voor de moraal is de toegenomen kwetsbaarheid die gepaard gaat met cyberhandel en virtuele ondernemingen, die communiceren via onkraakbare encryptie. Interne dieven binnen een organisatie, zelfs een virtuele, zullen moeilijker te ontdekken zijn, en het zal vrijwel onmogelijk zijn om gestolen geld of geheime betalingen voor de verkoop van handelsgeheimen, patenten of andere waardevolle activa terug te halen.

Misdaad loont, en velen vinden het aantrekkelijk om legale, productieve activiteiten aan te vullen met illegale, roofzuchtige. In tegenstelling tot de situatie die in de afgelopen twee eeuwen in het Westen gold, zijn criminelen niet langer slechts buitenstaanders zonder aanzien. Wanneer misdaad loont, krijg je simpelweg een beter soort crimineel, omdat er weinig sociale schande aan kleeft. De Siciliaanse maffia bijvoorbeeld, en veel drugshandelaren die lokaal personeel tegen hoge lonen in dienst nemen, genieten in hun eigen omgeving respect en steun.

DE MORELE ORDE EN HAAR VIJANDEN

Alle sterke samenlevingen rusten op een degelijke morele basis. Elk onderzoek naar de geschiedenis van economische ontwikkeling illustreert de nauwe relatie tussen morele en economische factoren. Landen en groepen die succesvol ontwikkelen, slagen er deels in omdat zij een ethiek hanteren die zelfredzaamheid, hard werken, familie en maatschappelijke verantwoordelijkheid, spaarzaamheid en eerlijkheid bevordert. Dit geldt ook voor kleinere sociale subgroepen. Het zakelijk succes van Joden, met name religieuze Joden, van de Puriteinen in New England, van de Quakers in de Britse zakenwereld in de achttiende en negentiende eeuw, en van de Mormonen in het moderne Amerika, toont stuk voor stuk de economische voordelen aan die voortvloeien uit een cultuur met een stevig moreel raamwerk.

⁴⁹⁸ Morris, op. cit., p. 469.

⁴⁹⁹ Fiorentini en Peltzman, op. cit., p. 16.

Neem als voorbeeld de Quakers. Deze groep werd zakelijk zeer succesvol en stond om diverse redenen vooral bekend als bankiers. Zij hanteerden de hoogste norm van betrouwbaarheid: in plaats van eden af te leggen, beschouwden zij elke zakelijke toezegging als even bindend als een eed. “Mijn woord is mijn borg” was voor hen een onwrikbaar principe. Ze kozen voor een rustige, fatsoenlijke en zuinige levensstijl en beschouwden het als hun religieuze plicht om geen geld te verspillen aan de ijdelheden van deze wereld. Ze vermeden ruzies en waren ervan overtuigd dat oorlog altijd zondig is. Ze vonden dat een zakenman de morele verplichting had om “fair value” te leveren, wat hen als handelaren een reputatie opleverde voor het bieden van hoge kwaliteit tegen gematigde prijzen. De uitdrukking “caveat emptor”, oftewel de koper moet maar opletten, volstond voor hen niet. In een tijd waarin de meeste kooplieden hoge prijzen en grote marges hanteerden, leidde de Quaker-moraal onvermijdelijk tot een strategie met lage winstmarges en een hoge omloopsnelheid. Zoals Henry Ford later aantoonde, kan zo’n beleid potentieel veel winstgevender zijn. Ze kozen bewust voor deze benadering omdat zij het als hun plicht zagen om hun klanten niet te bedriegen en ontdekten al snel dat dit tegelijkertijd de beste manier bleek om hun ondernemingen uit te breiden. Zo bleken de Quakers uitstekende zakenpartners te zijn: hun klanten keerden keer op keer terug, waardoor beide partijen voordeel hadden. Bovendien gaven ze als een zuinige gemeenschap die haar verplichtingen nakwam de Quakers een voorsprong als bankiers, en het lidmaatschap van de Quakers op zich vormde al een betrouwbaar bedrijfsinstrument.

Helaas kan het succes waarmee zulke zakelijke voordelen worden behaald, er uiteindelijk voor zorgen dat ze zichzelf ondermijnen. Landen doorlopen immers een cyclus, zoals beschreven in de sociologische theorie van Adam Ferguson uit de achttiende eeuw, die begint bij armoede en hard werken, overgaat in rijkdom, luxe en decadentie, en uiteindelijk leidt tot achteruitgang. De oude Romeinen keken met heimwee terug op de deugden van de republikeinse periode waarin het rijk werd opgebouwd en betreurden de luxe en luiheid die zij als oorzaak van hun ondergang beschouwden. Deze ondermijning van de ijverige deugden door welvaart kan verrassend snel plaatsvinden. Hoewel de Duitsers nog steeds een capabel en efficiënt volk zijn, werken zij totaal niet meer zo hard als toen zij hun land herbouwden na de verwoestende nederlaag in 1945. In slechts twee generaties stapten zij over van lange werkdagen in tijden van acute armoede, naar korte werkdagen in ruil voor het hoogste loon en de beste sociale voorzieningen op aarde. In oktober 1995 tekenden zestien Duitse werkgeversverenigingen de Petersburg-verklaring, een overzicht van goed onderbouwde klachten die de achteruitgang van de industriële moraal in Duitsland weerspiegelen.

In 1995 bereikte de belastingdruk in Duitsland recordhoogten, mede door de solidariteitstoeslag en de bijdragen aan de verpleegzorgverzekering. Met een totale ondernemingsbelasting van meer dan 60 procent ligt Duitsland ver boven het internationale gemiddelde van 35 tot 40 procent. Praktijken in de publieke sector, zoals gereguleerde promoties, een baan voor het leven en hogere pensioenuitkeringen, moeten wijken voor vrijemarkteisen op het gebied van meritocratische promotie en beloning. Omdat Duitsland de hoogste arbeidskosten ter wereld kent, moet het loonbeleid bijdragen aan het terugdringen van de werkloosheid door de kosten voor ondernemingen te verlagen. Loonstijgingen zouden gebaseerd moeten worden op concurrentievermogen en productiviteit, en het gedrag van de vakbonden dient te veranderen. Het jaarlijkse ritueel van campagnes, eisen, mobilisatie van werknemers, dreigementen en waarschuwingsstakingen is schadelijk.

Die bezorgdheid dat vooral de Duitsers, in het bijzonder de jongeren en de erfgenamen van de welvaart, de gewoonte van hard werken dreigen te verliezen, wordt door bondskanselier Kohl gedeeld.

Het arbeidscontract bij Volkswagen kent autowerkers ter wereld het hoogste loon toe, en daarbovenop komen nog socialezekerheidsbijdragen, in ruil voor een werkweek van 28 uur, vier dagen van elk zeven uur. Het naoorlogse Duitsland exporteert nu massaal banen. Halverwege de negentiende eeuw stonden de Britten bekend als de meest efficiënte industriële natie, een reputatie die zij een eeuw later zeker hadden ingeleverd. De cyclus van welvaart ondermijnt onvermijdelijk de deugden van hard werken en bescheiden verwachtingen die kenmerkend zijn voor de vroege fasen van een succesvolle industriële opbouw. Naties slagen er vaak niet in hun oorspronkelijke deugden te behouden, net zoals individuen bij een te gemakkelijke vorm van succes hebbiger en lui kunnen worden.

Wereldwijde investeringen prijzen terecht deze ijverige deugden en straffen wie hebbiger en lui worden, zoals het hoort. Men kan stellen dat een verstandige investering zowel moreel als financieel verantwoord moet zijn. Die Engelsman uit de achttiende eeuw, die investeerde in het kapitaal van een Quakerbank, boekte naar alle waarschijnlijkheid groot succes. In de negentiende eeuw stopten de Quakers hun geld in chocoladebedrijven, ervan overtuigd dat cacao gezonder was dan alcohol. Dat was waarschijnlijk zo, maar investeren in Fry's of Cadbury's bleek eveneens een slimme zet. Investeerders moeten oppassen dat ze niet verstrikt raken in perioden van decadentie. Hoewel Duitsland op de Europese markt sterk staat en beschikt over geavanceerde industriële kennis, beperken hoge arbeidskosten en korte werktijden het toekomstige potentieel van het land.

Sociale moraal en economisch succes gaan hand in hand. Maar welke factoren versterken juist de sociale moraal en welke ondermijnen die?

Arnold Toynbee, de invloedrijke filosofisch-historicus uit de eerste helft van de twintigste eeuw, introduceerde de theorie van uitdaging en respons. Uitdagingen geven samenlevingen nieuwe kracht en brengen kwaliteiten naar boven die ze niet wisten te hebben.

Mensen beseffen al lang dat moeilijke tijden vaak gezondere reacties oproepen dan periodes van overvloed. We streven er allemaal naar om het comfortabel te hebben. We dromen van een fijne woning, een baan waar we voldoening uit halen en een stevige spaarpot. De strijd om deze doelen te bereiken levert ons veel op. We studeren hard, trainen onszelf en werken keihard, ons loonbeleid moet de werkloosheid bestrijden door bedrijfskosten te verlagen... Loonstijgingen moeten gemeten worden aan de hand van de concurrentiekracht en productiviteit... het gedrag van de vakbonden moet veranderen. Het jaarlijkse ritueel van campagnes, eisen, werknemersmobilisaties, dreigementen en waarschuwingstakingen is immers schadelijk.

Voor velen blijkt het bereiken van die doelen een soort valkuil. De strijd is beter dan de overwinning. Begin deze eeuw behandelde de gerenommeerde Zwitserse psycholoog Carl Jung een Amerikaanse zakenman die al van jongs af aan de volgende ambities koesterde: hij werkte onvermoeibaar om een eigen bedrijf op te zetten en genoeg geld te verdienen zodat hij op veertigjarige leeftijd met pensioen kon. Hij trouwde met een jonge, aantrekkelijke vrouw, kocht een prachtig huis, stichtte een gezin en verkocht uiteindelijk met groot succes zijn bedrijf, zodat hij als rijke, onafhankelijke man zonder zorgen met pensioen ging. In het begin omarmde hij zijn vrijheid en deed hij alles wat hij zichzelf had beloofd. Hij nam zijn gezin mee op reis door Europa, bezocht kunstgalerijen en dergelijke. Maar na verloop van tijd vervaagden die interesses en het gevoel van vrijheid zelf. Hij keek terug op de periode dat hij 'niet vrij' was, toen hij dag en nacht aan zijn bedrijf werkte en alle gebruikelijke zakelijke zorgen had, en beschouwde die tijd als de gelukkigste van zijn leven. Uiteindelijk raakte hij in een depressie, waarna zijn vrouw hem naar Jung bracht. Jung stelde vast dat hij geen uitlaatklep had voor zijn creatieve energie, die naar binnen was gekeerd en hem verwoestte. Hoewel de diagnose waarschijnlijk klopte, leidde dat niet tot genezing; de zakenman herstelde nooit van zijn zenuwinkening.

Voor veel mensen is de strijd belangrijker dan de uiteindelijke overwinning. Wij zijn gemaakt voor actie, en succes kan uiteindelijk teleurstellend blijken te zijn. Ambitie, wat voor vorm die ook aanneemt, stuwt ons voort in de strijd, maar die strijd blijkt vaak bevredigender dan het beoogde eindresultaat, zelfs wanneer we ons doel bereiken. Natuurlijk slagen de meesten van ons er slechts gedeeltelijk in onze dromen waar te maken. We hebben niet zoveel geld als we zouden willen en wonen niet in het perfecte droomhuis. We moeten genoeg nemen met minder.

Men kwam tot het besef dat deugdzaamheid een dynamisch begrip is, dat ze vooral wordt gevormd door de inzet en niet louter door het behaalde resultaat, en dit inzicht ontwikkelde zich op uiteenlopende manieren in de negentiende eeuw. Er is een bekend gedicht van Arthur Hugh Clough dat tijdens de Tweede Wereldoorlog veel troost bood te midden van de strijd tussen leven en dood. Het valt op dat het zelfmoordcijfer in de strijdende landen in die periode daalde. Zelfs het voeren van oorlog bleek soms beter dan wegzinken in de depressie van inactiviteit.

Zeg niet: de strijd is zinloos,
Het zwoegen en de littekens zijn niet voor niets,
De vijand verslapt niet, en faalt niet,
En zoals dingen waren, zullen ze blijven.

Als hoop je in de steek laat, kunnen angsten je misleiden;
Misschien, verborgen in die rook daar,
Achtervolgen je kameraden nu de vluchtenden,
Die, als jij er niet zou zijn geweest, het veld zouden bezitten.

Want terwijl de vermoeide golven tevergeefs beuken,
Lijkt het alsof hier geen pijnlijke centimeter te winnen is;
Ver weg, via krekens en inhammen,
stroomt geruisloos het zeewater het land in.

En niet uitsluitend via oosterse ramen,
Wanneer het daglicht doorbreekt, schijnt het licht binnen,
Voor ons, klimt de zon langzaam omhoog, zo langzaam,
Maar kijk naar het westen, licht schijnt over het land.

Deze actieve vorm van competitie spreekt nog steeds de moderne gevoeligheid aan. Velen van ons leiden immers hun leven als een voortdurende strijd om kansen in een vaak vijandige omgeving te benutten. We leven in een competitieve wereld en bijna niemand wil zich daaraan onttrekken. Natuurlijk bestaat er ook een contemplatieve, spirituele inslag, maar die komt zelden voor.

Een vergelijkbare 19e-eeuwse visie op deze dynamische moraal verwoordde William James, de vooraanstaande Amerikaanse filosoof, in een toespraak voor de Yale Philosophical Club in 1891 als volgt:

Het fundamentele verschil in het morele leven van de mens ligt in het onderscheid tussen een ontspannen en een inspannende stemming. Als we in een ontspannen stemming verkeren, staat het afwijken van het actuele kwaad als doorslaggevende overweging voorop. De inspannende stemming daarentegen zorgt ervoor dat we het actuele kwaad links laten liggen, mits het hogere ideaal wordt bereikt. Waarschijnlijk bezit iedere

mens het vermogen voor een inspannende stemming, maar bij sommigen komt dat moeilijk tot uiting. Het heeft de heftigere hartstochten nodig om het te wekken, de grote angsten, liefdes en verontwaardiging, of anders de diep doordringende aantrekkingskracht van een hogere trouw, zoals rechtvaardigheid, waarheid en vrijheid. Voor de visie ervan is een krachtige verlichting noodzakelijk; en een wereld waarin bergen instorten en valleien oprijzen, biedt geen gastvrije omgeving voor die stemming. Daarom kan deze stemming bij een eenzame denker eeuwig sluimeren zonder ooit ontwaakt te worden. Zijn uiteenlopende idealen, waarvan hij weet dat het slechts persoonlijke voorkeuren zijn, dragen vrijwel dezelfde symbolische waarde, waardoor hij er naar hartenlust mee kan jongleren. Dit verklaart bovendien dat in een puur menselijke wereld zonder God de oproep tot onze morele energie niet zijn maximale stimulerende kracht bezit. Het leven vormt, zelfs in zo'n wereld, een oprechte ethische symfonie; maar die speelt zich af binnen het beperkte bereik van een paar arme octaven, waarbij de oneindige rijkdom aan waarden niet de ruimte krijgt zich te openbaren.

William James was ervan overtuigd dat de dynamische moraal, waarin doen boven zijn en handelen boven afzien van actie centraal staan, ook toepasbaar is binnen de religieuze sfeer. Er is ook een sterke ontwikkeling van de moraal van competitie en overleving in het werk van Adam Smith (1776), waarvan het centrale thema, de morele leer van de huidige wereldeconomische orde, uitgebreide aandacht verdient.

Het fundamentele idee van darwinisme is dat soorten overleven doordat ze zich aanpassen aan hun omgeving en dat het proces van natuurlijke selectie hun kenmerken vormgeeft. Bij dieren komt dat proces door willekeurige mutaties tot stand, waarvan inmiddels bekend is dat ze onderdeel zijn van een genetisch proces waar Darwin zelf slechts naar kon raden. Het voortbestaan van menselijke samenlevingen berust echter op culturele keuzes, gebaseerd op menselijke intelligentie. Cultuur transformeert de samenleving op dezelfde wijze als genen andere soorten veranderen. Hierdoor kunnen in onze samenlevingen veranderingen veel sneller plaatsvinden; het draait immers niet om vele generaties, zoals bij willekeurige genetische mutaties het geval is. In tegenstelling tot dieren, die via natuurlijke selectie evolueren, ontwikkelden mensen een vorm van culturele selectie. Sommige samenlevingen voerden in een bepaald tijdvak baanbrekende technologieën in die hen een doorslaggevend voordeel gaven bij het vergaren van welvaart of het verkrijgen van macht. Het culturele voordeel van nieuwe technologieën blijkt vaak bepalend, denk maar aan de mens in de IJzertijd ten opzichte van die in het Bronzen Tijdperk, of de elektronische mens ten opzichte van de mechanische mens. Adam Smith was misschien niet de eerste econoom die het welzijn van naties reduceerde tot individuele handelingen, maar hij verwoordde dit op de meest bondige en overtuigende wijze:

Ieder individu streeft er voortdurend naar om het beste uit het kapitaal te halen dat hij bezit. Hij werkt immers voor zijn eigenbelang, niet voor dat van de samenleving. Toch leidt zijn zoektocht naar persoonlijk gewin er onvermijdelijk toe dat hij kiest voor hetgeen uiteindelijk het meeste voordeel voor de gemeenschap oplevert.

Thomas Malthus, de pionier op het gebied van bevolkingsstudies, stelde vast dat Adam Smiths redenering niet alleen op de economische ontwikkeling van naties van toepassing is, maar ook op het voortbestaan van menselijke populaties. Hij is vooral beroemd om zijn stelling dat “de bevolking, wanneer zij niet wordt ingeperkt, toeneemt volgens een exponentieel tempo, terwijl het levensonderhoud slechts lineair groeit. Een geringe kennis van getallen volstaat om het enorme verschillen tussen deze groeipatronen te zien.”

Lang voor Darwin wees Malthus erop dat hetzelfde principe in de gehele natuur geldt:

De natuur verspreidt de zaden van het leven in dieren- en plantenrijken met een ongekende overvloed en vrijgevigheid. Tegelijkertijd gaat ze zuinig om met de beschikbare ruimte en de voeding die nodig is om die te laten groeien. Die levenskiemen, gehuisvest in een klein stukje aarde en omgeven door overvloedig voedsel en ruime groeimogelijkheden, zouden in enkele duizenden jaren miljoenen werelden kunnen vormen. Maar de allesomvattende wet van de natuur houdt hen binnen vaste grenzen.

Aan het einde van de achttiende eeuw bleek al dat de wereld zich op een dynamische manier ontwikkelt, een inzicht dat al in de tijd van Adam Smith en Malthus werd opgemerkt. De mens, als slechts één van de vele levensvormen, moet concurreren vanwege de spanning tussen een onbeperkte voortplantingscapaciteit en een beperkt vermogen om voedsel te produceren. Het voortbestaan van menselijke samenlevingen, net als dat van diersoorten, vraagt om een succesvolle aanpassing aan de omgeving. Een dynamische moraal pakt daarom de uitdagingen van deze aanpassing actief aan, doordat mensen hun handelen afstemmen op de kansen die hun omgeving biedt en zo de beschikbare middelen optimaal benutten.

Malthus merkte op dat de ideeën van Adam Smith de wereld wezenlijk hadden veranderd en stelde dat zijn eigen betoog over de bevolking niet geheel origineel was: “De principes waarop het berust, zijn deels uitgelegd door Hume en deels door Dr. Adam Smith.” Tevens benadrukte hij dat deze voortdurende strijd om te overleven niet louter een praktische, maar in essentie een morele zaak is. De afsluitende alinea van het “Essay” uit 1798 luidt als volgt:

Het kwaad bestaat in de wereld niet om wanhoop te zaaien, maar om ons tot actie te bewegen. Wij mogen het niet passief accepteren, maar moeten ons

inspannen het te vermijden. Het is zowel in ons eigen belang als onze plicht om met alle macht het kwaad uit onszelf en uit de kring waarop wij invloed uitoefenen weg te nemen; hoe vastberadener wij deze taak volbrengen, des te wijzer en succesvoller onze inspanningen worden en hoe meer wij onze eigen geest weten te verheffen, zodat wij vollediger lijken te voldoen aan de wil van onze Schepper.

We kunnen het belang van dit betoog verder illustreren met Darwins samenvatting van hoofdstuk 3 uit zijn baanbrekende boek *On the Origin of Species*, voor het eerst gepubliceerd in 1859. Hij noemde dit cruciale hoofdstuk "*Struggle for Existence*." De onderwerpstitels luiden als volgt: Betrekking tot natuurlijke selectie, De term in ruime zin gebruikt, Wiskundige vermogens tot vermeerdering, Snelle toename van ingevoerde dieren en planten, Aard van de remmingen op vermeerdering, Concurrentie is universeel, Invloed van klimaat, Bescherming door het aantal individuen, Complexe relaties tussen alle dieren en planten in de natuur, Strijd om het bestaan het hevigst tussen individuen en variëteiten van dezelfde soort; vaak ook hevig tussen soorten van hetzelfde geslacht, De relatie van organisme tot organisme is de belangrijkste van alle relaties.

Sinds 1776 blijkt al duidelijk dat naties hun welvaart het best optimaliseren wanneer zij mensen de vrijheid bieden hun eigen kapitaalrendement te maximaliseren in een systeem van vrije concurrentie. Sinds 1798 weten we dat het voortbestaan van populaties afhangt van samenlevingen die economisch en politiek voldoende succes boeken om in hun eigen onderhoud te voorzien, zich te beschermen tegen infectieziekten en hun bevolking in oorlogstijd te verdedigen. Sinds 1859 is gebleken dat het hele drama van het leven, of het nu om mensen, dieren of planten gaat, een voortdurende strijd om te overleven inhoudt, waarbij nauw verwante soorten of culturen vaak elkaars grootste rivalen vormen. Deze strijd vraagt om een dynamische moraal die het kwaad actief afweert in plaats van er enkel reactief mee om te gaan.

Deze ideeën bleken zo krachtig dat, sinds hun ontstaan, niemand nadacht over de aard van de mensheid of morele vraagstukken zonder er meteen op in te springen. Karl Marx hechtte evenveel waarde aan de strijd om te overleven als Charles Darwin, maar hij interpreteerde die als een oorlog tussen sociale klassen, gevormd door economische krachten. Ook Adolf Hitler geloofde in de strijd om te overleven en bekeek zijn politieke carrière bijna uitsluitend vanuit dat perspectief. Hij vond echter dat de strijd tussen verschillende rassen werd uitgevochten. Marx, Lenin, Stalin, Mao en Hitler vertoonden allemaal kenmerken van sociaal-Darwinisme, omdat zij de strijd om te overleven, 'Mein Kampf', zoals Hitler dat noemde, als de kern van de politieke realiteit beschouwden. Marxisten zagen sociale klassen als afzonderlijke groepen, terwijl nazi's rassen op een vergelijkbare wijze benoemden.

Dit leidt echter niet tot een dynamische moraal, zoals Malthus had beoogd, maar juist tot een dynamische immoraliteit. Zowel het marxisme als het nazisme wilden de strijd om te overleven aanpakken, maar deden dat door de concurrentie te vernietigen. Ze drongen op onbekend terrein door conflicten te zaaien tussen klassen die om sociale macht streden of tussen rassen die zij beschouwden als economische uitbuiters (zoals vaak door antisemieten jegens joden wordt beweerd) of als een gevaarlijke onderklasse (zoals de angst die blanke vijanden voor zwarten koesterden). De Tweede Wereldoorlog vormde voor Adolf Hitler een mislukte poging om voor het Duitse volk een overlevingsvoordeel te creëren door potentiële rivalen, met name Slavische volkeren en joden, uit te schakelen. Paradoxaal genoeg kwam Duitsland er met een nederlaag in de oorlog uiteindelijk beter vanaf dan wanneer de nazi's zouden hebben gewonnen.

Het alternatief voor destructieve "interferentieconcurrentie" is collaboratieve concurrentie, het kernidee van Adam Smith, maar ook van Malthus en William James. Het archetype van destructieve concurrentie is de veroveraar, die zijn rivalen verplettert om hun bezittingen voor zich te nemen, wat soms inhoudt dat hij hun landen overneemt en hun volk tot slaaf maakt. Daartegenover staat de handelaar, het archetype van collaboratieve concurrentie. Een handelaar zorgt ervoor dat de klant tevreden is, want alleen tevreden klanten komen terug voor meer transacties. Daarnaast is het gunstig als de klant welvarend is, aangezien een welvarende klant meer kan kopen. Verovering betekent de vernietiging van de ander, terwijl handel draait om het vervullen van de behoeften van de ander. Nu moderne technologie verovering tot een buitengewoon risicovol beleid heeft gemaakt, vormt handel de enige rationele benadering van de overlevingsvraagstukken.

Deze wederzijdse afhankelijkheid krijgt extra kracht door een ander belangrijk principe van Adam Smith, namelijk de arbeidsverdeling. *The Wealth of Nations* opent met een beroemde passage waarin Smith opmerkt dat "de grootste vooruitgang in de productieve krachten van arbeid en het merendeel van de vaardigheid, behendigheid en het beoordelingsvermogen dat ergens wordt toegepast, schijnbaar voortkomt uit de arbeidsverdeling. Hij merkt bijvoorbeeld op dat de productie van een speld is opgedeeld in zo'n achttien verschillende handelingen, die in sommige fabrieken door diverse arbeiders worden uitgevoerd. Hoe verder de specialisatie, hoe efficiënter de productie, maar zo'n economie is vanzelfsprekend sterk afhankelijk van samenwerking: succes vraagt om gezamenlijk optreden.

Een succesvolle sociale moraal moet aan een aantal voorwaarden voldoen. Ze moet krachtig zijn, een zwakke moraal is immers kwetsbaar en ineffectief, en de strijd om te overleven bevorderen op een collaboratieve in plaats van een destructieve manier. Hitler hanteerde een krachtige overlevingsmoraal, maar zijn destructieve drang heeft bijna zijn eigen samenleving verwoest. Verder moet een degelijke sociale moraal dynamisch zijn, zodat hij meebeweegt met

de voortdurende veranderingen in moderne technologie en alle hedendaagse sociale systemen, en bovendien economisch efficiënt opereren. De mix van egalitaire en autoritaire ideeën binnen het Leninistische systeem bleek simpelweg niet te werken. Dit zijn echter niet alle aspecten die zo'n sociale moraal zou moeten hebben. Het bredere doel is om prettig in de samenleving te kunnen leven en om mensen aan elkaar te binden. Bovendien moeten moralen zich flexibel kunnen aanpassen en overleven. Een fragiele moraal zou in onze generatie acceptabel kunnen zijn, maar in de volgende kunnen worden afgewezen, terwijl een starre, traditionele moraal te inflexibel zou kunnen zijn om mee te bewegen met de veranderende sociale structuur. Tegelijkertijd levert een puur relativistische benadering geen moraal op, omdat zij geen duidelijke richtlijnen verschaft voor gewenst gedrag.

Allereerst kunnen we alle sociale moraliteit in een bredere context plaatsen. Een hechte gemeenschap, zelfs een virtuele, is afhankelijk van een moraal die breed wordt gedeeld. De meest succesvolle perioden in de geschiedenis ontstaan wanneer de collectieve moraal algemeen gedragen wordt. Zo'n moraal vervult niet alleen specifieke functies, zoals het verminderen van criminaliteit en het versterken van familie- en sociale structuren, maar geeft burgers ook een gevoel van betekenis en richting. Historische eensgezindheid over moraliteit hangt vaak samen met het bestaan van een dominante religie, of het nu gaat om een staatsgodsdienst die in vroege tijden het overleven van een verspreid volk waarborgde, de islam met haar sociale regels, het middeleeuwse katholicisme of het protestantisme in het vroege New England. De begrippen volk, moraal en religie zijn onlosmakelijk verbonden en versterken elkaar.

In zo'n morele samenleving kan iedere burger binnen een kader van sociale steun aan persoonlijke doelen werken. Natuurlijk kunnen de morele voorschriften soms arbitrair overkomen, of op zijn minst zo worden ervaren door buitenstaanders. Een orthodoxe jood verliest de vrijheid om varkensvlees of schelpdieren te eten en op de sabbat te werken. Een trouwe katholiek wordt beroofd van de mogelijkheid om kunstmatige anticonceptie te gebruiken, om nog maar te zwijgen van abortus. Een moslim mag geen alcohol nuttigen. En een vrome confuciaan moet mogelijk een langdurige, oncomfortabele rouwperiode doorstaan na het verlies van zijn eerbiedwaardige vader, waarbij zelfs Confucius waarschuwde dat rouwrituelen te ver zouden kunnen gaan. Toch zien de volgelingen van deze geloofssystemen hun voorschriften als een geringe opoffering voor de voordelen van een gedeeld en samenhangend wereldbeeld, waarin ieder individu een vaste plaats heeft. Zo kan een orthodoxe jood stellen dat het in acht nemen van de sabbat een kleine opoffering is in ruil voor de kracht van de wet en de saamhorigheid binnen de joodse familie. John Locke en de vroege vrijheidsfilosofen streefden naar een gedeelde moraal in een tolerante samenleving. Zij waren ervan overtuigd dat elke maatschappij, ongeacht haar aard, regels nodig heeft,

maar wel dat regels gebaseerd moeten zijn op de hoogste rationaliteit en dat dwang slechts mag gelden voor de noodzakelijke regels. Ze erkenden dat enige dwang in de sociale moraal onvermijdelijk is, zeker ter bescherming van leven en eigendom, omdat geen enkele samenleving kan voortbestaan zonder veiligheid. Tegelijkertijd pleitten zij voor vrijwel absolute tolerantie betreffende persoonlijke keuzes die het welzijn van anderen niet raken. Een confuciaan die veertig dagen om zijn vader rouwt, zou naast een jood kunnen leven die de sabbat eert, zonder elkaar in de weg te lopen of de ander te dwingen de eigen religieuze gebruiken over te nemen.

Uit deze gecombineerde leer van sociale moraliteit in essentiële zaken en tolerantie in persoonlijke keuzes, ontstaat een kernmoraal die aan alle burgers moet worden opgelegd, en een vrijwillige ethiek die burgers als individu of als lid van subgroepen accepteren. Wanneer een benedictijnse monnik geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid aflegt, doet hij dat als lid van zijn kloostergemeenschap. Hij verwacht niet dat alle katholieken, laat staan al zijn medeburgers, dezelfde geloften afleggen of dezelfde regels naleven. Hij volgt de bevelen van zijn abt, maar gaat er niet van uit dat iemand buiten het klooster hier aandacht aan besteedt. Het naleven van minder essentiële aspecten van de moraal kan vrijwillig blijven, maar de kernwaarden moet iedereen delen. Wie die fundamentele moraal weigert, schaadt zowel zichzelf als de samenleving. In het uiterste geval biedt een maatschappij die overspoeld wordt door meedogenloze, moordzuchtige rovers, zoals in grote delen van Europa na de val van het Romeinse Rijk, niemand een bevredigend bestaan, zelfs de rovers zelf niet, omdat zij voortdurend onder de druk van andere moordenaars komen te staan. Dit scenario doet zich ook in bepaalde stedelijke gebieden in de huidige Verenigde Staten voor. Anarchie vormt immers geen ideale maatschappij, want zonder handhaving van de wet ontbreekt de menselijke veiligheid.

Als we kijken naar de krachten die de moraal van de samenleving ondermijnen, moeten we de kernmoraal als uitgangspunt nemen, een moraal die in de meeste moderne religies globaal min of meer hetzelfde is. Ten minste twee van de Tien Geboden, namelijk 'Gij zult niet doden' en 'Gij zult niet stelen', gelden als universele normen, zowel voor christenen als voor joden. Zelfs bijna alle serieuze agnosten zien zowel moord als diefstal, de ultieme bedreigingen voor leven en eigendom, als ontoelaatbaar en erkennen dat de samenleving het recht heeft om hen die beroven of vermoorden te straffen. Ze zijn het wel eens oneens over de redelijke strafmaat voor een bepaalde misdaad, maar niet over het recht van de samenleving om deze te bestraffen.

De originele frase van John Locke zegt het treffend. Ieder mens heeft recht op "leven, vrijheid en bezit." In 1776 voegde Thomas Jefferson hieraan toe: "het nastreven van geluk." Hoewel dit een mooie en nobele uitdrukking is, spreken "leven, vrijheid en bezit" meer over de praktische basis dan "het

nastreven van geluk." De maatschappij is immers in hoge mate afhankelijk van de rechten op leven en eigendom. De geschiedenis leert ons dat deze fundamentele rechten uitsluitend in een vrije samenleving beschermd kunnen worden. Wanneer de staat almachtig is, wordt zij de grootste vijand van het leven, zoals in agressie-oorlogen, en van individueel eigendom, doordat zij een onevenredig deel van de nationale welvaart opeist voor eigen, vaak ongewenste en verspillende doeleinden.

De kernmoraal krijgt in de meest ontwikkelde landen echter flinke kritiek, mede dankzij de krachten van de moderniteit die deze naties hun technologische voordeel geven. De Verenigde Staten vormen 's werelds leidende technologische macht. Tot ver in de vroege jaren zestig beschouwden velen, waaronder de meeste Amerikanen, het land als een moreel voorbeeld voor de rest van de wereld. Vandaag de dag komt zo'n oordeel zelden meer naar voren, zelfs niet onder Amerikanen die trots op hun land zijn. Het was voor velen van hen, net als voor de rest van de wereld, onmogelijk om het proces tegen O.J. Simpson aan te horen en tegelijkertijd de VS te zien als de eenvoudige, deugdzaame republiek die het aan het begin was.

Als we kijken naar de benamingen uit het oude Amerika, blijkt dat ze de noden van een grensmaatschappij weerspiegelden en zelfs in de grote steden de houding van de burgers bepaalden. De grensgebieden ademen een intrinsiek democratische sfeer uit: mensen voelen zich gelijkwaardig en de vroege Amerikanen wierpen de Europese klassehiërarchieën overboord. Zelfs dienstmannen, die vanuit Engeland als gevangenen naar Amerika werden gestuurd, vestigden zich als zelfstandige ambachtslieden, boeren of vrije arbeiders zodra hun contract afliep. De lonen waren hoger dan in Europa en de kosten van levensonderhoud laag, al waren geïmporteerde productiegoederen prijzig. Mensen waren in de grensgebieden sterk op elkaar aangewezen. Ondanks de hardheid van het bestaan kende het leven voorspoed, volgens Europese standaarden. Immigranten begonnen vaak als laagbetaalde arbeiders in de sloppenwijken van Boston of New York, maar wisten daar doorgaans al snel aan te ontsnappen en generatie na generatie vond voorspoed. Na de burgeroorlog zagen zwarte Amerikanen zich als een andere van de groepen immigranten, en velen omarmden de Amerikaanse waarden en idealen. Hieruit groeide uiteindelijk de zwarte middenklasse.

Die ambitie, gesterkt door de ervaringen aan de grens en de invloed van zowel protestantse als katholieke kerken, vormde het patriottisme van de Amerikanen. Ze waren ervan overtuigd dat ze in Gods eigen land woonden, een opvatting die volledig werd gevoed door democratische idealen en het christelijke geloof en die leidde tot 's werelds eerste en meest succesvolle democratie. Dat beeld kennen we allemaal. Het komt tot uiting in de bijna iconische voorstelling van Abraham Lincoln, hoewel sommigen in het zuiden hem nog steeds zien als de man die de gruwelen van de eerste moderne oorlog

ontketende om te voorkomen dat vrije staten een unie verlieten die ze niet langer vertrouwden.

Toch blijft het beeld van Lincoln, ruig, eenvoudig, eerlijk en welbespraakt, het hoogste Amerikaanse ideaal en dient hij in wezen als moreel voorbeeld. Veel Amerikanen ervaren nog steeds de krachtige oorspronkelijke tegenstelling tussen de democratische energie van het nieuwe land en de versleten hiërarchieën uit Europa. Buitenlanders zien dit ideaal van een intrinsiek dynamische meritocratie nauwelijks terug in hedendaagse steden als Los Angeles, New York, Houston of Washington, hoewel er in de grote voorstedelijke gebieden en op het platteland nog meer dan alleen sporen van te vinden zijn. De Amerikaanse puriteinse ethiek, met al haar historische betekenis, houdt het best stand ten noorden van de sneeuwgrens, terwijl het ondernemende dynamisme wijder verspreid is.

Veel Amerikanen wijzen op het verval van de grote steden, die broedplaatsen zijn geworden voor criminaliteit, met name in verband met de narco-industrie, als het meest ernstige symptoom van een afnemend gemeenschappelijk moreel besef. Ook erkennen zij dat er een botsing plaatsvindt tussen uiteenlopende morele culturen die wedijveren om hun gezag en aanspraken. De 'politiek correcte' cultuur wijst vele, maar niet alle, morele beginselen van de oude cultuur af. Zij legt sterke nadruk op de rol en rechten van groepen die historisch gezien uitgebuit werden door een dominante blanke mannencultuur en verwerpt die, hoewel deze juist de oprichtingscultuur van de Verenigde Staten vormt.

De dominante mannencultuur in de eerste helft van de twintigste eeuw draaide om het behoud van "the nuclear family", waarin de echtgenoot en vader, zij het vaak slechts symbolisch, de leiding in huis had, terwijl de echtgenote of moeder in de praktijk het dagelijkse beheer voerde en haar man als nominale meester onderdanig accepteerde. Het gaf de mannelijke baas een echte dominantie op de werkvloer, een dominantie die de feministische beweging tot nu toe wel heeft uitgedaagd maar niet omgekeerd. Het grote belang van het gezin, en de historisch christelijke leer, betekenden een verbod op abortus. Vroeger beschouwde de oude moraal abortus als een onrechtmatige doding, volstrekt ontoelaatbaar, een visie die haar aanhangers nog steeds delen, terwijl voorstanders van de nieuwe moraal juist het tegendeel inzien. Het Hooggerechtshof beriep zich in *Roe v. Wade* op het recht op privacy om abortus grondwettelijk te maken, hoewel dat recht niet expliciet in de Grondwet of haar amendementen staat en abortus eerder tot de bevoegdheid van de staten behoorde.

Er werd gesteld dat de privacy van de vrouw ook het recht inhield om te bepalen of zij al dan niet kinderen wilde krijgen, ongeacht de gevolgen van het embryo. Het Hooggerechtshof achtte het embryo namelijk niet als drager van grondwettelijke rechten, in de late twintigste eeuw beschouwde men embryo's als extraconstitutionele entiteiten, vergelijkbaar met de positie van

slaven in de eerste helft van de negentiende eeuw. “Leven, vrijheid en de zoektocht naar geluk” gold immers niet voor slaven, en de rechters in *Roe v. Wade* pasten deze bewoordingen dan ook niet toe op embryo's.

Het abortusdebat is een extreem voorbeeld van het conflict tussen de oude en de nieuwe moraal, al zijn er tal van andere domeinen waarin de traditionele sociale organisatie uitgedaagd wordt. De traditionele christelijke moraal, in zowel protestantse als katholieke kerken, legde strikte normen vast voor seksualiteit: geen heteroseksuele gemeenschap buiten of vóór het huwelijk, en geen homoseksuele relaties. Lesbianisme kwam minder nadrukkelijk aan bod, daar men het bestaan ervan nauwelijks erkende. Toen koningin Victoria er voor het eerst van hoorde, weigerde zij koppig te geloven dat vrouwen zulke relaties zouden hebben. Politieke correctheid vertegenwoordigt de moraal van zogenaamd onderdrukte groepen. Homoseksuelen eisten gelijke erkenning voor hun levensstijl en tartten de traditionele afkeuring van hun seksuele gedrag. Men bestempelde “homofobie” als een verwerpelijk vooroordeel, vergelijkbaar met rassendiscriminatie. Kritiek hebben op homo's wordt door de nieuwe moraal net zo onaanvaardbaar geacht als kritiek hebben op zwarten, joden of vrouwen.

Tegelijkertijd verdwenen andere seksuele taboes juist, of werden ze afgeschaft. In de jaren zestig ontwaakte een nieuwe golf van vrije liefde, deels dankzij de vermeende betrouwbaarheid van de anticonceptiepil voor vrouwen, maar ook gestimuleerd door stemmingsveranderende drugs en popmuziek. Hierdoor werd samenwonen buiten het huwelijk steeds gangbaarder. Tegen de jaren negentig beschouwde men in Groot-Britannië, een samenleving die vergeleken met de meeste delen van de Verenigde Staten wat ouderwets was, als volstrekt normaal dat prins Edward in Buckingham Palace met zijn vriendin sliep in een stabiele, ongehuwde relatie, vergelijkbaar met de manier waarop studenten in de jaren zestig in hun studentenkamers samenleefden. Weinig mensen vonden het raar dat koningin Elizabeth II, hoofd van de *Church of England*, het gedrag van haar jongste zoon tolereerde, terwijl de huwelijken van haar drie oudste kinderen al waren verbroken. Wie hierover klaagde, noemde men ouderwets en betweterig, terwijl velen nog steeds de traditionele moraal prefereerden, ook al leefden zij er niet naar en verwachtten zij niet dat hun kinderen dat vanaf jonge leeftijd zouden doen.

De politiek correcte beweging had een puriteinse kant. Doordat deze beweging voortkwam uit de vermeende belangen van vrouwen, beschouwd als de meest onderdrukte groep, ontwikkelde zij een uitgesproken vijandigheid tegenover de mannelijke seksualiteit, zowel tegenover agressieve uitingen als tegen gedragingen die men voorheen als onschadelijk beschouwde. Sommige vrouwen waren ervan overtuigd dat alle mannen van nature verkrachters zijn, waardoor de natuurlijke afschuw voor verkrachting uitmondde in een algemene veroordeling van het mannelijk geslacht. Anderen legden de nadruk op seksuele intimidatie, op zich terecht, want veel mannen gedragen

zich grof, maar bij onbeduidende gevallen werd het soms lachwekkend. Sommigen beweerden zelfs dat een enkele blik al als seksuele intimidatie kon worden aangemerkt, zonder dat iemand ook maar één woord zei of fysiek contact maakte. Hierdoor kwam de nieuwe moraal soms over als bijzonder censurerend. Blanke mensen konden beschuldigd worden van raciale vooroordelen, niet omdat zij per se bevooroordeeld waren, maar simpelweg vanwege hun huidskleur. Mannen konden voor seksuele intimidatie worden beschuldigd, alleen maar omdat ze een vrouw aantrekkelijk vinden, iets dat in voorgaande generaties als een compliment in plaats van als belediging werd beschouwd.

De politiek correcte groepen en de fundamentalistische christenen zijn erg kritisch ten opzichte van elkaar, maar in de moderne wereld vertonen zij opvallend veel overeenkomsten. Beide kampen vinden de autoriteit van hun eigen morele doctrine universeel, ook al verschillen hun morele doctrines wezenlijk. Ze hebben beiden een overdreven, zelfverzekerde moraal die vaak ontbreekt aan diepgang, historisch perspectief en tolerantie. Beiden worden aangevallen vanwege hun vermeende gelijkenis met het puritanisme van de zeventiende eeuw, met zelfverzekerde moralisten als Oliver Cromwell in Engeland, die bijna naar New-England emigreerde, of met de heksenjagers van Salem. Noch de vrouwenbeweging, in haar meer dogmatische vorm, noch de conservatieve predikanten van de *Bible Belt* kunnen worden verweten een gebrek aan moraal te hebben. Integendeel, hun moraal blijkt juist overontwikkeld en inflexibel. Soms lijkt het hart van hun morele overtuigingen tot steen geworden te zijn. Zo'n verharding schaadt de gemeenschappelijke moraal in de samenleving net zozeer als de 'alles mag'-anarchie waartegen zij zich verzetten.

Het vervormt morele energie tot zelfingenomen morele superioriteit. Het farizeïsme, het onwrikbare geloof in de eigen deugd, is zo oud als de mensheid en werd door Jezus Christus krachtig veroordeeld. Daartegenover staat de recente opvatting dat ethische keuzes louter een kwestie van persoonlijke voorkeur zijn, net zo individueel als de keuze van kleding. Dit standpunt weerspiegelt het ontbreken van een gedeelde moraal, herdefinieert de klassieke vrijheidsleer en verandert "het nastreven van geluk", zoals John Locke dat oorspronkelijk bedoelde en Jefferson in 1776 verwoorde, in een hedonistisch streven dat roekeloos omgaat met de gevolgen.

De uitdrukking "het nastreven van geluk" vindt zijn oorsprong in John Locke's *Essay on Human Understanding* (1691). Daarin schrijft hij: "De hoogste volmaaktheid van de intellectuele natuur ligt in een zorgvuldige zoektocht naar waar en solide geluk, dus de zorg voor onszelf, opdat wij het denkbeeldige niet verwarren met het reële, is de noodzakelijke basis van onze vrijheid." Vervolgens merkt hij op: "Niet iedereen vindt zijn geluk in hetzelfde... de geest heeft een andere smaak dan het gehemelte... Mensen mogen voor verschillende dingen kiezen, maar allen maken de juiste keuze, indien men

hen beschouwt als een gezelschap arme insecten, waarvan sommigen bijen zijn, die zich verheugen op bloemen en hun zoetheid, en anderen kevers, die genieten van andere soorten voedsel.” Toch betoogt hij dat het verkiezen van ondeugd boven deugd “onmiskienbaar een foutieve afweging is.” Hij legt daarbij bijzondere nadruk op religieuze argumenten en stelt dat de “slechten het het zwaarst hebben.” Hij is ervan overtuigd dat “wanneer een moraal op degelijke fundamente rust, deze de keuzes van iedereen die erover nadenkt, onvermijdelijk zal bepalen.”

De Lockeaanse doctrine van vrijheid biedt ongetwijfeld meer ruimte voor individuele voorkeuren dan autoritaire morele systemen die trachten iedereen gelijk te behandelen en uniform gedrag af te dwingen. Toch erkent de klassieke vrijheidsleer al snel de noodzaak van collectieve morele imperatieven, zoals respect voor medemensen, in het bijzonder voor hun leven en het vreedzaam bezit van hun eigendommen volgens de wet. Erosie van de gedeelde moraal vormt een bedreiging voor de vrijheid, enerzijds doordat het een element van anarchie introduceert en anderzijds doordat het autoritaire krachten in de hand werkt. De geschiedenis van de publieke moraal verloopt in een cyclus van wanorde en autoritarisme; hedendaagse autoritaire morele stromingen, zoals het feminisme en het fundamentalisme, zijn ontstaan als reactie op het hedonisme van de jaren zestig.

We hebben al enkele kenmerken geschetst van de wereld van de komende eeuw. Deze zal worden vormgegeven door twee primaire krachten: de technologische verschuiving die de Aziatische economieën opent en de opkomst van wereldwijde elektronische communicatiemiddelen die burgers steeds minder afhankelijk maken van de lokale overheid. Deze nieuwe technologie vervangt veel middelmatige menselijke vaardigheden, zoals die van de productielijnarbeider, de kantoormedewerker en steeds vaker de middenmanager, of heeft dat al gedaan. Tegelijkertijd beloont het zeldzamere competenties en creëert het een internationale cognitieve elite van extreem bekwame mensen, voor wie de nieuwe communicatiemiddelen een zo breed mogelijke markt openen voor hun talenten. Net als de meeste elites beschouwt deze cognitieve elite zichzelf vaak als superieur, gaat ze arrogant te werk en meent ze haar eigen normen te mogen stellen. Daardoor vervreemdt ze zich van de samenleving.

Tijdens de eerste helft van de volgende eeuw vindt een enorme overdracht van rijkdom plaats van het oude Westen naar het nieuwe Oosten. Politiek falen, en de politieke achtergesteldheid van China, kunnen deze verschuiving wellicht vertragen, maar zullen haar vrijwel zeker niet tegenhouden. Ze kunnen het proces niet terugdraaien.

Deze rijkdomsoverdracht legt ongetwijfeld de grootste druk op de voornamelijk blanke landen op het noordelijk halfrond, zoals in Europa en Noord-Amerika. Momenteel telt dit gebied ongeveer 750 miljoen inwoners in de ontwikkelde landen. Tot voor kort was Japan het enige

Aziatische, niet-blanke land dat de Euro-Amerikaanse levensstandaard had bereikt, al waren er etnisch Europese bevolkingsgroepen in Nieuw-Zeeland, Australië en in de blanke gemeenschappen van Zuidelijk Afrika. In 1990 behoorden de geavanceerde industriële landen naar schatting slechts tot 15 procent van de wereldbevolking van 5 miljard. Het wereldwijde vermogen was als volgt verdeeld: ongeveer 15 procent rijken en 85 procent armen, een verhouding die sterk overeenkomt met de inkomensverdeling in de geavanceerde industriële samenlevingen van een eeuw geleden. Tegen 2050 wordt verwacht dat de geavanceerde economieën ongeveer 3 miljard van de wereldwijde 7 miljard mensen zullen omvatten, een situatie die neerkomt op een vermogensverdeling van 40 procent rijken en 60 procent armen. Tegen het einde van de eeuw kunnen de aantallen zelfs omkeren, met 60 procent rijken en 40 procent armen, waarbij armoede vooral geconcentreerd blijft in Afrika. Hoewel deze verschuiving een grotere gelijkheid in rijkdom tussen naties bevordert, zal de ongelijkheid binnen landen waarschijnlijk juist toenemen. Wie zijn talent en kapitaal efficiënt benut, krijgt een aanzienlijk voordeel ten opzichte van mensen met gemiddelde vaardigheden of weinig middelen. Bovendien beweegt deze welvaart zich uiterst mobiel. De armen in de ontwikkelde landen zullen de rijken niet langer kunnen belasten zoals in de twintigste eeuw. Landen die dat toch proberen, lopen het risico achterop te raken in een felle, competitieve race.

Natuurlijk zal de totale productiviteit van de wereldeconomie blijven groeien, waarschijnlijk met gemiddeld 3 procent wereldwijd, mits er geen wereldoorlogen uitbreken. Als dat standhoudt, verdubbelt de totale wereldproductie elke vijftientig jaar, waardoor het in 2050 meer dan vier keer zo hoog ligt als nu en tegen het jaar 2100 zestien tot twintig keer zo groot zal zijn. Zelfs als de wereldbevolking tegen 2100 de 8 miljard heeft bereikt, resulteert dat per hoofd in een wereld-BBP dat aan het einde van de eeuw tien keer het huidige niveau bedraagt. Een dergelijke toename van rijkdom kan zowel de opkomst van nieuwe industriële samenlevingen als de miljoeneninkomens van de cognitieve elite opvangen, terwijl het tegelijkertijd voor de overige arbeidskrachten in de ontwikkelde landen een stijgende en fatsoenlijke levensstandaard waarborgt. De inkomensverschillen zullen daarbij echter radicaal anders zijn dan in de twintigste eeuw. Op wereldschaal zullen de inkomens in arme landen veel sneller groeien dan in rijke landen, terwijl nationaal gezien juist de inkomens van de rijke, zoals in het Amerika van de jaren negentig, veel sneller zullen stijgen dan die van de midden- en lagere inkomenslagen. In de komende eeuw zullen we getuige zijn van de opkomst van een wereldsuperklasse, mogelijk bestaande uit 500 miljoen zeer rijke mensen, waarvan er 100 miljoen rijk genoeg zullen zijn om zich te ontpoppen als Soevereine Individuen.

Dit proces heeft onvermijdelijk consequenties. Samenlevingen zullen veel minder homogeen worden, de natiestaat zal verzwakken of zelfs volledig

uiteenvallen, en de cognitieve elite zal zichzelf als kosmopolitisch gaan beschouwen. Mensen die wereldwijd in vergelijkbare functies werken, ontwikkelen immers een cultuur die veel meer overeenkomt met die van hun collega's in andere delen van de wereld dan met die van hun medeburgers in traditionele natiestaten. Een investeringsbankier uit Londen voelt zich waarschijnlijk meer thuis in Seoel dan in Glasgow, en een ambtenaar uit Washington voelt zich wellicht prettiger in Bonn dan in de zwarte wijken van Washington zelf. We zien nu al hoe dit proces de morele waarden versplintert. De moraal van een individu wordt immers deels bepaald door zijn opvoeding, door wat iemand als kind geleerd heeft, en deels door zijn levenservaringen. Zowel de scholing als de ervaringen binnen de cognitieve elite hebben een duidelijke kosmopolitische inslag, die mensen losmaakt van hun lokale gemeenschappen.

Naarmate de volgende eeuw dichter nadert, valt op dat veel vertegenwoordigers van de groeiende cognitieve elite nauwelijks enige religieuze of morele vorming binnen het gezin hebben meegekregen. De overheersende levensbeschouwing in deze kringen is agnostisch humanisme. Bovendien zien we dat deze families vaak verscheurd worden door echtscheidingen en hertrouw, met daaropvolgende derde huwelijken. Hoewel het huwelijksmodel dat in Hollywood heerst niet representatief is voor de gehele Verenigde Staten, kampt de cognitieve elite in Euro-Amerika met een hoog percentage echtscheidingen, gemiddeld wel een derde of meer. Kinderen van gescheiden ouders krijgen zelden een fundamentele religieuze vorming mee en raken al vroeg bewust van de uiteenlopende morele opvattingen die hun ouders, stiefouders, en stiefbroers en -zussen hanteren. Vergelijk je deze initiële morele vorming met die in een traditioneel Iers of Pools dorp, dan valt op dat de boerenopvoeding een veel sterkere religieuze basis biedt. Een elite die goddeloos, wortelloos en welvarend is, zal waarschijnlijk niet gelukkig of geliefd zijn.

Dit tekort in de morele vorming van wat de dominante economische groep van de volgende eeuw zal worden, zal waarschijnlijk nog versterkt worden door hun levenservaring. Deze mensen zullen een gedisciplineerde, geavanceerde technische opleiding hebben gevolgd om zich voor te bereiden op hun rol als leiders van het nieuwe elektronische universum. Maar daaruit leren ze slechts enkele van de morele lessen die historisch de basis vormden voor menselijk sociaal gedrag. Gemeten naar de maatstaven van Confucius, Boeddha of Plato (500 v.Chr.), Paulus (50 n.Chr.) of Mohammed (600 n.Chr.), zullen ze moreel analfabeet zijn. Ze leren economische efficiëntie, optimaal gebruik van middelen en het najagen van geld, maar niet de deugden van nederigheid of zelfopoffering, laat staan kuisheid. In wezen zullen de meesten van hen als heidenen zijn opgevoed, met waarden die dichter liggen bij die van de late Romeinse Republiek dan bij het christendom. Zelfs die waarden zullen sterk individualistisch zijn, eerder persoonlijk dan gemeenschappelijk.

Samenlevingen kunnen echter alleen sterk zijn als echte morele waarden breed gedeeld worden. De ontwikkelde landen bewegen zich juist richting een toestand waarin veel mensen zwakke of beperkte morele overtuigingen hebben, anderen dat compenseren met fanatieke trouw aan irrationele waarden, en er nog maar weinig waarden overblijven die door de hele samenleving worden gedeeld. Sommige van de eerder beschreven "concurrerende territoriale clubs" zullen ongetwijfeld strenge morele normen opleggen voor wie er mag wonen.

Verschillen in rijkdom hebben historisch gezien nooit op zichzelf geleid tot fundamentele verschillen in religieuze waarden. In dichte, stabiele samenlevingen met sterke tradities en een uitgesproken hiërarchie, "de rijke in zijn kasteel, de arme aan zijn poort", kunnen er waarden bestaan die door alle lagen heen lopen. Maar dat hangt af van de kracht van het gemeenschapsgevoel tussen rijk en arm, en van de vitaliteit van de sociale tradities. Beide voorwaarden ontbreken vandaag, en zowel gemeenschap als traditie worden verzwakt door de economische en technologische revolutie die gaande is. Het leven van de velen en dat van de enkelen raakt steeds verder van elkaar verwijderd. De technologische revolutie is juist tot stand gekomen door te breken met oude manieren van doen. In elk domein is het de radicaal die wint, en de conventionele denker die achterblijft, die letterlijk uit de race valt. Onze politiek mag dan nog geleid worden door conventionele denkers, zoals Bill Clinton, Helmut Kohl en John Major, maar onze succesvolste bedrijven staan onder leiding van radicalen met een scherp inzicht in de nieuwe technologische wereld. Het archetype hiervan is Bill Gates. Conventioneel denken is in diskrediet geraakt door het onvermogen ervan om om te gaan met de snelheid en de kracht van verandering.

Toch werkt moraal niet zo. Als we de wetenschap van Mozes nemen, gevormd rond 1000 v.Chr., heeft die ons weinig te zeggen. Het scheppingsverhaal in Genesis mag theologisch waar zijn, maar het biedt geen wetenschappelijke verklaring voor het ontstaan van het universum en de mensheid, maar de moraal van Mozes, de Tien Geboden, heeft ons veel te bieden.

Eerbied voor ouders en trouw in het huwelijk behouden het gezinsleven. Een sterk gezinsleven vormt moreel gezonde kinderen. Diefstal schaadt zowel de dader als het slachtoffer en ontmoedigt arbeid en sparen. De maatschappelijke orde steunt op waarheidsgetrouwe getuigenissen. Moord is verkeerd, en zo verder.

De afgelopen drieduizend jaar heeft op wetenschappelijk vlak alles veranderd, maar op vlak van moraal zijn we mogelijk zelfs achteruit gegaan. De gemiddelde psychotherapeut geeft slechter moreel advies dan een Joodse leraar in de tijd van Mozes. Het christendom bestaat nog, maar is een schim geworden van zijn vroegere gedaante. Weinig mensen hebben nog het geloof van vroegere tijden, of zelfs van eenvoudigere gemeenschappen; je zoekt geen heiligen op Park Avenue.

De vernietiging van traditie was een noodzakelijke voorwaarde voor wetenschappelijke vooruitgang. Als men nog steeds geloofde dat de zon om de aarde draaide, zou satellietcommunicatie onmogelijk zijn. Wetenschap is immers slechts een reeks hypothesen, imperfecte verklaringen die door andere verklaringen vervangen zullen worden die beter zijn, maar nooit volmaakt. Toch is het verlies van traditie rampzalig geweest voor de wereldwijde morele orde.

Confucius predikte gematigdheid in gedrag (Hij noemde de Gulden Middenweg "chum yum", ten minste volgens vertalers uit de zeventiende eeuw). Hij leerde ons ook autoriteit te respecteren en anderen te behandelen zoals je zelf behandeld wilt worden. Die leer is 2500 jaar oud en bepaalde eeuwenlang de Chinese beschaving, maar veel moderne Chinezen achten Confucianisme ouderwets. Ze zien geen waarde in matiging, waarden macht boven gezag en behandelen anderen al helemaal niet zoals ze zelf behandeld zouden willen worden. Met het verlies van traditie verliest een samenleving ook de vocabulaire van haar morele consensus. Zo is China, ondanks haar groeiende macht, moreel achterlijker dan Tibet, hoe arm en onderdrukt ze daar ook zijn.

Een goede sociale moraal heeft bepaalde kenmerken. Het moet bijdragen aan het voortbestaan van zowel de samenleving als het individu, op een dynamische in plaats van een statische manier. Het moet verdraagzaamheid bevorderen en zelfgenoegzaamheid vermijden. Het moet religieus zijn, niet slechts agnostisch. Het moet zich niet bezighouden met wetenschappelijke feiten. Het mag noch anarchistisch, noch autoritair zijn. Het moet breed gedeeld en diep verankerd zijn. Zo'n moraal is vooral van belang voor het gezin en voor de opvoeding van kinderen tot zelfstandige en verantwoordelijke volwassenen. Het vormt de kern van een gezonde samenleving.

Een dergelijke moraal wordt ondersteund door de logica van onderlinge afhankelijkheid die voortkomt uit handel en gevoelens van medemenselijkheid, maar wordt bedreigd door oppervlakkig sciëntisme, door de vervreemding van een superklasse en een onderklasse, en door het verlies van de verankering van de oude geografische economieën. Misschien zal er een reactie komen tegen deze ontwikkelingen, die als uiterst gevaarlijk beschouwd moeten worden voor de samenlevingen van de volgende eeuw.

Nu de "meest verschrikkelijke eeuw in de westerse geschiedenis," zoals Isaiah Berlin het noemde, ten einde loopt, komt ook het tijdperk van sociaal gigantisme ten einde. De laatste dagen van de twintigste eeuw luiden een periode in van verkleining, decentralisatie en herstructurering, de tijd van de sociale dinosaurussen die vastzitten in de teerput, en van aaseters die hun botten zullen afkluisen. Overheden, bedrijven en vakbonden zullen zich moeten aanpassen aan nieuwe metaconstitutie omstandigheden, gevormd door de opkomst van microtechnologie, dat de grenzen van geweldsuitoefening ingrijpend heeft verschoven. De wereld van vandaag is al

veel ingrijpender veranderd dan de media beseffen, en precies in de richting die wordt voorspeld door de studie van megapolitieke omstandigheden. Zoals eerder betoogd in *Blood in the Streets* en *The Great Reckoning*, wanneer technologie en andere factoren de grenzen van machtsuitoefening veranderen, verandert onvermijdelijk ook het karakter van de samenleving. Alles wat te maken heeft met menselijke interactie, inclusief moraal en gezond verstand, zal mee veranderen. Na een periode van moreel verval, kenmerkend voor het einde van een tijdperk, volgt onvermijdelijk de opkomst van een strengere moraal, met hogere eisen, passend bij een wereld vol concurrerende soevereiniteit.

Enkele trekken van die nieuwe moraal zijn te voorzien. Ze zal het belang benadrukken van productiviteit en het recht dat verdiensten toekomen aan wie ze genereert. Ook efficiëntie in investeringen zal een moreel principe worden. De moraal van het Informatietijdperk prijst efficiëntie en erkent dat middelen het best worden ingezet waar ze de hoogste waarde opleveren. Met andere woorden: de moraal van het Informatietijdperk zal de moraal van de markt zijn. Zoals James Bennett stelt, zal die moraal ook gebaseerd zijn op vertrouwen. De cybereconomie zal een "high-trust society" zijn. Omdat onkraakbare versleuteling het mogelijk maakt voor fraudeurs om hun buit buiten bereik te verbergen, zal er een sterke prikkel zijn om alleen zaken te doen met betrouwbare partijen. Net als de Quakers vroeger, zal een reputatie van eerlijkheid erg waardevol zijn. In de anonimiteit van de cyberspace zal die reputatie niet altijd aan een bekende persoon kleven, maar ze zal wel verifieerbaar zijn via cryptografische sleutels. Het gevaar dat criminelen deze systemen zouden corrumperen is zo groot, dat dit werkgevers zal aansporen om uiterst zorgvuldig te zijn met wie ze vertrouwen. Bennett voorziet "een herenclub van de cyberspace", beveiligde zones waarin deelname alleen mogelijk is met strikte identificatie, bijvoorbeeld via stemherkenning. De beheerders zouden kunnen borg staan voor de identiteit en betrouwbaarheid van deelnemers, zodat transacties veiliger verlopen dan op het open internet. Zo zou de 21e eeuw een heropleving kunnen brengen van de Victoriaanse nadruk op karakter en betrouwbaarheid, in een omgeving die geen enkele Victoriaan had kunnen voorstellen.

De beschermde zones van cyberspace zouden ook garanties kunnen bieden, vergelijkbaar met de extraterritoriale bescherming die de graven van Champagne verleenden aan handelaren die van en naar de Champagne-jaarmarkten reisden. Andere rechtsgebieden "vergoedden zelfs de reizende kooplieden voor eventuele verliezen die ze zouden lijden tijdens hun doortocht door het grondgebied onder het gezag van de betreffende edelman."

De "wachters van de jaarmarkt," oorspronkelijk aangesteld door de graven, zorgden voor veiligheid en een "gerechtshof" voor de kooplieden op de markt. Uiteindelijk ontwikkelden zij zich tot meer onafhankelijke

instanties, met een eigen zegel, die contracten notarieel bekrachtigden en de naleving ervan afdwongen. Zij hadden de bevoegdheid om “handelaren die schuldig bevonden waren aan het niet betalen van hun schulden of het niet nakomen van hun contractuele verplichtingen uit te sluiten van toekomstige jaarmarkten. Dit was kennelijk zo’n zware straf dat maar weinigen het risico namen deze kans op toekomstige winst te verliezen. Als lichtere maatregel konden de wachters de goederen van een wanbetalende schuldenaar in beslag nemen en verkopen ten voordele van zijn schuldeisers.”⁵⁰⁰

Uitsluiting als middel om naleving van contracten af te dwingen verloor aan belang toen het aantal alternatieve markten toenam. Met de nieuwe informatietechnologie die nu beschikbaar is, zou het weren van bedriegers en wanbetalers echter opnieuw een krachtig handhavingsmechanisme kunnen worden binnen de gefragmenteerde soevereiniteiten van de volgende maatschappelijke fase. Computernetwerken kunnen de cyberspace bewaken met onvervalsbare informatie over krediet en fraude. In die zin zal de wereld een kleine gemeenschap vormen, waardoor bedrog en oplichting worden ontmoedigd.

Naast de nadruk op de moraal van verdiensten en efficiëntie en de hernieuwde focus op karakter en betrouwbaarheid, zal de nieuwe moraal waarschijnlijk ook het kwaad van geweld benadrukken, in het bijzonder van ontvoering en afpersing, middelen die aantrekkelijker zullen worden om individuen met ontoegankelijke middelen alsnog af te persen. Nog een waarschijnlijke prikkel tot een strengere moraal zal het einde zijn van uitkeringen en inkomensherverdeling. Wanneer hulp aan achterblijvers vooral afhangt van de vrijgevigheid van particulieren en liefdadigheidsorganisaties, zal het belangrijker zijn dan in de twintigste eeuw dat de ontvangers van die hulp moreel waardig lijken in de ogen van degenen die hen vrijwillig helpen.

*Subsidies, meevallers en de verwachting van economische kansen verminderen de directe noodzaak om te sparen. De mantra's van democratie, herverdeling en economische ontwikkeling verhogen verwachtingen en geboortecijfers, stimuleren bevolkingsgroei en verdiepen daarmee de neerwaartse ecologische en economische spiraal.*⁵⁰¹ – VIRGINIA ABERNATHY

Op bepaalde terreinen zal de nieuwe informatiewereld beter in staat zijn om morele vraagstukken serieus aan te pakken. De herverdelingsbeloften die hoop wekten bij de pechvogels en mislukkingen in de VS, Canada en West-Europa, hebben internationaal ook een pervers effect gehad. Er is overtuigend bewijs dat buitenlandse hulp en interventiebeloftes, bedoeld om hongersnood te

⁵⁰⁰ James Bennett, *Cyberspace and the Return of Trust*, Strategic Investment, oktober 1996.

⁵⁰¹ Virginia Abernathy, *Optimisme en overbevolking*, *Atlantic Monthly*, december 1994, p. 88.

voorkomen en de levensstandaard te verhogen, er in belangrijke mate voor heeft gezorgd dat de bevolkingsgroei tot zelfs voorbij de draagkracht van achterblijvende economieën is toegenomen. De opzienbarende groei van de wereldbevolking sinds de Tweede Wereldoorlog, met de vaak verwoestende gevolgen voor bossen, bodems en watervoorraden, vloeit voort uit wereldwijde interventies die de negatieve terugkoppelingsmechanismen, waardoor lokale bevolkingen en de beschikbare hulpbronnen lange tijd in evenwicht werden gehouden, teniet hebben gedaan.

Degenen die in kleine gemeenschappen leefden met weinig middelen en amper economische groei, waren natuurlijk zeer tevreden dat de beperkingen van hun dorpsleven zouden verdwijnen. Zij namen met enthousiasme de positieve boodschap over, verkondigd door internationale hulpverleners, vrijwilligers van het Peace Corps, lokale revolutionairen en de strijdende ideologen tijdens de Koude Oorlog, die iedereen verzekerden dat er betere tijden in het verschiet lagen. Dit bleek echter precies de verkeerde boodschap te zijn.

Een belangrijk gevolg van de herverdeling tussen verschillende culturen is dat mensen die in niet-geïndustrialiseerde samenlevingen leefden en trouw bleven aan traditionele waarden, kunstmatig competitief werden. Internationale hulp, reddingsoperaties om hongersnood en epidemieën te bestrijden en technologische interventies hebben velen voor de gek gehouden en doen geloven dat hun vooruitzichten drastisch waren verbeterd, zonder dat ze hun waarden hoefden aan te passen of hun gedrag wezenlijk te veranderen.

Internationale inkomenshervdeling heeft niet alleen geleid tot een onhoudbare bevolkingsgroei wereldwijd, maar heeft ook in belangrijke mate bijgedragen aan cultureel relativisme en tot wijdverspreide verwarring over de cruciale rol die cultuur speelt in het aanpassingsvermogen van mensen aan hun leefomgeving. Vandaag de dag ziet men cultuur vooral als een kwestie van voorkeur, niet als een gids voor gedrag die zowel kan informeren als misleiden. We nemen te snel aan dat alle culturen gelijkwaardig zijn en herkennen de nadelen van contraproductieve cultuurvormen te laat. Dit geldt vooral voor de hybride culturen die zich in deze eeuw in verschillende delen van de wereld ontwikkelen door subsidies en staatsinterventies. Net als de criminele subcultuur in de Amerikaanse steden houden ze nog fragmenten vast van oude culturen die ooit pasten bij een vroegere economische fase, en vermengen die met moderne waarden uit het informatietijdperk.

De Informatierevolutie zal niet alleen genialiteit tot bloei brengen, maar ontketent ook vijandigheid. In het komende millennium zullen beide krachten op ongekende wijze met elkaar botsen.

De overgang van een industriële naar een informatiemaatschappij belooft werkelijk adembenemend te worden. Elke verschuiving van het ene stadium van economisch leven naar het volgende ging altijd gepaard met een revolutie.

Wij zijn ervan overtuigd dat de Informatierevolutie waarschijnlijk de meest ingrijpende wordt van allemaal. Ze zal het leven grondiger herstructureren dan zowel de agrarische als de industriële revolutie, en de impact zal binnen een fractie van de tijd voelbaar zijn. Riemen vast.